JUHO SAARI

Kalajoen kahakka

Viimeinen kansankapina 1953

SKS

Kalajoen kahakka

JUHO SAARI

Kalajoen kahakka

Viimeinen kansankapina 1953

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA • HELSINKI • 2022

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

HISTORIALLINEN ARKISTO 152

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

Juho Saari https://orcid.org/0000-0001-8004-4799

Kannen suunnittelu: Timo Numminen
Taitto: Maija Räisänen
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-421-9 (nid.)
ISBN 978-951-858-422-6 (EPUB)
ISBN 978-951-858-423-3 (PDF)

ISSN 0073-2540 (nid.)
ISSN 2670-014X (verkkojulkaisut)

DOI https://doi.org/10.21435/ha.152

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
https://doi.org/10.21435/ha.152
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

TEHTY SUOMESSA
PRODUCERAD I FINLAND

Hansaprint Oy, Turenki 2022

Sisällys

https://doi.org/10.21435/ha.152

Esipuhe

Tutkijalle matka on usein yhtä tärkeä kuin päämäärä, niin myös tämän kirjan kohdalla. Alun perin tämän kirjan tarkoituksena oli käsitellä yksinomaan Kalajoen vuoden 1953 kapinan syitä ja seurauksia pienen kirjan verran. Valmiina se käsittelee toki edelleenkin Kalajoen kapinaa: kirjassa selvitän, mistä Kalajoen kapina aiheutui lokakuussa 1953, miten siihen liittyvät tapahtumat kytkeytyivät toisiinsa ja mitä niistä seurasi. Kirjoittamisen myötä kirjan tehtävät ja tavoitteet kuitenkin sekä muuttuivat että laajentuivat. Historiallisen tapaustutkimuksen tekeminen edellytti systemaattista perehtymistä kasautuvien tapahtumaketjujen analyysin teorioihin, metodeihin ja aikaisempiin empiirisiin sovellutuksiin. Matkan varrella havaitsin myös, että suomalaisessa sosiologiassa ei ole juurikaan tehty pieniä historiallisia tapaustutkimuksia. Kaivauduin syvemmälle asiaan liittyviin teemoihin, jotka vuorostaan johtivat uusiin teemoihin, kunnes kirjan sivumäärän asettama rajoite määräsi kirjan muodon. Lopputulos on varsin laaja tutkielma historiallisesta mikrososiologiasta, jossa tapaustutkimuksena on Kalajoen kapina. Hivenen kärjistäen olen käyttänyt vajaa satatuhatta sanaa ja tuhansia vapaa-ajan tuntejani sen selvittämiseen, mitä tapahtui kymmenen minuutin aikana Kalajoen nuorisoseurantalon pihalla yhtenä lokakuisena iltana. Hyötysuhde jää lukijan arvioitavaksi.

Kiitän FT Pekka Ahtiaista, FM Sari Alajokea, professori emeritus Risto Alapuroa, professori Tapio Bergholmia, YTK Niko Eskelistä, professori emerita Marjatta Hietalaa, professori Ilkka Huhtaa, toimittaja Kustaa Hulkkoa, professori Janne Hukkista, professori Jukka Kekkosta, professori emeritus Pauli Kettusta, dosentti Tellervo Krogerusta, pro-

https://doi.org/10.21435/ha.152

fessori emeritus Matti Lackmania, UKK-arkiston arkistonhoitaja Pekka Lähteenkorvaa, TT Pekka Niirasta, professori Matti Peltosta, professori Kimmo Rentolaa, TM Tapani Ruokasta, eduskunnan apulaisoikeusasiamies Maija Sakslinia, professori Juha Siltalaa, dosentti André Swanströmiä ja dosentti Erkki Tuomiojaa aineistovinkeistä, kommenteista ja ovien avaamisesta. Teoksella oli kaksi kustantajan valitsemaa vertaisarvioijaa, jotka tekivät huolellisen kaksoissokkoarvioinnin. Samaten kustantaja pyysi ulkopuolisen selvityksen teokseen mahdollisesti liittyvistä eettisistä kysymyksistä. Se auttoi huomattavasti teoksen viimeistelyssä.

Kirjan tekemisen kannalta ratkaisevassa asemassa on ollut yhteistyö arkistojen kanssa. Kiitän eduskunnan oikeusasiamiehen arkistoa, Urho Kekkosen arkistoa, Kalajoen kunnan, seurakunnan ja Etelänkylän kalastuskunnan arkistoja sekä Kansallisarkiston Rauhankadun toimipaikkaa ja Vaasan ja Oulun maakunta-arkistoja (nykyisin Kansallisarkiston Vaasan ja Oulun toimipaikat) yhteistyöstä ja kärsivällisyydestä. YTM Katja Keränen teki paikallis- ja aluelehdet kattavan lehdistökartoituksen vuosilta 1953–1955 yhteistyössä Itä-Suomen yliopiston Kuopion kampuksen kirjaston kanssa. Tuota katsausta täydensin Pasilan kirjaston kokoelmissa olevilta mikrofilmeiltä ja lehtiarkistosta.

Kapinaan ja nuorisoseuraan liittyvistä asioista ja ihmisistä sain tietoja muun muassa Reijo Ainasojalta, Sirkka Alholta, Marjaliina (Tytti) Bäckiltä, Mikko Himangalta (k), Asseri Kippolalta (k), Rauni Kippolalta (k), Kaija Jaakolalta, Lauri Järviseltä, Juho Kiviojalta, Olli Kiviojalta (k), Jaana Kärjältä, Juhani Kärjältä, Raili Myllylältä, Martti Nevalaiselta, Pentti Nurmelta, Markku Närhiseltä, Jorma Ojalalta, Yrjö Orpanalta, Matti Rahkolalta, Helena Rahkolta, Auvo Saarelta (k), Eero Saarelta (k), Eila Saarelta (k), Hanna Saarelta, Pasi Saarelta, Veli Saarelta (k), Reijo Savelalta, Simo Siipolalta ja Väinö Siipolalta (k). Kiitokset myös niille kolmellekymmenellekolmelle kalajokiselle, jotka eivät eri syistä halunneet tulla nimeltään mainituksi tässä yhteydessä. Erityiskiitos Onni Toljamolle, joka käytti runsaasti aikaansa korjatakseen käsikirjoituksessa olleita asenne- ja asiavirheitä.

Kirja on ollut tekeillä useita vuosia, sillä olen tehnyt sitä joulu-, pääsiäis- ja kesälomilla niinä hetkinä, jolloin muut myöhässä olleet palkkatyöt eivät vieneet siltä sen vaatimaa aikaa. Alun perin kiinnostuin Kala-

joen elämästä ja sitä myötä myös kapinasta 2010-luvun alussa. Keräsin ja käsittelin kirjan aineiston pääosin perjantaisin Kansallisarkistossa keväällä ja syksyllä 2014. Tämän jälkeen sinänsä valmis kirja jäi odottamaan parempaa julkaisuaikaa osin koska kirjan teemat eivät olleet kaikille kapinan osapuolille ongelmattomia. Sitä suuremmalla syyllä sen näkökulmat ja painotukset oli syytä käydä vielä kerran huolellisesti lävitse. Viimeiset korjaukset ja tarkastukset tein talvella 2019–2020 ja viimeistelin vertaisarvioinnin jälkeen kesällä 2021. Lopullisen version tein joululomalla 2021–2022. Kustannustoimittaja Kati Hitruhin muutti käsikirjoituksen kirjaksi kesäkuussa 2022, mistä hänelle lämmin kiitos.

Kirjan vaatiman ajankäytön teki lähipiirille siedettävämmäksi Suomen tietokirjailijoiden ja Keskipohjanmaa-säätiön myöntämät apurahat. Kirjalla on sitä sivumäärältään noin kolmanneksen pienempi, Kyllikki Saaren murhaa käsittelevä rinnakkaisteos (*Kuuluisan kuoleman varjo. Miksi Kyllikki Saaren murha ei unohdu*, Gaudeamus 2020). Nämä kaksi samanaikaisesti kirjoitettua historiallisen mikrososiologian alan teosta täydentävät teoreettisesti toisiaan. Myöhemmin ilmestyy vielä kolmas teos, jonka teoreettisena ytimenä on yhteiskunnallisten arvostusten endogeeninen muutos yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa. Yhdessä ne muodostavat historiallista mikrososiologiaa käsittelevän trilogian.

Isoäitini eli mummuni Eila Saari (os. Siipola) kuoli 98-vuotiaana joulukuun 17. päivä 2013 kuutisen vuotta miehensä, isoisäni eli pappani Eero Saaren jälkeen. Hän vietti oman sanontansa mukaan koko elämänsä ”tunkion, navetan ja keittiön välissä”, mutta tosiasiassa hänen kodissaan kävi vieraita päivittäin, ja mummuni osallistui aktiivisesti kylän ja yhteisön asioihin. Hän tiesi, mitä tarvitsi tietää. Eila Saarella oli tavattoman hyvä muisti, joka näyttää periytyvän suvun naisten kautta heidän miestensä ja sisarustensa kiusaksi. Käytännöllisesti katsoen kaikki tähän teokseen liittyvät asiat on keskusteltu hänen kanssaan kerran, kaksi tai kolme. Hän aloitti kymmeniä kertoja sanomalla ”määpä kerron” ja sitten kertoi. Ne olivat hyviä hetkiä. Tämä kirja on omistettu hänen muistolleen.

Seilin saarella 27.7.2022
Juho Saari

https://doi.org/10.21435/ha.152

1 Viimeinen kansankapina

Kalajoen nuorisoseurantalolla tapahtui perjantaina lokakuun yhdeksännen päivän iltana vuonna 1953 pidetyissä markkinatansseissa pieni kahakka, jossa poliisit ja noin tusina iltamiin osallistunutta paikallista miestä ottivat yhteen sanoin ja teoin. Riidan aiheutti pitäjäläisten mielestä aiheeton humalaisten miesten pidätys, joka poliisin kannalta oli aiheellinen, koska päihtyneet miehet rikkoivat useita lakeja. Pimentyneessä ja kylmässä illassa markkinoiden ensimmäisenä päivänä noin puoli yhdentoista aikaan polkanjälkeisellä vilvoittelutauolla talon pääsisäänkäynnin edessä alkanut kahakka kesti kymmenkunta minuuttia. Nahistelun lopputuloksena paikalliset miehet vapauttivat kolme poliisin jo pidättämää ja autoon viemää humalaista kalajokista miestä, jotka juoksivat pois nuorisoseurantalon pihalta.

Yksimielisyys on siitä, että mitään *erityisen poikkeuksellista* ei vilvoittelutauon tapahtumien kulussa ollut, kun tapahtumaa verrataan 1950-luvun muihin vastaaviin tapahtumiin Suomen satojen maamies-, työväen- ja nuorisoseurantalojen pihoilla. Kahakkaan liittyi humalaisten nuorten miesten suunsoittoa ja nahistelua ja poliisin vallan- ja voimankäyttöä pidätystilanteessa. Molemmat olivat kuitenkin ajanjakson kriteerien suhteen niin sanotusti normaalin rajoissa, mitä tulee suomalaisten maaseutuiltamien valvontaan. Samankaltaisia kahakkojen kuvauksia löytyy liikkuvan poliisin ja paikallispoliisin arkistoista kymmenittäin. Vahvassa humalassa olevien miesten karkaaminen poliisiautosta pidätystilanteessa ei myöskään ollut poikkeuksellista. Syy tähän oli ilmeinen: yleensä

https://doi.org/10.21435/ha.152

kahden hengen vahvuisten poliisipartioiden oli hankalaa, jollei mahdotonta pidättää samanaikaisesti useita miehiä, joista useimmat olivat enemmän kuin vähän humalassa ja siten käyttäytymiseltään arvaamattomia. Tilanteen arvaamattomuutta lisäsi myös se, että useimmilla miehillä oli taustallaan useita rintamalla vietettyjä vuosia, mikä osaltaan vähensi väkivallan pelkoa ja esivallan kunnioitusta ristiriitatilanteissa – varsinkin jos poliisi ei ollut paikallinen ja rintamalta tuttu, vaan muualta tullut liikkuvan poliisin konstaapeli.

Tavanomaisuudesta kertovat myös vähäiset aineelliset ja fyysiset vahingot. Ne rajoittuivat poliisiauton oikeaan takaoveen tulleeseen lommoon ja saman oven saranan rikkoontumiseen. Auton arvo ei asiasta annetun lausunnon mukaan alentunut pellin oikaisusta tai saranan korjauksesta. Poliiseilta katosi virkalakkeja ja muita varusteita, ja yhden poliisin housut repesivät. Kadonneet lakit palautuivat poliisille seuraavina päivinä. Väkivaltaa oli sen verran kuin miesten välisissä tappeluissa tuolloin oli tavanomaista. Miehet käyttivät nyrkkejä, mutta viiltelivät vain sanan säilällä. Verta vuoti vain yhden miehen kasvoista, mutta muita fyysisiä vahinkoja ei asiakirjoihin kirjattu.[1]

Myöskään iltamien seuraukset eivät vaikuttaneet erityisiltä. Tappelun jälkeen siinä tappiolle jääneet poliisit poistuivat paikalta autolla huutojen saattelemana. He kuitenkin palasivat myöhemmin illalla paikalle toisen poliisipartion kera. Nuorisotalolla oli tuolloin rauhallista. Heidän poissa ollessaan vilvoittelutauko oli päättynyt ja tanssit jatkuivat normaalisti. Poliisien jälleen läsnä ollessa ne päättyivät normaalin käytännön mukaisesti vähän ennen puolta yötä.[2] Mitään jälkiseurauksia kahakasta ei paikallaolleille sinä yönä tullut – osin koska useimmat kahakkaan aktiivisimmin osallistuneet miehet olivat lähteneet heti sen jälkeen kuka mihinkin. Siten paikkakunnan putkaan ei kahakan jälkiseurauksena viety nuorisoseuralta ketään, joskin päihtymyksen takia sinne päätyi pari miestä.

Seuraavalla viikolla ilmestyneet paikallis- ja aluelehdet eivät myöskään huomanneet tapahtumaa – siitä ei ole ensimmäistäkään mainin-

1 Antti Roikon kuulustelu 30.11.1953. KKO, KA.
2 Pentti Saaren kuulustelu 17.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

taa. Mainintaa nuorisoseurantalon kahakasta ei jäänyt myöskään kirkon sakastissa olleeseen, suntion ylläpitämään ja Kalajoen merkittäviä tapahtumia listanneeseen kalenteriin tai kunnanhallituksen ja -valtuuston pöytäkirjoihin ja muihin asiakirjoihin syksyn 1953 aikana. Myös jokisuulla Plassilla pidetyt sadonkorjuuajan päättäneet suurmarkkinat olivat olleet rauhalliset ja jatkuivat seuraavana päivänä. Rauhallisuudesta alueen lehdet erikseen uutisoivat, koska odotukset olivat aikaisempien vuosien kokemusten perusteella olleet päinvastaiset. Myös Kalajoella markkinoiden aikaan toiminut liikkuva poliisi oli omassa raportoinnissaan myönteisen yllättynyt markkinoiden rauhallisuudesta.

Kalajoen ”kapina”

Vallan varpaille oli kuitenkin astuttu, ja syksyn 1953 mittaan tapahtumasta seurasivat laajat tutkinnat. Rikospoliisikeskuksen konstaapelien tai paikallisten poliisien kuulusteltavaksi päätyi viitisenkymmentä henkilöä (osa useita kertoja), minkä lisäksi poliisi teki runsaasti erilaisia tiedusteluja. Vielä suurempi osa kuntalaisista oli tapahtumaan osallisena syytettyjen tai kuulusteltujen omaisina tai ystävinä. Vuodenvaihteesta eteenpäin myös paikkakunnan hengellinen ja poliittinen johto tulivat mukaan tapahtuman selvittelyyn sekä alkoivat muodostaa omia näkemyksiään tilanteesta ja kantojaan tehtävistä toimenpiteistä. Tutkinnan aikana erimielisyyttä oli muun muassa siitä, miten poliisit ja paikalliset nuoret miehet päätyivät nuorisoseuran pihalle, kuka löi ketä ensin, miksi ja mihin, kuka karkasi keneltä ja mitä tapahtumasta kenellekin seurasi tuona syksyisenä yönä. Näkemyksiä näistä pihan tapahtumista oli runsaasti, koska niitä todisti Kalajoen syksyisessä, nolla-asteisessa ja jo pimentyneessä syysillassa sadasta kahteensataan henkilöä. Eräät heistä näkivät tai muistivat tapahtumat myöhemmin paremmin kuin toiset. Jotkut kieltäytyivät muistamasta tapahtumasta mitään, toiset muistivat enemmän kuin mitä todellisuudessa olivat nähneet, kolmannet muistivat väärin ja neljännet muistivat siten kuin katsoivat olevan sosiaalisesti hyväksyttävää muistaa. Oli myös niitä paikallaolleita, jotka muuttivat mieltään tapahtumista useita kertoja sen mukaan, kuka kysyi ja millä

https://doi.org/10.21435/ha.152

tarkoituksella ja mikä oli kussakin tilanteessa suotavaa oman tai yhteisön edun kannalta.

Vuoden 1954 alussa pidetyillä käräjillä oikeuslaitos rankaisi raskaalla kädellä kalajokisia miehiä. Miksi rangaistus oli niin raskas, se selviää tulevilta sivuilta, mutta erimielisyyttä ei ole ensimmäisen oikeusasteen tuomioiden painavuudesta. Kalajoella tammikuun alkupuolella 1954 istunut kihlakunnanoikeus[3] tuomitsi tapahtumasta seitsemän miestä vankeuteen kapinasta esivaltaa vastaan. Vaasan hovioikeus (HO) vaihtoi syksyllä 1954 päätöksen perustana olevan kapinapykälän momenttia lievemmäksi virkavallan vastustamiseksi, mikä normalisoi tuomiot muiden samankaltaisten kahakoiden kanssa samalle linjalle. Kahakka oli siis loppujen lopuksi kapina vain kihlakunnanoikeuden tuomiossa lukuun ottamatta niitä kolmea henkilöä, jotka eivät valittaneet hovioikeuteen. Heidän kohdallaan kapinatuomio jäi pysyväksi. Helmikuun alkupuolella 1954 kolmea kalajokista miestä syytettiin kihlakunnanoikeudessa kapinakäräjiin liittyvästä väärästä valasta tai siihen yllyttämisestä. Kalajoen kihlakunnanoikeus vapautti heidät kaikki, mutta Vaasan hovioikeus tuomitsi kolmesta syytetystä kaksi vankeuteen kesällä 1954. Sekä kapinajutussa että vääränvalantapauksessa korkein oikeus[4] (KKO) hylkäsi muutosvaatimusten olennaisimmat osat kahdella marraskuussa 1955 antamallaan päätöksellä, minkä seurauksena muutoksia tuli lähinnä tuomioiden kestoon. Kaikkiaan siis yhdeksän miestä sai vankeustuomion kapinaan liittyvistä tapahtumista. Samaan iltaan liittyvien muiden tapahtumien seurauksena muutama kalajokinen sai lisäksi tuomioita päihtyneenä esiintymisestä julkisella paikalla, alkoholin salakaupasta, kiljun tekemisestä ja vastaavista maaseudun järjestyssääntöä rikkovista asioista.

Tuomiot eivät kuitenkaan rajoittuneet tähän. Edellä mainittujen tuomioiden ohella yksi ensin kihlakunnanoikeudessa vapautettu kalajokinen ylikonstaapeli sai hovioikeudessa ehdollista vankeutta väärinkäytöksestä, joka varmasti ajallisesti ja epävarmasti myös sisällöllisesti

3 Maaseudulla alioikeuden nimitys oli vuoteen 1993 saakka *kihlakunnanoikeus*, nykyään *käräjäoikeus*.

4 Kielenhuollon normien mukaisesti *korkein oikeus* kirjoitetaan tässä teoksessa pienellä lukuun ottamatta lainauksia, joissa on käytetty alkuperäistä tekstiasua.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kytkeytyy kapinaan. Hän olisi ilmeisesti saanut joka tapauksessa myöhemmin tuomion, sillä väärinkäytös oli jo väistämättä paljastumassa. Kapinasyyte ja -tuomio kuitenkin toimi tutkinta-asian katalyyttina ja ihmisten mielissä nämä kaksi tapahtumaa kytkeytyivät yhteen, mikä lisäsi niiden muistamisen todennäköisyyttä. Myöhemmin yksi poliisi sai kurinpitorangaistuksena suullisen huomautuksen asiattomasta käytöksestä kuulustelutilanteessa.

Korkeimman oikeuden tuomioiden jälkeen viimeisenä korttina kalajokiset hakivat kirkkoherransa Vilho Kiviojan (1896–1977) johdolla ja kirkkovaltuuston ja kunnanhallituksen tuella armahdusta presidentti Urho Kaleva Kekkoselta (1900–1986) toukokuussa 1956. Maalaisliittoa laajalti äänestäneet kalajokiset luottivat maaliskuun alussa 1956 ensimmäiselle presidenttikaudelleen nimitettyyn Kekkoseen, joka muun ohella oli Kalajoen kirkkoherran ja kunnallispolitiikan maalaisliittolaisen johtohahmon henkilökohtainen tuttu. Kalajokiset tukivat hakemusta presidentille lähetetyin yksityiskirjein, kunnanhallituksen ja kirkkoneuvoston allekirjoittamilla tukikirjeillä ja 800 hengen adressilla. Loppukeväästä 1956 kalajokiset pitivät armahdusta varmana. Matkaan tuli kuitenkin myöhemmin kuvattavia mutkia. Lopulta armahdusanomukset joko vedettiin pois tai sitten Kekkonen hylkäsi ne – kunnes sitten alkusyksyllä 1956 Kekkonen armahti ainakin yhden vankeustuomionsa jo lähes loppuun istuneen miehen ehdonalaiseen vapauteen. Senaikaisissa lehtitiedoissa ennakoitiin myös muiden tuomittujen saavan armahdukset. Asiasta on kuitenkin ristiriitaista tietoa ja armahdusasiakirjat eivät ole säilyneet. Heidän armahduksistaan ei myöskään ole uutisointia. Armahduksen jälkeenkin kirkkoherra Kivioja kanteli kapinan käsittelyn yksityiskohdista sekä eduskunnan oikeusasiamiehelle että oikeuskanslerille. Hänen kantelunsa eivät olleet menestyksekkäitä. Viimeisenä ponnistuksena Kivioja halusi myös, että tapahtumasta tehtäisiin eduskunnan kansanedustajan kysymys syksyllä 1957. Myöskään tämä ei toteutunut. Se oli viimeinen yritys arvioida uudestaan nuorisoseurantalon pihan tapahtumia.

Kaikkiaan kahakasta alkanut kasautuva tapahtumasarja kosketti seuraavien kuukausien aikana välittömästi ehkä noin kymmenesosaa kunnan väestöstä. Yksin markkinatansseissa oli ollut paikalla noin

https://doi.org/10.21435/ha.152

440 lipun ostanutta juhlijaa sekä kymmenpäinen joukko joko narikka-, valvonta- ja ohjelmatehtävissä olleita tai vapaailtaa viettäneitä[5] nuorisoseuran toimihenkilöitä ja aktiiveja. Nuorisoseurantalolla sai huviluvan mukaan olla korkeintaan 270 henkeä, joten talon juhlasali oli tupaten täynnä juhlaväkeä ja tunnelma monella tavalla tiivis. Sukulaisuuden tai ystävyyden kautta kapinaan liittyvä tapahtumaketju kosketti useimpia kalajokisia, joita oli tuohon aikaan henkikirjoilla pitäjässä noin 7 200 henkeä.

Historiaan tuosta kahakasta alkanut monipolvinen tapahtumaketju on jäänyt Kalajoen *kapinana*. Sellaiseksi sen Kalajoen ja Alavieskan kihlakunnanoikeus siis määritteli tammikuun alussa 1954 antamassaan tuomiossa ja sellaisena sen uutisoi lehdistö sekä paikallisesti että kansallisesti.[6] Muutaman viikon ajan Kalajoki oli merkittävän kansallisen huomion kohteena. Kunnanhallitus arvioi kapinan saaman julkisuuden määrän ”valtavaksi”.[7] Sitä se oli Kalajoen mittakaavassa, sillä muuta läheskään yhtä laajaa valtakunnan julkisuutta Kalajoki ei saanut 1950-luvulla. Sitä edeltävinä vuosina Kalajoesta ei ollut valtakunnallisissa lehdissä juuri mitään kerrottavaa ja sen jälkeenkin uutiset olivat harvassa ja monella tapaa maaseutupitäjälle tavanomaisia 1950-luvun loppuun saakka.[8] Seitsemännessä luvussa tosin esitellään toinen samanaikainen, mutta sittemmin aktiivisesti unohdettu Kalajokeen liittyvä tapaus, johon liittyvä julkisuus oli vielä valtaisampi. Sen aiheena oli Oulusta pohjoiseen olevalla Muhoksella tapahtunut Soson rautatiepysäkin nelosmurha, jonka tekijä oli kotoisin Kalajoelta.

5 Vapaavuorossa olleilla nuorisoseuran toimihenkilöillä oli ilmainen sisäänpääsy.

6 Muun muassa *Liitto* 8.1.1954 ja 9.1.1954; *Kalajokilaakso* 9.1.1954; *Kokkola* 15.1 1954; *Helsingin Sanomat* 24.1.1954. Muuta julkisuutta kuvataan myöhemmin tarkemmin.

7 Kalajoen kunnanhallituksen kokouksen pöytäkirja 27.3.1956, 58 §. Kalajoen kunnan arkisto.

8 Laajin aikakauslehdistöstä löydetty muu näiltä vuosilta oleva uutinen koski kalajokisen maanviljelijä Juho Sauvolan pitämää päiväkirjaa, johon liittyen toimittaja kirjoitti aukeaman laajuisen jutun. ”Kalajoen almanakkakirjailijat”. *Uusi Kuvalehti* 49/1954, 28. Kalajokea koskevia uutisia keräävä Sari Alajoki toimitti minulle seuraavan listan 1950-luvun valtakunnallisista Kalajoki-uutisista: *Seura* 1953/4: Koira-Kreus Kalajoen sielunpaimenena (Kirjoittaja nimim. Seuraaja). *Seura* 1954/49: Timperikoulu (Kivari). *Uusi Kuvalehti* 1954/49: Kalajoen almanakkakirjailijat (Yrjö Kohonen). *Viikkosanomat* 1955/11: Kalajoen kadonneet kirkonkellot (ei kirjoittajaa). *Suomen Kuvalehti* 1955/29: Kalastajien karu kylä (Yrjö Kohonen). *Seura* 1956/24: Kaloilla leipä – kelloilla pulla (Antti Sammallahti). Kisälli. *Uusi Kuvalehti* 1956/46: Miten ulkomeren luoto vallattiin ihmisen käyttöön (K.V). *Kuvaposti* 1956/42: Ulkokalla ”kello kahdeksan” (Niilo Lapinoja). *Viikkosanomat* 1959/16: Kallankarin autio kalasaari (Sakari Räisänen). *Suomen Kuvalehti* 1958/31: Kalastajakappelin juhla (Pentti Portaankorva).

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kirjoitetussa tekstissä kalajokisilla on kuitenkin ollut taipumusta laittaa lainausmerkit *kapinan* ympärille osoittaakseen, että he käyttävät käsitettä varauksellisesti. Vaihtoehtoisesti on käytetty sanoja *meteli* ja *kahakka*. Myös tämän teoksen otsikossa on käytetty käsitettä *kahakka*, koska se parhaiten kuvaa tapahtuman luonnetta. *Meteli* on ali- ja *kapina* ylimitoitettu termi tapahtumaketjulle. Väliin koko kapinan käsitteeseen on Kalajoella suhtauduttu nuivasti, koska se on kuvastanut kalajokisille julkisen vallan mielivaltaa. Tunnelmat ovat kuitenkin vaihdelleet.

Yhtäältä 1970-luvun lopulla julkaistussa *Kalajoen ja Raution historiassa* (tämän jälkeen lyhyemmin kursivoituna *Kalajoen historia*) sen kirjoittaja kertoo, että ”nykypäivänä Kalajoen ’kapinaa’ muistellaan paikkakunnalla hymyssä suin – ja melkoista ylpeyttä tuntien”.[9] Tuolloin kalajokisten kollektiivinen muisti, joka on erilaisiin arkistoihin (lehtiin, kirjeisiin, pöytäkirjoihin) institutionalisoituneen muistin ja suullisesti ylläpidetyn yhteisen muistelun yhteen sulautuma[10], oli kirjoittajan käsityksen mukaan kullannut tapahtumat. Kapinallisista oli tullut jonkin sortin paikallisia sankareita, joiden elämää kapina ei ollut varjostanut, pikemminkin päinvastoin. Avoimeksi tosin jää, mihin tuo tulkinta tarkkaan ottaen perustuu, mutta ainakaan tapahtuman hyvin tuntenut historiatoimikunta[11] ei sitä ole kyseenalaistanut, sillä se oli päässyt kirjan kansien väliin.

Toisaalta vielä 2010-luvun puolivälissä kapinaan liittyvät tapahtumat kuitenkin nostattivat tunteita suuntaan ja toiseen. Yksi osa kalajokisista ja muista asianosaisista kytki kapinan siitä annettuihin tuomioihin ja näki teot ensisijaisesti oikeudellisessa kehyksessä. Tässä tapauksessa tuomio on määritelmällisesti oikein, eikä siihen ole huomauttamista suuntaan tai toiseen: tosin tässä tulkinnassa haasteellista oli se, että tuomiot vaihtuivat hovioikeudessa sekä kapina- että vääränvalanjutussa. Suurin osa keskustelijoista keskittyi kihlakunnanoikeuden tuomioihin,

9 Kyllönen 1980, 506.
10 Tästä kollektiivisen muistin määritelmästä ks. Saari 2020.
11 Toimikunnan kokoonpanoa ei ole esitelty historiateoksessa tai sen liitteessä, mutta toimikunnan puheenjohtajana toimi Leena Kivioja, kapinan aikaan kirkkoherrana toimineen Vilho Kiviojan tytär, joka teki elämäntyötään kirjakaupan omistajana. Siten ei ole yllättävää, että kapinan tulkinta *Kalajoen historiassa* seuraili Kiviojan näkemystä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

sillä hovioikeuden ja korkeimman oikeuden tuomiot eivät saaneet juurikaan julkisuutta lehdistössä: niihin liittyvät uutiset sijoittuivat sisäsivuille ja mahtuivat yhteen palstaan. Toinen osa kalajokisista korosti tapahtumien epäoikeudenmukaisuutta ja kyseenalaisti viranomaisten toiminnan. Tämän tunnepohjaisen kannan takana oli 1950-luvulla kuntalaisten enemmistö kirkkoherran ja kunnan keskeisten luottamusmiesten johdolla ja se on tarttunut sellaisena ihmisten muistiin. Osa kalajokisista ja suurin osa niistä, jotka olivat olleet kapinapaikalla vuonna 1953 suhtautui asiaan enemmänkin elämänkokemuksena. Sen jälkeen, kun paikallaolijat olivat kirjoittajalta tarkistaneet, ettei oikeudellisia seuraamuksia tapahtumista kertomisesta enää voi tulla, he kertoivat kapina-ajan tapahtumista useimmiten avoimesti, mutta myös eri tulkintoja kysellen. Kaiken kaikkiaan kapina oli vielä 2010-luvulla edelleen Kalajoen historiassa enimmäkseen jo kollektiivisesti unohdettu ja osin aktiivisesti vaiettu tapahtumasarja.

Kalajoen kapina on tietääkseni itsenäisen Suomen historian viimeisin kansankapina, jossa syyttäjä ja kihlakunnanoikeus ovat tulkinneet kansalaisten nousseen kapinaan esivaltaa vastaan omasta aloitteestaan paikallisen tapahtuman seurauksena. Se ei ole aivan viimeinen kapina, jos otetaan huomioon valtakunnallisiin työmarkkinalakkoihin liittyvät tapahtumat, joista tuomioistuimet antoivat kapinatuomioita. Näissä tapauksissa paikalliset kapinatuomiot olivat valtakunnallisen liikehdinnän seurauksia. Maaliskuun 1956 yleislakon jälkipyykin yhteydessä tuomioistuimet sovelsivat kapinalainsäädäntöä kahdeksaantoista henkilöön Turussa ja yhteen henkilöön Helsingissä. Kalajoen kapinan jälkeen julkinen valta ei kuitenkaan ole tulkinnut kansalaisten joukkokäyttäytymistä kapinaksi esivaltaa vastaan. Esimerkiksi Rovaniemen pääsiäismellakkaa vuonna 1958 sekä Korsossa heinäkuussa 1965, Kuopiossa syyskuussa 1965 ja Helsingissä lokakuussa 1965 tapahtuneita laajoja rukouspäivämellakoita ei oikeudessa tulkittu kapinoiksi, vaikka ne olivat mittakaavaltaan, tapahtumarakenteeltaan ja yhteiskunnallisilta seurauksiltaan Kalajoen kapinaa merkittävämpiä. Kussakin niistä oli mukana satoja, jollei tuhansia nuoria, toiminta oli varsin organisoitua ja sakotettuja oli kymmeniä, lehtitietojen mukaan yksin Kuopiossa kolmisenkymmentä. Tapahtumat saivat ministerit ottamaan kantaa puolesta ja vastaan sekä

https://doi.org/10.21435/ha.152

pohtimaan lainsäädännön muutoksia.[12] Kapinaksi asti näistä kahakoista ei kuitenkaan ollut niiden mittakaavasta huolimatta: kuten myöhemmin seitsemännen luvun jaksossa ”Poikkeuksellinen syy” tarkemmin kuvataan, Kalajoen kapinalle soveliaampi viiteryhmä ovat valtakunnallisesti tunnettujen kapinoiden sijasta kahakat, joista se eroaa lähinnä alemman oikeusasteen kapinasyytteen ja kertyneen aineiston suhteen.

Yleislakon aikaisista tapahtumista annetut kapinatuomiot olivat Kalajoen kihlakunnanoikeuden tuomioita lievempiä, vaikka teot olivat väkivaltaisuudeltaan vakavampia ja organisoituneempia. Myös armahduskäytäntö erosi Kalajoen kapinan kohdalla aikaisemmasta. Itsenäisen Suomen kapinoiden yhteydessä yleinen joko eduskunnan kollektiivinen tai presidentin yksittäin antama armahduspäätös on ollut ennemmin sääntö kuin poikkeus. Mäntsälän kapinasta (helmi-maaliskuussa 1932) tuomitut Lapuan liikkeen miehet saivat osakseen kahdenlaista kohtelua. Eduskunta armahti vähäisemmistä teoista tuomitut lailla (142/1932). Raskaammista teoista tuomitut liikkeen johtajat päätyivät sen sijaan istumaan tuomionsa, jotka pahimmillaan tai parhaimmillaan olivat vuoden pituisia. Liikkeen ydinalueilla tuomioista ei ollut rangaistukseksi, sillä lapualaiset vastaanottivat vankilasta palanneet miehet sankareina. Nivalan konikapinasta (kesäkuussa 1932) tuomitut isännät eduskunta ensin armahti. Korkein oikeus kuitenkin katsoi sen ylittäneen valtiosäännön sille sallimat oikeudet, joten kun eduskunnan armahdus ei tullut kyseeseen, toiseksi parhaana ratkaisuna presidentti armahti miehistä oikeusteknisesti kunkin erikseen, sillä presidentti ei voi armahtaa ryhmää, mutta kuitenkin samanaikaisesti.[13] Myös Kemin veritorstain tapahtumista (elokuussa 1949) tuomitut eduskunta armahti erillislailla (277/1949).[14] Kalajoen kapinan jälkeen yleislakon (maaliskuussa 1956) aikaisista tapahtumista alle vuoden vankeuteen tuomitut eduskunta armahti erillislailla (577/1957) ja sitä täydentävällä asetuksella (262/1957).

12 Aluksi hallitus ja elinkeinoelämä sekä osin myös uskonnolliset auktoriteetit epäilivät nuorison olevan liian kypsymätöntä vapaisiin lauantaihin ja ulkomaalaiseen musiikkiin. Asiaa tarkemmin punnittuaan politiikassa ja elinkeinoelämässä päädyttiin rukouspäivärajoitteiden poistamiseen, mitkä sitten hallitus toimeenpani muutamaa vuotta myöhemmin, vuonna 1968.

13 Linna 1965.

14 Salminen 1995; Rentola 1997. Kiitän Tapio Bergholmia Kemin kapinan tulkintaan liittyvien erilinjauksien valottamisesta.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Pidemmät kapinatuomiot saaneet presidentti Kekkonen armahti huhtikuussa 1958 kunkin erikseen tunteiden laannuttua ja vankilassa istuttujen tuomioiden leikattua lakkolaisten uhmakkuudesta terävimmän kärjen.[15] Kalajoen kapinallisia ei eduskunta armahtanut ryhmänä, vaan presidentti armahti heistä yhden – vasta sen jälkeen, kun hän ensin oli kieltäytynyt armahtamasta heistä kaikkia, vaikka kuntalaiset sitä laajalti toivoivat ja eri tavoin sitä presidentille esittivät.

Mistä tämä kirja kertoo?

Käsillä oleva teos vastaa kysymykseen, minkälaisen tapahtumaketjun seurauksena liikkuvan poliisin ja muutaman paikallisen miehen välinen varsin tavanomainen kahakka tulkittiin kihlakunnanoikeudessa kapinaksi, mitkä tapahtumat edelsivät kapinasyytettä ja mitä kapinasyytteestä sittemmin seurasi. Lähtökohtaisesti näiden tapahtumien tarkastelu on *valikoivaa kuvausta*, jossa tutkija harkintansa mukaan poimii kasautuvan tapahtumaketjun kuvaukseen sisällytettävän aineiston ja täyttää aukkoja teoreettisen mielikuvituksen tai muiden samankaltaisten tapahtumien analyysin perusteella. Kasautuvan tapahtumaketjun *analysointi* kuitenkin edellyttää sen asettamista yhteiskunnalliseen kehykseen, jolloin analysoinnissa otetaan huomioon sekä kapinaa eri vaiheissa edeltäneet että si(i)tä seuranneet ja siten siihen kytkeytyneet tapahtumat. Lisäksi tapahtumaketjuun liittyy monia teoreettisesti tärkeitä ja tieteellisesti mielenkiintoisia asioita, jotka myös saavat osansa teoksen sivuista.

Kirja käsittelee millä tahansa 1950-luvulle tavanomaisella yhteiskunnallisella mittarilla arvioituna varsin pientä ja vähäpätöistä, mutta kuitenkin poikkeuksellista tapahtumaa, kymmenkunta minuuttia kestänyttä kahakkaa Kalajoen nuorisoseurantalon pääsisäänkäynnin edustalla syksyllä 1953. Se on esimerkki tutkijoita kiinnostavasta *poikkeuksellisesta tapahtumasta*, joka ei kohdistu erityisiin henkilöihin, kuten yhteiskunnan mahtaviin (vallankäyttäjiin) tai eri tavoilla poikkeaviin (esimerkiksi

15 Tuolloin voimassa olleen hallitusmuodon (94/1919) mukaan yleiset armahdukset tulee tehdä lailla, mutta presidentti voi armahtaa ”yksityisissä tapauksissa”.

taparikollisiin, kulttuurisiin vähemmistöihin tai poikkeuksellisen menestyneisiin yksilöihin) tai jonka ytimessä eivät ole suuret yhteiskuntaa rakenteistavat prosessit, kuten demokratisoituminen, kaupungistuminen, teknologisoituminen tai teollistuminen. Tapahtuma seurauksineen kohdistui tavallisiin suomalaisiin miehiin Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan rajalla sijaitsevalla hiljaisella maaseudulla, joka suurimman osan historiastaan on välttänyt alueellisen ja valtakunnallisen myönteisen tai kielteisen huomion. Kalajoen historiassa on kaikkineen puolen tusinaa Suomen yleiseen historiaan tarttunutta tapahtumaa, mutta Kalajoen kapina ei ole yksi edes niistä. Myös tuossa seurassa se on vähäpätöinen.

Tapahtuma oli paikallinen myös sikäli, että tuomitut olivat vakiintuneiden kalajokisten sukujen jäseniä. Mukana oli muun muassa Alhojen, Konujen, Rahkoloiden, Saarien ja Siipoloiden sukuja, joita edustaa toistasataa hautakiveä Kalajoen kahdella hautausmaalla. Myös kuulusteltujen joukossa oli monia vakiintuneita kalajokisia sukuja.[16] Ulkopuolisia 1950-luvun Kalajoella olivat lähinnä nimismies, tuomari, lääkäri ja muutama naapuripitäjästä, kuten kunnan rajan takana olevasta Alavieskasta, muuttanut mies sekä Kalajoen kapinaan liittyen liikkuvan poliisin, rikospoliisikeskuksen (vuodesta 1954 keskusrikospoliisin) ja suojelupoliisin virkamiehet.

Kirjan kirjoittamista motivoinut erityinen poikkeavuus on tietysti kapinasyytteeseen ja -tuomioon liittyvät tapahtumaketjut. Edellä jo mainitusti on kuitenkin syytä pitää mielessä, että kapinasyyte ja -tuomio kaatuivat ylemmissä oikeusasteissa. Siten ”erityinen poikkeavuus” syntyi alimman oikeusasteen ylempien oikeusasteiden punninnassa virheelliseksi osoittautuneesta tuomiosta. Ilman sitä monipolvinen tapahtumaketju olisi jäänyt kasautumatta.

Teoksen analyyttinen merkitys syntyy kapinasta aiheutuneesta historian tihentymisestä. *Historian tihentymällä* tarkoitetaan temporaalista eli ajallista ja spatiaalista eli alueellista tapahtumarikasta ajanjaksoa, johon sisältyy muihin vastaaviin ajanjaksoihin verrattuna poikkeuksellisen monia toisiinsa kytkeytyviä ja siten myös toisiaan ehdollistavia tapahtu-

16 Kaikki edellä mainitut suvut ovat edelleen Kalajoella, ja monet niistä ovat sukulaisuus- ja ystävyyssuhteilla kytkeytyneet toisiinsa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

mia. Usein tämänkaltaiseen tihentymään kytkeytyy myös voimakkaita kollektiivisia tunteita (esimerkiksi suuttumusta ja vihaa tai katumusta ja häpeää), tiedon epämääräisyyden aiheuttamia huhuja ja juoruja, hallinnollisia tai sosiaalisiin normeihin ja tapoihin perustuvia prosesseja sekä erilaisia eri asemissa olevien ryhmien ja eri rooleja kantavien henkilöiden vastakkainasetteluja.[17]

Historiantutkijat ja sosiaalitieteilijät hakevat usein tämänkaltaisia tihentymiä tutkimuskohteikseen. Tämä voidaan havaita esimerkiksi Suomen makrotason historiasta tehdyistä teoksista. Itsenäisen Suomen yleishistoria on toistaiseksi kirjoitettu parisenkymmentä kertaa. Erillisen historiatiedettä käsittelevän tutkimuksen aihe olisi, eroavatko niiden näkemykset suomalaisen yhteiskunnan tihentymistä ja käännekohdista toisistaan. Kursorisen kartoituksen perusteella niille on kuitenkin yhteistä vuosien 1917–1918, 1944–1948, 1960-luvun lopun ja 1970-luvun puolivälin tapahtumiin kohdentuva tiheä historiankirjoitus. Vastaavasti 1950-luvun alkupuolen ja 1980-luvun alun historiankirjoitus on näissä teoksissa suhteellisen harvaa.[18]

Samalla tavalla myös paikallishistoria tai mikrohistoria tiivistyy eräinä ajanjaksoina ja harventuu toisina. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan lukuisissa historiateoksissa puukkojunkkarien aika saa olennaisesti enemmän tutkijoiden huomiota kuin eräät muut aikaisemmat ja myöhemmät jaksot. Voi myös perustellusti kysyä, ovatko puukkojunkkarit tuota ajanjaksoa määrittävä tekijä.[19] Myös *Kalajoen historia*ssa on jaksoja, jolloin historiantutkijan kuvaus joko merkittävästi tiivistyy tai olennaisesti harvenee. Kalajoen kapina sijoittuu tapahtumien suhteen poikkeuksellisen

17 Saari 2020.

18 Tulkinta perustuu muun muassa Eino Jutikkalan, Matti Klingen, Henrik Meinanderin, Kauko Pirisen, Pentti Virrankosken ja Heikki Ylikankaan historiateoksiin, joiden ohella on tarkasteltu moniosaisia toimitettuja Suomen historioita. Näiden teosten yksityiskohtainen esittely ei ole tässä yhteydessä tarpeellista.

19 Puukkojunkkareista on useita vanhempia ja uudempia tutkimuksia, esimerkiksi Ylikangas 1974. Suomalaisten kulttuurista ymmärrystä häjyistä määritti pitkään Tauno Palon tähdittämä ja Ilmari Unhon elokuva *Härmästä poikia kymmenen* (1950). Aiheesta on myös uudempi elokuva. Lista aihetta käsittelevistä tutkimuksista löytyy muun muassa Wikipediasta (https://fi.wikipedia.org/wiki/Puukkojunkkarit#Kirjallisuutta). Myös Kalajoella oli aikoinaan muutama puukkojunkkari (ks. Kyllönen 1980, 353), mutta heidän merkityksensä paikallisyhteisössä oli selkeästi vähäisempi kuin Etelä-Pohjanmaalla: jos siellä yhteisö taipui puukkojunkkareiden tahtoon, Kalajoella järjestystä piti yllä suorasukaisista toimintatavoistaan tunnettu nimismies.

tiiviiseen ajanjaksoon.[20] Paitsi että kapina itsessään tihensi historiankirjoitusta sekä uutisointiin ja muistelemiseen nojaavaa kollektiivista muistia, samoina vuosina tapahtui myös muita merkittäviä asioita kalajokisten historiassa. Näitä *Kalajoen historian* ulkopuolelle (osin) jääneitä, mutta kalajokisia paljon keskusteluttaneita tapahtumia olivat muun muassa taloudellisesti merkittävän puunuiton romahdus 1952 jälkeen ja tosiasiallinen loppuminen kesällä 1953, Kyllikki Saaren (1935–1953) murha[21], Soson pysäkillä Muhoksella (Kalajoelta 140 km pohjoiseen) tapahtunut nelosmurha[22], suhdanteista aiheutunut Santaholman suursahan pitkä seisokki, jokisuun madaltumisen sahataloudelle aiheuttamat toiminnalliset ongelmat, ylikonstaapelin tekemä kavallus, Urho Kekkosen vierailut (esitelmä nuorisoseurantalolla tammikuussa 1954 ja yöpyminen Rahkon talossa heinäkuussa 1955) sekä valmistelun alla olleet paikallisessa mittakaavassa poikkeuksellisen suuret valtion virastotalo-, kunnansairaala- ja sillanrakennusurakat 1950-luvun puolen välin tienoilta. Näissä on ollut pitäjäläisillä keskustelemista ja juoruamista, vaikka ne eivät *Kalajoen historiaan* päätyneetkään.[23]

20 Kyllönen 1980. Historiateoksena se ei ollut kuntalaisten mieleen siihen jääneiden aukkojen ja asiavirheiden vuoksi. Vastauksena aiheeseen perehtyneiden kuntalaisten esittämään varsin ärhäkkään kritiikkiin kunta tilasi lehtori Lauri Järviseltä (1988) täydentävän monisteen, joka käsitteli muun muassa urheilua ja kauppaa. Sekä historiasta että monisteesta puuttuvat tiedot sekä Kalajoen teollisuudesta 1940- ja 1950-luvuilta että jokikalastuksen historiasta. Lisäksi Kalajoen työväenliikkeestä on erillinen Lauri Järvisen (1986) kirjoittama kirja, jossa on korjattu *Kalajoen historiassa* olevat sekä kansalais- että jatkosotaan liittyvät virheelliset tiedot työväenliikkeen osalta. Tietoja puuttui sekä punaisten puolella taistelleista että jatkosodan sotilaskarkureista. Lisäksi siinä on tarkennettu kutsunnoista vuonna 1918 kieltäytyneen mieheen liittyvät tapahtumat. (Mts. 47 sekä alaviite 41.)

21 Kyllikki Saaren murhan tutkinta on laajalti kuvattu Liikkuvan poliisin Vaasan lääninosaston toimintakertomuksessa lokakuulta 1953. Hia:36. LP, KA. Esitutkinta-aineisto tuli julkiseksi tammikuussa 2018. Ks. Saari 2020; Keskisarja 2022.

22 Caa: 90/1953. Krp Oulu, KA.

23 Näiden ohella kalajokisilla on ollut muutakin muisteltavaa. Sotavuosilta on muutama samankaltainen laajasti muistettu tapahtuma, kuten Kalajoen pommitus helmikuussa 1944 ja jokeen ajanut saksalainen kuorma-auto, jonka kuljettaja hukkui. Kapinaa edeltäviltä vuosilta kalajokiset muistavat olympiasoihdun kulun Kalajoen lävitse vuonna 1952. Kapinaa seuranneilta vuosikymmeniltä vuonna 1966 Kekkonen ja Neuvostoliiton pääministeri Aleksei Kosygin (1904–1980) saunoivat Kalajoen Hiekkasärkkien rantasaunalla. Tarina on jäänyt kalajokisten mieleen, koska alkoholilaki oli ristiriidassa herrojen oluenkäytön kanssa. Kalajoen suurmetsäpalo kesä-heinäkuussa 1970 on myös jäänyt satojen kalajokisten mieleen, sillä siinä paloi 1 600 hehtaaria metsää. Heikkilä 1970. Vuoteen 1970 liittyy myös kirjailija Veikko Huovisen (1927–2009) kirja *Lampaansyöjät* (WSOY 1970), jonka alkusivut sijoittuvat Kalajoen Hiekkasärkillä olevaan Matkailuhotelliin. Tuo kirja ja siitä vuonna 1972 tehty elokuva ovat jättäneet jälkeensä vaikutuksen Kalajoen kansalliseen kuvaan.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Myös kapinan *yhteiskunnalliset seuraukset* ovat kirjan kirjoittamisen kannalta merkittäviä. Periaatteessa nuorisoseurantalon tanssit olisivat voineet jäädä (tai olla jäämättä) historiaan neljällä eri tavalla, jotka on tiivistetty kuvioon 1. Ensinnäkin ne olisivat myös voineet olla tapahtumana erityiset, mutta lopputulokseltaan tavanomaiset (solu I). Ilman kapinasyytettä markkinatanssit olisivat todennäköisesti jääneet nuorisoseuran sittemmin kadonneisiin pöytäkirjoihin tämänkaltaisena tapahtumana, sillä juhlakansaa oli poikkeuksellisen paljon – kuten myöhemmin havaitaan, paljon enemmän kuin mitä huvilupa olisi sallinut.[24] Toiseksi tanssit olisivat voineet olla sekä tapahtumana että lopputuloksena pitäjäläisten mielestä tavanomaiset (solu II). Ne olisivat jääneet korkeintaan tansseissa rukkaset saaneiden tai uuden kullan löytäneiden mieleen. Kun menestyvällä nuorisoseuralla oli tanssit tai iltamat pari kolme kertaa kuussa vuoden ympäri, tämä olisi ollut tavanomainen lopputulos.

Mahdoton vaihtoehto ei olisi myöskään ollut se, että tilaisuus olisi ollut tavallinen, mutta lopputulos poikkeuksellinen esimerkiksi toistuvien tappelujen takia (solu III). Useimmat juhlapaikalla olevat miehet olivat pikemminkin enemmän kuin vähemmän humalassa, mikä osaltaan lisäsi tilaisuuden levottomuutta järjestysmiehistä huolimatta. Naisten alkoholinkäyttö seurantalolla oli sen sijaan hyvin maltillista ja ylipäätään alkoholia käyttivät julkisesti vain muutamat nuoret naiset, joiden käytös oli niin poikkeuksellista, että heidän ikätoverinsa muistivat vielä 2010-luvulla heidät nimeltä. Humalaisten riidellessä ja tapellessa järjestysmiehet ja mahdollisesti paikallispoliisit olisivat joutuneet puuttumaan tapahtumien kulkuun. Tosin paikallispoliisit eivät puuttuneet seurantalon seinien sisällä tapahtuviin asioihin, vaan niistä vastasivat järjestysmiehet. Miehet olisivat saaneet sakkotuomionsa, jonka he olisivat aikaa myöten maksaneet tai todennäköisimmin varattomina sovittaneet ajalle tavanomaisesti muuntorangaistuksena Oulun, Vaasan, Pelson tai Sukevan vankiloissa. Näistä kaksi ensimmäistä olivat perinteisiä kaupunkivankiloita (nykymuodossaan vuosista 1885 ja 1863) ja kaksi jälkimmäistä soidenkuivatuksen ja karjatalouden ympärille perustettuja

24 Kalle Lankilan kuulustelu 18.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

		Lopputulos	
		Tavanomainen	Poikkeuksellinen
Tilaisuus	Erityinen	I Markkinatanssit	IV Kalajoen kapina
	Tavallinen	II Tavalliset tanssit	III Markkinarähinä

Kuvio 1. Markkinatanssit: neljä vaihtoehtoa

uudempia yksiköitä (perustettu 1935 ja 1914). Tapahtuma olisi kadonnut historiaan ilman muita mainintoja, yhtenä humalaisten nuorten miesten törmäilynä tuhansien tai kymmenien tuhansien vastaavien tapahtumien joukkoon.

Harvinaista ja siten jo määritelmällisesti kiinnostavaa sen sijaan on, että erityinen tilanne tuottaa poikkeuksellisen lopputuloksen (solu IV). Kalajoen kahakan muuttuminen Kalajoen kapinaksi teki juuri tämän. Poikkeuksellisen menestyksekkäät markkinatanssit tuottivat erityiset syytteet. Se muutti kalajokisten ja julkisen vallan vuorovaikutuksen pelisääntöjä, tarttui kalajokisten kollektiiviseen muistiin uutisoinnin ja muistelun myötä ja muutti kulttuurisia toimintamalleja ainakin Kalajoen nuorisoseurantalolla, ehkä pitäjässä laajemminkin. Samankaltaisia tansseista tai markkinoista alkaneita ja kihlakunnanoikeudessa kapinaksi oikeudessa määriteltyjä tapahtumia ei Suomesta löydy 1950-luvulta – tai ainakaan niistä ei ole korkeimman oikeuden päätöksiä. Ainutkertaisuus ei kuitenkaan estä yleistämistä. Myöhemmin tämän teoksen seitsemännen luvun jaksossa ”Yleistäminen” kuvataan, kuinka Kalajoen kapinasta löydettävät syiden ja tapahtumien väliset mikrotason sosiaaliset mekanismit voidaan ”yleistää” yleisiksi makrotason periaatteiksi.

Miten tämä kirja kertoo?

Sosiaalitieteellisesti kirja on lähestymistavaltaan aikaan ja paikkaan sidotun vuorovaikutuksen merkitystä korostavaa *historiallista mikrososiologiaa*. Historiallinen mikrososiologia on yksi menneisyyteen sijoittuvia

https://doi.org/10.21435/ha.152

kasautuvia tapahtumaketjuja analysoivan ja valikoivasti kuvailevan historian ja sosiologian marginaalien vuorovaikutuksesta syntyneistä tieteellisistä hybrideistä. Samoin kuin muilla samankaltaisilla hybrideillä, sen suhteellinen vahvuus verrattuna moniin muihin samankaltaisten tutkimuskohteiden analyysitapoihin perustuu innovaatioita edistävään luovaan marginaalisuuteen.[25] Se yhdistelee mikrohistoriallisen ja -sosiologisen tutkimusotteen teoreettisia ja metodologisia näkökulmia uusilla tavoilla ja soveltaa niitä sosiologian temporaalisella mukavuusalueella oleviin tapahtumaketjuihin. Se ei kuitenkaan ole lähtökohtaisesti poikki- tai monitieteellinen lähestymistapa, jossa historia ja sosiologia vuorottelevat ja täydentävät toisiaan. Pikemminkin se systemaattisesti pyrkii eriytymään ja erottautumaan emotieteistä, koska sen teoreettiset lähtökohdat ja metodologiset valinnat soveltuvat valittuun empiiriseen tutkimuskohteeseen (mahdollisesti) niitä paremmin. Temporaalisella mukavuusalueella viitataan ajanjaksoon, joka sijoittuu aineistojen niukkuuden ja runsauden rajapinnan uudemman ajan puolelle, Suomessa käytännössä 1950-luvulle, enimmäkseen jo edesmenneiden ihmisten, mutta vielä aktiivisesti muistettujen tapahtumien aikaan.

Eriytyminen ja erottautuminen eivät rajaa pois historiasta ja sosiologiasta saatuja vaikutteita. Mikrohistoriasta historiallinen mikrososiologia ammentaa muun muassa kiinnostuksen erityisiin yksilöihin ja poikkeuksellisiin tapahtumiin, joita koskevat tiedot ovat ainakin osin säilyneet tieteellisen tutkimuksen ja yksilöiden muistin ohella yhteisöjen ja yhteiskuntien kollektiivisessa muistissa (institutionalisoituneena erilaisissa uutisointeja varastoivissa arkistoissa ja säilyneenä alueiden, luokkien, sukujen ja uskonnollisten ryhmien ylläpitämässä yhteisessä muistelussa). Niiden analyyttisesti kestävä tarkastelu edellyttää johtolankojen analysointia ja tapahtumien (tai tapahtumaketjujen) mahdollisimman yksityiskohtaista valikoivaa kuvailua.[26] Mikrososiologiasta juonnettujen perinteiden mukaisesti se puolestaan korostaa ihmisten tai organisaatioiden välisen mikrotason vuorovaikutuksen keskeisyyttä

25 Luovan marginaalisuuden teoriasta ks. Dogan & Pahre 1990.

26 Magnússon & Szijártó 2013. Tämä monografia on sikäli erikoinen, että sen kirjoittajat ovat eriseuraisia, mitä tulee teoksen ytimessä olevan mikrohistorian ytimeen ja sen määrittelyyn. Tämä kertoo kuitenkin enemmän mikrohistoriasta kuin kirjoittajista.

https://doi.org/10.21435/ha.152

erilaisten sosiaalisten roolien muodostumisessa ja tapahtumasarjojen analysoinnissa sekä makrotason muutoksen selittämisessä. Se myös analysoi kollektiivisia tunteita, huhuja ja juoruja sekä kulttuuristen ja rakenteellisten ryhmien vastakkainasetteluja. Näiden ohella molemmissa emotieteissä on yhtä lailla tutkittu sellaisia teemoja kuten tapahtumaketjujen kuvailua, historiallisen etäisyyden analysointia, aineiston niukkuuden ja runsauden pohdintaa sekä tapahtumien luokitteluja.

Perinteiseen mikrohistoriaan nähden historiallinen mikrososiologia on avoimempi teoreettisille keskusteluille, ja perinteiseen tapauskeskeiseen mikrososiologiaan nähden se kurottaa jonkin verran kauemmas historiaan, reilun puolen vuosisadan päähän. Yleisemmin historiallisessa mikrososiologiassa suhtaudutaan varsin varauksellisesti mikrotason tapahtumaketjujen selittämiseen makrotason *rakenteistumisella*, kuten demokratisoitumisella, kaupungistumisella, teknologisoitumisella tai teollistumisella. Sama koskee valtasuhteiden muutoksiin liittyviä selityksiä, joissa toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa on korostunut maalaisliiton, kansandemokraattien ja sosiaalidemokraattinen intressien yhteensovittaminen politiikassa ja työmarkkinoilla. Makrotason rakenteistumisen tai valtasuhteiden muutoksen sijasta historiallisessa mikrososiologiassa korostetaan tutkimuskysymyksiin annettavien vastausten olevan riippuvaisia aikaan ja tilaan sidottuihin *tapahtumaketjuihin* liittyvistä mekanismeista ja prosesseista.

Mekanismit kytkevät tapahtumat toisiinsa. Menemättä tässä yhteydessä sen syvemmälle tähän monipolviseen keskusteluun, keskeistä on, että tapahtumia yhteen kytkevät mekanismit eivät ole deterministisiä, vaan tavanomaisimmin sama tapahtuma voi johtaa toisilleen vastakkaisiin seuraaviin tapahtumiin.[27] Esimerkiksi poliisin vallankäyttö väkijoukon edessä voi johtaa joko sen alistumiseen tai vastarintaan tapahtumiin liittyvien tilannesidonnaisten tekijöiden mukaan. Näitä tilannesidonnaisia tekijöitä ovat esimerkiksi viranomaisten vuosien mittaan kertynyt auktoriteetti tai sen puute, väkijoukon päihtymys tai väkijoukossa tiivistyneet

27 Elster 2006; tarkkaan ottaen syitä ja seurauksia yhteenkytkeviä tekijöitä on kahdenlaisia. Mekanismit ovat näistä tunnetumpia. Toisen kokonaisuuden muodostavat ihmisten ja ryhmien toistuvasta vuorovaikutuksesta rakentuvat sosiaaliset muodot (*social formations*), jotka kytkevät yhteen verkostot ja sosiaaliset kategoriat.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kollektiiviset tunteet ja näkemykset. Tulosten tulkinnalle on ratkaisevaa se, minkälaisen ja kuinka säädellyn prosessin osana tietty asia (episodi) on tapahtunut. Esimerkiksi oikeudellinen prosessi etenee toisella tavalla kuin ihmisten satunnaisiin kohtaamisiin perustuva prosessi.

Samalla tapahtumaketjujen merkitystä korostava näkökulma korostaa tapahtumaketjujen vertailua yleisten lainalaisuuksien sijasta. Jokainen kapinaksi tai kahakaksi luokiteltava tapahtuma itsenäisen Suomen historiassa tulee analysoida omana tapahtumaketjunaan sen sijaan, että kapinoita tai kahakoita selitetään yleisillä lainalaisuuksilla (esimerkiksi ”kapina tapahtuu, kun ihmisten ja ryhmien aikaisempaan kehitykseen perustuvien odotusten ja toteutuneen kehityksen välille kasvaa riittävän suuri kuilu”).[28] Yleisemmät tulkinnat puolestaan tehdään lukuisia samankaltaisia tapahtumaketjuja vertailemalla ja niiden pohjalta mahdollisuuksien mukaan yleistämällä kaikissa tutkituissa tapahtumaketjuissa keskeisiä tapahtumia, mekanismeja ja prosesseja.

Kirjan ytimessä on eri *rooleissa* olevien ja toimivien henkilöiden vuorovaikutus erilaisissa rakenteellisissa asemissa ja kulttuurisissa ryhmissä (ks. seitsemännen luvun jakso Roolittaminen). Tuota rooleihin asetettujen tai asettuneiden henkilöiden välistä vuorovaikutusta ei voi välittömästi havainnoida 2020-luvun alun Suomesta käsin, mutta eri tavoilla arkistoituneet ja muistellut lähteet antavat paljon johtolankoja 1950-luvun Kalajoella tapahtuneen vuorovaikutuksen ymmärtämiseen. Kielikuvalla ilmaistuna Kalajoen kapinaa voidaan lähestyä näytelmänä, joka perustuu tosiasioihin ja käsittelee julkisia roolejaan kantavien ihmisten välistä vuorovaikutusta. Näytelmä jakautuu neljään osaan, jotka ovat monella tapaa yhteisöihin varjoja heittävä kahakka, oikeudenkäyntiin valmistautuminen, kihlakunnanoikeuksien tuomiot kapinasta ja vääränvalanoikeudenkäynnistä, sekä kohtuuden haku ylemmistä oikeusasteista aina korkeimpaan oikeuteen saakka.[29]

Jokaisella kirjalla on, tai ainakin pitäisi olla, etukäteen mietitty yleisö. Tämän kirjan on tarkoitus palvella samanaikaisesti sekä Kalajoen kapi-

28 Goodin & Tilly 2006.

29 Tämän kirjan ollessa kesken useat henkilöt ehdottivat näytelmän tekemistä Kalajoen kapinan tapahtumista. Heistä ensimmäinen oli Raili Myllylä, joka ehdotti näytelmän tekemistä maaliskuun lopussa 2014.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nasta (henkilö)historiallisista syistä kiinnostunutta lukijaa että historiallisen mikrososiologian tutkijoita kummallekaan erityisesti kumartamatta. Edellisten intresseihin liittyen kirjan teoreettista osuutta ei ole syytä tavattomasti laajentaa nykyisestä. Useimmille kapinasta kiinnostuneille lukijoille teoreettisilla keskusteluilla ei ole sen suurempaa merkitystä, vaan heidän huomionsa on kapinaan liittyvien tapahtumien kuvauksessa ja tulkinnoissa. Nyt tutkittua kasautunutta tapahtumaketjua voisi sen suuremmitta ongelmitta koristella satojen sivujen verran esittelemällä mikrososiologian ja -historian eri suuntauksia, kartoittamalla esimerkkejä aikaisemmista mikrososiologisista tutkimuksista, esittelemällä mukana olleiden henkilöiden elämänkulkuja sekä kytkemällä Kalajoen osaksi suomalaisen yhteiskunnan rakenteellista ja kulttuurista muutosta. Tähän ei kuitenkaan ole tässä yhteydessä merkittävässä määrin ryhdytty, kun lukijaa on muutenkin kuormitettu laajalla teoksella.

Historialliset mikrososiologit ovat puolestaan enemmän kiinnostuneita historiallisen mikrososiologian käsitteillä ja näkökulmasta tapahtuvasta kasautuvan tapahtumaketjun rakenteen esittelystä, kuin tutkijan toimesta eri tavoilla ainutkertaistetusta paikallishistoriasta. Heidän kannaltaan Kalajoki voisi olla Pyhäjoki tai Siikajoki (ks. myös kolmas luku ”Historiallinen kehys”). Kapinaksi kelpaisi mikä tahansa kymmenistä, jollei sadoista pohjalaisen seurantalon 1950-luvun alun kahakoista, joissa paikallinen ja liikkuva poliisi ja paikalliset nuoret miehet ovat joutuneet vastakkain, ja jotka ovat arkistoituneet poliisin asiakirjoihin ja tuomioistuinten pöytäkirjoihin. Tutkijat hyötyvät teoreettisten käsitteiden empiirisistä operationalisoinneista, joita he voivat soveltaa mitä erilaisimpiin tutkimuskohteisiin. Tämän vuoksi teoksen eri luvuissa on käsitelty käsitteitä varsin laajasti.[30] Koska tavoitteena ei ole ollut käsitehistoriallinen tutkimus, teoksessa ei kuitenkaan systemaattisesti käsitellä käsitteiden historiaa tai vertailla eri käsitteitä tai suuntauksia.

Lukijalle lienee jo tässä vaiheessa tullut selväksi *tapahtuman* käsitteen

30 Teoreettisista teemoista rajautui tilasyistä ulos ainakin kolme. Nämä ovat Kalajoki vientiin suuntautuneen tapulitalouden muotona, agraarin yhteiskunnan sukupuoli- ja sukupolvijärjestelmä sekä ensin kansallisvaltion ja sitten hyvinvointivaltion paikallinen rakentuminen tiestön, maanrakennuksen, viemäröinnin, sähköistämisen ja palvelujärjestelmän rakentamisen avulla. Näihin teemoihin palataan vain silloin kuin se on empiirisesti välttämätöntä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

keskeisyys käsillä olevalle tutkimukselle. Käsitteellä on sekä symbolinen että analyyttinen merkitys. Symbolisesti se viittaa neutraalisuuteen eri tulkintojen välillä (samalla tavalla kuin sanamuoto *vuoden 1918 tapahtumat*). Se ei siis *a priori* ota kantaa jonkun kapinaan osallistuneen ryhmän puolesta tai sitä vastaan, vaan keskittyy kasautuvan tapahtumaketjun analysointiin. Tämä puolueettomuuden tavoittelu ei ole aina ongelmatonta varsinkin, kun kapinasta on sekä sen tapahtuman aikaan että myöhemmin aina tähän aikaan saakka ollut erilaisia tulkintoja, joiden vertaileva tarkastelu vaatii kirjoittajalta harkittua punnintaa. Niistä eräät kytkeytyvät tiiviisti tulkitsijan näkökulmaa määrittävään, osin intressien määrittämään rooliin, joka jakaa toimijat kunniallisiin ja moitittaviin (ks. seitsemännen luvun jakso Kunnia ja moite). Toiset tulkinnat ovat enemmänkin kytköksissä ajanjakson näkemyksiin esimerkiksi viranomaisten ja kansalaisten soveliaista suhteista. Niihin liittyen 1950-luvun näkemykset eroavat 2020-luvun alun tulkinnoista: 1950-luvulla paikallisten eliittien asema yhteisössä oli monella tapaa kiistaton ja kaikkien ryhmien sisäistämä, kun taas 2020-luvun alussa ihmisten suhtautuminen viranomaisiin, papistoon ja muihin paikallisyhteisön vallanpitäjiin on monella tapaa tasa-arvoisempi ja moniseuraisempi.

Yleisemmin tarkasteltuna ketjuuntuvien tapahtumien analyyttinen tutkimus on vakiintunut osa temporaalisuuden sosiologiaa, joka on haastanut sosiologiassa tavanomaiset muuttuja- ja tapauskeskeiset tutkimussuuntaukset. Temporaalisuuden sosiologian tutkimussuuntaus alkoi enemmänkin muuttuja- ja tapaustutkimuskeskeisten tutkimusotteiden kritiikkinä ilman sen vakavammin otettavaa omaa tutkimusohjelmaa ja -agendaa. Sittemmin se on aktiivisesti luonut myös omaa tutkimusagendaansa, jossa korostetaan tapahtumaketjujen merkitystä yhteiskunnallisten muutosten selittämisessä.[31] Keskeistä on löytää toisiinsa kytkeytyneiden tapahtumien oikea järjestys, tehdä ero merkittävien ja vähemmän merkittävien tapahtumien välillä sekä keskittyä niistä edellisiin ja sivuuttaa jälkimmäiset. Tapahtumaketjujen analyysit kohdentuvat usein hyvinkin lyhyisiin ja tiheisiin tapahtumiin, kuten yhteen iltaan tai yöhön, joihin liittyy ajatus epäjatkuvuudesta tai laadullisesta

31 Abbott 2001; Abell 2004.

https://doi.org/10.21435/ha.152

murroksesta:[32] yhteisö – teknisemmin ilmaistuna sosiaalisten verkostojen konfiguraatio – ei ole ennallaan, kun aurinko taas nousee tapahtumasarjan jälkeen.

Muita lukutapoja

Millä tahansa kirjalla on myös muita lukijalähtöisiä lukutapoja, jotka poikkeavat kirjoittajan näkemyksistä ja tavoitteista. Niin myös tällä teoksella. Joku saattaa lukea kirjaa kapinallisten ja väärästä valasta tuomittujen *henkilöhistoriana*. Lukijaa saattaa hyvinkin kiinnostaa, kuka teki mitä ja missä ja millaisin seurauksin. Näin varsinkin, jos kyse on henkilöistä, jotka lukija tuntee henkilökohtaisesti tai joista hän on kuullut aikaisemmin sen verran, että hänellä on jonkinlainen käsitys henkilön persoonasta tai elämänkulusta. Tuosta näkökulmasta käsin lukeminen tyydyttää lukijan uteliaisuutta.

Tämä ei kuitenkaan ole kirjoittajan näkökulmasta kirjan keskeinen tavoite. Yksittäisistä henkilöistä on kerätty (tai eräissä tapauksissa julkaistu) sen verran vähän tietoja (ikä, sukupuoli, siviilisääty, asuinpaikka, ammatti) ettei kirjaa voi pitää henkilöhistoriallisena tutkielmana. Pikemmin heitä on tarkasteltu eri sosioekonomisten ja kulttuuristen ryhmien edustajina tai roolien kantajina (mitä käsitellään tarkemmin seitsemännen luvun jaksossa ”Roolittaminen”). Ihmisten välinen vuorovaikutus luo erilaisia positioihin, tukeen ja palkkioihin sekä mahdollisuusrakenteisiin perustuvia, minuutta rakentavia identiteettejä[33], joiden varaan ihmiset rakentavat erilaisia julkisia rooleja ja päinvastoin: edellisessä tapauksessa puhutaan roolin luomisesta, jälkimmäisessä rooliin sopeutumisesta.[34] Tapahtumaketju olisi ollut useimmille lukijoille ymmärrettävä, vaikka yksittäisten ihmisten nimet olisi korvattu ilmauksilla kuten *sekatyömies*, *kirkkoherra*, *järjestysmies*, *syyttäjä*, *liikkuva poliisi* tai *paikallispoliisi*. Kirja olisi periaatteessa voitu kirjoittaa, vaikka käytössä ei

32 Ermakoff 2015.

33 Identiteettiteoriasta ks. Burke & Stets 2009. Tässä mainitut neljä identiteettiin vaikuttavaa tekijää ovat sivuilta 40–42.

34 Esimerkiksi Turner 2010. Roolin luomista ja rooliin sopeutumista käsitellään sivuilla 133–141.

https://doi.org/10.21435/ha.152

olisi ollut lainkaan tietoja kapinaan osallistuneista henkilöistä ja heidän elämänkuluistaan. Yhteisön jakamien institutionaalisten pelisääntöjen tuottamat roolit olisivat voineet muodostaa analyysille riittävän perustan. Kuitenkin koska tämä ratkaisu olisi ollut turhan etäällä historiantutkimuksen konventioista, tässä yhteydessä on säilytetty tapahtumissa mukana olleiden miesten nimet merkittävimpien toimijoiden ja tärkeimpien tilanteiden kohdilla. Myöhemmin kuvattavista syistä naisia kertomuksessa ei ole lukuun ottamatta yhden tuomitun äitiä.

Toisen potentiaalisen lukijan näkökulmasta kirja on maaseudun *paikallis- tai yhteisöhistoriaa*. Maaseudun paikallishistoria on oma historiantutkimuksen kenttänsä, joka Suomessa noudatti aina 1980-luvun puoliväliin saakka laajasti jaettuja yleisiä periaatteita, mitä tulee historioiden teemoihin ja rakenteeseen.[35] Näiden periaatteiden muotoilussa keskeisessä asemassa olivat yliopistot ja Paikallishistoriallinen toimisto (sittemmin Tilaushistoriakeskus). Maaseudun paikallishistoriassa huomiota kiinnitettiin maatalouden rakenteisiin, väestörakenteen muutoksiin, poliittiseen ja uskonnolliseen järjestäytymiseen ja modernisoitumisen malleihin. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan paikallishistoriat tehtiin useimmiten Oulun yliopistosta käsin. Uusin *Kalajoen historia* vuodesta 1865 vuoteen 1975 on kirjoitettu tuon mallin mukaan. Siinä tarkastellaan Kalajoen ja siihen liitetyn Raution maataloutta, väestön muutoksia (mukaan luettuna muuttoliikettä), kunnallishallintoa ja seurakunnan toimintaa sekä teollistumisen muotoja. Sen alkupisteen määritti Kalajoen edellisen historian loppupiste. Teos on jaettu neljään ajanjaksoon (1865–1895, 1895–1917, 1918–1939, 1939–1975), joita ryhmittävät enemmänkin Suomen kansallisen historian käännekohdat kuin Kalajoen tapahtumat. Peruskertomuksesta ja -jaksotuksesta poiketaan poikkeuksellisten tapahtumien takia, joita ovat muun muassa eräät onnettomuudet ja Kalajoen kapina. Arjen kuvaaminen rajautuu lähinnä piispantarkastusten monella tapaa siistittyihin kertomuksiin.[36] Niissä ei paneuduta

35 Ahtiainen & Tervonen 2010, 27–90. Vanhan ja uuden paikallishistorian rajan määrittämisessä on hyödynnetty myös muita kirjassa olevia artikkeleita. Niiden mukaan useita uuden paikallishistorian teoksia julkaistiin vuosina 1984–1986. Julkaisuvuoteen perustuva ajoitus tietysti viittaa siihen, että siirtymä oli alkanut jo muutama vuosi aikaisemmin.

36 Piispantarkastuspöytäkirjat. Dca: 1. Kalajoen seurakunnan arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kuntalaisten arkeen, vaan vastataan lomakkeeseen sisällytettyihin kysymyksiin muun muassa syntyvyydestä, aviottomista lapsista, kirkosta eroamisesta ja herätysliikkeiden tilanteesta.

Kirjoittajan näkökulmasta tällä kirjalla ei kuitenkaan ole kovin paljon tekemistä edellä hahmotellun kaltaisen perinteisen pitäjä- tai kuntahistorian kanssa. (Rakenteet on jätetty tässä teoksessa tarkemmin tarkastelematta, koska *Kalajoen historiassa* ne on jo riittävästi kuvattu). Paremmin tämä *Kalajoen kahakka* resonoi uudemman paikallishistorian kanssa, jossa tutkijat yhdistelevät vapaamuotoisemmin historiallisia lähteitä ja kollektiivista muistia. Uusi kunta- ja paikallishistoria ei katso pahasti myöskään mikrohistoriallista tutkimusotetta. Siinä väestönmuutokset, (seura)kunnan hallinto ja elinkeinorakenteet eivät samalla tavalla dominoi tutkimuksen rakennetta ja sisältöä. Kuitenkaan myöskään uusi kunta- ja paikallishistoria ei ole ollut inspiraation lähteenä tälle kirjalle.

Kirjan voisi toki ajatella olevan paikallista yhteisöhistoriaa, koska se kohdistuu Kalajoen Pohjankylällä olevan nuorisoseurantalon ympärille ryhmittyviin henkilöihin ja sukuihin. Käytettävissä olevista tiedoista voidaan ongelmitta laskea, kuinka moni henkilöistä oli Etelän- tai Pohjankylältä, jokisuun eteläpuolella merestä valtatiehen sijoittuvalta Holmanperältä, valtatiestä pitkälle joen eteläpuolta yläjuoksulle ulottuvalta Etelänkylältä, joen pohjoispuolelta merestä jokisuulle sijoittuvalta punaiselta Plassilta, keskustaajamasta tai peräti pohjoispuolelta ylemmäksi jokivarteen sijoittuvalta valkoiselta Pitkäistenkylältä (1960-luvun lopulta eteenpäin taivutettuna Pitkäsenkylältä). Asuinpaikan perusteella paikallishistoriaa tuntevat voivat päätellä henkilöiden varallisuuden ja sukulaisuussuhteet. Suvut asuivat usein tietyillä kylillä, koska vanhemmat lohkoivat lastensa (poikiensa) talonpaikat kantatiloista. Sisarukset asuivat usein saman tien varressa. Esimerkiksi kapinassa mukana olleista suvuista Alhot olivat enimmäkseen joen eteläpuolella Krillenmäellä[37] (ja myöhemmin Plassilla ja vesitornin alueella), Myllylät olivat Pitkäsenkylällä ja Rahkolat Rahkolanmäellä. Kalajoen ylittävän sillan päässä Etelänkylällä oli Siipoloiden talojen keskittymä ja Saarten taloja oli useita

37 Krillenmäki on viimeinen kylä ennen Hiekkasärkkiä. Sen nimi tulee Etelänkylän Kanniston sotilastorpassa asuneelta ruotusotamieheltä nimeltä Grill.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Holmanperällä ja etelään vievän valtatien rannanpuolella Viisarinhaarassa, jossa useat tiet ristesivät. Selvittämällä Kalajoen poliisiputkan ja nuorisoseurantalon välisen etäisyyden voidaan laskea, kuinka monta minuuttia pidätettyjen kuljettaminen vei poliisilta, kun käytössä oli 1950-luvun raskastekoinen auto. Vastaavasti voidaan samassa tarkoituksessa mitata työväentalon (teatteritalon) ja nuorisoseurantalon välinen etäisyys. Kylien sosioekonomisesta rakenteesta tai kulttuurisista ryhmistä ei kuitenkaan tässä yhteydessä ole kerätty tietoja. Kalajoen kylistä kiinnostunut henkilö saattaa siten pettyä kuvauksen niukkuuteen.

Sosiologian puolella teos saattaa joidenkin silmissä paikallistua kylätutkimuksen perinteeseen. Tuossa tutkimuksessa on lukuisia painotuksia, mutta se voidaan ilman suurempaa vääryyttä jakaa kahteen eri perinteeseen. Yhtäältä kylätutkimus on paneutunut kylän sisäisiin kontrollirakenteisiin ja -malleihin. Esimerkkinä tästä voidaan mainita Elina Haavio-Mannilan väitöskirja pohjalaisesta kyläkulttuurista (1958)[38] ja Marja Holmilan tutkimus kyläyhteisöllisyyden muutoksesta (2001).[39] Toinen perinne käsittelee kylien kehittämistä ja uudistamista. Näitä tutkimuksia on tehty erityisesti 1970-luvulta alkaen muun muassa Tampereen ja Joensuun yliopistoissa. Kylätutkimus ei kuitenkaan ole ollut tälle teokselle keskeinen inspiraation lähde.

Kolmannen lukijan silmissä kirja saattaa näyttäytyä yhden *oikeudenkäynnin ja -prosessin historiana*. Tästä tulokulmasta kirjan keskeisenä tavoitteena on oikeudenkäynnin kulun tiivistäminen, jolloin tutkimuksen tekeminen on tapahtumien tiivistämistä tai raportointia. Tämä ei kuitenkaan olisi kovin mielekästä, sillä korkein oikeus julkaisi oikeudenkäynnin neljän liuskan laajuisen tiivistelmän. Se on ilman sen kummempia lupia luettavissa painetussa muodossa esimerkiksi Kansallisarkistossa Helsingissä, jossa se on korkeimman oikeuden päätösten luettelossa. Yksinomaan oikeudenkäynnistä ja sen tuloksesta kiinnostunut henkilö voi perehtyä tuohon asiakirjaan ja lukea siitä olennaisimmat asiat.[40] Sii-

38 Kalajoen kylätappeluita on käsitelty lyhyesti teoksessa Kyllönen 1980, 354. Tappelut näyttävät keskittyneen kylätansseihin mutta joissakin tapauksissa on lähdetty porukalla tappelemaan toiseen kylään.

39 Haavio-Mannila 1958; Holmila 2001.

40 *Selostuksia ja tiedonantoja korkeimman oikeuden ratkaisuista vuonna 1955–1956*. Korkeimman oikeuden määräyksestä toimittanut Aleksis Ekholm. Korkein oikeus, Helsinki.

hen ei tarvita laajahkoa teosta. Ikään kuin johdannoksi aiheeseen ohessa on yhteen lainattuun virkkeeseen tiivistettynä korkeimman oikeuden päätöksen ydin.

Kapinan muodostavaa osaa tapahtumaketjusta pidettiin sen verran merkittävänä, että se julkaistiin korkeimman oikeuden tiedonannoissa.[41] Sen mukaan varsinainen kahakka todettiin kihlakunnanoikeudessa toteennäytetyksi. Konstaapeli Bruno Nurmi ja tarkastuskonstaapeli[42] Mauno Vähäaho olivat pidättäneet Antti Myllylän, Veikko Myllylän ja Pauli Alhon ja vieneet heidät poliisiautoon. Antti Myllylä löi Vähäahoa, Veikko Myllylä Nurmea ja Vähäahoa, ja Pauli Alho Vähäahoa. Tämän ohella Heikki Alho ja Juho Joonas [Joni] Ojala olivat auttaneet Antti Myllylää, Veikko Myllylää ja Pauli Alhoa pakenemisessa, ja Aki Saari (eräiden muiden kanssa) oli nostanut auton perää niin, ettei auto päässyt liikkeelle. Asian ydin tulee kuitenkin täsmällisesti ilmaistuksi korkeimman oikeuden tiedonannossa:

> – – koska jutussa oli selvitetty, että Antti Feeliks ja Veikko Johannes Myllylä, Pauli Sulevi ja Heikki Olavi Alho, Aaro Matti Rahkola, Juho Joonas Ojala ja Aki Kustaa Saari olivat ilmoitetussa tilaisuudessa tehneet väkivaltaista vastarintaa Mauno Toivo Vähäaholle ja Bruno Jalmari Nurmelle näiden ollessa virantoimituksessa, Antti Feeliks Myllylä siten, että hän Vähäahon pidätettyä hänet juopumuksen takia oli nyrkillä lyönyt Vähäahoa eri puolille ruumista ja lopulta riistäytynyt irti Vähäahon ja hänen avukseen tulleen Nurmen otteesta, Veikko Johannes Myllylä lyömällä niin ikään nyrkillä Vähäahoa pakottaakseen tämän päästämään Antti Feeliks Myllylän vapaaksi ja, Nurmen tultua Vähäahon avuksi ja ryhdyttyä kuljettamaan Veikko Johannes Myllylää poliisiautoon, muutoin väkivaltaa käyttämällä koettanut saada nämä jättämään täyttämättä tämän virkatoimensa, missä hän vihdoin oli onnistunutkin, sekä sen jälkeen lyönyt nyrkil-

41 Korkeimman oikeuden tiedonantoja marraskuun 18 päivänä 1955 nro 142. Tuomio sisältyy vuoden tiedonannot yhteen kokoavaan julkaisuun ja on sivuilla 243–248, joita tässä seurataan. Jälkimmäiseen tekstiin on tehty kielenhuoltoa. Tekstin ydin on sellaisenaan lainattu tämän teoksen johdannossa.

42 Tarkastuskonstaapeli oli alipäällystöön sijoittuva tehtävä, joka sijoittui ylikonstaapelin ja vanhemman konstaapelin väliin.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> lä myös Nurmea, Pauli Sulevi Alho siten, että hän oli lyönyt Vähäahoa kerran nyrkillä niskaan ja Vähäahon ja Nurmen viedessä häntä poliisiautoon muutoin väkivalloin vastustanut heitä, Heikki Olavi Alho ja Rahkola riistämällä väkivalloin Pauli Sulevi Alhon pois poliisiautosta, Ojala siten, että hän väkivalloin pitänyt auki poliisiauton ovea siinä tarkoituksessa, että Vähäahon ja Nurmen autoon saattamat Veikko Johannes Myllylä ja Pauli Sulevi Alho pääsisivät irti näiden otteista, sekä Saari siten, että yhdessä eräiden muiden henkilöiden kanssa väkivalloin estänyt Vähäahon ja Nurmen käyttämää autoa pääsemästä liikkeelle nostamalla auton perää ylös maasta, KKO katsoi ettei ollut esitetty syytä muuttaa HO:n päätöstä muulla tavoin [seuraa lista tuomioiden tarkennuksista].

Korkeimman oikeuden tuottama teksti on sekä varsin täsmällistä että osin lukukelvotonta. Lisäksi se ei kata vääränvalantuomioita tai muita kapinaan kytkeytyviä tapauksia.[43] Kuitenkin teos on paljon muutakin kuin tuo edellä kuvattu tuomio. Siten kirjoittajan näkökulmasta teosta ei voi pitää myöskään oikeudenkäynnin historiana. Kaikkineen teoksen voi määritellä ensisijaisesti historiallisen mikrososiologian näkökulmasta tapahtuvaksi Kalajoen kahakkaan kytkeytyvän tapahtumaketjun analyysiksi. Muut näkökulmat – henkilöhistoria, paikallishistoria, yhteisöhistoria tai oikeudenkäynnin historia – ovat siihen nähden lähinnä täydentäviä.

Eettiset periaatteet

Kalajoen kapinaan liittyvään tapahtumaketjuun perehdyttäessä kävi varsin pian ilmi, että jo varsin mittavasta historiallisesta etäisyydestä huolimatta kapinaan kytkeytyvät tapahtumat eivät suinkaan ole yhdentekeviä asiaan kytkeytyville suvuille ja henkilöille. Toki suurin osa asiaan kytkeytyneistä henkilöistä suhtautui aiheen tutkimukseen hyväksyvästi

43 Kiitän professori Pauli Kettusta ajatuksesta esittää kapinan ydin tiiviissä muodossa teoksen alkupuolella.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja avusti sen tekemisessä eri tavoilla, kuten tarkistamalla esitettyjä havaintoja tai rakentamalla yhteyden tutkijan ja potentiaalisen informantin välillä. Jotkut myös toimittivat sukujen säilyttämiä asiakirjoja, kuten lehtileikkeitä tai asiakirjaotteita. Samalla tavalla toimivat eri yhdistykset ja viranomaiset. Kalajoen kunnan, seurakunnan, jakokunnan ja kalastuskunnan arkistot olivat ehdoitta käytettävissä, ja myös yhteistyö Kansallisarkiston eri toimipisteiden kanssa oli aukotonta.

Potentiaalista erimielisyyttä tutkijan ja yksittäisten henkilöiden välille aiheuttivat erilaiset näkemykset tapahtumaan liittyvien asiakirjojen julkisuudesta sekä näkemykset tapahtumaan liittyvästä moitteesta ja kiitoksesta tai siitä, mitä tapahtumaketjuun kytkeytyviä muita asioita oli tarpeellista nostaa esiin. Nämä kaikki ovat oikeudellisesti selviä sikäli, että ensimmäistäkään estettä asioiden käsittelylle ja teoksen julkaisulle ei ole. Tutkimuseettisistä syistä ne on kuitenkin mahdollisuuksien mukaan lukijalle selvitettävä, mikäli niihin liittyvää epäilyä on syntynyt joko kirjoittajalle tai jollekin tapahtumaketjuun kytkeytyvälle henkilölle.

Tämän vuoksi kustantaja teki teoksen eettiseen perustaan liittyen tavanomaista systemaattisemman taustaselvityksen ja tutkija itse perehtyi aihetta koskevaan kirjallisuuteen.[44] Tiivistäen kaikki tutkimuksen lähdeaineistot ovat julkisia ja niiden käyttöön on hankittu asianmukaiset luvat aineiston tilaamisen yhteydessä. Käytetyistä asiakirjoista viimeisenä julkiseksi tulivat korkeimman oikeuden asiakirjat 60 vuotta tapauksen käsittelystä vuonna 2015. Suojelupoliisin asiakirjojen osalta aineistoon saatiin tarvittava viranomaislupa. Vailla merkitystä ei ole myöskään se, että yksikään kapinaan liittyen tuomituista tai syytetyistä henkilöistä ei ole enää keskuudessamme. Henkilötietoja ei ole kerätty esimerkiksi rikoksen Kalajoella tehneistä, eikä siten ole myöskään muodostettu henkilörekisteriä: rikoksen tehneiden nimien sijasta on käytetty järjestysnumeroa ja tarkastelu on raportoitu tilastollisten tunnuslukujen avulla.

Toinen asia on, missä määrin muistitietoon liittyy oikeudellista epävarmuutta. Muistaminen ei ole oikeudellisesti säädelty, mutta ei myöskään ongelmaton asiakokonaisuus. Monet kalajokiset halusivat muistella tapahtumaa nimettömänä ja eräät asettivat kertomuksensa ehdoksi

44 Tärkein lähde oli Lidman ym. 2017.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nimettömyyden ja sen, että heidän lausumansa olisi puhtaan suullinen, eikä sitä kirjattaisi mihinkään. Mahdollista on, että joku henkilö muistaa jonkun arkaluonteisen tapahtuman, jota ei ole arkistoihin säilytetty, ja joko kertoo sen tutkijalle tai tutkija kuulee tämän kolmannelta taholta. Tämänkaltaisen muistin varassa säilyneen tai ryhmän sisällä suusta suuhun kulkeneen tiedon julkaisemiseen voi liittyä oikeudellista epävarmuutta. Joissakin äärimmäisissä tapauksissa kyse voisi olla kunnianloukkauksesta. Käsillä olevassa teoksessa ei kuitenkaan ole käytetty tai julkaistu sellaista muistitietoa, johon voisi liittyä edellä kuvatun kaltaista oikeudellista epävarmuutta. Mitään sellaista 1950-luvulla tapahtunutta ei ole minulle kerrottu tai en ole kirjaan kirjoittanut, joka olisi oikeudellisesti ongelmallista.[45]

Oikeudellisen punninnan ohella teokseen liittyy kuitenkin vielä kaksi muuta temaattista kokonaisuutta, jotka vaativat systemaattista pohdintaa. Näistä ensimmäinen on tutkimuksen aiheuttama mielipaha, eli ”voimakas epämieluisuuden tunne”, jota tunteva henkilö haluaa suojata itseään tai muita estämällä tai pyrkimällä estämään heille mahdollisesti epämiellyttävän asian julkitulon tutkimuksen sivuilla. Historiantutkimuksessa ei ole tavatonta, että tutkimuksen aiheet ja tulokset aiheuttavat erilaisia tulkintoihin ja tunteisiin kytkeytyviä näkemyksiä, joista osa on kirjan tai kirjoittajan kannalta kielteisiä. Kansallisesti merkittävät tapahtumat, kuten kansalaissota, kapinat ja presidentin valtaoikeuksien käyttö tuottavat erilaisia tulkintoja ja herättävät voimakkaita tunteita. Yleensä mitä lähempänä tapahtumahetkeä kirjoittaminen tapahtuu, sitä herkemmin asiaan kytkeytyvät henkilöt ottavat kantaa tulkintoihin tunnepohjaisesti, mutta harvoin näistä teemoista saavutetaan täydellistä konsensusta myöhemminkään ja aiheeseen liittyy aina kollektiivisia tunteita tavalla tai toisella.

Monet muut tutkimuskohteet ovat yksityisempiä ja paikallisempia, mutta myös mielipahaa aiheuttavia, koska tutkimus tuo esiin henkilöihin tai heidän sukulaisiinsa tai ystäviinsä liittyviä epämiellyttäviksi

45 Erillisen keskustelun aihe on, missä kohden joku asia vanhenee: onko 1950-luvulla tapahtunut asia, joka nousee keskusteluun 2020-luvulla, jo lähtökohtaisesti vanhentunut? Minulla ei ole riittävää asiantuntemusta kysymyksen käsittelyyn, eikä se ole kirjan kannalta relevantti.

koettuja asioita. Esimerkiksi aviottomien lasten elatukseen, päihteiden käyttöön, väkivaltarikollisuuteen, irtolaisuuteen ja prostituutioon kytkeytyvissä tutkimuksissa moni tutkija on joutunut tasapainottelemaan asioiden esiintuonnin ja tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden yksityisyydensuojan välillä. Kalajoen kapina lukeutuu tähän ryhmään mittakaavaltaan, mutta ei tematiikaltaan. Se on pieni paikallinen tapahtuma, mutta se ei kohdistunut syrjittyihin tai sivussa oleviin, vaan kaikilla tavanomaisilla mittareilla yhteisön valtavirtaan kuuluviin henkilöihin.

Kalajoen kapina pohdituttaa ihmisiä edelleen. Eräät kapinaan välittömästi tai välillisesti osalliset henkilöt ovat toivoneet sen hautautuvan menneeseen maailmaan. Eräissä tapauksissa henkilö on ottanut kantaa itseensä liittyvään asiaan. Useimmissa tapauksissa huomio on kuitenkin ollut jo vuosikymmeniä sitten edesmenneissä omaisissa. Jälleen tarkastelun ongelmallisuuden tulkinnanvaraisuutta alleviivaa se, että saman suvun tai ryhmän (esimerkiksi kapinallisten tai viranomaisten sukulaisten) sisälläkin on ollut hyvin erilaisia, joskus jopa vastakkaisia näkemyksiä sen suhteen, mikä oli edesmenneen omaisen oma näkemys asiasta 1950-luvulla ja miten asiaan ylipäätään pitäisi suhtautua 2020-luvulla.

Inhimilliseltä kannalta tarkasteltuna nämä toiveet ovat usein ainakin jossakin määrin perusteltuja ja ajankäytön haasteiden ohella eräs syy sille, miksi olen lykännyt reilu puoli vuosikymmentä tämän kirjan julkaisemista. Lykkäys ei toki ole ollut yksinomaan haitallista, sillä toistuva palaaminen aiheeseen on selkeästi parantanut teoksen laatua. Myöskään kirjan potentiaaliset lukijat eivät ole erityisemmin kärsineet viiveestä. Kirjan teoreettiset lähtökohdat ovat jaksoittain kehittyneet ja sen hyödyllisyys muiden kohteiden tutkimusta suunnitteleville todennäköisesti parantunut. Sen empiiriseen sisältöön liittyvät teemat eivät ole ”kuplineet pinnan alla” odottamassa julkituloaan, vaan ne ovat enemmänkin olleet syvien ja synkkien vesien pohjassa odottamassa löytäjäänsä. Kirjalla ei siis tältä osin ole ollut odottavaa yleisöä. Kuitenkin jossakin vaiheessa jokaisen projektin on aika päättyä. Kirjoittajan kannalta on keskeistä löytää tasapaino yhtäältä eri ihmisten toiveiden ja tieteellisen toiminnan vaatiman selväsanaisuuden ja asioiden esiintuomisen välillä. Tasapainon löytämiseen on pyritty tarkastelemalla eri toimijoita enemmänkin eri roolien kantajina kuin nimettyinä henkilöinä. Samaten nimiä on jätetty

https://doi.org/10.21435/ha.152

mainitsematta silloin kun mahdollisesti jotakuta kuormittavan asian käsittely ei sitä edellytä. Ylipäätään kirjaan sisältyvissä tulkinnoissa on mahdollisimman pitkälle välttelty kärjistyksiä ja tunnepuhetta, minkä voi havaita esimerkiksi vertaamalla kirjan tulkintoja muihin samasta aihepiiristä tehtyihin tulkintoihin (ks. seuraava jakso ”Aikaisempi tutkimus”).

Toinen pohdittava asia liittyy ”salattuun tietoon”, joka ei ole arkistoitua, vaan yksilöiden ja yhteisöjen joko aktiivisesti unohtamaa tai heidän muun historiallisen aineiston ohella mukanaan vuosikymmenestä toiseen kantamaa. *Kalajoen kahakan* kirjoittamisen myötä tuli yhteydenottojen seurauksena ja arkistojen kätköistä kirjoittajan tietoon toimintatapoja ja yksityisiä asioita, joista asianomaiset tai jo edesmenneen henkilön eräät omaiset olisivat mieluummin pitäneet kirjoittajan tietämättömänä. Yleisenä periaatteena on, että teoksessa ei tuoda julki mitään sellaista tapahtumaketjuun liittyvää, joka ei ole sen valikoivan kuvailun tai analysoinnin kannalta välttämätöntä. Punninta on tehty jokaisen potentiaalisen teeman kohdalla erikseen mieluummin asianomaisen tai hänen omaisensa näkemyksen tai oletetun näkemyksen mukaisesti. Yhdessä kohden asiaa on punnittu toisin (ks. seitsemännen luvun jakso ”Poikkeuksellinen syy”), ja tuolloinkin asia ja tapahtuma on kuvattu mahdollisimman yleisellä tavalla osallisten henkilöiden henkilöllisyys mahdollisuuksien mukaan häivyttäen.

Tiivistäen Kalajoen kapinan historiaan ei liity mitään sellaista, joka 2020-luvun alun kriteereillä arvioiden olisi arveluttavaa. Asioita on toki eri henkilöille sattunut ja tapahtunut, ja niitä on eri aikoina ja tilanteissa tulkittu eri ja vastakkaisilla tavoilla eri henkilöiden toimesta ja näkökulmista. Samalla on tullut selväksi, että asiat eivät näyttäydy samalta kaikille niille, joiden sukulaisten tai omaan elämään tapahtumat tavalla tai toisella kytkeytyvät. Tämän parempaan kompromissiin en eri näkökulmien välillä ole pystynyt.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Aikaisempi tutkimus

Suomessa julkaistut teokset kattavassa Fennica-tietokannassa ei ole yhtään viitettä, joissa yhdistyisivät aihesanat *Kalajoki* ja *kapina*.[46] Sanalla Kalajoki löytyy vajaa 600 viitettä, mutta niistä yksikään ei viittaa Kalajoen kapinaan ja itse asiassa suurin osa käsittelee muuta kuin Kalajoen kuntaa tai sen alueella tapahtuneita asioita. Sanalla kapina löytyy 154 viitettä, joista suurin osa analysoi yksittäisiä kapinoita ympäri maailmaa tai kohdistuu itsenäisyyttä edeltäviin tapahtumiin, Viaporin kapinaan (1906) tai itsenäisyyden alusta vuoden 1918 tapahtumiin. Itsenäisyyden ajan Suomen kapinoista Fennicasta ja sitä täydentävästi yliopistojen tietokannoista löytyy jonkin verran osumia eri hakusanoilla. Suurin osa niistä käyttää kuitenkin kapinaa kielikuvana kuvaamaan jonkinlaista protestia tai vastarintaa (”Kiltin tytön kapina”, ”60-luvun kapina”).

Kansalliskirjaston Finna-hakupalvelusta löytyy yksi lehtiartikkeli Kalajoen kapinasta.[47] Vertailun vuoksi Nivalan niin sanotusta konikapinasta[48] löytyy kolme kirjaa ja puolisen tusinaa muuta lähdettä. Tämän ohella Mikko Niskanen (1929–1990) on tehnyt Lempi Linnan dokumentaariseen romaaniin perustuen konikapinasta elokuvan, jonka ensiilta oli 1977. Oopperaksi konikapina päätyi 2004. Samaten Mäntsälän ja Kemin kapinoista on kummastakin parikymmentä viitettä. Näihin etäisesti verrattavissa olevasta Sallan liikehdinnästä on julkaisuja sekä kansalaissodan jälkeiseltä niin sanotun läskikapinan ajalta (1922) että 1950-luvun vakoilujuttujen (1954) osalta. Sallan liikehdintään palataan lyhyesti parissa viitteessä.[49]

46 Fennica-tietokanta. http://fennica.fi/.
47 Kansalliskirjaston Finna-hakupalvelu. https://kansalliskirjasto.finna.fi/.
48 Konikapina alkoi, kun virkamiehet määräsivät lopetettavaksi hevosen, jonka epäiltiin sairastavan tarttuvaa tautia. Nivalalaiset arvioivat hevosen terveeksi ja kieltäytyivät tehtävästä ja myöhemmissä vaiheissa vastustivat myös virkamiehiä. Varsinainen kapina tapahtui rautatieasemalla, jossa pitäjän miehet vapauttivat pidätetyn poliisin käsistä. Tilannetta kiristi nimismiehen käytös, joka ei ollut pitäjän miesten oikeudentajun mukaista. Erityisesti miehet paheksuivat piiskan käyttöä. Tapahtuma käsiteltiin oikeudessa kapinana ja siitä tuomittiin useampia miehiä vankeuteen. Lopettamismääräyksessä läänin eläinlääkäri ja poliisi olivat väärässä, sillä hevosella ei ollut pelättyä tautia ja se selvisi kapinasta hengissä.
49 Aatsinki 2009 on hyvä johdatus aihepiiriin.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Fennica kattaa Suomessa julkaistut teokset, joten voitaneen varmuudella sanoa, ettei asiasta ole ainakaan kirjan laajuista ja ISBN-numeron saanutta julkaistua tutkimusta. Myöskään Oulun, Turun, Helsingin, Tampereen ja Itä-Suomen yliopistojen sähköiset tutkielmarekisterit eivät tuottaneet tulosta. Nämä rekisterit eivät kuitenkaan ole kattavia 1990-lukua edeltävältä ajalta. Mahdollinen tutkielma ei kuitenkaan ole perustunut tässä tutkimuksessa käytettyyn materiaaliin, sillä Kansallisarkistossa olleita asiakirjoja ei ollut avattu niiden arkistoinnin jälkeen.

Kalajoen historiassa on reilun sivun pituinen kuvaus kapinan tapahtumista.[50] Siihen palataan tässä teoksessa useita kertoja jo senkin takia, että se on toistaiseksi ainoa historiantutkijan tekemä tulkinta tapahtumista. Sen peruslähteenä on kirkkoherra V-H. Kiviojan kokoama ja Kalajoen kirkkoherranviraston arkistosta löytyvä järjestämätön ja sinänsä arkistoon kuulumaton kansio, jossa on erilaisia valitusasiakirjoja. *Kalajoen historian* kirjoittaja on käyttänyt sitä valikoivasti. Arkiston ohella tutkija on käyttänyt kuvauksen aineistona muistitietoa. Sitä hän ei kuitenkaan ole dokumentoinut, vaan sen sijasta hän on viitannut yleisempään käsitykseen. *Kalajoen historian* näkemyksen mukaan kalajokiset pitivät kapinasta annettuja tuomioita kohtuuttomina eivätkä arjen kohtaamisissa tuominneet tuomittuja sanoillaan tai käytöksellään kapinan aikaan tai myöhempinä vuosikymmeninä. Kalajoen nuorisoseuran historiikissa kapinaa käsitellään puolestaan kahden kappaleen verran.[51] Siinä esitetty tulkinta perustuu *Kalajoen historiaan* ja joihinkin lehtikirjoituksiin. Arkistolähteitä ei ole käytetty, mutta tulkintoja on täydennetty muistitiedolla. Myöskään tässä tapauksessa kirjoittaja ei ole dokumentoinut muistitietoa. Muissa Kalajokea käsittelevissä historiateoksissa ei ole kapinaa käsitteleviä jaksoja.

Kalajoen kapinasta on myöhemmiltä vuosilta muutama lehtikirjoitus. Kalajoen lukion historian lehtorina pitkään toiminut Lauri Järvinen on kirjoittanut aiheesta muutaman jutun, joista laajin on julkaistu *Kalajokilaaksossa* vuonna 1999. Se on saatavilla myös sähköisessä muodossa.[52]

50 Kyllönen 1980.
51 Puputti 1997, 99–100.
52 Järvinen 1990: http://www.kirjastovirma.net/kalajoki/lauri_jarvinen/1999-10-12. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kapinasta on kirjoittanut artikkelin myös Kalajoen historiasta paljon internetiin kirjoittanut Erkki Aho. Hän mainitsee lähteinään *Uuden Kuvalehden* artikkelin sekä silloin Ylivieskassa (nyttemmin Kansallisarkiston Oulun toimipaikassa Oulun maakunta-arkistossa) säilytetyt kihlakunnanoikeuden paperit.[53] Kummassakin kirjoituksessa on mielenkiintoisia yksityiskohtia ja vihjeitä, jotka ovat auttaneet eteenpäin tutkimuksen tekemisessä.

Kapinaan liittyneistä henkilöistä kirkkoherra V. H. Kivioja (1896–1977) on ollut julkisuudessa myös muutoin kuin kapinan yhteydessä. Hän ehti toimia paitsi pappina (kirkkoherrana) myös oppikoulun rehtorina, kansanedustajana ja kirkkopoliitikkona. Hänen arkistonsa kuuluu Oulun maakunta-arkistoon. Hänestä on tehty yksi pro gradu -tutkielma, minkä ohella hänen kirkollista toimintaansa on käsitelty yhdessä väitöskirjassa.[54] Hän oli ahkera kirjeiden kirjoittaja, joten hänen kirjallista tuotantoaan löytyy lukuisista arkistoista. Kalajoen kapinasta hän kirjoitti kymmenkunta asiakirjaa ja antoi informatiivisen haastattelun *Maakuntaradiolle* vuonna 1970.[55] Kapina oli teemana hänelle tuttu jo ennen Kalajoen kapinaa, sillä maalaisliiton kansanedustajana (1929–1945) hän paheksui kapina-termin käyttöä Nivalan konikapinan yhteydessä 1932.[56] Rikosasiat kiinnostivat häntä, ja hän oli aiheesta kirjeenvaihdossa rikospoliisin kanssa. Tavanomaisempien asioiden ohella hän ehti huhtikuussa 1953 ohjeistaa läänin rikospoliisia murhaajien soveliaista kuulustelumetodeista.[57] Hänestä ja kapinaan osallisesta nuorisoseuran toiminnanjohtaja Janne Siipolasta (1902–1973) eli Seuran Jannesta on tehty pienoiselämäkerrat KirjastoVirmaan, johon on koottu muiden

53 Kalajoen historia -blogi. http://kalajoenhistoria.blogspot.fi/2008/11/kalajoen-markkinakapina-esimerkki_19.html. Viitattu 6.6.2022. Erkki Aho on julkaissut saman tekstin myös muissa blogeissaan. *Uuden Kuvalehden* hän nimeää virheellisesti *Suomen Kuvalehdeksi*.

54 Niiranen 2000; Nissilä 1998.

55 Toimittaja Tapio Hanhinevan tekemä haastattelu 1970 nimeltään *Keisarin lautamies*. Iida Isokäännän tekemä nauhoitus. Kalajoen kotiseutuyhdistyksen kokoelma.

56 Lackman, Matti: ”Nivalan kapina tukahdutettiin kovin ottein”. *Kaleva* 9.6.2012. Kivioja näyttää ottaneen voimakkaasti kantaa myös Mäntsälän kapinan tuomioiden yhteydessä. Hänen mielestään syyttäjän toiminta armahdusasiassa ei ollut johdonmukaista ja hallitus ei muutenkaan ”saa aikaan mitään” asioissa, joissa on kyse pienten ihmisten leivästä. *Helsingin Sanomat* 13.4.1932.

57 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.

ohella kalajokisten pienoiselämäkertoja.[58] Siipolasta on myös artikkeli julkaisussa *Keski-Pohjanmaan nuorisoseura 80 vuotta*.[59]

Sosiaalihistoriasta löytyy harvemmin makrotason asiakokonaisuutta, jota joku tutkija ei olisi jo aikaisemmin analysoinut. Suuri osa ”isommista aukoista” on ainakin ”katsottu”, jollei jo ”täytetty”, kuten historiantutkijoilla on tapana sanoa.[60] Siten tutkija joutuu yleensä vertaamaan omaa tulkintaansa aikaisempiin tulkintoihin, joita yleensä on useita eri aikakausilta ja jotka ovat erilaisten teoreettisten käsitteistöjen lävitse rakennettuja. Sen sijaan historialliselle mikrososiologialle tai -historialle aikaisemman samaa aihetta käsittelevän tutkimuksen puuttuminen ei ole tavatonta tai poikkeuksellista. Se on myös osin hyödyksi, sillä näissä tapauksissa aikaisempi tutkimus ei ole muokannut (”saastuttanut”) tapahtumaan liittyvää kollektiivista muistia. Lehtiin ja muihin medioihin arkistoitunut muisti ja yhteinen muisteleminen eivät siis kertaa aikaisemmin julkaistujen tutkimusten tuloksia ja tulkintoja, vaan lehdistössä jo aikaisemmin kerrottuja ja yhteisöjen mukanaan kantamia ja valikoimia kertomuksia. Tapahtumista ei myöskään ole tieteellisten tai poliittisten auktoriteettien tuottamaa ja eri yhteisöjen laajalti hyväksymää versiota, jonka mahdollisimman pitkälle menevä kyseenalaistaminen tai keskeisten yksityiskohtien korjaaminen olisi tutkimusta motivoinut lähtökohta tai toteutunut päämäärä.

Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa on sekä tavanomaista että teoreettisesti, metodisesti ja empiirisesti hyödyllistä verrata omaa tutkimusasetelmaa samankaltaista aihetta käsitelleeseen aikaisempaan tutkimukseen, joka tiedeyhteisön muodostaman yhteisymmärryksen (rationaalisen konsensuksen) mielestä on tavalla tai toisella esikuvallinen. Ajatuksena on oppia aikaisemmasta teoksesta tutkimusasetelman rakentamista ja mahdollisuuksien mukaan tehdä vielä parempi tutkimus. Mielenkiintoinen kysymys on, mitkä sosiologiset tapaustutkimukset

58 Kivioja, Leena: Vilho Kivioja: http://www.kirjastovirma.net/henkilogalleria/Kivioja_Vilho_H; Siipola, Kalervo & Lauri Järvinen: Janne Siipola. http://www.kirjastovirma.net/henkilogalleria/Siipola_Janne. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

59 Eskola 1997; Pasi Eskola on tehnyt pitkän päivätyön muun muassa *Kalajoki*-lehden päätoimittajana ja osallistunut aktiivisesti nuorisoseura- ja veteraanityöhön.

60 Kiitän professori Pauli Kettusta tästä huomiosta.

https://doi.org/10.21435/ha.152

voisivat toimia esikuvana tälle teokselle? Tapaustutkimuksella ymmärretään yleensä laadullisilla tutkimusmenetelmillä tehtäviä haastattelututkimuksia, jotka liittyvät tiettyyn joko ilmiöön tai yhteisöön. Tyypillisinä esimerkkeinä voi mainita vaikkapa lähiön yhtä taloa tai taloryhmää koskevan tutkimuksen[61], mutta muita samankaltaisia tapaustutkimuksia tehdään jatkuvasti.

Aiheen kartoitus osoitti, että sosiologisia esikuvia tämänkaltaiselle tutkimukselle on Suomessa varsin vähän. Kalajoen kapinan kaltaisiin, vähän kauemmaksi historiaan sijoittuviin, hetkellisiin ja monelta kannalta vähämerkityksellisiin tapahtumiin kohdentuvia mikrotason tapaustutkimuksia ei ole juurikaan tehty.[62] Itsenäisyyden ajan suomalaisista kapinoista ja organisoituneista kahakoista ei ole tehty tapauksia ja tapahtumaketjuja vertailevaa historialliseen mikrososiologiaan tukeutuvaa tutkimusta – tai ainakaan sellaista ei löytynyt tietokannoista. Sosiologiassa on kuitenkin tehty lukuisia historiallisia tapaustutkimuksia, kuten esimerkiksi professori Risto Alapuron analyysi Suomen synnystä 1900-luvun alun Huittisissa.[63] Hänen tavoitteenaan oli analysoida Suomen poliittista modernisoitumista, johon olennaisimpina osina lukeutuivat sosiaalisten ryhmien ympärille syntyvien joukkoliikkeiden organisoituminen, konfliktien sääntely ja poliittisen näyttämön synty. Hän aloitti sen suunnittelun jo 1970-luvun alussa, mutta julkaisi sen vasta 1995. Itse asiassa hänen maineikas teoksensa *State and Revolution in Finland* (1988) valmistui osana *Suomen synnyn* kirjoitusprosessia. 1970-luvun alussa oli Alapuron analysoimista tapahtumista kulunut suurin piirtein saman verran aikaa kuin Kalajoen kapinasta tämän teoksen kirjoittamiseen. Ennen Alapuron kirjan valmistumista hänen ja hänen tutkimuskohteensa väliin ehti kasvaa sukupolvi, jolla ei enää ollut ensikäden tietoja tapahtumien kulusta. Samalla näkökulmat paikallishistoriaan muuttuivat.

61 Kortteinen 1982.

62 Kiitän akatemiaprofessori Pertti Alasuutaria asiaa koskevista keskusteluista.

63 Alapuro 1994; Heinäkuussa 1917 tapahtuneen Huittisten meijerikahakan kanssa samankaltaisia tapahtumia ovat Hakaniemen kahakka 1906 ja Mommilan verityöt 7.11.1917. Toinen varhainen esimerkki tapaustutkimuksesta olisi Knut Pippingin (1920–1997) väitöskirja *Kompaniet som samhälle. Lakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944* (Pipping 1978). Sotilassosiologian alan teoksena sen soveltaminen paikallisyhteisöä käsittelevään aineistoon on kuitenkin haasteellista.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuten tämän kirjan myöhempiä lukuja tarkasteleva lukija huomaa, tapahtumana Kalajoen kapina eroaa monella tapaa Risto Alapuron tutkimasta Suomen poliittisten ja taloudellisten organisaatioperiaatteiden "synnystä" Huittisissa. Teoksissa on myös erilainen painotus. Alapuro aloittaa kirjansa kuvaamalla paikallisen meijerin luona heinäkuussa 1917 tapahtunutta kahakkaa.[64] Tuossa viitisen minuuttia kestäneessä kahakassa käytettiin ensi kerran tsaari Nikolai II:n (1868–1918) kukistumisen jälkeen ampuma-aseita eri yhteiskuntaluokkien välien selvittelyssä. Sen on voitu tulkita aloittaneen luokkavastakohtien kiristymisen. Tässä kirjassa kymmenen minuuttia kestänyt kapina kytkeytyy pikemminkin yhden aikakauden loppuun (tai toisen aikakauden alkuun). Siinä vastakkain olivat kuntalaiset ja heitä lähtökohtaisesti suojeleva virkavalta. Myös Huittisten kahakan ja Kalajoen kapinan taustatekijät ja seuraukset eroavat merkittävästi toisistaan.

Tutkimuksen rakenne

Teoksen rakenne poikkeaa jonkin verran tutkimuksen tavanomaisimmista malleista. Se yhdistelee kronologiaa temaattiseen tarkasteluun. Sen ohella teoksen viimeisessä pääluvussa käydään tavanomaista laajempaa keskustelua tulosten merkityksestä historialliselle mikrososiologialle. Teos jakautuu vain kuuteen sisältölukuun (joiden ohella on johdanto ja jälkisanat), mikä on noin 100 000 sanan teokselle varsin vähän. Rakenteelliset ratkaisut saattavat nostaa joidenkin lukijoiden kulmakarvoja. Niillä on kuitenkin mielekkäät, kirjan teoreettisista, metodisista ja empiirisistä tavoitteista juontuvat perustelut.

Teoksen toisessa luvussa pohditaan historiallisen mikrososiologian avainkäsitteitä. Sosiologien toisteleman vanhan sanonnan mukaan mikään ei ole sosiaalitieteellisen tutkimuksen kannalta niin käyttökelpoista kuin hyvä teoria, jonka avulla tutkija valitsee aineistosta sen analysoinnin kannalta keskeiset teemat. Erillisen keskustelun aihe on, miten teo-

64 Alapuro 1994. Tuota uutta Suomea synnyttänyttä tapahtumaa ovat analysoineet Alapuron ohella myös historiantutkijat, kuten Matti Peltonen.

https://doi.org/10.21435/ha.152

riat valitaan. Käytännössä ne kehittyvät tutkimusohjelman sisällä, jossa käsitteet valikoituvat tutkijoiden toimesta (lähtökohtaisesti) niiden tuoman analyyttisen lisäarvon mukaisesti. Luvun lopussa esitellään myös käytetyt aineistot, jotka samalla ja osaltaan rajaavat tutkimuskohdetta.

Kolmannessa luvussa huomio siirretään Kalajoelle ja tarkastellaan Kalajokea kapinan ”historiallisena kehyksenä”. Tavoitteena on kontekstoida tutkimuksen kohde eli sitoa se aikaan ja paikkaan. Aluksi tarkastellaan Kalajoen kulttuurista ja rakenteellista tilaa, minkä jälkeen huomio kohdennetaan poliittiseen järjestelmään. Lopuksi tarkastellaan vielä kapinan tapahtumapaikkaa nuorisoseurantaloa ja maaseudun sosiaalisen toiminnan, kuten iltamien ja vastaavien, ulkoista sääntelyä.

Neljännessä luvussa analysoidaan epävirallisia sääntöjä noudattavan paikallisyhteisön ja institutionaalisia sääntöjä eli lakeja ja asetuksia luovan julkisen vallan välisiä keskeisiä jännitteitä 1950-luvulla. Tämä nuorisoseurantalon kahakan todennäköisyyttä lisäävien tekijöiden tarkastelu jaetaan välttämättömiin ja riittäviin tekijöihin. Edellisiä ovat Kalajoen rikollisuus ja köyhyys, jotka olivat samankaltaisia kuin muulla Pohjanmaalla. Jälkimmäisiä olivat syksyisin vuodenkierron mukaisesti tapahtuneet salakalastus, markkinat ja nuorisoseurantalolla järjestetyt markkinatanssit, jotka olivat Kalajoelle erityisiä ja kapinan kannalta sen todennäköisyyttä voimakkaasti lisääviä ehtoja.

Viidennessä luvussa rekonstruoidaan nuorisoseuran kahakka tapahtumaketjuna. Luvun aluksi analysoidaan kasautuvaa tapahtumaketjua ja esitellään tapahtumarakenneanalyysin periaatteita. Sen jälkeen tarkastellaan tapahtumaketjua kolmesta toisiaan täydentävästä näkökulmasta. Sen ytimessä on kymmenen minuuttia kestäneen tapahtumaketjun yksityiskohtainen avaaminen. Ääneen pääsevät kapinalliset, poliisit ja kirkkoherra. Samalla kartoitetaan keskeisten, eri rooleissa olevien toimijoiden keskinäisiä suhteita.

Kuudennessa luvussa tutustutaan tarkemmin oikeudenkäynti- ja valitusasiakirjoissa esiin nostettuihin tapahtumiin. Siinä pysähdytään sellaisiin yksityiskohtiin, jotka tavalla tai toisella tekevät tapahtumaketjusta erityisen. Huomio on tapahtumia suunnanneissa pienissä yksityiskohdissa, kuten kahakan aikana poliisiauton oveen tulleessa lommossa tai tuomarin käyttäytymisessä käräjäoikeudessa. Siinä painottuu syyttäjän

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja hänen työtään tukeneiden poliisien toiminta. Tämä luku on lähimpänä perinteistä mikrohistoriallista tutkimusta, jossa pyritään säilyneiden johtolankojen varassa mahdollisimman tiheään tapahtumaketjun kuvaukseen ja tulkintaan. Kuudes luku on myös teoksen laajin.

Seitsemännessä luvussa pohditaan aiemmissa luvuissa opitun merkitystä historialliselle mikrososiologialle. Tarkastelu kohdistuu historiallisen mikrososiologian uudistumisen kannalta tärkeisiin teemoihin. Näitä yhteisiin asioihin liittyviä teemoja nimetään kaksitoista. Näin saadaan kytkettyä teos osaksi laajempaa historiallisen ja sosiologisen tutkimuksen tavoitteita ja suhteita koskevaa keskustelua sekä uudistetaan osaltaan historiallisen mikrososiologian tutkimusohjelmaa.

Jälkisanoissa tarkastellaan Kalajoen kapinan jälkeisiä muutoksia ja tapahtumia. Siinä käsitellään jokikalastuksen ja metsäteollisuuden muutoksia, kapinakäsitteen katoamista Suomen lainsäädännöstä sekä keskeisten roolien muutosta ja eräitä henkilöhistoriallisia kohtaloita. Muutamalla kappaleella käsitellään myös nuorisoseurantalon purkamista. Siten luku avaa lukijalle näkökulman tapahtumaketjun jälkeiseen aikaan.

Käytetty arkistomateriaali on esitelty toisessa luvussa. Yleisesti tunnettuja asioita koskevat kirjallisuuskatsaukset on tila- ja tyylisyistä korvattu niihin liittyvillä viitteillä. Jos asia tai aihe on ongelmitta löydettävissä Wikipediasta, Fennicasta tai muusta standardilähteestä, sitä ei ole yksityiskohtaisesti lähteistetty. Lähteiden merkinnässä on yhdistelty sosiologian ja historian konventioita. Sekä kirjallisuus-, lehdistö- että arkistolähteet ovat alaviitteissä. Samoin myös muistitiedon kertojat on mainittu niissä. Teoksen loppuun on liitetty arkisto- ja kirjallisuusluettelot.

https://doi.org/10.21435/ha.152

2 Historiallinen mikrososiologia

Eräs sosiologian perustehtävistä on etsiä ja analysoida sellaisia mikrotasolle sijoittuvia tapahtumaketjuja, jotka muuttavat yhteiskunnan makrotason sosiaalista tai kollektiivista toimintaa, rakenteellisia jakoja ja kulttuurisia eroja. Suurin osa ihmisten vuorovaikutuksesta on mikrotasolla tapahtuvaa kohinaa eli satunnaista vaihtelua ilman merkittäviä seurauksia sen paremmin mikro- kuin makrotasollakaan. Kohinalla ei myöskään ole selkeitä yhtymäkohtia merkittäviin aikaisempiin tapahtumiin. Kuitenkin silloin tällöin jokin paikallinen toisiinsa kytkeytyvien tapahtumien ketju on sen luonteinen, että se sekä aiheutuu jostakin aikaisemmasta tapahtumasta että muuttaa yhteiskunnan makrotason toimintaa, kulttuuria tai rakennetta. Toisaalta on mahdollista tarkastella sellaisia makrotason muutoksia, jotka aiheuttavat tapahtumaketjuja mikrotasolla. Näitä merkittäviä muutoksia mikron ja makron väliseen suhteeseen aiheuttavia varsin harvinaisia tapahtumaketjuja analysoidaan historiallisessa mikrososiologiassa.[65]

Historiallinen sosiologia

Historian ja sosiologian suuntautuminen menneisyyteen johti 1980-luvun alussa historiallisen makrososiologian kuuluisaan väitteeseen, että

65 Ks. myös Saari 2020.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nämä kaksi tieteenalaa ovat käytännössä sama asia, mitä tulee niiden tutkimuksen ja kiinnostuksen kohteisiin. Tämä sittemmin lukuisia kertoja eri teoksissa toistettu väite ei kuitenkaan täsmälleen edusta sitä, mitä sen esittänyt historiallinen sosiologi Philip Abrams (1933–1981) tarkoitti sanoa. Abramsin kuuluisa argumentti oli seuraava [kursivointi lisätty]:

> – – käsitykseni mukaan historian ja sosiologian välillä ei voi olla suhdetta, koska perustavanlaatuisten kiinnostuksen kohteiden suhteen historia ja sosiologia ovat ja ovat aina olleet sama asia. Molemmat pyrkivät ymmärtämään inhimillisen toimijuuden arvoitusta sosiaalisen *rakenteistumisen prosessin* näkökulmasta.[66]

Useimmiten ensimmäisestä virkkeestä lainataan ensimmäisen lauseen kymmenkunta viimeistä sanaa. Sen jälkeinen rakenteistumisen merkitystä korostava rajaus jää lainaamatta ja unohdetaan.

Abramsilla oli mielessään nimenomaan rakenteistumista käsittelevä pitkän aikavälin historian tutkimus, jonka kohteena on vaikkapa teollistuminen, kaupungistuminen tai kansallisvaltioiden kehitys. Hän ei siis tarkoittanut, että *kaikki* sosiologia ja historia olisi yhtä ja samaa, vaan että nimenomaisesti *rakenteistumisen* – teollistumisen, kaupungistumisen, kansallisvaltioiden kehityksen – tutkimuksessa olisi näitä tieteenaloja yhdistävä yhteinen alue. Myöhemmin joukko tutkijoita onkin sijoittunut luontevasti molempiin tieteenaloihin nimenomaan rakenteistumisen tutkijoina.[67] Suomessa esimerkiksi elinkeinorakenteen muutosta kartoittava määrällinen historiantutkimus ja konkreettinen sosiaalitutkimus ovat perinteisesti olleet hyvinkin lähellä toisiaan.

Epäselväksi jää myös, mitä tieteenalojen väliset erot tarkkaan ottaen ovat. Perinteisesti on väitetty, että historiassa tapahtumat nähdään ai-

66 Abrams 1982, x-xi. Käännös JS. Abrams (1933–1981) kuoli ennenaikaisesti juuri ennen kirjansa julkaisua, joten hän ei voinut osallistua sen jälkeen alkaneeseen keskusteluun, joka polveilevasti jatkui aina 2000-luvulle saakka. Anthony Giddens esitti saman argumentin muutamaa vuotta aikaisemmin julkaistussa kirjassaan *Central Problems in Social Theory* (1979, 230). Tuolloin keskustelu jäi sosiologien väliseksi.

67 Näistä kahden talon isännistä epäilemättä maineikkain on Charles Tilly (1929–2008), hänen ajattelustaan ks. Krinsky & Mische 2011; ks. myös Clemens 2007.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nutkertaisina, kun taas sosiologiassa niistä haetaan yleistettäviä piirteitä. Aivan näin yksioikoisesti tutkijat eivät ole käytännössä toimineet. Kummallakin tieteenalalla on (ollut) tutkijoita, jotka kurottavat toisen tieteenalan perinteiselle alueelle. Historiantutkijat ovat usein myös yleistäneet havaintojensa perusteella ja sosiologit osaltaan ainutkertaistaneet muun muassa laajojen teorioiden kanssa ristiriidassa olleita tapauksia. Kuten historian professori Kari Teräs on todennut:

> Jos lähdetään siitä, että historia keskittyy tutkimaan pelkästään uniikkeja tapahtumia, ei teorioilla, käsitteillä ja yleistyksillä ole sille juuri mitään annettavaa. Monet historiantutkijat ja yhteiskuntatieteilijät ovatkin todenneet tällaisen jyrkän erottelun virheelliseksi ja aikansa eläneeksi, vaikka sillä näyttäisikin olevan vielä kannatusta tapahtumahistoriaan sitoutuneen historiantutkimuksen piirissä. Dikotominen asetelma peittää enemmän historiantutkimuksen ominaislaatua kuin paljastaa sitä.[68]

Yleistämiseen tähtäävän historiantutkimuksen tavanomaisin muoto lienee ollut sosiaali- ja taloushistoria, joissa on ollut tavanomaista rakentaa pitkiä ajankaaria ja vertailla samankaltaisia tapahtumia tai tilanteita läpikäyneitä yhteisöjä tai yhteiskuntia. Metodisesti nämä eivät juurikaan eroa sosiologisista tutkimuksista. Historiallisen sosiologian tavanomaisin tai ainakin oppikirjoissa näkyvin *rakenteistumisen* tutkimuksen muoto on puolestaan ollut *historiallinen makrososiologia*, jossa yhteiskunnallista muutosta arvioidaan muutaman teoreettisesti perustellun tai muuten keskeiseksi arvioidun tekijän avulla.[69] Tämänkaltainen niin sanottu PAHA-tutkimus (Pitkän Aikavälin Historiallinen Analyysi) edellyttää keskeisten sosiaalisten mekanismien tunnistamista, (yli)rohkeaa yleistämistä ja laajojen vertailujen tekemistä, onhan jo yksittäinen komiteamietintö tai työryhmäraportti sivumäärältään monta kertaa yhtä tutkimusartikkelia laajempi asiakirja.[70]

68 Teräs 2006, 137.

69 Lähestymistavan tunnetuin edustaja on Charles Tilly (1984; 1992). Hänen lähestymistapansa kypsyi teosten *Durable Inequality* (1998) ja *Explaining Social Processes* (2008) myötä.

70 Saari 2006.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Historiallinen mikrososiologia on rakenteistumista tutkivaan historialliseen sosiologiaan verrattuna vähemmän tunnettu historiallisen sosiologian muoto. Siihen tutustuminen on hyvä aloittaa mikrososiologian yleisestä tarkastelusta. Mikrososiologian valtavirta analysoi ihmisten kasvokkaisen ja toistuvan vuorovaikutuksen myötä syntyviä (otettuja tai annettuja) rooleja ja identiteettejä.[71] Mikrotason vuorovaikutuksesta syntyvillä *tiheillä tapahtumaketjuilla* voi olla makrotason merkitystä, mikäli ne muokkaavat sosiaalista (yksilöiden ryhmäkäyttäytymistä) tai kollektiivista toimintaa (yksilöiden vuorovaikutusta) tai yhteiskunnan rakenteellisia jakoja ja kulttuurisia eroja. Mikrotason tapahtumien tutkimus perustuu yleensä tutkijan havainnoimaan ihmisten (ja organisaatioiden, kuten poliisi tai yritys) väliseen vuorovaikutukseen. Vanhan sanonnan mukaan keskeisiä vuorovaikutuksen tutkimuksessa eivät ole niinkään ihmiset ja heidän sosiaaliset suhteensa, vaan enemmänkin sosiaalisten suhteiden määrittämät ihmiset. Toistuvista sosiaalisista kohtaamisista syntyvät suhteet tuottavat heidän identiteettinsä ja määrittävät heidän julkisia roolejaan. Vähemmän on ymmärrystä siitä, miten mikrotason vuorovaikutus muokkaa makrotason rakenteellisia jakoja ja kulttuurisia eroja, mutta myös tällä alueella tutkimus on vaiheittain edennyt (ks. seitsemännen luvun jakso ”Yleistäminen”).

Sosiaalista vuorovaikutusta korostavaa historiallisen mikrososiologian metateoreettista kehystä kutsutaan *metodologiseksi relationalismiksi* erotukseksi yksilöitä korostavasta *metodologisesta individualismista* ja rakenteiden merkitystä alleviivaavasta *kollektivismista*.[72] Relationaalinen ote kohdentaa huomionsa toimijoiden välisen toistuvan vuorovaikutuksen rakenteita muuttavaan, rituaaleja ylläpitävään ja identiteettiä luovaan vaikutukseen. Esimerkiksi Kalajoen kapinaa voidaan analysoida institutionaalisten rakenteiden, rituaalien ja identiteettien näkökulmasta. Nuorisoseura on itsessään sosiaalisista normeista ja julkilausutuista ulkoisista pelisäännöistä (yhdistyslaki ja huvilupasäännöstö) muodostuva institutionaalinen rakenne, joka vähitellen muodostui siellä toimivien ihmisten vuorovaikutuksesta lainsäädännön asettamissa rajoissa ja kiin-

71 Collins 1994.
72 Crossley 2011. Ritzer & Gindoff 1992.

https://doi.org/10.21435/ha.152

teistön rajaamassa toiminnallisessa tilassa.[73] Nuorisoseuralla miehet osallistuvat markkinatansseihin eli yhteiseen rituaaliin, jossa ja johon liittyen vuorovaikutus saa erilaisia enemmän tai vähemmän pitkäkestoisia muotoja. Niitä ovat viinan ostaminen Kokkolan alkoholiliikkeestä tai "tuntemattomilta miehiltä", pohjien ottaminen, tanssipaikalle tulo ja tilan haltuunotto, eri rooleihin asettuminen, tanssiminen ja seurustelu, kulman takana käyminen sekä nahinointi ja tappelu ja lopulta kotiinpaluu yksin tai "saatille" eli yökylään pääsy (poikkeuksetta pojat menivät tyttöjen luokse). Rituaaleissa on kysymys myös paikallisyhteisön ja julkisen vallan vuorovaikutuksesta, joka konkretisoituu Kalajoen kapinassa alkoholinkäytön ja kalastuksen sääntelyyn sekä toisaalta kansalaisten ja julkisen vallan suhteen määrittelyyn. Samalla nuorisoseuralla eri tapahtumissa toistuvasti mukana olevat henkilöt loivat itselleen identiteettiä nuorisoseuralaisena tai nuorisoseuralla tietyllä tavalla käyttäytyvänä ryhmänä, joka ei – kuten myöhemmin kuvataan – sallinut ulkopuolisten puuttua talon sisällä tapahtuviin asioihin.

Historiallinen etäisyys

Hivenen kärjistäen keskeinen ero historiallisen makro- ja mikrososiologian välillä on tutkittavien ilmiöiden mittakaava. Makrotutkijat keskittyvät yhteiskuntien rakenteistumiseen, kun taas mikrotutkijat kohdentavat huomionsa yhteisöissä ketjuuntuviin, suhteellisen lyhyeen ajanjaksoon ja rajattuun paikkaan tiiviisti sidottuihin tapahtumiin. Mikrososiologian tekee puolestaan historialliseksi tutkijan ja tapahtuman välinen temporaalinen (ajallinen tai historiallinen) *etäisyys*. Tarkastelun kohteena ovat menneeseen aikaan sijoittuvat paikalliset, ajallisesti lyhytkestoiset ja tapahtumarakenteeltaan tiheät tapahtumaketjut. Niiden vaikutukset kirjoittamishetkeen ja kirjoittajaan ovat usein suhteellisen vähäiset tai etäiset: tapahtuman "tapahtumatta jääminen" ei olennaisesti vaikuttaisi tapahtumaan liittyvien organisaatioiden tai tutkijan elämään. Historiallisuuteen liittyy myös tietynasteinen satunnaisuus: vaihtoehtoisessa (kontrafak-

73 North 1990.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tuaalisessa) todellisuudessa sama historiallinen ajanjakso voisi hyvinkin toteutua ilman, että tutkijan huomion kiinnittänyt tapahtumaketju realisoituisi. Historiallisen etäisyyden satunnaisuuksien ja eri ulottuvuuksien analysointi on eräs historian ja sosiologian yhteisistä leipälajeista. Yhteistä niille on muun muassa etäisyyden eri ulottuvuuksien käsitteellistäminen sekä tarkastelijan ja kohteen positioiden pohtiminen.

Tärkeän tulokulman sosiaalisten etäisyyksien tutkimukseen tuo saksalainen sosiologi Georg Simmel (1858–1918), jonka tutkijat muistavat nykyään relationaalisen metodologian keskeisenä kehittäjänä. Hänen avainkäsitteensä on *vuorovaikutuksellisuus*, joka sääntelee yksittäisten ihmisten käyttäytymistä ja etäisyyttä vuorovaikutustilanteissa ja tuottaa erilaisia ihmisten tyyppejä (nykyisin sanotaan *sosiaalisia rooleja*, mistä enemmän myöhemmin). Simmel kytki etäisyyden käsitteen muukalaisuuden määrittelyyn. Hänen teoreettisessa kehyksessään muukalaisuus rakentui samanaikaisesta läsnä- ja poissaolosta, jolloin muukalaiset olivat tavalla tai toisella etäällä muusta ryhmästä. Simmelin omin sanoin:

> Jokaiseen ihmissuhteeseen sisältyvä läheisyyden ja etäisyyden yhdistelmä on muukalaisen tapauksessa asetelma, jota voimme lyhyesti kuvata seuraavasti: etäisyys suhteen sisällä merkitsee sitä, että läheinen on etäällä ja kun taas muukalaisuus merkitsee sitä, että etäinen on lähellä. [– –] Muukalainen on lähellä meitä, kun tunnemme kansallisten, sosiaalisten, ammatillisten tai yleisesti inhimillisten yhtäläisyyksien vallitsevan välillämme.[74]

Simmelin ajatuksia hyödynnetään yleensä samanaikaisesti elävien ja eri kategorioihin määriteltyjen ihmisryhmien (Simmelin omilla termeillä ilmaistuna *tyyppien*) välisen vuorovaikutuksen analysoinnissa. Tutkijoita on kiinnostanut muun muassa köyhien asema muukalaisina, siis yhtäältä samanlaisina, mutta toisaalta erilaisina. Samaa teoreettista kehystä voidaan kuitenkin soveltaa myös historiallisen etäisyyden tarkasteluun. Tuolloin tutkija kysyy, missä määrin historiallisen etäisyyden kasvu (joko kalenterivuosina tai eriyttävinä tapahtumina arvioituna) tuottaa

74 Simmel 1908/2006, 76–86, lainaukset sivuilta 77 ja 81.

https://doi.org/10.21435/ha.152

muukalaisuutta. Tuolloin menneiden aikojen ihminen ei enää ole ”lähellä meitä”, vaan menneisyyden ja nykyisyyden ihmisiä yhdistää enää ”yleinen inhimillisyys”.

Lähtökohtaisesti voitaneen löytää yhteisymmärrys siitä, että 1950-luvun alun kalajokiset ovat varsin etäisiä 2020-luvun kalajokisille. He ovat toisen yhteisön jäseniä ja eri yhteiskunnan kansalaisia. Heidän tuloissaan, tavoissaan ja arvoissaan on selkeitä eroja 2020-luvun kalajokisiin nähden. Heidän tulonsa olivat varsin matalat, heidän tavoissaan korostui eri ryhmien vakiintuneet asemat ja roolit ja heidän arvonsa olivat isänmaallisia, moraalisia ja kirkon näkemyksiin sopeutuvia. Kaikissa näissä suhteissa 2020-luvun kalajokiset ovat erilaisia. He ovat kohtuullisen vauraita, heidän asemansa ja roolinsa ovat joustavampia ja heidän suhtautumisensa moraalisiin ja uskonnollisiin kysymyksiin on joustavampi (mikä näkyy esimerkiksi avoliittojen ja avioerojen määrässä). Todennäköisesti 1950-luvun kalajokiset tuntisivat enemmän kulttuurista yhteenkuuluvuutta 1950-luvun muiden pohjanmaalaisten kuin 2020-luvun kalajokisten kanssa. Sama koskee 2020-luvun alun kalajokisia, jotka todennäköisesti samaistuisivat muihin 2020-luvun pohjanmaalaisiin ennemmin kuin 1950-luvun kalajokisiin. Toisaalta ilmeisestä muukalaisuudestaan huolimatta 1950-luvun ihmiset (”he”) ovat suhteellisen lähellä 2020-luvun alun kalajokisia (”meitä”), koska myös 1950-luvun ihmiset lukeutuvat samassa pitäjässä asuneiden kalajokisten ryhmään. Näin erityisesti, mikäli 1950-luvun kalajokiset ovat 2020-luvun alun kalajokisten sukulaisia ja ystäviä, ja kantavat mukanaan heihin liittyvää kollektiivista muistia arkistoihin perehtymällä ja yhdessä muistelemalla.

Historiallisen mikrososiologian kannalta merkityksellistä on, kuinka kahden ajanjakson välinen historiallinen etäisyys rakentuu sosiaalisen vuorovaikutuksen osana ja muotona. Simmel käyttää elementin käsitettä kuvaamaan niitä ominaisuuksia, jotka yhdistävät ja erottavat ihmisiä toisiinsa ja toisistaan. Historiallisen etäisyyden elementit voivat olla esimerkiksi emotionaalisia eli tunnepohjaisia, sosiaalisia, taloudellisia, spatiaalisia eli sijaintia koskevia tai temporaalisia eli ajallisia.[75]

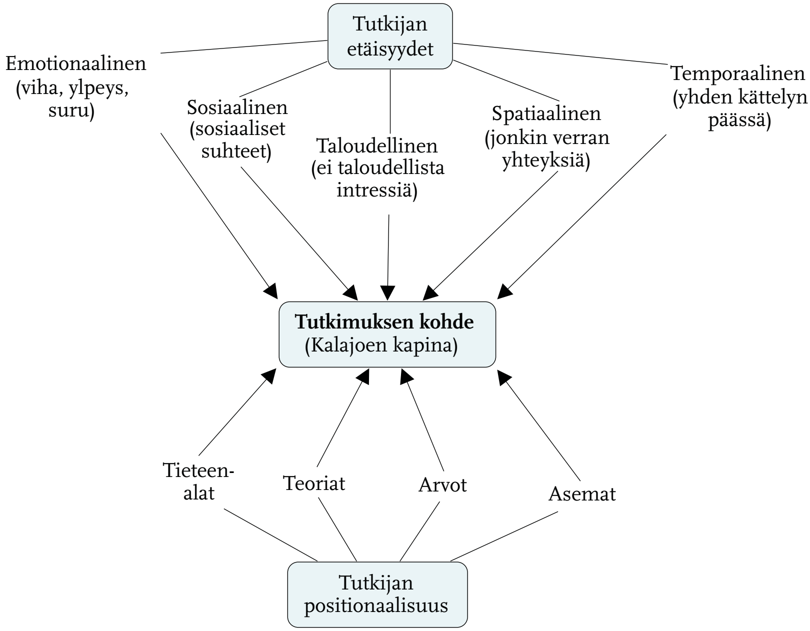
75 Myös muut luokitukset ovat mahdollisia. Mark Salber Phillips tekee eron muotoon, affektioon, ideologiaan ja käsitteisiin perustuvien historiallisten etäisyyksien suhteen. Phillips 2011.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Historiallisia etäisyyksiä analysoivat tutkijat pohtivat esimerkiksi menneen tapahtuman hänessä tai muissa aiheuttamia tunteita (surua, vihaa, epäreiluutta, iloa), tutkijan ja tutkittavan välistä sosiaalista, taloudellista, alueellista tai ajallista (esimerkiksi kalenterivuodet, ajanjaksot tai maatalouden vuodenkierrot) eriytymistä. Nämä elementit voidaan tutkimuksessa rakentaa joko menneiden aikojen ihmisiä ja ryhmiä objektivoiden tai subjektivoiden. Edellisessä tapauksessa tämän ajan ihmiset tarkastelevat menneiden aikojen ihmisiä ja ryhmiä analysoiden ikään kuin objektiivisesti heidän olemisiaan ja tekemisiään sosiaalisten roolien kantajina. Jälkimmäisessä tapauksessa menneiden aikojen ihmiset ja ryhmät tulkitaan toimijoiksi, jotka tekevät oman elämänsä kannalta merkittäviä valintoja. Historiankirjoituksessa nämä subjekteiksi määritellyt ihmiset ovat esimerkiksi väsyneitä, ahdistuneita, krapulassa tai haistavat kevään tulon. Käsillä olevassa teoksessa keskitytään sosiaalisten roolien analysointiin kuitenkaan unohtamatta ihmisen kykyä tehdä hänelle asetetusta tai hänen ottamastaan roolista poikkeavia valintoja.

Kuvion 2 yläosaan on tiivistetty keskeisiä tutkijan ja tutkimuskohteen suhdetta jäsentäviä historiallisen etäisyyden elementtejä. Ne ovat osa mitä tahansa tutkimusta ja siten niitä voidaan soveltaa myös tähän teokseen. Näissä etäisyyksien elementeissä ei tämän teoksen kannalta ole paljon sellaista, joka olennaisesti vääristäisi tulkintoja suuntaan tai toiseen. Kapina ei ole minulle emotionaalisesti tärkeä. Minulla ei ole emotionaalista tarvetta asettautua jonkun ryhmän edusmieheksi, koska haluaisin korjata jonkun historiallisen vääryyden, mikä on varsin tavanomaista kiistanalaisia tapahtumia koskevassa tutkimuksessa. Se ei myöskään ole sosiaalisia suhteitani määrittävä sikäli, että minulle tärkeät ihmiset sulkisivat minut ulos yhteisöstä, jos kapinaa koskevat tulokseni olisivat vääriä. Se ei ole taloudellisen toimeentulon kannalta merkittävä, koska en tee tätä kirjaa palkkatyönä. Se ei myöskään ole spatiaalisesti poikkeuksellisen läheinen, sillä en asu Kalajoella. Kapina ei myöskään ole temporaalisesti minuun sidottu, sillä kapinalliset ja useimmat muut tapahtumaan osallistuneet ovat edesmenneet. Muissa tai muiden tutkijoiden hankkeissa tämänkaltaiset historialliseen etäisyyteen liittyvät kysymykset voivat kuitenkin olla keskeisiä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 2. Historiallisen etäisyyden elementit

Täydellisessä maailmassa tutkijan suhteella (Simmelin termein vuorovaikutuksellisuudella) tutkimuskohteeseen tai siihen kiinnittyneisiin ihmisiin eri rooleissaan ei tulisi olla olennaista vaikutusta siitä tehtyihin tulkintoihin. Kenen tahansa yhtä osaavan tutkijan tulisi päätyä samaan tai lähes samaan lopputulokseen samoilla aineistoilla. Tällöin kaikki tutkijat etäännyttäisivät itsensä tutkimuskohteesta yhtä etäälle, pyrkisivät puolueettomuuteen, tutkisivat samat asiakirjat, analysoisivat samat johtolangat ja havaitsisivat samat aukot aineistoissa. Parhaassa mahdollisessa tapauksessa tuo tulkinta vastaisi tosiasioiden osalta hyvin informoitujen aikalaistodistajien näkemystä tapahtumien kulusta: teoreettiset silmälasit toki kohdistaisivat huomion tapahtumaketjujen eri kohtiin.

Tämä tutkijan itsensä etäännyttäminen (*self-distancing*) on varteenotettava osa tutkijan ammattitaitoa. Siihen on ilmeisistä syistä aihetta pyrkiä, vaikka tavoite saattaakin etääntyä sitä tavoiteltaessa. Epätäydellisessä

https://doi.org/10.21435/ha.152

maailmassa tutkijan ja hänen kohteensa välisellä vuorovaikutuksella on kuitenkin merkitystä sekä aineiston valikoitumiselle että tulosten tulkinnalle.[76] Eräät tutkijat saavat käyttöönsä enemmän aineistoa kuin toiset tai he kiinnittävät eri asioihin huomiota. Aineisto on valikoitunutta ja aineistoa käytetään valikoivasti.

Epätäydellisen maailman parhaassa mahdollisessa tapauksessa tutkimus on positionaalisesti objektiivista, jolloin tutkimuskohdetta tarkastellaan valitusta teoreettisesta (tai yhteiskunnallisesta) näkökulmasta ja etukäteen päätetyltä etäisyydeltä pitäen mielessä aineiston tihentymät, aukot ja mahdollisuudet. Kuitenkin myös tässä tapauksessa jaetut käsitteet ja kategoriat rajoittavat itsen etäännyttämistä. Tämän kirjan tapauksessa esimerkiksi rooleja (poliisi, pappi), paikkoja (nuorisoseurantalo, pappila, putka) ja tunteita (häpeä, ilo) kuvaavat käsitteet ovat ainakin sanoina yhteisiä sekä 1950-luvun alun kalajokisille että tämän kirjoittajalle. Välttämättä rooleihin tai tunteisiin liittyvät merkitykset eivät kuitenkaan ole täysin jaettuja. Esimerkiksi Kalajoella 1950-luvun kirkkoherraan liittyi 1950-luvun kalajokisten mielissä erilaisia merkityksiä kuin 2020-luvun kalajokiset liittävät 2020-luvun Kalajoen kirkkoherraan. Edellisen kohdalla aseman varaan rakentunut rooli oli selkeästi määritelty ja kunnassa jaettu, jälkimmäisen kohdalla tilanne on monimutkaisempi. Samankaltaista eroavaisuutta on myös poliisin, tehtaanjohtajan ja lääkärin käsitteissä. Samaten esimerkiksi pappilassa käynti tai päihtyneenä putkaan päätyminen merkitsi 1950-luvun kalajokiselle eri asioita kuin sama vierailu tai putkaan päätyminen 2020-luvulla.

Tutkijan positionaalisuutta arvioitaessa[77] huomio kiinnittyy tutkijan tieteenalan, teorioiden, arvojen ja aseman merkitykseen elementtejä määrittävänä tekijänä. Tieteenala viittaa koulutuksen tai kasvatuksen ajattelutapoja muokkaavaan vaikutukseen. Esimerkiksi aate- ja sosiaalihistoriantutkija, psykologi, kasvatustieteilijä ja sosiologi kiinnittävät huomiota tutkittavana olevan kohteen tai ilmiön eri osasiin, koska heidän koulutuksensa suuntaa heidän ajatteluaan. Kognitiivisen kartan sisällä

76 Werner & Zimmermann 2006.

77 Yleisempi keskustelu aiheesta on julkaisussa Sen 1993/2002, 463–483. Tässä yhteydessä on keskitytty teeman yleisimpiin piirteisiin.

https://doi.org/10.21435/ha.152

eri teoreettiset kehykset valaisevat ja varjostavat tutkimuskohdetta eri tavoilla. Ristiriitojen ja sukupuolijärjestelmien tutkijat näkevät samassa aineistossa eri asioita ja korostavat elementtejä eri tavoilla. Arvot kytkeytyvät esimerkiksi poliittisiin arvoihin (vasemmisto–oikeistoakselilla) tai erilaisiin julkisen vallan roolia koskeviin näkemyksiin. Tutkija voi asettua ristiriitatilanteissa puolelle tai toiselle ja tehdä tuohon positioon perustuvia tulkintoja. Tutkijan akateemisella tai muualla auktoriteettiasemalla (esimerkiksi tietyn suvun jäsenenä) voi olla joko tulkinnan rohkeutta tai (epä)uskottavuutta muokkaava vaikutus.

Kauas ja lähelle

Historiallisen mikrososiologian kannalta sosiaalisessa etäisyydessä on kyse myös siitä, lisääkö tai vähentääkö historiallisen etäisyyden kasvaminen tutkimustulosten varmuutta ja objektiivisuutta.[78] Historiantutkimuksessa on ollut varsin tavanomaista ajatella, että tutkimuksen laatu paranee tutkittavaan tapahtumaan liittyvien tunteiden vähentyessä ja omakohtaisuuden ohentuessa. Eräs tunnettu esimerkki historiallisen etäisyyden käsittelystä on Marc Blochin (1886–1944) kirjassa *Historian puolustus*. Siinä hän viittaa muihin historiantutkijoihin, joiden mukaan ”vähäsen ajallisen etäisyyden takia meitä lähinnä olevat tapahtumat eivät sovi vakavan tutkimuksen kohteeksi” niiden poliittisuuden ja ”vaarallisuuden” takia.[79] Samaa näkökulmaa on edistetty myöhemminkin korostamalla että historiallisen etäisyyden kasvaessa aikaisemmista tapahtumaketjuista tehdyistä tulkinnoista on tullut ”osuvampia, kokonaisvaltaisempia, tasapainoisempia ja perustellumpia”.[80] Näiden kriteerien valossa historiallisen etäisyyden pidentyminen kytkeytyy tutkimuksen edistymiseen ja sen laadun parantumiseen.

Suomessa samaa näkökulmaa on edistänyt muun muassa dosentti Erkki Tuomioja, joka on nostanut esimerkiksi vuoden 1918 tapahtumat. Hänen mukaansa ”Historioitsijat ovat pitkään purkaneet ja eritelleet vuo-

78 Kiitän professori Pauli Kettusta tämän asian selkeyttämisestä.
79 Bloch 2003, 85.
80 Martin 1998, 400.

https://doi.org/10.21435/ha.152

den 1918 tapahtumia, sitä varmemmin ja objektiivisemmin, mitä enemmän ajallista etäisyyttä sisällissotaan on tullut".[81] Tuomioja ei eksplisiittisesti väitä, että samankaltainen tulosten varmuuden ja objektiivisuuden vahvistuminen koskisi kaikkia toistuvasti tutkittavia tutkimuskohteita. Vuoden 1918 tapahtumat kuitenkaan tuskin ovat yleisen säännön vahvistava äärimmäinen poikkeus.

Tutkimustuloksia voidaan tulkita neutraalimmin, kun tapahtumaan liittyvät suurimmat intohimot ovat laantuneet ja tapahtumissa mukana olleiden henkilöiden ote vallan kahvasta ja tutkijan kauluksesta on herpaantunut. Intohimot voivat liittyä sekä (epä)oikeudenmukaisuuden kokemukseen että tapahtumien tulkintaan, kun tapahtumasta on lukuisia kilpailevia ja eri ryhmien jakamia versioita. Tutkijoiden tekemiin tulkintoihin vaikuttaa myös henkilökohtainen vastuu menneiden polvien maineesta ja muistosta. Mitä pidempi aika on tutkittavassa tapahtumassa mukana olleiden henkilöiden kuolemasta, sitä avoimemmin heitä voidaan arvioida enemmänkin julkisten roolien kantajina kuin lihaa ja verta olevina yksilöinä.

Sosiologien enemmistön näkemys etäisyyden pidentymisen vaikutuksista tulkintoihin on yleensä päinvastainen kuin edellä mainituilla historiantutkijoilla, joiden en väitä edustavan historiantutkijoiden enemmistön jakamaa kantaa. Yleisesti ottaen mitä lähempänä kirjoitushetkeä tutkimusta tehdään, sitä systemaattisemmin arkistoitunutta ja muistiin tarttunutta aineistoa voidaan käsitellä, koska se ei ole ehtinyt valikoitumaan. Kyse on myös aineistojen laadun jatkuvasta parantumisesta. Mitä lähemmäksi kirjoitushetkeä tutkimus sijoittuu (ja mitä lyhempi on temporaalinen etäisyys tapahtuman ja tutkijan välillä), sitä vähemmän sosiologilla on käyttöä satunnaisesti säilyneelle aineistolle ja sitä enemmän hänen on mahdollista tukeutua rekistereihin ja muihin viranomaisaineistoihin. Myös tapahtumien tulkinta tapahtuu aineistolähtöisesti tie-

81 Tuomioja.org. Kirjavinkit. http://tuomioja.org/kirjavinkit/2014/03/antero-jyranki-kansa-kahtia-henki-halpaa-oikeus-sisallissodan-suomessa-art-house-232-s-riika-2014/. Lainattu 1.5.2015]. Tarkkaan ottaen Tuomioja ei ole väitellyt historiasta, vaan sosiaalipolitiikasta. Puristi voisi huomauttaa, että Tuomiojalta puuttuu systemaattinen historiantutkijan koulutus, joskin hän on poliittisen historian lisensiaatti. Esimerkiksi Heikki Ylikangas on toistuvasti kiinnittänyt huomiota tähän muodollisen tohtorinkoulutuksen tärkeyteen. Toisaalta hänen laaja historiallinen tuotantonsa liittää hänet eittämättä historiantutkijoiden(kin) joukkoon. Tuomiojalle määrittely historiantutkijaksi sopii (viesti 14.5.2015).

https://doi.org/10.21435/ha.152

toisena siitä, että tilastolliset kategoriat ja käsitteiden määrittelyt perustuvat teoreettisiin oivalluksiin ja poliittisiin sopimuksiin.

Näiden kahden lähestymistavan yhteensovittaminen johtaa pieneen ajalliseen paradoksiin, jossa molempien lähestymistapojen vahvuudet ja heikkoudet kohtaavat: jos kerran historiallisen etäisyyden pidentyminen tai lyhentyminen heikentää tai vahvistaa sosiologien analysointikykyä ja sen lyhentyminen tai pidentyminen heikentää tai vahvistaa historiantutkijoiden analysointimahdollisuuksia, jossakin kohden nämä kaksi trendiä leikkaavat kaikissa tutkittavissa tapauksissa. Käsillä olevan teoksen kannalta mielenkiintoinen kysymys on, mihin historialliseen hetkeen tuo leikkauspiste sijoittuu Suomen historiassa. Historiallisen etäisyyden supistuminen tai pidentyminen tutkijan ja tutkimuskohteen välillä ei nimittäin ”palkitse” yhtä lailla kaikkia tapahtumaan kytkeytyviä historiallisen etäisyyden elementtejä (emotionaalinen, sosiaalinen, taloudellinen, spatiaalinen ja temporaalinen). Niiden välillä on merkittävää tapauskohtaista vaihtelua.

Niukkuus ja runsaus

Eräs historiantutkijoita ja sosiologeja samanaikaisesti kiinnostavien teemojen kohdalla luonteva temporaalinen leikkauspiste Suomessa on 1950-luku. Stereotyyppiset historiantutkijat tulevat tuohon vuosikymmeneen menneisyydestä eteenpäin katsoen ja stereotyyppiset sosiologit nykypäivästä taaksepäin katsoen. Yhteisiä teemoja tuolla vuosikymmenellä on esimerkiksi konkreettisen sosiaalitutkimuksen ja sosiaalihistorian alueilla. Näissä tutkimusteemoissa tai -kentissä 2020-luvun tutkija voi viimeistään 1950-luvulta eteenpäin hyödyntää suomalaisen talouden ja yhteiskunnan tilan analysoinnissa systemaattista empiiristä ja tilastollista näyttöä, joka perustuu Tilastokeskuksen ja ministeriöiden alaisten tutkimuslaitosten tuottamiin tilastoihin ja enenevässä määrin sähköisessä muodossa oleviin tietokantoihin. Toki ennen 1950-lukuakin on käytössä monenlaista aikasarjaa, mutta ne ovat useimmiten erilaisten jälkikäteisten konstruktioiden varassa. Edellä mainittujen teemojen osalta historian ja sosiologian aikaraja on pysyvästi kiinnitettynä 1950-lukuun.

Historiallisen mikrososiologian osalta leikkauspiste on liikkuvampi ja laajempi. Sen kiinnostuksen kohteena olevat tapahtumaketjut sijoittuvat muutaman kymmenen tai korkeintaan ehkä sadan vuoden taakse, Suomen tapauksessa useimmiten toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin. Vaihteluväli on siis varsin suuri. Historialliset mikrososiologit voivat useimmiten kätellä ihmistä tai ihmisiä, jotka ovat kätelleet tapahtumissa mukana olleita henkilöitä ja tietävät näin tehneensä. He eivät kuitenkaan yleensä ole tekemisissä tapahtumasarjaan osallistuneiden kanssa. Tutkittavat tapahtumat ovat sukupolven tai kahden päässä. Siten tutkijan kannalta tutkittavia tapahtumaketjuja koskevat aineistot ovat yhdistelmä kollektiivisen muistin tutkimushetkeen saakka kantamaa muistelua ja uutisointia ja erilaisiin viranomaisten ylläpitämiin arkistoihin kertyneitä asiakirjoja.

Samaan johtopäätökseen, mutta eri käsitteillä ja sanoilla on tullut sosiologi Matti Virtanen, joka tiivistää, että

> olisiko historian ja sosiologian keskeisin ero lopulta vain siinä, että kuolleita henkilöitä ei enää voi haastatella, eikä heille voi lähettää lomakkeita ja siksi historiantutkimus joutuu tyytymään niihin jälkiin, lähteisiin, joita menneet sukupolvet ovat sattuneet jättämään jälkeensä. Mitä pidemmälle historiassa taaksepäin mennään, sitä vähemmän autenttisia lähteitä on tarjolla ja päinvastoin: nykyhetki on niitä täynnä kaikilla tasoilla ja kaikissa olomuodoissa.[82]

Virtanen kirjoitti edellä mainitun lainauksen vuosituhannen vaihteessa. Tuolloin Suomessa oli runsaasti elossa koko toisen maailmansodan jälkeisen ajanjakson aikuisena kokeneita henkilöitä. Toimintakykyyn ja elinaikaan liittyvät rajoitteet siirtävät tätä rajaa. Esimerkiksi Kalajoen kapinassa mukana tai paikalla olleita oli tätä kirjaa kirjoitettaessa (2014–2022) elossa muutamia, mutta kapinallisia tai vääränvalanjutussa syytettyjä tai kihlakunnanoikeuden, hovioikeuden tai korkeimman oikeuden tuomareita ei enää ollut elossa.

82 Virtanen 2001, 84.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Virtanen viittaa lainauksessa myös toiseen 1950-luvun tienoilla tapahtuneeseen tärkeään muutokseen, eli siirtymään säilyneiden lähteiden niukkuudesta niiden runsauteen. Tuon muutoksen myötä tutkijan huomio siirtyy reliikkien tulkinnasta aineistojen valikoinnin haasteisiin. Siten myös Kalajoen kapina (1953) sijoittuu siihen leikkauspisteeseen tai rajapintaan, jossa siirrytään satunnaisesti säilyneiden lähteiden tutkimuksesta lähteiden runsaudesta aiheutuvaan lähteiden valikoivaan käyttöön. Tätä voi havainnollistaa vaikkapa Kalajoen kunnan ja seurakunnan arkistoilla. Ennen 1950-lukua kertyneet kunnanarkistot ovat niukkoja ja pääosin käsin kirjoitettuja. Asiakirjojen laajuus on riippunut mukana olleiden virkamiesten aktiivisuudesta. Monet isotkin asiat, kuten työllistämistöiden perustaminen tai koulun rakentaminen, on kirjattu pöytäkirjaan vain muutamalla rivillä. Vuosikymmenten mittaan aineistoja on myös hävitetty, koska arkistoinnista ei ollut sääntöjä tai niitä ei noudatettu tai arkistoille ei ollut sopivia tiloja. Viranomaisten arkistot, joihin kuntien arkistot lukeutuvat, muuttuivat systemaattisemmin pidetyiksi vuosien 1939 ja 1952 lainsäädäntöuudistusten myötä.[83] Arkistoitavan aineiston paisuminen aiheutui paitsi materiaalin tallentamisen helpottumisesta kirjoituskoneiden myötä myös keskushallinnon edellyttämien suunnitteluasiakirjojen systematisoitumisesta ja laajentumisesta. Samalla arkistojen systemaattinen seulominen yleistyi, kun säilytettävän aineiston ja arkistointitilojen välinen epäsuhta edellytti suunnitelmallista karsintaa.

Siirryttäessä aineistojen niukkuudesta niiden runsauteen myös tutkimuksen tekemisen metodit muuttuvat.[84] 1950-luvun jälkeen ainoa mielekäs tapa analysoida esimerkiksi Kalajoen sosioekonomista rakennetta tai sukulaisuusjärjestelmää on perehtyminen aihetta koskeviin tilastoihin ja raaka-aineistoihin. Myös kalajokisten arkielämästä on jäänyt aikaisempiin ajanjaksoihin verrattuna runsaasti johtolankoja sekä asiakirjoihin että muistitietoon. Tässä aineiston runsaudesta seuraavasta ja valikoinnin merkitystä korostavassa tilanteessa historiallisella mikrososiologialla on paikkansa. Käsillä oleva teos täyttää tätä aukkoa.

83 Asetus valtioarkistosta 313/1952.
84 Suoninen 2001.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Yksityiskohtaisemmassa pohdinnassa voidaan lisäksi miettiä, miten aineiston määrän muutokset vaikuttavat historiallisen etäisyyden ja tutkimustulosten varmuuden väliseen suhteeseen. Intuitiivisesti ajatellen mitä enemmän on aineistoa, sitä parempi on tutkijan tulkinta. Toisaalta on mahdollista sekin, että liiallinen aineisto estää keskittymisen olennaiseen. Samaten tapahtumaketjusta säilyneen aineiston määrä ei *a priori* kerro mitään sen valikoitumisesta. Kyse voi esimerkiksi olla hyvin säilyneestä osa-aineistosta, jolloin muut, kadonneisiin tai tuhoutuneisiin aineistoihin perustuvat näkökulmat jäävät (lähes) kokonaan huomiotta. Esimerkiksi Kalajoen kapinaan liittyen on runsaasti väkivaltaa käsitteleviä asiakirjoja ja monessa asiakirjassa korostuvat sosioekonomiset ryhmät. Sen sijaan niissä ei juurikaan käsitellä Kalajoen sukupuolijärjestelmää, vaikka se on ollut kiistatta osa nuorisoseurantalon järjestäytymistä ja tilaisuuksien vuorovaikutusta, päihteiden käyttöä ja miesten ja naisten tehtäviin perustunutta arjen työnjakoa maa- ja metsätaloudessa ja kotitalouden sisällä. Sama asiakirjojen vähäisyys liittyy myös ikäryhmien väliseen työnjakoon ja yhteistoimintaan. Siten aineiston runsaus yhdellä elämänalueella yhdistyy sen vähäisyyteen useilla muilla elämänalueilla, mikä osaltaan tekee tapahtumaketjujen jälkikäteisen rakentamisen ja analyyttisesti kestävän tulkinnan historiallisen mikrososiologian kannalta sekä hankalammaksi että mielenkiintoisemmaksi.

Erityinen yksilö ja poikkeuksellinen tapahtuma

Mikrohistorian tutkimuksessa on muutamia tutkimussuuntauksen metodisia lähtökohtia määrittäviä ja sellaisina tutkimusparadigmaa luovia teoksia.[85] Toki ne ajat ovat aikaa sitten menneet, jolloin mikrohistorian tutkimuksessa oli välttämätöntä palata ensimmäisiin julkaisuihin. Sittemmin mikrohistoriallisia tutkimuksia on tehty tuhansia.[86] Erityistä syytä palata alkuvaiheen teoksiin ei ole, jollei sitten tavoitteena ole oppineisuuden osoittaminen tai alkuperän palvonta. Yhteistä kuitenkin en-

85 Davis 2001; Ginzburg 2007; Bartlett 2006.
86 Katajisto 2000; Suomessa tärkeitä teoksia ovat olleet Peltonen 2001; 2006ab.

https://doi.org/10.21435/ha.152

simmäisten teosten ja tämän ajan tutkimusten välillä on tutkimuksen kohdistuminen: mikrohistorialliset tutkimukset kohdistuvat eri tavalla erityisiin yksilöihin tai poikkeuksellisiin tapahtumiin, jotka ovat jääneet arkistojen rulliin ja mappeihin tai tavalla tai toisella yhteisössä tai yhteiskunnassa yhdessä muisteltavaksi. Samat lähtökohdat liittyvät myös historialliseen mikrososiologiaan, mitä tulee kohteiden valintaan.

Erityisten yksilöiden (tai ryhmien) tarkastelu on varsin yleistä mikrohistoriassa, epäilemättä osin koska he jättävät jälkeensä asiakirjojen virran.[87] Useimmat erityiset yksilöt (tai ryhmät) ovat ”joko hirviöitä tai marginaalisia”.[88] Näiden yksilöiden tai ryhmien historiallistieteellisen analysoinnin kannalta keskeisessä asemassa eivät ole niinkään yksilöt tai ryhmät itse, vaan julkisen vallan ja väestön suuren enemmistön tapa kohdata, säädellä ja kontrolloida näitä yksilöitä tai ryhmiä. Siten jonkun yksilön tai ryhmän käyttäytymistä tai rikoksen yksityiskohtia kiinnostavampaa on muun väestön suhtautuminen erityisiin yksilöihin tai ryhmiin. Hivenen kärjistäen historiallisen mikrososiologian kannalta nimenomaan tämä yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen suhtautuminen on mikrotason tapahtuman merkittävin makrotason vaikutus.

Suomalaiset ”hirviöt” ovat yleensä olleet murhaajia[89] tai kansalaissodan (1918) aikaan poikkeuksellisia väkivallantekoja tehneitä tai ne hyväksyneitä henkilöitä.[90] Kukin heistä kertoo enemmän ajastaan kuin itsestään. Marginaalisia hahmoja on suomalaisessa mikrohistorian tutkimuksessa esitelty vähemmän, mutta he ovat yleensä olleet seksuaalisten, etnisten tai kulttuuristen vähemmistöjen edustajia, mielisairaalaan suljettuja henkilöitä tai katuprostituoituja.[91] Myös heidän kohdallaan heidän yhteiskunnallinen kohtelunsa on historiallisen mikrososiologian kannalta keskeisempää kuin heidän elämänkulkunsa käänteet.

87 Magnússon & Szijártó 2013; sen arvostelusta Simon 2015.

88 Chen 2011. Sosiologian puolella sama ilmiö tunnetaan moraalipaniikkina. Sitä on tutkittu 1960-luvun lopulta eteenpäin.

89 Ervasti 1992; Keskisarja 2008; Keskisarja 2015.

90 Kansalaissodan ajalta valkoisten puolelta ks. Mainio 2007. Hän ei pidä tutkimaansa henkilöä poikkeusyksilönä. Punaisten puolella kansalaissodassa olleista poikkeusyksilöistä ks. esimerkiksi Kangasniemi 2014; sivullisen kohtalosta Cronvall 2007.

91 Heikkinen 2020; Vainio-Korhonen 2018.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Näiden kahden ryhmän ohella myös eri tavoin menestyneet yksilöt ovat olleet kiinnostuksen kohteena, heistä ehkä tavanomaisimpina esimerkkeinä voidaan mainita kauneuskuningattaret (klassisena esimerkkinä Armi Kuusela, s. 1934), poikkeukselliset työmiehet (kuten Lapissa kulkenut työmies ja tarinankertoja Juho Nätti, kutsumanimeltään Nätti Jussi, 1890–1964), sekä urheilijat (esimerkiksi Paavo Nurmi, 1897–1973) ja sotilaat (esimerkiksi Lauri Törni, 1919–1965). Myös nämä henkilöt ovat historiallisessa mikrososiologiassa kiinnostavampia yhteiskunnallisten rooliensa (suomalainen kauneuskuningatar, kova työmies, kansainvälinen huippu-urheilija, pätevä sotilas) kantajina kuin historiantutkimuksessa keskeisen henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohteina.

Myös *poikkeuksellisia tapahtumia* on analysoitu useissa suomalaisissa mikrohistoriallisissa tutkimuksissa. Yleensä näissä on ollut kyse ennakoimattomasta tapahtumasta, joka on tavalla tai toisella vaikuttanut yhteisön tai yhteiskunnan toimintaan. Useimmat näistä ovat väkivaltaisia tekoja. Professori Toivo Nygårdin tutkimus *Erään tapon tarina* on esimerkki tavallisille ihmisille tapahtuneesta poikkeuksellisesta tapahtumasta 1800-luvun lopulla eteläpohjalaisella maaseudulla Alajärvellä. Taloon tullut seitsemäntoista hengen romaniseurue ja talonväki ottivat yhteen sillä seurauksella, että yksi mies kuoli romanin surmaamana ja muutama muu talonväestä loukkaantui. Viisi romania tuomittiin taposta vankilaan, jossa heistä kolme menehtyi.[92] Toinen tavallisille ihmisille tapahtunut poikkeuksellinen tapahtuma on Pankakosken puhdistus Lieksassa syksyllä 1956. Siinä pankakoskelaiset karkottivat yhteisöstään romanit, jotka olivat toistuvasti syyllistyneet viinan salakauppaan ja vahingoittaneet yhteisön mainetta. Vastakkain tässä tapahtumassa olivat romanit ja pankakoskelaiset.[93] Kolmas tavalliselle ihmiselle tapahtunut poikkeuksellinen tapaus oli Kyllikki Saaren (1935–1953) murha Isojoella toukokuussa 1953. Siinä varsin tavallinen maalaistyttö pieneltä paikkakunnalta tuli ensin murhatuksi, sitten laajalti etsityksi ja suohaudastaan

92 Nygård 2001. Nygård asemoi tämän tavallisille ihmisille tapahtuneen poikkeuksellisen tapahtuman osaksi sekä aikaisempien kohtaamisten aiheuttamaa jännitettä että yhteiskunnan muutosta, jonka keskeinen tekijä on Vaasasta Kuopioon (1780) kurottavan postitien rakentaminen.

93 Lång 2010.

https://doi.org/10.21435/ha.152

löydetyksi ja lopulta koko kansan silmien edessä haudatuksi, joka herätti laajaa yhteisöllistä ja yhteiskunnallista huomiota.[94] Samankaltaisia poikkeuksellisia tapahtumia ovat myös erilaiset onnettomuudet.[95]

		Tapahtuma	
		Tavanomainen	Poikkeuksellinen
Yksilö(t)	Tavallinen	I Markkinatanssit	IV Kalajoen kapina
	Erityinen	II Markkinatappelu	III Markkinarähinä

Kuvio 3. Erityiset yksilöt ja poikkeukselliset tapahtumat

Ristiintaulukoimalla erityiset yksilöt ja poikkeukselliset tapahtumat päädytään kuviossa 3 esitettyyn nelikenttään, joka asemoi Kalajoen kapinan historiallisen mikrososiologian tutkimuskohteena. Markkinatanssit ovat tavallisille ihmisille tapahtuva tavanomainen tapahtuma, joka ei yleensä ole kiinnostanut historiallisen mikrososiologian tutkijoita (solu I). Kiinnostuksen puute kertoo tietysti enemmän tutkijoista kuin ihmisistä ja tapahtumista. Tavalliset markkinatanssit 1950-luvun alun Kalajoella voisivat hyvinkin olla mielenkiintoinen tutkimuskohde. Kertaluontoinen markkinatappelu puolestaan on erityisille ihmisille tapahtunut tavanomainen tapahtuma, mikäli tappelija on tunnettu väkivaltaisuudestaan, mutta ei toistuvasti riehunut markkinoilla (solu II). Jos tappelijoiden toiminta olisi ollut toistuvaa markkinoilla tai nuorisoseurantalolla, kysymyksessä on erityisille ihmisille tapahtunut poikkeuksellinen tapahtuma (solu III). Edellisiltä vuosikymmeniltä esimerkkinä olisi voinut olla kalajokinen puukkojunkkari. Ilmiö oli toki tyypillisesti eteläpohjalainen, mutta heitä oli jonkin verran myös Kalajoella. 1950-luvulla ei

94 Saari 2020; Keskisarja 2022. Kyllikki Saaresta media pyrki tekemään erityisen yksilön korostamalla hänen ahkeruuttaan, seksuaalista puhtauttaan ja uskonnollisuuttaan, mutta tarkemmassa tarkastelussa hän ei juurikaan eronnut muista 1950-luvun alun isojokisista nuorista.

95 Esimerkkinä voidaan mainita Suomen suurin rauhanajan onnettomuus, eli Lapuan patruunatehtaan räjähdys (1976), josta on tehty arkisto- ja muistitietoa yhdistelevä tutkimus (Juurakko 2006).

https://doi.org/10.21435/ha.152

kuitenkaan vastaavaa ryhmää Kalajoella ollut. Kalajoen kapina on puolestaan tavallisille ihmisille tapahtunut poikkeuksellinen tapahtuma (solu IV). Sellaisena se on potentiaalinen historiallisen mikrososiologian tutkimuskohde.

Taso, tapaus ja jaksotus

Tutkimuskohteen määrittelemiseksi on lisäksi tehtävä kolme muuta alustavaa tarkennusta, jotka koskevat analyysitasoa, tapauksen määrittelyä ja jaksotuksen merkitystä. Toki on muitakin tarkennettavia asioita, kuten tilannesidonnaisuutta määrittäviä rakenteelliskulttuurisia tekijöitä sekä välttämättömiä ja riittäviä ehtoja. Niihin kuitenkin palataan myöhemmissä luvuissa.

Näistä ensimmäinen on *analyysitason valinta* suhteessa osiin ja kokonaisuuteen, mikä on tärkeä osa mikrososiologisen tutkimusasetelman rakentamista. Mikrohistoriassa on usein todettu, että tutkijat käyttävät teleskoopin sijasta mikroskooppia, jolloin pieniä yksityiskohtia tutkimalla voidaan kertoa jotakin olennaista isoista kokonaisuuksista. Historiallinen mikrososiologi valitsee ”skooppinsa” kohteen mukaan, jolloin kohde määrittää käytettävän instrumentin, eikä päinvastoin. Tässä tapauksessa ei niinkään pohdita mikron ja makron suhteen kaltaisia metateoreettisia kysymyksiä. Niiden sijasta enemmänkin haetaan tutkimuskohteen selittämisen ja valikoivan kuvailun kannalta parasta tai parhaita tarkastelutasoja (taulukko 1).

Kalajoen kapinaan sovellettuna tutkija voi valita, kiinnittääkö hän huomionsa kaikkein pienimpään tapahtumaketjun yksityiskohtaan vai korostaako hän tapahtuman yhteiskunnallista ulottuvuutta. Edellisessä tapauksessa äärimmilleen vietynä huomio voidaan kohdistaa nuorisoseurantalon tappelussa kahden miehen katsekontaktiin. Jälkimmäisessä tapauksessa huomio on Kalajoen modernisoitumisessa, jonka olennainen osa on kansalaisten ja julkisen vallan muuttuva suhde.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 1. Historiallisen mikrososiologian viisi analyysitasoa

Analyysitaso		**Kalajoen kapina**
I	Yksittäiset sanat, lauseet, vihellykset tai teot	Huuto tai lyönti, ilmeet, suunsoitto ja huutelu tai aggressiiviset käsimerkit tai potkut
II	Kohtaamiset ja vuorovaikutukset	Huutelu poliiseille, keskinäinen yllyttäminen tai jännitteiden hillintä nuorisotalon pihalla
III	Vakiintuneet suhteet ja kasautuvat tapahtumaketjut	Nuorisoseurantalossa toistuvien tapahtumien sosiaalinen rakenne ja kaikki ketjuuntuneet nuorisoseuran tapahtumat
IV	Toistuvat ja rakenteistuneet sosiaaliset suhteet	Kaikki mellakkaa ja toimintaa jäsentävät rakenteelliset jaot ja kulttuuriset erot sekä institutionaaliset kehykset
V	Rakenteistumiseen liittyvät yhteiskunnalliset muutokset	Demokratisoituminen (kansalaisten ja julkisen vallan muuttuva suhde), asutuksen tihentyminen, vapaa-ajan käytön muotojen muutos, tuotanto-, alue- ja ammattirakenteen muutos, sosiaalinen liikkuvuus ja muuttoliike

Systemaattisesti sosiologian tutkimustasoja analysoineet tutkijat ovat päätyneet näkemykseen, että osa-kokonaisuusanalyysiä voidaan tehdä kymmenellä eri tasolla sillä ajatuksella, että portaikon alemmat tasot ovat ylemmän tason osasia.[96] Tutkija valitsee näistä tasoista tarkasteltavaksi oman tutkimusongelmansa kannalta tärkeimmät. Käsillä olevassa tarkastelussa riittää viiteen tasoon supistettu portaikko. Mitä korkeamman analyyttisen tason tutkija ottaa tarkasteltavakseen, sitä vähemmän systemaattista huomiota hän yleensä kohdentaa alemmille tasoille. Samalla hänen kuitenkin tulisi tiedostaa alempien analyysitasojen olemassaolo. *Kalajoen kahakka* sijoittuu enimmäkseen analyyttiselle tasolle III, mutta käsittelee myös tasoja II (viides luku) ja IV (kolmas luku): tasoille I ja V se ei juurikaan pureudu. Tämä on tietoinen valinta, sillä aineisto mahdollistaisi myös keskittymisen tasolle II tai IV. Sen sijaan historiallinen aineisto ei ole riittävän kattava tasoon I tai V perustuvalle systemaattiselle tarkastelulle. Käytössä ei ole tietoja katseista ja ilmeistä (taso I) tai Kalajoen teollistumisesta tai demokratisoitumisesta (taso V).

96 Tämänkaltaisia mikro-makro- tai osa-kokonaisuusteorioita on sosiologiassa lukuisia. Tarkastelussa on seurattu lähinnä Thomas Scheffin (1997) ajatuskulkua. Yhteenvedossa on muutettu muutamia sanoja.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Toiseksi on syytä pohtia, mikä tarkkaan ottaen on historiallisessa mikrososiologiassa *analysoitava tapaus* (*case*). Se ei välttämättä ole ajallisesti ja alueellisesti selvästi rajattu tapahtumaketju, jolla on tiettyyn paikkaan ja aikaan kytkeytyvä selkeä alku ja loppu. Pikemminkin se on tihentymä tai joukko toisiinsa tiiviisti kytkeytyviä tihentymiä tapahtumien ketjussa. Esimerkiksi tappelu voidaan tapauksena määritellä muutaman minuutin tapahtumaksi tai vaikkapa sukujen väliseksi monivuotiseksi vihanpidoksi, jolloin yksi tappelu on vain osa tätä suurempaa ”tapausta”. Siten ajallisesti Kalajoen kapina voidaan niin haluttaessa nähdä tihentymänä, joka on rakentunut osana satavuotista tapahtumien ketjua, jonka juuret ovat valtion ja kansalaisten suhteen vähittäin muuttuvassa suhteessa sääty-yhteiskunnan purkautumisen jälkeisenä aikana (1860-luvulla ja sen jälkeen).

Alueellisesti voidaan pohtia, missä Kalajoen kapina tapahtui. Yksinkertaisin vastaus on nuorisoseurantalon piha. Nuorisoseurantalon pihalla olleet miehet kuitenkin liikkuivat illan mittaan myös naapurustossa ja eräät henkilöt reilun parin kilometrin säteellä. Mikäli kapinaan kytketään joella tapahtunut lippoaminen ja markkinat, alue kasvaa jokisuistoon. Vielä suuremmaksi alue kasvaa, jos tarkasteluun otetaan mukaan alueen lehdistö, liikkuvan poliisin tulo Oulusta ja hovioikeuden istunnot Vaasassa – puhumattakaan Helsingissä istuneesta korkeimmasta oikeudesta ja Suomen tasavallan presidentistä.

Lopuksi erikseen voidaan tarkastella, minkälaisten tapausten ryhmään Kalajoen tapahtumaketju on mielekkäintä luokitella.[97] Kapinana se luokittuisi itsenäisen Suomen kansankapinoiden ryhmään. Se olisi näistä tapahtumaketjuista taustaltaan epämääräisin, poliittisesti epäpoliittisin, yhteiskunnallisilta vaikutuksiltaan vähäisin ja ajallisesti viimeisin. Siten se olisi ainakin neljällä tavalla ”äärimmäinen tapaustutkimus”, josta ei juurikaan voisi päätellä suurempien kapinoiden tapahtumaketjujen kulkua. Jos jotain se olisi tässä ryhmässä anomalia, siis oikeudellisesti samaan ryhmään muiden kapinoiden kanssa kuuluva, mutta tapahtumaketjunsa suhteen hyvin erilainen. Siten Kalajoen ta-

97 Hyvä johdatus poikkeuksellisten tapausten analyysiin on Ermakoff (2014), josta tämä pohdinta on virittynyt.

https://doi.org/10.21435/ha.152

pahtumien analysointi yhtenä kansankapinana ei olisi kovin mielekästä. Mielekkäämpää on sen sijaan määritellä se yhdeksi kahakaksi muiden joukossa, jolloin se eroaa niistä lähinnä tapahtumaketjun paremman poliisitutkinnan ja laajemman kollektiivisen muistin suhteen. Teemaan palataan seitsemännen luvun jaksossa ”Poikkeuksellinen syy”.

Kolmas ja viimeinen tässä yhteydessä käsiteltävä teema on ajan *jaksottaminen eli periodisointi*. Menneisyys on tunnetusti toista maata, mutta analyyttisesti on epäselvää, kuinka merkittävä on nykyhetken ja menneisyyden välinen ero. Samaten on ilmeistä, että sama kronologinen ajanjakso – esimerkiksi kuusikymmentä vuotta – voi olla historiallisen etäisyyden suhteen erilainen, mikäli tarkastelu- ja tapahtumahetkiä erottaa murros, joka rytmittää ne eri ajanjaksoihin. Kahdessa rinnakkaisessa todellisuudessa tapahtuma- ja tarkasteluhetken välinen historiallinen etäisyys olisi erilainen, mikäli ensimmäisessä todellisuudessa tarkastelu- ja tapahtumahetken väliin sijoittuisi tuhoisa sota ja toisessa todellisuudessa sotaa ei olisi tapahtunut. Tämän näkemyksen mukaan tulkinta muuttuu *rakenteellisten* ja *kulttuuristen* ajanjaksojen muuttuessa.

Kapinaan sovellettuna kysymys on, miten suomalaisen yhteiskunnan rakenteelliset ja kulttuuriset murrokset vaikuttavat historiallisen etäisyyden merkitykseen kapinan analysoinnissa ja tulkinnassa. Suomi on 1950-luvun puolivälin jälkeen muuttunut rakenteellisesti maatalous- ja metsätalousyhteiskunnasta ensin teolliseksi 1970-luvulla ja sitten jälkiteolliseksi tietoyhteiskunnaksi 1990-luvulla. Kulttuurisesti se on muuttunut moraalitaloudesta ensin suunnitteluyhteiskunnaksi 1960-luvun alusta eteenpäin ja sitten kilpailukyvyn merkitystä alleviivaavaksi yhteiskunnaksi vuosituhannen vaihteen tienoilla.[98] Sekä rakenteellisesti että kulttuurisesti Suomi on siis kohdannut kaksi murrosta tapahtuma- ja tarkasteluhetkien välillä. Kalajoen kohdalla nämä muutokset eivät toki ole noin yksioikoisia. Se ei esimerkiksi ollut koskaan teollinen pitäjä, vaan se siirtyi suoraan maatalousvaltaisesta jälkiteolliseksi – kuten tapahtui suurimmassa osassa suomalaisia maalaiskuntia 1970-luvulla. Kuitenkin historiallisen tapahtuman ja nykyhetken väliin tulevilla mur-

98 Alasuutari 1994; kilpailukyky-yhteiskuntaa hän käsittelee laajasti kirjan uudemmassa painoksessa, joka julkaistiin 2017.

https://doi.org/10.21435/ha.152

roksilla voi olla *jotakin* vaikutusta nyt tehtyihin analyyseihin ja tulkintoihin, mikäli ne suodattavat ja valikoivat historiallisia aineistoja ja teoreettisia käsitteitä. Ne eivät kuitenkaan määritä ennalta tehtyjä tulkintoja: niinpä 2020-luvulla Kalajoen kapinasta on hyvinkin mahdollista tehdä kilpailevia, ehkä jopa toisensa poissulkevia analyyseja ja tulkintoja.

Tutkimuksen aineisto

Tutkimuksessa tutkimuskohde rajataan vastaamaan mahdollisimman tarkasti käytettävissä olevaa aineistoa. Tällöin tutkimuskohdetta on teoreettisesti perusteltua rajata voimakkaasti samalla kun aineistoa pyritään keräämään kattavasti rajatun alueen sisällä. Ulkopuolelle jäävä aineisto puolestaan muodostuu poistettavaksi ”rönsyksi”, jolla on tutkimukselle tieteellistä merkitystä vain, mikäli sillä voidaan testata vaihtoehtoista hypoteesia. *Kalajoen kahakassa* tuollaiset testattavat aineistot ovat suojelupoliisin Kalajoella keväällä 1953 tekemä selvitys kapinan poliittisesta taustasta ja muistitiedossa säilynyt näkemys kapina- ja vääränvalantuomioista homoseksuaalisuuden sääntelynä. Näitä teemoja käsitellään seitsemännen luvun jaksossa ”Riittävä ehto”. Muut asiaan mahdollisesti liittyneet aineistot on rajattu kokonaan tarkastelun ulkopuolelle, koska niitä ei ole käytetty vaihtoehtoisten hypoteesien testaamiseen. Eräät niistä, kuten esimerkiksi Santaholman sahan pitkä seisokki, on kuitenkin mainittu alaviitteissä.

Kapinan kaltaisesta poikkeuksellisesta tapahtumasta kertyvä aineisto on organisoituneessa yhteiskunnassa yleensäkin varsin laaja. Epäilemättä kattavimman aineistot muodostavat oikeudenkäyntiasiakirjat. Käräjät istuttiin tammikuussa 1954 ja helmikuussa 1954, jonka ohella Kalajoella oli vielä ylikonstaapelin kavallusta koskevat käräjät maaliskuussa 1954. Niitä varten ja niissä tuotetut asiakirjat ovat säilyneet muutamaa yksittäistä asiakirjaa lukuun ottamatta.[99] Sekä syytetyt että syyttäjät valittivat kapina- ja vääränvalanjuttujen tuomioista sekä hovioikeuteen että kor-

99 Kuulustelupöytäkirjoissa mainitaan, että yksi kapinaa koskeva kuulustelupöytäkirja (Siipola) puuttuu KKO:n kansiosta.

https://doi.org/10.21435/ha.152

keimpaan oikeuteen. Korkeimman oikeuden asiakirjojen liitteenä olivat myös kihlakunnan- ja hovioikeuden asiakirjat sekä puhtaaksikirjoitetut kuulustelupöytäkirjat, joten niitä ei ole tarvinnut enää hovioikeudesta ja kihlakunnanoikeudesta erikseen hakea.[100] Varmuuden vuoksi kuitenkin tarkastettiin myös kihlakunnanoikeuden pöytäkirjat, jotka löytyivät Oulun maakunta-arkistosta eli nykyisin Kansallisarkiston Oulun toimipaikasta. Asiakirjat oli tiukasti sidottu niiden läpi laitetulla ohuella narulla, mikä esti niiden lukemisen ja kopioimisen. Tämä viittaisi siihen, että asiakirjakansiota ei ollut avattu sen jälkeen, kun paperit oli siirretty arkistoon. Niissä on kuitenkin alleviivauksia ja muita merkintöjä marginaaleissa, jotka ovat saattaneet syntyä käsittelyprosessin aikana. Ylikonstaapelin jutun asiakirjat löytyivät Vaasan hovioikeuden arkistosta, joka on sijoitettu Vaasan maakunta-arkistoon eli nykyisin Kansallisarkiston Vaasan toimipaikkaan. Kaikki siihen liittyvät asiakirjat olivat tallessa.

Oikeudenkäyntiasiakirjoja luettaessa ja tulkittaessa on luonnollisesti otettava huomioon, missä tarkoituksessa asiakirjat on tuotettu. Ne keskittyvät nuorisoseurantalon tapahtumiin, kapinan määrittelyyn ja yksittäisten tekojen selvittelyyn. Niiden tuottajia ei kiinnostanut oikeudellisen prosessin ulkopuoliset asiakokonaisuudet, kuten kalajokisten ”pohjalainen veri” tai kalastuskiellon, köyhyyden tai alkoholinkäytön sääntelyn yhteisölle aiheuttamat jännitteet. Kuitenkin tapahtumien, määrittelyjen ja yksittäisten tekojen selittämisen kannalta näiden ulkopuolisten asioiden sääntelyyn liittyvien sosiaalisten mekanismien analysointi on avainasemassa.

Kalajoen kapinan tutkinnassa oli neljä tutkijan kannalta onnekasta sattumaa, jotka tuottivat ylimääräistä ja yksityiskohtaista aineistoa kalajokisten elämästä 1950-luvun alussa. Ensimmäinen näistä oli nuorisotalonpihan kahakassa tapahtuneiden lyöntien järjestys. Koska tutkinnan kannalta oli keskeistä se, kumpi – poliisi vai kapinasta myöhemmin tuomittu mies – löi ensin, poliisi selvitti sekä osapuolten että paikalla muuten olleiden henkilöiden päivän kulkua laajasti. Lyöntijärjestys oli merkittävä sekä poliisin että syytetyn kannalta. Mikäli kihlakunnanoikeus olisi katsonut poliisin lyöneen ensiksi ja tuominnut hänet tuosta teosta,

100 Kapinajuttu KKO 939/483/1954; Vääränvalanjuttu KKO 978/503/1954. KKO, KA.

kyse olisi ”virantoimituksessa tapahtuneesta vaikeata vähäisemmästä ruumiinvammasta”, josta ensimmäisenä lyönyt poliisi olisi todennäköisesti tuomittu 10–60 päiväsakkoon.[101] (Kapinakuulustelujen yhteydestä on asiakirjoihin jäänyt yksi maininta poliisin harjoittamasta fyysisestä väkivallasta ja kielenkäytöstä, johon liittyen esimies nuhteli poliisia ”puhuttelussa”).[102] Syytetyn kannalta kyse olisi ollut lieventävästä asianhaarasta, mikäli poliisin ensimmäisen lyönnin jälkeinen lyönti olisi katsottu itsepuolustukseksi. Päinvastaisessa tapauksessa syytetyn taakka olisi kasvanut. Iskujen järjestyksestä riippumatta syytetty teki melkoisen virheen väittämällä poliisin lyöneen ensin, koska se aiheutti kymmenkunta kuulustelukertaa, ärsytti tai hermostutti poliiseja ja kiinnitti huomion kapinakokonaisuuden kannalta toissijaiseen yksityiskohtaan.

Toinen erityinen tapahtuma oli kapinaoikeudenkäynnissä tapahtuneesta väärästä valasta syytettyjen oikeudenkäynti helmikuun alussa 1954, johon liittyen tehdyissä toistuvissa kuulusteluissa selvisi varsin yksityiskohtaisesti, kuka kohtasi kenet ja missäkin ja mitä ihmiset puhuivat tai olivat puhumatta toisilleen marraskuun 1953 ja helmikuun 1954 välisenä aikana. Tämän tapahtuman seurauksena saadaan varsin kattava kuvaus kapinaan ja väärän valan oikeudenkäyntiin tavalla tai toisella osallistuneiden sosiaalisista suhteista. Näitä kahta asiaa selviteltiin vielä erikseen kolmessa oikeusasteessa, joiden sivutuotteena syntyi myös mikrososiologisesti merkittävää aineistoa.

Kolmas erityinen tapahtuma oli oikeastaan kaksi muuta kapinaan kytkeytyvää tapahtumaa, jotka liittyivät poliisin toimintaan. Näistä ensimmäinen oli ylikonstaapelin tapaus, jossa on kyse eräiden maksujen kavalluksesta ja toinen liikkuvan poliisin toimintaan liittyvä tapaus, jossa punnittiin poliisin toimintatapojen oikeellisuutta. Myös nämä tuottivat

101 Poliisien ja kuntalaisten väliset kärhämät olivat aika tavallisia 1950-luvun Keski-Pohjanmaalla. Ylivieskassa asetettiin syytteeseen ja tuomittiin kaksi poliisia pahoinpitelystä vuonna 1952. Tuomioiden aiheet vaihtelivat lievistä pahoinpitelyistä lieventävien asianhaarojen vallitessa tehtyyn pahoinpitelyyn. Samoihin aikoihin kanteluja poliiseista tehtiin Nivalasta, Haapajärveltä ja Haapavedeltä. Tutkinnassa nämä kantelut arvioitiin aiheettomiksi ja niistä nostettiin syytteet väärästä ilmiannosta. Tapauksista on maininnat Liikkuvan poliisin päiväkäskyissä 1015/IV/5 3/49/9 §; 3499/IV/5/10/50 13 § ja 1119/IV/5/ 1/53/7 §. LP, KA. Ks. myös Rikoskomennusmääräyskirja 95/51. Laajemmin Rikostutkimuskomennuskirjat Ab:4. Krp Oulu, KA.

102 Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 10.6.1958. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

laajan asiakirja-aineiston, joskin niissä on vähemmän kuvausta kalajokisten elämästä ja toiminnasta ja enemmän kuvausta hallinnon toimintaperiaatteista. Kuulustelumenetelmiä käsitellään kuudennen luvun jaksossa ”Vääränvalanjuttu” ja ylikonstaapelin oikeudenkäyntiä saman luvun jaksossa ”Säröjä yhteisössä”.

Lopuksi neljännen aineiston tuotti suojelupoliisin Kalajoelle tekemä tarkistus tammikuussa 1954. Sen kiinnostuksen kohteena oli kapinan poliittisuus. Paitsi että asiakirja sisältää erilaista Kalajoen sosiaalista elämää koskevaa havainnointia, se myös selvittelee pitäjän poliittisia valtasuhteita. Sitä tarkastellaan tarkemmin seitsemännen luvun jaksossa ”Riittävä ehto”. Tuo suojelupoliisin raportti on toisen maailmansodan jälkeisessä Keski-Pohjanmaan historiassa ainoa laatuaan, mikä osaltaan kertoo syksyn 1953 tapahtumien poikkeuksellisuudesta.

Toisen keskeisen lähteen muodostavat oikeudenkäynneistä kirjoitetut lehtijutut. Kaikki alueen lehdet raportoivat oikeudenkäyntien tapahtumista. Kalajoella ei tuolloin ollut omaa paikallislehteä. Laajimmat raportit olivat jokilaakson valtalehdessä, noin 40 kilometrin päässä yläjuoksulla sijaitsevassa Ylivieskassa julkaistussa *Kalajokilaaksossa* ja noin 70 kilometriä etelään sijoittuvassa Kokkolassa ilmestyvässä *Kokkola*-lehdessä. Myös toinen Kokkolassa ilmestyvä lehti eli *Keskipohjanmaa* käsitteli kapinaa, mutta vähäisemmässä määrin. 140 kilometriä pohjoisemmassa olevassa Oulussa ilmestyneet *Liitto*, *Kansan Tahto* ja *Kaleva* uutisoivat myös asiasta. Näistä lehdistä *Keskipohjanmaa* ja *Liitto* olivat leimallisesti maalaisliittolaisia lehtiä, mutta niiden lukijakunta laajentui puolueen ulkopuolelle. Tämä näkyi lehtien paikallisuutisoinnissa. Numero toisensa jälkeen kertoi satotilanteista ja maataloustuloneuvotteluista, ja kansalaisjärjestötoiminnassa sonni-, suo- ja salaojayhdistykset olivat hyvin esillä.

Edellä mainitut lehdet käytiin lävitse vuosilta 1953–1956. Erityistä huomiota kiinnitettiin Kalajokea koskeviin uutisiin yleensä ja rikos- ja kalastusuutisiin erityisesti. Tuohon aikaan ei Suomessa juurikaan kursailtu, mitä tulee tavallisten ihmisten yksityisyyselämän uutisointiin rikostapauksissa. Lehdet uutisoivat mitä katsoivat tarpeelliseksi, ja ihmiset olivat tottuneet siihen. Esimerkiksi kapinaan syyllistyneitä henkilöitä ja heidän omaisiaan haastateltiin lehtiin. *Kokkolan* toimittaja haastatteli

https://doi.org/10.21435/ha.152

kapinallisen itkevää äitiä. Ajan hengen mukaista on, että toimittaja ei nähnyt eettistä ongelmaa haastattelutavassaan tai sen uutisoinnissa. Ongelmaa ei ollut myöskään avoimuuteen tottuneilla haastatelluilla tai lukijoilla. Näin meneteltiin Suomessa aina vuonna 1975 voimaan tulleeseen niin sanottuun Lex Hymyyn (908/1974) saakka.

Valtakunnallista näkyvyyttä aikakausilehdessä oikeudenkäynti sai muun muassa *Suomen Kuvalehden* tammikuussa 1954 julkaistussa pakinassa sekä *Viikkosanomien* ja *Uuden Kuvalehden* helmikuussa 1954 julkaisemissa artikkeleissa. Kapinatilanteelle poikkeuksellisesti aikakauslehdet asettautuivat kapinallisten puolelle.[103] Muistitiedon mukaan näitä lehtiä tilattiin Kalajoelle poikkeuksellisia määriä. Valtakunnallisissa sanomalehdissä kapinatuomio pääsi sekä *Helsingin Sanomien* että *Uuden Suomen* katumainoksiin.[104] *Helsingin Sanomat* uutisoi asiasta kahteen otteeseen, ensin tammikuun 24. päivä 1954 kapinauutisena ja sitten vääränvalanoikeudenkäynnin yhteydessä uudestaan helmikuun 4. päivä 1954.[105] *Uusi Suomi* puolestaan uutisoi tammikuun 8. päivä 1954 oikeudenkäynnin alun kolmella kappaleella etusivulla ja seuraavana päivänä yhdellä neljän rivin virkkeellä tuomiot sisäsivuilla. Valtakunnallisista lehdistä käytiin edellisten lisäksi lävitse työväenlehdet ja *Maakansa*. Näistä ei löytynyt mainintoja Kalajoen kapinasta.

Kolmannen lähdeaineiston muodostavat Kalajoella olevat asiakirjat. Niistä ensimmäisen alaryhmän muodostavat Kalajoen kirkkoherranviraston arkistossa säilyneet asiakirjat. Niistä tärkeimmän alaryhmän muodostaa kirkkoherra, rovasti Vilho Kiviojan arkistoon jättämät paperit, jotka ovat sekalainen ja järjestämätön kokoelma valitusasiakirjoihin liittyvää kirjeenvaihtoa ja kansalaiskirjeitä. Niitä on mapillinen. Suurelta osin ne liittyvät Kiviojan pyrkimykseen hankkia korkeimmassa oikeudessa tuomituille armahdus. Sen ohella asiakirjoissa on kalajokisen yli-

103 *Viikkosanomat* 11.2.1954, jossa yhden sivun laajuinen juttu. *Uusi Kuvalehti* 19.2.1954, jossa aukeaman laajuinen juttu. Tuohon lehteen on virheellisesti viitattu muutamassa nettijutussa nimellä *Suomen Kuvalehti*.

104 Yrjö Orpanan kertomaa 3.9.2014. Hän muistaa nähneensä nämä lööpit Helsingissä ja ihmetelleensä, mitä on tapahtunut. Epäselvää on, onko *Uudessa Suomessa* ollut lööppi, sillä lehdestä löytyy asiasta kaksi pientä uutista. Se uutisoi 8.1.1954 oikeudenkäynnin alun kolmella kappaleella etusivulla ja 9.1.1954 yhdellä neljän rivin lauseella tuomiot sisäsivuilla. Lööppi tosin saattoi tarkoittaa edellä mainittua etusivun uutista.

105 *Helsingin Sanomat* 24.1.1954 ja lehdessä julkaistu ”Kalajoen kirkkoherran lausunto”, 4.2.1954.

konstaapelin tekemään kavallukseen liittyviä kansalaisasiakirjoja. Poikkeuksellisen integriteetin omaavana henkilönä Kivioja on säilyttänyt arkiston koskemattomana, mihin viittaa muun muassa se, ettei sieltä ole poistettu hänen omaan toimintaansa nähden kriittistä materiaalia. Kiviojan papereiden ohella seurakunnan arkistossa on kalajokisten tekemiin rikoksiin, perhetilanteisiin ja elämäntapaan sekä Kalajoen seurakunnan toimintaan liittyviä lukuisia asiakirjoja, jotka kaikki on käyty lävitse 1940-luvun lopun ja 1950-luvun lopun väliseltä ajalta.

Kalajoella olevien asiakirjojen toisen alaryhmän muodostavat Etelänkylän jakokunnan kalastukseen liittyvät paperit yhdistyksen perustamisesta keväällä 1953 aina vuoteen 1956 saakka. Tuon arkiston tärkeimmät asiakirjat liittyvät kalastusalueiden jakamiseen ja samaan arkistoon liitettyihin Kalajoen kalastajainseuran vuosikertomuksiin, joiden perusteella voitiin arvioida siiankalastuksen laajuutta ja merkitystä Kalajoen taloudelle ja kuntalaisten selviytymiselle. Asiakirjat ovat jakokunnan toimiston yhteydessä olevassa arkistossa kansioituna, mutta järjestämättä.

Kalajoella olevien asiakirjojen kolmannen alaryhmän muodostavat Kalajoen kunnanarkiston asiakirjat. Yksityiskohtaisesti käytiin lävitse kunnanhallituksen ja -valtuuston pöytäkirjat vuosilta 1948–1956, lakisääteiset kunnalliskertomukset vuosilta 1953–1956 (vuotta 1953 edeltävältä ajalta on tallessa vain vuoden 1948 kertomus) sekä samojen vuosien kunnanhallituksen kirjeenvaihtokansiot (josta kirjeitä saattoi puuttua useamman kuukauden ajalta). Pintapuolisemmin luettiin lastensuojeluun ja päihteiden käyttöön sekä alkoholilupiin liittyvät asiakirjat. Näissä ei tutustuttu yksittäistapauksien asiakirjoihin, koska asiakirjoissa saattoi olla salassa pidettäviä asioita.

Kaksi paikallista aineistoa jäi tavoittamatta. Ensinnäkin Maalaisliiton Kalajoen osaston kapinavuosien arkisto on kadonnut vuosilta 1955–1973. Tämä on sikäli harmillista, että maalaisliiton pöytäkirjoissa on muiden lähteiden valossa vuoden 1956 armahdusadressia koskevaa kirjeenvaihtoa. Vuosien 1938–1955 asiakirjat ovat tallessa, mutta niissä ei ole mainintoja kapinasta.[106] Toiseksi Kalajoen nuorisoseuran pöytäkirjat puuttuvat vuosilta 1932–1965. Muistitiedon mukaan ne tuhoutuivat

106 Raili Myllylän tiedonanto. Antaessaan tämän tiedon hän toimi kunnanhallituksen puheenjohtajana (Suomen Keskustan edustajana).

https://doi.org/10.21435/ha.152

nuorisoseurantalon purkamista edeltäneen tyhjentämisen yhteydessä, jolloin seuran arkistot ja seurantalolle kertyneet muut materiaalit kuten valokuvat ja lavasteet vietiin Kalajoen kaatopaikalle. Asiaan palataan ”Jälkisanoissa”. Asiakirjoihin jäänyttä aukkoa täyttävät muistitieto ja ajanjaksolta säilyneet tilikirjat. Tätä arkistoa ei ole järjestetty, mutta asiakirjat ovat olleet toisen tutkijan käytössä. Siltä osin kuin teoksessa käsitellään Kalajoen nuorisoseuraa, siinä on tukeuduttu tähän aikaisempaan tutkimukseen.[107]

Neljäs aineisto muodostuu muualla olevista asiakirjoista. Näistä merkittävimmäksi muodostui Liikkuvan poliisin arkisto, jossa olevat vuosikertomukset ja Oulun toimipisteen asiakirjat katsottiin systemaattisesti vuosilta 1952–1956[108] ja kursorisemmin 1950-luvun alusta ja 1950-luvun lopusta. Samassa arkistossa on myös vuodesta 1953 eteenpäin lääninpoliisille alistetun eräpoliisin[109] toimintaan liittyviä asiakirjoja, joskin suhteellisen niukasti. Niissä oli runsaasti salakalastukseen liittyviä mainintoja. Keskusrikospoliisin Oulun osaston arkiston tutkintapöytäkirjat, kirjeenvaihtokansiot ja matkamääräykset katsottiin vuodelta 1953 sekä osin vuosilta 1948–1954. Suojelupoliisin arkistot käytiin lävitse vuosilta 1949–1954 sekä valtakunnallisesti että erikseen Oulun läänin osalta teeman kannalta merkittävien arkistoluokkien kohdalta. Kokonaiskuvan saamiseksi katsottiin kaikki syksyn 1953 ja koko vuoden 1954 ilmoitukset, joita oli reilut 3 000 kappaletta. Tammikuulta 1954 ilmoituksista löytyi kahdeksan sivua laaja suojelupoliisin raportti kapinan taustoista ja tapahtumista. Vuotta 1954 uudemmat suojelupoliisin asiakirjat olivat arkistotutkimuksen aikaan edelleen luvanvaraisia. Ne olisi toki saatu tätä tutkimusta varten luettavaksi[110], mutta niiden tarkastelu ei todennäköisesti olisi tuonut lisäarvoa, koska tärkeimmät tapahtumat sijoittuvat vuosiin 1952–1954. Oulun maakunta-arkistosta saatiin Kalajoen sakkorekisterit vuosilta 1952–1954 sekä lääninpoliisin

107 Puputti 1997.
108 Liikkuvan poliisin pääosaston diaarit. Aa25 (1953), Aa26 (1954). Aa:24–28 Liikkuvan poliisin pääosaston diaari (1952–1956) sekä Hia Toimintakertomukset. LP, KA.
109 Eräpoliisi oli liikkuvan poliisin virkamies, jonka erityisenä tehtävänä oli villiintyneiden eläinten (enimmäkseen koiria) lopettaminen, metsästyksen ja kalastuksen ja niihin liittyvien lupien valvonta sekä ylipäätään luonnossa tapahtuvan toiminnan seuranta.
110 Professori Kimmo Rentolan tiedonanto 31.3.2014.

https://doi.org/10.21435/ha.152

asiakirjat. UKK-arkisto toimitti Kekkosen Kalajoen kapinaan liittyvän kirjeenvaihdon.

Viidennen aineiston muodostaa muistitieto tai tarkemmin määriteltynä yhdessä muisteltu tieto. Tätä aineistoa keräsin kahdella eri tavalla. Ensinnäkin sain tietoja sosiaalisen median avulla. Facebook-ryhmän keskusteluun osallistui kolmisenkymmentä asiasta tietoja hyvin saavaa henkilöä, joista suurin osa oli kapinasukujen jäseniä. He auttoivat yhteydenottojen järjestämisessä ja tietojen keräämisessä. Toiseksi Kalajoen paikallislehti *Kalajokiseutu* keräsi pyynnöstäni aiheeseen liittyvää muistitietoa kesällä 2014. Elokuussa 2014 kirjoitin kirjahankkeestani samaan lehteen aukeaman artikkelin.[111] Näin menettelemällä tarkoitus oli ensinnäkin tunnustella kuntalaisten halukkuutta aiheen käsittelyyn ja toiseksi antaa ihmisille aikaa sopeutua ajatukseen, että joku kaivelee menneitä. Pyyntö kohdistettiin siian lippoamiseen, koska arvelin sen kapinaa vähemmän jännitteiseksi aiheeksi. Kohdentamista siian lippoamiseen vaikutti myös se, että arkistoaineistossa oli (tutkimuksen tuossa vaiheessa) aukkoja nimenomaan tämän kysymyksen kohdalla. Lisäksi pyynnön yhteydessä oli Lohtajan kirkkoherra, rovasti Mikko Himangan (1940–2016) kirjoittamat lippolaulun sanat.

Tiedonkeräyspyynnön muotoilu tehtiin mahdollisimman neutraaliksi. Tekemäni tekstiversion sitä kommentoinut dosentti Tapio Bergholm hylkäsi suoralta kädeltä liian johdattelevana. Se olisi kannustanut vastaajat vastaamaan haluamallani tavalla. Samalle kannalle asettautui samoin tuloksin, mutta pehmeämmin sanakääntein dosentti Ilkka Huhta. Koska osaamiseni ei lehti-ilmoituksen kirjoittamiseen riittänyt, pyysin Bergholmia tekemään paremman. Bergholmin tekemän ilmoituksen teksti oli rivitettynä seuraava:

> Mitä muistat lippoamisen kieltämisestä? Suomessa kiellettiin jokeen nousevan siian lippoaminen syksyllä 1953. Miten kalajokiset suhtautuivat asiaan? Muuttuivatko siian pyytämisen tavat vai jatkuiko lippoaminen laittomana? Onko teillä omakohtaista kokemusta lippoamisesta kiellon jälkeen? Oletko kuullut tarinoita,

111 Alun perin oli tarkoitus tehdä haastattelu, mutta toimittaja sairastui haastattelua edeltävänä päivänä, joten aikataulurajoitteen takia tein artikkelin.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> kertomuksia, kaskuja tai lauluja lippoamisen kieltämisestä? Miten lippoamisen kieltäminen vaikutti virkavallan ja kalajokisten välisiin suhteisiin? Pienetkin muistikuvat ja tarinat ovat arvokkaita. Olemme tekemässä lehtijuttua aiheesta Kalajokiseutuun. Muistelijan nimeä ei julkaista, jos hän niin haluaa. Taustalla on Kalajoella syntyneen professori Juho Saaren tiedontarpeet koskien hänen tekeillä olevaa kirjaansa Kalajoen kapinasta. Palaamme Saaren kirjahankkeeseen myöhemmin laajemmassa haastattelussa.[112]

Tekstin johdattelevuutta vähennettiin muuttamalla väitteet kysymyksiksi. Yhteydenoton kynnystä laskettiin nimettömyydellä. Nämä kaksi lehtikirjoitusta tuottivat yhteensä kaksikymmentäkahdeksan yhteydenottoa, minkä ohella kolme kalajokista selvitti omien yhteyksiensä kautta muiden henkilöiden tietoja. Keskustelut olivat enemmän tai vähemmän spontaaneja puhelinkeskusteluja tai yhteydenottoja, joten niitä ei ole voitu yksityiskohtaisesti dokumentoida. Tärkeimpien haastateltujen yhteystiedot on kuitenkin tallennettu. Kaikkien keskustelujen yhteydessä on erikseen sovittu, että saatuja tietoja voidaan käyttää tutkimuksessa. Heinäkuussa 2018 käsittelin Kalajoen kapinaa Kalajoen kotiseutuyhdistyksen kesäjuhlassa. Siellä oli paikalla viisi kapinaan osallistunutta henkilöä, joilta sain myös lisätietoja tapahtumista, jonka ohella sain sen jälkeen tiedot kolmesta tapahtumasta tietävästä, joista kaksi oli ollut itse paikalla ja yksi oli paikalla olleen omainen. Heidän muistikuvansa tapahtumista olivat kuitenkin hapertuneet sen verran, ettei yhtymäkohtaa tosiasioiden ja muistitiedon välillä enää merkittävästi ollut.

Yhdentekeviä tärkeitä asioita

Historiallinen mikrososiologia on hybridi, jossa historian ja sosiologian marginaaleihin pitkään sijoittuneet lähestymistavat – mikrohistoria ja mikrososiologia – täydentävät ja ”hedelmöittävät” toisiaan erityisesti siinä temporaalisessa ajanjaksossa, jossa säilyneiden aineistojen niuk-

112 *Kalajokiseutu* 26.6. 2014. Juttu oli sijoitettu mielipidesivulle taitettuna kahdelle palstalle.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kuus muuntuu niiden runsaudeksi. Kumpikin lähestymistapa on oman tieteensä sisällä asemansa jo vakiinnuttanut, kun sitä arvioidaan virkoina tai toimina ja rahoituspäätöksinä. Suomessa on (ollut) ollut sekä mikrohistoriaan että -sosiologiaan erikoistuneita professoreita, jotka ovat saaneet toimensa avoimessa nimitysprosessissa. Samaten kummassakin tieteessä on aiheeseen erikoistuneita tai ainakin kiinnostuneita jatko-opiskelijoita. Kyseessä ei siis (enää) ole tutkimussuuntauksen selviytymiskamppailu, jossa rahoittajat ja/tai tieteenalan portinvartijat toistuvasti kyseenalaistaisivat lähestymistavan mielekkyyden.

Valtavirtaa ne eivät kuitenkaan vielä ole näkyvissä olevassa tulevaisuudessa kummassakaan nyt tarkastellussa tieteessä. Välttämättä niiden suhteellisen aseman vahvistuminen ei myöskään ole toivottavaa. Niiden merkitys ei ole niinkään historiallisten ja yhteiskunnallisten rakenne- ja kulttuuriprosessien analysoinnissa, vaan paikallisten ilmiöiden analyyttisessa ymmärtämisessä ja historiallisessa aikaan ja paikkaan kehystämisessä. Suomalaisessa historiantutkimuksessa on sosiaalihistorian tutkimukseen keskittyvä valtavirta ja suomalaisten sosiologien enemmistö keskittynee jatkossakin yhteiskunnan rakenteiden ja kulttuurin analyysiin.

Historiallinen mikrososiologia, joka on kahden tieteenalan näkökulmasta vähän kyseenalainen tutkimusalue, voi hyvinkin menestyä paremmin itsenäisenä marginaalisena tutkimusalueena ja teoreettisena kenttänä kuin valtavirran marginaalissa olevana juonteena tai akanvirtana. Luontevin tapa osoittaa historiallisen mikrososiologian toimivuus tai mahdollisuus yhteiskuntatieteellisenä teoriakehyksenä on soveltaa sitä empiiriseen tutkimuskohteeseen. Vasta teoreettisten lähtökohtien soveltaminen empiirisiin aineistoihin mahdollistaa niiden toimivuuden ja innovatiivisuuden arvioinnin puolueettomien ja sitoutumattomien ulkopuolisten arvioijien ja lukijoiden toimesta. Ilman tämänkaltaista käsitteiden empiiristä operationalisointia ja arviointia niitä ohjaavat teoriakehykset eivät uudistu, vaan teoreetikot jatkavat varjonyrkkeilyä toistensa kanssa. Seuraavat luvut pitävät sisällään yhden sovelluksen. Vasta niihin tutustumisen jälkeen voidaan päätellä, onko lähestymistavassa potentiaalia suomalaisen yhteiskunnan analysoinnissa vai ovatko tulokset sen kannalta yhdentekeviä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

3 Historiallinen kehys

Kalajoen kapinan asettaminen historialliseen kehykseen on välttämätön osa historiaa ja sosiologiaa yhdistävää yhteiskuntien rakenteistumisen tutkimusta. Siinä keskeistä on teoriankehyksen soveltamisalueen rajaaminen.[113] Rajaamisen periaatteet ovat toki tilannekohtaisia. Nyrkkisääntö kuitenkin on, että mitä suppeampi on soveltamisalue (esimerkiksi tanssipaikkojen kahakat kaikkien kahakoiden alajoukkona), sitä onnistuneemmin teoreettiset käsitteet kohdentavat tutkijan katsetta samankaltaisten tapahtumien analysoinnissa. Kalajoen kapinan yhteydessä huomio kohdentuu pienempiin 1950-luvun alkupuolella maaseudulla tapahtuneisiin kahakoihin. Rajaamisen ohella tutkimuskohde on aikaan ja paikkaan sidottu, jolloin tulokset ovat kontekstin ehdollistamia.[114]

Kalajoen kuohuntaa

Pohjanmaa on rakentunut Pohjanlahteen laskevien jokiensa ryhmittämänä. Pitkälle 1800-luvulle usean jokisuun kunta ja seurakunta ulottuivat yläjuoksuille saakka, jossa lopulta tulevat vastaan jokien kuin myös

113 Tämä luku on epäilemättä varsin vaikeaselkoinen ja osin turhan tiivis. Se on kuitenkin käsillä olevan teoksen tarpeisiin riittävä. Yksityiskohtaisempi kuvaus teoriakehyksistä (*theory frame*) on esimerkiksi teoksessa Rueschemeyer 2009. Käytännöllinen johdatus soveltamisalan rajaamiseen on: Goertz & Mahoney 2012, erityisesti sen 16. luku.

114 Diehl & McFarland 2010; Goodin & Tilly 2006.

https://doi.org/10.21435/ha.152

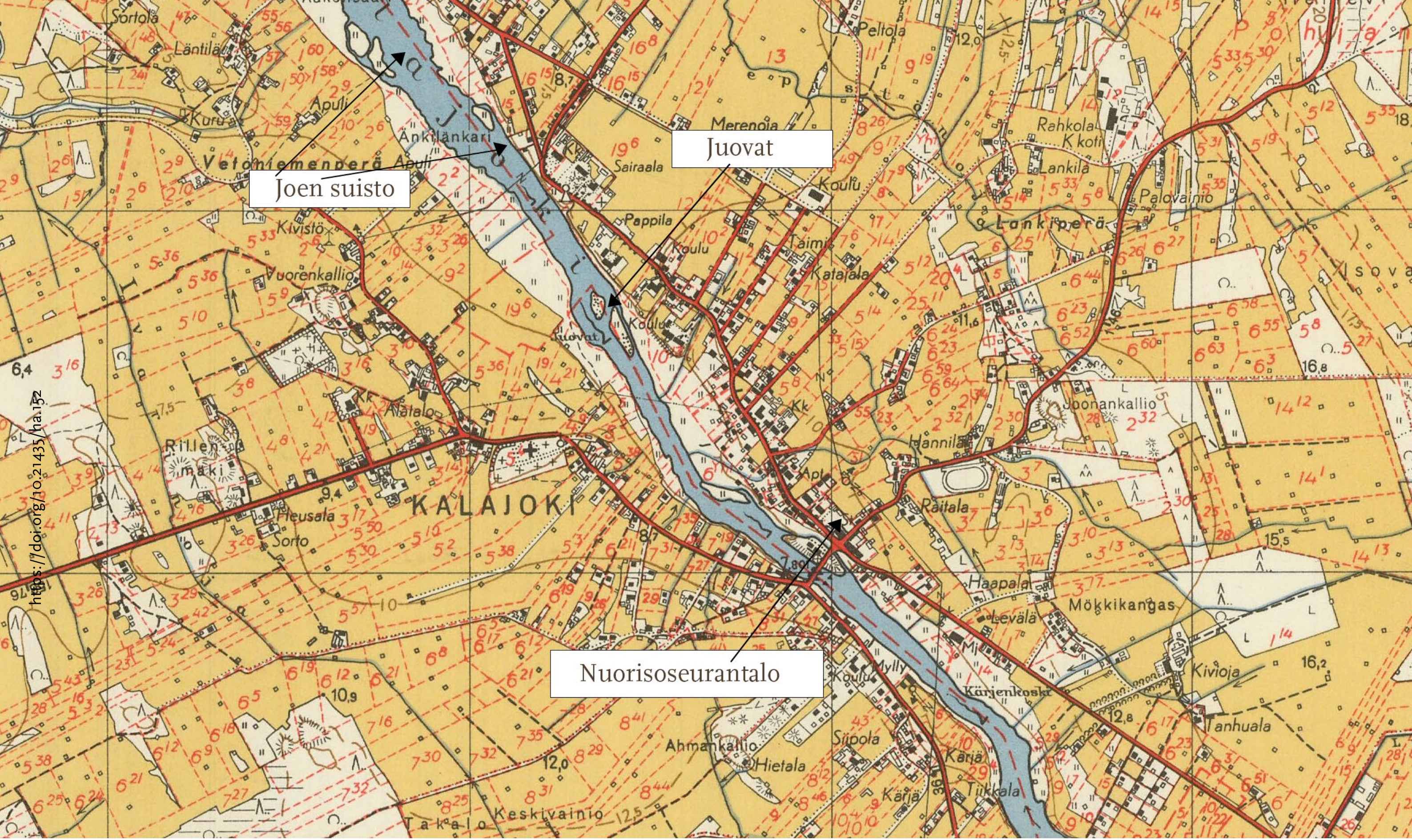
liikenteen suuntaa määrittävät vedenjakajat. 1860-luvun puolivälistä eteenpäin yläjuoksun kunnat ja seurakunnat on pilkottu omiksi yksiköikseen, joiden kulttuurinen identiteetti kytkeytyi alueen halki virtaavaan jokeen. Jokien säännölliset tulvat ja virtapaikat ehdollistivat pohjalaisten asumistapoja ja -paikkoja.[115]

Samalla tavalla kuin muualla Pohjanmaalla joki määritti Kalajoella, kuka asui missäkin. Joen merkitystä kuntalaisille kuvastaa osaltaan sekin, että kunnan vaakunaan on kuvattu lohi kultaisessa verkossa. Tuo kapinavuonna käyttöön otettu vaakuna pohjautuu vanhaan sinettiin. Lohi on kuningaskalana luonteva valinta vaakunaan, vaikka lohen jokikalastus olikin käytännössä päättynyt jo vuosisadan alussa. Sen sijaan siikaa kalastettiin 1950-luvulla vielä 45–70 tonnia vuodessa.[116] Kaikkineen aina 1960-luvulle saakka joki oli nimensä mukaisesti poikkeuksellisen kalaisa.

Kalajoen jokilaakso on vesimääräänsä nähden laaja, mikä kertoo sen varhaisemmasta historiasta Päijänteen ja Saimaan laskujokena.[117] Pohjanlahteen laskeva suisto on toista kilometriä leveä. Sillat puolestaan rakennettiin sinne, missä joen kapeneva laakso antoi siihen luontaiset edellytykset. Kapinan aikaan (1953) ensimmäinen varsinainen silta ylitti joen sen pohjanpuolella olleen keskustan jälkeisellä yläjuoksulla, jossa joki oli jo huomattavasti kaventunut. Niin sanottu Isosilta kulki nuorisoseurantalon vierestä. Tuolla kapealla paikalla on ollut Pohjanmaan tien silta keskiajalta eteenpäin. Lippoamisen kannalta tärkeän Pappilansuvannon ylitse rakennettiin silta (usein Suvannon- tai Pappilansillaksi sanottu) vasta 1950-luvun jälkipuoliskolla. Tuossa Isostasillasta noin kilometrin alajuoksulle päin olevassa paikassa jokilaakso (ei siis joki) on vielä kolmisen sataa metriä leveä. Jokiuoma itsekin oli 150 metriä leveä, ja jakautui kahdeksi tai kolmeksi uomaksi sen suvannoissa olevien pienehköjen saarien takia. Se supistui kesäisin ja laajeni kevään tulvien ja syksyn sateiden myötä. Syksyllä 1953 joen tulviessa Pappilansuvannon leveys oli lähempänä 200 metriä. Siitä eteenpäin kohti merenrantaa joki edelleen levenee. Pappilan suvannosta on mereen vajaa viisi kilometriä.[118]

115 Ylikangas 2010.
116 Tuikkala & Pirttijärvi 1976; Pirttijärvi & Ahvenniemi 1983.
117 Samalla tavalla Lapuanjoki toimi ennen Näsijärven laskujokena.
118 Kaikki joenleveyttä koskevat tiedot ovat vuodelta 2016 ja mitattu Fonectan avulla.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuva 1. Kalajoen keskusta 1950-luvulla (Lähde: Maanmittauslaitos)

https://doi.org/10.21435/ha.152

Leveän jokisuun edustalla oleva Pohjanlahti sai kalaa erityisesti keväisin ja syksyisin sekä talvisin hylkeitä. Syksyisin jokeen nousi vaellussiikaa ja nahkiaisia sekä vähäisemmässä määrin muuta vaelluskalaa, kuten lohta. Mereltä katsoen suiston oikealla puolella ollut Vihaslahti ja sen sivulahti Pikkulahti antoivat myös mahdollisuuden ampua joutsenia, sorsia ja muita vesilintuja.

Kunta- ja seurakuntarakenteen uudistuksen (1865) jälkeen Kalajoen seurakunnasta irtosivat yläjuoksun seurakunnat entisen emäseurakunnan rajautuessa Kalajoen kunnan alueeseen.[119] Kalajokisten arkielämä kuitenkin rakentui edelleen jokilaakson suuntaan, missä keskeinen tekijä oli Ylivieskassa ollut Pohjanmaan radan rautatieasema (perustettu 1886), sen sijaan että se olisi suuntautunut etelään Kokkolaan tai pohjoiseen Raaheen. Kalajoelle ei rautatietä saatu sen paremmin Kokkolan ja Raahen välisenä oikoratana kuin Ylivieskasta tulevana pistoratana Rahjan satamaan, vaikka kunnanhallitus sitä säännöllisesti ehdotteli valtiovallalle.

Etelään ja pohjoiseen nähden Kalajoki oli (ja on) monella tapaa rajalla. Se sijoittuu Pohjois-Pohjanmaan eteläreunaan ja Keski-Pohjanmaan pohjoisrajalle. Valtapoliittisesti 1950-luvun alun Kalajoki oli kallellaan pohjoiseen, sillä Kalajoki kuului Oulun lääniin, jonka maaherra, lääninhallitus ja poliisijohto olivat Oulussa. Kauppaa kuitenkin käytiin enemmän Kokkolan suuntaan. Myös oppikouluun mentiin yleensä Kokkolaan osin koska koulutetuimmat kalajokiset puhuivat usein ruotsia kotikielenään ja Kokkolassa oli ruotsinkielinen oppikoulu. Oikeudelliset asiat hoidettiin Vaasan hovioikeudessa.

Maantieliikenne rannikkoa pitkin rajautui useimmissa tapauksissa etelässä Kokkolaan ja pohjoisessa Raaheen. Pidemmät matkat sorapintaisella tiellä eivät yleensä olleet kuormaliikenteelle kannattavia. Näiden kahden paikan etäisyys oli reilut 130 kilometriä Kalajoen sijoittuessa puoleen väliin. Etelän suunnassa rajaa rakensi myös kieli: jo Kokkolassa ruotsin kieltä kuuli yleisesti kaduilla 1950-luvulla. Oulun yläpuolella ei ollut merkittäviä keskuksia, jotka olisivat vetäneet kalajokisia puoleensa.

119 Kalajoen kunnassa on myös toinen Kalajoen laskujoki, jota kutsutaan Siiponjoeksi ja joka laskee mereen Rahjan kylässä noin 15 km kunnan keskustasta etelään.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tosin Lapin jokien patoamisen aiheuttama työvoiman kysyntä veti miehiä keikkatyömaille Oulua pohjoisemmaksi.

Rakenne ja kulttuuri

Sosiologiassa yksilöiden ja organisaatioiden toiminta tulee sijoittaa rakenteelliskulttuuriseen alueelliseen ja ajalliseen tilaan, joka osaltaan ehdollistaa eri toimijoiden yksin tai yhdessä tekemiä ratkaisuja.[120] Rakenteelliset jaot ja kulttuuriset erot ovat sekä historiallisesti että temporaalisesti hierarkkisesti rakentuneita ja sellaisina jäsentensä identiteettejä luovia ja julkisia rooleja ylläpitäviä kategorioita. Ryhmien elämänmahdollisuudet eroavat näiden kategorioiden mukaisesti. Mitä vahvemmassa asemassa ryhmä on hierarkiassa, sitä enemmän ja useammin se pystyy määrittämään yhteisön vuorovaikutuksen sääntöjä ja voimavarojen jakautumista. Mitä tiukemmin rakenteelliset ja kulttuuriset hierarkiat ovat kytkeytyneet toisiinsa, sitä hierarkkisempi yhteis- tai yhdyskunta on useimmissa yksiköissä.

Kategorioiden ohella yhteisöissä ja yhteiskunnissa on niitä yhdistäviä verkostoja.[121] Jos kategoriat ovat lähtökohtaisesti hierarkkisia ja vallankäyttöön tukeutuvia, niiden väliset verkostot ovat enemmänkin tasa-arvoisia ja yhteistyöhön perustuvia. Ne perustuvat erilaisiin "sidostyyppeihin", jolloin eri verkostot perustuvat eri teemoihin, kuten ystävyyteen, kiinnostuksenkohteisiin tai tavoitteisiin. Kategorioiden ja verkostojen yhteensovittamisen tapa muokkaa yhteisöjen ja yhteiskuntien arjen rakenteita ja toimintatapoja. Se luo uusia ja vahvistaa olemassa olevia verkostoja sekä korjaa vahingoittuneita verkostoja. Mitä ulossulkevampia kategoriat ovat, sitä todennäköisemmin kategorioiden väliset verkostot ovat toiminnallisesti heikkoja ja kestoltaan tilapäisiä.

Rakenteellisesti 1950-luvun Kalajoki oli varsin tyypillinen Pohjanmaan maalaiskunta. Syntyvyys nousi voimakkaasti sodan jälkeen ja kuolleisuus oli suhteellisen alhaista ikärakenteen ja pidentyvän elin-

120 Therborn 1991.

121 Kuvaus noudattaa yksinkertaistaen ja tiivistäen CATNET-teoriaa, jonka keskeinen kehittäjä on White 2008. Olen täydentänyt sitä Charles Tillyn sosiaalisten verkostojen toimintaa koskevilla ajatuksilla.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ajan takia. Kaikkiaan väkiluku kasvoi 1950-luvulla muutamalla sadalla. Vuonna 1953 kunnassa oli noin 7 200 asukasta. Poismuutto (1950-luvun käsittein ulosmuutto) kunnasta oli noin kaksi kertaa sinne tullutta sisään muuttoa suurempaa. Suuren muuton vuodet olivat kuitenkin vielä edessäpäin, vaikka kalajokisia nuoria alkoikin jo lähteä kaupunkeihin ja Ruotsiin ennen kaikkea Göteborgin alueelle. Kuten muualla maaseudulla myös Kalajoella maa- ja metsätaloustyön tuottavuus nousi varsin nopeasti sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Traktoreiden, lypsykoneiden ja moottorisahojen yleistyminen sekä vesijohtojen ja sähkön leviäminen mahdollistivat aikaisempaa tehokkaamman tuotannon kotitalouksissa sekä kunnan tärkeimmissä elinkeinoissa, maa- ja metsätaloudessa. Varsinaista liikaväestöä kunnassa ei vielä tuolloin liiemmin ollut (toisin kuin 1960-luvulla), mutta koulutustaso oli matala ja ammattirakenne sen mukainen. Noin kaksi kolmasosaa ammatissa toimivasta väestöstä (työllisestä työvoimasta) työskenteli maataloudessa, teollisuudessa reilut viidennes ja loput palveluammateissa esimerkiksi ravintoloissa, kaupoissa ja silloin vielä vähäisessä kunnanhallinnossa.

Kunnan elinkeinoelämän määritti Santaholman suursaha, joka oli työväenyhdyskunnan ytimessä Plassilla joensuiston pohjoispuolella.[122] Sen tuotantomalli oli perinteinen tapulitalous, jossa sahan ympäristöstä saatavia raaka-aineita jalostettiin määrämuotoiseksi vientituotteeksi. Määrämittaan sahatuista lankuista pinotut korkeat puutapulit olivatkin vuosikymmeniä Kalajoen jokisuiston tunnusmerkkejä. Sahan menestyksen ehdot olivat 1950-luvulla keskeinen huolenaihe Kalajoen kunnallispolitiikassa. Suuri ongelma oli jokisuiston jatkuva madaltuminen, mikä rajoitti puuta Rahjan lastauspaikalle vievien hinaajien pääsyä sahan satamaan. Sahan seisokkeja toistuvasti aiheuttavaan ongelmaan ei saatu ratkaisua 1950-luvulla, koska jokisuun väylän ruoppauskustannusten jakautumisesta kunnan, sahan ja valtion kesken ei päästy yhteisymmärrykseen. Toinen ongelma oli alhaisista hinnoista seuranneesta myynnin vähäisyydestä aiheutunut puupula. Suursaha seisoi puupulan takia lokakuusta 1953 helmikuuhun 1954, mikä luonnollisesti vähensi työvoiman

122 Vapaasalo 1953. Tapahtumien aikaan sahanjohtajana toimi Oskari Santaholma, joka luopui asemastaan 1956. Yhtiöön kuului Kalajoella saha ja telakka, sekä muualla Pohjanmaalla jokien suistoissa olleita ja uittopuun varassa toimineita sahoja ja muualla muita yksikköjä. Uitto lopetettiin Kalajoessa 1952.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tarvetta.[123] Sahaustauko alkoi samaan aikaan kapinan kanssa ja päättyi kun oikeudenkäynnit olivat ohitse. Periaatteessa voisi ajatella seisovan sahan ajaneen tulottomia miehiä lippoamaan tai käyttämään luppoaikaansa työväen- tai seurantaloilla, mutta näillä tapahtumilla ei näytä olevan muuta kuin ajallinen yhteys.[124]

Sosioekonomisesti kunta jakautui joen suistoon rakennetun sahan työväkeen ja pääosin maa- ja metsätaloudesta leipänsä saavaan muuhun väkeen, joka edelleen jakautui talollisiin ja leipänsä liikenteestä, metsätöistä ja pelloilta vuodenkierron mukaan hankkineisiin sekatyömiehiin. Porvaristoa kunnasta löytyi 1900-luvun alussa muutaman tehtailijan, papin, suurtilallisen, pankinjohtajan ja lääkärin verran. Myöhemmin joukkoon liittyivät apteekkari ja muutama johtava opettaja. Kansalaissodan lähestyessä yhdyskunta alkoi selkeämmin jakautua punaiseen jokisuuhun ja valkoiseen muuhun pitäjään. Kansalaissodasta perusvalkoinen pitäjä kuitenkin selvisi suhteellisen vähin vaurioin. Jakolinjat vakiintuivat kansalaissodan ja talvisodan välisenä aikana.

Kulttuurisesti Kalajoki oli jakautunut kolmen yhdistystalon ympärille. Työväestö kokoontui sotien välisenä aikana pappilan vieressä olleessa työväentalossa. Menetettyään sen 1930-luvun kommunistilakien seurauksena vuonna 1935, työväenyhdistys rakensi itselleen uuden teatteritalon jokisuussa olevalle Plassille. Uusi talo valmistui talvella 1939.[125] Maatalousväestö puolestaan sai tukikohdakseen nuorisoseurantalon, joka sijoittui työväentalosta parin kilometrin verran yläjuoksulle, joen ylittävän sillan pieleen kunnan keskustaan. kunnan keskustaan. Nuorisoseuran kalajokiset perustivat 1894, mutta notkahduksen jälkeen sen toiminta pääsi vauhtiin vasta 1902, jonka jälkeen seura osti ja remontoi itselleen myös toimitalon. Kolmas tärkeä yhdistys oli kansalaissodan alla perustettu suojeluskunta (ja sen sisarjärjestö Lotta Svärd), jonka 1930-luvun alussa rakennettu oma talo nimeltään Suoja sijaitsi suurin piirtein samalla kohdalla joen eteläpuolella kuin nuorisoseurantalo sen

123 Kalajoen kunnanhallituksen pöytäkirjat 1953–1956. Kalajoen kunnan arkisto.

124 Kiitän Sirkka Alhoa asian selvittämisestä 18.7.2015. Hänen keräämiensä tietojen valossa näyttäsi siltä, että Santaholman työläiset hakivat seisokin ajaksi muita töitä. Naiset ompelivat ja miehillä oli töitä muun muassa turkistarhojen syysteurastuksissa ja kalastuksessa.

125 Järvinen 1986, erityisesti sivut 71–81. Vanhasta työväentalosta tuli ammattioppilaitos.

https://doi.org/10.21435/ha.152

pohjoispuolella.[126] Ennen Suojan rakentamista Kalajoen suojeluskunta kokoontui nuorisoseurantalossa.

Toinen maailmansota (1939–1944) vaurioitti pitäjää. Suurimmat tappiot syntyivät kaatuneista miehistä. Kalajoen asuinkunnakseen nimenneitä miehiä kaatui 1939–1945 yhteensä 152. Kun otetaan huomioon kaikki Kalajokeen kytkeytyneet, luku nousee 247 kaatuneeseen.[127] Näiden ohella nuoria miehiä myös vammautui pysyvästi. Toisessa maailmansodassa kansakunnan puolustamiseksi annetut symboliset, materiaaliset ja konkreettiset uhrit velvoittivat yhteisöjen jäseniä käyttäytymään vastuullisesti sekä puheissa että teoissa. Sodanjälkeisissä julkisissa puheissa korostui uskonnollisuus ja isänmaallisuus. Ne kytkeytyivät naisten ja miesten väliseen ainakin puheessa selvään työnjakoon, jossa miehen tehtäväksi tuli turvata kotilieden edessä seisova nainen ja pariskuntien vastuulla olivat heistä riippuvaiset lapset, vammaiset, sairaat ja vanhukset. Teoissa painotettiin yhtenäiskulttuurin merkitystä ja sosiaalisten normien mukaista käyttäytymistä. Tämä moraalinen eetos kantoi aina 1960-luvun alkuun saakka, jolloin yhteiskunnan johtotähdeksi nousi naapurimaiden esimerkin mukaisesti suunnitelmallisuus.[128]

Elämä Kalajoen jokisuun eteläpuolelle sijoittuvalla Holmanperällä tai samalla kohden pohjoispuolelle sijoittuvalla Plassilla ei jättänyt jälkeensä seurakunnan tai kunnan arkistoon asiakirjoja tai muita dokumentteja, joilla elämän moraalisuutta tai taloudellisuutta voisi arvioida, moraalitalouden eri piirteistä puhumattakaan. Lähimmäksi tuohon suuntaan tulevat seurakunnan arkistosta löytyvät piispantarkastukset ja muut vastaavat asiakirjat, joissa arvioidaan kunnan moraalista tilaa. Myös aviottomien lasten määriä, raskaana olevia morsiamia ja päihtyneenä pidätettyjen määriä laskeskelemalla saadaan karkeita arvioita yhteiskunnan todellisesta moraalisesta tilasta.[129]

126 Toinen maatalousväestölle tärkeä yhdistys oli raittiusjärjestö. Ilmiö, jolla oli parhaimmillaan reilut 400 jäsentä. Kalajoen suojeluskunta tuhosi arkistonsa sodan jälkeen. (Järvinen 1995.) Nuorisoseuran historiasta on kirjoittanut muun muassa Erkki Aho: Kalajoella oli vahva nuorisoseura http://kalajoenhistoria.blogspot.fi/2009/01/kalajoella-oli-vahva-nuorisoseura.html. Viitattu 6.6.2022.

127 Menehtyneiden tietokanta 1939–1945. Kalajokeen 22.2.1944 ilmeisesti vahingossa kohdistunut pommitus tappoi yhden naisen ja tuhosi yhden talon.

128 Alasuutari 1994.

129 Kertomukset Kalajoen seurakunnan tilasta vuosilta 1944–1969. Ne on tehty yleensä noin viiden vuo-

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuntalaiset elivät sen ajan käsitteillä ilmaistuna varsin siveellistä elämää. Liikkuvan poliisin selonteoissa mainitaan toistuvasti päihteiden tuotantoon, jakeluun ja käyttöön liittyvästä rikollisuudesta. Muuta rikollisuutta oli vähemmän, ja siitäkin merkittävää osaa kuntalaiset eivät kokeneet rikollisuudeksi. Papin silmissä kuntalaiset olivat sodan raaistamia, joskaan ”puhtaus ei ollut vallalla sen edelläkään”. Rivoutta löytyi kuntalaisten puheista ja lauluista sekä koulujen käymälöiden seinäkirjoituksista. Huolta kirkonmiehet kantoivat muun muassa pyhäpäivinä tehdystä työstä pelloilla ja rakennuksilla sekä erityisesti sunnuntaisin jumalanpalveluksen aikaan tapahtuvasta urheilusta, josta piispa pyysi kirkkoherraa useampaan otteeseen neuvottelemaan paikallisten urheiluseurojen kanssa.[130]

Sukupuolisiveellisyyttä seurattiin tarkasti. Avioliittoja ei aina aloitettu tuon ajan käsitteillä ilmaistuna puhtaudessa, sillä Kalajoella oli katsottu läpi sormien vakiintuneiden nuorten pariskuntien intiimiä seurustelua.[131] Raskauden alkaessa vihille oli kuitenkin mentävä ennen kuin raskaus alkoi näkyä. Papisto ja eräät kirkkoneuvoston jäsenet harrastivat raskaana olevien naisten ja naimattomien parien yksityistä nuhtelua, joka on paikkakunnan papiston (käytännössä kirkkoherran) kertoman mukaan ”vienyt vihille useita”. Kovakorvaisuudesta papin edessä ei voi seurakuntalaisia syyttää, sillä aviottomana syntyneitä lapsia oli myöhempien aikojen mitassa vähän, 3–4 % syntyneistä lapsista lukuun ottamatta vuotta 1946, jolloin aviottomia lapsia oli noin 7 %.[132]

Kaikkiaan Kalajoella oli kunnan kirjoissa 47 aviotonta lasta vuonna 1954. Isät enimmäkseen tunnustivat aviottomat lapsensa vapaaehtoisesti

den välein piispantarkastusta tai muuta samankaltaista asiaa varten. Papit – käytännössä kirkkoherra Kivioja – näyttävät käyttäneen aikaisempien vuosien vastauksia myöhempien vuosien vastausten pohjina. Lisäksi on käyty lävitse samalta ajalta piispantarkastuspöytäkirjat, jotka eivät sisältäneet asian kannalta mitään poikkeuksellisen mielenkiintoista.

130 Viisivuotiskertomuksen kirjoittanut kirkkoherra Kivioja toimi vuoteen 1963 saakka myös koulun oppikoulun (yhteiskoulun) rehtorina ja havainnoi koulun käymälöitä tuosta roolista käsin.

131 Kiitän 1930-luvun riiustelutapoja koskeviin keskusteluihin osallistuneita, nyt jo 90-vuotiaita tai edesmenneitä rouvia asiaa koskevista yksityiskohtaisista tiedonannoista.

132 Suurin piirtein vastaavat luvut löytyvät kunnalliskertomuksista Kalajoen kunnan arkistosta. Kirkonkirjojen valossa ei ollut tavatonta, että avioliiton solmimisen ja ensimmäisen lapsen syntymän välinen aika oli kuusi kuukautta tai vähemmän. Asiaa ei kuitenkaan lähdetty systemaattisemmin selvittämään, koska se ei ole kirjan kannalta olennaisimpia asioita.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja myöntyivät elatusmaksuun, mutta muutamassa tapauksessa isyys vahvistettiin oikeuden päätöksellä. Näistä 47:sta 16:lle elatusmaksu hankittiin perinnän kautta, mitä ei voi pitää erityisen suurena määränä suhteutettuna kunnan lapsilukuun tai väkimäärään. Eri syistä yksityiskoteihin sijoitettuna oli parikymmentä lasta ja kasvattilapsia oli viitisentoista. Papiston raporteissa huolta kannettiin kunnassa ilmenneestä syntyvyyden sääntelystä. Merkittävä ”syntielämää” aiheuttava siveettömyysongelma näyttävät olleen sotalesket, jotka eivät suostuneet eläkkeensä takia vihille. Pahana pidettiin myös sitä, että ”17 vuotta nuorempien makaajia ei täällä syytetä”.

Kirkkoherra puhutteli kaikki eroamista ajatelleet ja kirjasi kustakin tapaamisesta muutaman virkkeen pituisen yhteenvedon. Nämä asiakirjat ovat säilyneet Kalajoen kirkkoherranvirastossa. Kerta toisensa jälkeen pariskunnat kertoivat miesten juopottelusta ja naisten miesten mielestä tarpeettomasta valittamisesta sekä yhteiselämän loppumisesta. Mukaan toki mahtuu myös uusia suhteita, sen ajan käsitteillä ilmaistuna yhden- ja kahdenpuolista huorintekoa. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta puhuttelulla ei ollut ”anteeksiantavaa” vaikutusta, vaan pariskunnat erosivat suunnitelmansa mukaan.

Kokonaisuutena seurakunnan tilasta tehtyjen kertomusten tarkastelu osoittaa, että kirkon ote seurakuntalaisten arjesta pysyi vahvana aina 1960-luvun puoliväliin saakka. Kirkossakäynti ja muu kirkollinen toiminta (kuorot, piirit ja diakoniatyö) vaikuttivat ihmisten elämään. Kaikkiaan kirkollinen toiminta oli varsin aktiivista. Syntiseksi katsottu elämä, kuten avoliitot ja aviottomat lapset sekä avioerot olivat suhteellisen harvinaisia. Näissä suhteissa kuntalaisten elämä muuttui 1960-luvun puolivälin jälkeen.

Yhteisön valtarakenteet

Sosiologiassa luokkarakenne on yleensä johdettu elinkeinorakenteesta, mikä on korostanut maa- ja metsätaloustyöntekijöiden (enimmäkseen maanviljelijöiden), työntekijöiden ja keskiluokan sekä työnantajien ja kapitalistien asemaa yhteiskunnassa keskeisinä ryhminä. Nämä ryhmät

https://doi.org/10.21435/ha.152

ovat puolestaan organisoituneet puolueiksi ja etujärjestöiksi.[133] Sukupuolijärjestelmän ja aluerakenteen kaltaiset asiat eivät ole samalla tavalla näkyneet teoreettisissa kehikoissa, koska valtakunnanpolitiikassa luokkarakenne on ollut intressien organisoitumisessa keskeinen tekijä, jolle sukupuoli- ja aluerakenteet ovat olleet selkeästi alisteisia. Jonkinlaista huomiota on kiinnitetty kielikysymykseen yhtenä yhteiskunnallisena jännitteenä, mutta myös se on ollut pääsääntöisesti alisteinen luokkapohjaiselle intressien organisoitumiselle. Elinkeinorakenteen ulkopuolelle jääneet ryhmät, kuten irtolaiset ja tilattomat tai nykyään koululaiset ja eläkeläiset, on jätetty tarkastelun ulkopuolelle tai heidät on tavalla tai toisella "imputoitu" luokkarakenteeseen entisen tai tulevan aseman perusteella.

Rakennepoliittinen teoria on osoittautunut toimivaksi institutionaalisen muutoksen analysointivälineeksi. Sen avulla voidaan selittää esimerkiksi eläke- tai palvelujärjestelmän institutionaalista muutosta. Se on myös tuonut toimijuutta rakenteiden dominoimaan keskusteluun. Sosioekonomiset ryhmät ovat olemassa myös paikallistasolla intressien organisoitumisen perustana. Paikallishistoria kuvaa talollisia, lääkäreitä, opettajia, tilattomia, tehdastyöläisiä ja tehtaidenomistajia, jotka kaikki ovat organisoituneita sosioekonomisia ryhmiä.[134] Niiden ympärille rakennettiin yhdistyksiä ja poliittista toimintaa. Muut ryhmät jäävät enimmäkseen tarkastelun marginaaliin.

Taulukko 2. Puolueiden eduskuntavaalikannatus Kalajoella 1945–1954, % annetuista äänistä (Lähde: Vaalitilastotietokanta)

Vaalit	SKDL	SDP	Maalaisliitto	Kokoomus	Muut
1945	28,6	8,5	42,0	15,6	5,3
1948	23,9	7,3	54,4	10,3	4,1
1951	25,9	7,7	52,9	8,1	5,4
1954	26,9	6,3	56,3	7,7	2,8

Kalajoen poliittinen elämä tukeutui näihin luokkapohjaisiin ryhmiin. Maanviljelijät olivat ryhmittyneet maalaisliiton ympärille ja edustivat

133 Uusitalo 1985.
134 Alapuro 1994.

https://doi.org/10.21435/ha.152

intressejään valtuustossa ja kirkkoneuvostossa. Maalaisliiton valta-asema oli Kalajoella haastamaton.[135] Se oli myös hyvin organisoitunut ja järjesti omille kannattajilleen muun muassa kuljetukset äänestyspaikoille. Se myös keräsi omaan toimintaansa systemaattisesti rahoitusta maa- ja metsätalouden tuloista ja erilaisten maa- ja metsätalouteen liittyvien yhdistysten kautta. Suojelupoliisi pystyikin raportoimaan Kala- ja Pyhäjokilaaksosta, että näissä pitäjissä "ei maalaisliitolta jää näissä [vuoden 1954 eduskunta-]vaaleissa yhtään ääntä tunaroinnin johdosta menetetyiksi".[136] Siitä poliittisesti oikealle oli kokoomus, joka osin jatkoi toisen maailmansodan jälkeen myös IKL:n perintöä (muun muassa kunnanvaltuutetuissa oli samoja tai samojen sukujen henkilöitä). Työväestölle luonteva puolue oli Suomen Kansan Demokraattinen Liitto SKDL. Sosialidemokraattinen Puolue SDP ei saanut jalansijaa ay-liikkeen paikallisosastoissa ja kylissä, vaan toiminta kanavoitui kansandemokraatteihin, jotka usein olivat vakiintuneiden kalajokisten sukujen jäseniä.

Taulukossa 2 on kuvattu puolueiden voimasuhteet valtiollisissa vaaleissa. Valtakunnanpolitiikan kannalta Kalajoki oli selvästi porvarillinen pitäjä, kuten muutkin pitäjät Pohjanmaan rannikolla, eikä sen kannatusrakenteissa tapahtunut merkittäviä muutoksia vaaleista toiseen. Kalajoen kunnallisvaalien voimasuhteet lokakuussa 1953 pidettyjen vaalien jälkeen selviävät suojelupoliisin raportista. Siinä puoluekartta jaetaan ensin oikeistoon ja vasemmistoon sekä sen jälkeen yksittäisiin puolueisin. Pitäjässä oli oikeistovalta, sillä 23 paikasta sillä oli 15 ja vasemmistolla 8. Oikeiston paikoista maalaisliitolla oli kaksitoista ja kokoomuksella kolme paikkaa. Vasemmiston paikoista SKDL sai seitsemän ja SDP yhden.[137]

135 Tätä taustaa vasten on mainitsemisen arvoista, että Kalajoelta on lähtöisin kaksi merkittävää politiikan varjoissa kulkenutta vasemmistolaista. Eino Rahja (1885–1936) toimi kansalaissodan aikana punaisten puolella johtotehtävissä ja päätyi puna-armeijan kenraalikuntaan. SDP:n järjestösihteerinä ja vt. puoluesihteerinä toiminut Veikko Puskala (1911–1989) vastasi puolestaan sosiaalidemokraattien kommunistivakoilusta ja toimi myöhemmin niin sanotun Puskalan toimiston ("putiikin") johtajana. Eläkkeelle jäätyään hän palasi Kalajoen Vasankarin kylään, josta hän oli syntyisin (Reuna 2021). Kummallakaan heistä ei ole ollut vaikutusta Kalajoen poliittiseen elämään.

136 Suojelupoliisin ilmoitus (609/15/III/1954) maalaisliiton vaalitoimista Kala- ja Pyhäjokilaakson pitäjissä. Ilmoitustoisinnot. Suojelupoliisin arkisto, KA.

137 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA. Erikseen suojelupoliisi on selvittänyt kommunistivaltuutettujen taustat.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 3. Kunnanvaltuustot Kalajoella 1949–1958 (Lähde: Kalajoen kunnan arkisto)

Kunnanvaltuusto vaalikaudella 1949–1953		**Kunnanvaltuusto vaalikaudella 1954–1958**	
Kustaa Asunmaa	Maanviljelijä	Kustaa Asunmaa	Maanviljelijä
Setti Juola	Maanviljelijä	Setti Juola	Maanviljelijä
Risto Kalajo	Taloudenhoitaja	Risto Kalajo	Taloudenhoitaja
Arvi Kärjä	Maanviljelijä	Arvi Kärjä	Maanviljelijä
Jouko Nuorala	Maanviljelijä	Joukko Nuorala	Maanviljelijä
Leevi Laitala	Maanviljelijä	Leevi Laitala	Maanviljelijä
Kaarlo Luoto	Suutari	Kaarlo Luoto	Suutari
Sanfrid Siironen	Maanviljelijä	Sanfrid Siironen	Maanviljelijä
Matti Silander	Maanviljelijä	Matti Silander (pj)	Maanviljelijä
Heino Tavasti (pj)	Maanviljelijä	Heino Tavasti	Maanviljelijä
Mikko Torvinen	Johtaja	Mikko Torvinen	Johtaja
Helmi Untinen	Rouva	Helmi Untinen	Rouva
HG Östman	Asioitsija	H.G. Östman	Asioitsija
Yrjö Heusala	Maanviljelijä	Yrjö Haapaniemi	Autoilija
Aarre Juusola	Maanviljelijä	Erkki Hammar	Maanviljelijä
Anto Muuttonen	Maanviljelijä	Pentti Hemmilä	Maisteri
Matti Suokas	Maanviljelijä	Alpo Juusola	Maanviljelijä
Uuno Rahko	Maanviljelijä	Martti Lindvall	Työmies
Eero Silvola	Myymälänhoitaja	Unto Pisilä	Maanviljelijä
Tuomas Tammela	Maanviljelijä	Eila Saari	Emäntä
Alfred Vasankari	Maanviljelijä	Arvo Tilvis	Maanviljelijä
Oskari Vauhkala	Kirvesmies	Matti Tuura	Maanviljelijä
		Kauno Vähäjylkkä	Maanviljelijä

Maalaisliitolla oli siis jo yksinään kunnallislain (642/1948) mukainen yksinkertainen enemmistö. Suuremmat määräenemmistöt edellyttivät kuitenkin kokoomuksen ja SKDL:n tukea.

Taulukossa 3 on lueteltu kunnanvaltuustojen jäsenet vaalikausilta 1949–1953 ja 1954–1958: uusi valtuusto aloitti kalenterivuoden alussa. Taulukoista havaitaan kolme asiaa. Ensinnäkin vaihtuvuus valtuustoissa oli varsin suurta. Edellisen kauden valtuutetuista jatkoi seuraavaan

https://doi.org/10.21435/ha.152

kauteen kolmetoista eli reilut puolet. Heistä yksi (Östman) kuoli heti kauden alussa 9.11.1953. Molempina kausina mukana olleet valtuutetut on taulukon yläosassa ja vain jommankumman kauden istuneet sen alaosassa. Toiseksi valtuustot olivat vankasti miesten käsissä. Naisia oli edellisessä valtuustossa yksi ja jälkimmäisessä kaksi. Kolmanneksi valtaosa valtuutetuista oli maanviljelijöitä tai työmiehiä. Koulutettua väestöä edusti kansanopiston johtaja ja valtiotieteen maisteri. Kalajoen kunnallisvaaleissa äänet jakautuivat puolueiden ohella kyläkohtaisesti. Yleisesti ottaen näyttäisi siltä, että vasemmisto menestyi suhteellisesti paremmin valtakunnallisissa kuin paikallisissa vaaleissa, mikä selittynee kyläkohtaisella äänestämisellä.

Intressiryhmillä on oma merkityksensä myös pohdittaessa Kalajoen kapinan kaltaista tapahtumaa. Nuorisoseura perustui maatalousväestön intressien organisoimiseen ja yhteensovittamiseen, ja kansalaistoiminta talolla oli osa paikallista poliittista järjestäytymistä. Myös kapinaan eri tavoilla osallistuneet olivat oman luokka-asemansa kantajia. Suurin osa kapinallisista oli työmiesten kouluttamattomia poikia, mutta mukana oli myös talollisten poikia. Yhden pojan äiti oli opettaja ja isä työnjohtaja. Poliisit (konstaapelit ja ylikonstaapelit) olivat tyypillisesti alemman keskiluokan edustajia ja nimismiehet, lääkärit ja papit ylempää keskiluokkaa. Yläluokkaan sijoittuivat lähinnä kirkkoherra, kunnanlääkärit, osuus- ja säästöpankkien johtajat, maaherra ja kihlakunnan oikeuden tuomari.[138]

Viime kädessä yhteiskuntien organisoituminen perustuu ihmisten ja ryhmien vuorovaikutusta sääntelevään valtaan. Sosiologi Michael Mannin valtalähdeanalyysi on ehkä tunnetuin esimerkki relationaalisesta analyysistä. Mannin mukaan yhteiskunnat ja yhteisöt kehittyvät neljän valtalähteen välisenä vuorovaikutuksena. Näitä vallanlähteitä ovat ideologia, talous, armeija ja politiikka, jotka ovat monella tapaa päällekkäisiä ja toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevia vallan verkostoja.[139] Vallan lähteet muodostavat myös organisoitumisen perustan, jonka va-

138 Kalajoen säätyjärjestelmästä Wiirilinna & Pöyhtäri 1975.

139 Mann 1986–2012. Neliosaisesta teoksesta Mannin teoreettinen keskustelu rajoittuu ensimmäisen osan alkuun ja viimeisen osan loppuun.

https://doi.org/10.21435/ha.152

raan sosiaalinen kontrolli sen eri muodoissaan on rakentunut kaikkina ajanjaksoina organisoituneiden yhteiskuntien alusta näihin päiviin ja tuleviin tapahtumiin saakka.

Myös Kalajoen yhteiskunnallista historiaa voidaan analysoida näiden neljän valtalähteen vuorovaikutuksen seurauksena (taulukko 4). Paikkakunnan valtarakenteiden organisoitumiseen vaikutti esimerkiksi 1950-luvulla pohjalainen, luterilainen ja isänmaallinen arvomaailma, maa- ja metsätalouskeskeinen yritys- ja elinkeinorakenne, armeija ja poliisi sekä maalaisliiton ja vasemmiston väliset jännitteet. Kukin näistä toisiinsa kytkeytyneistä vallanlähteistä perustui sosioekonomisten ryhmien välisiin valtarakenteisiin, jotka muodostivat organisoitumisen perustan.

Ideologista vallanlähdettä edustivat papit ja lehdistö, taloudellista valtaa suurten tilojen isännät ja sahojen omistajat, sotilaallista tai yhteiskunnallista järjestystä ylläpitävää valtaa upseerit, sotien välisenä aikana myös suojeluskunnan paikallispäälliköt (samat henkilöt olivat vaikutusvaltaisia sodan jälkeen invalidi- ja aseveliliitoissa) sekä osin nimismies ja lääninpoliisi, ja poliittista valtaa maalaisliiton avainhenkilöt. Nämä organisoituneet ryhmät olivat toistensa kanssa tiiviisti verkostoituneita. Vastaavasti vailla merkittävää valtaa määritellä yhteisön pelisääntöjä olivat kirkkoon kuulumattomat, pitäjään juuri muuttaneet henkilöt (jotka oli rajattu ulos vakiintuneiden sukujen vallankäytöstä) ja vailla omaa lehdistöä olevat, maata omistamattomat ja kouluttamattomat työntekijät, sotamiehet ja poliittinen vasemmisto. Valta kasautui yhteisön huipulle ja sen puute yhteisön pohjalle. Kuitenkin vain pieni vähemmistö kalajokisista oli samanaikaisesti vailla kaikkia näitä valtalähteitä.

Taulukko 4. Valtalähteiden jakautuminen Kalajoella 1950-luvun alussa

Valtalähteet	**Ideologia**	**Talous**	**Kontrolli**	**Politiikka**
Paljon valtaa	Papit, herätysjohtajat	Tehtaan omistajat, kauppiaat	Nimismies, lääninpoliisi	Tilanomistaja
Kohtuullisesti	Kirkkoneuvoston jäsenet	Yrittäjät, keskiluokka	Poliisit, järjestysmiehet	Maanviljelijät
Vähän valtaa	Kirkkoon osallistumattomat	Sekatyömiehet	Sotilaat, pikkurikolliset	Äärimmäinen vasemmisto

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 5. Pääomien jakautuminen Kalajoella 1950-luvun alussa

Pääoma	**Kulttuurinen pääoma**	**Taloudellinen pääoma**	**Sosiaalinen pääoma**	**Symbolinen pääoma**
Paljon pääomaa	Järjestöjen johtohenkilöt, opettajat	Tehtaanomistajat, suurtilalliset, pankinjohtaja, kauppiaat	Pappi, lääkäri, nimismies, apteekkari, kunnanjohto	Porvaristo, oppineisto, reservin-upseeristo
Kohtuullisesti	Järjestöaktiivit	Yrittäjät, keskiluokka, tilalliset	Kirkko-valtuutetut, kunnan-valtuutetut	Maanviljelijät, sotaveteraanit (kersantit)
Vähän pääomaa	Tilaisuuksien osallistujat	Sekatyöläiset, pientilalliset, tilattomat	Sekatyöläiset	Sosiaali-huollon asiakkaat

Toinen varteenotettava tapa kartoittaa Kalajoen valtarakenteita 1950-luvun alussa on soveltaa ranskalaisen sosiologi Pierre Bourdieun (1930–2002) ajatuksia kentistä ja pääomista. Bourdieun ajattelua soveltaen Kalajoki muodostuu toistensa kanssa risteävistä vallan kentistä, joilla kuntalaiset toimivat eri pääomalajien määrittämänä. Kentän käsite viittaa Bourdieulla alueelliseen ja ajalliseen tilaan, jonka toimintaa määrittävät sisäistetyt säännöt – jopa siinä määrin, että ihmiset eivät julkilausutusti tiedosta näiden toimintaa määrittävien sääntöjen olemassaoloa. Sääntöjä puolestaan määrittävät erilaiset pääoman muodot, jotka Bourdieu jakaa kulttuuriseen, taloudelliseen, sosiaaliseen ja symboliseen pääomaan (taulukko 5).

Bourdieun erottelujen merkitystä korostavan pääoma-analyysin soveltumista Suomen olosuhteisiin on perustellusti epäilty. Erityisen perusteltua on epäillä sen soveltumista 1950-luvun Kalajoen kenttien analysointiin. Toisaalta Kalajoella oli kiistatta erotteluja luovia pääomia. Kulttuurinen pääoma kytkeytyi esimerkiksi erilaiseen järjestötoimintaan, joka on selvästi hierarkkista. Kulttuurisesti arvokkainta oli johtaa paikallisia järjestöjä, jotka kaikki organisoivat yhteisössä ja yhteiskunnassa arvostettua toimintaa. Erityisesti nuorisoseuralla oli paljon tätä kulttuurista pääomaa. Merkittävä osa nuorisoseuran tuottamasta kulttuuripääomasta syntyi seuran menestyksestä kansallisen nuorisoseuraliikkeen (Suomen nuorison liitto) alueellisissa ja kansallisissa näytelmä- ja toimintakilpai-

https://doi.org/10.21435/ha.152

luissa. Se on kansallisesti merkittävän kansanliikkeen menestyneimpiä yhdistyksiä. Taloudellinen pääoma puolestaan jakautui suurin piirtein samalla tavalla kuin valtalähdeanalyysissä. Suurin osa sitä kasautui muutamalle sahanomistajalle, suurtilalliselle ja kauppiaalle. Sosiaalinen pääoma, johon olennaisena piirteenä sisältyy sekä vertikaalinen, horisontaalinen että ryhmän sisäinen luottamus, kasautui eri alojen johtajille, joiden ammattitaitoon yhteisön oli toimintansa kannalta tärkeää luottaa.

Kalajoella oli myös symbolista pääomaa, joka heijastui muun muassa sosiaaliseen elämään ja sen jakolinjoihin. Ehkä silmiinpistävintä se oli parempien piirien ja muiden välisenä rajanvetona. Se heijastui muun muassa rouvasväen yhdistyksen toiminnassa, johon osallistui muun muassa apteekkari, ruustinna, yrittäjien puolisot sekä heidän tyttärensä. Eronteko näkyi myös vapaa-ajan vietossa Kalajoen hiekkasärkillä, jossa parempien piirien ihmiset kokoontuivat Herrainpakoille ja maanviljelijät Tuomipakoille työväestön ollessa sivummalla omilla alueillaan tai Kalajoen jokisuistossa sen etelän puoleisella rannalla (Letolla).

Ulkoinen sääntely: laki ja normit

Oma merkityksensä tuleville tapahtumille nuorisoseurantalolla oli sillä, millä oikeuksilla poliisit käyttivät valtaansa 1950-luvun maaseudulla. Oikeuksista ei ollut puutetta, sillä maaseudun järjestyksen pitämiseen oli 1950-luvulla voimassa runsaasti lakeja ja niitä täydentäviä normeja, kuten ohje- ja järjestyssääntöjä. Ne muodostivat Kalajoen tapahtumia ohjanneen ulkoisen sääntelyn järjestelmän. Maaseudun arjen kannalta keskeinen oli maaseudun yleinen järjestyssääntö (219/28). Se antoi järjestystä valvoville viranomaisille paljon liikkuma- ja tulkinnanvaraa.

Asetus sisälsi monia kieltoja, joista on osittain säännöksiä muuallakin. Maaseudun yleiseen järjestyssääntöön kuuluivat muun muassa seuraavat kiellot:

- epäjärjestystä aiheuttava tai liikennettä estävä väen kerääntyminen (1. §:n 1. momentti)
- oleskeleminen ilman pätevää syytä rautatieasemilla, laivalaitureilla tai muilla yleisillä paikoilla (1. §:n 2. momentti)

https://doi.org/10.21435/ha.152

- rikoslaista lainattu ilkivallan kielto (6. §)
- ilkivaltainen kirjoittaminen, piirtäminen tai merkkien muodostaminen yleisellä paikalla seinään, porttiin, aitaan, patsaaseen yms. (7. §:n 1. momentti)
- sukupuolikuria tai säädyllisyyttä loukkaavan tuotteen, kirjoituksen tai kuvan asettaminen näkyville yms. (7. §:n 2. momentti)
- esiintyminen tai käyttäytyminen yleisessä paikassa yms. niin, että se on omiaan loukkaamaan säädyllisyyttä (8. §)
- kortin pelaaminen ulkosalla yleisellä paikalla ja uhkapelin harjoittaminen (9. §:n 1. ja 2. momentti)

Ihmisten käyttäytymistä säädeltiin myös julkisista huvitilaisuuksista annettujen lakien perusteella. Nämä olivat huvitilaisuuksien järjestysmiehistä 5.5.1930 annettu laki (169/30), järjestyksen ja turvallisuuden tehostamisesta 17.3.1933 annettu laki (93/33) ja julkisten huvitilaisuuksien toimeenpanosta pyhäpäivinä 8.4.1938 annettu asetus (155/38).[140] Lisäksi alkoholin käytöstä säädettiin rikoslain 7. luvun 2. §:n ja väkijuomalain 61. §:n perusteella. Näiden ohella ihmisten elämää rajoittivat myös erilaiset tavat ja lakiin kirjatut uskonnon kunnioitukseen perustuvat rajoitukset, kuten esimerkiksi rukouspäiväkiellot, jotka kielsivät tanssit ja muut huvitukset rukoussunnuntaita edeltäneiltä lauantai-illoilta neljä kertaa vuodessa. Näihin lakeihin liittyvien rajojen koettelu oli osa järjestyspoliisin ja paikallisyhteisöjen arkea. Pohjanmaalla oli totuttu erilaisissa kyläjuhlissa ja illanvietoissa ottamaan ja antamaan sekä nahistelemaan poliisien ja järjestysmiesten kanssa.

Virkavalta pystyi siis kuria ja järjestystä ylläpitäessään tukeutumaan sille vahvat toimivaltuudet antavaan lainsäädäntöön ja sitä tarkentavaan järjestyssääntöön. Lait kuitenkin myös jättivät poliisille harkintavaltaa puuttua tai olla puuttumatta ihmisten käyttäytymiseen erityisesti arvioitaessa, oliko humalaisen henkilön käytös häiritsevää. Samalla julkinen valta tuotti lakien avulla ja poliisin toiminnalla sosiaalisia rooleja vahvistavia jaettuja odotuksia. Ne määrittelivät, kuinka julkisissa tiloissa yleensä ja huvitilaisuuksissa erityisesti tulee käyttäytyä eri rooleissa toimittaessa.

140 Nämä lait uudistettiin vuonna 1968 laillla julkisista huvitilaisuuksista 492/1968.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Viralliset instituutiot (lait ja siihen perustuvat järjestyssäännöt) ja paikkakunnan epäviralliset instituutiot (sosiaaliset normit) olivat pitkälle samansuuntaisia, mutta niiden välillä oli myös eräitä jännitteitä. Ensinnäkään kalajokiset eivät yleensä kyseenalaistaneet poliisin järjestyssääntöön perustuvia valtaoikeuksia yhteisön sisäisessä järjestyksenpidossa, mutta he eivät myöskään hyväksyneet poliisin tarpeettomaksi katsomaansa väkivallankäyttöä virkatehtävien hoidossa. Sama kyseenalaistamattomuus koskee myös tuomioistuimen asemaa, jota kalajokiset pitivät lähtökohtaisesti loukkaamattoman, mutta kuntalaiset eivät pitäneet oikeutettuna heidän mielestään pieniin asioihin puuttumista. Näitä olivat muun muassa salakalastus, viinan myynti markkinoilla tai päihtyminen juhlatiloissa.

Samaten sekä poliisilla että kuntalaisilla oli omia jaettuja sosiaalisia normejaan, jotka eivät perustuneet lakiin tai saattoivat olla sen kanssa ristiriidassa. Muistitiedon mukaan ainakin yksittäiset kalajokiset pitivät poliisin pampuniskua oikeudenkäynnin soveliaana korvikkeena vähäiseksi katsotuissa asioissa.[141] Rangaistus oli paikallisten miesten oikeudentajun mukainen ja ennen kaikkea halpa ja osapuolten aikaa säästävä. Parhaassa tapauksessa se esti vankilaan joutumisen varattomana sakkojen maksamattomuuden takia. Vailla merkitystä ei ollut sekään, että juopumusrikokseen syyllistynyt vältti näin rikosrekisterin merkinnän, joka muun ohella olisi vaikuttanut viinakortin saamiseen. Samaten, kuten myöhemmin tarkemmin kuvataan, myös nuorisoseurantalolla toimittaessa oli kuntalaisten ja poliisien välillä erityisesti järjestyksenvalvojien vastuusta yhteinen ymmärrys, jota järjestysvalvontaan liittyviä lakeja ja asetuksia noudattaneet liikkuvat poliisin konstaapelit eivät jakaneet.

Tapahtumien tila: nuorisoseurantalo

Tapahtumien alueellinen historiallinen kehys on edellä kuvattu Kalajoki. Kuitenkin tapahtumien analysoimiseksi on syytä vielä tarkentaa katsetta kasautuvan tapahtumaketjun historialliseen kehykseen, jonka ytimessä

141 Puhelinkeskustelu 17.12.2014. Kertoja ei halua nimeään mainittavan tässä yhteydessä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

on Kalajoen nuorisoseurantalo. Siinä yhdistyvät lähtökohtaisesti hierarkkiset kategoriat ja tasa-arvoiset verkostot konkreettisesti toisiinsa. Toki tapahtumiin liittyy myös muita paikallisia historiallisia kehyksiä, kuten kuulustelujen pitopaikat ja kihlakunnanoikeuden kokoontumispaikka. Niiden merkitys tapahtumille on kuitenkin toissijainen verrattuna nuorisoseurantaloon piha-alueineen.

Kalajoen nuorisoseuratoiminta oli aloitettu osana kansallista nuorisoseuraliikettä 1800-luvun lopussa. Alkukankeuksien jälkeen se oli nopeasti vakiintunut, ja 1950-luvulla se oli voimiensa tunnossa. Sen toiminta oli maakunnan aktiivisinta. Se järjesti tansseja ja näytelmiä sekä liikuntatapahtumia, minkä ohella sillä oli matkahuolto- ja leipomotoimintaa. Jäsenmäärä oli korkea, palkattua henkilökuntaa oli parhaimmillaan toistakymmentä (enimmäkseen osa-aikaisia elokuvakoneenkäyttäjiä, muusikkoja ja vahtimestareita ja vastaavia, mutta myös kahvilan-, leipomon- ja myymälänhoitajia) ja seuran tilinpäätökset olivat selvästi ylijäämäisiä.[142] Kaikkiaan nuorisoseura oli hyvin juurtunut kalajokisten arkeen. Toiminta oli myös laadullisesti korkeatasoista. Kuvaavaa on, että vuosina 1947–1967 järjestetyissä alueellisissa teatterikilpailuissa Kalajoen nuorisoseura pääsi kolmen parhaan joukkoon peräti kahdeksantoista kertaa, joista voittoja oli yksitoista.[143] Sen eri tehtävissä oli mukana Kalajoen aktiivisinta väkeä. Vuosien mittaan sen toiminnassa olivat aktiivisesti mukana vastuullisissa tehtävissä muun muassa kunnansihteeri Uuno Välimaa (1910–1970) ja kunnallisneuvos Uuno Rahko (1910–1977).

Organisoidun seuratoiminnan tapahtumapaikka oli kirkonkylän keskustan nuorisoseurantalo[144], joka oli kunnan kokoon nähden suuri. Rakennus sijaitsi Kalajoen puusta tehdyn Isonsillan (rakennettu 1880–1881 aikaisemman sillan paikalle) pohjoispäässä, muutama kymmenen

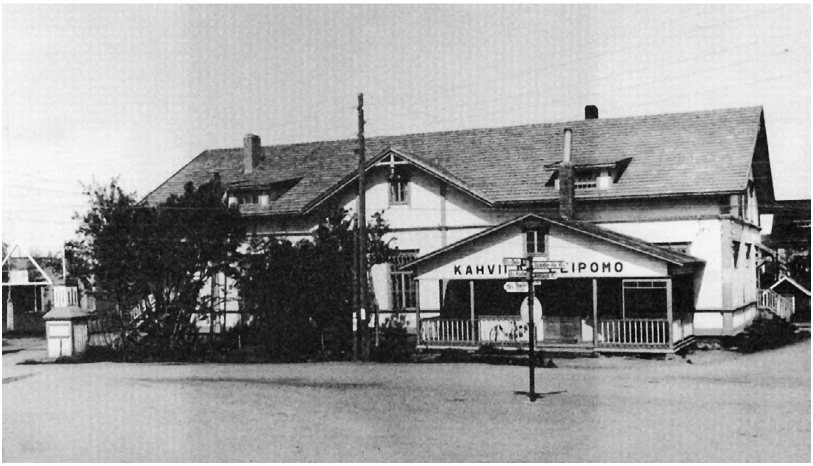
142 Puputti 1997, 106.

143 Nuorisoseuran vakavaraisuudesta kertoi myös se, että se myönsi sekä pieniä lainoja että lahjoituksia sitä lähellä oleville tahoille. Numminen 2011, 459.

144 Keskustassa olleen nuorisoseurantalon ohella Kalajoella oli nuorisoseurantalot Vasankarissa (rakennettu 1925) ja Rahjassa (rakennettu 1941), joista edellinen oli parisenkymmentä kilometriä pohjoiseen ja jälkimmäinen saman verran etelään Kalajoen keskustasta. Kalajokeen myöhemmin (1973) liitettävässä Rautiossa nuorisoseuralla oli oma talonsa, joka oli rakennettu vuonna 1952. Nuorisoseurantalojen ohella Kalajoella oli Tyngällä oma kylätalo, Suojeluskunnan entinen talo Suoja ja Työväentalo (Teatteritalo). Kaikki nämä talot ovat edelleen pystyssä ja kunnostettu, joskin osin varsin vähäisellä käytöllä. Niillä ei ole tämän teoksen kannalta merkitystä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

metriä siitä alajuoksulle päin. Taloon mahtui tarvittaessa reilut 450 henkeä, joskin huviluvan mukaan tiloissa sai olla vajaa kolmesataa ihmistä. (Myöhemmin kuvataan, kuinka asiaa käsiteltiin oikeudenkäynnissä.) Se oli 900-paikkaisen kirkon ohella Kalajoen suurin katettu tila ja suurin juhlatila. Vuonna 1903 hankittu ja sen jälkeen kunnostettu seurantalo on vuoden 1953 asussa kuvassa 2, joka on otettu joen ylittävältä sillalta. Talon edestä vasemmalle menevä tie on Oulun valtatie, joka kiersi Plassin kautta keskustaan. Se on pitäjän pääraitti, jonka varrella olivat kirkkoherran pappila (Jokela), poliisi ja kunnanvirasto, sairaala, kunnan laitokset, pankit ja kaupat. Nuorisoseura sijoittui pankkien ja osuuskaupan väliin.[145] Joen pohjoisenpuolista aluetta kutsutaan Pohjankyläksi lukuun ottamatta sen jokisuiston äärimmäistä osaa, jota sanotaan joko Plassiksi tai Jokisuuksi.

Kuva 2. Nuorisoseurantalo

Kuvasta oikealle alkoi osuuskaupan ja meijerin jälkeen Pitkäistenkylä (nykyisin Pitkäsenkylä), jota sen asukkaat pitivät Kalajoen vauraimpana

145 Yhteisistä tiloista joen eteläpuolella sijaitsi kirkko (rakennettu 1879, uudistettu tulipalon jälkeen 1930) ja kappalaisen (Hietalan) pappila sekä sillan eteläpään vieressä ollut Kalajoen suojeluskunnan Suoja.

https://doi.org/10.21435/ha.152

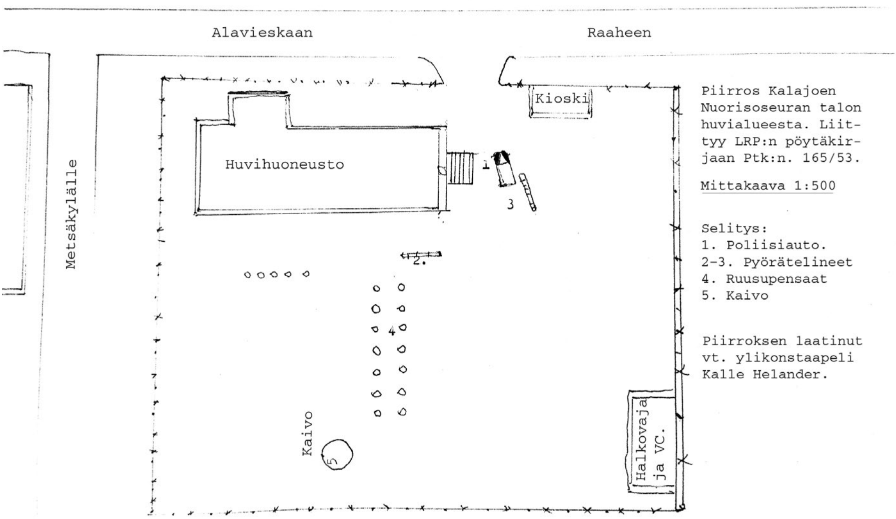
kylänä. Ylempänä se vaihtui Tynkäkyläksi, jossa oli toinen joen ylittävä silta ja mylly. Suoraan eteenpäin menevän tien oikealla puolella nuorisoseuraa vastapäätä oli Osuuskauppa, joka oli tuolloin pitäjän suurin kauppa. Sen halkopinojen välissä tansseissa käyvät piilottelivat viina- ja kiljupulloja.[146] Samaan tarkoitukseen käytettiin Osuuskaupan autotallia, johon oli pääsy kuorma-autoja etelään ja pohjoiseen ajaneilla automiehillä ja heidän apumiehillään.[147] Miesten vierailut "nurkan takana" isommalla porukalla olivat osa seurakulttuuria, sillä kuulusteluista tehdyissä pöytäkirjoissa mainitaan Osuuskaupan pinojen ohella kaksi muuta paikkaa, joissa miehet kokoontuivat tanssien aikaan. Kalajoen käräjät istuttiin nuorisoseuran ja Osuuskaupan välistä poispäin joesta Metsäkylään päin menevän tien varressa olleessa talossa. Samoilla kulmilla asuivat myös useimmat kapinasta syytetyt. Ojala-Siipolan talo oli (on) kuitenkin joen eteläpuolella. Seuran Janne asui puolestaan nuorisoseuran talon yläkerrassa. Sillankorvassa tien ja jokirannan välissä ja nuorisoseuraa vastapäätä oli vielä sotainvalidien kahvila, jonka muutamassa pöydässä oli tapana odottaa seurantalon avautumista.[148] Samoilla kulmilla oli myös yksityisten ihmisten kioskeja, joista myytiin muun muassa nakkeja.[149]

Puurakenteisessa nuorisoseurantalossa oli kaksi sisäänkäyntiä, iso sali, näyttämö, keittiö, leipomo ja yläkerrassa toiminnanjohtajan asunto. Sisäänkäynneistä isompaa sanottiin pääsisäänkäynniksi. Se sijaitsi talon vasemmassa päässä. Kahakka tapahtui seurantalon pääsisäänkäynnin portaiden edessä tien vieressä, kuten oheisesta kartasta (kuva 3) käy ilmi. Kahakan näki eri arvioiden mukaan 100–200 henkeä. Määrä vaihtelee kahdesta syystä. Ensinnäkin talon edustalla oli pimeää: kello oli noin 22.00–22.30, eikä nuorisoseuran edustalla ollut erillistä ulkovalaistusta tai tien varressa katuvaloja. Pihan valaistus tuli oven yläpuolelle asennetusta ja lasikuvun alla olleesta hehkulampusta. Nuorisoseurantalon takapiha puolestaan oli täysin pimeä, sillä poliisi kertoo kulkeneensa

146 Veikko Myllylän kuulustelu 30.11.1953. KKO, KA.
147 Pauli Alhon kuulustelu 8.12.1953. KKO, KA.
148 Veikko Myllylän kuulustelu 27.11.1953. KKO, KA.
149 Kunnanhallituksen pöytäkirja 1.9.1954, 191. §. Kalajoen kunnan arkisto. Yhdyskunnan organisoitumisen tasosta kertoo olennaisen johtolangan se, että kun rouva Vieno Salo olisi halunnut myydä nakkejaan Isonsillan päässä (so. nuorisoseuran vieressä) tanssi-iltoina puoleen yöhön saakka, kunnanhallitus sen erikseen kielsi, koska se oli päättänyt kioskien aukioloajan päättyvän klo 21.00.

https://doi.org/10.21435/ha.152

siellä taskulampun kanssa tunnistamassa juopottelevia miehiä.[150] Sähköt Kalajoella toki oli kirkossa, taloissa ja navetoissa sekä yhteisissä tiloissa, mutta katu- tai pihavaloja siellä ei vielä ollut. Toiseksi ulos tulleen väen määrä kasvoi jatkuvasti, koska polkan jälkeen tansseissa alkoi tauko, ja kahinan äänet vetivät tanssijoita puoleensa. Paikalla saattoi siis tapahtuman alussa olla selvästi vähemmän väkeä kuin lopussa. Pitkäksi aikaa kukaan ei varmaankaan ulos jäänyt, sillä lämpötila oli lähellä nollaa. Tuona nimenomaisena päivänä Kalajoella oli asteen tai kaksi astetta lämmintä.[151] Syksyisellä rannikolla siitä voi vähentää muutaman asteen tuuli- ja kosteuslisää. Olennaista kuitenkin on, että kahakka tapahtui ihmisten silmien edessä. Siihen osallistuneet olivat sekä katsojien silmien edessä että heidän arvioitavinaan, mitä tulee tekoihin ja sanoihin.

Kuva 3. Nuorisoseurantalon sijainti

150 Mauno Vähäahon kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.

151 Tieto Kalajoen lämpötilasta tuona iltana oli saatavissa Ilta-Sanomien tuottamasta tietokannasta, joka on sittemmin poistettu julkisesta käytöstä. Tarkka lämpötila oli 1,3 astetta. Edellisellä viikolla oli jo ollut pikkupakkasia, ja seuraavalla viikolla lämpötila nousi muutaman asteen ylöspäin.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Sisäänkäynnin jälkeen oli vaatteille kaksi naulakkoa, joista niin sanotussa alanaulakossa oli vartiointi ja ylänaulakko oli kaikille avoin.[152] Pienempää sisäänkäyntiä sanottiin keittiön portaiksi ja se oli tarkoitettu tavaroiden kuljettamista varten. Takaovea käytettiin myös, mikäli sisäänpääsy etuovesta oli vaikeutunut esimerkiksi ruuhkan tai päihtymyksen takia. Rakennuksen raitin puolella oli vielä leipomon myymälä, jonka leivät ja leivokset tehtiin talon keittiössä. Nuorisoseurantalo oli varsin harvaksi rakennettu, joten se oli sisältä vilpoinen ja kallis lämmittää. Leipomon tehtävänä olikin myös talon lämmittäminen.

Talon lisäksi pihapiirissä oli muutamia muita merkittäviä asioita. Nuorisoseuran tontti oli joka puolelta aidattu piikkilangalla, mikä näkyy nuorisoseuran alueesta otetuista valokuvista. Aidaksi ne eivät olleet kummoisia: samanlaisilla langoilla pidettiin lehmiä laitumella, joten päättäväistä kulkijaa ne eivät pidätelleet.[153] Aita helpotti lipunmyyjien ja järjestysmiesten työtä määrittämällä huvialueen rajat. Muistitiedon mukaan kaikki maksoivat aina lipun hinnan. Ilman lippua ei sisään menty, vaikka olisi jostakin raosta päästy. Jos lippuun ei ollut rahaa, mentiin työväentalolle (teatteritalolle). Ilmaisen sisäänpääsyn pystyi halutessaan hankkimaan tekemällä nuorisoseurantalolle vapaaehtoistyötä esimerkiksi järjestysmiehenä.[154]

Nuorisoseura oli järjestysmiesten omavalvonnan piirissä ollutta aluetta. Tämä tuli useita kertoja esiin kuulusteluissa, joissa seuralaiset ihmettelivät, miksi ulkopuolinen poliisi oli puuttunut seuran sisäisiin asioihin, jotka eivät sille heidän mielestään kuuluneet.[155] Samalla kapinalliset antoivat ymmärtää liikkuvan poliisin toimineen epäoikeutetusti. Tämä näkemys tulee esiin monissa kuulusteluissa, joissa kuulusteltavat ihmettelivät liikkuvan poliisin oikeutta pidättää nuorisoseuran järjestysmiehiä. Oikeudellisesti tämä ei ollut epäselvää, mutta paikalliskulttuurin ja tilanhallinnan kannalta tarkasteltuna poliisin puuttumista seuran

152 Kalle Lankilan kuulustelu 18.11.1953. KKO, KA.

153 Piikkilangan käyttö kertoo osaltaan sodanjälkeisestä vaurastumisesta, sillä aikaisemmin aidat oli tehty riu'uista. Sodan jälkeen Kalajoella oli Lapin sodasta periytynyttä saksalaisten tavaraa, jota väliin oli jäänyt Kalajoelle myös oman käden oikeudella otettuna pohjoisiin menneistä kolonnista.

154 Pauli Alhon kuulustelu 25.11.1953. KKO, KA.

155 Valitusasiakirja korkeimmalle oikeudelle 19.8.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

asioihin ei pidetty soveliaana[156] ja siksi miehet kysyivät liikkuvan poliisin konstaapeleilta, ”mitä te tänne tulette” ja tönivät heitä.[157]

Myös poliisin omassa kertomuksessa tulee esiin poliisin toimivallan kyseenalaistaminen nuorisoseuran talon sisällä toimittaessa. Kahakkaa selvittämään tulleen poliisin kuulustelun mukaan ”ravintolasta Myllylän kanssa poistuttaessa oli kuultava kuullut jonkun sivusta jotain puhuvan siihen suuntaan ettei kuultava olisi saanut ottaa Antti Myllylää mukaansa”.[158] Myöhemmissä kuulusteluissa on erilaisia näkemyksiä siitä, miksi hän ei olisi saanut näin menetellä. Lain kannaltahan asiassa ei ole epäselvyyttä, sillä päihtyneen poistaminen huvitilasta kuului kiistatta poliisin toimivallan piirissä oleviin asioihin. Eräiden mukaan poliisi olisi luvannut Antti Myllylän sukulaiselle oikeuden viedä hänet kotiin, toisen mukaan Myllylästä ei ollut haittaa, joten hänen poistamiselleen ei ollut syytä. Tärkein syy, jota ei kuitenkaan ole sanotettu ulos tässä yhteydessä, oli se, että seurantalo oli kalajokisten itsemääräämisaluetta, jossa järjestystä pitivät poliisien sijasta järjestysmiehet.

Talon takana oli sisäpiha, jossa nuorisoseuralla kävijät vilvoittelivat ja viettivät muuten aikaansa. Siellä oli seuran toiminnan kannalta välttämätön kaivo ja etäisimmässä kulmassa käymälät. Kuulustelupöytäkirjojen mukaan kaivon ympäristö näyttäisi olleen omien viinojen nauttimisen kannalta otollista aluetta. Varjoisena kohtana (kaivon vieressä kasvoi isoja puita) se mahdollisti pullojen piilottamisen tontin reunamille, viereisten ruusupenkkien kukkien alle ja läheisiin puupinoihin. Raitin puolella oli puolestaan portti – ainoa virallinen sisäänkäynti – ja sen vieressä vielä kioski.

Nuorisoseura toimi myös taksiasemana sekä matkahuoltona, jossa pysähtyivät päivän mittaan lukuisat linja-autot. Linjat kulkivat sekä etelästä pohjoiseen että sisämaan suuntaan Ylivieskaan. Pienempiä liikennevirtoja meni koilliseen Oulaisiin ja kaakkoon Sieviin. Runsas liikenne ja nuorisoseuran lämpimät tilat vetivät puoleensa myös hämärien asioiden harrastajia. Näitä *Helsingin Sanomien* nimimerkki ”Tarkkailija” kuvaili seuraavasti:

156 Ojalan kuulustelu 6.12.1953. KKO, KA.
157 Paavolan kuulustelu 24.11.1953. KKO, KA.
158 Vähäahon kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Kaikenlainen irtain väki parveilee matkahuollon ja samalla nuorisoseuran vaiheilla ja vilkkaan liikenteen paineesta se automaattisesti ajautuu enemmän tai vähemmän nuorisoseuran tilavalle tontille hämäriin puuhiinsa. Siinä parveilevat mm. puliukot, jollaisia kyllä esiintyy melkein jokaisella paikkakunnalla. Puliukot myös pyrkivät pesiytymään kahvilaan ja se on kieltämätön epäkohta, ja jos ne saavat olla siellä myös iltamain ajan, se on vielä pahempi epäkohta.[159]

Nuorisoseuralla oli myös paljon toimintaa 1950-luvun puolivälissä, kuten erilaista voimistelu-, näytelmä- ja kuorotoimintaa, mutta taloudellisesti eittämättä merkittävintä oli iltamien eli tanssien järjestäminen. Tanssit eivät olleet nuorisoseuralle ongelmaton toimintamuoto. Nuorisoseuroja ei ollut perustettu tanssipaikoiksi. Tanssi-asia vaivasi kovasti myös nuorisoseuran moraalista toistuvasti huolta kantanutta kirkkoherra Kiviojaa, joka kirjoitti asiasta lehtiin. Erääseen hänen tapahtumien jälkikuohuissa *Kotimaa*-lehteen lähettämäänsä kirjoitukseen hänelle vastasi henkilökohtaisella kirjeellä hänen laihialainen ystävänsä M. E. Mäki. Kirjeessään Mäki ilmaisi huolensa Kiviojan jyrkistä ja ”rakkaudettomista” kannanotoista ja riitautumisesta nuorisoseuran ja kapinan tiimoilta *Keskipohjanmaan* päätoimittaja Joosua Ruotsalan kanssa.[160] Hän käännytti Kiviojaa hyväksymään tanssimisen muun muassa vetoamalla Santeri Alkioon, joka salli ”hillityn tanssin”. Samaan hengenvetoon hän toki myönsi, että nuorisoseurojen toimintaan osallistui runsaasti ”huvin hakijoita”, mutta korosti myös kehittymistä tavoittelevien nuorten suurta määrää.[161]

Nuorisoseuran toiminnan sielu oli Janne Siipola eli Seuran Janne. Kalajoen nuorisoseuran esimieheksi hänet valittiin ensi kerran 1921 (toisen lähteen mukaan 1924[162]), siis varsin nuorella iällä. Muutamia välivuosia lukuun ottamatta hän hoiti tätä tehtävää vuoteen 1950, jolloin

159 *Helsingin Sanomat* 24.1.1954.

160 Ks. Kiviojan kirje Kekkoselle 25.2.1956. Hän kutsuu Ruotsalaa diktaattoriksi ja kertoo lopettaneensa *Keskipohjanmaan* avustamisen, koska se ”esitti valheellisia tietoja suhteestani Kalajoen kapinaan”. JV 2. Kalajoen seurakunnan arkisto.

161 M. E. Mäen kirje Kiviojalle 8.5.1956. JV 2. Kalajoen seurakunnan arkisto.

162 Eskola 1997.

https://doi.org/10.21435/ha.152

hänet valittiin seuran toiminnanjohtajaksi, missä tehtävässä hän toimi aina kapinasta saamaansa tuomioon saakka. Hänen 50-vuotisjuhlastaan kesäkuussa 1952 on säilynyt valokuva, jossa hyvinvoiva mies poseeraa kukkapuskien keskellä.[163] Siipola, joka asui nuorisoseurantalon yläkerrassa, osallistui seuran toimintaan muun muassa johtajana, leipurina, näyttelijänä ja järjestyksenpitäjänä.[164] Hänen rooliinsa kapinassa palataan kirjan viidennessä luvussa.

Pitäjä muiden joukossa

Edellä esitetty lyhyt kuvaus Kalajoesta ei tee oikeutta pitäjän monimuotoisuudelle, sillä tarkasteltavaksi on valittu yksinomaan kapinan kannalta tärkeitä rakenteellisia ja kulttuurisia piirteitä. Toki teoksen muissa osissa pitäjästä piirretty kuva täydentyy, mutta yhtä kaikki edellä olevan kuvauksen perusteella Kalajokea ei vielä Kalajoeksi tunnista. Kalajoen voisi vaihtaa tekstissä miksi tahansa muuksi Pohjanmaan jokisuun rantaan rakentuneeksi entiseksi emäseurakunnaksi ja kuvaus tuntuisi pitäjien asukkaille tutulta. Kaikissa niissä oli tapuliin puuta sahaavia sahoja, rysillä ja verkoilla kalaa pyytäviä kalastajia, omavaraistalouden rajoilla olevia tiloja ja erilaisia seuraintaloja, ja kussakin niissä valtaa piti maalaisliitto ja vasemmiston ydin oli kansandemokraattista. Kalajoki eriytyy muista Pohjanmaan rannikkokunnista vasta seuraavassa luvussa käsiteltävien ulkoisten ja välttämättömien ehtojen suhteen.

163 Tämä valokuva on Simo Siipolan hallussa.

164 Toistuvasti hyväluonteiseksi mainitun Siipolan kerrotaan pitäneen kuria ja järjestystä seuralla tarvittaessa nostamalla isoa kiveä kämmen alaspäin ja kehottamalla muita tekemään saman. Tuo kivi oli nuorisoseuran ulkokäymälälle menevän polun varressa, mikä puolestaan oli perinteinen ”nurkantakaisten” ottopaikka. Mielenkiintoinen kysymys on, onko kertomus totta. Kiven muistavat muutamat haastatelluista, mutta eivät kaikki.

https://doi.org/10.21435/ha.152

4 Erityiset ehdot

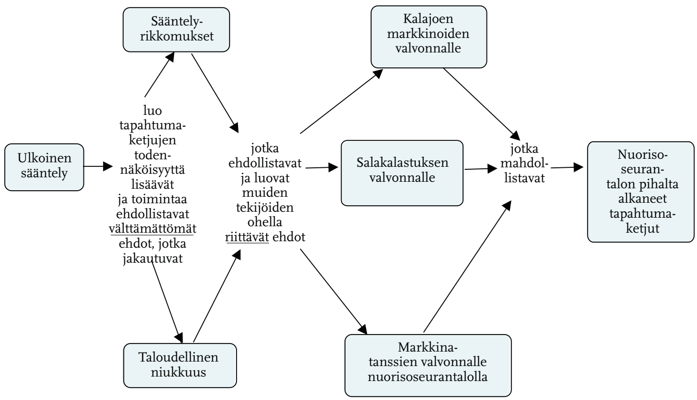
Kalajoen kapinan analysointi olisi mahdollista myös tuntematta edellisessä luvussa käsiteltyä historiallista kehystä. Rakenteelliset jaot ja kulttuuriset erot sekä kansalaisyhteiskunnan järjestäytymisen muodot taloineen ja seuroineen olivat suurin piirtein samankaltaiset kaikissa Pohjanlahden rannikkopitäjissä. Nuo tekijät eivät kuitenkaan riitä selittämään sitä, miksi juuri Kalajoella tapahtui kapina, mutta samankaltaisia tapahtumia ei tapahtunut eikä tuomioita annettu muissa monella tapaa samankaltaisissa Pohjanmaan emäpitäjissä. Kalajoessa ja Kalajoella täytyi siis olla jotakin erityistä ja muista pitäjistä puuttuvaa, joka olennaisesti lisäsi kapinatapahtumien todennäköisyyttä nimenomaan siellä. Käsillä oleva luku pureutuu näihin tekijöihin.

Yhteiskunnalliset jännitteet

Sosiologiassa *jännitteet* ovat yhteisöjen ja yhteiskuntien rakenteellisista jaoista ja kulttuurisista eroista niiden suhteen eri asemissa oleville väestöryhmille aiheutuvia *painetekijöitä*, jotka suuntaavat eri rooleissa olevien ihmisryhmien käyttäytymistä eri tavoilla. Myös julkisen vallan valvonta kohdentuu eri tavalla eri asemissa oleviin henkilöihin sen mukaan, miten he sijoittuvat jakoihin ja eroihin. Yleisesti ottaen mitä alhaisempi on yksilön tai ryhmän asema yhteiskunnan rakenteellisessa tai kulttuurisessa hierarkiassa, sitä voimakkaammin julkinen valta puuttuu tai kiinnittää huomiota jännitteistä aiheutuviin painetekijöihin.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Toisen maailmansodan ja 1960-luvun alun rakenteellisen ja kulttuurisen murroksen välillä Kalajoella oli kaksi tekijää, jotka aiheuttivat jännitteitä paikallisyhteisön ja julkisen vallan välille ja suuntasivat julkisen vallan huomiota.[165] Nämä tekijät ovat erilaiset kalajokisten tekemät rikokset ja alhaisesta elintasosta aiheutuva taloudellinen köyhyys. Nämä kytkeytyivät tiiviisti toisiinsa ja vahvistivat toisiaan. Rikkomukset jakautuvat väkivaltarikollisuuteen ja normista poikkeavaan käyttäytymiseen. Edelliseen liittyy kaikenlainen ihmisten välinen väkivalta, jota Kalajoeltakin löytyy alkaen tappeluista ja päättyen tappoon. Jälkimmäinen kytkeytyi julkisen vallan (ja osin kirkon) pyrkimykseen säännellä ihmisten käyttäytymistä. Esimerkkeinä voi mainita aina 1950-luvun alkuun saakka jatkuneeseen säännöstelyyn sekä alkoholiin liittyvän rikollisuuden. Taloudellinen köyhyys oli tavanomaista osittain omavaraistaloudessa eläneellä maaseudulla, jossa tilan ulkopuoliset työt olivat enimmäkseen sesonkiin (uitto, sadonkorjuu, metsätyöt) ja suhdanteisiin sidottuja. Tässä tilanteessa kalajokiset hankkivat leveämpää (tai edes riittävää) leipää esimerkiksi salakalastuksella.

Kuvio 4. Välttämättömät ja riittävät ehdot

165 Suomalaisen yhteiskunnan vakiintuneista vastakohtaisuuksista Kalajoella eivät aktivoituneet palkansaajien ja maanviljelijöiden, maalaisten ja kaupunkilaisten tai suomen- ja ruotsinkielisten väliset jännitteet. Kalajoella ei ollut erityisiä jännitteitä suhteessa Kokkolaan ja Ouluun, jotka olivat maaseutumaisia kaupunkeja. Myöskään kielikysymys ei ollut merkittävä: Jokelan pappilassa ja muutamassa muussa talossa kotikielenä oli toki ruotsi, sillä ruustinna Alice Kivioja (1896–1972) oli ruotsinkielinen, mutta sillä ei ollut käytännön merkitystä, koska kaikki perheessä olivat kaksikielisiä. Kalajoen kommunismi on rajatapaus. Kiistatta se herätti jonkin verran alueellista huomiota ja se oli myös paikallisesti merkittävä yhteiskunnallinen jakolinja. Aihetta on jo käsitelty edellä Kalajoen poliittisen rakenteen ja kannatuksen yhteydessä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kapinan kannalta rikkomusten ja köyhyyden aiheuttamat painetekijät ovat *välttämättömiä*, mutta eivät sellaisenaan *riittäviä* ehtoja. Samankaltaisia jännitteitä esiintyy kaikkialla Suomessa ja suurin osa jännitteistä on aina ratkottu poliisin ja kuntalaisten välillä ilman kahakka- ja kapinasyytteitä. Välttämättömät ehdot enemmänkin lisäävät ja ehdollistavat tiettyjen tapahtumien todennäköisyyttä kuin määräävät ne ennalta. Mitä tiiviimmin ja toistuvammin eri jännitteet kytkeytyvät toisiinsa, sitä voimakkaammin ne lisäävät erilaisten tapahtumien todennäköisyyttä ja ehdollistavat tulevia tapahtumia.

Riittäviä ehtoja ovat puolestaan ne tekijät, jotka yhtäältä kytkeytyvät välttämättömiin ehtoihin ja toisaalta välittömästi kytkeytyvät nuorisoseurantalon pihalta alkaneeseen tapahtumaketjuun. Välttämättömän ja riittävän ehdon välinen päällekkäisyys vaihtelee tapauskohtaisesti, mutta yleensä riittävä ehto on välttämättömän ehdon osa. Toisin sanoen, mikäli pitäjässä ei ole rikollisuutta ja siellä on kohtuullinen elintaso, siellä ei myöskään samalla todennäköisyydellä ole kapeaa leipää leventävää laitonta salakalastusta tai lain reunamilla tapahtuvan epämääräisen kaupankäynnin kannalta keskeisiä markkinoita. Ilman salakalastusta ja markkinoita ei puolestaan olisi ulkopuolisten poliisien toimesta tapahtuvaa markkinatanssien valvontaa. Riittävien ehtojen puuttuessa todennäköisyys kapinalle vastaavasti vähenee.

Keskeistä on ymmärtää riittävien ehtojen suhteellinen merkitys ja painoarvo. Nämä välttämättömän ehdon osa(jouko)t muodostavat riittävät ehdot liittyvät salakalastukseen, markkinoihin ja markkinatansseihin, jotka lisäsivät merkittävästi viranomaisten Kalajokeen kohdistuvaa huomiota. Kukin niistä oli jo itsessään riittävä, mutta toisiaan vastavuoroisesti vahvistavina tekijöinä ne nostivat Kalajokeen kohdistuvaa viranomaisten tarkkailua ja valvontaa selkeästi korkeammalle tasolle.

Välttämätön ehto: rikollisuus

Rikosasioita hoitivat Kalajoella sekä paikallispoliisi että Oulusta Kalajoelle kulkevat liikkuvan poliisin yksiköt. Paikallispoliisia ei ole syytä käsitellä tässä tarkemmin. Maaseutupitäjän paikallispoliisin muodosti

https://doi.org/10.21435/ha.152

yleensä nimismies sekä vanhempi ja nuorempi konstaapeli, jotka väliin tekivät yhteistyötä naapuripitäjien poliisin kanssa. Kalajoki ei ollut tässä mielessä erityinen. Kaikkineen naapurikunnat lukien Kalajoella ja sen lähiympäristössä oli puolen tusinaa poliisia, mikä yleensä riitti alueella esiinnousseiden juttujen hoitamiseen. Maakunnassa turvallisuutta ylläpiti ja vahvisti liikkuva poliisi, joka harkintansa ja tarpeen mukaisesti partioi ympäri maakuntaa.[166] Oulun läänin liikkuvan poliisin yksikössä oli vuoden 1954 alussa kaikkiaan 53 poliisin virkaa todellisen vahvuuden ollessa tätä hiukan pienempi sairaslomien ja koulutuskomennusten takia. Osastoon kuului yksi komisario, kaksi ylikonstaapelia, kolme tarkastuskonstaapelia sekä 15 vanhempaa ja 32 nuorempaa konstaapelia.[167] Kyse oli siis varsin merkittävästä joukosta, joskin myös valvottava alue oli suuri. Muun ohella siihen liittyi pitkä, vajaa kolmesataa kilometriä pitkä rannikko Kalajoen ja Tornion välillä sekä kuusi siihen silloisen Oulun läänin alueella laskevaa isoa jokea (Oulu-, Ii-, Kiiminki-, Siika-, Pyhä- ja Kalajoet) ja lukuisia pienempiä jokia.

Oulun läänissä rikollisuuden yleiskuva on sama kuin muissa lääneissä pääkaupunkiseudun ulkopuolella. Toimintakertomusten valossa liikkuva poliisi osallistui ”paikallisen poliisin avustamiseen järjestyksen valvonnassa” rutiininomaisesti erilaisissa isommissa tapahtumissa, joiden hoitamiseen paikallispoliisin voimat eivät riittäneet. Markkinoiden ohella valvontaa vaativia tilaisuuksia olivat kutsunnat. Lisäksi poliisit hakivat ravintoloista etsintäkuulutettuja ja tarkastivat huonomaineisia paikkoja. Kalastusta liikkuva poliisi valvoi koko Pohjanlahden pituudelta. Pohjoisessa se otti kiinni lohen uistajia jäljellä olleista lohijoista (Iijoki ja Kiiminkijoki), etelämmässä sen haaviin jäi enemmän siianlippoajia. 1950-luvulla pohjoisemman Pohjois-Pohjanmaan jokikalastus oli murroksessa muun muassa Oulunjokeen 1950-luvun alussa rakenteilla ollei-

166 Liikkuvan poliisin tausta on 1930-luvulla, jolloin poliisi perusti yksiköitä voidakseen tarvittaessa ylläpitää yhteiskuntarauhaa tilanteessa, jossa paikallispoliisien resurssit eivät olleet riittäviä tai sen toimintakykyyn tai osaamiseen ei syystä tai toisesta ollut mahdollista luottaa. Liikkuva poliisi toimi aktiivisesti muun muassa Nivalan konikapinan (1932) rauhoittamisessa, mutta suurin osa sen työstä oli varsin arkipäiväistä valvontaa ja ohjausta. Liikkuvan poliisin rooliin palataan 7. luvun jaksossa ”Roolittaminen analyysivälineenä”.

167 Oulun läänin toimintakertomukset (neljännesvuosittain) vuodelta 1954. Hia:37–38. Liikkuva poliisi, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

den voimalaitosten takia. Kalajoen kohdalla liikkuvan poliisin tehtäviin kuului erityisesti liikenteen ja salakuljetuksen valvonta, minkä ohella liikkuva poliisi valvoi markkinoita ja juhannusjuhlia. Yleensä työviikon (tuolloin lauantai oli vielä työpäivä) kestäneillä komennuksilla poliisit pidättivät juopuneita ja takavarikoivat kalastusvälineitä.

Kalajoella tapahtunutta rikollisuutta on syytä arvioida kokonaiskuvan saamiseksi, mutta yksityiskohtiin sen enempää menemättä. Vuonna 1953 tässä 7 200 asukkaan pitäjässä tehtiin 253 rikosilmoitusta, joista syytettiin 238 henkilöä. Erotuksen rikosilmoitusten ja syytteiden välillä selittää seitsemän tapausta, joita ei pidetty rikoksena ja kahdeksan edelleen selvittämätöntä tapausta. Tietämättömissä on, kuinka laajaa oli kunnan piilorikollisuus. Julkitullut rikollisuus oli miesvaltaista, sillä 253 syytetystä vain yksi oli nainen. Rikoksia rikoslakia vastaan kalajokiset tekivät 136. Tämä tarkoittaa yhtä rikosta noin kolmeakymmentä kalajokista kohti.

Rikossuhdetta ei voi pitää korkeana varsinkaan sen jälkeen, kun luvusta poistetaan juhlapäiviin liittyvät juopumuspidätykset. Esimerkiksi juopuneisuudesta Kalajoen juhannusjuhlien yhteydessä annettiin reilut kolmekymmentä tuomiota, eli pari päivää tuottivat kymmenyksen pitäjän rikollisuutta. Lukuun sisältyvät ulkopaikkakuntalaisten Kalajoella tekemät rikokset. Juhannusta oli juhlittu Kalajoen hiekkasärkillä jo 1800-luvun lopulla. Suuremmaksi tapahtumaksi juhlat paisuivat 1930-luvulla ja valtakunnallisesti merkittäväksi toisen maailmansodan jälkeen.[168] 1950-luvulla jo kymmenet tuhannet ihmiset juhlivat siellä. Toiminta alkoi myös organisoitua ja juhannusjuhlista tuli tärkeä tulonlähde muun muassa sotainvalidien järjestölle, joka järjesti siellä suosittuja juhannustyttökilpailuja ja muuta ”huviohjelmaa” vuodesta 1953.[169] Juopuneet juhlijat toki rikkoivat lakia, mutta humalaisten teot uhkasivat enemmän julkista järjestystä kuin yhteiskuntarauhaa. Syksyisin pide-

168 Kalajoen hiekkasärkät ovat vajaa 10 kilometriä Kalajoen keskustasta etelään oleva dyynialue, jossa kalajokiset ovat kokoontuneet 1800-luvun eteenpäin viettämään kesiään. Vuonna 1948 *Helsingin Sanomat* (26.6.1948) uutisoi paikalla olleen 10 000 juhannusjuhlijaa. Vuonna 1953 juhannusjuhlat olivat vakiintuneet osaksi pohjanmaalaisten vuodenkiertoa. Hiekkasärkkien historiasta ks. Visit Kalajoki -verkkosivu. http://www.visitkalajoki.fi/fi/meren-kavijoille/kalajoen-meriselitys/hiekkasarkkien-historia#VI. Viitattu 6.6.2022.

169 Kujala 2007.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tyillä markkinoilla ja markkinatansseissa kinasteltiin viinan voimalla joka vuosi, eikä iltamiakaan vietetty Kalajoen juhlatiloissa kuivin suin.

Kalajoen seurakunnan arkistossa säilytettävästä rikosasiainluettelosta löytyy tiedot vankeuteen tuomituista kuntalaisista vuodesta 1935 eteenpäin aina 1960-luvun loppupuolelle saakka. Tässä yhteydessä tarkasteltavaksi otettiin vuodet 1947–1960, toisin sanoen toisen maailmansodan jälkimaininkien jälkeisestä ajasta aina paikallisyhteisöjen murrokseen, jolloin seurakunnan ote löystyi. Tarkastelusta rajattiin ulos samalle henkilölle aikaisemmin tai myöhemmin annetut tuomiot, mutta listaan hyväksyttiin aikaisemmin tehdyt rikokset, jos niiden tuomiot annettiin tarkasteluaikana. Tällaisia tapauksia aineistossa oli neljä, ja pääsääntöisesti niissä on kyse hovioikeuden tekemistä päätöksistä koskien sodan loppumainingeissa tapahtuneita asioita. Syystä tai toisesta rikosasiainluettelosta puuttuu joitakin tiedossani olevia hovioikeuden tuomioita ja kihlakunnanoikeudessa tuomittuja henkilöitä. Lisäksi asiakirja on osin haalistunut, ja yhden henkilön tiedot olivat sen verran epäselvät, että häntä ei otettu mukaan tarkasteluun. Listaa arvioitaessa on pidettävä mielessä myös paikkakunnan piilorikollisuus. Siltä osin kuin kyse oli paikkakunnan miesten välisistä asioista, niistä ei kerrottu poliisille. Valtaosa lievistä pahoinpitelyistä ja varkauksista hoidettiin kylien sisäisinä asioita joko sopimalla tai sulkemalla yhteisön ulkopuolelle.[170]

Kaikkiaan tarkastellulla aikavälillä 1947–1960 Kalajoelta tuomittiin vankeuteen 99 henkilöä, joista yhden tiedot eivät siis ole mukana jatkotarkastelussa. Valtaosa tuomituista oli miehiä, mutta mukana oli myös muutamia naisia. Rikokset liittyivät viinan salakauppaan, irtolaisuuteen ja varkauksiin. Keski-arvo, moodi ja mediaani olivat kaikki 28–29 vuoden tienoilla, joten rikolliset olivat siis suhteellisen nuorta väkeä. Heidän perhetilanteestaan ei ole tietoja lukuun ottamatta joitakin naisia,

170 Jälkimmäistä menettelyä sovellettiin eräisiin syksyllä 1941 ja kesällä 1944 kotiin palanneisiin sotilaskarkureihin. Kyse ei kuitenkaan ollut systemaattisesta vaan henkilöön kohdennetusta syrjinnästä. Asiaan liittyen oli 17.7.2014 *Kalajokiseutu*-lehdessä Lauri Järvisen artikkeli kalajokisesta sotilaskarkurista. Artikkeli julkaistiin vasta henkilön kuoleman jälkeen hänen kanssaan tehdyn sopimuksen mukaisesti. Asia oli pysynyt vuosikymmenet salassa, vaikka henkilö oli Kalajoella hyvin tunnettu. Kyseistä henkilöä ei ole sisällytetty sotilasmatrikkeleihin, vaikka hän osallistui taisteluihin sekä ennen tuomiotaan että sen jälkeen vapaaehtoisena. Häntä ei myöskään pitäjässä syrjitty sotilaskarkuruuden takia.

https://doi.org/10.21435/ha.152

jotka määriteltiin ammatin sijasta miehen ammatin kautta. Tavanomaiset ammatit ovat sekatyömies ja autonkuljettaja, mutta oli tuomituissa myös muutama isäntä ja johtaja.

Kalajokisille tuomittiin kaikkiaan 710 kuukautta vankeutta, eli reilut seitsemän kuukautta henkeä kohden. Suurin osa tuomioista oli ehdollisia. Vakavin rikos oli tappo, josta tuli 54 kuukauden eli 4,5 vuoden kuritushuonetuomio. Tyypillisin tuomio oli kolme kuukautta ehdollista ja mediaanituomio kuusi kuukautta, joista osa oli jo ehdotonta vankeutta. Kaikkiaan kalajokisten ”vakavampikin” rikollisuus oli varsin lievää. Toistuvasti rikoksiin syyllistyneitä henkilöitä (ajan käsitteillä ilmaistuna taparikollisia) oli tuona ajanjaksona Kalajoella puolisen tusinaa. Heistä useimmat tekivät pieniä varkauksia, keittivät viinaa tai heidät tuomittiin irtolaisuudesta ja työn vieroksunnasta.

Rikoslajeittain tarkasteltuna havaitaan erilaisten viinaan ja liikenteeseen sekä väkivaltaan liittyvien tuomioiden olevan yleisimpiä. Noin kolmannes kaikista rikoksista liittyi suoraan viinanmyyntiin (19 %) ja liikenteeseen (16 %). Niistä tuomittiin yleensä 3–4 kuukautta ehdollista vankeutta. Nämä ovat tavanomaisia epäsosiaaliseen käyttäytymiseen liittyviä sääntelyrikoksia, jotka aiheutuvat sääntelyn ja sosiaalisten normien epäsuhdasta, mikä ei sinänsä ota kantaa siihen, ovatko nämä sosiaaliset normit perusteltuja. Varkauksia tai näpistyksiä oli teoista neljännes (28 %). Väkivaltaa liittyi noin joka kymmenteen rikokseen (13 %), joihin sisältyy yksi raiskaus. Nämä ovat myös varsin tavanomaisia esimerkkejä maaseutujen rikollisesta käyttäytymisestä. Tällaiset rikokset loukkaavat myös ihmisten oikeudentajua riippumatta siitä, miten laki on kirjoitettu. Talousrikoksia oli noin kymmenesosa kaikista rikoksista, mihin sisältyy väärennöksiä ja kavalluksia sekä valtion omaisuuden luvatonta haltuunottoa.

Muut rikokset olivat virkamiehen vastustusta ja vääriä valoja. Nämä liittyvät yhtä lukuun ottamatta kapinaan, mutta merkittävä osa kapinatuomioista puuttuu. Kirkkoherra ei ilmeisesti hyväksynyt heidän tekojaan rikollisiksi eikä kirjannut niitä rikosasiainluetteloon. Loput rikokset olivat satunnaisia maaseudun elämään liittyviä tapahtumia, kuten ”kahdenpuolista huorintekoa”, sikiönlähdettämistä ja eläimeen sekaantumista. Niillä ei ole suurempaa merkitystä tässä yhteydessä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Nuoremmat rikoksentekijät syyllistyivät varkauksiin ja väkivaltaan, vanhemmat enemmän viinankeittoon ja talousrikoksiin. Muuhun Oulun lääniin verrattuna Kalajoella elämänmeno näyttää olleen suhteellisen rauhallista. Esimerkiksi Liikkuvan poliisin kertomukset 1950–1956 eivät juurikaan kerro kalajokisten tekemisistä siian lippoamiseen ja markkinoihin liittyviä ongelmia lukuun ottamatta. Tosin tämä kertoo myös piilorikollisuudesta, sillä autokannan huono kunto ja komennusmäärärahojen niukkuus rajoittivat liikkuvan poliisin toimintaa Kalajoella koko ajanjakson ajan.[171]

Erilaiset pienet säännöstelyrikkomukset eivät olleet uutisoinnin arvoisia. Niitä kuitenkin kalajokiset tekivät yleisesti, niin kuin merenrantaan rajautuvalla maaseudulla oli tapana. Tavaraa salakuljetettiin edestakaisin merenrantaa kulkevaa valtatietä sekä sotavuosina että sen jälkeisenä säännöstelyaikana. Sen jälkeen salakuljetus jatkui tullimaksujen välttämiseksi. Uutisissa kerrottiin salakuljetusjutuista, joissa takavarikoitiin nylonsukkia, kelloja ja koruja, savukkeensytyttimiä ja muuta tavaraa, jota ulkomaanliikenteessä olevista laivoista voitiin ostaa.[172]

Salakuljetettua tavaraa saatiin ennen kaikkea Kokkolan ja Raahen satamista, mutta myös Kalajoella oli omat linjalaivansa. Toiminta oli Pohjanmaalla organisoitua, kuten liikkuva poliisi raportoi vuonna 1953:

> Tähän mennessä suoritetut takavarikot ja pidätykset osoittavat selvästi, että on syntynyt oma ammattikunta, jotka ovat ottaneet salakuljetuksen pääasialliseksi työkseen. Ratkaisevasti tähän on vaikuttanut yleinen työttömyys, mikä houkuttelee löysän moraalin omaavia ihmisiä ryhtymään salakuljettajien leiriin.[173]

171 Kosteinta elämä näyttää olleen Kajaanissa, jossa kerran toisensa jälkeen on kirjattu ikäviä uutisia. Noin 10 000 asukkaan kaupungissa pidätettiin kuukausittain 300–350 juoppoa. Selityksenä tälle olivat lähistöllä sijainneet isot kaivos-, tie- ja siirtotyömaat, mutta myös paikallinen alkoholiliike paransi merkittävästi viinan saatavuutta. Esimerkiksi Selostus LP:n lääninosaston toiminnasta heinä-syyskuulta 1952. Hia:35. LP, KA.

172 Esim. *Kalajokilaakso* 13.5.1954.

173 Liikkuvan poliisin Oulun osaston toimikertomus elokuulta 1953. Hia:36. LP, KA. Liikkuvan poliisin Vaasan osaston toimikertomus elokuulta 1953–elokuulta 1954. Hia:36. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kirkkoherra moitti sala- ja viinakaupasta pitäjään sodan aikana siirrettyä ja sinne sodan jälkeen asettunutta petsamolaista siirtoväkeä.[174] Kesällä 1953 oli salakuljetus läänin eteläosassa kasvanut sen verran laajaksi, että keskusrikospoliisi määräsi rakentamaan ”Oulun eteläpuolella rannikolla oleviin poliisipiireihin” tiedottajaverkoston salakuljettajien kiinnisaamiseksi.[175] Saman tai seuraavan vuoden tutkintapöytäkirjoista ei kuitenkaan löydy merkittäviä salakuljetustapauksia Kalajoelta. Oulusta sen sijaan löytyy useampikin iso salakuljetusyritys samalta ajalta. Samaten Kokkola, joka kuului toiseen liikkuvan poliisin piiriin, oli tilastoissa ja kertomuksissa hyvin edustettuna.

Alkoholin valmistus, jakelu ja käyttö ovat olleet suomalaisen yhteiskuntapolitiikan ongelma-alue 1860-luvulta eteenpäin, jolloin julkinen valta alkoi säädellä alkoholintuotantoa ensin veropoliittisista ja sitten moraalipoliittisista ja kansanterveydellisistä syistä. Raittiusliike poliittisine kytkentöineen muokkasi Suomen poliittisia asialistoja. Puolueet omaksuivat päihteiden käyttöä rajaavia linjauksia ja edistivät niitä hallituksessa ollessaan ja paikallisissa päätöksissä. Itsenäistyneen Suomen välittömästi toimeenpanema, mutta jo autonomian aikana valmisteltu kieltolaki (aluksi asetus vuodesta 1917 ja laki vuodesta 1919) toi suomalaiseen päihdepolitiikkaan erityispiirteitä, kuten alkoholin laajamittaisen salakaupan, josta ”tavallisetkin” kansalaiset saivat rikostuomioita. Keskeinen haaste oli kansalaisten jakamien sosiaalisten normien ja julkisen vallan politiikan välinen jännite, joka kiristyi 1930-luvulle tultaessa ja purkautui lopulta kieltolain päättäneessä kansanäänestyksessä joulukuussa 1931, jonka jälkeen alkoholiliikkeet avasivat ovensa huhtikuussa 1932. Vuonna 1943 käyttöön otetulla myymätodistuksella eli viinakortilla säädeltiin yksittäisen henkilön ostoja ja ostokertojen ylittäessä hyväksytyn tason kortti otettiin kuivumaan. Tämä alkoholikauppaan ja viinakorttiin perustunut toimintamalli oli pääpiirteissään käytössä myös 1950-luvun Suomessa, joskin muut alkoholijuomat kuin viinat vapautettiin valvonnasta olympiavuonna 1952.

174 Asiasta on paljon suullista perimätietoa. Kirjallisesti esim. Kalajoen seurakunnan kertomus 1950–1954, Piispantarkastuspöytäkirjat 1949–1961. Kalajoen seurakunnan arkisto, KA.
175 Rikostutkimuskomennuskirjat Ab4, määräys 36/53. Krp Oulu, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Periaatteessa mitä tulee alkoholin vähittäismyyntiin, 1950-luvun alun Kalajoki oli muun maaseudun tavoin kuivaa aluetta. Ensimmäinen Valtion alkoholiliikkeen myymälä avattiin Kalajoella vasta 5.11.1973, siis kaksikymmentä vuotta kapinan jälkeen. Myös keskioluen tulo maitokauppoihin vuonna 1968 herätti voimakasta vastustusta, ja kaikki kaupat eivät ottaneetkaan olutta valikoimiinsa. Alkoholia oli kuitenkin saatavissa sekä ravitsemusliikkeistä että muuta kautta.[176] 1950-luvulla Pohjanmaan rantatietä kulkeneen salakaupan ohella pitäjässä oli myös omaa kiljua ja salapolttotuotantoa. Väkijuomien luvattomasta myynnistä kihlakunnanoikeus määräsi päiväsakkoja käytännössä jokaisilla käräjillä. Sakkoluetteloiden perusteella myyntiin syyllistyivät toistuvasti samojen kolmen tai neljän suvun jäsenet. Määrätyt tuomiot olivat yleensä 50–100 päiväsakkoa.[177] Toiminnan ammattimaisuudesta ei ole tietoa.

Kalajoen alkoholikulttuurista ja alkoholin käytöstä 1950-luvulla on tarttunut paperille vain muutama hajahuomio. Piispantarkastuksissa korostuu ylenmääräinen alkoholin käyttö, julkinen juopottelu, kiljunteko ja pontikan salapoltto vuosikymmenestä toiseen. Kalajokisia yhteisönä ei raitistanut sen paremmin kieltolaki kuin aktiiviset herätysliikkeetkään.[178] Kalajokilaakson osuusliikkeellä ja Kalajoen kemikaliokaupalla sekä Tyngän kyläkaupalla oli luvat myydä talousspriitä.[179] Toki myös apteekki myi spriitä terveydenhuollon tarpeisiin: maatalousvaltaisessa karjapitäjässä oli aina tarvetta eläintenhoidossa käytettävälle spriille, jonka reseptejä isännät hakivat eläinlääkäriltä eläintensä ja ehkä vähän itsensäkin hyväksi.

176 Vuonna 1923 kolme miestä murtautui sakastiin ja varasti 48 litraa ehtoollisviiniä. Yksi rapamahapullo rikkoutui viiniä siirrettäessä, joten varkaat eivät aivan kaikkea saaneet juoduksi. Saari 2011. Kirkon ryöstö 1923. *Kalajoki*-lehti syyskuu/2011. Kieltolain aikana joka kylällä oli omat kotikahvilansa, jotka tarjosivat myös ”kovaa teetä”. Viinan vähittäismyynti oli ikääntyneiden naisten hallussa. Kuntalaisten sosiaaliset normit ja lainsäädäntö eivät tukeneet toisiaan, vaan alkoholikauppaa siedettiin tai katsottiin läpi sormien. Kalajoen kansanperinteessä on useita kertomuksia pirtutorpedoista. Milloin ne löytyvät rantamökin vintiltä, milloin ne ajautuvat rantaan. Näistä on kertonut muun muassa isäni äidin veli Väinö Siipola, joka oli raittiusmies. Kertomansa mukaan hän tuli löytäneeksi spriitorpedoja nykyisten hiekkasärkkien rannoilta 1930-luvun alussa. Hän päätti mennä ilmoittamaan asiasta poliisille, mutta tuli matkalla kertoneeksi vastaan tulleille miehille löydöstään. Torpedoja ei löytynyt Siipolan palatessa paikalle poliisin kanssa.

177 Sakkoluettelo Kalajoen ja Alavieskan pitäjäin käräjäkunnassa rangaistusmääräyksiin tuomituista, 1953, 1954 ja 1955. Oulun maakunta-arkisto.

178 Määttä 2004.

179 Alkoholipitoisten aineiden myyntilupa-anomukset. Eb15C. Asiasta on maininta Kunnanhallituksen pöytäkirjassa 28.1.1954, 29. §. Kalajoen kunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Alkoholiliikkeet olivat Raahessa ja Kokkolassa, joihin janoisilla oli pitkä matka.[180] Etäisyys alkoholiliikkeeseen ei kuitenkaan kuivattanut pitäjää.

Kalajokisten pontikankeitosta ei ole jäänyt juurikaan virallisia tietoja, mutta selvää on, että piilorikollisuutta pitäjässä oli myös tällä elämänalueella. Kattavin katsaus laittoman alkoholin tuotantoon, jakeluun ja osin kulutukseenkin maakunnassa on liikkuvan poliisin raportti Pohjanmaan viinaoloista. Se kattaa vuodet 1947–1950. Seuraavilta vuosilta ei vastaavaa raporttia ole tehty tai sitä ei ole säilynyt. Voitaneen kuitenkin ajatella, että 1940-luvun lopun tiedot ovat suuntaa antavia myös 1950-luvun osalta. Raportin mukaan poliisi löysi vuosina 1947–1950 Kalajoki- ja Pyhäjokilaaksoista 202 pontikkapannua. Esimerkiksi Haapajärveltä, jossa sijaitsi liikkuvan poliisin pysyvä tukikohta, löydettiin 34 ja sen lähellä hyvän tien päässä olevalta Haapavedeltä 31. Jokilaaksoa alaspäin olleesta Nivalasta löytyi yksi pannu, Ylivieskasta kolme ja Kalajoelta vain kaksi.[181] Koska ei ole erityistä syytä olettaa kalajokisten olevan tässä suhteessa näin erilaisia haapajärvisiin nähden, tulos kertoo valvonnan tehottomuudesta ja piilorikollisuuden laajuudesta. Syynä valvonnan heikkouteen oli poliisin arvion mukaan autojen huono kunto, komennusmäärärahojen puute ja paikallisolojen heikko tuntemus. Merkitystä oli myös sillä, että Keski-Pohjanmaan paikallispoliisi ei juurikaan puuttunut pontikankeiton kaltaisiin asioihin, vaan ne jätettiin liikkuvan poliisin tehtäväksi.[182]

Kuvaus juomisesta Kalajoen ravintoloissa löytyy suojelupoliisin arkistosta. Se ei ole kalajokisia imarteleva. Siinä etsivä kertoo Kalajoen ravintolaelämästä seuraavaa käytyään osuuskaupan ruokalassa, nuorisoseuran kahvilassa ja TUL:n ruokalassa:

180 En ole löytänyt tietoa, oliko Ylivieskalla alkoholiliikettä. Se oli maalaiskunta vuoteen 1965 saakka (jolloin se sai kauppalan aseman), joten todennäköisesti siellä ei maaseutupitäjänä ollut alkoholikauppaa 1950-luvulla.

181 Liikkuvan poliisin toiminta 1.1.–30.6. 1950, Hia:33. LP, KA.

182 Erilaiset juhlat olivat Pohjois-Pohjanmaalla 1950-luvulla merkittävä viinan jakelukanava ja juontitilaisuus. Oulun läänissä järjestettiin jonkin verran niin sanottuja viinahäitä, joissa sulhanen jakaa vieraille ryyppyjä laskuttaen 500–1000 markkaa ryypyltä. Tapoihin näyttää kuuluneen, että viinahäihin osallistui runsaasti viinan perässä paikalle tulleita kuokkavieraita ja viinan hankkimisesta huolehtivat organisoituneet trokarit. Ryypyillä rahoitettiin häiden kuluja. Kalajoelta ei kuitenkaan ole muistitietoa tai kirjallisia mainintoja viinahäistä. Siellä vastaavia juhlatilaisuuksia olivat muun muassa juhannusvalvojaiset, ravit ja muut urheilukilpailut sekä tukkilaiskisat. Oulun läänin Liikkuvan poliisin osaston toimintakertomus loka-joulukuulta 1954, Hia:37–38. LP, KA. Samaa asiaa käsitellään laajasti huhtikuun 1951 kertomuksessa. Hia:34. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> yleisön käyttäytyminen niissä on aivan alkeellista. [– –] Yleisö, joka oli yksinomaan miehiä, istui siellä turkit ja palttoot päällä. [– –] Eräässä pöydässä olleet kolme, ja eräässä toisessa pöydässä neljä miestä näyttivät verrattain vapaasti sekottavan väkijuomia kaljaan ja nauttivan niitä. [– –] Saman tapaisesti käyttäytyi yleisö kylän toisissakin ravitsemusliikkeissä.[183]

Kunnan toimenpiteet kohdentuivat alkoholin takia työkykynsä menettäneisiin henkilöihin. Muuta alkoholin takia tapahtuvaa terveyspalvelujen käyttöä ei rekisteröity. Alkoholistihuolto oli siten ainoa kunnallinen mittari, jolla alkoholinkäytön muutoksia voitiin määrällisesti seurata. Raittiuslautakunnalle ilmoitettuja juopumistapauksia oli 25–75 vuosina 1953–1955 määrien kasvaessa ajanjakson loppua kohden. Juopuneet olivat enimmäkseen yli 25-vuotiaita miehiä. Naisia oli hyvin vähän. Alkoholistikäsittelyssä oli vuosittain kymmenkunta henkilöä, joista useimpia oli varoitettu. Näillä vuosien 1953–1955 kunnalliskertomuksiin kirjatuilla luvuilla ei ole sen suurempaa arvoa Kalajoen tilanteen mittaamisessa: voitaneen kuitenkin sanoa, että määrän nopea kasvu kertonee jotakin kontrollin kiristymisestä.

Välttämätön ehto: köyhyys

Toinen välttämätön ehto liittyi alhaisen elintason aiheuttamaan köyhyyteen tai ehkä paremminkin taloudelliseen niukkuuteen. Sotakorvauskaupat olivat taanneet työllisyyden metsätaloudessa sotavuosien jälkeen. Rahaa oli enemmän kuin säännösteltyä tavaraa. Nousukausi Kalajoelle tuli 1951 Korean sodan tuottaman niin sanotun Korean kurssin myötä. Se nosti puutavaran hinnan aikaisempaa olennaisesti korkeammalle tasolle. Koska raakapuun hinta nousi vastaavasti, Korean kurssi merkitsi kotitalouksien varallisuuden merkittävää nousua. Ratkaisevaa vaurauden leviämiselle oli maanomistuksen jakautuminen. Kalajoella suurin osa

183 Suojelupoliisin ilmoitus Kalajoen kapinasta 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

metsätiloista oli 1950-luvulla suhteellisen pieniä – tärkein maanomistaja oli seurakunta – mikä jakoi kasvukauden hedelmät monelle talolliselle. Nousukausi kuitenkin kääntyi taantumaksi kesällä 1953 Korean kurssin päättyessä.

Sahan toiminnan tärkeä edellytys oli jokiuitto, joka Kalajoella alkoi vuonna 1927[184] ja toi miehille työtä keväisin ja kesäisin. Saha ja kunnat muokkasivat joen uittoon sopivaksi kaivamalla kosket auki tai rakentamalla pahimpiin paikkoihin erilliset väylät tukkeja varten. Uitto kukoisti 1950-luvun alkuun; vuonna 1946 uittoyhdistys rekisteröi yli kolmen miljoonan uittoyksikön uiton. Sitten uitolle tuli äkkiloppu, ja vuonna 1952 uittoa oli enää selvästi alle puoli miljoonaa yksikköä, eli kuudesosa aikaisemmasta. Syynä uiton loppumiseen oli tieverkon laajeneminen. Vuoteen 1953 mennessä vesistöjä ei enää kannattanut käyttää puutavaran kuljetuksiin, vaan satoja kalajokisia työllistänyt uitto korvaantui paikallisten yrittäjien tarjoamilla kuorma-autokuljetuksilla.[185] Lopullinen käännekohta oli vuosi 1955, jolloin puun- ja soranajo alkoivat tukea toisiaan ja yrittäjät saattoivat hankkia useamman auton. Tukki- ja sorakuormat kulkivat jokilaakson molemmin puolin kulkevia sorapintaisia teitä pitkin. Kuorma-autot ottivat kuormaa niin paljon kuin niihin mahtui ottamatta huomioon tien kantokykyä tai asetusten asettamia rajoitteita. Kuorma-autojen ylikuormaus olikin jatkuva ongelma ja toistuva rangaistuksen aihe.[186]

Uiton päättymisen takia kesä 1953 oli jo työllisyyden kannalta heikkoa aikaa, ja talvella 1953–1954 työttömyys paisui niin laajaksi, että kunnanhallitus haki kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöltä erillisiä määrärahoja työllisyystöihin. Samalla kunnanhallitus esitti kunnan työttömyysvastuuluokkaa alennettavaksi ja työllisyystöiden valtionosuutta nostettavaksi. Nämä kunnan toiveet eivät saaneet ministeriöstä puoltoa.[187]

184 Uittoyhdistys perustettiin tosin vasta 1927 (Pakkanen 2015, 196).

185 Salmi 2013, 69. Uittoyksikkö on uittokustannusten taksoitusta varten kehitetty mittayksikkö.

186 Ylikuormaennätys tehtiin Kalajoella helmikuussa 1953, jolloin tarkastetussa autossa oli ylikuormaa 6 970 kg. Liikkuvan poliisin toimintakertomus helmikuulta 1953. LP, KA.

187 Esimerkiksi kunnanhallituksen pöytäkirja 28.12.1953. Seuraavana vuonna joulukuussa tilanne oli yhtä huolestuttava, ja valtiolta anottiin varatöitä. Anomus on pöytäkirjassa 18.5.1954 116. § ja Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöstä toimitettu kielteinen päätös on mainittu kunnanhallituksen pöytäkirjassa 5.7.1954, 153. §. Kalajoen kunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tämä ei ehkä ole yllätys, sillä joulukuussa 1954 Kalajoen tilannetta ei arvioitu poikkeukselliseksi[188]

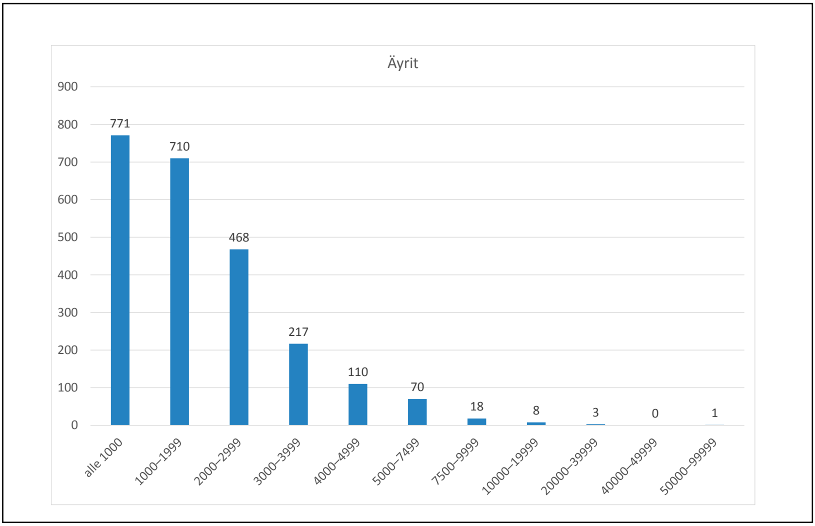
Kunnanhallitus lähetti työttömyystöitä koskevan anomuksen liitteenä ministeriöön tiedot Kalajoen veroäyreistä ja tilakoosta vuonna 1954. Ne antavat karkean kuvan Kalajoen taloudellisesta varallisuudesta ja sen jakaumasta. Tilastosta kuitenkin puuttuu muun muassa kalastusalueiden tuotot. Aineisto oli etukäteen luokiteltu, mutta siitä huolimatta asiaa havainnollistava. Lukukelpoisuuden parantamiseksi asteikkoja on muutettu äyreissä tasavälisemmiksi yhdistämällä pienituloisia ryhmiä.

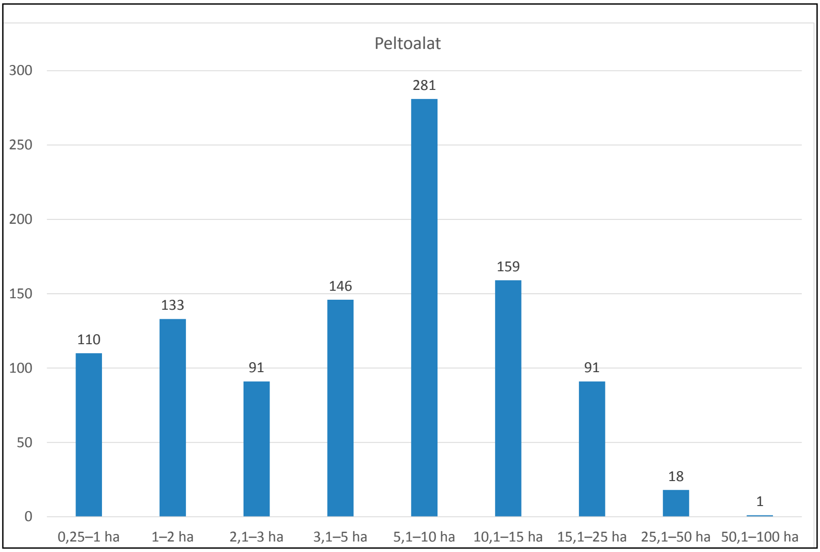
Kuvion 5 ylemmässä paneelissa on Kalajoen veroäyritiedot supistetulla luokituksella. Se kuvaa Suomessa tavanomaisen maatalousyhteisön tulotason ja -jakauman. Kotitalouksia oli Kalajoella 2 376. Suurin osa kotitalouksista – tuohon aikaan kotitalous oli verotuksen perusyksikkö – oli taksoitettu hyvin alhaisille äyrimäärille. Taksoittaminen eli arvioperustainen veron määrittäminen ei luontaistaloudessa ollut kovin helppoa, ja taksoituksesta valitettiinkin huomattavan paljon lääninhallituksiin. Yhdeksän valitusta kymmenestä koski juuri taksoitusta. Moodi eli yleisimmin esiintyvä arvo on alle 1 000 äyriä vuodessa, eli yleisimmin veroa maksettiin alle 100 äyriä kuukaudessa. Tämä kertoo osaltaan luontaistalouden merkityksestä kuntalaisille. Jokainen korkeampi tuloluokka oli edellistä pienempi. Isoja tilanomistajia ja porvareita, jotka maksoivat veroja yli 10 000 äyriä, oli pitäjässä alle 10 ja suurporvareita vain yksi, eli Santaholman sahan omistaja, kauppaneuvos Oskari Santaholma (1878–1956), joka yksin maksoi enemmän äyrejä kuin viitisensataa pienituloisinta kotitaloutta yhteensä.

Tilakohtaiset peltohehtaarit laskettiin 1950-luvun Suomessa tarkasti, koska maatalouden tuet oli porrastettu hehtaarimäärän mukaan kaikkein pientilallisimpien hyväksi. Kalajoella oli 1 030 maatilaa. Suurin osa tiloista oli yhden perheen tai kahden sukupolven tiloja, mutta luetteloissa on myös sisarusten tai perikuntien yhdessä hallitsemia maatiloja. Luokkien keskiarvojen perusteella laskettuna Kalajoella oli 7 700 peltohehtaaria omistettua maata. Tavanomaisin peltokoko oli Kalajoella 5–10

188 Pöytäkirja 14.12.1954 Oulun kaupungintalolla pidetystä kokouksesta. Eb11. Kalajoen kunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 5. Veroäyrit ja peltoalat Kalajoella 1954, tuloluokittain ja hehtaareittain

https://doi.org/10.21435/ha.152

hehtaaria. Se katsottiin perheen elättämiseen riittävän suureksi tilaksi, joskin Kalajoen viranomaiset huomauttavat tähän ryhmään kuuluvista tiloista suurimman osan olevan vain vähän viittä hehtaaria isompia. Vähintään viiden peltohehtaarin tiloja oli 550 eli reilut puolet kaikista tiloista. Ajankohtaan nähden isoja yli 15 peltohehtaarin mutta alle 25 peltohehtaarin tiloja oli noin 90 ja yli 25 peltohehtaarin suurtiloja vajaa 20. Todella suuria, yli 50 peltohehtaarin tiloja oli vain yksi. Vajaalla puolella pientilallisista oli alle viiden peltohehtaarin tiloja, jotka tarjosivat enemmän leivänjatketta sekatyömiehille soveltuneiden metsä- ja suo-, satama- ja lastaus- sekä tietöiden ohella kuin täyden elinkeinon.

Maataloustulosta on mahdollista tehdä karkeita laskelmia vuoden 1954 tilatuottoarvioiden avulla. Niiden mukaan tavanomainen muualla kuin Etelä-Suomessa sijaitseva kirjanpitotila tuotti vuoden 1954 kaltaisena hyvänä satovuotena 31 390 markkaa maataloustuloa hehtaaria kohden, mikä merkitsi 2 200 markan puhdasta tuottoa hehtaaria kohden. Nämä luvut sisältävät peltojen tuottojen ohella metsätyötulot ja karjatalouden tuotot. Keskiarvon ympärillä on luonnollisesti suurta vaihtelua, mutta luvut antavat jonkinlaista kuvaa maaseudun elintasosta.[189] Viiden hehtaarin tila tuotti siis maataloustuloa bruttomääräisesti reilut 150 000 markkaa, mikä vastasi työmiehen puolen vuoden palkkaa tai nettomääräisesti noin 25 000 markkaa, eli työmiehen kuukauden palkan verran. Pelkällä pellolla oli vaikea selviytyä, mutta esimerkiksi 10 hehtaaria peltoa ja 30 hehtaaria metsää toi jo jonkinmoisen elannon, jos tilalla ei ollut merkittäviä maanostoon tai sukupolvenvaihdokseen liittyviä velkoja.[190]

Kalastuksesta saatava lisäravinto oli pienituloisille kotitalouksille elintärkeää.[191] Sen merkittävyyttä korosti vielä viisi työttömyyttä aiheuttanutta tekijää syksyllä 1953. Näistä ensimmäinen on jo aikaisemmin

189 Luvut ovat alun perin *Pelto ja Koti* lehdestä, joka oli lähinnä sosiaalidemokraatteja edustaneen pienviljelijäjärjestön lehti. Kiitän FT Päivi Uljasta näistä lähteistä ja aihetta koskevasta keskustelusta. Käytössäni ei ole alkuperäisiä viitteitä.

190 Kalajoen pankkijärjestelmä oli 1950-luvulla muutaman paikallispankin varassa. Varsin tavanomaista oli lainata sukulaisilta tai varakkailta henkilöiltä ilman pankin välitystä. Oma erityisryhmänsä olivat varakkaat Amerikasta palanneet, jotka sijoittivat varallisuuttaan Kalajoelle ja toimivat rahanlainaajina. Tieto perustuu Väinö Siipolan kanssa käytyihin keskusteluihin. Myös hän lainoitti omaa yritystoimintaansa näillä yksityislainoilla.

191 Tuomi-Nikula 1982.

https://doi.org/10.21435/ha.152

mainittu uiton loppuminen 1952, joka vei jokakeväiset lisätulot 400–500 mieheltä. Toinen seikka oli Santaholman sahan lastaustoiminnan tyrehtyminen Rahjan lastauspaikassa jäiden tullessa. Lastaus työllisti kunnan ministeriölle antaman ilmoituksen mukaan noin viisikymmentä miestä, jotka kaikki vapautettiin työstä meren jäätyessä. Kolmanneksi pienkalastus keskeytyi syysmyrskyistä alkaen jäiden tuloon saakka, mikä aiheutti myös viidenkymmenen miehen työttömyyden. Neljäs syksyisen työttömyyden aiheuttaja oli jo edellä mainittu Santaholman puupula, jonka takia sahalla oli pitkä seisokki loppusyksystä alkutalveen. Viidenneksi talven tullen valtio irtisanoi Kalajoella soiden kuivatustöissä olleet 40 miestä, koska talvella tarjolla olleet työt eivät riittäneet näiden työllistämiseen.

Omavaraistalous yhdistettynä palkka- ja myyntituloihin ja erilaiset perhe- ja eläkepoliittiset etuudet (lapsilisät ja vuoden 1937 vanhan kansaneläkelain mukaiset eläkkeet) sekä perinteinen sosiaalihuoltoon liittyvä häpeä pitivät kunnan köyhäinhoitomenot suhteellisen vähäisinä. Vuosien 1953–1955 kunnalliskertomusten mukaan köyhäinhuollon piirissä oli noina vuosina reilu 300 henkilöä, enimmäkseen naisia, lapsia, sairaita ja vanhuksia. Suhteutettuna väkilukuun luku on varsin korkea, mutta ei mitenkään poikkeuksellinen. Tilastoista ei voi päätellä, kuinka pitkäkestoista köyhäinapu oli: myöskään epävirallisesta avusta ei ole jäänyt kuin satunnaista muistitietoa yksittäisistä talosta toiseen taloon kiertäjistä. Miehiä köyhäinavun piirissä oli varsin vähän. Tilastosta ei käy ilmi heidän ikäjakaumansa, mutta todennäköisesti he olivat ikääntyneitä, koska työikäiset miehet ohjattiin mahdollisuuksien mukaan työllisyystöihin. Noin kuudennes avun saajista oli toiselta paikkakunnalta ja viitisen prosenttia oli sodan myötä paikalle siirrettyjä siirtolaisia. Työhaluttomina työsiirtolaan lähetettyjä oli kunnassa vuosittain yksi tai kaksi.

Kalajoen kalastajainseurassa oli 1950-luvun alkupuoliskolla 80–100 aktiivijäsentä, jotka olivat ainakin osa-aikaisia ammattikalastajia.[192] Li-

192 Kalajoen kalastajainseuran vuosikertomukset 1953, 1955–1956. Vuodelta 1954 ei ole vuosikertomusta. Osa-aikaisuus tarkoittaa, että päätoiminen kalastus rajoittui keväällä maalis-toukokuuhun merellä ja syksyllä siian kutuaikaan joella ja merellä. Kevätkalastus tapahtui metsätyöjakson päätyttyä ja ennen peltotöitä. Syyskalastus alkoi peltotöiden päätyttyä ja ennen metsätyöjakson alkua.

https://doi.org/10.21435/ha.152

säksi kunta ilmoitti kymmenien kalastuksesta osittain leipänsä hankkineiden miesten hakeutuvan syksyisin kortistoon ja olevan valtion tai kunnan varatöiden tarpeessa. Elämän niukkuus myös selittää osaltaan, miksi siian salalippoaminen oli Kalajoella niinkin yleistä kuin se oli 1950-luvun alkuvuosina.

Lehdistössä on joitakin mainintoja siian noususta Kalajokeen lokakuulta 1953. Laaja uutinen oli kansandemokraattien *Kansan Tahdossa,* jonka kahdelle sivulle taitetussa jutussa on paljon kalastukseen liittyviä yksityiskohtia. Juttu oli julkaistu 9.10.1953, siis kapinapäivänä, etusivun uutisena. Jutussa ”Kalajokisuulla rysiä kuin lehmiä parressa” kerrottiin siian kalastuksen alkaneen. Jokisuulla oli sen mukaan peräti nelisenkymmentä merirysää parin minuutin moottorivenematkan päässä toisistaan. Tämän lisäksi rysien välit oli tilkitty verkoilla.[193]

Uutinen ilmeisesti aliarvioi rysien määrän. Kalajoen kalastajainseuran raportissa vuodelta 1953 kerrotaan käytössä olleen 69 rysää ja 1485 verkkoa. Taulukkoon 6 on kirjattu olennaisimmat tiedot rysien ja verkkojen määristä vuosilta 1953–1956. Luvat olivat maksullisia, joten voidaan olettaa, että kaikki nämä rysät ja verkot olivat meressä ja jokisuulla. Ne riittivät hyvinkin jokisuun sulkemiseen lehtijutussa kuvatusti, sillä siian nousun aikaan muualla kalastaminen ei ollut järkevää. Seuraavien vuosien tiedot kertovat myös mittavasta kalastuksesta. Vuoden 1955 merirysiä rikkonut suurmyrsky näkyy puolestaan rysien määrän jyrkkänä laskuna seuraavana vuonna.

Taulukko 6. Rysien ja verkkojen määrät Kalajoen edustalla 1953–1956, luvat ja kappalemäärät

	Rysät		**Verkot**	
	Luvat	**Lukumäärä**	**Luvat**	**Lukumäärä**
1953	32	69	38	1485
1954	31	57	39	2080
1955	30	56	32	1759
1956	29	47	37	1594

Lähde: Kalajoen kalastajainseuran vuosikertomukset. Verkkoluvissa on laskettu yhteen erikokoisilla silmillä varustetut verkot.

193 *Kansan tahto* 9.10.1953.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Jokeen nousevan siian kalastus oli merkittävä tulonlähde. Lehtiuutisen mukaan siikaa sai rysää kohden noin 60 kiloa päivässä kilohinnan ollessa 145 markkaa. Pelkästään rysät tuottivat päivää kohti siis 2 400 kiloa kalaa ja siitä 350 000 markan bruttotulon, minkä päälle tuli verkoista saadut kalat. Kaikki kalat menivät kaupaksi kauppiaille ja tukkureille suoraan rannalta.[194] Kun työnsä osaavan miehen kuukausipalkka oli 30 000–40 000 markkaa, päivässä nousi kalaa kaikkiaan kymmenen kuukauden bruttopalkan edestä. Nämä luvut kertovat tilanteesta ennen kalastuksen huippukauden alkua. Varsinainen kalastuskausi kesti yleensä noin kuukauden päivät. Jos kalaa olisi saatu ennusteen mukaan ja hinnat olisivat pysyneet ennallaan, kalastus olisi tuottanut reilusti yli 10 miljoonan markan tulon. Näin ei kuitenkaan tapahtunut.

Viikkoa myöhemmin oli *Liitossa* nimittäin uutinen, jonka mukaan Kalajoen rannikolta saadut saaliit ovat olleet kalastuksen alkukaudesta kohtuullisia, mutta viime päivinä saaliit olivat runsastuneet. Tämä oli johtanut kalan ylitarjontaan, joten ison siian hinta oli laskenut 90 markkaan ja pikkusiian hinta 50 markkaan kilolta. Pudotus 145 markan kilohinnasta oli siis merkittävä lasku kalastajien tuloihin. Erikseen *Liitossa* mainitaan, että ”nahkiaista lukuun ottamatta ei muuta kalaa ole Kalajokisuulla viime aikoina saatu”.[195] Toimittaja on ollut tarkkana: *jokisuulla* meren puolella kalastaminen oli laillista, mutta *jokisuulta* eli suistossa kalastaminen oli sitä vastoin laitonta. Tämän rajapinnan määrittäminen oli usein poliisillekin vaikeaa. Muistitietoon on jäänyt maininta rysän takavarikoinnista, joka purettiin, kun sen havaittiin olleen jokisuulla. Meren ja joen välistä rajaa selvennettiin laittamalla jokeen merkki, joka sai nimen Pringar.[196] Kalastuksen ylenmääräisyyden suistossa huomasivat itse kalastajatkin, jotka vuonna 1955 oma-aloitteisesti ehdottivat Pringarin ja Santaholman suursahan välistä aluetta ”rauhoitusalueeksi, jossa noudatettaisiin samaa siian kuturauhoitusta kuin joessakin”. [197]

194 *Kansan tahto* 9.10.1953.
195 *Liitto* 17.10.1953.
196 Väinö Hietalan kertomaa puhelinkeskustelussa 2.6.2014.
197 Kalajoen kalastajainseuran kertomus vuodelta 1955. Kalastuskunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 7. Kalansaaliit Kalajoella 1953–1954

	Silakka (tonnia)	Siika (tonnia)	Yhteensä (tonnia)	Nahkiainen (1 000 kpl)	Rapu (1 000 kpl)
1953	136,0	69,5	214,0	105,0	80
1954	113,6	44,8	169,4	96,7	80

Lähde: Kalajoen kalastajainseuran toimintakertomus 1954.

Saalistilastot ovat säilyneet vuosilta 1953 ja 1954, mutta puuttuvat seuraavilta vuosilta. Taulukossa 7 on esitetty kirjan kannalta keskeisiä tunnuslukuja. Lukuihin tulee toki suhtautua asianmukaisella kriittisyydellä, sillä se ei kata koti- ja salakalastusta eikä kalastajilla myöskään ole erityistä kannustinta kertoa saalismääristään. Luvut kattavat sekä Etelänkylän että Pohjan/Vasankarin kalastuskuntien luvut. Silakan ja siian ohella saatiin toki muutakin kalaa, jotka sisältyvät yhteissummaan. Hyödyntämällä näitä lukuja ja edellä olevia hinta-arvioita kalasaaliin arvoksi voidaan arvioida 20–32 miljoonaa markkaa vuodessa vuoden 1953 rahassa. Näiden lisäksi tulevat nahkiaisen ja ravun hinnat. Viidenkymmenen markan kappalehinnalla niistä tulisi reilun kymmenen miljoonan lisätulot. Kaiken kaikkiaan joki ja meri olivat tärkeitä toimeentulon lähteitä kalajokisille.

Riittävä ehto: salakalastus joella

Kutevan kalan jokikalastusta on säädelty pitkään. Sotien välisen ajan keskeisin säädös oli asetus (237/1934), joka tuli voimaan kesäkuun alussa vuonna 1934. Asetuksessa säädeltiin siian lippoamista Kalajoen kannalta[198] merkittävällä tavalla, sillä siinä säädettiin joesta kalastettavan siian kalastuskielto loka- ja marraskuussa (11 §). Ennen sotia kalastusta valvottiin kuitenkin vain satunnaisesti.[199] Sotavuosina sille ei uhrattu aja-

198 Asetuksen merkittävä osa käsittelee Oulujokea ja sen pohjoispuolella olevia lohijokia.

199 Esimerkiksi 3.–14.10.1934 – siis markkinoiden aikaan parikymmentä vuotta aikaisemmin, pulavuosien jälkeen, mutta ennen sotia – Oulun liikkuva poliisi takavarikoi neljä luvattomassa kalastuksessa käytettyä rysää. Toimintakertomus 1/10–34-1/11/34. Liikkuvan poliisikomennuskunnan Oulun kaupunkiin sijoitettu ryhmä. H 1934: Hia:2–3. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tustakaan ja siten myös Kalajoella kalastettiin ilman valvontaa. Valvonta ei ollut sen tehokkaampaa myöskään toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina, sillä poliisilla ei ollut siihen resursseja, vaikka lainvastainen toiminta oli laajamittaista. Esimerkiksi alkusyksyllä 1950 liikkuvan poliisin Oulun yksikkö kertoi, että joella oli ”juuri alkanut kiihkeä salakalastusaika”, siis nousevan siian lippoaminen ja rysäpyynti jokisuistoissa. Samalla poliisi kuitenkin myös kertoi, ettei sillä ollut valvontaan käytössä sen paremmin ehjiä autoja, kuljettajia kuin miehiäkään. Loppuvuodesta 1950 poliisi vielä raportoi, että koko kalastusvalvonta oli jouduttu perumaan yleislakkouhan takia.[200]

Vuoteen 1953 saakka liikkuvan poliisin toimintakertomuksissa todetaan joka vuosi vähän eri sanoin, että ”kalastusvalvonta voimien puutteessa on jäänyt [– –] jokseenkin kokonaan valvomatta.” Poliisin olemattomat komennuspäivärahat estivät lääninrajalla sijaitsevalle Kalajoelle saakka ulottuvat monipäiväiset partiomatkat. ”Se, että tehtävästä on edes välttävästi suoriuduttu, johtuu yksinomaan siitä, että osaston toimenhaltioita on elähdyttänyt toiminnan ilo ja ovat vapaaehtoisesti suorittaneet matkoja ilman päivärahaa”.[201] Valvonnan puute puolestaan johti valvonnan katveeseen jääneellä Kalajoella laajaan salakalastukseen, koska kalastus oli hyvin vakiintunutta ja kalastusta koskevat sosiaaliset normit eivät sitä rajoittaneet.

Uudet ajat olivat kuitenkin jo tulossa. Laadullisesti ja määrällisesti toisenlaiseksi sekä velvoittavammaksi valvonta muuttui kalastuslain (503/51) tullessa voimaan vuoden 1952 alusta. Sen useassa pykälässä säädeltiin jokiin nousevien kalojen kalastustapoja kalakantojen suojelemiseksi. Erikseen muun muassa määriteltiin, miten jokien suistoissa saatiin kalastaa lipolla. Keskeistä oli jokisuun pitäminen auki. Vastuu tämän kalastuksen valvonnasta oli liikkuvaan poliisiin kuuluvalla eräpoliisilla, jonka julkinen valta perusti 30.4.1953 riista- ja kalastuspoliisin ohjesäännöstä annetulla asetuksella muun ohella tätä tehtävää varten. Se alistettiin lääninpoliisin alaisuuteen. Siten vuodesta 1953 eteenpäin

200 Selostus LP:n Oulun lääninosaston toiminnasta heinä-syyskuulta 1950 ja sama raportti loka-joulukuulta 1950 Hia:33. LP, KA.
201 Esim. Liikkuvan poliisin Oulun osaston toimintakertomus heinä-syyskuulta 1951. Hia:34. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

poliisin käytössä oli sekä laki että voimavarat salakalastuksen hallintaan.

Lain systemaattinen toimeenpano alkoi Kalajoella keväällä 1953. Sen ensimmäisenä vaiheena maaliskuussa 1953 perustettiin lain edellyttämät kalastuskunnat joen etelä- ja pohjoispuolelle, joista jälkimmäinen kattoi myös Vasankarin. Maaherran vahvistamat säännöt saatiin 28.4.1953. Kalastuskuntia ei perustettu joen nuorisoseurantalon kohdalla ylittävän sillan yläpuolisille kutualueille, koska siellä jokikalastuksen taloudellinen ja ammatillinen merkitys oli vähäinen.[202]

Lain toimeenpanon kannalta oli tärkeää määritellä kalastukseen liittyvä rajat ja säännöt. Tämä kuului nimismiehen tehtäviin. Kalajoen nimismies Yrjö Närhinen (1911–1957) oli toiminut tehtävässään jo vuodesta 1946, joten pitäjän asiat olivat hänelle tuttuja. Kalajokiseen perinteeseen nähden hänen asemansa yhteisössä oli sikäli erilainen edeltäjiinsä verrattuna, että hän oli pikemminkin pidetty kuin pelätty. Hänen edeltäjänsä olivat pitäjässä profiloituneet valkoisen Suomen edustajiksi ja heillä suhde kuntalaisiin oli verrannollinen esimiehen ja alaisen suhteisiin.

Närhinen toimi tässä virkansakin puolesta aloitteellisena välittömästi sen jälkeen, kun säännöt oli vahvistettu, sillä hän kutsutti kokoon asiaa käsitelleen kokouksen 7.5.1953. Asiaa hoidettiin Oulun läänin maanmittauskonttoriin päin paitsi virallista väylää kalastuskunnan toimesta myös Närhisen saatekirjeellä, jossa tämä kuvaa kalastuksen tärkeyttä Kalajoella. Kerrottuaan ensin laveasti, kuinka lainsäädännön valvonnan kannalta rajat ovat välttämättömiä, hän kuvailee kalastuksen merkitystä Kalajoelle:

> Kalajoki on melkoinen ammattikalastajien paikka, joten pahaa haittaa tuottaa kun rajoja ei ole. Joessa harjoitetaan melkein läpi vuoden erilaatuista kalastuselinkeinoa mm. nakiaisen-ravun pyynti on niin laajaa että sitä viedään Etelä-Suomeen saakka ravintoloihin yms. sekä varsinainen siian ym. kalanpyynti on hyvin suurta ja viedään etupäässä muualle. Tässä vaiheessa kalastuskunnat eivät

202 Kalajoen kunnanhallituksen kokous 1.4.1954, 68 §. Kalajoen kunnan arkisto; Kalajoen Etelänkylän kalastuskunnan pöytäkirjat 1953. Jakokunnan arkisto. Kalajoki. Kalastuskunnan arkisto on Jakokunnan arkistossa erillisenä mappina.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> halua puuttua joki eikä muuhunkaan pyyntiin, kun rajankäyntiä ei ole toimitettu. Moni väittää ylimuistoisella nautinnalla omaavansa kalastuspaikan vesialueella eikä tätä juttua voida muuten selvittää kuin rajankäyntitoimituksen yhteydessä, jolloin toimitusinsinööri vanhoilla asiakirjoilla ylim. nautinnan selvittää ja kartalle merkitsee tämän kalapaikan.[203]

Rajankäynnin maksajaksi kalajokiset halusivat valtion, koska ne ajattelivat tässä olevan kyseessä valtion edun ja lainsäädännön toimeenpanon. Tästä vaatimuksesta aiheutuikin kirjeenvaihtoa, mutta asia saatiin kuitenkin pikaisesti työn alle virkatyönä. Lokakuussa 1953 tuota rajankäyntiä ei ollut vielä tehty, tai ainakaan asiasta ei ole mainintaa jakokunnan tuon vuoden toimintakertomuksessa. Jakokunnan vuoden 1954 pöytäkirjat ja toimintakertomus eivät ole säilyneet. Rajankäyntiin saatiin kuitenkin selvyys vuoden aikana, koska siihen ei enää palattu seuraavina vuosina.

Sen sijaan kysymys Kalajokeen kaivettujen juovien omistuksesta oli edelleen päivänpolttava, osin koska niiden päälle oltiin suunnittelemassa (ja vähän myöhemmin rakentamassa) Pappilansuvannon siltaa. Kalojen ja nahkiaisten kulkua ohjaavat ja saaliin määrän kannalta keskeiset juovat eli joen pohjaan kaivetut tai luonnon siihen luomat siikojen lippoamispaikat olivat sukujen omaisuutta. Juovien omistusoikeuden historiallinen (tapaoikeudellinen) ja oikeudellinen perusta määrittyi niistä aikoinaan (ennen papiston rahapalkkaan siirtymistä) seurakunnan papille maksetusta sunnuntaiverosta, jonka mukaisesti sunnuntaina juovasta pyydetyt kalat kuuluivat papille. Juovien omistukset periytyivät suvuissa ja ne kirjattiin isäntien kuollessa perukirjaan. Juovien omistuksessa oli kyse myös paikkakunnalla jaetusta ja siellä kyseenalaistamattomasta sosiaalisesta normista. Siten paikkakuntalaiset eivät kalastaneet toisten omistamista juovista, vaikka siihen olisikin ollut satunnaisesti mahdollisuus.

Kaikkiaan näitä Pappilansuvannon yläreunalla sijaitsevia juovia oli (ja on) kolmetoista. Niiden välissä oli seitsemän pientä saarta 1950-luvul-

203 Närhisen kirje maanmittauskonttorille 13.5.1953. Jakokunnan arkisto. Kalajoki.

la.[204] Maannouseman ja joen virtapaikkojen siirtymän myötä eräät niistä ovat nyt vähävetisiä. Juovat olivat eteläpuolelta pohjoispuolelle lukien isäntien, kantatilojen tai talojen mukaan nimettynä seuraavat:

- Saaren juova
- Veljekset Heusalan juova
- Untisen juova
- Siipolan juova (P. Siipola)
- Siipolan juova (K.A. Siipola, Ojala-Siipola, Aukusti Siipola)
- Hietalan juova (seurakunta, Hietalan pappilan mukaan)
- Heusalan (entisen Pahikkalan) juova
- Ventelän juova
- Merenojan–Änkilän–Pahikkalan juova
- Kärjän juova
- Laitalan juova

Syystä tai toisesta listassa on lueteltu yksitoista juovaa kolmentoista sijasta, mutta ilmeinen selitys on, että eräät peräkkäiset juovat on laskettu yhteen. Jokeen nousevan kalan lippoaminen eli haavikalastus juovilta mutta myös muualta (esimerkiksi jokea jakavilta saarilta ja penkereiltä) oli tärkeä ravinnon ja varallisuuden lähde. Joen suulla ja sen varrella molemmin puolin oli lippoamista varten rakennettuja lavoja ja sopivia kiviä.

Asia tiivistetään kalastuskuntien pöytäkirjassa seuraavasti vuonna 1955. Samalla tulee kuvatuksi lippoamisen kannalta parhaat paikat.

> Todettiin po. juovien olevan Kalajoen parhaat nahkiaisenpyyntipaikat, samoin siianpyyntipaikkoina hyvät, että myös ns. suomuskalojen pyyntipaikat, joissa kalastuksia harjoitetaan keskikesänaikaa lukuunottamatta kautta vuoden. Nämä pyyntipaikat ovat yksityisomistuksessa ja niissä on harjoitettu kalastusta miesmuistoisista ajoista lähtien ja ne ovat edelleenkin tärkeitä kalastuspaikkoja. [– –]

204 Pöytäkirja Kalajoen Etelänkylän Kalastuskunnan ja Kalajoen Pohjan-Vasankarinkylän yhteisestä ylimääräisestä kokouksesta 2.6.1955, 4§. Tämän kirjoittajan vanhempien suvuilla (Saari, Siipola, Kärjä) oli yhteensä kolme juovaa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Juova-alue oli kalojen nousemis- ja kutemisaluetta, varsinkin siian kutupaikkana. [– –] hyvinä pyyntivuosina nahkiaisen ja siikakalan huippuhinnoissa ollessa on Juovien kalastuksien vuositulot saattaneet nousta miljooniin markkoihin.[205]

Tärkein poikkeama paikkakunnan perinteistä ja käytännöistä oli uuden kalastuslain 34. pykälän 2. momentti, jossa kiellettiin siian lippoaminen joesta loka- ja marraskuun ajan. Kalajokiset eivät kokeneet kalastusasetusta tältä osin tarpeelliseksi, varsinkin kun kalastusta säänteliväẗ myös perinnesäännöt. Laista riippumatta kalajokiset lipposivat (vain) sukujensa juovilla tai muilla vakiintuneilla paikoilla (useimmilla joenvarressa asuvilla oli omat pyydyksensä joessa tonttinsa kohdalla).

Liikkuvan poliisin toimintaa tehosti vuodesta 1953 eteenpäin myös se, että sen käytössä oli aikaisempaa enemmän määrärahoja poliisin päivärahojen maksamiseen: kaikkiaan 200 000 markkaa puolta vuotta kohden, mikä vastaa yhden poliisin noin neljän kuukauden palkkaa. Kesällä 1953 liikkuva poliisi sai myös kaksi uutta autoa, mikä mahdollisti pidemmät partiomatkat läänin laidoille, kuten Kalajoelle. Aikaisemmin poliisin autot olivat olleet jatkuvasti korjattavina.[206]

Salakalastuksen määrästä ja laadusta kertovat eräpoliisin toimintakertomukset vuosilta 1950–1954 (joista vuodet 1953–1954 koskevat uutta lakia). Ne kuitenkin antavat vain karkean kuvan rannikon todellisesta tilanteesta, koska salakalastus oli laajaa. Vuonna 1953 loka- ja marraskuun rauhoitusajalla salakalastamista havaittiin 16 kertaa, joista 15 oli lokakuulta. Kyse on mitä ilmeisimmin siian lippoamisesta, sillä samana aikana takavarikoitiin 21 lippoa, joita ei koko muuna vuonna takavarikoitu lainkaan. Vastaavasti lokakuulta 1954 löytyy koko Oulun läänin alueelta 21 rauhoitusajan loukkaamiseen liittyvää kalastusrikosta. Jälleen ne liittynevät siian lippoamiseen, sillä koko vuoden rikokset kohdistuvat tuohon yhteen kuukauteen. Yhteensä koko läänissä tehtiin lokakuussa 1953 34 ja lokakuussa 1954 36 kalastusrikosta, joten suurin osa kalastusrikok-

205 Pöytäkirja Kalajoen Etelänkylän Kalastuskunnan ja Kalajoen Pohjan-Vasankarinkylän Kalastuskunnan yhteisestä ylimääräisestä kokouksesta, joka pidettiin 2.6.1955. Kalastuskunnan arkisto.

206 Toimintakertomukset liikkuvan poliisin Oulun lääninpoliisin toiminnasta heinä-syyskuulta 1953. Kolme eri asiakirjaa. Hia:36. LP, KA.

sista aiheutui lippoamisesta.[207] Kalastusvälineiden takavarikointia koskevat aikasarjat kertovat puolestaan vuoden 1953 poikkeuksellisuudesta: kun 1952 takavarikoitiin 26 tapauksessa 33 kalastusvälinettä, vuonna 1953 takavarikkoon päätyi 27 tapauksessa 63 välinettä ja vuonna 1954 enää 10 välinettä yhtä monessa tapauksessa.[208] Luvut kertovat valvonnan tehostumisesta. Muutamassa vuodessa poliisi sai jokikalastuksen valvontaansa ja paikalliset lopettivat yhä riskialttiimmaksi muuttuneen toimintansa: toki samaan vaikutti myös elintason nousu, mikä vähensi kalastuksen tarpeellisuutta.

Eräpoliisitoiminnan tulokset raportoitiin vuoden 1954 syyskuussa jokaisesta läänistä erikseen. Oulun läänissä kerrottiin olevan kaikkiaan neljä eräpoliisia, mikä arvioitiin täysin riittämättömäksi määräksi. Läänin alueella oli kuusi siian nousujokea ja jokaisen valvontaan arvioitiin tarvittavan kuusi miestä. Neljän miehen sijasta loka-marraskuun rauhoitusaikana tarvittaisiin siis 36 miestä. Muistion mukaan sekään ei riittäisi, koska lippoaminen tapahtuu öisin ja kalastajat ovat umpikieroja. Eräpoliisin toimintakertomuksessa lääninkomisario Esko Suominen toteaakin:

> Salakalastajat kalastavat öisin, koska silloin on pimeä ja kiinnijoutumisen vaara on olematon, jos valvonta suoritetaan 2–3 miehen voimalla. Niinpä käytännössä tämä valvonta on jouduttu hoitamaan niin, että LP:n lääninosaston apu on ollut aivan ratkaisevaa laatua. [– –] Esim. loka-marraskuussa, jolloin siika on rauhoitettu, ei eräpoliisin ja LP:n yhteiset ponnistuksetkaan voi estää pyyntiä, vaan tulokseksi jää parhaassa tapauksessa tuntuva häiritseminen. Poliisin työskentelylle hyvin suurena haittatekijänä on se, että salakalastajat ovat tunnetusti erikoisen röyhkeitä ja lisäksi ”umpikieroja” asiakkaita. On aivan yleistä, ettei veli tunne veljeään ja isä ei tunne poikaansa silloin kun kysymyksessä on lohen- tai siian salakalastus.[209]

207 Oulun läänin eräpoliisin toiminnan tulokset lokakuulta 1954. Hia:39. LP, KA. Liikkuvan poliisin antamia rangaistuksia ei ilmeisesti käsitelty kihlakunnanoikeudessa.

208 Oulun läänin liikkuvan poliisin toimintakertomus loka-joulukuulta 1954, liite. Hia:37–38. LP, KA.

209 Havaintoja eräpoliisin suorittamasta kalastusvalvonnasta Oulun läänissä 2553/Ib/2/ 18.9.1954. Hia:39. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Lokakuun 1953 liikkuvan poliisin Oulun lääninosaston toimintakertomuksessa hän puolestaan kertoo siian luvattomasta kalastuksesta. Liikkuva poliisi oli suorittanut valvontaa Kala-, Pyhä-, Siika-, Oulu-, Kiiminki- ja Iijokien suistoissa, ja valvonta näyttää olleen aikaisempaa onnistuneempaa.

> Tehtävää edesauttoi se, että kun eräpoliisi nyt uuden alistuksen voimassa ollessa ensikerran työskenteli kiinteästi ennakolta lääninosastossa tehdyn suunnitelman puitteissa. Valvonnan yhteydessä takavarikoitiin 77 luvatonta pyydystä, joissa oli rysiä, verkkoja, lippoja ja atraimia. Syytteeseenpanoa varten ilmoitettiin 22 eri henkilöä.[210]

Myöhemmin kalastusvalvonta muuttui rutiinimaisemmaksi paikallisten ja poliisien tottuessa tehtävään.[211]

Salakalastuksesta on jäänyt paljon muistitietoa. Kalajoella syntynyt ja sittemmin Lohtajan kirkkoherrana elämäntyönsä tehnyt Mikko Himanka (1940–2016) sanoitti paikalliseen suulliseen perinteeseen ja muistitietoon tukeutuen ”Plassin poikain lauluja” 1960-lopulla ja 1970-luvun alussa.[212] Himanka ja muut pojat viettivät lapsuutena Plassilla ja tunsivat ne kulmat hyvin. Laulut julkaistiin ensi kerran Kalajokipäivänä 15.7.1973 ja laulettiin Kalajoen kulttuurilautakunnan kustantamalle kasetille vuonna 1999. Yhden laulun sanat kuitenkin pahoittivat erään suvun mielet, minkä takia kritiikin vakavasti ottanut ja muutenkin ihmisten tunteisiin herkästi vastannut Himanka poltti myymättömät kasetit.[213]

210 Selostus liikkuvan poliisin Oulun lääninosaston toiminnasta lokakuulta 1953. Hia:36. LP, KA.

211 Aiheeseen liittyviä uutisia löytyi vuosilta 1953–1955 muutama. Toisin kuin Kalajoella, sen pohjoispuolella olleen Pyhäjoen kunnan salakalastajilla ei ollut yhteisön tukea, sillä paikallinen kalastushoitokunta ilmoitti sitoutuvansa antamaan kaiken tukensa paikalliselle poliisille laittomien kalastajien kiinnisaamiseksi. Sakkoa perittiin kiinnijäänyttä kohti 5 000 markkaa eli sekatyömiehen noin viikon palkan verran. Pyhäjoelta on erikseen maininta, että ”luvattomilta alueilta kalastamista ei tapahtunut”. Varsinainen uutinen kertoo, että tavanomaisesta poiketen lokakuussa 1953 ei Pyhäjoen edustalta saatu juurikaan siikaa, koska myrskyt olivat repineet verkot, minkä seurauksena ”kalastuksessa on tyydyttävä lähinnä ’onkihommiin’”. Onkiminen olikin laillista, lippoaminen ei ollut. *Liitto* 16.10.1953; *Kansan tahto* 13.10.1953.

212 Keltaiselle paperille painettu valokopio laulukirjaan tehdystä liitteestä. Alkuperäinen laulukirja Mikko Himangan hallussa. Mikko Himanka on selvittänyt laulujen tausta-ajatusta *Keskipohjanmaassa* 15.7.1973.

213 Mikko Himangan kirje 30.12.2013.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Yksi lauluista käsittelee siian lippoamista 1950-luvun alun Kalajoella. Lippolaulu on jälleen yksi osoitus siitä, kuinka mieleenpainuva yhteisön ja julkisen vallan välinen jännite oli 1950-luvun Kalajoella. Se myös havainnollistaa Kalajoen nuorisoseurantalolla tapahtuneen kahakan (tulevan kapinan) alla tapahtuneita asioita. Siianpyynnin sääntelystä laulussa kerrotaan seuraavaa:

> Syksyllä markkina-aikaan siika merestä jokkeen ui. Pyrstöt potki, pojilla vaiva, joku lipon jo päivällä kaivo, ja sitten, ko tuli yö, alako joella leikki ja työ.
> Lentävät markkina-aikaan usein rannalla vartioi. Pojat leikki, pollarit työsä, lensi raketti, vihellys yösä. Syksyllä ko oli yö, joella käynnisä leikki ja työ.
> Kerrotaan markkina-aikaan lippohommista juttuja. Mieleen tulee: pollari kerran, seiso kivellä, poikia ootti. Kai lipon päähänsä sai, ko sitten joesa melskas ku hai.
> Joella markkina-aikaan pojat turvasa lipposi, mutta rantaan vene ko pääty, pakojuoksuksi leikki jo käänty. Jokunen sakkoja sai, lipponsa usia menetti kai.
> Syksyllä markkina-aikaan laki ja leikki tappeli. Nuha, uni poikia vaivas, seikkailunhalu tieltään lain raivas. Nii sitte ku tuli, alako joella leikki ja työ.

Ajankohta toistuu jokaisessa säkeistössä: lippoaminen sijoittui syysmarkkinoiden aikaan. Laki totesi selvästi lippoamisen olevan laitonta, ja kalajokiset tiesivät sen. Laulussa mainitaan, että lippoajat olivat olleet ”poikia”. Sanatarkasti tulkittuna se viittaisi kouluikäisiin lapsiin. Kuitenkin Kalajoen puheenparressa *poika* viittaa myös aikuisiin: esimerkiksi sanonta *mitäs poijat* voi tarkoittaa kaikenikäisiä miehiä. Myös muistitiedon mukaan lippoamassa olivat pojat, isät ja isoisät. Erikseen on mainittu sotaa käyneiden miesten kontanneen ojanpohjia pitkin lippoamispaikoille. He olivat olleet 1940-luvun alussa vähintään 20-vuotiaita, jolleivat vanhempiakin. Nämä ”poijat” olivat siis reilusti yli kolmekymmentävuotiaita, kun he kävivät lippoamassa 1950-luvun alussa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Toisessa säkeistössä kerrotaan, että valvonnasta huolehtivat ”lentävät”, toisin sanoen Oulusta Kalajoelle tullut liikkuvan poliisin henkilöstö. Valvonnan siirtäminen ulkopuoliselle taholle kertoo osaltaan lippoamisen asemasta Kalajoella. Sitä ei pidetty rikollisena tai edes moraalisesti tuomittavana toimintana. Paikkakunnan poliisit olivat monin sidoksin kytköksissä yhteisöönsä, joten heistä ei ollut kieltoa aktiivisesti valvomaan.

Poliisien asenne-eroista kertoo kirjallinen lippoamista koskeva muistitieto, jota ei ole tarkemmin ajoitettu, mutta joka sijoittuu 1950-luvun alkuun. Siinä isä ja poika käyvät yön pimeinä tunteina lippoamassa. Paikallista poliisia ei pelätty, sillä

> Joskus oli sattunut, että ne kulkivat rantaa taskulampun kanssa. Mutta kunnon miehiähän ne olivat, kansanmiehiä. Tiesivät ettei täällä ihan huvikseen oltu [– –] Eivät ne mitään sumppua tehneet, vaan huolehtivat fiksusti siitä, että aina Holman puolelle voi häipyä. Tai toisin päin.[214]

Kuvaavaa on, että paikallispoliisi sai kiinni yhden lippoajan 21.10.1953 ja 3.9.1954 toisen, joka kalasti ”liikkuvalla rihmapyydyksellä siikapitoisessa vedessä seisten”. Tuomioksi tuli edellisestä 50 ja jälkimmäisestä 20 päiväsakkoa.[215] Uskottavaa ei ole, ettei Kalajoen varrella olisi ollut muita lippoajia noina vuosina, vaan kyse oli enemmänkin poliisin haluttomuudesta puuttua asiaan. Liikkuvalla poliisilla ei ollut samanlaista ymmärtävää asennetta. Samassa muistitiedossa kerrotaan, että Plassilla olleen ns. hattukauppiaan talon kohdalla parkissa ollut liikkuvan poliisin auto sytytti valonsa, jolloin lippoajat jäivät valokeilaan.[216] Isä ja poika

214 Kirjallinen muistitieto, julkaistu vuonna 2008 *Harakanvarpaat*-antologiassa s. 17. Reijo Ainasoja toimitti valokopion teoksen sivusta 11.7.2014.

215 Kalajoen ja Alavieskan pitäjäin käräjäkunnan kihlakunnanoikeuden rangaistusluettelot 1953 ja 1954. Oulun maakunta-arkisto, KA. Aineiston kävi paikan päällä katsomassa ja osin kuvaamassa Sirkka Alho. Aineistoon sisältyi vielä salassapidonalaista materiaalia, joten koko aineisto noilta vuosilta ei ollut vielä katsottavissa.

216 Reino Ainasojan toimittama kirjallinen lähde (11.7.2014). Eräiden kertomusten mukaan jokisuulla olisi ollut ilmatorjuntavalonheittimiä. Tämä kuulostaa varsin erikoiselta. Aivan mahdotonta se ei kuitenkaan ollut syksyllä 1953. Kalajoesta noin 40 kilometriä etelään on Lohtajan pitäjä, johon oli tammikuussa 1952 perustettu ilmatorjuntajoukkojen Vattajanniemen ampuma-alue. Laitteisto olisi ollut sieltä ehkä saatavissa. Virka-apupyyntöä ei ole arkistolähteistä tarkastettu.

https://doi.org/10.21435/ha.152

pääsivät kuitenkin pakoon, sillä poliisit eivät tunnistaneet valokiilassa olleita kalastajia. Siltä syksyltä lippoaminen jäi tuohon kertaan.

Muistitiedon mukaan joensuistoa valvottiin myös valoraketeilla ja valonheittimillä syksyisin lippoamisjakson alettua. Raketit mainitaan myös laulussa. Niitä oli poliisin käytössä runsaasti sotavuosien ylijäämävarastoista, ja he ampuivat niitä suvantojen ylle joen pohjoispuolelta.[217] Valonheittimet olivat todennäköisesti poliisin käytössä olleita vahvoja käsivalaisimia. Ne ovat jääneet kalajokisten silloisten pikkupoikien mieleen heidän seuratessaan ”lentävien” toimintaa pappilan suvannossa.[218]

Valvonnan tehokkuuteen vaikutti myös se, että kalajokiset tiesivät, milloin liikkuvan poliisin partio oli Kalajoella. Sen aikaisilla teillä ajomatka Oulusta Kalajoelle kesti neljättä tuntia, joten liikkuvan poliisin valvontamatka edellytti yöpymistä.[219] Tiedon liikkuvien poliisien tulosta Kalajoelle on täytynyt levitä välittömästi, sillä pohjoisesta tuli Kalajoelle vain yksi maantie. Se tuli jokirantaan jokisuulla, josta se jatkui parin kilometrin verran joenrantaa yläjuoksulle. Sillan ylittämisen jälkeen tie palasi eteläpuolelle ja jatkui kohti jokisuuta.

Kolmannessa säkeistössä mainitaan erikseen lippoamisen ja markkinoiden ajallinen yhteys, johon liittyy vielä maininta poliisin uittamisesta. Poliisin vastustaminen kalojen takavarikoinnin yhteydessä ei ollut tavatonta. Kalajokisten muistitiedossa on puolen tusinaa tapausta, jotka saattavat olla osin päällekkäisiä.[220] Niistä ainakin yhdessä lippoajat uittivat poliisit laulun kuvaamaan tapaan lippojen varsilla tai haaveilla. Samasta tapauksesta saattaa olla kertomus Parkkila-nimisen poliisin yrityksestä pidättää lippoaja. Myös tuolloin kiinni jäänyt lippomies nappasi poliisin lippohaaviin ja veti hänet sillä jokeen. Toisessa paikkakuntalaisten muistiin jääneessä tapauksessa miehet virtsasivat porukalla maahan kaadettujen poliisien päälle. Tästä kertomuksesta on erilaisia versioita,

217 Väinö Hietalan puhelimessa kertomaa 2.6.2014. Meren puolelta kalastusta valvoi merivartioalus, jonka nimi oli Haukka.

218 Juho Kiviojan puhelimessa kertomaa keväällä 2014 (useita kertoja).

219 Kalajoella liikkuvan poliisin miehet majoitettiin Laitalan matkustajakodissa, joka oli Pohjankylällä. Hanna Saaren 19.5.2015 välittämä muistitieto, jonka lähteenä oli hänen isänsä Veli Saari.

220 Näitä kertomuksia ovat kertoneet Mikko Himanka, Eero Saari, Eila Saari, Väinö Siipola, Pasi Saari, Veli Saari, Juhani Kärjä, Juho Kivioja ja Olli Kivioja sekä kymmenkunta muuta paikalla ollutta tai asiasta paikalla olleilta kuullutta. Omakohtaisesti paikalla on ollut Väinö Hietala, joka oli nuorena miehenä todistamassa ammuskelua.

https://doi.org/10.21435/ha.152

joita ei kuitenkaan ole sen paremmin dokumentoitu, mikä tietysti vähentää muistitiedon luotettavuutta. Miesten tarkoituksena oli poliisien virkaintoisuuden jäähdyttäminen, mutta toki kysymys oli myös paikan näyttämisestä poliiseille. Kolmantena kerrotaan tapauksesta, jossa lippoajat olisivat tyhjentäneet tai puhkaisseet liikkuvan poliisin auton renkaat poliisin ollessa joen rannassa valvomassa.

Neljännessä ja paremmin dokumentoidussa tapauksessa lippoajien vene päätyi joen etelärannalle, jossa poliisit yrittivät ottaa kalastajat kiinni. Poliisi ampui venettä kohti yhden tarinan mukaan käsiaseella ja toisen, vähemmän uskottavan version mukaan konetuliaseella. Vene jäi poliisien haltuun miesten hypättyä rannalle, mutta ketään ei saatu kiinni. Takavarikoitua venettä, jossa muistitiedon mukaan oli ainakin yksi luodinreikä, säilytettiin ennen huutokauppaa elosuojassa (konevarastossa) Kalajoen Holmanperällä.

Viidennessä muistitietoon tarttuneessa tapauksessa lippomiehet sahasivat Pappilansuvannossa sijainneeseen lippoamissaareen vieneen polkusillan lankun puoliksi poikki sillä ajatuksella, että se pettäisi isokokoisen konstaapeli Nurmen alla ja tämä putoaisi jokeen. Lippomiesten tavoitteet toteutuivat, mikä ei tietenkään ollut omiaan lisäämään poliisin arvovaltaa yhteisössä. Poliisien kanssa kahinointi jatkui myös vuonna 1954 tai 1955, jolloin jokeen päätyi muistitiedon mukaan konstaapeli Perälä. Nimismies Närhisen seuraajan lippomiehet uittivat 1956 tai 1957.[221]

Muistitieto on sikäli haastava lähde, että sen avulla näitä tapahtumia ei kiistattomasti voida sitoa tiettyyn vuoteen tai hetkeen. K*alajoen kahakan* kannalta olisi toki houkuttelevaa ajatella, että ainakin ensimmäisenä mainittu poliisin uittaminen markkinoiden yhteydessä sijoittuisi lokakuulle 1953. Tämä osaltaan selittäisi poliisien ärtymystä markkinatanssien yhteydessä. Muistitietoaineisto ei kuitenkaan mahdollista tapahtumien tarkkaa ajoittamista. Kuvatut tapahtumat eivät ole myöskään tarttuneet asiakirjoihin: inhimillisesti toki on ymmärrettävää, että poliisi ei vie eteenpäin juttua, jossa lippomiehet ovat hänen päälleen virtsanneet tai hänet haavilla uittaneet.

221 Jorma Ojalan kertomaa 26.8.2014.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kiistatonta on toisaalta, että liikkuva poliisin johto oli antanut miehistölleen määräyksen valvoa markkinavalvonnan ohella siian lippoamista Kalajoen suistossa. Muun ohella tähän viittaa se, että Kalajoen kapinan aikaan nuorisoseurantalolla oli paikalla yksi Oulun läänin neljästä kalastuksenvalvojasta, eräpoliisi Pekka Kurikka.[222] Hän ei olisi ollut Kalajoella, jollei kalastukseen olisi kiinnitetty erityistä huomiota ja häntä ei olisi määrätty paikalle. Markkinavalvonta olisi joka tapauksessa tuonut liikkuvat poliisit Kalajoelle lokakuun alussa 1953, mutta ilman kalastuksen valvontaa itse jokeen ei olisi kiinnitetty erityistä huomiota syksyllä 1953. Siten Kalajokeen kohdistui samanaikaisesti kahteen teemaan – markkinoihin ja kalastukseen – liittyvä ulkopuolisen liikkuvan poliisin valvonta, joka sitten syysillan edetessä laajentui nuorisoseurantalon valvontaan.

Kalastuksen valvonnassa ei todennäköisesti ollut kyse Kalajoen nimismies Närhisen liikkuvalle poliisille tekemästä virka-apupyynnöstä. Muistitiedon mukaan hän suhtautui paikallisten miesten lippoamiseen maltillisesti, koska hän kertojien mukaan ymmärsi kotitarvekalastuksen merkityksen perheiden leivän leventäjänä ja tiesi lippoamisjuoviin liittyvät perinnetavat ja -oikeudet. Paikallista kalastuksenvalvontaa oli, mutta se ei ollut kovin aktiivista. Syytä on siis haettava lääninpoliisin aktiivisuudesta, jolloin vaihtoehtoina olivat joko sen oma-aloitteinen toiminta laittoman lippoamisen lopettamiseksi ja laillisen järjestyksen palauttamiseksi tai keskushallinnon erillinen määräys toimia näiden tavoitteiden mukaisesti. Käytettävissä oleva aineisto tukee edellistä selitystä mutta ei sulje pois jälkimmäistäkään. Joka tapauksessa kalajokisten poliisien ja liikkuvan poliisin intressit eivät tässä kohden olleet kaikin osin samansuuntaisia.

Lippolaulun viimeisessä säkeistössä kerrataan aikaisempaa mutta nostetaan vielä esiin kalastajien motivaatio. Himanka viittaa sanoissaan poikien seikkailunhaluun. Epäilemättä syksyiseen yöhön sijoittuva hiiviskely poliisien lamppujen alla on ollut nuorille miehille mieleenpainuva kokemus. Sodasta palanneille aikuisille miehille tilanne on ehkä ollut toinen. Heille paikallisen poliisin ei kannattanut mennä ohjeis-

222 Pekka Kurikan kuulustelu 18.11.1953. KKO, KA. Kuulustelu on tehty Kalajoella, mikä on mainitsemisen arvoista, koska Kalajoki ei ollut Kurikan asuinpaikka.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tamaan kalastuksen kaltaisesta asiasta.[223] Kalajoen kapinan yhteydessä kuulusteltujen miesten enemmistö oli syntynyt 1920-luvun lopulla tai 1930-luvun alussa, ja he olivat kasvaneet aikuisiksi sodan jälkeisinä vuosina. Mukana oli kuitenkin myös sodassa olleita miehiä. Kapinallisista Antti Nauha ja Veikko Myllylä olivat palvelleet rintamalla. Antti Myllylä oli syntynyt vuonna 1926 ja siten sodan päättyessä vasta koulutettavana. Muista mukana olleista miehistä sodassa olivat olleet Joni Ojala ja Johan (Janne) Siipola. Heistä Ojala oli monin kunniamerkein palkittu ja laajasti pitäjässä arvostettu ylikersantti ja Siipola muonitustehtävissä ollut sotamies.[224] Useimmat kapinallisista – kuten suurin osa kalajokisista – olivat lippoajia. Seikkailunhalun ohella tärkeä syy sille, miksi miehet yön pimeydessä kalastivat, oli ravinnon tarve.

Salalippoamisesta on jäänyt muutakin muistitietoa. Isäni äiti Eila Saari (os. Siipola) kertoi minulle miehensä Eero Saaren liponneen noina 1950-luvun alun vuosina säännöllisesti sukunsa juovalta ja talonsa kohdalta joen rannasta. Lippoamista ei pidetty erityisen pahana, ja se oli elannon saamisen kannalta välttämätöntä. Eero Saaren mukana oli usein myös isoäitini veli Väinö Siipola, joka kapinapapereissa on mainittu poliisiauton ovessa olleiden vaurioiden arvioijana. Äärimmäisen rehellisen miehen maineessa Väinön osallistuminen lippoamiseen kertoo, etteivät paikalliset pitäneet toimintaa rikoksena.

Syyllisyyden tuntoa vähensi myös se, että lippoamassa käytiin isommilla porukoilla. Isoisäni Eero Saaren kanssa samoilta juovilta liponneet miehet olivat isoisäni tavoin enimmäkseen suojeluskuntataustaisia, sodassa viisi vuotta olleita ja kunniamerkein palkittuja aliupseereita. Heille liikkuvalle poliisille kiinnijääminen ei ollut merkittävä uhkakuva, arvioidaan uhkaa sitten esivallan vallankäytön tai heidän maineensa kannalta. Poliisin oli päinvastoin syytä olla huolissaan omasta turvallisuudestaan mennessään pidättämään kokeneita, poliisin toimintaan nihkeästi suhtautuvia sotaveteraaneja.

Naiset eivät yleensä itse liponneet, mutta he osallistuivat kalastukseen muuten. Esimerkiksi isäni äiti Eila Saari kertoi itse olleensa perkaamassa

223 Kalajokiset olivat jatkosodan alkupuolen Jalkaväkirykmentti 29:ssä. Sen hajottamisen jälkeen kalajokisia oli useissa rykmenteissä enimmäkseen Laatokan pohjoispuolella.

224 Siirilä 1991.

https://doi.org/10.21435/ha.152

edellisenä yöllä lipottuja siikoja Isonsillan eteläpäässä olleen entisen kotitalonsa rantasaunassa, kun liikkuvan poliisin miehet olivat tulleet tankkaamaan autoaan talon ja rantatien välissä olleelle bensatankille syksyllä 1953.[225]

Edellä mainittua *Plassin poikain lauluja* -kasettia varten tekemässään ”spiikissä” kalajokista syntyperää oleva Lohtajan kirkkoherra Mikko Himanka toteaa, että ”50-luvun Kalajoen kapinaa voidaan psykologisesti selittää tästä salalippoamisesta käsin”. [226] Tästä näkökulmasta siianpyynti oli osa samaa pinnan alla kuplivaa kalajokisten ”kurittomuutta”, joka toisessa muodossa ilmeni nuorisoseurantalon pihalla ja kolmannessa muodossa Kalajoen hiekkasärkkien juhannusjuhlissa.

Riittävä ehto: syysmarkkinat

Eniten vaivaa ja vastusta Oulun läänin liikkuvalle poliisille aiheuttivat Pohjanmaan jokavuotiset markkinat, joille osallistuvat kauppiaat kulkivat markkinoilta toisille paikallisten tuottajien täydentäessä tarjontaa omilla tuotteillaan ja eläimillään. 1600-luvun alkupuolelta 1920-luvun alkuun markkinoita järjestettiin kolmesti vuodessa tuotantosyklin mukaan. Sen jälkeen markkinoita järjestettiin kahdesti vuodessa, keväällä ja syksyllä. Jossakin vaiheessa Pohjanmaan pitäjien kevätmarkkinat loppuivat ja markkinat keskittyivät syksyyn. Vielä 1950-luvulla markkinat olivat alueellisesti merkittävä tapahtuma, joka kokosi kauppiaita sekä rannan- että joensuuntaisesti. Kalajoen markkinat pidettiin (ja pidetään) joka vuosi lokakuun ensimmäisenä perjantaina ja lauantaina Kalajoen jokisuun pohjoispuolella olevalla Plassin markkinapaikalla.[227] Kalajoen markkinoita on aikaisemmissa julkaisuissa laajalti esitelty, ja minulla

225 Useita kertoja vuosina 2010–2013. Kirjattu hänen luvallaan. Isäni äiti ei itse osallistunut Kalajoen kapinaan, koska hän oli muiden pientilojen emäntien tavoin lypsyllä ja muutenkin kiireinen. Seurantalon tapahtumat eivät enää kiinnostaneet häntä samalla tavalla kuin aikaisemmin, jolloin hän oli seura-aktiivi. Muistitiedossa maininnan arvoista on se, että poliisilla näyttää tuolloin jo olleen kunnon autoja ja komennusmäärärahoja, mikä auttaa tapahtuman ajoittamisessa.

226 Mikko Himangan kirje 30.12.2013.

227 Markkinat siirrettiin vanhalta Kauppatorilta 1921 Tervatorille, joka nimensä mukaisesti oli entinen tervan myynti- ja varastointipaikka, mutta molemmat paikat olivat lähellä toisiaan.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ei ole asiasta sen enempää uutta kerrottavaa.[228] Siten niiden tarkastelu on tarpeen tässä yhteydessä yksinomaan sen verran, että markkinoiden merkitys ihmisten organisoitumisen alustana tulee lukijalle näkyväksi.

Markkinat keskittyivät maalaismarkkinoiden tapaan yleensä tavaroiden ja hevosten kauppaan, mutta siellä myös tapahtui kaikenlaista muuta. Vuosien mittaan markkinoilla muun muassa tapeltiin ja myytiin viinaa. Asiasta on jäänyt muistiin ainakin kaksi laulua. Ilmari Turja (1901–1998) lauloi 1960-luvulla seuraavaa laulua Kalajoen markkinoista:

> Minä menin Kalajoen suuhun, siihen suureen tappeluhun, josta huanot ajettihin pois, josta huanot ajettihin pois. Mutta se tappelu ei ollu oikia, sillä sinne tuli mustalaispoikia, jokka löivät puukolla, jokka löivät puukolla.[229]

Laulun kertomus sijoittuu 1920-luvulle, jolloin markkinat olivat maineikkaita sekä laajuudestaan että levottomuuksistaan. Vuonna 1920 Kalajoella oli myös isohko tappelu, jossa kalajokiset ottivat yhteen tamperelaisten kanssa. Kalajokiset voittivat tappelun ja tamperelaiset joutuivat vetäytymään verissäpäin. Tämä tapaus ei mennyt oikeuteen.[230] Laulun ajoittamista ja analysointia olennaisempaa on kuitenkin todeta, että sekä muistitiedon että Kalajoen historian valossa markkinapaikkaan liittyi myös yhteiskuntarauhaa horjuttavia piirteitä.

Markkinoiden valvonnasta vastannut liikkuva poliisi huomautti Pohjanmaan markkinoiden rauhattomuudesta ja rappiosta joka vuosi 1950–1956. Ne olivat menettäneet merkitystään kauppapaikkoina ja muuttuneet poliisin silmissä lain reunamilla tapahtuvan kaupan ja kaupustelun areenoiksi. Miksi näin oli tapahtunut, on jossakin määrin epäselvää, mutta ilmeisin selitys oli, että liikenteen kehittyessä muu kauppa oli helpottunut siten, että erilaista ”rihkamaa” oli paremmin saatavilla paikkakunnan kaupoista ja alueen kaupungeista. Markkinoille oli jäänyt vuo-

228 Ks. Erkki Ahon Kalajoen historia -blogi http://kalajoenhistoria.blogspot.com/2008/12/kalajoen-markkinat.html; myös *Kalajoen historiassa* on laajalti markkinoihin liittyvää materiaalia.

229 Merkinnyt muistiin professori Janne Hukkinen, joka on Turjan pojanpoika. Toinen laulu on kirjattu Kalajoen historiaan, jossa myös on kuvauksia muista tappeluista, Kyllönen 1980, 353.

230 Tamperelaisten pieksäminen mainitaan Kalajoen kapinan yhteydessä *Keskipohjanmaassa* 5.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

denkiertoon sidottujen tuotteiden sekä eläinten kauppa. Markkinoilla kokoontui poliisin silmissä epämääräisiä ryhmiä, joista erikseen liikkuvan poliisin toimintakertomuksissa mainitaan useita osin päällekkäisiä ryhmiä. Esimerkiksi vuonna 1952 mainitaan, että

> Markkinathan ovat menettäneet aikaisemman merkityksensä ja ovat muodostuneet etupäässä hevoshuijareiden, mustalaisten, viinatrokarien ja hämäräperäisten ainesten kokoontumistilaisuuksiksi, joiden valvonnassa poliisilla riittää työtä yllin kyllin.

Nämä ryhmät ovat tuomioiden valossa pitkälti päällekkäisiä. Ajanjaksolle tyypillisesti romanit määriteltiin ryhmänä epämääräisiksi rikollisiksi. Vuotta myöhemmin vuoden 1953 raportin sävy on sama:

> Markkinat tuottavat jatkuvasti paljon vaivaa LP:n komennuskunnille juoppoineen, mustalaisineen[231] – jotka nykyään ovat erikoistuneet mm. viinan myyntiin – ja muine tyhjäntoimittajineen. Markkinoiden ainoa myönteinen puoli, poliisin näkökulmasta katsottuna, lienee siinä, että etsintäkuulutettuja ja rikollisia henkilöitä tavoitetaan niissä melko runsaasti.[232]

Markkina-aikaan pohjoisesta etelään markkinoiden mukana kulkeneet matkamiehet toivat mukanaan vahvaa alkoholia, olihan se tärkeä, joskin laiton, myyntiartikkeli muiden tavaroiden joukossa. Poliisit saivat kiinni eteläiseen Oulun lääniin tarkoitettuja spriikuljetuksia syksyllä 1953. Muuten virkavalta ei kaupantekoa onnistunut häiritsemään.[233]

231 Kalajoella oli yksi viinan salakauppaan osallistunut romaniperhe, jonka rikos- ja asuntoasiat ovat hyvin esillä kunnanhallituksen vuosien 1952–1956 pöytäkirjoissa ja Kalajoen rikostilastoissa. Tavanomaisten ongelmien ohella kunnan asuntoon sijoitetun romaniperheen elämäntavassa aiheutti häiriötä ohikulkevien romanien tapa viettää perheen asunnossa pidempiä aikoja, minkä seurauksena ”rauha ja järjestys on suuresti häiriintynyt”. Perhe ei ole saanut asuntoa muualta koska ”ovat romaneja”, joten kunta ratkaisi asian ostamalla mökin syrjemmältä ja asuttamalla perheen sinne. Asiaan liittyvät tausta-asiakirjat ovat Kalajoen kunnan arkistossa Eb14E (huoltolautakunnan kirjeet). Keskusrikospoliisin Oulun arkistossa on puolestaan useita laajoja kuulustelupöytäkirjoja, joissa on myös romanien kuulusteluja. Esimerkiksi RTK 74/53. Caa:93. Krp Oulu, KA.

232 Liikkuvan poliisin toimintakertomus 1953. Hib:1. LP, KA.

233 RTK 74/53; 93/53; 162/53, 163/53. Caa:93. Krp Oulu, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Markkinoilla myös koeteltiin voimia. Jokaisella miehellä ja väliin naisillakin oli hallussaan lihan leikkaamiseen ja sytykkeiden vuolemiseen soveltuva puukko tai veitsi. Humaltuneiden miesten välinen väkivalta meni helposti ihon alle. Näistä on jäänyt jonkin verran mainintoja liikkuvan poliisin asiakirjoihin ja paikallisiin kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoihin. Suurin osa viilloista jäi kuitenkin piilorikollisuudeksi ja osapuolten kesken sovittavaksi.

Riittävä ehto: markkinatanssit

Markkinoiden ensimmäinen päivä 9.10.1953 päättyi Kalajoella nuorisoseurantalolla järjestettyihin markkinatansseihin. Markkinatanssit olivat paitsi markkinamenojen perinteinen osa, myös sadonkorjuujuhla, joka rytmitti siirtymää syksystä talveen ja maa- ja karjatalouden[234] ajasta kala- ja metsätalouden aikaan. Markkinatanssien jokavuotinen järjestäminen oli periaatteessa vastoin nuorisoseuratoiminnan vakiintuneita periaatteita, jotka korostivat monipuolista ja ennen kaikkea itsetuotettua ohjelmaa, kuten näytelmiä, tanhu- ja voimisteluesityksiä, puheita ja kuorolaulua. Ulkopuolisiin orkestereihin perustuvien tanssien ja nuorisoseuraliikkeen tavoitteiden välinen jännite oli hyvin myös Kalajoen nuorisoseuran tiedossa. Nuorisoseuran edustajat perustelivat tanssien järjestämistä olosuhteiden aiheuttamalla pakolla. Kun paikkakunnan nuoret halusivat tanssia, heille ei kannattanut tarjota muunlaista ohjelmaa ainakaan kovin suuressa mitassa.[235] Puolustukseksi seuran edustajat totesivat myös, että tansseissa soittanut orkesteri oli useimmiten paikallinen tai ainakin siinä soitti kalajokisia miehiä, joten nuorisoseurantalon tanssit edistivät myös paikallista kulttuuria.[236]

Nuorisoseuran markkinatanssit olivat leimallisesti maatalousväestön tilaisuus, mikä näkyy muun muassa kuulusteltujen henkilöiden asuinpaikoissa ja ammateissa. Samaan aikaan jokisuulla lähellä markkina-

234 Lehmien maidontuotanto väheni talvisin rehuruokinnassa. 1950-luvulla lasku ei kuitenkaan ollut entisellä tasollaan AIV-rehun yleistymisen myötä.

235 Puputti 1997, 99.

236 Eino Ventelä kertoo 16.11.1953 pidetyssä kuulustelussa olleensa soittamassa orkesterissa. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

paikkaa sijainneella työväentalolla, jota Kalajoella kutsuttiin Teatteritaloksi, oli myös poliittisen vasemmiston järjestämä juhlatilaisuus työväelle.[237] Tämä jako kahteen leiriin oli Kalajoella tavanomainen. Muistitietoon on jäänyt mainintoja nuorisoseurantalon ja työväentalon asiakkaiden välisistä eroista. Kertoman mukaan työväentalolle kehtasi mennä myös huonommissa vaatteissa, mutta nuorisoseurantalolla olevilta nuorilta odotettiin vähän parempia vaatteita.[238] Taustalla oli varallisuuserojen ohella toki myös poliittinen jako. Jaot eivät kuitenkaan olleet symmetrisiä, sillä työnväentaloa pidettiin poliittisena ja nuorisoseurantaloa poliittisesti neutraalina, vaikka se olikin toiminnallisesti lähellä maalaisliittoa. Niinpä työväentalolla käyvä työläisnuoriso kävi myös nuorisoseurantalolla, mutta nuorisoseurantalolla käyvä maatalojen nuoriso ei lähtenyt työväentalolle ilman poikkeuksellista syytä. Erot eivät kuitenkaan olleet niin jyrkät, etteivätkö nuoret olisi seurustelleet ja aikuiset kyläilleet poliittisen rajalinjan ylitse.[239]

Nuorisoseuran tanssit alkoivat Kalajoella yleensä iltakahdeksalta.[240] Myös tämä osaltaan kertoo siitä, että tanssit olivat maatalousväestön juhla. Maatalojen naiset kävivät ensin lypsämässä lehmät iltakuuteen mennessä, minkä jälkeen he tarvitsivat jonkin verran aikaa keittiöaskareisiin ja tansseihin valmistautumiseen. Pelto-, metsä-, saha-, kalastus- ja kuljetustöissä käyvien nuorten miesten valmistautuminen tansseihin oli yksioikoisempaa. Moni markkinatansseihin valmistautuva mies oli aloittanut ”pohjien ottamisen” viina- ja kiljupulloista jo iltapäivällä töistään päästyään. Iltamiin valmistautuvan nuorisoseurantalon ovet olivat asiakkailta vielä kiinni (päivällä oli jo ollut pienimuotoisemmat päivätanssit[241]), joten miehet valmistautuivat tansseihin kodeissa ja kahviloissa.

Viinapulloja olivat tuoneet Pohjanmaan tietä edestakaisin ajavat autonkuljettajat Kokkolasta ja Raahesta, mutta niitä oli myös hankittu markkinoilta. Lisäksi pitäjässä oli omaa kiljuntuotantoa.[242] Kiljuntuotan-

237 Pentti Saaren kuulustelu 17.12.1953. KKO, KA.
238 Eila Saaren kertomaa 2000-luvun alkupuolelta.
239 Simo Siipolan kertomaa keväältä 2021 (käsikirjoitukseen tehty kommentti).
240 Siipolan kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.
241 Antti Rahkolan kuulustelu 17.12.1953. KKO, KA.
242 Esimerkiksi Yrjänän autolla tuotiin kolme pulloa viinaa tilaajalle. Arvo Kosken kuulustelu 18.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nossa kysymys ei ollut aivan pienistä määristä. Eräs kuulusteltavista kertoi tehneensä kesän 1953 aikana kiljua kolme tai neljä kertaa kymmenen litran pullossa ja markkinatansseihin vielä yhden annoksen, mikä oli tuottanut 7–8 litraa kiljua kertaa kohden. Toinen kertoi valmistaneensa kerralla aina 25 litraa.[243] Kiljua oli tehty ainakin neljässä riihessä. Käymisteitse voidaan saavuttaa maksimissaan noin 20 prosentin alkoholipitoisuus. Käytännössä näin vahvaa tuotetta saadaan aikaan harvoin, sillä tutkitut pitoisuudet näyttävät jääneen noin 10 prosenttiin.[244] Lisäksi täysi-ikäiset (21-vuotiaat ja vanhemmat) miehet olivat hankkineet alkoholia omilla viinakorteillaan.[245] Velvoite uusia kortti vuosittain antoi liikkuvalle poliisille myös mahdollisuuden ”poimia pois” etsintäkuulutetut henkilöt. Tämä alkoholiliikkeen ja poliisin yhteistyö osoittautui tehokkaaksi toimintatavaksi.[246]

Useimmat kuulustelluista miehistä kertoivat olleensa nuorisoseurantalolla humalassa. Heistä useimmat kertoivat juoneensa joko tuntemattomalta henkilöltä ostettua viinaa tai omatekoista kiljua.[247] Viiniä oli yhdellä ja olutta ei ollut juonut kukaan, mikä kertoo paikallisesta juomakulttuurista. Myöskään ei ole mainintoja pirtun tai kotipolttoisen alkoholin juomisesta. Tämä kertoo jonkinasteisesta vaurastumisesta, sillä muualla Oulun läänissä viinan omatuotanto ylitti Alkon tuotannon juoppopidätysten yhteydessä.[248] Alkon tuotteet eivät tosin tulleet kotipolttoisen jälkeen toisena, sillä väliin kiilasivat erilaiset apteekeista ostetut ”tipat” (illodiini, eetterivaleriaana, ja niin sanottu kolina eli *Eau de Cologne*).[249] Alkoholin tuominen nuorisoseurantalon sisälle tai sen juominen sisällä ei ollut suotavaa, joten viina- ja kiljupullot ”jemmattiin”

243 Antti Myllylän kuulustelu 2.12.1953; Veikko Myllylän kuulustelu 27.11.1953. KKO, KA. Veljesten kiljuntekopaikat olivat erillään.

244 Liikkuvan poliisin Vaasan lääninosaston toiminta syyskuussa 1952. Hia:35. LP, KA.

245 Alkoholipolitiikasta ks. Häikiö 2007.

246 Tästä on lukuisia mainintoja liikkuvan poliisin osaston eri vuosien tammi-helmikuun toimintakertomuksissa. Esimerkiksi joulukuussa 1951 Oulun osasto löysi Alkon kortistosta 455 etsintäkuulutettua henkilöä, joita alettiin sitten pidättää sitä mukaan, kun he kävivät hakemassa viinakorttiinsa uuden merkinnän. Selostus Oulun lääninosaston toiminnasta 1.11.–30.11.1951. Hia:34. LP, KA.

247 Pentti Sauvolan kuulustelu 7.12.1953. KKO, KA.

248 Esimerkiksi Suomussalmelta mainitaan, että yhdessäkään juoppopidätyksessä ei löytynyt Alkon tuotteita, vaan kaikki oli kotipolttoista. Liikkuvan poliisin Oulun läänin osaston toimintakertomus 1–30.4.1951. Hia:34. LP, KA.

249 Liikkuvan poliisin Oulun läänin osaston toimintakertomus huhti-kesäkuulta 1950. Hia:33. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

(laitettiin talteen) talon ulkopuolelle. Pöytäkirjojen mukaan jemmapaikkoja oli nuorisoseuran aidassa, läheisen Osuuskaupan halkopinossa ja sen pihalla parkissa olleissa kuorma-autoissa. Ryypyllä käytiin iltamien aikaan myös seurantalon takapihan portailla, takapihan aidan vieressä ja tontin takakulmassa olleessa käymälässä.[250]

Paikkaan sidottu

Kalajoen kapina ei ollut historiallinen välttämättömyys. Mikään aikaisempi tapahtuma ei deterministisesti ehdollistanut sen tapahtumista. Kuitenkin pitäjässä oli erilaisia tapahtumien todennäköisyyttä lisääviä tekijöitä. Oma merkityksensä oli toki pitäjän rakentumisella joen ympärille ja politiikan valtarakenteilla, joita tarkasteltiin luvussa neljä. Ne olivat kuitenkin yhteiskunnan "syvärakenteita", jotka löytyivät suurin piirtein samanlaisina jokaisen pohjalaisen joen rannoilta. Sama koskee maaseudun elämää säädelleitä lakeja ja normeja, joiden soveltamisessa saattoi toki olla paikallisia eroavaisuuksia. Niiden ohella Kalajoella toteutui syksyllä 1953 kapinan kannalta välttämättömiä ja riittäviä ehtoja. Välttämättömät ehdot eivät olleet Kalajoelle kovin erityisiä. Samankaltainen oli tilanne rikollisuuden ja köyhyyden suhteen kaikkialla Pohjanmaan rannikolla, jossa valvonta jätti tilaa rikollisuudelle ja elintason alhaisuus pakotti kekseliäisiin ratkaisuihin. Vaihtelua kuntien välillä toki oli enemmän kuin syvärakenteissa. Lopuksi syvärakenteiden, ulkoiset ehdot muodostavien lakien ja asetusten ja välttämättömien ehtojen päälle oli kerrostunut riittäviä, toisiinsa ajallisesti ja paikallisesti kytkeytyneitä ehtoja (mittava salakalastus, jokisuun markkinat ja nuorisoseuran markkinatanssit), jotka keräsivät ihmisiä ja vetivät puoleensa alueen ja kunnan poliisin huomion. Kuitenkaan nämäkään rakenteet ja ehdot eivät selitä, miksi nuorisoseurantalolle syntyi kahakka ja miten julkinen valta tapahtumiin vastasi. Niiden selvittäminen vaatii systemaattisempaa ja tilannesidonnaisempaa kasautuvien tapahtumaketjujen analysointia. Näitä teemoja käsitellään seuraavissa luvuissa.

250 Antti Myllylän kuulustelu 2.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

5 Lokakuun 9. päivän ilta 1953

Kalajoen kapinan kannalta keskeiset tapahtumat sijoittuvat lokakuun yhdeksännen päivän sateiseen ja pimeään myöhäisiltaan nuorisoseurantalon pihalla. Illan tapahtumien yksityiskohtainen kuvaus osoittaa konkreettisesti, kuinka tavattoman alttiita tiheät tapahtumaketjut ovat eri rooleista ja näkökulmista tehdyille tulkinnoille. Mitä alemmalla analyysitasolla tarkastelu tapahtuu, sitä enemmän kuvaukseen sisältyy yksityiskohtiin liittyvää epävarmuutta. Siten mitä yksityiskohtaisempi tapahtumaketjun kuvaus on analyysitasolla II, sitä enemmän siinä on epävarmuutta yksittäisten "mikrotapahtumien" keskinäisestä järjestyksestä ja merkityksestä kasautuvalle tapahtumaketjulle. Samankaltaista epävarmuutta ei ole edellisissä luvuissa tehdyssä tasoilla III tai IV tapahtuvassa analyysissa puhumattakaan tasolla V tehtävästä analyysistä, jossa alemman tason yksityiskohdilla ei enää ole suurempaa merkitystä. Vastaavasti tasolle I sijoittuvassa analyysissa epävarmuus yksityiskohdista olisi vielä merkittävämpi haaste sillä tarkastelu tapahtuisi ilmeiden ja sanojen tasolla. Historialliset aineistot eivät yleensä tätä tarkastelua mahdollista. Analyysitasolle II sijoittuvissa yksityiskohtaisissa tapahtumakuvauksissa myös samasta roolista ja näkökulmasta käsin tehdyt kuvaukset eroavat toisistaan merkittävästi, joskin erot ovat usein vähäisempiä kuin eri rooleista ja näkökulmista käsin tehdyissä kuvauksissa. Siten kapinallisten, katselijoiden, poliisien ja kirkonmiehen näkökulmat ovat sisäisesti johdonmukaisempia, mikä mahdollistaa eri ryhmien näkemysten tiivistämisen. Samaten pienetkin ajalliset erot muokkaavat

https://doi.org/10.21435/ha.152

tulkintaa merkittävästi, sillä tapahtumaa havainnoineet henkilöt eivät tienneet näkemäänsä edeltäneitä tai sitä seuraavia tapahtumia. Tarkastelu on kuitenkin vielä hallittavissa.

Kasautuva tapahtumaketju

Edellä käydyssä keskustelussa ehkä yleisin käsite on ollut tapahtuma (*event*). Tapahtuma on eräs niistä historiatieteen käsitteistä, jotka on vuosien mittaan määritelty lukuisilla eri tavoilla. Monen tutkijan mukaan tapahtuma on historian avainkäsite. Esimerkiksi historian professori Pentti Renvall (1907–1974) käsitteli sitä laajasti todeten muun muassa, että ”suurelta osin kuvan luominen menneisyydestä ja historiallinen selittäminen on juuri – – yhteyksien luomista tutkittavan tapahtuman ja muiden tapahtumien kesken, tapahtuman tarkastelua sen omissa historiallisissa yhteyksissä”.[251] Ennen mikrohistorian läpimurtoa kirjoittaneella Renvallilla oli mielessä erilaiset historiallisesti tai yhteiskunnallisesti merkittävät poikkeukselliset tapahtumat, kuten hänen esimerkkinsä Adolf Hitlerin (1889–1945) tekemästä Reininmaan valtauksesta (1936). Reininmaan valtauksen kaltainen merkittävä tapahtuma tulee ymmärrettäväksi vasta kun se asetetaan muiden merkittävien tapahtumien yhteyteen. Samankaltainen tapahtumia toisiinsa kytkevä päättelyketju on kuitenkin mahdollista tehdä myös mikrohistoriallisella tai -sosiologisella aineistolla.

Historiallinen mikrososiologia on ytimeltään ketjuuntuneiden tapahtumien tutkimusta.[252] Ketjuuntuneita tapahtumia tutkivassa temporaalisessa sosiologiassa tapahtumalla on vakiintunut merkitys.[253] Sitä koskevaa tutkimusta on tehty jo vuosikymmenten ajan muuttujakriittisessä

251 Renvall 1983, 70. Lainaus on hänen kuolemansa jälkeen julkaistusta toisesta painoksesta.

252 Klassinen esitys aiheesta on William Sewellin essee *Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology*, jonka hän julkaisi jälkikirjoituksella laajennettuna uudestaan teoksessa Sewell 2005. Tässä on seurattu tuota laajennettua versiota. Viimeaikaisesta tapahtumien tutkimusta koskevasta keskustelusta ks. Hirchman 2020.

253 Historiantutkimuksessa samankaltaisia ilmiötä on kuvattu myös eri käsitteillä. ”Yksi ja sama ilmiö, vaikkapa Ranskan suuri vallankumous, voi olla yhdelle tutkijalle tapahtuma, toiselle prosessi ja kolmannelle periodi” (Kalela 2000, 124).

tutkimusperinteessä, jossa tutkijat ovat kyseenalaistaneet väestötason muuttujien varaan rakentuvien selitysmallien mielekkyyden ja korostaneet tapahtumien keskinäisiin suhteisiin pureutuvan historiallisen selittämisen (ja sen mallintamisen) ensisijaisuutta.[254] Tässä tutkimusperinteessä tapahtumalla tarkoitetaan suhteellisen lyhytkestoista, sisäisesti johdonmukaista ajanjaksoa, jolla tavalla tai toisella on vaikutusta tuleviin tapahtumiin aluksi mikrotasolla ja myöhemmin mahdollisesti makrotasolla. Mitä useampia tapahtumia tapahtumaketjuun kytkeytyy ja mitä tiheämmin ne tapahtuvat, sitä "tapahtumarikkaammasta" (*eventful*) tapahtumasta on kysymys. Myös Kalajoen kapinaa on mielekästä analysoida tapahtumien kasautuvana ketjuna historiallisessa kehyksessään, joka esiteltiin edellisessä luvussa.

Tapahtuman käsite kytkeytyy prosessin käsitteeseen. Sillä viitataan tapahtumia rakenteistaviin ja toisiinsa kytkeviin pelisääntöihin, eli virallisiin ja epävirallisiin instituutioihin.[255] Ehkä ilmeisin esimerkki virallisten instituutioiden määrittämästä prosessista on lainsäädännön määräämä oikeudenkäynnin rakenne, johon kuuluu toisiaan seuraavat kuulustelut, syyteharkinta, oikeudenkäynti, valitukset, niitä käsittelevät uudet oikeudenkäynnit ja lopullinen tuomio viimeistään korkeimmasta oikeudesta.[256] Prosessit eivät kuitenkaan ole ainoastaan lakien – virallisten instituutioiden – sitomia tapahtumia. Sosiaaliset normit – epäviralliset instituutiot – voivat olla yhtä sitovia kuin edellä esimerkkinä mainittu oikeudellinen prosessi. Esimerkkinä sosiaalisten normien prosessia määrittävästä voimasta voidaan mainita nuoren naisen tulo raskaaksi seurustelusuhteessa 1950-luvun Kalajoella. Naisista merkittävä osa oli raskaana ennen avioliittoa, mutta hyvin harva kalajokinen nainen synnytti aviottoman lapsen tuon vuosikymmenen aikana. Yhteisön enemmistön jakama sosiaalinen normi, jonka toteutumista sukulaiset, naapurit, kirkkovaltuusto ja kirkkoherra aktiivisesti valvoivat, velvoitti seurustelevat pariskunnat menemään naimisiin raskauden alkaessa. Siten seurustelusta alkanut raskaus johti avioliittoon sosiaalisten normien määräämässä prosessissa.

254 Abbott 2001.
255 North 1990.
256 Scheffer 2007.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Sosiaalisten normien määrittämästä prosessista oli toki joitakin poikkeuksia. Avopareja (kirkkoherran käyttämillä 1950-luvun käsitteillä "laittomia aviollisia suhteita") Kalajoella oli 1950-luvulla lähinnä Plassilla, josta kirkon ja kirkkoherran ote oli osin irronnut uskonnonvapauslain (1923) myötä. Kirkosta ei kuitenkaan erottu suurin joukoin, vaan kyse oli enemmänkin yksilöiden valinnasta, jonka taustalla oli usein tyytymättömyys valkoisen Suomen ja papiston läheisiin suhteisiin.[257] Muistitieto kertoo myös muutamista sotaleskistä, jotka eivät virallistaneet uutta parisuhdettaan sotaleskeneläkkeen menettämisen takia. Tuo sotaleskeneläke oli lapsilisän tavoin naisen omaa tuloa, ja siten merkittävä naisen aseman vahvistaja. Sittemmin tämä sosiaaliseen normiin perustuva prosessi on menettänyt sitovuutensa ja merkityksensä.

		Prosessi: Heikko	Prosessi: Vahva
Tapahtuma	Poikkeuksellinen	II Poikkeuksellinen (joukkotappelu)	IV Tapahtumaketjut (Kalajoen kapina)
	Tavanomainen	I Ennakoimaton (tappelu)	III Ennalta määrätty (viinanmyynti)

Kuvio 6. Tapahtumien ja prosessien laadut

Kuvio 6:n kaltaiseen nelikenttään päädytään ristiintaulukoimalla tapahtuman ja prosessin laadut. Mikäli tapahtuma on tavanomainen ja prosessi heikko, kyse on ennakoimattomasta tilanteesta vailla merkittäviä seurauksia (solu I). Tyypillinen esimerkki on kahden tai useamman humalaisen miehen satunnainen nahistelu nuorisoseurantalolla. Miesten kohtaaminen on satunnaista, tilanteen taustalla ei ole vanhaa kaunaa ja tilanteesta ei seuraa mitään sen erityisempää. Korkeintaan järjestysmies poistaa heidät huvitilasta tai ohjaa heidät eri suuntiin. Poikkeuksellinen tapahtuma voi puolestaan kytkeytyä heikkoon prosessiin (solu II).

257 Kirkkoherra Kivioja kertoo Kekkoselle lähettämässään kirjeessä, että kirkosta erosi puolen tusinaa kommunistia vuodessa ja eroamista vähentääkseen hän oli pitäytynyt politiikan ulkopuolella: hän kehaiseekin päässeensä "melkoisiin väleihin kommunistien kanssa". Kiviojan kirje Kekkoselle 25.2.1956. JV2. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Esimerkkinä voidaan mainita vaikkapa humalaisten miesten joukkotappelu, joka johtaa huvitilassa järjestysmiesten tai ystävien väliintuloon. Tässä tapauksessa poikkeukselliseen tapahtumaan kytkeytyy heikko prosessi, kuten esimerkiksi muutaman viikon porttikielto osallistujille. Tuon jälkeen asia on loppuun käsitelty.

Tavallinen tapahtuma voi puolestaan kytkeytyä vahvaan prosessiin (solu III). Esimerkkinä voidaan mainita nuorisoseurantalolla tapahtuva kiljunjuonti tai pontikanmyynti, jonka paikallispoliisi sattumalta havaitsee ja pidättää vastuussa olevat henkilöt. Näin hänen on väistämättä meneteltävä, koska rikos tapahtuu hänen silmiensä edessä. Tapaus on tapahtumana tavallinen, mutta se kohtaa vahvan oikeudenkäyntiprosessin mukaisen menettelyn, jossa vaiheittain edetään ennalta määrätyn prosessin lävitse kohti ennalta määrättyä lopputulosta. Kiljunjuonnista huvipaikalla sai ensikertalainen sakot ja pontikanmyynnistä yleensä 3–4 kuukautta ehdollista vankeutta. Tapahtumaan ei liity erityistä draamaa, vaan se on molempien osapuolten kannalta rutiinijuttu.

Lopulta historiallisen mikrososiologian kannalta kiinnostavimmat tapahtumaketjut muodostuvat lukuisista poikkeuksellisista tapahtumista, jotka kytkeytyvät vahvoihin prosesseihin (solu IV). Nuorisoseurantalon pihalla tapahtuneen pienen kahakan muuttuminen kapinaksi on tämänkaltainen yhdistelmä poikkeuksellisia tapahtumia ja vahvoja (sosiaalisia ja oikeudellisia) prosesseja, jotka kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa.

Historialliset mikrososiologit ovat kiinnostuneita näistä solu IV:n varsin selkeärajaisista tapahtumista, jotka ovat osa pidempää kasautuvaa tapahtumaketjua ja joihin liittyy vahva prosessiulottuvuus. Tavoitteena on paitsi kuvata ketjuuntuvat tapahtumat ja prosessit myös määritellä ja selittää tapahtumaketjujen sisäiset, toisiaan ehdollistavat syiden ja seurausten väliset mekanismit. Ehkä näkyvin ja eniten mikrososiologisen historiantutkimuksen agendaa asettava tutkimus tällä alueella on sosiologi Larry Griffinin tekemä ”tapahtumarakenneanalyysi” vuonna 1930 tapahtuneesta lynkkauksesta. Alun perin vuonna 1993 julkaistussa artikkelissaan Griffin analysoi tietokoneavusteisesti muutaman päivän kestäneen tapahtumaketjun rakenteen jaettuna 22 toisiinsa kytkeytyvään osatapahtumaan. Samalla tavalla kuin nyt tutkitussa Kalajoen kapinassa, myös Griffinin tutkimassa tapauksessa eri osapuolet näkivät tapahtuma-

https://doi.org/10.21435/ha.152

ketjun hyvinkin eri tavoilla, mutta hän pyrki rakentamaan konsensusnäkemyksen eri tulkintoja yhdistämällä.[258]

Tapahtumat ja prosessit kuvaavan kertomuksen kirjoittaminen on *välttämätön* osa tapahtumaketjujen kasautumista tutkivaa historiallista mikrososiologiaa.[259] Tutkimuksen kannalta kertomuksen kirjoittaminen ei kuitenkaan yksin ole *riittävä* tavoite. Kuka tahansa kokenut kronikoitsija pystyy kirjoittamaan kertomuksen. Pahimmillaan tai parhaimmillaan kertomus lähestyy kaunokirjallista teosta, jossa kirjoittajan huomio kohdistuu lukijan mielenkiintoa ylläpitäviin yksityiskohtiin ja joka on sisäisesti täysin johdonmukainen niin, että jokainen tapahtuma kytkeytyy toisiinsa saumattomasti.

Tapahtumaketjun muodostavien syiden ja seurausten analyyttisesti kestävä määrittäminen edellyttää kahta asiaa. Ensinnäkin se edellyttää saatavilla olevan erilaisen historiallisen aineiston analyyttista lukemista ja tapahtumille välttämättömien tekijöiden nimeämistä. Tutkijan on tunnettava aineistonsa riittävän hyvin. Keskeistä on tutkijan kyky punnita kilpailevia tulkintoja tapahtumien järjestyksestä, asioiden ja tapausten syistä ja seurauksista sekä tärkeydestä tapahtumaketjun kasautumisen kannalta. Toisekseen se edellyttää mekanismien analysoinnin ja ymmärtämisen kannalta riittävää sosiologista silmää, jonka avulla toisensa poissulkevista tai täydentävistä mekanismeista voidaan valikoida tapahtumaketjun analysoinnin kannalta tapahtumien kulun ja kasautumisen kannalta *vaikuttavimmat* ja teoreettisen kehyksen kannalta *soveliaimmat*. Näiden kahden teeman välillä on sekä päällekkäisyyksiä että poissulkevuuksia. Vaikuttavuus ei vaadi erillistä keskustelua. Soveliaisuus viittaa puolestaan teoreettisen kehyksen esiin nostamiin teemoihin. Välttämättä ne eivät ole kaikkein vaikuttavimpia teemoja, mutta ne ovat teoreettisen kehyksen hyödyntämiselle keskeisiä.

258 Griffin 1993; ks. myös runsaasti viitattu Ermakoff 2015. Politiikkaprosessien tutkimuksessa vastaavaa lähestymistapaa kutsutaan prosessinjäljittämiseksi (Collier 2010). Tavoitteena on kuvata tarkasteltavaksi valitun poliittisen prosessin keskeiset osat ja niiden keskinäiset suhteet. Tuon lähestymistavan taustaoletuksena on näkemys, että rakennepoliittisilla tekijöillä voidaan selittää historiallisen muutoksen suuret linjat, mutta jäljelle jäävän osan selittämisessä tulee ottaa huomioon agendan asettamisen ja tapahtumien ketjuuntumisen kaltaiset asiat. Kalajoen kapinaan sovellettuna tämä tarkoittaa sitä, että analyysi tulee aloittaa Kalajoen elinkeinorakenteesta ja yhteiskunnallisista jännitteistä, ja edetä sitten tapahtuma kerrallaan kohti nuorisoseurantalon pihaa ja Kekkosen päätöksiä armahduksesta.

259 Ks. myös Abell 2004.

https://doi.org/10.21435/ha.152

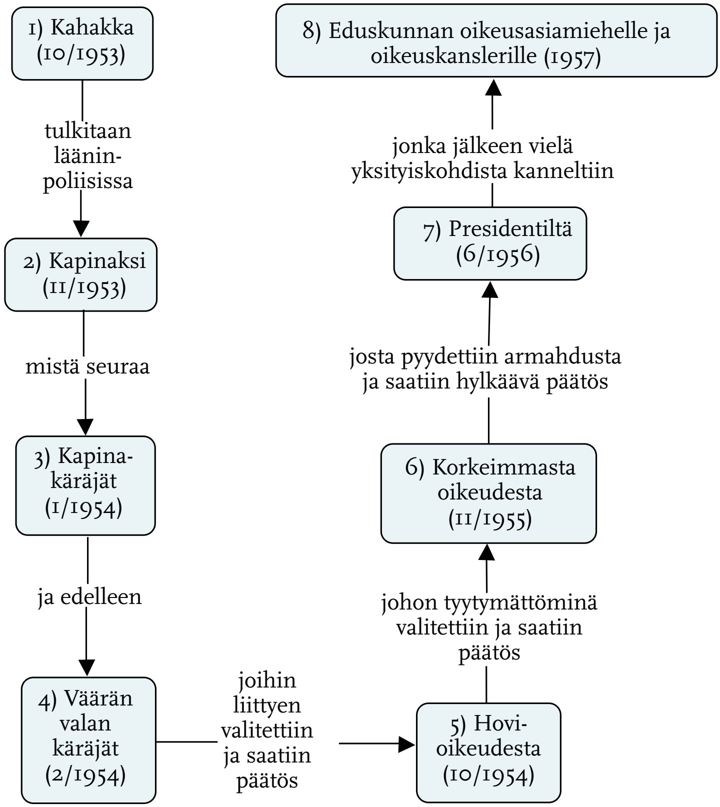
Tapahtumaketjujen toimijakeskeisen lähestymistavan lähtökohtana on, että aikaisemmat tapahtumat ohjaavat ja ehdollistavat seuraavia tapahtumia, ja niiden välillä on todennettavissa ne tavalla tai toisella yhteen kytkevä sosiaalinen mekanismi. Tapahtumien jälkikäteinen kuvaus rakentuu samalla tavalla kuin auto rakentuu tehtaan liukuhihnalla. Tapahtumaketjun syyt ja seuraukset toimivat kuin ruuvina ja muttereina, jotka mahdollistavat osien liittämisen yhteen. Autoja koottaessa tietty osa asennetaan ensin, ja muut osat liitetään aikaisempiin osiin. Vastaavasti tapahtumia kuvattaessa tietty tapahtuma sijoittuu temporaalisesti ja kausaalisesti aikaisempaan hetkeen kuin sitä seuraava tapahtuma.

Aivan kaikissa tapauksissa tämä asioiden järjestys ei ole näin yksioikoinen. Joskus tuleva tapahtuma saattaa jopa osin selittää aiempaa tapahtumaa. Toimija saattaa esimerkiksi ennakoida jotakin tulevaa kehityskulkua ja näin tuottaa omalla ennakoinnillaan itseään toteuttavan ennusteen. Myöhemmin käsiteltävä Siipolan käsitys tulevasta huviluvan menettämisestä selittää hänen käyttäytymistään vääränvalanjutun yhteydessä. Vastaavasti Kekkosen kapinallisten armahtamista koskevia linjauksia selittää yleislakon jälkeisiä kapinatuomioiden armahduksia koskevat odotukset. Tällaiset poikkeukset ovat kuitenkin harvinaisia aikajärjestyksessä kasautuviin tapahtumaketjuihin verrattuna.

Mitä useampia tapahtumia samassa tapahtumaketjussa on jo toteutunut, sitä todennäköisemmin vastaavanlaisiin ketjuihin potentiaalisesti kuuluvat seuraavat tapahtumat toteutuvat.[260] Tätä historiallisten tapahtumien tulevia tapahtumia ehdollistavaa vaikutusta kutsutaan yleensä polkuriippuvuudeksi, joka kytkeytyy sekä teknologiseen kehitykseen että institutionaaliseen muutokseen. Polkuriippuvuudelle on ominaista myös murroskohdat, joina jokin satunnainen tai pinnan alla kuplinut tapahtuma sekä katkaisee aikaisemman historian ehdollistaman tapahtumaketjun että aloittaa uuden samankaltaisen tapahtumaketjun.[261] Yleensä tapahtumarakenneanalyysissä nimetään joukko polkuriippuvia tapahtumia ja analysoidaan niiden väliset syy-seuraussuhteet. Näiden

260 Analyyttinen perusta asialle on kuvattu artikkelissa Bergholm & Saari 2010.
261 Keskustelu polkuriippuvuudesta on laajaa. Hyvä johdatus on Mahoney 2000.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 7. Kalajoen kapina yksinkertaistettuna tapahtumaketjuna

tapahtumien sisäistä rakennetta analysoidaan usein tietokoneavusteisesti.[262]

Kalajoen kapina on polkuriippuvalle tapahtumarakenneanalyysille varsin tavanomainen tapahtumaketju (Kuvio 7). Se voidaan yksinkertaisimmillaan jakaa kahdeksaan toisiaan seuraavaan tapahtumaan, jois-

262 Tarkoitukseen on useita ohjelmia, mutta yleisimmin käytetty on ETHNO. http://www.indiana.edu/~socpsy/ESA/.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ta aikaisemmissa toimijoiden tekemät valinnat lisäävät myöhempien tapahtumien *todennäköisyyttä*. Esimerkiksi Nuorisoseuran talon lokakuisen kahakan (1) tulkitseminen rikospoliisikeskuksessa tehdyssä arvioinnissa kapinaksi marraskuun lopussa tai joulukuun alussa 1953 (2), lisäsi olennaisesti tammikuussa 1954 tapahtuneen oikeudenkäynnin (3) todennäköisyyttä. Kapinaoikeudenkäynti puolestaan tuotti oikeudenkäynnin väärästä valasta (4). Tuo oikeudenkäynnistä seurannut uusi tapahtuma oli monella tavalla poikkeuksellinen ja ennakoimaton, mutta niveltyi osaksi tapahtumaketjua. Tuossa tilanteessa oikeusjärjestelmän pyörät pyörivät sen verran ennalta-arvattavasti, että hovioikeuden käsittely (5) oli väistämättä edessä. Samalla vauhdilla jatkettiin korkeimpaan oikeuteen (6) ja lopulta Tasavallan presidentille saakka (7). Tuon kulminaatiopisteen jälkeen tapahtumaketju alkoi purkautua, mutta asiasta tehtiin yhä valitus toisensa jälkeen (8). Jokainen aiempi tapahtuma vahvisti seuraavan tapahtuman toteutumisen todennäköisyyttä. Tapahtumaketjun lopusta alkuun päin tarkasteltuna se näyttäytyy historian ehdollistamalta eli polkuriippuvalta prosessilta. Alun äärimmäisen epätodennäköinen tapahtuma muuttui kahdeksan tapahtuman myötä pitkälti ennalta määräytyneeksi.

Tapahtumarakenneanalyysi

Eri asia on sitten se, *miten* tapahtumaketjuja olisi mielekästä analysoida. Mikrohistoriassa on 1960-luvun lopulta eteenpäin korostettu johtolankojen etsimisen ja analysoinnin merkitystä. Huomio kohdennetaan tarkasteltavana olevan tapahtuman pieneen, usein toissijaiseen yksityiskohtaan, joka on tavalla tai toisella yhteensopimaton ja siten paljastava johtolanka kokonaisuuden analysoinnin kannalta. Esimerkkinä johtolangasta on usein käytetty maalausta, joka paljastuu väärennökseksi jostakin maalauksen toissijaisesta yksityiskohdasta, kuten esimerkiksi kuvatun henkilön virheellisesti maalatuista korvista tai sormista.[263] Tuo

263 Eräs varhainen esimerkki tämänkaltaisesta otteesta on 1900-luvun alusta, mutta yleiseen käyttöön käsite tuli mikrohistorian klassikon Carlo Ginzburgin toimesta 1970-luvulla (Ginzburg 1996, 37–76).

https://doi.org/10.21435/ha.152

virheellinen yksityiskohta paljastaa koko maalauksen väärennykseksi. Samalla tavalla mikrohistorialliseen tapahtumaketjuun sisältyy usein pieniä yksityiskohtia, jotka paljastavat tapahtumaketjusta olennaisia asioita.

Kalajoen kapinan kaltaisten pienten tapahtumien tutkimukselle johtolankojen analysointi tuo selkeää lisäarvoa. Johtolankametodia voi soveltaa analyysissä sekä yksittäisten tapahtumien tulkitsemisessa että aineiston kertymiseen liittyvien tapahtumaketjujen analysoinnissa, jolloin pienistä kokonaisuuteen sopimattomista tai muuten mielenkiintoisista yksityiskohdista tehdään päätelmiä. Sosiologiassa samankaltaista ajatusta on hyödynnetty reilun sadan vuoden ajan. Alun perin terminä käytettiin arvaamisen taitoa, jolla viitattiin eri tapahtumien ja asioiden selvittämiseen päättelemällä ne muista tapahtumista ja asioista,[264] mutta sittemmin on lainattu dekkareista ajatus johtolangasta. Suomessa dekkareiden päättelyketjuja tutkimuksen tekemisen havainnollistamisessa hyödyntävät oppikirjat ovat olleet käytössä kohta kolmenkymmenen vuoden ajan.[265]

Tieteenalasta riippumatta pieniä johtolankoja analysoivan tutkijan työ vertautuu poliisin tai etsivän toimintaan. Rikostutkijat – populaarikulttuurissa esimerkkeinä skotlantilaisen Arthur Conan Doylen (1859–1930) luoma yksityisetsivä Sherlock Holmes ja William Linkin ja Richard Levinsonin luoma televisiopoliisi Frank Columbo – selvittävät mysteerin jonkin kokonaisuuden kannalta vähämerkityksellisen yksityiskohdan avulla. Holmes teki johtopäätöksensä vähäisistä johtolangoista, kuten kävelykepissä olleista koiran hampaiden jäljistä tai hiljaisesta koirasta (joka ei haukkunut koska tunsi isäntänsä). Columbo pilasi monen rikollisen päivän analysoimalla kertomusten epäjohdonmukaisia yksityiskohtiin liittyviä johtolankoja. Hänen ”vielä yksi asia” -lähestymistapansa valikoi syylliseksi usein alun perin kaikkein syyttömimmältä vaikuttaneen henkilön (vaikka katsoja tiesi alusta saakka syyllisen). Samalla ta-

264 Swedberg 2014. Keskeinen lähde on luonnollisesti Charles C. Peirce (1839–1914), mutta koska asialla ei tämän teoksen kannalta ole suurempaa merkitystä, en ole systemaattisesti selvittänyt Peircen abduktiivisen ajattelun leviämistä yhteiskunta- ja historiatieteisiin yleensä ja historialliseen mikrososiologiaan ja mikrohistoriaan erityisesti.

265 Alasuutari 1989; 2011.

https://doi.org/10.21435/ha.152

valla tutkijat pyrkivät tieteenalasta riippumatta löytämään enemmän tai vähemmän satunnaisesti säilyneistä aineistoistaan johtolankoja: pieniä asioita, joilla on ilmiön tai tapahtuman tulkinnan kannalta olennaista merkitystä.

Johtolankojen tutkija siirtää huomionsa tapahtumaketjussa yleisestä ja keskeisestä sen kannalta toissijaiseen tai marginaaliseen. Nämä johtolangat voidaan jakaa kahteen pääryhmään. Eräät johtolangat kertovat yhteensopimattomista asioista. Jokin havainto ei kerta kaikkiaan sovi tapahtumaketjusta tehtyyn aikaisempaan tulkintaan, mikä saa tutkijan joko korjaamaan aikaisempaa tai etsimään kokonaan uutta tulkintaa tapahtumaketjulle. Näitä tekijöitä voidaan kutsua *joko–tai-johtolangoiksi*. Tieteellisen tutkimuksen kannalta tietynasteinen yhteensopimattomuus tai tapahtumien rosoisuus on luotettavan tutkimuksen merkki. Tutkimukseen jää yleensä aina yhteensopimattomia kohtia jo yksinomaan aineiston aukkojen, sisällöllisten virheiden ja aikalaistulkintojen virheellisyyden takia. Läpeensä johdonmukainen kuvaus kertoo joko aivan poikkeuksellisen kattavasta aineistosta tai (todennäköisemmin) kaunokirjallisuutta lähestyvästä tarinankerronnasta.[266] Siten tietty määrä johtolankojen yhteensopimattomuutta on historialliseen tapahtumaketjuun liittyvässä tutkimuksessa hyväksyttävää. Kuitenkin tapahtumaketjun johdonmukaisuuden kannalta liian pitkälle menevä yhteensopimattomuus herättää tutkijan huomion ja saa hänet hakemaan havaituille ristiriidoille mahdollisimman tyydyttävää selitystä.

Toiset kasautuvaan tapahtumaketjuun liittyvät johtolangat ovat paljastavia pieniä yksityiskohtia, jotka voivat olla hyvinkin yhteensopivia muiden yksityiskohtien kanssa, mutta joihin liittyy kilpailevia, yhtä lailla mahdollisia tulkintoja. Silloin kyse on *sekä–että-johtolangasta*. Esimerkkinä sekä–että-johtolangasta on myöhemmin kapinasta tuomion saaneen Antti Myllylän lakin nouto. Kahakka sai alkunsa siitä, kun liikkuvan poliisin konstaapeli Mauno Vähäaho pidätti Antti Myllylän nuorisoseurantalon ravintolasta, jossa hän joi päihtyneenä olutta. Tästä ei ole epä-

266 Esimerkkinä todellisuuden rosoisuudesta ja kaunokirjallisuuden silotellusta kuvauksesta voidaan mainita Heikki Ylikankaan *Nuijasota*-tutkimus ja samaa aihetta käsittelevä kaunokirjallinen teos *Ilkkaisten sota*. Edellisessä on aineistoon jääneistä aukoista aiheutuvaa rosoisuutta, jälkimmäinen on johdonmukainen kertomus.

https://doi.org/10.21435/ha.152

selvyyttä. Myllylä oli kiistatta humalassa. Kiistatonta on myös, että Antti Myllylän sukulainen Veikko Myllylä tuli Anttia ulostaluttavaa konstaapelia vastaan nuorisoseurantalon pääeteisessä tai portailla. Poliisin mielestä hän vaati ja omasta mielestään pyysi ystävänsä päästämistä vapaaksi, koska nuorisoseuran asiat eivät poliisille kuuluneet, minkä jälkeen alkoi suunsoitto ja repiminen. Tämä "isompi tapahtuma" on kiistaton johtolanka, jolla on merkittävää vaikutusta tapahtumaketjun myöhempään rakentumiseen. Se osaltaan kertoo myös muissa yhteyksissä mainitusta käsityksestä, jonka mukaan poliisin ei pidä puuttua nuorisoseuran sisällä tapahtuviin järjestyssäännön rikkomuksiin, vaan niiden valvonta kuului nuorisoseuran jäsenistöstä valituille järjestysmiehille.

Ravintolan ja eteisen välissä tapahtui kuitenkin "pienempi tapahtuma", jonka merkittävyyttä on vaikea arvioida ja johon voi liittää useita tulkintoja. Antti Myllylä nimittäin kävi hakemassa lakkinsa peilin takaa. Hän itse kertoi kuulustelussa, että hän oli "heti lähtenyt ja mennessään ottanut oven luota peilin takaa lakkinsa ja käsineensä"[267]. Lakin hakeminen on sekä-että-johtolanka, jos ja kun se kertoo jotakin tapahtumaketjun kasautumisen kannalta merkittävää pidätetyn ja pidättäjän suhteesta (vuorovaikutuksesta), mutta samalla jättää tilaa useille tulkinnoille. Miksi liikkuvan poliisin konstaapeli Mauno Vähäaho antoi elämäntavoiltaan tai -historialtaan tuntemattoman päihtyneen pidätetyn käydä hakemassa lakkinsa? (Kuulustelussa Myllylä kertoo tunteneensa Vähäahon, mutta omassa pöytäkirjassaan Vähäaho kertoo, ettei tuntenut Myllylää.) Näinhän liikkuva poliisi ei olisi menetellyt, jos olisi ollut syytä epäillä Myllylän karkaavan. Miksi asia on vieläpä kirjattu kuulustelupöytäkirjaan?

Teko voi kertoa tapahtumaketjuun kytkeytyvästä poliisin auktoriteetista, luottamuksesta tai valvonnasta. Auktoriteettihypoteesissa poliisi arvioi asemansa pidätystilanteessa niin vahvaksi, että Myllylä ei humalatilastaan huolimatta kyseenalaistaisi poliisin oikeutta poistaa hänet ravintolasta. Luottamushypoteesin mukaan poliisi ja Myllylä luottivat toisiinsa sen verran että kumpikaan ei katsonut oikeaksi käyttäytyä omasta roolistaan poikkeavasti pidätystilanteessa. Valvontahypoteesin mukaan nuorisoseurantalolla oli niin paljon väkeä pienessä tilassa, että Myllylä

267 Antti Myllylän kuulustelu 28.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ei olisi päässyt pakoon, vaikka olisi yrittänyt. Tosin isoon joukkoon olisi voinut myös kadota helpommin, varsinkin kun poliisi ja Myllylä eivät olleet henkilökohtaisia tuttuja. Niin tai näin, lakinhakeminen ei ole merkittävä asia tapahtumien myöhemmän kulun kannalta muuten kuin sikäli, että se kertoo tilanteen kiristyneen kahakaksi vasta seurantalon portailla, jossa vastaan tuli Myllylän ystävä. Myllylän muutaman askeleen pituinen lakinhakumatka määrittyy siten tapahtumaketjun jatkon kannalta merkityksettömäksi ja sitä ei käsitellä myöhemmissä tapahtumaketjujen kuvauksissa.

Joko–tai- ja sekä–että-tulkintojen ohella johtolangoissa on kyse myös toimijoiden tekemistä erilaisista tulkinnoista. Toimijat voivat tulkita saman, usein lyhytkestoisen tapahtuman hyvinkin eri tavoilla, mikä osaltaan voi tuottaa johtolangan. Hyvä esimerkiksi tulkinnallisesta johtolangasta on kapinasta sittemmin tuomitun Pauli Alhon leukaan osunut liikkuvan poliisin konstaapeli Vähäahon nyrkinisku. Alhon mukaan Vähäaho oli tullut käymälän suunnasta ja ”mitään puhumatta lyönyt kuultavaa nyrkillään, iskun osuessa vasemmalla puolelle leukaan”. Vähäaho puolestaan kertoo samasta kohtaamisesta toisella tavalla, todeten ”lipaisseensa häntä keveästi leukaan”.[268] Väkevän nyrkiniskun ja keveän lipaisun välinen laadullinen ero kertoo olennaisia asioita sinänsä kiistattoman tapahtuman tulkinnallisuudesta, jota tässä tapauksessa myös vielä korostaa tapahtuman oikeudellinen merkitys.

Aineiston kertymiseen liittyen johtolankametodi auttaa osaltaan vastaamaan kysymykseen tapahtuman poikkeuksellisuudesta. Silloin voidaan hakea yleisestä poikkeavaa ja kysyä, mikä Kalajoen nuorisoseurantalon *tapahtumissa* on sellaista, joka eroaa muista samankaltaisista kahakoista. Tällaisia asioita voivat olla esimerkiksi poikkeuksellinen väkivaltaisuus tai tapahtumien kesto. Vaihtoehtoisesti voidaan kysyä, onko Kalajoen kapinan *tutkinnassa* jotain tavanomaisesta kahakan tutkinnasta poikkeavaa. Esimerkkejä tästä voivat olla nimismiespiirin ulkopuoliset tutkijat tai totutusta poikkeavat tutkimusmenetelmät. Kummankin kysymyksen – tapahtuman ja sen tutkinnan – yhteydessä nousee esiin useita johtolankoja.

268 Pauli Alhon kuulustelu 25.11.1953; Vähäahon kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Historiallisen mikrososiologian alaan sijoittuva kasautuvien tapahtumaketjujen tutkimus edellyttää kuitenkin johtolankametodia analyyttisempaa otetta, mitä tulee tutkittavien kasautuvien tapahtumien valikoimiseen ja ketjuttamiseen. Analyyttisen otteen kriteerejä ovat listanneet useat tutkijat.[269] Tässä yhteydessä ei ole tavoitteena kattava kuvaus tapahtumaketjujen analyysimallista. Lähestymistavan esittelyksi riittää seuraavien kriteerien luetteleminen ja historiallinen kehystäminen siltä osin kuin ne ovat käsillä olevan teoksen kannalta merkittäviä:

- Kasautuvat tapahtumat tulee sijoittaa aikaan ja paikkaan, jotka ovat rakenteellisten jakojen ja kulttuuristen erojen rajoittamia. Ne ovat siis mikrotason tapahtumia, joita erilaiset makrotason rakenteelliset ja kulttuuriset tekijät mahdollistavat ja rajoittavat. Mahdollistaminen liittyy esimerkiksi vapaa-ajan ja nuorisoseuran tilan käyttöä ohjaaviin periaatteisiin, kuten tapaan toimia ja osallistua eri yhteisöissä. Rajat liittyvät vakiintuneisiin rooleihin ja sosiaalisiin normeihin sekä fyysisiin tiloihin ja alueellisiin etäisyyksiin. Tämä on tehty kolmannessa luvussa, jossa on kuvattu Kalajoen rakenteelliset ja kulttuuriset piirteet.
- Tapahtumaketjua ehdollistavat tekijät tulee mahdollisuuksien mukaan kuvata ja arvioida niiden tapahtumaketjun todennäköisyyttä lisäävä vaikutus (teknisesti ilmaistuna efektikoko). Arvioinnissa tulee ottaa huomioon ehtojen ja tapahtumien välinen ajallinen etäisyys. Myös tämä on tehty kolmannessa luvussa, jossa on arvioitu tapahtumaketjun välttämättömät ja riittävät ehdot.
- Tapahtumaketjua rakennettaessa tulee erottaa toisistaan keskeiset tapahtumat ja päätellä käytettävissä olevan aineiston valossa niiden keskinäinen järjestys. Järjestyksen määrittely mahdollistaa myös tapahtumaketjun kasautumisen analysoinnin, jolloin huomio on tapahtumien välisissä syy-seuraussuhteissa ja historian tulevaa ehdollistavassa polkuriippuvuudessa. Tätä tehdään neljännessä ja viidennessä luvussa.

269 Griffin & Korstad 1998 on johdatus tähän kirjallisuuteen.

https://doi.org/10.21435/ha.152

- Tapahtumaketjua tulee analysoida siihen eri näkökulmista osallistuvien henkilöiden ja ryhmien näkökulmista käsin. Näistä näkökulmista haetaan sekä yhteisiä nimittäjiä (yhteisymmärryksen piirissä olevia asioita ja teemoja) että erimielisyyttä aiheuttavia teemoja. Tutkijan tehtävänä on laajentaa yhteisten nimittäjien aluetta niin laajalle kuin mitä aineisto sen kohtuudella sallii, mutta samalla hänen velvollisuutensa on olla pakottamatta aineistoa yhteisymmärrykseen perustuvaksi. Tämä yhteisten nimittäjien ja erimielisyyttä aiheuttavien teemojen yhteensovitus tapahtuu käsillä olevassa luvussa, jossa tapahtumia lähestytään kapinallisten, poliisien ja kirkkoherran näkökulmasta sekä kuudennessa luvussa, jossa korostuu vielä lehdistön näkökulma. Lisäksi seitsemännessä luvussa analysoidaan vielä eri ryhmiä roolien kantajina.

Edellä lueteltujen kriteerien avulla tapahtumat voidaan sitten luetteloida ja analysoida.

Tulokset voidaan myös visualisoida. Visualisoinnin paikka historiallisessa mikrososiologiassa on vielä vakiintumaton. Teorian visualisointia on sekä yhteiskuntatieteissä että tässä teoksessa harrastettu suhteellisen niukasti. Aihepiiristä on kuitenkin varsin laaja tieteellinen keskustelu.[270] Metodisesti visualisointeja on hyödynnetty tutkittaessa tapahtumakarttoja, joiden avulla voidaan kiinnittää tutkijan huomio tutkittavana olevan kasautuvan tapahtumasarjan eri ulottuvuuksien välisiin yhteyksiin tai niiden puuttumiseen. Empiirisesti visualisoinneilla voidaan havainnollistaa samaan tapahtumaketjuun liittyvien tapahtumien keskinäisiä suhteita. Visualisointi on sikäli tärkeä empiiristen aineistojen analysoinnin väline, sillä se usein välittää tapahtumarakenteen lukijalle kertovaa tekstiä paremmin. Samalla on kuitenkin ilmeistä, että visualisointi on enemmänkin tulosten tiivistämisen apuväline kuin tutkimuksen päämäärä. Siten on paikallaan ensin kuvata tapahtumat sanallisesti ja tiivistää sitten kuvaus visualisoiduksi tapahtumaketjuksi.

Tapahtumarakenteiden analysoinnissa pyritään myös yleistämään sinänsä ainutkertaisia tapahtumia. Lähtökohtaisesti jokainen tapahtuma-

270 Swedberg 2016.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ketju on omanlaisensa. Historiansa ehdollistamana ja kontekstiensa sitomina kukin niistä muodostaa omanlaisensa tapahtumaketjun, jossa useimmiten on parikymmentä toisiinsa kytkeytyvää tapahtumaa. Samalla ainutkertaisessa tapahtumaketjussa on useimmista tai kaikista samankaltaiseen asiaan liittyvistä tapahtumaketjuista löydettävissä olevaa ja siten tapahtumaketjuja samanaikaisesti tarkastelemalla yleistettävissä olevaa säännönmukaisuutta. Ehkä tunnetuin esimerkki ainutkertaisten mikrotapahtumien pohjalta tapahtuvasta tapahtumaketjujen yleistämistä on edellä jo mainittu Larry Griffinin tutkimus Yhdysvaltojen syvässä etelässä tapahtuneista lynkkauksista. Jokainen lynkkaus on ainutkertainen tapahtuma siihen eri tavoilla osallistuvien ihmisten mielestä. Tapahtumat vaikuttavat ensisilmäyksellä etenevän toisiaan seuraten ja toisiaan ehdollistaen ainutkertaisella tavalla. Toisaalta useimmissa suurin piirteiden samoihin aikoihin eri paikkakunnilla tapahtuneisiin lynkkauksiin liittyvissä tapahtumaketjuissa on yhteisiä piirteitä, kuten lynkkaava ryhmä tai ryhmät, poliiseja, tulehtuneita rotusuhteita, lynkattavan henkilön takaa-ajo, kiinniotto, lynkkaustapahtuma, muiden afrikanamerikkalaisten toiminta sekä poliisien ja yhteisön muiden jäsenten mukaantuloa tai vetäytymistä. Siten yksittäisestä tapahtumaketjusta on yleistettävissä muiden samankaltaisten tapahtumaketjujen kanssa yhteisiä piirteitä.[271]

Vastaavalla tavalla Kalajoen kapinaan liittyvistä kasautuvista tapahtumaketjuista voidaan tehdä yleistyksiä vertaamalla Kalajoen tapahtumia muihin samankaltaisiin tapahtumaketjuihin. Mitä enemmän samankaltaisia tapahtumaketjuja eri paikkakunnilta löytyy samalta ajanjaksolta, sitä luontevampaa on yleistää niitä yhdistäviä piirteitä. Mikäli käytössä olisi vaikkapa tusina samankaltaisen kahakan kuvausta, samankaltaisia yksittäisiä tapauksia voitaisiin vertailla ja nimetä niitä yhdistävät yleiset piirteet. Seitsemännen luvun jaksossa ”Poikkeuksellinen syy” Kalajoen kapinaa verrataan toiseen samankaltaiseen tapahtumasarjaan 1960-luvun lopulta. Näiden kahden tapahtumaketjun pohjalta tehdään päätelmiä kolmannesta tapahtumaketjusta (niin sanotusta Jalasjärven kapinas-

271 Griffin 1993.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ta), josta on tiedossa vain lyhyt lehtiuutinen. Hypoteesi on, että perehtymällä kahteen hyvin kartoitettuun samankaltaiseen tapahtumaketjuun on mahdollista "ennustaa" kolmannen samankaltaisen tapahtumaketjun piirteitä. Ratkaisevaan asemaan nousee tuolloin samankaltaisuuden kriteerien asettaminen.

Merkityksellinen ja merkityksetön

Tapahtumien ketjuuntumisen analysoinnin perusteella tehtävä yleistäminen edellyttää seuraaville tapahtumille merkityksellisten tapahtumien erottamista niille merkityksettömistä tapahtumista. Tämän erottelun tekeminen ei yleensä ole tavattoman vaikeaa. Sen voi tehdä kahdesta eri näkökulmasta käsin. Ensinnäkin valinta voidaan tehdä teoreettisten lähtökohtien perusteella. Halusi tai ei, historiaa tutkiva henkilö tekee edustamastaan tieteenalasta riippumatta aineistojen käyttöön tai tulkintoihin liittyviä valintoja, joiden taustalla on julkilausutusti tai -lausumattomasti teoreettisia oivalluksia.[272] Mikäli tutkija on syystä tai toisesta päättänyt, että kapinaan liittyvän tapahtumaketjun kannalta on keskeistä Kalajoen kunnan modernisoituminen (analyysitasolla V), hän hakee siihen liittyviä teoreettisia käsitteitä (teollistuminen, kaupungistuminen, demokratisoituminen) ja katsoo kapinaan liittyvää tapahtumaketjuja niiden lävitse. Tässä esimerkissä on merkittävämpää tarkastella esimerkiksi vuosina 1949–1952 Kalajoella tapahtunutta tukinuiton korvautumista autokuljetuksilla kuin samanaikaisia maidontuotannossa ja -jalostuksessa tapahtuneita muutoksia, koska edellinen kertoo metsäteollisuuden tuottavuutta lisänneestä murrosmaisesta rakenteistumisesta ja jälkimmäinen vähittäisestä tuotantotavan muutoksesta maitotaloudessa. Mikäli tutkijan huomio olisi Kalajoen sukupuolijärjestelmän kytkennöissä Kalajoen kapinaan ja kunnan edustuksellisen demokratian rakenteisiin, hänen huomionsa olisi todennäköisesti maidontuotannon muutoksissa, koska sillä oli huomattava merkitys lehmien lypsämisestä vastanneiden naisten mahdollisuuksille osallistua poliittiseen toimintaan. Keskeistä tässä

272 Fulbrook 2002.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kohden on teorioiden valinta, koska ne ohjaavat sekä tutkijan että lukijan huomion tiettyyn asiakokonaisuuteen tai sen osakokonaisuuksiin.[273]

Toiseksi valinta voidaan tehdä aineistolähtöisesti tutustumalla säilyneisiin asiakirjoihin ja tekemällä niiden pohjalta johtopäätöksiä. Asiakirjoja lukemalla esimerkiksi havaitaan, että kahakan kannalta on merkityksellistä se, että tuleva kapinallinen kieltäytyi noudattamasta poliisin käskyä ja poistumasta nuorisoseurantalon pihalta. Tapahtuma on kuvattu myöhemmin tarkemmin, koska siitä aiheutui erimielisyyttä poliisin ja kapinallisten välille ja koska poistumiskäskyn noudattamatta jättäminen oli miehen pidätyksen välitön syy. Tämä tapahtuma selvästi vaikutti tuleviin tapahtumiin. Sen sijaan seuraavien tapahtumien kannalta on yhdentekevää, joiko tuleva kapinallinen ensin kiljua ja sitten viinaa vai toisin päin. Asiaa, josta pöytäkirjojen valossa on epäselvyyttä, ei käsitellä tapahtumaketjun analysoinnissa, koska sillä ei ole merkitystä tai merkitys on hyvin vähäinen. Kyseinen henkilö oli valmistanut kiljua yhdessä muiden kanssa. Sillä voi olla koko ryhmän humalatilan ja siten jatkotapahtumien kannalta jokin merkitys, mutta tuskin millään tavalla merkittävä. Niinpä tämä kiljunvalmistus rajataan tapahtumaketjun analyysin ulkopuolelle.

Esimerkkinä tapahtumaketjun aineistolähtöisestä analyysistä voidaan käyttää kapinassa kadonneita poliisien lakkeja. Nuorisoseurantalon pihalla olleen poliisiauton vieressä tapahtuneen kahakan aikana kahdelta poliisilta katosivat virkalakit. Paikalla olleet miehet pyyhkäisivät ne poliisien päistä. Kalajokisen konstaapeli Bruno Nurmen lakki ilmeisesti heitettiin tontin rajalla olleeseen puuhun. Se löytyi parin päivän päästä, ei kuitenkaan puusta tai sen alta, vaan paperipussiin laitettuna. Kadonneen lakin löytäjäksi nimetyn henkilön kuulustelusta käy ilmi, että henkilö oli kertonut lakin löydöstä kahdella eri tavalla. Ensimmäisessä versiossa hän oli kertonut lakin löytyneen pihalta ja toisessa sen ilmestyneen hänen takkinsa taskuun.[274] Liikkuvan poliisin konstaapeli Vähäahon lakki löytyi jo seuraavana päivänä.[275] Yhden myöhemmin kapinasta tuomitun

273 Sen 1980.

274 Kuulustelupyyntö 659-L, 10.12.1954. Lähetetyt kirjeet 1949–1954. Da:3. Keskusrikospolisin Oulun arkisto.

275 Poliisitutkintapöytäkirjan ote 7.1.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

miehen on kerrottu täyttäneen kahakkapaikalle jääneen poliisin lakin ulosteella – yhden kertomuksen mukaan omallaan, toisen mukaan lehmän jätöksillä.[276] Lakkien katoamisen ohella rikkoontui poliisien uniformujen osia.

Poliisin virkalakin katoaminen vaikuttaa sinänsä vähämerkityksiseltä asialta.[277] Se ei kuitenkaan sitä ole sen paremmin poliisin, syytettyjen kuin yhteisönkään kannalta. Poliisilla oli "erityinen velvollisuus" pitää huolta virkapuvustaan, joten sen osan katoaminen oli poliisin kannalta erittäin merkittävä asia. Erityisen tuomittava asia oli virkamerkin kadottaminen, joka yhdistettynä muuhun poliisille sopimattomaan käytökseen (esimerkiksi juopumiseen) oli riittävä peruste virasta erottamiselle.[278] Syytettyjen kannalta virkalakin katoaminen kertoi poliisiin koskemisen vakavuudesta rikoksena. Virkatehtävässä olevan toimivaltaisen poliisin oikeus voimankäyttöön ja koskemattomuus sitä käytettäessä oli laillä suojattu, ja sen loukkaaminen aina rikollinen teko. Siten lakin katoaminen oli sinänsä vähäpätöistä tapahtumaa suurempi asia, koska se kertoi poliisin koskemattomuuden loukkaamisesta.

Tavanomaisessa kahakassa paikallispoliisi olisi poiminut päästään pyyhkäistyn virkalakkinsa maasta tai ottanut sen muuten välittömästi haltuunsa paikalla olleiden miesten sitä estämättä. Asiasta ei olisi jäänyt erillisiä mainintoja asiakirjoihin. Kahakan aikana virkalakit jäivät kuitenkin poimimatta, koska poliisit poistuivat nuorisoseuran pihalta autolla ja tila jäi noin tunniksi kahakassa pärjänneiden henkilöiden haltuun. Poliisin palatessa paikalle he eivät enää löytäneet virkalakkejaan pihalta, sillä paikalle jääneet miehet olivat ottaneet ne haltuunsa. Yhteisön kannalta

276 Suojelupoliisin ilmoitus Kalajoen kapinasta 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341, Suojelupoliisin arkisto; Nurmen kuulustelu 25.11.1953. Uloste on mukana myös yhden henkilön toisessa kertomuksessa, jonka mukaan kalajokinen mies oli kokenut, että häntä oli kuulusteluissa painostettu, minkä hän oli myöhemmin kostanut heittämällä poliisiauton päälle talikolla lehmänlantaa. Näiden kertomusten informaatioarvo ei ole niiden tosiallisuudessa, vaan tilanteeseen liittyvien tunteiden tulkitsemisessa. Kukaan näistä tapahtuneista kertoneista ei halua nimeään mainittavan.

277 Poliisin virkapuku modernisoitiin Helsingin kesäolympialaisia silmällä pitäen vuonna 1951. Keskeinen muutos oli, että sotilasmallisten univormujen tilalle tulivat herrainkaulukselliset takit. Samalla eriytettiin armeijan ja poliisin muutakin varustusta. Virkapukuun kuuluva lakki oli tummansinistä kangasta ja sen lippa mustaa nahkaa. Edessä oli mustasta kankaasta valmistettu kokardi, jossa Suomen vaakuna kullanvärisen seppeleen ympäröimänä.

278 Liikkuvan poliisin päiväkäsky 2/1953, 6 §. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

katsottuna miesten haltuun jääneet virkalakit olivat symbolisia voitonmerkkejä. Ne kertoivat yhteisön kyvystä vastustaa (liikkuvankin) poliisin toimenpiteitä. Siten virkalakkien katoamiset olivat tapahtumaketjun kannalta merkittäviä. Samalla vuorovaikutuksen merkitystä korostavalla tavalla on analysoitu muutkin merkittävän ja merkityksellisen rajalle sijoittuvat Kalajoen kapinaan liittyvät tapahtumat.

Aineistot asettavat omat rajoitteensa tapahtumaketjujen analysoinnille. Yksittäisten tapahtumien analysoinnin kannalta oikeudenkäyntien päätösasiakirjat eivät yleensä ole parhaita mahdollisia lähteitä. Tuomioiden kannalta tapahtumien järjestys ei ole yhtä merkittävä asia kuin tekojen laatu. Tuomioistuimen kannalta ei toki ole yhdentekevää, kuka lyö ketäkin ja missä järjestyksessä, mutta se ei ole ratkaiseva asia. Virantoimituksessa olevan poliisin lyöminen oli rangaistava teko riippumatta siitä, löikö poliisi ensin vai vastasiko hän lyöntiin, jollei kyse ole itsepuolustuksesta. Kuulustelupöytäkirjat sen sijaan pyrkivät selvittämään yksityiskohtaisesti myös tapahtumien järjestyksen. Kapinassa tapahtumajärjestys vielä korostui johtuen vääränvalanjutusta, jossa poliiseilla ja kuntalaisilla oli epäselvyyttä tapahtumien kulusta. Samalla kuulustelijat ja kuulusteltavat tulivat tuottaneeksi yksityiskohtaisen mikrososiologisen aineiston yhdestä tapahtumaketjusta Kalajoen historiassa.

Kaikki tapahtumien kuvaukset eivät välttämättä ole yhtä tosia. Toistuvasti kerrottu tapahtumaketju alkaa muuttua tarinaksi[279], johon kertyy stereotyyppistä ainesta. Näin on tapahtunut myös Kalajoen kapinalle. Suurin osa tapahtumaketjua koskevasta tiedosta on kulkenut suullisena perintönä ja muuttunut tarinaksi, jossa korostuvat erilaiset anekdootit. Esimerkiksi kapinallisista nuorimmasta eli Aki Saaresta on säilynyt muistitiedossa kuvaus, kuinka hänellä oli tapana pullistaa lihaksiaan kylän raitilla vastaan tulleille. Hän oli vahva nuori mies ja halusi näyttää sen vastaantulijoille. Kertomusten mukaan hän yksin nosti poliisiauton perää. Tarinan ensimmäinen osa on historiallisesti totta, mutta se ei vie kapinakuvausta olennaisesti eteenpäin. Sen jälkimmäinen osa on puolestaan stereotyyppinen kertomus. Aki Saari oli vahva nuori mies, mutta ei hän yksin olisi pystynyt nostamaan raskasta autoa, jossa lisäksi istui

279 Kalela 2000, 127.

https://doi.org/10.21435/ha.152

neljä poliisimiestä, joista Bruno Nurmi oli vielä keskivertoa kookkaampi. Samaa mieltä oli myös kihlakunnanoikeus. Se totesi nostajia olleen yhden sijasta todennäköisesti neljä, joista Saari äärimmäisenä vasemmassa[280] ja Heino Ängeslevä oikeassa[281] kulmassa. Muistitiedossa on useita ehdokkaita muiksi auton nostajiksi. Ehdokkaita on esitetty enemmän kuin kaksi, joten heitä ei nimetä tässä.[282] Heidän lisäkseen kirkkoherra Kivioja tarjoili autonnostajaksi vähän virankin puolesta ”tuntematonta ylivieskalaista miestä”.[283] Heistä Saaren ohella oli mahdollista varmuudella nimetä vain Ängeslevä, joka myös sai asiasta tuomion.[284]

Tutkija lähestyy kasautuvaa tapahtumaketjua toisella tavalla. Keskeistä on kysyä, minkälainen tarina tulee ihmisten vuorovaikutuksessa yhä uudestaan toistetuksi. Stereotyyppisen tapahtuman avainainekset muodostavat johdonmukaisen kokonaisuuden. Henkilöt ovat tarinaan nähden toissijaisia ja heidät voidaan stereotypioissa korvata muilla muuttamatta tarinaa. Tutkijan kuvauksessa kasautuva tapahtumaketju on puolestaan monella tapaa epätäydellinen rekonstruktio, johon jää aukkoja ja jossa on päällekkäisyyksiä. Tapahtumaketjuun jääneitä aukkoja voidaan toki yrittää täyttää päättelemällä, mutta tutkijan säilyneen aineiston varassa kirjoittamasta tarinasta ei (koskaan) tule stereotyyppistä kertomusta, jossa kaikki osat kytkeytyvät saumattomasti toisiinsa.[285]

Myös Kalajoen kapinan analysoinnissa havaitaan, että *kirjalliseen* aineistoon jää aukkoja ja päällekkäisyyksiä (jolloin samasta asiasta on useampi toisiaan täydentävä tulkinta), ja se kattaa eräät tapahtumat ja prosessit yhdistävän tapahtumasarjan osat ja ulottuvuudet paremmin kuin eräät toiset. Muutamat tärkeät asiakirjat ovat kadonneet tai asioita ei ole alun perinkään laitettu paperille. Käytössä ei ensinnäkään ole tietoja kapinasyytteen määrittelyn kannalta keskeisistä lääninpoliisin ja maa-

280 Saaren kuulustelu 18.12.1953. KKO, KA.
281 Ängeslevän kuulustelu 18.12.1953. KKO, KA.
282 Puhelu 24.8.2014. Kertoja ei halua tulla mainituksi. 1.7.2018 Kalajoen kotiseutumuseon pihalla kävi kanssani keskustelemassa kaksi miestä, jotka molemmat olivat autoa nostamassa. Heidän kertomansa mukaan autoa nostettiin kahdessa aallossa, jolloin nostajia oli kaikkiaan kymmenkunta.
283 Kiviojan kirje hallitusneuvos Fjalar Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.
284 Ängeslevä kielsi tapahtuneen kuulustelussa 18.12.1953 ja väitti kehuskelleensa perättömästi. Kuulustelupöytäkirjoissa mainitaan myös Eero Rautio. Jorma Ojalan kuulustelu 17.12.1953. KKO, KA.
285 Sulkunen 1999.

https://doi.org/10.21435/ha.152

herran tapaamisista loka-marraskuulta 1953, vaikka nämä keskustelut on varmasti käyty. Yksittäinen syyttäjä ei lähtisi syyttämään kapinasyytteellä keskustelematta maaherran kanssa. Maaherra oli kaikkien poliisiviranomaisten esimies sekä läänin alueella olevissa kaupungeissa että maaseudulla.[286] Maaherrana toiminutta Kalle Määttää on siis jo viran puolesta täytynyt konsultoida asiasta. Toinen puuttuva asiakirjaryhmä liittyy Kekkoselle tehtyihin valituksiin. Sisäasiainministeriö on poistanut arkistostaan armahdusta kaikkien noina vuosina pyytäneiden asiakirjat. Myös Kalajoen maalaisliiton arkisto on vuodelta 1956 kadonnut, kuin myös 800 kalajokisen allekirjoittama armahdusadressi. Kapinan osalta asiakirjoista on tältä osin jäljellä siten vain Kalajoen kirkkoneuvoston lausunto. Kolmas tärkeä puuttuva dokumenttiryhmä koskee kalajokisten arkielämää. Kihlakunnanoikeuden asiakirjat kertovat vain yhden puolen kalajokisten elämästä. Asiakirjoissa korostuvat alkoholinkäyttö, väkivalta ja laittomuudet, mutta kapinaan osallistuneiden ihmisten elämässä oli paljon ja ennen kaikkea muutakin. Kalajokisten elämässä käräjät olivat poikkeuksellisia tapahtumia ja arjen rakenteet ja rutiinit ensisijaisia, mutta arjen elämästä tietoja on olennaisesti vähemmän.

Tutkijan käsittelyssä Kalajoen kapinaa koskeva kasautuva tapahtumaketju siis jää jonkin verran rikkonaiseksi. Siitä ei säilyneiden lähteiden avulla saa aikaiseksi siloteltua ja johdonmukaista, kaunokirjallisuutta lähestyvää kertomusta, jossa jokainen tapahtumaketjuun liittyvä osanen olisi omalla paikallaan, tarinaan kuulumattomia palasia ei olisi lainkaan ja tulokset olisivat johdonmukaisia. Toisaalta tapahtumaketjun säröisyys ja epäjatkuvuus osaltaan kertoo tutkimuksen historiallisesta luonteesta.

Kuohunta ja kohtaaminen

Ranskalainen sosiologi Emilé Durkheim (1858–1917) esitti, että ihmisten ja ryhmien sosiaalista käyttäytymistä selittää yhteiskunnan rakenteellisten rajojen ja kulttuuristen erojen luoma ”paine”. Hänen perintöään

286 Maaherran asema määriteltiin hallitusmuodon 51 §:ssä ja tehtävistä säädettiin lääninhallitusasetuksella, joka on vuodelta 1937. Laki uudistettiin vuonna 1955.

https://doi.org/10.21435/ha.152

sosiologiassa kantavat nykyään muun muassa symboliseen interaktionismiin perehtyneet tutkijat, jotka alleviivaavat sitä, että toistuva ja tiivis mikrotason vuorovaikutus luo makrotason rakenteita ja kulttuureita. Heille on luontevaa tarkastella vuorovaikutuksen *tihentymien* vaikutusta ihmisten sosiaaliseen käyttäytymiseen ja kollektiivisten tunteiden muodostumiseen ja käsittelyyn. Tämä Durkheimilta periytyvä vuorovaikutuksen tihentymästä syntyvää intensiivistä tunnekuohuntaa kuvaava *moments d'effervescence collective*[287] käsite suomennetaan yleensä *kollektiiviseksi kuohunnaksi*. Tavanomaisia esimerkkejä kollektiivisesta kuohunnasta ovat uskonnolliset hurmokset, urheilutapahtumien kiihkeys ja erilaiset kahakat, joissa kaikissa yleisö kiinnittää huomionsa samaan kohteeseen (puhujaan/herätyksen saaneeseen henkilöön, epäonnistumiseen tai onnistuneeseen urheilijaan, tappelijoihin ja viranomaisiin) ja ottaa tunnepitoisesti kantaa tapahtumien kulkuun (itkemällä, hurraamalla, huutamalla).

Kalajoen nuorisoseurantalon pihalla kymmenen minuuttia kestäneet tapahtumat olivat tämänkaltaista ihmisten vuorovaikutuksesta syntyvää tunteiden kollektiivista kuohuntaa, jossa suuri yleisö kohdisti intensiivisen huomionsa pidätystilanteen tapahtumaketjuun. Eri vuorovaikutustilanteissa kuohunta kytkeytyy erilaisiin kollektiivisiin (ryhmässä jaettuihin) tunteisiin. Kalajoen kapinan yhteydessä ilmeisimpiä kollektiivisia tunteita olivat uhma, ärtymys ja viha, jotka ovat saman tunneulottuvuuden eri vahvuusasteita. Rauhallinen tilanne kiihtyi kahakaksi ja laantui suurin piirtein ennalleen puolessa tunnissa kiihkeimmän kollektiivisen kuohunnan kestäessä kymmenkunta minuuttia. Tuossa puolen tunnin jakson aikana syntyneet, tiivistyneet ja purkautuneet jännitteiset suhteet aiheuttivat tapahtumaketjun, jolla oli yhteiskunnallisesti merkittäviä seurauksia. Siten se on luonteva esimerkki sinänsä harvinaisesta mikrotason kollektiivisen kuohunnan muuttumisesta makrotason ilmiöksi.

Vuorovaikutuksen analysoinnin perusyksikkö on kohtaaminen (*encounter*). Tapahtuman tavoin myös kohtaaminen on ollut mikrososiologien kiinnostuksen kohteena vuosikymmeniä. Käsitettä on vuosi-

287 Englanniksi *collective effervescence*, ks. tarkemmin Durkheim 1912/1980.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kymmenten mittaan pyöritelty eri tavoilla. Varsin tavanomaista on esimerkiksi tehdä ero visuaalisen, kognitiivisen ja emotionaalisen kohtaamisen välillä, jonka jälkeen voidaan vielä yksityiskohtaisemmin analysoida muun muassa kohtaamisten intensiteettiä (yksinomaisuutta suhteessa muihin samanaikaisiin tapahtumiin), rytmisyyttä (eri osapuolten samanaikaista vuorovaikutusta), tärkeyttä (suhteessa muuhun toimintaan), tasa-arvoisuutta (statussensitiivisyyttä), toistuvuutta (peräkkäiset tapahtumat), jännitteisyyttä (ystävällinen, vihamielinen) ja tunteiden ”tilapitoisuutta” (esimerkiksi salissa, pihalla, eri huoneissa ihmisten hallitsevat tunteet olivat erilaisia).[288] Kaikki nämä ja lukuisat muut teemat olivat mukana sekä Kalajoen kapinan kymmenessä minuutissa että sitä seuranneissa oikeudenkäynneissä. Kirjan tavoitteena ei kuitenkaan ole käydä näitä (ja muita) kohtaamisen osa-alueita lävitse näin yksityiskohtaisesti.

Yksinkertaisemmassa ja siten myös yleisemmässä muodossa kohtaaminen muodostuu seitsemästä elementistä (taulukko 8).[289] Saman asian voi toki esittää eri tavoilla, mutta nyt valittu esitystapa on mikrososiologiassa tavanomainen. Temporaalisesti tarkasteltuna kohtaamisen elementit kytkeytyvät eri tavoilla eri osatapahtumissa. Johdantona näiden tapahtumien analysointiin kohtaamisen elementit voidaan tiivistää yhdeksi taulukoksi, kun kahakkaa katsotaan iltamiin osallistuneiden ja kahakkaa seuranneiden ihmisten näkökulmasta. Poliisin näkökulmasta tilanne oli monelta kohden päinvastainen ja kahakkaan aktiivisesti osallistuneiden osalta vielä intensiivisempi. Yhdessä nämä taulukkoon tiivistetyt seitsemän kohtaamisen elementtiä luovat vuorovaikutuksesta syntyvää ”emotionaalista energiaa”.

Kohtaamisia oli paljon, sillä markkinatansseihin oli myyty 437 lippua. Lipun ostaneiden ohella paikalla oli ainakin puolisen tusinaa järjestysmiestä ja saman verran väkeä ravintolassa ja naulakolla. Näiden ohella kaikilla vapaavuorossa olleilla järjestysmiehillä ja seuran toimihenkilöillä oli vapaa pääsy tansseihin. Kaikkiaan paikalla oli siis ainakin 450 henkeä,

288 Systemaattinen kuvaus kohtaamisen eri ulottuvuuksista ja rakenteista on: Turner 2010, erityisesti 57–191.
289 Tässä olen noudattanut pääosin Randall Collinsin ajatuksia, mutta ottanut myös joitakin vapauksia. Ks. Collins 1994.

Taulukko 8. Sosiaalisen kohtaamisen jaetut elementit nuorisoseurantalolla

Elementit	Nuorisoseurantalo
Useiden henkilöiden samanaikainen fyysinen läsnäolo	Paikalla oli noin 450 henkilöä. Heistä suurin osa tunsi muut paikalla olijat (poliiseja lukuun ottamatta), sillä lähes kaikki paikalla olleet olivat kalajokisia ja vain muutama naapurikunnista.
Tietoisuus muiden henkilöiden läsnäolosta	Paikalla olleet henkilöt olivat jatkuvasti tai toistuvasti toistensa kanssa vuorovaikutuksessa tanssilattialla, ravintolassa ja nuorisoseurantalon pihalla.
Yhteinen (kollektiivisen) huomion kohde	Paikallaolijoita yhdisti tanssiorkesterin soittama musiikki sekä myöhemmin poliisiauton ympärillä sattuneet tapahtumat.
Yhteiset tunnelmat ja tunteet	Paikalla olijat olivat juhlatuulella (miehet lisäksi päihtyneitä) ja miehet laajalti yhtä mieltä poliisin vastustamisesta, minkä he osoittivat kollektiivisten tunteiden esiintuonnilla, huudoilla ja teoilla.
Synkronisoitu toiminta	Osallistujat synkronoivat toimintansa jakamalla iltamiin sisältyvän ajan valmistautumiseen, seurusteluun ennen tanssien alkua, tansseihin, vilvoitteluun sekä järjestäytymällä katsomaan talon pihalla tapahtuvaa kahakkaa.
Kapinaksi katsottavaan toimintaan liittyvät symbolit	Teot (huutelu, viheltely), tunteet (pilkkaava nauraminen, yllyttäminen, vihanpito), tahtotila (miesten vapauttaminen, auton nostaminen), esineet (auto, poliisin uniformun osat) ja toiminta (viinanjuonti ja uhittelu) yhdistivät paikallaolijoita.
Iltamaväen jaettu käsitys oikeutetusta toiminnasta	Iltamien osallistujien mielestä poliisilla ei ollut oikeutta pidättää miehiä tai ylipäätään tulla sisälle nuorisoseurantaloon, jolloin miesten vapauttaminen oli oikeutettua tapahtuneen vääryyden korjaamiseksi.

todennäköisesti jonkin verran enemmän. Yleensä tansseissa kävi noin 200 vierasta, joten markkinatanssit olivat nuorisoseuralle menestys.

Se oli myös paikkakunnan nuorisoa yhdistävä tapahtuma ja kohtaamispaikka. Myytyjen lippujen määrä vastaa noin seitsemää prosenttia kunnan väkiluvusta. Suhteutettuna 18–28 vuotiaisiin nuoriin paikalla oli noin joka toinen, joskin paikalla oli kihlakunnanoikeuden pöytäkirjojen mukaan myös alaikäistä väkeä ja jonkin verran myös vanhempaa väkeä erilaisissa valvontatehtävissä. Alaikäisyys viittaa tässä alle 21-vuotiaaseen väestöön, sillä täysi-ikäisyyden raja oli Suomessa 21 vuotta itsenäisyyden alusta vuoteen 1969 saakka, jolloin ikärajaa laskettiin vuodella.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kaikkineen tilaisuus oli kunnan väkilukuun nähden tavattoman suosittu, ja nuorisoseurantalon salin on täytynyt olla tupaten täynnä. Seurantalolla oli kuitenkin liikaa väkeä sikäli, että huviluvan sallima suurin yleisömäärä oli 280 henkeä. Ylitys oli huomattava talon kokoon ja huvilupaan nähden ja kiinnitti syystä poliisin huomiota. Toiminnanjohtaja Janne Siipola selitti huviluvan säännöistä poikkeamista sillä, että huvitilassa samanaikaisesti olevien maksimimäärää koskeva kyltti oli remontin yhteydessä maalattu vahingossa piiloon muutamaa vuotta aikaisemmin: asiaa miettiessään hän epäili, että päälle maalatussa kyltissä olisi mainittu 390 henkilöä.[290] Ilmeinen selitys sallitun henkilöluvun ylittämiselle on huviveron kierto. Vero oli vuodesta 1950 eteenpäin ollut 40 % lipun hinnan päälle ja se maksettiin korkeintaan maksimimäärästä, eli 280 henkilöstä.[291] Siten reilut 150 lippua oli järjestäjille ”verosta vapaita”.[292]

Samaten polkanjälkeisellä jalottelutauolla nuorisoseurantalon pihalla oli paljon väkeä, kuten voi päätellä Heino Ängeslevän kuvauksesta:

> Auton ympärille oli kerääntynyt aivan pihan täydeltä yleisöä, joten kuultava ei kun kaikki oli tapahtunut hyvin nopeasti, ollut mitenkään voinut nähdä kuinka suuri osa yleisöjoukosta oli osallistunut poliiisinvastaiseen toimintaan. Yleisöjoukko oli kohissut ja kaikki olivat heiluneet ja huutajia oli paljon melusta päätellen.[293]

Tanssijoiden ja juhlijoiden tiivis vuorovaikutus ylitäydessä talossa tuotti paljon emotionaalista energiaa ja tiivistyneitä kollektiivisia tunteita. Runsaslukuinen juhlakansa tarkoitti myös, että kuuden järjestysmiehen

290 Siipolan kuulustelu 8.12.1953. KKO, KA.

291 Huviverolla tarkoitetaan huvitilaisuuksien pääsylipuista suoritettavaa veroa. Sen taustalla oli Armollinen asetus julkisista näytännöistä ja huvitilaisuuksista kannettavasta väliaikaisesta verosta (AsK 59/14), joka sittemmin osoittautui varsin pysyväksi. Vuonna 1959 vero alennettiin 25 tai 30 prosenttiin tanssinjärjestäjän taustasta riippuen. Huvivero poistettiin kokonaan vasta 1981. Ks. myös HE 83/1980 Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi leimaverolain 59 b ja 59 c §:n muuttamisesta.

292 Nuorisoseuran kannalta tämä suurimman sallitun yleisömäärän merkittävä ylitys tarkoitti potentiaalisesti huomattavia takautuvia lisäveroja. Tiedossa ei kuitenkaan ole, että nuorisoseuraa olisi tästä tuomittu. Mainintaa asiasta ei ole nuorisoseuran historiikissa tai kunnan asiakirjoissa. Verottajan asiakirjoja ei ole tarkastettu.

293 Ängeslevän kuulustelu 18.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

mahdollisuudet valvoa järjestystä suuremman epäjärjestyksen tapahtuessa olivat rajalliset, varsinkin kun osa järjestysmiehistä oli itsekin juhlatuulella. Yleisölle tuttuina heillä oli kuitenkin sananvaltaa ihmisten käyttäytymiseen ja heidän käyttäytymisensä järjestyksen ylläpitäjinä oli sosiaalisten normien mukaista. Poliisin mahdollisuudet järjestyksen ylläpitämiseen olivat vähäisemmät suuremmista valtaoikeuksista huolimatta, koska heitä oli vähemmän, he olivat yleisölle tuntemattomia ja pyrkivät toimeenpanemaan sosiaalisten normien kanssa ristiriidassa olleita lakeja, asetuksia ja järjestyssääntöä.

Tiheä historia

Mikrososiologinen tutkimusote ei ole parhaimmillaan analysoitaessa suhteellisen pitkällä aikavälillä harvakseltaan (esimerkiksi vuosien välein) toisiaan seuraavia tapahtumia, joissa on paljon erilaisia muuttujia. Tapahtumien selittämisessä on yleensä selitettävä myöhempää tapahtumaa sitä välittömästi edeltäneillä tapahtumilla, joten harvakseltaan tapahtuneiden tapahtumien välit täyttyvät tekijöillä, joiden merkitys tapahtumien ketjuuntumiselle jää epäselväksi. Kääntäen analysoitavien tapahtumien välillä on syytä olla ne yhteen kytkevät *järkevät* sosiaaliset mekanismit, jotka vähentävät satunnaisten tekijöiden ("kohinan") merkitystä analyysissä.[294] Historiallisessa mikrososiologiassa sosiaalista mekanismia voidaan pitää analyyttisesti ja yleistämisen kannalta sitä tärkeämpänä, mitä useammista samankaltaisista tapahtumista se on tavalla tai toisella identifioitavissa.

Toisaalta väkivaltaisen tapahtuman tarkka kuvaus on usein ongelmallisempaa kuin miltä ensisilmäyksellä kuulostaa tai näyttää. Hyvin har-

294 Mekanismipohjainen selittäminen muodostaa laajan tieteellisen kirjallisuuden lajin. Tässä on hyödynnetty seuraavia: Goodin & Tilly 2006; Elster 2006. Analyyttisemmin tarkasteltuna mekanismit jaetaan yleensä kolmeen luokkaan. Ympäristöön liittyvät mekanismit muokkaavat toimijoiden/tapahtuman ympäristöä tavalla, joka vaikuttaa tapahtumien kulkuun. Kognitiiviset mekanismit liittyvät puolestaan ihmisten tapoihin tulkita jokin tietty tapahtuma tai asia. Kahakkaa Kalajoen nuorisoseurantalolla katsovat nuoret voivat tulkita sen esimerkiksi itsenäisyyden osoitukseksi tai poliisin vallankäytöksi riippuen siitä, minkälaisten kognitiivisten mekanismien välityksellä he tilannetta tulkitsevat. Lopuksi relationaaliset mekanismit vaikuttavat ryhmien tai verkostojen toimintaan luomalla esimerkiksi kilpailullista, yhteistoiminnallista tai konfliktiherkkää vuorovaikutusta joko yksittäisessä tai toistuvissa kohtaamisissa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

voin tämänkaltainen tapahtuma (ja sen ympärillä oleva tilanne) rajoittuu kahden henkilön väliseen iskujenvaihtoon tai muuhun väkivallantekoon, jonka jälkeen yksi osallistujista on selvä voittaja ja toinen yhtä selvä häviäjä. Yksityiskohtaiset analyysit esimerkiksi tappelutilanteista viestivät tilanteiden sotkuisuudesta. Usein tappelutilannetta edeltää riitely, nahistelu ja uhittelu. Tapahtumassa jää usein epäselväksi, kumpi lopulta on voittaja ja kumpi häviäjä. Toinen voi voittaa suunsoiton ja toinen tappelun, ja ensin voittanut voi jäädä myöhemmissä vaiheissa tappiolle. Myös tappelujen syiden selvittäminen vaatii tutkijalta huomattavan paljon aikaa. Jokainen tappelu on erilainen, mutta niissä on myös säännönmukaisuuksia. Merkittävä osa tappeluista syntyy tilanteessa, jossa siihen osallistuvien ihmisten välinen statusero ei ole selvä. Tappelut ovat tällöin yhteisön tai ryhmän sisäisen hierarkian selvittämisen väline.[295] Monimutkaisemmaksi tilanteen rekonstruktio menee, jos tilanne rakentuu useista peräkkäisistä tapahtumista ja niihin osallistuu useita henkilöitä tai ryhmiä. Nuorisoseurantalon pihan kahakka on kuvatun kaltainen monimutkainen tilanne. Siinä on useita toisiinsa kytkeytyviä tapahtumia, minkä lisäksi osa toimijoista on mukana useissa tapahtumissa ja osa vain yhdessä tai kahdessa, jotka joko ovat tai eivät ole toisiinsa välittömästi kytköksissä.

Kalajoen nuorisoseurantalon pihalla tavallisille ihmisille tapahtui jotakin poikkeuksellista. Virkavalta ja erilaisten tilaisuuksien osallistujat ovat kahakoineet ja käräjöineet kautta aikain, mutta kapinasyytteet ovat olleet äärimmäisen harvinaisia. Erilaisia Kalajoen tapahtumiin verrattavissa olevia kahakoita oli nimittäin paljon 1950-luvulla. Liikkuvan poliisin lääninosastojen neljännesvuosikertomuksissa vuosilta 1950–1956 on kymmenittäin mainintoja samanlaisista kahakoista. Niissä pidätetyt heittelivät kiviä, löivät poliiseja ja pakenivat paikalta tai putkasta. Elokuussa 1953 Ranualla pidätettiin kolmekymmentä juopunutta. Heitä tapahtumapaikalta pois kuljetettaessa yksi miehistä heitti poliisia nyrkinkokoisella kivellä, joka meni niukasti poliisin pään ohitse.[296] Marraskuussa 1953 Kuopiossa sattui eräällä työmaalla tapaus, jossa kaksi juopu-

295 Collins 2008; Gould 2003.
296 Liikkuvan poliisin Lapin osaston toimintakertomus elokuulta 1953. Hia:36. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nutta miestä vastusti poliisia väkivaltaisesti. Kahakassa toinen miehistä heitti poliisia kivellä päähän ja molemmat miehet repivät itsensä irti poliisien otteesta ja pakenivat.[297] Elokuussa 1954 Puumalassa humalainen kävi käsiksi poliisiin tilanteessa, jossa poliisit olivat pidättämässä isompaa miesryhmää. Poliisi "tyrkkäsi häntä, jolloin tämä kaatui selälleen lattiaan ja menetti henkensä". Poliisin kertoman mukaan poliisille vihamieliset henkilöt käyttivät tilaisuutta hyväkseen kiihottaakseen paikkakuntalaisia poliisia vastaan. Tämän takia liikkuva poliisi komensi paikkakunnalle kaksi partiota kuukauden ajaksi estämään vakavampia järjestyshäiriöitä, mikä rauhoitti paikkakunnan kuohunnan.[298] Liikkuvan poliisin ohella myös suojelupoliisi raportoi lukuisista mielenosoituksiin liittyvistä kahinoista eri puolilla Suomea vuosina 1949–1953.[299]

Kahakoiden ohella ilmeni myös virkamiesten vastustamista yksin tai ryhmässä. Näistä aiheutuneita tuomioita löytyy liikkuvan poliisin raporteista satoja vuosilta 1950–1956. Jo pelkästään suhteellisen rauhallisessa sekä vähäväkisessä ja harvaanasutussa Oulun läänissä tuomioita oli 64 vuonna 1953. Ne ovat enimmäkseen juhlatilaisuuksissa ja vastaavissa tapahtuneita tappeluita ja muita vastaavia rikoksia. Humalassa tapahtuva poliisin vastustaminen oli tavanomaista. Vastustelut myös aiheuttivat jännitteitä poliisin ja yhteisön välillä, mitkä kärjistyivät usein markkinoilla tai juhlatilaisuuksissa.

Yhtäkään edellä mainituista tapahtumista ei tulkittu kapinaksi. Nuorisoseurantalon tanssien tapahtumat eivät kuitenkaan ensimmäisellä tai edes toisella silmäyksellä laadullisesti eroa näistä muista tapahtumista. Epäselvää on, mikä Kalajoen nuorisoseurantalon tapahtumien kapinasyytteen perustellut erikoisuus tarkalleen ottaen oli. Tuleeko huomio kohdentaa yhteen tapahtumaan vaan tapahtumaketjuun kokonaisuutena, vai onko kapinalle haettava selitystä paikkakunnan kulttuurista tai rakenteesta? Tapahtumaketjua voidaan joka tapauksessa tulkita – ja on tulkittu – eri näkökulmista. Läänin poliisit, syyttäjät ja tuomioistuimet tulkitsivat Kalajoen nuorisoseurantalon tapahtumien rikkovan lakia.

297 Liikkuvan poliisin Kuopion osaston toimintakertomus marraskuulta 1953. Hia:36. LP, KA.
298 Liikkuvan poliisin Mikkelin osaston toimintakertomus elokuulta 1954. Hia:36. LP, KA.
299 Asiamappi XF. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Poliisien näkemys oli varsin yksituumainen, joskin käsitykset tapahtumien vakavuudesta erosivat myös poliisiyhteisön sisällä. Vallankäytön kohteena olleet yksittäiset henkilöt ja paikallisyhteisö kokivat tulleensa epäreilusti kohdelluiksi. Vallankäyttö ei kuitenkaan ollut ainoastaan vertikaalista. Siihen liittyi olennaisesti myös yhteisön sisäistä vallankäyttöä, jossa kunnan sisäisillä valtakentillä eri sosiaalisia rooleja kantaneet henkilöt ja ryhmät määrittelivät toistensa toimintaa.

Ensimmäinen välittömästi myöhempiin tapahtumiin vaikuttanut tapahtuma oli pohjien ottaminen iltapäivällä. Yhä uudestaan kuulusteltavat kertoivat juoneensa pohjaksi pullollisen viinaa tai sen korviketta, millä on tietysti vaikutusta tapahtumien muistamiseen. Varsinaisesti tapahtumien vyöry alkoi kuitenkin vasta iltayhdeksän aikaan, ja iltayhteentoista mennessä kaikki oli ohitse. Poliisin kertomana tuohon pidempään jaksoon sijoittuu reilut kaksikymmentä erilaista tapahtumaa, joista myöhemmin analysoidaan kuusitoista. Tuonkin parin tunnin ajanjakson sisään mahtuu tiheämpiä jaksoja. Useimpien arvioiden mukaan varsinainen kahakka kesti kaikkineen vain kymmenen minuuttia, joskin yksi kuulusteltu arvioi kestoksi viisi minuuttia ja muutama peräti kaksikymmentä minuuttia. Poliisin näkökulmasta kymmenen minuutin aikana tapahtui tusina toisiinsa liittynyttä tapahtumaa, kun taas ”kapinalliset” mainitsevat tästä samalta ajalta peräti kolmisenkymmentä erilaista tapahtumaa, joista tarkemmin tarkastellaan seuraavassa noin kahtakymmentä. Jokaiselle minuutille on siis oma tapahtumansa, joista osa oli toisilleen joko päällekkäisiä tai rinnakkaisia. Suurin osa näistä toisiinsa kietoutuvista tapahtumista tapahtui pimeässä ja sateisessa illassa yhden nuorisoseurantalon seinään asennetun pihalampun ja mahdollisesti poliisien taskulamppujen valossa. Loput tapahtumat sijoittuvat nuorisoseurantalon sisälle tai kauemmas pihalle, jossa ei ollut minkäänlaista sähkövalaistusta.[300]

300 Kahakkailtana aurinko oli laskenut klo 18.26, joten ilta oli jo pimeä vilvoittelutauon aikana. Seurantalon äänentoistosta huolehtinut Asseri Kippola (1925–2018) ei vanhoilla päivillään enää muistanut asentamansa lampun vahvuudesta muuta kuin, että se oli ”mitätön tuikku”, joka valaisi portaat. Tieto saatu vapaamuotoisessa keskustelussa. Kippola tunsi sähkölaitteet hyvin, koska hän piti sähköliikettä Kalajoella. Asseri Kippola oli isoäitini siskon mies.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kahakkaa koskevien asiakirjojen systemaattinen analysointi osoittaa kaksi asiaa. Ensinnäkin mitä enemmän aikaa tapahtumista on ja mitä ylemmässä oikeusasteessa asiaa käsitellään, sitä johdonmukaisemmaksi tapahtuma muuttuu ihmisten kertomuksissa ja oikeuden tulkinnoissa. Eri paikoissa ja vaiheissa tehdyissä kuulustelupöytäkirjoissa on eroja sekä yksityiskohdissa että tapahtumien järjestyksessä. Niistä on vaikea rakentaa johdonmukaista tapahtumaketjua. Osin mukana olleet ihmiset eivät humalatilansa takia muistaneet tai eivät halunneet muistaa, kuten eräs kuulusteltava tiivistää:

> Kuultava ei itse humalansa takia lainkaan muista sitä kun hän oli autotallista mennyt kyseiseen huvitilaisuuteen. [– –] Pihalla sattuneen tapauksen alkua ja sitä, miten kuultava oli siihen joutunut mukaan, hän ei muista ollenkaan. [– –] Sitä kuultava ei sano muistavansa miten ja missä tarkoituksessa hän on tapahtumapaikalle mennyt. [– –] Sitä vaihetta kuultava ei myöskään sano muistavansa kun hänet oli viety auton luokse ja alettu panna autoon.[301]

Myöhemmissä oikeusasteissa kuultavan muisti kirkastui. Myös yleisemmin eri tulkinnat tapahtumien järjestyksestä vakiintuvat ja yksinkertaistuvat, kunnes korkeimmassa oikeudessa päätöksenteon perusteena oleva totuus alkaa kristallisoitua lukijan silmissä kiistattomaksi tapahtumien ketjuksi. Sen kuvaama tarina on johdonmukaisempi, turhista yksityiskohdista ja epävarmuuksista puhdistettu tapahtumaketju, jossa syylliset kytkeytyvät sekä toisiinsa että tapahtumiin ja muut, syyttömiksi määrittyvät rajautuvat tarkastelun ulkopuolelle.

Toiseksi tapahtumien kulusta on useita eri totuuksia, jotka ovat eriasteisen tosia ja myöskin tarttuneet eriasteisesti asiakirjoihin. Kapinalliset näkivät asiat yhdellä tavalla, poliisi toisella ja kolmannella tavalla ne asioita kauempaa tarkastelleet henkilöt, jotka myöhemmin määrättiin kuulusteltavaksi tai jotka myöhemmin tulkitsivat tapahtumia olematta kuitenkaan itse paikalla. Näitä tulkintoja tekivät muun muassa kuulustelijat ja kirkkoherra Kivioja. Missä määrin totuus tapahtumaketjun eri

301 Pauli Alhon kuulustelu 8.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

vaiheista todella selviää näistä eri tulkinnoista, on kiistanalainen kysymys.[302]

Totuudesta poikkeaminen tai tapahtumien tietoisesti valikoiva kuvaaminen on tavanomainen osa kuulustelu- ja oikeudenkäyntiprosessia, vaikka tutkintaprosessissa on pyritty rajoittamaan totuudesta poikkeamista valaehtoisella kuulemisella, jossa muistutetaan velvollisuudesta pysyä totuudessa.[303] Totuuden muuntelu tai valikoiva kuvaaminen voi johtua esimerkiksi muistivirheestä tai sosiaalisesta paineesta. Myös muistivirheet ovat tavanomaisia kaikissa nopeissa tilanteissa. Tässä yhteydessä ei ole tarpeen mennä sen syvemmälle nopeita tapahtumia todistaneiden havaintokykyä koskeviin tutkimuksiin. Riittänee, kun todetaan, että ihmisen havaintokyky on lähtökohtaisesti puutteellinen ja yksilön muisti vääristyy monella tapaa.[304] Monet satunnaiset tekijät, kuten kuka seisoi kenenkin takana ja varjostivat toisiaan, oliko katsoja tulossa tai menossa, kuinka lähellä tai kaukana hän oli, vaikuttivat siihen, mitä kukin todistaja näki tai luuli näkevänsä tapahtuvan nuorisoseurantalon pihalla pimentyvässä illassa yhden rapun yläpuolella olleen hehkulampun ja poliisien parin taskulampun valossa. Tilanne oli monella tavalla hämärä. Yhteisön sisäinen sosiaalinen paine tai poliisin kuulustelutapa voivat puolestaan kannustaa kuulusteltavaa muistamaan todellisuudesta poikkeavasti varsinkin, jos tilanne ja tapahtuma ovat olleet edellä mainituista syistä epäselviä ja siten näkijän mielessä on tilaa monitulkintaisuudelle. Kumpaakin näistä tapahtui kapinallisten mielestä kapina- ja vääränvalankuulusteluissa, jos kohta poliisin (ja tuomioistuimen) näkökulma oli erityisesti kuulustelumenetelmiin toinen.

Valikoiva kuvaaminen voi puolestaan liittyä joko olennaisen ja epäolennaisen asian väliseen rajanvetoon tai sosiaalisten normien noudattamiseen. Esimerkkinä olennaisesta ja epäolennaisesta voi mainita sen, että kuulusteltavat kertovat joidenkin miesten olevan humalassa, mutta tässä yhteydessä alkoholin hankintapa ei ole tapahtumaketjun kannalta olennainen asia. Esimerkkinä sosiaalisista normeista voidaan mainita

302 Valehtelemisen sosiologiaa on jonkin verran tutkittu. Ks. esim. Barnes 1994; Saari 2020.
303 Näiden ohella kuulusteltavalla on myös itsekriminalisoinnin suoja.
304 Saari 2020 sisältää katsauksen aihetta koskevaan kirjallisuuteen.

https://doi.org/10.21435/ha.152

miesten haluttomuus muistaa paikalla olleiden naisten nimiä, koska paikkakunnan sosiaalinen normi kielsi sotkemasta naisia miesten asioihin. Tapahtumien kulun ja oikeuden päätösten välillä on vahva päällekkäisyys niissä asioissa, jotka ovat tuomioiden kannalta merkittävimpiä, mutta myös erilaiset tulkinnat ovat merkityksellisiä erityisesti ihmisten oikeudentajun ja reiluuskäsitysten kannalta. Näitä eri versioita avaamalla ja vertailemalla saadaan esiin kiinnostavia näkökulmia.

Tiheitä tapahtumia voi kuvata monilla eri tavoilla. Yksinkertaisinta on kirjoittaa tapahtumakuvaukset sanalliseen muotoon ja luottaa lukijan kykyyn erottaa eri versiot. Tässä ehkä auttaisi vertaileva taulukko, jossa kustakin tapahtumaketjuun kuuluvasta tapahtumasta esitettäisiin kunkin toimijan näkemykset ja niiden eroja ja yhtäläisyyksiä sitten mahdollisuuksien mukaan vertailtaisi.[305] Käytännössä tämänkaltainen vertailu ei kuitenkaan toisi analyyttista lisäarvoa. Eri toimijoiden kuvaukset eivät etene taulukoinnin vaatimalla tavalla samassa rytmissä, eikä kaikkia tapahtumia ole kuvattu kaikissa kertomuksissa. Siten taulukkoon pakottaminen irrottaisi tapahtumat ketjustaan. Mielekkäämpi tapa analysoida tiheitä tapahtumia on visualisoida tapahtumat kolmeksi toisiaan täydentäväksi tulkinnaksi ja jättää sitten tuomioistuimen tai lukijan tulkittavaksi, mikä tulkinnoista todennäköisimmin vastaa tapahtumien todellista ketjua.

Poliisin näkemys

Ensimmäinen versio tapahtumien kulusta perustuu poliisien kertomaan. Se rakentui paikalla olleiden neljän poliisin kuulustelupöytäkirjoista sekä nimismies Närhisen niiden ja muiden kuulustelukertomusten perusteella tekemästä syyttäjän asiakirjasta.[306] Poliiseista kaksi oli liikkuvan poliisin Oulun yksiköstä (Paavola & Vähäaho), yksi paikallispoliisi (Nurmi) ja yksi eräpoliisi (Kurikka).

305 Klassinen esimerkki tämänkaltaisesta kuvauksesta on Uuden testamentin vertailu neljästä evankeliumista, joissa on niin päällekkäisyyksiä, aukkoja kuin eroavaisuuksia.

306 Vähäahon kuulustelu 19.11.1953; Nurmen kuulustelu 25.11.1953; eräpoliisi Kurikan kuulustelu 18.11.1953; Nimismies Närhisen syytekirjoitus 7.1.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Miksi paikalla oli ylipäätään liikkuvan poliisin partio ja miksi partio oli sekapartio, selittyy ensisijaisesti Kalajoen markkinoilla ja jokikalastuskiellolla. *Keskipohjanmaa*-lehti kertoi myöhemmin, että ”Markkinain vuoksi oli paikallisten viranomaisten avuksi kutsuttu paikalle myös liikkuvan poliisin miehiä ja he olivat valvomassa järjestystä myös seurantalolla”.[307] Heillä oli käytössään oma auto[308] tai mahdollisesti kaksi autoa. Samanaikaisesti liikkuvat poliisit olivat Kalajoella enemmän tai vähemmän toivottuina vieraina valvomassa siianlippoamista. Paikalla oli myös siviiliasuinen eräpoliisi Pekka[309] Kurikka ja mahdollisesti hänen työparinsa.

Asiakirjoista löytyvistä johtolangoista kutoutuu tapahtumaketjusta varsin johdonmukainen kudelma. Tapahtumat on tiivistetty kuvioon 8. Ketju alkaa poliisin tullessa nuorisoseuralle normaalille valvontakäynnille, joka tapahtui noin 21.00–21.30, siis tuntia ennen kahakkaa. Autopartioon kuului kolme poliisia, joista konstaapeli Vähäaho teki valvontakierroksen seurantalon pihalla. Avoimeksi jää, miksi liikkuvan poliisin mies lähti hoitamaan tehtävää, kun paikalla olisi ollut myös paikallisen poliisin edustaja, joka olisi tuntenut ihmiset ja ehkä myös lukenut tilannetta paremmin. Kohtaamista koskevassa osassa pöytäkirjaa kuvataan sekä nuorisoseuran sisäpihan olosuhteet että kuntalaisten suhtautuminen poliisiin:

> – – oli hän kohta autosta pihalle mentyään kuullut huvihuoneiston sivustalla olevasta, huvihuoneiston alueeseen kuuluvasta puistikosta humalaisten mekastusta. Tämän vuoksi kuultava oli mennyt miesten luokse ja tällöin hän oli taskulampun valossa ehtinyt nähdä, että miehistä joita oli kolme, oli heti yksi lähtenyt nopeasti pois paikalta. Sen kuultava oli ehtinyt huomata, että miehellä oli ollut järjestysmiehen nauha käsivarressaan. Toiset miehet oli kuultava tavannut melkein paikalta ja heistä toinen kuultava oli tunnistanut

307 *Keskipohjanmaa* 2.2.1954.

308 Juho Kiviojan kertoman muistitiedon mukaan liikkuvan poliisin auto, joka usein kävi Kalajoella, oli Buick vm -37/39. Auto kutsuttiin Teatteritalolta nuorisoseuralle tapauksen jälkiselvittelyyn.

309 Eräissä asiakirjoissa Pekka Kurikan etunimenä on Matti. Tässä on noudatettu Onni Toljamon 13.4.2018 kertomaa. Pekka on myös mainittu eräissä asiakirjoissa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> A. Myllyläksi, joka oli ollut aikaisemmin kuultavana todistajana poliisin väkivaltaisesta vastustamisesta.[310]

Molemmat aluksi tunnistamatta jääneet miehet saivat myöhemmin nimet ja osoitteet. Paikalle jääneellä henkilöllä oli hallussaan kiljupullo ja hän oli niin päihtynyt, ettei pysynyt pystyssä, joten Vähäaho päätti viedä hänet putkaan selviämään. Miehen pidätyksessä ei ollut mitään epäselvää, eikä siitä aiheutunut jälkipuhetta. Myöhemmin hän sai aiheesta sakot. Mainitsemisen arvoista on, että pidätetty mies (Matti Konu) ja Antti Myllylä olivat serkuksia.[311] Järjestysmiehen henkilöllisyys selvisi myöhemmin kuulusteluissa.[312] Myllylän Vähäaho määräsi lähtemään välittömästi kotiinsa.

Kohtaamisessa on olennaisia johtolankoja. Ensinnäkin paikka oli pimeä, mutta poliisilla oli taskulamppu. Taskulamppu yhtäältä valaisee yhden kohteen, mutta toisaalta korostaa ympäröivää pimeyttä. Järjestyksen ylläpitämisen ja myöhempien tapahtumien kannalta nimenomaisesti valokeilan ulkopuolelle jäänyt pimeä tila aiheutti epävarmuutta. Suhteellisen pienessä aidatussa tilassa taskulamppu antoi kuitenkin poliisille yliotteen, jota portin pieleen sijoitettu poliisiauto vielä lisäsi. Toiseksi järjestysmiehen käyttäytyminen kertoo sekä poliisin auktoriteetista että järjestysmiehen asenteesta. Järjestysmiehenä toiminut 24-vuotias talollinen tiedosti oman asemansa epämukavuuden. Myöhemmissä kuulusteluissa hän ensin kielsi ja sitten uudelleenkuultuna myönsi olleensa paikalla. Kolmanneksi Vähäahon toiminta ei kertonut erityisesti virkavaltaisuudesta, sillä hänellä olisi ollut oikeus poistaa tai pidättää Antti Myllylä. Hän ei kuitenkaan tähän ryhtynyt, vaan antoi Myllylälle mahdollisuuden poistua paikalta ilman sen suurempaa melua.

Kapinatapahtumat alkoivat kasautua partion palattua takaisin nuorisoseuralle vietyään Konun putkaan. Vähäaho teki jälleen tarkastuskierroksen, tällä kertaa seurantalon sisällä. Ravintolasta hän löysi Antti Myllylän, joka Vähäahon poistumiskehotuksesta piittaamatta oli palannut takaisin

310 Vähäahon kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.
311 Antti Myllylän kuulustelu 29.11.1953. KKO, KA.
312 Antti Myllylän kuulustelu 29.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nuorisoseurantalolle. Oikeudellisesti kiistatonta on, että nuorisoseuran järjestysmiesten ei olisi tullut päästää vahvasti päihtynyttä henkilöä ravintolaan, jolla oli anniskeluoikeudet ainakin oluelle.[313] Tässä kohden järjestysmiehet eivät olleet tehtävänsä tasalla, mitä tulee lakiin ja asetukseen sekä järjestyssääntöihin. Pikemminkin he kokemusperustaisesti noudattivat paikallista sosiaalista käytäntöä, jossa kohtuuden rajoissa tapahtuva päihteidenkäyttö juhlatilassa oli sosiaalisesti hyväksyttävää. Erään toisen pöytäkirjan mukaan järjestysmies ei puuttunut tapahtumien kulkuun, koska oli löytänyt tytön tanssitettavaksi ja lähtenyt sitten tämän kanssa vilvoittelemaan. Järjestysmiehiltä ei siis odotettu, että he seuraisivat iltamien toimintaa sivusta, vaan heille oli hyväksyttävää osallistua iltamiin tanssimalla tai muuten juhlimalla. Takaisin tultaessa hän oli kyllä huomannut jonkinlaisen kahakan, mutta mennyt kuitenkin tytön kanssa suoraan takaisin sisään. Perusteluksi asiaan puuttumattomuudelle hän totesi, että ei ”tietänyt ittekkään, mitä minun olisi pitänyt tehdä”.[314]

Liikkuvan poliisin konstaapeli Vähäaho katsoi tilanteen edellyttävän Antti Myllylän poistamista, joka kuitenkin ”mussutti vastaan” juopuneesti. Poistaminen ei ollut seurayleisön mieleen. Miksi näin oli, ei poliisin kertomuksesta selviä, mutta ilmeisesti seuraväki koki sen olevan ristiriidassa vakiintuneiden sosiaalisten käytäntöjen kanssa.[315] Joka tapauksessa Veikko Myllylä, joka oli myös selvästi päihtynyt, piti tätä poistamisesta aiheettomana tai ainakin vakiintuneen käytännön vastaisena ja yritti eteisessä vapauttaa ystävänsä (ja sukulaisensa). Tässä hän epäonnistui, mutta samalla tapahtuma herätti juhlaväen mielenkiinnon. Asiaan vaikutti myös se, että tanssikansa oli juuri lähdössä ulos vilvoittelemaan polkan jälkeen, joten seurantalon eteisessä oli paljon väkeä. Epäilemättä huomattava osa miehistä oli päihtyneitä. Joka tapauksessa Vähäaho piti kiinni Antti Myllylästä ja talutti hänet ulos pihalle.

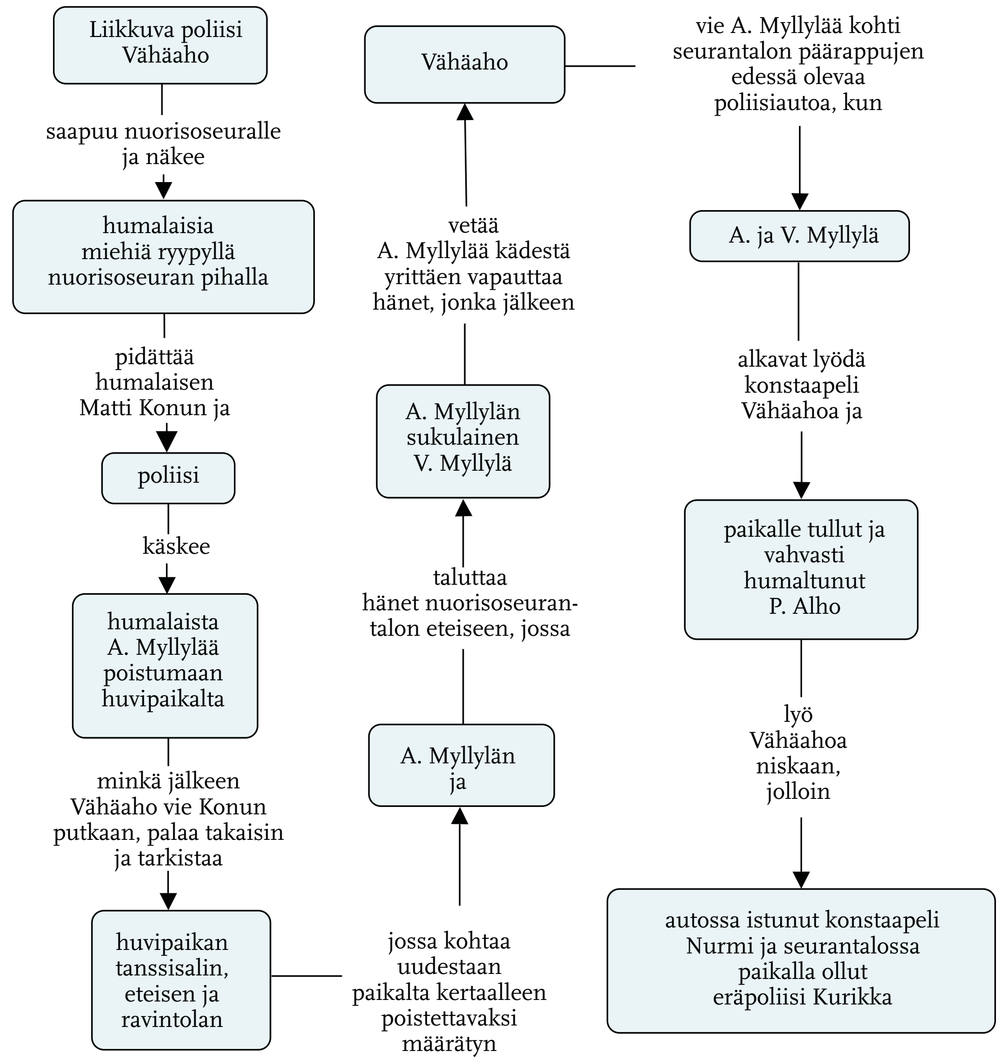
Varsinainen kahakka alkoi nuorisoseurantalon portailla. Kun Vähäaho alkoi viedä Antti Myllylää autoon, kaksi miestä hyökkäsi hänen

313 Antti Myllylä osti kuulustelussa (28.11.1953) kertomansa mukaan oluen ravintolasta. KKO, KA.

314 Kuulustelun ensimmäinen sivu, huonolaatuinen kopio. KKO:n asiakirjan kokoelman sivut 92–94, lainaus sivulta 94.

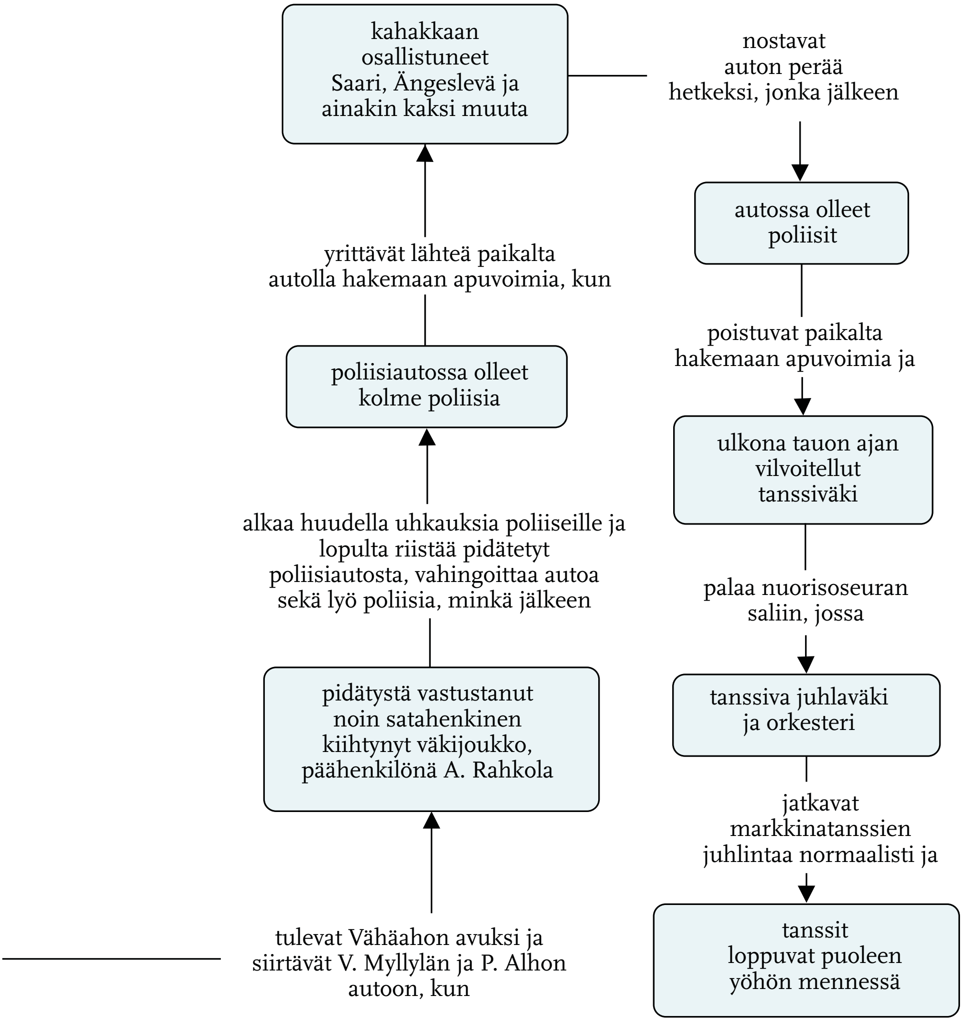
315 Sosiaalisiin käytäntöihin paneutuvassa tutkimuksessa alleviivataan kolmen teeman merkitystä, eli tapahtuviin liittyviä sääntöjä, rakenteita ja merkityksiä. Shove ym. 2012.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 8. Poliisien kuvaus kahakasta

https://doi.org/10.21435/ha.152

https://doi.org/10.21435/ha.152

kimppuunsa. Veikko Myllylä löi poliisia kasvoihin ja Pauli Alho niskaan. Veikko Myllylä otettiin saman tien kiinni ja paikalta juoksemalla poistunut Alho vähän myöhemmin käymälän luota. Kun poliisi oli vihdoin saanut kerättyä Antti Myllylän, Veikko Myllylän ja Pauli Alhon autoon, väkijoukko heittäytyi uhkaavaksi ja alkoi vaatia miesten vapauttamista. Kapinasyytteen kannalta oli tärkeää osoittaa, että väkijoukko toimi yhdessä. Niinpä kuulustelupöytäkirjoissa kuvataan seikkaperäisesti joukon toimintaa esivaltaa vastaan miesten vapauttamiseksi. Edellä mainittujen poliisien ohella tapahtumia todisti tässä vaiheessa liikkuvan poliisin tarkastuskonstaapeli Paavola. Ainakin neljä viranomaista siis todisti Kalajoen syksyisen yön tapahtumia. Järjestysmiehiä oli paikalla kuusi.

Paikalla olevan väkijoukon koosta ja uhkaavuudesta on poliisien kuulustelukertomuksissa erilaisia arvioita. Vähäisimmän arvion antaneen Vähäahon todistuksen mukaan paikalla oli ainakin kaksikymmentä henkeä aivan auton läheisyydessä ja poliiseja uhattiin muun muassa huutamalla ”nappiotsat matalaksi”. Muiden kuulusteltujen todistuksissa väkijoukko lasketaan satapäiseksi ja käytös monella tapaa uhkaavaksi. Kaikki nämä näkemykset voivat olla kertojan kannalta todenmukaisia, olihan seurantalolla edellä kuvatusti noin 450 henkeä, pihalle tuli ja pihalta meni vilvoittelijoita, paikalla olleiden määrä muuttui tilanteen mukaan, ja valaistusta ei juurikaan ollut syksyn pimenevässä yössä.

Kaksi miestä oli tässä ylitse muiden. Aaro Rahkola esitti voimakkaita vastalauseita ja yllytti paikalla olleita. Hänen osallistumisestaan ei ole epäselvyyttä, sillä asiasta mainitaan useimmissa kuulustelukertomuksissa. Rahkola oli myös Pauli Alhon eno, joten yksi jo tässä vaiheessa pidätetyistä oli hänen sisarenpoikansa. Paikalle oli tullut myös Joni Ojala, jonka toiminta oli vähemmän näkyvää. Hän ei myöskään ollut humalassa, toisin kuin useimmat muut syytetyt, ja hänen käytöksensä oli kaikin puolin hillitympää. Hänen kohtalokseen tuli kuitenkin seuraava lausuma:

> Kuultava muistaa (Ojalan) sanoista ainakin sen, että hän oli kehoittanut poliisia poistumaan paikalta lisäämällä jotain, että ”kyllä te olette jo tarpeeksi häpäisseet itseänne”. Kuultava on varma siitä, että jokainen, joka oli kuullut hänen sanansa olivat tulleet siihen

https://doi.org/10.21435/ha.152

> tulokseen, että hänellä ei ollut ollut ainakaan sellaista tarkoitusta, että hän olisi saattanut toimia poliisin puolesta.[316]

Ojala itse kertoo lehtihaastattelussa seuraavasti:

> Vikani oli kait siinä, että olen ollut poliisien kanssa niin paljon tekemissä, että pidin heitä tavallisina ihmisinä ja niinpä sanoin sinne autoon. ”Ajakaa nyt tästä pois, ettette häpäse itseänne”. [– –] Päähäni ei tullut edes ajatusta, että he olisivat lähteneet ajamaan kokonaan pois palauttamatta järjestystä. Poliisin arvovaltahan sellaisesta aina saa niin pahan kolauksen, että se ei kovin korvaudukaan.[317]

Tämän ja eräiden muiden samankaltaisten lausuntojen valossa Ojalan katsottiin yllyttäneen miehiä kapinaan. Hän myös määrittyi yhdeksi kapinan johtajista.

Tilanne oli kuitenkin varsin kaoottinen ja sellaisena altis monenlaisille tulkinnoille. Syksyisen yön pimeys, humalasta johtuva ihmisten arvaamaton käytös (herjaava huutelu ja yllytys vastarintaan), valojen aiheuttamat varjot sekä paikalle kertyneiden katselijoiden paljous tekivät tilanteen havainnoinnin ja hallinnan poliisille vaikeaksi. Yksityiskohdat jälleen vaihtelevat, mutta pidätetyt jatkoivat autossakin vastustamista. Yksimielisyys on siitä, että auton ympärillä olleet yllyttivät pidätettyjä miehiä pakenemaan. Auton ovia ei saatu kiinni ovien välissä olleiden raajojen takia, ja lopulta väkijoukko veti autossa olleet kolme miestä autosta ulos. Kahakka jatkui tästäkin poliisien yrittäessä pidättää miehiä uudestaan. Nurmen kuulustelusta tehdyn pöytäkirjan mukaan:

> – – tässä yhteydessä oli kuultava huomannut auton oikean takaoven saranalaitteiden särkyneen, minkä vuoksi kuultava oli mennyt uudelleen ulos sulkemaan ovia. Tällöin olivat jo ne miehet, joita poliisi oli kerrotulla tavalla yrittänyt saada autoon, häipyneet

316 Nurmen kuulustelu 5.12.1953. KKO, KA.
317 *Kokkola* 15.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> pois paikalta ja auton luona oli ollut ”aivan vieraat miehet”. Kun heitä ei niinollen ollut näyttänyt saavan kiinni, oli kuultava mennyt takaisin autoon, päätöksellä mennä hakemaan lisää apuvoimaa.[318]

Autossa oli sitten pidetty neuvottelu toimenpiteistä. Tilanne oli poliiseille hankala, sillä ulos ei ollut menemistä ilman asetta, ja sen käyttöön poliiseilla ei ollut valmiutta. Niinpä autossa oli pidetty

> – – neuvottelu tilanteesta. Kaikki olivat olleet yksimielisiä siitä, että väkijoukko oli niin uhkaava ja ylivoima niin suuri, etteivät he voisi sillä voimalla väkijoukolle mitään. Kun joku poliisimiehistä oli sanonut, että lähdettäisiin hakemaan lisää poliisivoimaa, olivat kaikki olleet samaa mieltä.[319]

Poliisiauton oven lisäksi myös poliisien varusteet olivat kärsineet. Miesjoukko oli käynyt myös poliisien kimppuun sillä seurauksella, että lyönneistä seuranneiden mustelmien ohella poliiseilta rikkoutui vaatteita ja virka-asuun kuuluneita varusteita. Kahdelta poliisilta oli lisäksi pyyhkäisty lakit päästä aikaisemmin kuvatusti. Ne jäivät kahakan tapahtumapaikalle, mutta palautuivat myöhemmin poliiseille.

Paikallisten poliisien ilta ei päättynyt kuitenkaan tähän. Kun poliisit yrittivät poistua hakemaan apuvoimia pidätettyjen paettua autosta ja paikalta, paikalla olleet miehet nostivat auton perää niin, että renkaat sutivat hetken ilmaa. Tilanteeseen liittyy lukuisia yksityiskohdiltaan poikkeavia näkemyksiä, jotka oikeus myöhemmin punnitsi, mutta yhtä kaikki tapauksen keskeisimmät käänteet on varsin tarkasti kartoitettu. Tapauksessa osalliset poliisit ovat kertoneet tapahtumien kulun yksityiskohtaisesti pitkälti samankaltaisesti kukin toisestaan riippumatta. Tämän voi tietysti tulkita joko totuudenmukaiseksi kertomiseksi tai yhteisestä tarinasta sopimiseksi. Lukuisat kuulustelut pohtivat asiaa eri näkökulmista. Näistä sitten kihlakunnanoikeus poimi tuomionsa kannalta olennaisimman:

318 Nurmen kuulustelu 25.11.1953. KKO, KA.
319 Kurikan kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Kun poliisimiehiä oli pahimman tilanteen aikana ollut paikalla vain kolme, eivät he olleet pystyneet hallitsemaan tilannetta ja sen vuoksi he olivat lähteneet autolla pois väkijoukosta, hakeakseen lisää poliisivoimaa tilanteen selvittämiseksi. Poliisiauton ollessa poislähdössä, olivat auton ympärille kerääntyneet henkilöt nostaneet auton takapäätä ilmaan, niin että se oli hiukan viivästyttänyt poliisimiesten lähtöä.[320]

Paikalla oli neljä poliisia, jos lukuun lasketaan mukaan eräpoliisi Pekka Kurikka, mutta näin ei ole tuomioistuimessa tehty, vaan poliisien ja eräpoliisin välillä tehtiin ero. Miksi näin tehtiin, jää selvittämättä. Mahdollisia erottelevia tekijöitä ovat ammattistatus ja lainsäädännöllinen perusta.[321]

Poliisit eivät ole kertoneet tämän jälkeisistä tapahtumista muuta kuin että Nurmi ohjasi vahingoittuneen auton ja siinä olleet poliisit poliisikonttorille ja teki ilmoituksen päivystäneelle ylikonstaapeli Eskolalle.[322] Hänen määräyksestään nuorisoseurantalolle palasi partio, jossa oli Nurmen ja Vähäahon lisäksi Eskola, Paavola ja Kurikka sekä kaksi muuta liikkuvan poliisin konstaapelia. Paikalla oli siis tässä vaiheessa ainakin seitsemän poliisia. Heidän tullessa paikalle tilanne oli kuitenkin jo rauhoittunut. Poliisit poistuivat paikalta puuttumatta tanssien kulkuun tai yrittämättä pidättää tai kuulustella paikalla olleita miehiä.

Kapinallisten näkemykset

Poliisien kertomukset pysyivät varsin johdonmukaisina ja samankaltaisina myös toistetuissa kuulusteluissa. Kuvausten perusta ei muuttunut, mutta yksityiskohdat täydentyivät. Kapinallisten kertomukset puolestaan muuttuivat enemmän eri kuulustelukerroilla ja oikeusasteissa.

320 Poliisitutkintapöytäkirja Oulussa joulukuun 14. päivänä 1953. No 165/53, Rtk n:o 98/53. KKO, KA.
321 Asetus riista- ja kalastuspoliisin ohjesäännöstä oli tuolloin 188/1953 ja se perustui lakiin 503/1951 (eli Kalastuslaki). Tuon lain ja asetuksen korvasi laki eräpoliisista 43/1959 ja sen pohjalta annettu asetus eräpoliisista 467/1959.
322 Nurmen kuulustelu 25.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Esimerkiksi Pauli Alho muutti kertomustaan olennaisesti neljännessä kuulustelussa. Sitä ennen hän muisti illan tapahtumat selvästi, neljännessä kuulustelussa hän kertoi valehdelleensa ja vetosi päihtymykseen muistamattomuuden syynä.[323] Rahkola ja Ojala muuttivat kertomuksensa toisella kuulustelukerralla. Molemmat myönsivät valehdelleensa ensimmäisissä kuulusteluissa ja sen jälkeen, kun heitä oli muistutettu velvollisuudesta puhua totta. Samalla tavalla kuulustellun muisti muuttui tai tarkentui myös monilla muilla kuulustelluilla. Kuulusteluiden päivämääristä käy ilmi, että miehet sovittivat kertomuksiaan vastaamaan toisten kertomia tietoja ja muuttivat kertomustaan, kun se osoittautui toisten kertomusten valossa epäjohdonmukaiseksi tai -todeksi. Heidän totuutensa muodostui yhteiseen ymmärrykseen perustuvaksi kertomukseksi.

Kaikkiaan heidän muistinsa näyttää parantuneen sekä toistuvasti kuulusteltaessa että eri oikeusasteissa. Tämän ohella miehet väliin muistavat oman roolinsa pienempänä kuin millaisena se poliisin ja muiden kuultavien kertomuksissa näyttäytyi. Oman haasteensa tapahtumien muistamiselle aiheutti miesten humalatila. Keskeiset kapinalliset olivat aloittaneet pohjien ottamisen varhain iltapäivällä[324], kun heidän työpäivänsä olivat päättyneet. Pari tulevaa kapinallista olivat avanneet pullot vasta klo 15–16 aikaan ja yksi jo aamulla klo 8–9 aikaan, joskin hän sanoo lopettaneensa juomisen jo puolelta päivin pullon tyhjennyttyä. Miehet hakivat humalan laillisesti ostettujen, ”tuntemattomilta miehiltä” laittomasti hankittujen tai naapurilta lahjaksi saatujen kaupallisten tuotteiden ohella myös paikallisista valmisteista. Kuulustelupöytäkirjojen valossa perusannos näyttäisi olleen viinapullo tai kaksi ja sen päälle puolesta litrasta litraan kiljua. Miehet nauttivat alkoholia myös juhlapaikalla. Kaikkiaan miesten on täytynyt olla varsin vahvassa humalassa kahakan alkuun klo 22.30 mennessä. Pauli Alho oli jo ehtinyt kerran sammuakin.

Kuvioon 9 on tiivistetty tapahtumaketju pilkottuna varsin moneen yksityiskohtaan. Eräissä kohdin on otettu huomioon eri kuulusteluissa

323 Pauli Alhon kuulustelu 8.12.1953. KKO, KA.
324 Antti Myllylän kuulustelu 28.11.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

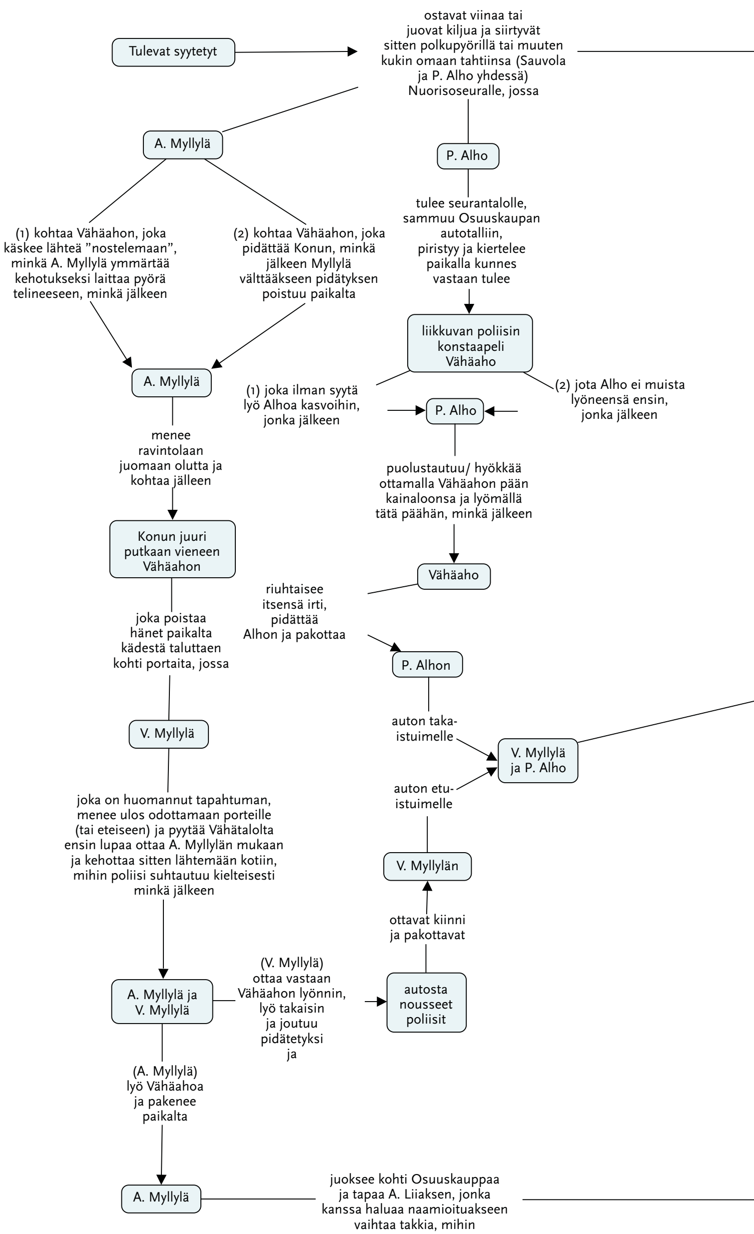
kerrottuna erilaisia versioita. Näissä tapauksissa vaihtoehtoisista versioista oikeanpuoleinen on myöhempi ja todennäköisesti joko lähempänä totuutta oleva tai sitten kapinallisten yhteiseen ymmärrykseen perustava. Käytettävissä olevista aineistoista ei voida päätellä, kumpi tulkinnoista on perustellumpi. Tarinassa on myös useampia kertojia, joilla on hiukan erilainen tulokulma tapahtumasarjaan.

Tässäkin versiossa Antti Myllylä oli kiistatta päihtynyt, mutta hänen toimintansa on hänen oman käsityksensä mukaan sosiaalisten normien ja paikallisten tapojen mukaista. Hänelle tuli erimielisyyttä poliisin kanssa, minkä jälkeen hän löi poliisia ja poistui paikalta. Antti Myllylä poistui Metsäkylään menevää tietä, jossa kohtasi 18-vuotiaan Alpo Liiaksen, jolta hän pyysi takkia naamioituakseen, koska oli menossa "poliisien kanssa tappelemaan".[325] Veikko Myllylä puolestaan joutui pidätetyksi ja poliisi vei hänet poliisiautoon sen kuljettajan viereiselle etuistuimelle. Tässä vaiheessa tapahtumiin liittyi myös päihtynyt Pauli Alho, jota aikaisemmasta tapahtumasta kiihtynyt Vähäaho löi tai sitten ei, mutta joka tapauksessa myös Pauli Alho joutui pidätetyksi ja saman auton takaistuimelle. Kun nämä kaksi miestä oli saatu autoon, Aaro Rahkola, Heikki Alho ja Pentti Sauvola sekä paikalle uudestaan saapunut Antti Myllylä alkoivat sanoin ja teoin protestoida pidätyksiä vastaan ja päätyivät sitten vapauttamaan miehet autosta lievää voimaa käyttämällä. Ojala ja poliisit pyrkivät puolestaan palauttamaan järjestyksen auton ympärille.

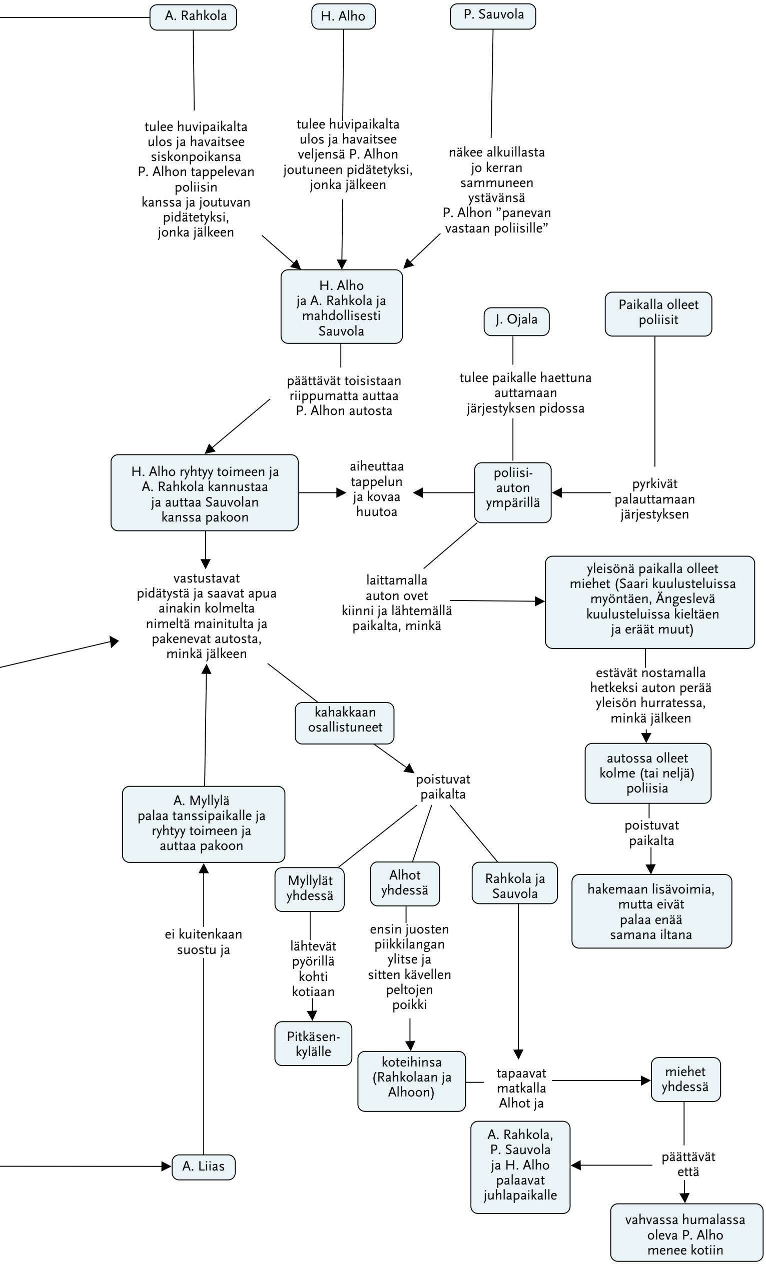
Tilanne alkoi purkautua, kun tappion kärsineet poliisit yrittivät poistua paikalta. Muutama paikalla ollut mies kuitenkin esti tämän nostamalla poliisiauton perää. Hetken päästä puskurissa kiinni olleet miehet kuitenkin laskivat autonperän maahan ja poliisit pääsivät lähtemään. Poliisilta paenneet miehet menivät koteihinsa ja heitä avustaneet palasivat nuorisoseurantalon juhlasaliin. Markkinatanssit jatkuivat ja päättyivät normaalisti puolen yön tienoilla.[326]

325 Alpo Liiaksen kuulustelu 2.12.1953. KKO, KA.
326 Alpo Liiaksen kuulustelu 3.12.1953. (Päiväys epäselvä, voi olla myös 2.12.1953.) KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 9. Syytettyjen oma kapinakuvaus

A. Rahkola
H. Alho
P. Sauvola
tulee huvipaikalta ulos ja havaitsee siskonpoikansa P. Alhon tappelevan poliisin kanssa ja joutuvan pidätetyksi, jonka jälkeen
tulee huvipaikalta ulos ja havaitsee veljensä P. Alhon joutuneen pidätetyksi, jonka jälkeen
näkee alkuillasta jo kerran sammuneen ystävänsä P. Alhon "panevan vastaan poliisille"
H. Alho ja A. Rahkola ja mahdollisesti Sauvola
J. Ojala
Paikalla olleet poliisit
päättävät toisistaan riippumatta auttaa P. Alhon autosta
tulee paikalle haettuna auttamaan järjestyksen pidossa
H. Alho ryhtyy toimeen ja A. Rahkola kannustaa ja auttaa Sauvolan kanssa pakoon
aiheuttaa tappelun ja kovaa huutoa
poliisi-auton ympärillä
pyrkivät palauttamaan järjestyksen
vastustavat pidätystä ja saavat apua ainakin kolmelta nimeltä mainitulta ja pakenevat autosta, minkä jälkeen
laittamalla auton ovet kiinni ja lähtemällä paikalta, minkä
yleisönä paikalla olleet miehet (Saari kuulusteluissa myöntäen, Ängeslevä kuulusteluissa kieltäen ja eräät muut)
estävät nostamalla hetkeksi auton perää yleisön hurratessa, minkä jälkeen
kahakkaan osallistuneet
autossa olleet kolme (tai neljä) poliisia
poistuvat paikalta
A. Myllylä palaa tanssipaikalle ja ryhtyy toimeen ja auttaa pakoon
poistuvat paikalta
Myllylät yhdessä
Alhot yhdessä
Rahkola ja Sauvola
hakemaan lisävoimia, mutta eivät palaa enää samana iltana
ei kuitenkaan suostu ja
lähtevät pyörillä kohti kotiaan
ensin juosten piikkilangan ylitse ja sitten kävellen peltojen poikki
Pitkäsen-kylälle
koteihinsa (Rahkolaan ja Alhoon)
tapaavat matkalla Alhot ja
miehet yhdessä
A. Liias
A. Rahkola, P. Sauvola ja H. Alho palaavat juhlapaikalle
päättävät että
vahvassa humalassa oleva P. Alho menee kotiin

https://doi.org/10.21435/ha.152

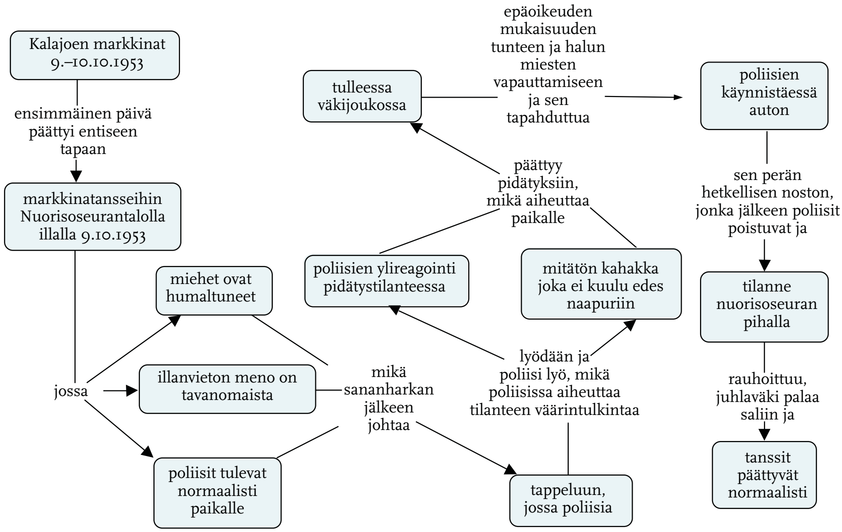
Kirkkoherran näkemys

Kolmannessa versiossa tapahtumat on ketjutettu kirkkoherra Vilho Kiviojan näkemyksen mukaan (kuvio 10). Peruskuvaus on Kiviojan kirjeessä sisäasiainministeriön poliisiasiainosaston hallitusneuvos Fjalar Jarvalle, mutta Kivioja on analysoinut tapahtumaa toistuvasti eri yhteyksissä. Kirje on lähetetty 23.11.1957, siis lähes neljä vuotta itse kapinan jälkeen. Aikaviive on varsin pitkä, mikä lisää muistivirheiden todennäköisyyttä. Toisaalta äärimmäisen tarkan miehen maineessa[327] oleva Kivioja oli tämän väliajan jatkuvasti kapina-asian kanssa tekemisissä, joten kirjeessä ei ole syytä epäillä olevan asiavirheitä. Myös hänen kertomuksessaan tapahtumien alkupiste on nuorisoseurantalossa istunut juopunut mies Antti Myllylä. Hän oli ilmeisesti sen verran päihtynyt, ettei pysynyt jaloillaan. Paikalla olleet tai sinne tulleet kaksi poliisia, joista toinen oli paikallinen Kalajoen poliisista ja toinen liikkuvan poliisin konstaapeli Oulusta, olivat noteeranneet hänen humalatilansa. Syytettyjen kannan mukaan he olivat ensin antaneet luvan viedä Antti Myllylän kotiin. Sitten kuitenkin mieli muuttui ja poliisit päättivät viedä hänet putkaan autollaan. Samaan aikaan monisatapäinen tanssiväki tuli ulos tauolle, joten paikalla oli enemmän tai vähemmän humaltunutta väkeä runsaasti. Antti Myllylä vastusti pidätystä ja löi konstaapeli Mauno Vähäahoa.

Tähän saakka tapahtumissa ei ole epäselvyyttä. Myllylä myönsi oikeudessa lyöneensä ja Vähäaho saaneensa iskun. Tästä eteenpäin kertomukset eroavat kertojan intressien mukaan. Asian epäselvyydet olivat keskeinen osa väärästä valasta annettua tuomiota. Vähäaho löi kiistatta, mutta Myllylän sijaan hänen nyrkkinsä osui Pauli Alhoon, joka myös oli humalassa. Vähäahon lyönti on ensimmäinen erilaisia tulkintoja aiheuttanut asia. Vähäahon mukaan Pauli Alho löi häntä ensin ja hän vastasi. Kapinallisten yhteisen kuin myös eräiden todistajien kannan mukaan Vähäaho erehtyi miehestä ja löi vahingossa Pauli Alhoa, joka humalapäissään vastasi. Asiassa on vastakkain poliisin ja seuraväen näkemykset, mihin palataan myöhemmin oikeudenkäynnin yhteydessä.

327 Kiviojan ansioihin kuuluu muun muassa Raamatun kielentarkastus. Leena Kiviojan useita kertoja jakaman muistitiedon mukaan teokseen jäi kolme painovirhettä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 10. Kiviojan kahakkakuvaus

Tappelun jälkeen poliisi päätti pidättää molemmat humalaiset miehet. Tätä seuraväki ei hyväksynyt, vaan vaati miesten päästämistä kotiin päätään selvittämään.

Kiviojan suhtautuminen kapinaan on varsin kahtiajakoinen. Yhtäältä Kiviojan suhtautuminen alkoholiin, tanssiin ja rauhattomuuksiin oli yksioikoisen kielteinen. Kun nämä kolme hänen mielessään ikävää asiaa vahvistivat toisiaan kapinaksi muuttuneessa kahakassa, Kiviojalla oli syynsä suhtautua vastahankaisesti kahakan aiheuttaneisiin nuoriin miehiin. Mitä tulee paikallisten ihmisten elämäntapoihin tai yhteiskunnallisiin epäkohtiin, Kivioja ei myöskään pitänyt kynttiläänsä vakan alla sen paremmin sanoissa kuin teoissakaan. Yhteisössä laajalti arvostettu Kivioja paheksui varsin matalalla kynnyksellä sekä yksityisesti että julkisesti.[328] Epäilemättä vaikka kahakasta ei olisi tullut kapinaa, hän olisi siitä huolimatta myöhemmin muutamalla sanalla nuhdellut siihen

328 Hän muun muassa saattoi poliisin tietoon alkoholin vaikutuksen alaisena ajavia henkilöitä, kunnes joulukuussa 1953 hänen ilmiantonsa tuli syytetyn tietoon. Kiviojan kirje oikeuskanslerille 14.3.1963. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

osallistuneita, kun olisi heidät seuraavan kerran kohdannut. Tavatonta ei myöskään ollut se, että Kivioja kehotti (käytännössä määräsi) tulemaan pappilaan keskustelemaan, kun näki siihen kurinpidollista tai uskonnollista tarvetta.

Kiviojan yhteenveto on syytä laajuudestaan huolimatta lainata kokonaan:

> Konstaapelien yrittäessä lähteä autolla putkaan viemään Myllylää ja Alhoa jatkui huuto niiden kotiinviennistä ja huudon kutsumana oli yhtäkkiä suuri joukko nuoria miehiä auton ympärillä, toisten riuhtaistessa pidätetyt haltuunsa, toisten nostaessa auton perää, jotta se ei heti päässyt liikkeelle, jolloin saapui sattumalta paikalle Joni Ojala, joka sanallaan sai hurraata huutavan ja vislaavan poikasten joukon poistumaan auton vierestä ja iski oven kiinni, jotta konstaapelit pääsivät turvallisesti poistumaan. Koko kärhämä kesti korkeintaan 10 minuuttia, eikä tippaakaan verta vuotanut eikä rähinä kuulunut edes viereiseen taloon.[329]

Tämä tulkinta on sellaisenaan tullut myös *Kalajoen historiaan,* koska sen kirjoittaja perusti tulkintansa Kiviojan keräämiin ja säilyttämiin asiakirjoihin. Sen juurtumista ovat edistäneet myös Kiviojan lehdille antamat haastattelut: hän oli tavalla tai toisella mukana useimmissa kapinasta annetuissa haastatteluissa vuosina 1954–1955.

Pullon henget

Pullon hengellä on tässä tapahtumaketjussa merkittävä osa. Yhtäältä pullon henki leijuu tapahtumien yllä jonkinlaisena tapahtumien katalyyttina. Useimmat kapinasta sittemmin syytetyt avainhenkilöt ja monet kuulustellut olivat humalassa. Epäilemättä heidän harkintakykynsä oli heikentynyt ja päihtymys selittää myös myöhempää muistamattomuutta. Katalyytti ei kuitenkaan ole yksinomaan riittävä selitys tapahtumille yhtä

329 Kiviojan kirje osastopäällikkö Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

vähän kuin köysi on itsemurhan selitys. Niiden olemassaolo lisää tapahtumien todennäköisyyttä mutta ei aiheuta niitä. Toisaalta tapahtumassa on myös toisenlainen pullosta vapautettu henki, nimittäin oikeudellinen prosessi. Tuon kaltainen tapahtumaketju ei toiveista tai pyynnöistä pysähdy, vaan etenee oman prosessinsa mukaisesti. Kuten seuraavassa luvussa valikoivasti kuvataan ja systemaattisesti analysoidaan, tätä pullon henkeä ei enää pulloon saatu. Oikeusprosessille muodostui kahakasta riippumaton oma tahto, joka ohjasi myös myöhempiä tapahtumia enenevässä määrin ennalta määrättyyn suuntaan.

https://doi.org/10.21435/ha.152

6 Tulevat tapahtumat

Kapinan oikeudellinen käsittely muodostui lukuisista toisiinsa ketjuuntuneista tapahtumista. Tapahtumien tapahtumisen aikaan ei tietenkään ollut varmaa tietoa, miten ne jatkossa etenevät prosessin eri vaiheissa. Toki oikeudenkäyntien tulosta voitiin ennakoida, mutta tulos on epävarma, kunnes prosessin viimeinenkin vaihe on päättynyt. Joka vaiheessa joku tapahtumaketjuun osallistunut osapuoli – poliisit, kapinaan ja väärään valaan syyllistyneet, kunnan henkinen ja poliittinen johto – toivoi tapahtumien kulkuun harvinaista hetkeä, joka olisi vienyt ne uuteen suuntaan. Jälkeenpäin tapahtumat voidaan kuitenkin kartoittaa ja tietyssä määrin myös rationalisoida. Kihlakunnanoikeudessa kapinaa käsiteltiin kahteen otteeseen tammi-helmikuussa 1954. Näistä käräjistä ensimmäiset olivat varsinaiset kapinallisten käräjät (7.–8. tammikuuta 1954 pidetyt välikäräjät) ja jälkimmäiset väärästä valasta epäiltyjen käräjät (1.–2. helmikuuta 1954 pidetyt talvikäräjät). Sekä syyttäjä että syytetyt valittivat tuomioista, ja niitä käsiteltiin hovioikeudessa Vaasassa kesällä 1955. Osapuolet valittivat vielä korkeimpaan oikeuteen, joka käsitteli tapaukset marraskuussa 1955. Lopuksi kalajokiset tekivät vielä armahdusesityksen tasavallan presidentille Urho Kekkoselle hänen virkaanastumisensa jälkeen vuonna 1956. Hän teki päätökset elokuussa 1956. Kaikkiaan oikeudellinen käsittely kesti reilut kolme vuotta. Senkin jälkeen vielä lääninhallitukseen ja oikeusasiamiehelle tehtiin valituksia, jotka käsiteltiin vuonna 1958.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Pienet piirit

Kahakan eri vaiheiden takia joutui syytetyiksi kaikkiaan neljätoista henkeä. Lisäksi kapinaan syyllistyneitä tuomittiin myös alkoholiin liittyvistä rikoksista. Vakavampien rikosten ohella syytettiin myös pienemmistä asioista, kuten polkupyörällä ajosta humalassa. Kapinaillan tapahtumista tuomittujen ohella syytteeseen päätyi samana tai seuraavana vuonna alkoholikauppaan, salaviinanpolttoon tai muista vastaavista teoista epäiltyjä henkilöitä, joiden teot tulivat ilmi kapinaan liittyvissä kuulusteluissa. Piilorikollisuus tuli näin näkyväksi. Näitä syytteitä ei kuitenkaan tarkastella tässä yhteydessä tarkemmin.

Oikeusprosessi ei koskenut vain kapinallisia ja väärästä valasta syytettyjä. Poliisin kuulusteltavaksi tai kihlakunnanoikeuteen todistajaksi päätyi kaikkiaan 45 henkilöä, joista ainakin 35 oli ollut varmasti paikalla, kahdeksan todisti muualla tapahtuneita asioita, mutta he olivat saattaneet myös olla paikalla, ja kaksi toimi mainetodistajina. Heidän lisäkseen yhden syytetyn isä todisti ilman valaa poikansa puolesta.[330] Poliisin puolelta tapahtumaketjuun osallistui joko paikalla olleena tai kuulustelijana yhdeksän henkilöä. Lisäksi tapaukseen osallistui kolme lääninpoliisia sekä kaksi tuomaria, joista toinen oli paikallinen. (Taulukot 9; 10; 11.)

Kaikkiaan kahakasta alkaneeseen tapahtumaketjuun kytkeytyi välittömästi noin seitsemänkymmentä ihmistä. Välillisesti tapahtuma kosketti satoja kalajokisia, koska kuulustellut olivat monella tavoin kytköksissä toisiinsa, muihin sukulaisiinsa ja ystäviinsä. Lukuun voi päätyä eri tavoilla. Pelkästään tanssipaikalla oli reilut neljäsataa henkeä ja käräjillä kerrotaan tapahtumia seuranneen satoja ihmisiä. Monet näistä toki ovat samoja henkilöitä, mutta heilläkin on omaisia. Tapahtumaketjuun oli siten tavalla tai toisella osallisena kymmenesosa kunnan väestöstä.

Kuulustelupöytäkirjojen, virkatodistusten ja suullisen perimätiedon avulla voidaan tarkastella osanottajien ikää ja sosioekonomista asemaa sekä syytettyjen osalta siviilisäätyä ja heidän keskinäisiä suhteitaan. Tarkastelu rajautuu vain miehiin, sillä kaikki syytetyt ja poliisit olivat miehiä, ja kuulustelluista vain yksi oli nainen ja hänkin yhden syytetyn

330 Verkostoitumisen yleisistä periaatteista ks. McNeill & McNeill 2005.

Taulukko 9. Kalajoen kapinasta sekä väärästä valasta syytetyt.

KAPINASTA SYYTETYT					
Sukunimi	**Etunimi**	**Ikä**	**Perhestatus**	**Ammatti**	**Asuinalue**
Alho	Heikki	21	Naimaton	Sekatyömies	Pohjankylä 2
Alho	Pauli	23	Naimaton	Auton apumies	Pohjankylä 2
Konu	Matti	25	Naimaton	Maatyömies	Pitkäistenkylä
Myllylä	Antti	28	Naimaton	Sekatyömies	Pitkäistenkylä 7
Myllylä	Veikko	30	Naimaton	Sekatyömies	Pitkäistenkylä 7
Nauha	Antti	32	Naimisissa	Maanviljelijä	Pitkäistenkylä 4
Ojala	Juho (Joni)	41	Naimisissa	Maanviljelijä	Etelänkylä 8
Rahkola	Aaro	34	Leski	Maanviljelijä	Pohjankylä 2
Saari	Aki	18	Naimaton	Kansanopiston oppilas	Etelänkylä 2
Ängeslevä	Heino	24	Naimisissa	Autonkuljettaja / työtön	Etelänkylä 3
VÄÄRÄSTÄ VALASTA SYYTETYT					
Sukunimi	**Etunimi**	**Ikä**	**Perhestatus**	**Ammatti**	**Asuinalue**
Jutila	Erkki	25	Naimisissa	Autonkuljettaja	Tomujoki
Sauvola	Pentti	24	Naimaton	Sekatyömies	Pohjankylä 10
Siipola	Janne	52	Naimaton	Leipuri	Etelänkylä 8

nimeämänä todistajana. Naisia oli tietysti ollut paikalla kahakan aikana, mutta heidän kuulusteluaan ei pidetty tarpeellisena.

Syytettyjä koskevat tiedot ovat tietysti täydellisimmät (taulukko 9). Syytettyjen mediaani-ikä oli tapahtumahetkellä noin 24 vuotta. He eivät siis enää olleet kovin nuoria, mutta kuitenkin täysi-ikäisiä. Keski-ikä oli reilut 27 vuotta. Keskiarvon nostaa mediaanin yläpuolelle muutama vanhempi nuorisoseuran tehtävissä paikalla ollut mies (Janne Siipola ja Joni Ojala). Ammatiltaan miehet olivat autonkuljettajia tai kuljettajan apumiehiä, maa- tai sekatyömiehiä tai maanviljelijöitä, lisäksi joukossa oli yksi leipuri. Ammattirakenne kertoo selkeää kieltä miesten asemasta. He olivat työmiehiä vailla koulutusta ja omaisuutta. Alhainen tulotaso selittää osaltaan, miksi yhtä lukuun ottamatta työmiehet olivat naimattomia, kun taas maanviljelijät olivat kaikki naimisissa (yksi oli leski). Kuultavaksi tai todistajaksi määrättyjen sosioekonominen asema ei iän puolesta eroa merkittävästi syytetyistä. Heidän mediaani- ja keskiarvoikänsä ovat hiukan korkeammat. Ammateiltaan he olivat maanviljelijän,

https://doi.org/10.21435/ha.152

sekatyöntekijöiden tai talollisten poikia, maanviljelijöitä ja autoilijoita. Joukon jatkona oli myös kirkkoherra ja kaupan toimitusjohtaja, mutta he todistivat syytettyjen maineesta eivätkä olleet henkilökohtaisesti kapinassa paikalla.

Poliittiselta taustaltaan ryhmä oli varsin hajanainen. Useimpien syytettyjen suvut olivat taustaltaan maalaisliittolaisia, mikä on maanviljelijöille luontevaa. He olivat myös olleet suojeluskunnassa aktiivisia. Yhden syytetyn perhe oli IKL-taustainen, mutta sodan jälkeen kokoomusta lähentynyt. Tuossa perheessä oli myös vähän korkeampi koulutustaso, sillä perheen äiti oli kansakoulun opettaja. Kaksi mukana ollutta sukua olivat enemmän vasemmalle kallellaan, mikä selittyy paitsi ammattitaustalla myös asuinpaikalla. Kaikkiaan kapinalliset eivät asetu yksioikoisesti tiettyyn poliittiseen ryhmään.

Miesten taloudellinen tilanne oli enimmäkseen heikko, mikä ei sinänsä eronnut kalajokisten suuren enemmistön tilanteesta 1950-luvun alussa. Rahatulojen vähäisyys oli yleinen ongelma osittain omavaraistaloudessa eläneellä maaseudulla, jossa vaihtokauppa oli tavanomainen kaupankäynnin muoto. Syytetyt eivät Joni Ojalaa lukuun ottamatta olleet vauraista taloista. Miehet joutuivat myös elättämään itsensä lisäksi perheenjäseniään. Niukkuudesta mainitaan useassa kuulustelupöytäkirjassa.[331] Kapinaan osallistuneiden sukuja ja omaisia löytyy myös kirkkoneuvoston pöytäkirjoista kirkollisverovelkaisten luetteloista. Eräitä heistä oli armahdettu verovelasta köyhyyden takia. Samoista listoista löytyy myös todistajina kuultujen sukuja ja nimiä. Kaikki mukana olleet miehet nauttivat kansalaisluottamusta tapahtumahetkellä. Aaro Rahkolalla oli kuitenkin juopumuksesta, virkamiehen vastustuksesta ja lievästä pahoinpitelystä lainvoimainen ehdollinen vankeustuomio vuodelta 1949.[332] Matti Konu oli puolestaan tehnyt sarjan rikoksia, joista hänet oli määrätty nuorisovankilaan.[333] Muutamilla oli pieniä sakkoja satunnaisista asioista.

331 Esimerkkinä voinee mainita seuraavan: ”Olen joutunut pienestä pitäen olemaan työssä, kun on niin paljon perhettä ja isä on ollut huonokuntoinen ja elämä on ollut niin ahdasta, ettei ole ollut monastikaan mitä suuhun panee.” Yksilöidymmän tiedon julkaisu ei ole tapahtumaketjun analysoinnin kannalta välttämätöntä ja kuuluu muutenkin yksityisyyden suojan piiriin.

332 Teko on vuodelta 1948. Tuomio oli viisi kuukautta ja koetusaika kolme vuotta.

333 Tapahtumasarjaan liittyy viisi toisiinsa kytkeytynyttä tuomiota.

Taulukko 10. Kalajoen kapinan ja vääränvalanjutun tutkintaan ja oikeuskäsittelyyn osallistuneet poliisit

Sukunimi	**Etunimi**	**Ikä**	**Asema**	**Kotikunta**
Asmudela	Erik	36	Vanhempi konstaapeli	Ylivieska
Eskola	Toivo	51	Ylikonstaapeli	Kalajoki
Nurmi	Bruno	42	Nuorempi konstaapeli	Kalajoki
Kurikka	Pekka	33	Eräpoliisi	Saloinen
Vähäaho	Mauno		Liikkuvan poliisin tarkastuskonstaapeli	Oulu
Paavola	Matti	33	Liikkuvan poliisin tarkastuskonstaapeli	Oulu
Puolakka	Martti	50	Ylikonstaapeli	Ylivieska
Helander	Kalle	37	Ylikonstaapeli	Ylivieska
Toljamo	Onni	30	Rikospoliisikeskuksen ylikonstaapeli	Oulu
Uusitalo	Herman	55	Konstaapeli	Alavieska
Närhinen	Yrjö	43	Nimismies	Kalajoki
Vainio	Ernst	34	Työmaapoliisi	Rovaniemi

Toisen ryhmän muodostavat poliisit (taulukko 10). Paikkakunnan poliiseja ovat ylikonstaapeli Toivo Eskola ja nuorempi konstaapeli Bruno Nurmi. Eskola oli pitkään pitäjässä palvellut ja kunnan asiat hyvin tunteva keski-ikäinen perheellinen mies. Varsinaisten työtehtäviensä ohella hänellä oli myös luottamustehtäviä, minkä ohella hän osallistui kuorotoimintaan sekä Kalajoella että maakunnassa laajemmin.[334] Konstaapeli Nurmi oli asunut tapahtuman aikaan pitäjässä vasta vähän yli vuoden. Tällä oli oma vaikutuksensa tapahtumien kulkuun, koska hän ei tunnistanut kaikkia nuorisoseurantalon miehiä. Nimismies Närhistä on jo tarkasteltu aikaisemmin. Nämä miehet muodostivat Kalajoen poliisivoiman. Tapahtumasarjaan kuulustelijoina osallistuneita jokilaakson konstaapeleita olivat Alavieskan poliisi konstaapeli Herman Uusitalo ja Ylivieskan poliisista ylikonstaapelit Kalle Helander ja Martti Puolakka.

Oulun poliiseja osallistui tapahtumiin neljä. Liikkuvasta poliisista oli kahden konstaapelin partio, Mauno Vähäaho ja Matti Paavola. Molemmat olivat suhteellisen nuoria, muutaman vuoden yli 30-vuotiaita miehiä. Heidän ohellaan paikalla oli eräpoliisi Pekka Kurikka, joka myös oli

334 *Kalajoen maakuntakuoron historiikki* http://pp.kpnet.fi/raudasoja/Maakuntakuoro/Historiikki.htm#_Section_1_Heading. Lainattu 1.6.2016.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 11. Kalajoen kapinaan liittyen kuulustellut

Sukunimi	Etunimi	Ikä	Ammatti	Asuinalue/Kunta
Antti-Roiko	Aarre	21	Liikeapulainen	Alavieska
Hintsala	Matti	29	Puhelinasentaja	Pohjankylä/Kalajoki
Jaakola	Väinö	16	Maanviljelijän poika	Tynkä/Kalajoki
Jaakola	Rauha	19	Punnitsija	Tynkä/Kalajoki
Juhola	Jouko	18	Maanviljelijän poika	Rahjankylä/Kalajoki
Juola	Antti	26	Sekatyömies	Vasankari/Kalajoki
Jutila	Erkki	25	Maanviljelijä	Petäjäskoski
Kiurula	Arvo	37	Autoilija	Alavieska
Kivioja	Vilho	58	Kirkkoherra	Pohjankylä/Kalajoki
Konu	Pentti	15	Talollisen poika	Pitkäistenkylä/Kalajoki
Kärjä	Arvi	36	Talollinen	Etelänkylä/Kalajoki
Kärjä	Veikko	27	Merivartija	Etelänkyl/Kalajoki
Lankila	Kalle	37	Maanviljelijä	Pohjankylä/Kalajoki
Liias	Alpo	18	Maanviljelijän poika	Etelänkylä/Kalajoki
Mantila	Aale	28	Maanviljelijä	Etelänkylä//Kalajoki
Myllylä	Aarne (Matti)	49	Maanviljelijä	Pitkäistenkylä//Kalajoki
Myllylä	Yrjö	27	Maanviljelijän poika	Etelänkylä/Kalajoki
Mustonen	Antti (Vikke)	63	Hinnoittelija	Pohjankylä/Kalajoki
Nikupaavo	Ahti	25	Maanviljelijä	Etelänkylä/Kalajoki
Nikupaavo	Erkki	23	Maanviljelijän poika	Pohjankylä/Kalajoki
Ojala	Arvo	23	Maanviljelijän poika	Etelänkylä/Kalajoki
Ojala	Jorma	17	Maanviljelijä	Etelänkylä/Kalajoki
Ojala	Matti	26	Talollinen	Etelänkylä/Kalajoki
Pahikainen	Jaakko	24	Talollinen	Etelänkylä/Kalajoki
Peltomaa	Aale	22	Sekatyömies	Etelänkylä/Kalajoki
Pyörre	Pentti	17	Maanviljelijän poika	Tynkä/Kalajoki
Rahkola	Antti	23	Maanviljelijän poika	Pohjankylä/Kalajoki
Rahkola	Matti	24	Autonkuljettaja	Etelänkylä/Kalajoki
Rajaniemi	Onni	25	Autonkuljettaja	Rovaniemi/Kalajoki
Rautio	Eero	24	Autonkuljettaja	Pohjankylä/Kalajoki
Saari	Pentti	32	Pienviljelijän poika	Etelänkylä/Kalajoki
Sauvola	Lenne	24	Sekatyömies	Pohjankylä/Kalajoki
Sauvola	Pentti	24	Maanviljelijä	Pohjankylä/Kalajoki
Siipola	Johan (Janne)	52	Toiminnanjohtaja	Pohjankylä/Kalajoki
Salmu	Väinö	46	Maanviljelijä	Pitkäistenkylä/Kalajoki
Takalo	Antti	25	Talollisen poika	Pohjankylä/Kalajoki
Takkunen	Pentti	33	Autoilija	Etelänkylä/Kalajoki
Tanhuala	Veikko	17	Talollisen poika	Pitkäistenkylä/Kalajoki
Tapio	Kalle	41	Johtaja	Pohjankylä/Kalajoki
Tilvis	Auvo	25	Maanviljelijän poika	Käännänkylä/Kalajoki
Torvi	Niilo	31	Talokas	Torvenkylä/Kalajoki
Törnvall	Martti	22	Talollisen poika	Etelänkylä/Kalajoki
Ventelä	Eino	43	Maanviljelijä	Pohjankylä/Kalajoki
Verronen	Kerttu	18	Työmiehen tytär	Tynkä/Kalajoki
Visti	Pauli	20	Sekatyömies	Pohjankylä/Kalajoki

https://doi.org/10.21435/ha.152

vähän yli 30-vuotias. Ikänsä puolesta he olisivat ehtineet jatkosotaan tai Lapin sotaan. Oulun läänin rikospoliisikeskuksen (myöhemmin keskusrikospoliisin Oulun yksikön) ylikonstaapeli Onni Toljamo puolestaan oli heitä muutaman vuoden nuorempi, mutta siitä huolimatta heitä ylemmässä asemassa poliisin organisaatiossa.

Kaiken kaikkiaan kahakan ympärille kehittyi muutamassa kuukaudessa tiheä asioiden ja tapahtumien kasautuva ja verkostoituva vyyhti. Sosiaaliset suhteet määrittivät roolit, joihin henkilöt asettuivat, ja he kaikki kytkeytyivät enemmän tai vähemmän tiiviisti toisiinsa. Saman roolin jakavat ihmiset muodostivat erillisiä ryhmiä, joiden väliset suhteet määrittyivät lähestyvästä oikeudenkäynnistä. Aikaisemmin maanviljelijöiksi tai työmiehiksi määrittyneistä henkilöistä tuli kapinallisia, väärän valan vannoneita ja todistajia. Samalla tavalla kahakan kautta määrittyivät poliisit, oli sitten kyse paikallisista tai lääninpoliisin miehistä. Näitä rooleja tarkastellaan yhteen kokoavasti seitsemännen luvun jaksossa ”Roolittaminen”. Kalajoesta tuli hetkeksi kapinapitäjä myös lehtiä lukevien suomalaisten mielissä. Tuo muistijälki ei kuitenkaan ollut kovin kestävä, eikä se myöskään leimannut Kalajokea tulevia vuosina – toisin kuin esimerkiksi Kyllikki Saaren murhasta pysyvän leiman saanutta Isojokea.[335]

Mikä on kapina?

Kapina on vallankumouksen keskenkasvuiseksi jäävä pikkuveli. Käsitteenä se kuitenkin on sisäisesti hajanainen ja siihen liittyy paljon määrittelyvaltaa. Useinkaan määrittelyt eivät vastaa käytännön todellisuuden moninaisuutta. Keskeistä kapinassa on tyytymättömyys julkiseen valtaan, mikä kanavoituu sosiaaliseksi toiminnaksi tai yhteiskunnalliseksi liikkeeksi. Rikosoikeuden kannalta Suomi oli itsenäisyyden ensimmäisten viidenkymmenen vuoden ajan kapinalle herkkä maa, koska kapinaksi määriteltävän tapahtuman oikeudellinen kynnys oli varsin alhainen.

335 Saari 2020.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Syynä tähän oli itsenäisen Suomen rikoslaki, joka tältä osin perustui Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslakiin (39/1889).

Vuoden 1889 rikoslaki oli kapinalakien osalta nimenomaan suomalaista lainsäädäntöä: se rakentui suomalaisten päättäjien tahdon mukaisesti sen sijaan, että siinä näkyisi Venäjän lainsäädäntöä tai vaikutusta.[336] Laki oli säädetty sääty-yhteiskunnan valtarakenteiden suojaksi tilanteessa, jossa liberaalidemokraattiset (vanha- ja nuorsuomalaiset) ja sosialistiset liikkeet alkoivat kyseenalaistaa yksinvaltaa sekä aateli- ja pappissäätyjen oikeuksia ja jossa kapitalismin (porvariston) nousu kyseenalaisti olemassa olevia taloudellisia valtarakenteita. Säätyjen hallitsemassa yhteiskunnassa hallinnon muodollisen legitimiteetin luominen ja säilyttäminen edellyttivät säätyvaltaa ylläpitävien ”pelisääntöjen” julkikirjoittamista lain muotoon. Samat sääty-yhteiskunnan säännöt siirtyivät edustuksellisemman demokratian aikaan ja lopulta itsenäiseen Suomeen.

Vuoden 1889 lain kuudennessatoista luvussa ”Rikoksista julkista viranomaista ja yleistä järjestystä vastaan” on poikkeuksellisen hienojakoinen erottelu viranomaisen oikeuksista ja kansan velvollisuuksista sekä tuomioiden laadusta ja määrästä jaettuna peräti 23 pykälään. Lain ytimessä oli yhteiskunnallisen järjestyksen säilyttäminen kaikissa sitä mahdollisesti horjuttavissa olosuhteissa paikallisella ja kansallisella tasolla. Kapinan ikään kuin aihioksi katsottiin teko, jossa henkilö ”väkivallalla tahi väkivaltaa uhaten pakottaa tahi koettaa pakottaa virkamiestä tekemään tahi tekemättä jättämään virkatoimen, taikka sanotulla tavalla tekee hänelle vastarintaa virka-asioissa”. Kapinaksi sen aihio muuttui, mikäli se tehdään ”väkijoukkona”. Kapinallisten kurinpitämisestäkin säädettiin tarkasti. Asiaa koskevan 6. pykälän mukaan virkamiehen tai vastaavassa asemassa olevan tulee:

> – – kolme kertaa Keisarin ja Suuriruhtinaan nimessä kuuluvasti käskeä väkijoukkoa kohta hajaantumaan. Ellei väkijoukko hajaannu; käytettäköön asevoimaa kapinan tahi metelin asettamiseksi. Jos väkijoukko niin äkkiä ryhtyy väkivaltaan, ettei viranomainen

336 Kiitän professori Pauli Kettusta tähän liittyneiden virheellisten tulkintojen korjaamisesta.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> voi menetellä niin kuin vasta sanottiin; olkoon viranomaisella valta määrätä, että väkijoukko on heti asevoimalla hajoitettava.

Sen jälkeen säädetään soveliaasta voimankäytöstä ja muista asiaan liittyvistä samankaltaisista asioista sekä kapinaan osallistuneiden tuomitsemisesta. Oikeutta jaettiin eri tavoilla teon vakavuuden ja omaisuuteen kajoamisen sekä muiden samankaltaisten tekijöiden mukaan.

Suomen lain kapinaa koskevat kohdat periytyvät suoraan vuoden 1889 laista. Itsenäistymisen jälkeen rikoslaki uudistettiin sanamuodoiltaan itsenäiseen Suomeen sopivaksi, mutta sen ydinsisältö säilyi ennallaan tämän teoksen kannalta olennaisin osin. Kalajoen kapinankin aikaan voimassa ollut laki (16. luku, 4. §) määritteli kapinan seuraavasti:

> Jos kokoontunut väkijoukko yksin toimin tekee 1 §:ssä sanotun rikoksen; rangaistakoon yllyttäjä ja johtaja sekä jokainen, joka sellaisen rikoksen tekemiseen on ottanut osaa, kapinasta [kuritushuoneella] vähintään yhdeksi ja enintään yhdeksäksi vuodeksi, taikka, jos asianhaarat ovat erittäin lieventävät, vankeudella vähintään kuudeksi kuukaudeksi. Muu kapinassa osallinen tuomittakoon [kuritushuoneeseen] tahi vankeuteen korkeintaan kolmeksi vuodeksi, taikka, jos asianhaarat ovat erittäin lieventävät, [vähintään sadan markan] sakkoon.[337]

Rikoslain muihin kohtiin verrattuna kapinasta tuomittiin sekä laajalla skaalalla (muutaman henkilön väkijoukosta kansalliseen mellakointiin) että suhteellisen ankarasti, mikä osaltaan kertoo julkisen vallan pyrkimyksestä puuttua yhteiskuntarauhaa horjuttaviin tapahtumaketjuihin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa riittävällä voimalla.

Itsenäisessä Suomessa kapinan uhka tai riski oli kansalaissodan (1918)[338] jälkeen sen verran suuri, ettei tsaarinvallan ajalta periytyvän

337 Hakasulkeet myös laissa.

338 Kansalaissotaan osallistuneita tuomittiin paitsi kapinalain myös erillisen aihetta koskevan lain perusteella. Tämä ”Laki eräiden valtiorikosten käsittelemistä varten asetettavista tuomioistuimista sekä oikeudenkäynnistä niissä” annettiin 29. päivänä toukokuuta 1918 (asetuskokoelma 32/1918). Sen 1 §:n 1 momentin mukaan ”Rangaistavat teot, joihin sisältyy myötävaikutus kuluvana vuonna Suomen

https://doi.org/10.21435/ha.152

kapinalainsäädännön lieventämiseen ollut porvaristossa poliittista halua sotien välisenä aikana. Myöskään vallankumouksesta haikailevan poliittisen ja työmarkkinakentän vasemman laidan kurissapitoon keskittyneillä sosiaalidemokraateilla ei ollut tässä suurta intressiä. Sotien välisenä aikana (1919–1939) äärivasemmisto ei kuitenkaan saanut aikaiseksi merkittäviä kapinaksi katsottavia tapahtumia. Poikkeuksena oli helmikuussa 1922 Kuolajärvellä ja Savukoskella tapahtunut niin sanottu Sallan läskikapina, joka oli Venäjälle paenneiden punaisten organisoima.[339] Siihen ei sovellettu kapinapykälää, koska kapinaan syylliset siirtyivät itärajan taakse. Paradoksaalisesti sotien välisenä aikana kapinapykälää käytettiin enemmänkin poliittisen oikeiston ja Nivalan kapinan tapauksessa pulasta kärsineen kansan kurissapitoon.

Kahakka ilman kapinaa

Esivallan ja alamaisten välinen kahakka ei siis muutu rikoslain mukaiseksi kapinaksi, jolleivat siihen osallistuvat henkilöt toimi organisoituneena ryhmänä esivaltaa vastaan ja kahakkaan osallistuneet poliisit tee tiettyjä kapinalain edellyttämiä toimenpiteitä ryhmän hajottamiseksi ja yhteiskuntarauhan palauttamiseksi. Ensimmäinen ja tärkein kapinaa punnittaessa esitettävä kysymys on, missä määrin toiminta oli organisoitua ryhmätoimintaa. Kalajoella poliisi ja kapinalliset olivat toki eri mieltä, mutta asiasta on myös lehdistön mielipide, joka tuotiin julki ennen oikeudenkäyntiä. *Keskipohjanmaassa* nimittäin raportoitiin oikeudenkäynnin alla, että

> – – poliisin autosta, ovi särkien, ryöstettiin putkaan vietäviä humalaisia ja mukiloitiin poliiseita, aseita käyttämättä. 15 kalajokista on nyt sen johdosta syytteessä kapinasta. [– –] Kovin pieneltä sakilta

laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan nostettuun kapinaan tahi jotka ovat yhteydessä sen kapinan kanssa, ovat, olipa rikollinen rikoksentekijä, yllyttäjä tai muuten rikokseen osallinen, tutkittavat ja tuomittavat sitä tarkoitusta varten asetetussa, valtiorikosoikeus nimisessä tuomioistuimessa".

339 Sallan kommunismista ks. Aatsinki 2009.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> ei auto nouse takapäästä ilmaan, kuten tässä tapauksessa kuuluu tapahtuneen, kun toiset nostivat takapuskurista ja toiset kiskoivat putkaan vietäviä ulos autosta niin, että ovi särkyi.[340]

Kuvauksesta käy ilmi, että ”sakkiin” osallistui samanaikaisesti useampi henkilö. Se ei kuitenkaan vielä vastaa kysymykseen, onko edellä olevassa lainauksessa kuvattu kapinan edellyttämää organisoitua toimintaa. Kuten usein epäselvissä tapauksissa, ratkaisevaa on punnita tilanteesta tehtyjä eri tulkintoja. Tapahtumista muuta tietämättä ulkopuolinen tarkkailija voisi ajatella ärsyyntyneen ja sodassa toimimaan tottuneen miesjoukon suunnitelleen nuorisoseurantalon pihan tapahtumat etukäteen, vapauttaneen (humalaiset) miehet väkivaltaa käyttäen ja lopuksi vielä nöyryyttäneen poliisia autonperää nostamalla. Kuitenkin mitä systemaattisemmin tapahtumaan tutustuu, sitä tilannesidonnaisemmaksi tulkinnat ja tapahtumaketjuun liittyvät tosiasiat muuttuvat.

Toinen kysymys on, missä määrin paikalla ollut poliisi tunnisti tapahtumahetkellä miesjoukon käyttäytymisessä kapinan merkkejä. Tässä kohden on merkityksellistä, että alun perin yksikään paikallinen taho ei tulkinnut kahakkaa kapinaksi. Tämä koskee ensinnäkin poliisin konstaapeleja. Syytettyjen avustajana toiminut varatuomari Tor Granlund totesi seuraavasti:

> En voi jättää mainitsematta sitä käsitystä, että silloinkuin yllä olevat järjestyshäiriöt n.s. [nuorisoseurantalon] pihalla sattuivat, eivät poliisitkaan pitäneet niitä silloin niin vakavina kuin mitä nyt syyte kapinasta käsittää. Jos näin alun perin olisi katsottu olleen, olisi myös tanssit viipymättä viranomaisten toimesta keskeytetty. [– –] Poliisit palasivat melko välittömästi takaisin ja kaikki oli rauhoittunut jopa siinä määrin, ettei poliiseilla ollut mitään huomauttamista.[341]

Viranomaispuhetta kapinasta ei ollut ilmassa lokakuussa 1953. Kaikkiaan tapahtumista olisi voinut pahimmillaan tai parhaimmillaan odottaa muu-

340 *Keskipohjanmaa* 5.1.1954.

341 Granlund, Kirjallinen loppulausunto. KKO, KA. Maininta, että poliisit palasivat takaisin, on ainoastaan tässä yhteydessä. Muut lähteet viittaisivat siihen, että poliisit eivät enää palanneet.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tamalla kaikkein aktiivisimmin tapahtumaan osallistuneelle miehelle sakkoja tai ehkä ehdollista vankeutta virkavallan vastustamisesta.

Myös kahakan oikeudellisesta punninnasta alkuvaiheessa vastanneen Kalajoen nimismies Yrjö Närhisen reaktio tapahtumiin oli alun perin varsin maltillinen. Asiasta on kuitenkin erilaisia kertomuksia. Kiviojan kertoman mukaan hän oli kahakan jälkeen yhteydessä nuorisoseuran johtokuntaan ja vaati tehtävässään epäpäteviksi osallistuneiden järjestysmiesten vaihtamista seuraavia iltamia varten. Syynä Närhisen vaatimukseen oli se, että järjestysmiehistä eräät olivat iltamissa humalassa.[342] Järjestysmiehet olisivat tosin vaihtuneet joka tapauksessa, sillä käytössä oli kolmen viikon kiertojärjestelmä, jolloin vuoro tuli kolmen viikon välein. Kullakin kerralla oli vuorossa puolen tusinaa miestä. Kahakkailtana vuorossa olivat Kalle Lankila, Yrjö Myllylä, Arvo Ojala ja Jaakko Pahikainen. Heidän ohellaan järjestysmiehiä olivat Pauli Alho ja Antti Myllylä, jotka myöhemmin tuomittiin kapinasta. Järjestysmiehen nauha oli kuitenkin vain kolmella, sillä nauhoja ei ollut useampia.[343] Järjestysmiesten sopimatonta käytöstä suurempaa ”melun” aihetta Närhinen ei Kiviojan tulkinnan mukaan tapahtumassa alun perin nähnyt.[344]

Säilyneiden asiakirjojen valossa aivan näin vaatimattomasti Närhinen ei kuitenkaan kahakkaan suhtautunut, sillä hän järjesti asiasta ensimmäiset kuulustelut jo 14.10.1953 nimismiehen asunnolla. Tästä on jäänyt kahden liuskan laajuinen lyhennelmä, joka käsittelee Erkki Jutilan todistusta ja jonka syyttäjä luetutti lautamiehille helmikuun 1954 käräjillä. Kuultavana oli myös muita paikalla olleita, mutta heihin liittyvät asiakirjat eivät ole säilyneet, koska heitä ei haastettu käräjille.[345] Sen lisäksi nuorisoseuran johto päätti kahakan jälkeen, että jatkossa nuorisoseuran kahvila olisi juhlatilaisuuksien aikana vain lipun ostaneiden käytössä. Aikaisemmin käytäntö oli ilmeisesti ollut seuran jäsenten osalta päinvastainen, kun asiasta piti näin erikseen linjata.[346]

342 Antti Myllylän kuulustelu 29.11.1953; Jaakko Pahikaisen kuulustelu 21.11.1953. KKO, KA.
343 Yrjö Myllylän kuulustelu 18.11.1953; Kalle Lankilan kuulustelu 18.11.1953. KKO, KA.
344 Kiviojan kirje osastopäällikkö Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.
345 Poliisitutkintopöytäkirja päivätty 14.10.1954. Pöytäkirjan teki Toivo Eskola. KKO, KA.
346 *Kokkola* 15.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Muistitiedon mukaan huviluvan peruuttamisen takia nuorisoseuralla ei tanssittu loppusyksynä ja alkutalvesta, vaan tanssit alkoivat uudestaan vasta vuodenvaihteessa 1953–1954.[347] Kolmen kuukauden tanssitauko teki luonnollisesti ison loven nuorisoseuran kassaan, mitä voi osaltaan pitää sekä kapinasta aiheutuvana kuluna että yhteisöllisenä rangaistuksena. Ja jos muistitieto huviluvan määräaikaisesta peruuttamisesta pitää paikkansa, se myös osaltaan selittää, miksi huviluvan menettämistä pelännyt Seuran Janne suhtautui kapinaoikeudenkäynteihin niin kuin tuomioistuimen tuomion mukaan suhtautui, eli johdatteli kuulusteltavia muistamaan tapahtumaketjun seuran toimintaedellytyksiä puoltavalla tavalla.

Muualta kuin viranomaisasiakirjoista löytyy vain vähän tietoja Närhisen näkemyksistä kapinasta ja vääränvalanjutusta. Hän antoi vain yhden haastattelun asiasta tammikuun puolivälissä 1954. Siinä Närhinen kieltäytyi kertomasta omista näkemyksistään tai tutkinnan yksityiskohdista. Pidättyvyys oli perusteltua sikäli, että hän antoi haastattelun kihlakunnanoikeuden tuomion jälkeen, mutta ennen vääränvalanjuttua ja hovioikeuden käsittelyä. Nimismiehen ei ollut sosiaalisesti soveliasta tai tutkinnan kannalta mielekästä tuoda esiin henkilökohtaisia näkemyksiään käsittelyn ollessa kesken. Yleisemmin hän kuitenkin tiivisti Kalajoen ilmapiirin seuraavasti:

> – – tapaus oli aivan yllättävä, koska Kalajoella ei koskaan ole tapahtunut mitään vastaavaa. [– –] Päinvastoin on yhteistyö kalajokisten kanssa aina ollut erittäin miellyttävää. [– –] 7 vuotta olen ollut toimessani Kalajoella eikä koko aikana ole mitään vakavia järjestyshäiriöitä sattunut. [– –]. Väestö on täällä suoraa ja rehtiä, jonka kanssa on hauska olla yhteistyössä.[348]

Närhisen lausunnossa saattaa olla jonkin verran suhdetoimintalisää, olihan hänen intressissään parantaa poliisin ja kuntalaisten välisiä suhteita. Kuntalaisten kehuminen on tähän sovelias väline. Rikollisuuden

347 Bruno Nurmen kertomaa 26.8.1954. KKO, KA. Tanssien uudelleen alkamisesta on välillinen tieto, sillä ainakin 2.1.1954 oli Nuorisoseuralla tanssit. Sauvolan kuulustelu 10.1.1954. KKO, KA.
348 *Kokkola* 15.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

osalta se kuitenkin oli yhteensopiva muiden havaintojen ja tilastojen kanssa. Esimerkiksi Kalajoen rikosasiainluettelossa ei ole kuin kolme virkamiehen vastustamisesta annettua ehdollista tuomiota vuosilta 1950–1960.[349] Sakkoluetteloista niitä löytyy jonkin verran, mutta kyse on enimmäkseen humalaisten miesten vastaanhangoittelusta. Sama koskee läänin rikospoliisia (rikospoliisikeskusta). Sen komennuskirjoissa vuosilta 1948–1954 Kalajoki ei ole juurikaan esillä. Historiankirjoihin on jäänyt näiltä vuosilta vain poikkeuksellinen tapahtumasarja vuodelta 1951, jossa paikallista lääkäriä syytettiin luvattomasta sterilisaatiosta.[350]

Myöskään liikkuvan poliisin Oulun lääninosaston toimintakertomuksessa lokakuulta 1953 ei ole mainintaa Kalajoen tapahtumista. Lokakuun toiminnalle oli keskeisintä luvattoman siiankalastuksen valvonta, markkinakomennukset, pontikkasota ja salakuljetuksen estäminen. Markkinoiden vuoksi komennuksia tehtiin Kalajoelle, Raaheen, Haapajärvelle ja Oulaisiin, mutta niillä ei tapahtunut mitään erityistä. Myyjiä markkinoilla oli ollut paljon, mutta kuntalaisten ostohalut olivat olleet vähäisiä, ja juoppoja oli rannikolla vähemmän kuin sisämaassa. Asiakirjassa ei ole mitään mainintaa, että Kalajoella olisi tapahtunut jotakin erityistä. Jos poliisin silmään olisi jotakin merkittävää osunut, se olisi kyllä erikseen mainittu. Asiakirjoihin on nimittäin sisällytetty muut merkittävät tapahtumat, kuten esimerkiksi 58 spriipullon takavarikko Oulun satamasta. Kalajoelta ei ollut samankaltaista kerrottavaa.[351]

Kapinaksi vähitellen kehittyvä kahakka jäi huomaamatta paikallispoliisin ja liikkuvan poliisin ohella myös kunnanhallitukselta ja sanomalehdiltä. Kunnanhallitus ei käsitellyt asiaa.[352] Mitään kalastukseen tai kahakkaan liittyvää ei pöytäkirjoihin ole kirjattu. Kunnanhallituksen pöytäkirjoissa on kuitenkin toistuvasti mainintoja pienemmistäkin asioista. Siten voidaan päätellä, että kunnanhallitus ei havainnut nuorisoseurantalon pihan tapahtumalla olevan sosiaalista tai poliittista merkitystä vielä syksyllä 1953. Sama koskee myös kunnanvaltuuston pöytäkir-

349 Kalajoen rikosasiainluettelo. Kalajoen seurakunnan arkisto.
350 Kivioja & Huovinen 1993, 61–66. Kiitän Olli Kiviojaa viitteestä.
351 Selostus liikkuvan poliisin Oulun lääninosaston toiminnasta lokakuulta 1953. Hia:36, Liikkuvan poliisin arkisto.
352 Kunnanhallituksen pöytäkirjat syksyltä 1953. Se näyttää kokoontuneen kerran kuukaudessa. Kalajoen kunnan arkisto.

joja tuolta ajalta. Niissä ei ole ensimmäistäkään mainintaa sen paremmin kahakasta kuin myöhemmin kapinasta.[353]

Kahakka ei myöskään ylittänyt lehdistön uutiskynnystä syksyn aikana. Yksikään alueen lehdistä – *Kalajokilaakso, Kokkola, Liitto, Keskipohjanmaa, Kaleva, Kansan Tahto* – ei uutisoinut siitä. Kalajoen markkinat saivat kaksi mainintaa. Ensinnäkin maalaisliittolaisessa *Liitossa* kerrottiin, että Kalajoen markkinat olivat menneet hyvin ja väkeä oli runsaasti. Järjestyshäiriöistä todettiin seuraavaa: ”Mitään järjestyshäiriöitä ei sattunut eikä omaisuusrikoksiakaan ilmoitettu poliisille. Juopuneita riitti eilen vain yksi ja kaikkiaan 10 juopunutta kuljetettiin putkan kautta koko markkina-aikana.”[354] Sakkorekisteri kertoo yhdeksän miehen saaneen tuomion tuona päivänä joko juopumuksesta tai väkijuoman tuomisesta julkisiin huveihin.[355] Toinen uutinen oli kansandemokraattisessa *Kansan Tahdossa*. Siinä todettiin myyjiä olleen hieman aikaisempaa vähemmin, minkä katsottiin aiheutuvan hallituksen harjoittamasta vakautuspolitiikasta. Rikollisuudestakin riitti uutiseksi asti: ”Poliisin suojiin oli kello 17 mennessä korjattu vasta 3 väsähtänyttä, joka sekin oli huomattavasti viimevuotista alhaisempi luku. Rikosilmoituksia ei päivän mittaan tehty.”[356] Kaikkiaan lokakuun 1953 markkinat eivät aiheuttaneet piikkiä Kalajoen rikostilastoihin. Kalajoen nuorisoseurantalon pihan tapahtumista ei ollut minkäänlaista mainintaa kummassakaan lehdessä.

Kalajokilaakson etusivun täytti loka-marraskuussa muut asiat.[357] Kahakan jälkeisillä viikoilla etusivulla olivat niin sanotun salaojaputkijutun valtakunnanoikeuden tuomion (18.9.1953) jälkipyykki ja kunnallisvaalien tulos maassa, läänissä ja jokilaaksossa (5.–6.10.1953). Muita kahakan jälkeisiä pääuutisia olivat muun muassa Kyllikki Saaren selvittämättä jäänyt murha ja ruumiin löytyminen 11.10.1953[358], maataloustulon epäsuotuisaksi maalaisväestössä koettu kehitys ja Kekkosen hallituksen

353 Kalajoen kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1954–1960. Kalajoen kunnan arkisto.
354 *Liitto* 11.10.1953.
355 Kalajoen ja Alavieskan pitäjäin käräjäkunnan kihlakunnan rangaistusluettelo vuodelta 1953. Oulun maakunta-arkisto, KA.
356 *Kansan Tahto* 10.10.1953.
357 *Kalajokilaakson* vuosikerrat, mikrofilmi. Aineiston kävi lävitse kesätyönään tutkimusapulainen Katja Keränen (UEF).
358 Saari 2020.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ulko- ja sisäpoliittiset ongelmat. Kihlakunnanoikeudet istuivat käräjiään ja piispantarkastukset etenivät jokilaaksoissa.

Kahakka ei herättänyt myöskään suojelupoliisin huomiota. Sen sijaan se seurasi kunnallisvaalituloksia, Oulun ja Tornion satamien lakkoja sekä niin sanottua Sallan juttua, jossa eräät sallalaiset antoivat neuvostoliittolaisille tietoja ja saivat vastineeksi rahaa ja ruokaa. (Tämä laiton yhteistyö itärajan ylitse on helppo tulkita Sallan läskikapinan (1922) jatkumoksi). Keskusrikospoliisin huomio kohdentui keväällä 1953 tapahtuneen Muhoksen nelosmurhan[359] jälkiselvittelyyn ja muutamaan muuhun samankaltaiseen paljon julkisuutta saaneeseen tapahtumaan. Kaiken kaikkiaan tapahtumat soljuivat eteenpäin varsin tavanomaiseen tapaan. Mikään ei viitannut kahakan olevan muuttumassa Suomen historian viimeiseksi kansankapinaksi.

Satunnainen tapahtuma harvinaisena hetkenä

Historiallisessa mikrososiologiassa ei ole tavatonta, että joku satunnainen yksityiskohta siirtää tapahtumaketjun uudelle uralle. Tapahtumaketjuja jäljittävässä keskustelussa tällaista uudelleensuuntaavaa yksityiskohtaa kutsutaan *harvinaiseksi hetkeksi*, jossa yksityiskohta kytkeytyy tavalla tai toisella muutokselle avoimeen tai alttiiseen tapahtumaketjuun. *Muutokselle avoimella tapahtumaketjulla* tarkoitetaan tilannetta, jossa prosessin rakenteet eivät (vielä) ehdollista seuraavia tapahtumia, jolloin tapahtumat voivat kehittyä eri suuntiin. Satunnainen tappelu on esimerkki tämänkaltaisesta tilanteesta. *Muutokselle alttiilla tapahtumaketjulla* viitataan puolestaan tilanteeseen, jossa eri toimijat eriasteisen aktiivisesti pyrkivät muuttamaan tapahtumaketjun suuntaa. Tällöin jokin varsin vähäinen yksityiskohta, asia tai tapahtuma voi ohjata tulevan kehityksen uuteen suuntaan.

359 Kulkumies murhasi Muhoksella isän, äidin sekä alaikäisen lapsen ja lapsenlapsen vasaralla ryöstön yhteydessä 4.4.1953.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kalajoen kapinassa tämä kokonaisuuden kannalta mitättömistä mitättömin yksityiskohta oli poliisiauton oveen potkusta tai iskusta tullut lommo, jonka korjauskuluista vastuullisen tahon etsintä käynnisti kapinasyytteeseen päättyneen tapahtumasarjan.[360] Kahakan jälkeen autoon tulleet vauriot kuvattiin seuraavasti marraskuun lopussa 1953:

> – – takaosassa pieniä naarmuja ilmeisesti potkaisuista aiheutuneina, mutta puunaamalla ne jäljet olivat peittyneet. Katossa ei ollut mitään jälkiä, joten oli lyöty nähtävästi nyrkillä tai sellaisella esineellä, ettei mitään jälkiä niistä lyönneistä ollut jäänyt. Sensijaan auton oikean takaoven aukemista rajoittava laite oli rikkoontunut ja sanaran korvakot olivat murtuneet. Lisäksi oli auton ohjauspyörän kannake irtaantunut, mutta sen oli kuultava itse saanut laitettua entiseen kuntoonsa, kiinnittämällä pultit uudelleen.[361]

Tässä ei vielä ollut näkyvissä kapinan merkkejä. Kuitenkin, kuten myöhemmin tarkemmin kuvataan, tästä autoon tulleesta lommosta alkoi (tulkintani mukaan) kahakan muuntuminen kapinaksi.

Epäselvää on, kuka kolhitun poliisiauton omisti ja kuka sitä käytti. Oikeudenkäyntiasiakirjojen mukaan kolhittu auto oli Dodge-merkkinen ja sen rekisterinumero oli BA-478/230, jossa numero BA-478 on rekisterinumero ja 230 auton järjestysnumero.[362] Väinö Siipolan allekirjoittama lasku on päivätty 21.10.1953. Siinä todetaan, että "apulaispoliisitarkastaja Tapani Linnan 14. päivänä lokakuuta 1953, antaman puhelinmääräyksen perusteella Siipola laskuttaa Oulun lääninhallitukselta" kyseisen auton saranoiden korjauksen. Samalla Väinö Siipola erikseen todisti, että auton arvo ei ole alentunut lommon tai saranankorjauksen takia. Takaoven maalauksesta puolestaan laskutti Toivo Ojala 31.10.1953 samaa tahoa. Lommosta aiheutuneista kuluista lähteissä on hiukan erilaisia tulkintoja. Korjauskulut jakautuivat saranoiden korjaukseen (612 markkaa) ja takaoven maalaukseen (500 markkaa), joten korjauskulut olivat yhteen-

360 Toinen mahdollinen tekijä oli pyrkimys laittaa omapäinen kirkkoherra ruotuun. Tähän epätodennäköisempään selitykseen palataan seitsemännessä luvussa.

361 Nurmen kuulustelu 25.11.1953. KKO, KA.

362 Syyttäjän yhteenveto Kalajoen käräjillä 7.1.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

sä 1112 markkaa.[363] Molemmat laskut nimismies Närhinen hyväksyi 31.10.1953.[364]

Näiden tietojen varassa näyttäisi siltä, että kyseessä olisi lääninpoliisin auto. Arkistotieto kuitenkin eroaa muistitiedosta: kolmen eri henkilön muistitiedon mukaan kolhittu auto oli nimittäin Kalajoen poliisin tummansininen Chevrolet vuosimallia 1939, jonka rekisterinumero oli OE-179, ja muistitiedon mukaan Väinö Siipola korjasi juuri tuon Chevroletin.[365] Kalajoella ei ollut muita poliisiautoja. Siipolan todistuksessa ei ole epäselvyyttä auton merkin ja rekisterinumeron osalta, sillä hänen auton arvonalennusta käsittelevä todistuksensa sisältää maininnan ”Kalajoen Nimismies piirissä oleva poliisiauto BA-478/230”. Samaten syyttäjän tekstissä todetaan Nurmen istuneen ”Kalajoen nimismiespiirin käytössä olevassa Suomen valtion omistamassa henkilöautossa, rek. nro BA-478.”[366]

Liikkuvan poliisin autot olivat pääosin Chevrolet ja Studebaker-merkkisiä.[367] Epäselväksi jää, miten siviilimallin Dodge, jossa oli Uudenmaan läänin rekisterikyltti, oli päätynyt Kalajoen nimismiespiirin autoksi. Sen on täytynyt olla Oulusta Kalajoelle tulleen liikkuvan poliisin auto, ellei se ollut paikallispoliisissa lainassa ollut ajoneuvo. Muita varteenotettavia vaihtoehtoja ei ole lukuun ottamatta suojelupoliisia, jonka läsnäolosta ei ole mitään merkkejä. Liikkuvan poliisin moottoriajoneuvoista on vuoden 1954 toiselta vuosineljännekseltä tilasto, jossa on lueteltu Oulun läänin liikkuvan poliisin käytössä olleiden autojen rekisterinumerot. Siipolan mainitsema rekisterinumero ei ole niiden joukossa, eikä sitä löydy myöskään muiden läänien ajoneuvoluetteloista.[368] Kyseessä ei siis mitä todennäköisimmin ollut liikkuvan poliisin auto, jollei sitten autoa ole poistettu käytöstä ennen tilaston kokoamista.

363 Erkki Aho mainitsee kahdessa blogikirjoituksessaan korjauskuluiksi 112 markkaa, mutta tämä on virheellinen tieto. http://kalajoenhistoria.blogspot.fi/2008/11/kalajoen-markkinakapina-esimerkki_19.html; http://www.erkkiaho.com/blogarchive/51.htm. Viitattu 6.6.2022.

364 Autonasentaja Väinö Siipolan todistus 31.10.1953. Siipola on isäni äidin veli. KKO, KA.

365 Tiedon antoi Juho Kivioja, joka oli tarkastanut asian kahdelta konstaapeli Nurmen pojalta.

366 Syyttäjän yhteenveto Kalajoen käräjillä 7.1.1954. KKO, KA.

367 Auton puuttumisesta on maininta Oulun läänin toimintakertomuksesta ajalta tammi-maaliskuu 1954. 159/Ib/2. LP, KA. Automerkit mainitaan myöhemmissä neljännesvuosikertomuksissa. Hia:37–38. LP, KA.

368 ”Tili ja huoltotoiminta”. Hia:37. LP, KA. Asiakirjan ensimmäinen sivu puuttuu.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Auton omistajuuteen liittyvään ongelmaan löysi ratkaisun Pentti Nurmi, joka on paikalla olleen poliisin Bruno Nurmen poika ja itsekin poliisi. Hän nimittäin kiinnitti huomiota siihen, että mikäli kyse olisi ollut Kalajoen poliisin autosta, hänen isänsä Bruno olisi ollut kuljettajan paikalla, sillä hän oli kyseisen auton vastuukuljettaja. Pentti Nurmen mukaan kutakin autoa ajoi aina paikalla ollessaan sen vastuukuljettaja. Bruno Nurmi oli kiistatta kuljettajan paikalla. Konstaapeli Vähäahon kuulustelupöytäkirjan mukaan hän tuli paikalle ”konstaapeli Nurmen ohjaamassa poliisiautossa” ja myöhemmin juuri Nurmi oli yrittänyt saada autoa liikkeelle.[369] Eräpoliisi Kurikka puolestaan kertoo, että hän oli huutanut ”auton ohjaamossa istuneelle” Nurmelle, että avaisi oven ja tulisi avuksi.[370] Siten kyseessä oli todennäköisesti Kalajoen nimismiespiirin käytössä ollut auto.

On toki mahdollista, että Nurmi olisi ajanut joko eräpoliisin tai liikkuvan poliisin autoa. Kalajoella oli tuona iltana myös eräpoliisin virka-auto, koska eräpoliisi Kurikka kertoi auton olleen poliisikonttorin pihassa. Kuulustelussa hän myös kertoi virka-aseensa olleen tuossa autossa, mikä osaltaan kertoo tilanteen olleen Kalajoella rauhallinen: muussa tapauksessa hän olisi ottanut aseensa mukaan nuorisoseuralle.[371] Paikkakunnalla oli myös liikkuvan poliisin auto, sillä tuskin miehet olisivat Oulusta tulleet linja-autolla valvontatehtävää hoitamaan. Liikkuvasta poliisista oli paikalla ainakin kaksi liikkuvan poliisin konstaapelia nuorisoseurantalolla olleiden konstaapeli Vähäahon ja eräpoliisi Kurikan sekä nuorisoseuralle kahakan jälkeen tulleen tarkastuskonstaapeli Paavolan lisäksi, joten kaiken kaikkiaan paikkakunnalla oli ainakin viisi ulkopuolista poliisia. Tässä vaihtoehdossa Vähäaho olisi luovuttanut liikkuvan poliisin auton paikallispoliisin ohjattavaksi esimerkiksi paremman paikallistuntemuksen takia. Mahdollista on myös, että Kalajoen nimismiespiirissä oli syystä tai toisesta lainassa Dodge-merkkinen poliisiauto. Tähän viittaisi Väinö Siipolan maininta ”nimismies piirissä” olevasta autosta.

369 Vähäahon kuulustelu 19.11.1953. KKO, KA.
370 Kurikan kuulustelu 18.11.1953. KKO, KA.
371 Kurikan kuulustelu 7.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Vähäisemmässä määrin on epäselvää, syntyikö auton ovessa ollut lommo kahakassa. Jonkinlainen lommo auton ovessa oli kiistatta tapahtuman jälkeen, mutta sen syntyhistoria jäi epäselväksi. Kahakassa Ojala iski oven kiinni. Siitä ei sinänsä pitäisi auton oveen lommoa syntyä, vaikka voimakas isku saattaisikin rikkoa ovensaranat. Todennäköisempää on, että auton ympärillä olevassa väkijoukosta joku mies olisi tyhmyyden tiivistyessä potkaissut oveen lommon. Toisaalta on väitetty, että lommo oli ovessa jo ”ennestään”, siis syntynyt jo aikaisemmin ja samalla vihjattu poliisin kaataneen syyn syyttömän päälle.[372] Tämä tulkinta ei ole uskottava.

Kalajoen historian mukaan syypää kahakan muuttumisesta kapinaksi oli sisäasiainministeriöstä tullut vaatimus selvittää auton oven korjauskulut.[373] Väitettä ei kuitenkaan ole dokumentoitu *Kalajoen historian* lähteissä. Sama asia on kuitenkin todettu jo *Keskipohjanmaassa* 5.1.1954 julkaistussa artikkelissa, jonka mukaan oven ”korjaamiseen piti sisäasiainministeriöstä hankkia määrärahat”.[374] Vähän toisella tavalla on asiasta kertonut kirkkoherra Kivioja vuonna 1970. Hänen mukaansa nimismies lähetti laskun lääninhallitukseen ja sieltä ”määrättiin tutkittavaksi, että missä autonovensaranat olivat särkyneet”.[375] Tässä tapauksessa lääninhallitus olisi ollut avaintoimija ministeriön sijasta.

Poliisiauton oven lommosta alkaneet tapahtumasarjat ovat osa julkisen vallan omaisuuden hallintaan liittyvää sosiaalista mekanismia. Valtionhallinto oli 1950-luvulla keskittynyttä ja pienetkin asiat kirjattiin ministeriölle toimitettuihin kirjeisiin. Havainnollista on, että liikkuvan poliisin keskushallinnon ja lääninosastojen välisissä kirjeenvaihtokirjoissa on yksityiskohtaisesti kirjattu autoille tulleet vahingot kadonneista pölykapseleista alkaen.[376] Autot ylipäätään olivat ministeriön tarkan valvonnan alla ja niihin liittyviin kolhuihin suhtauduttiin asianmukaisella

372 Kirkkoneuvoston pöytäkirja 1.5.1956. Kalajoen seurakunnan arkisto.
373 Kyllönen 1980, 505.
374 *Keskipohjanmaa* 5.1.1954.
375 Toimittaja Tapio Hanhinevan tekemä haastattelu 1970 nimeltään Keisarin lautamies. Iida Isokäännän tekemä nauhoitus. Kalajoen kotiseutuyhdistyksen kokoelma.
376 Esim. Liikkuvan poliisin kirjeenvaihtokirja 0–190, 1.1.-12.2.1954, kirje 18 Auton AJ-579 pölykapseli; kirje 100 auton AK-718 autovaurio. Samankaltaisia muita on neljännesvuosittain tusinan verran. Liikkuvan poliisin arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tarkkuudella. Mikäli auton vastuukuljettaja ei hoitanut autoa asianmukaisesti, sisäasiainministeriö poikkeuksetta velvoitti lääninhallituksen tekemään asiasta tutkinnan. Epäasianmukaista autonhoitoa oli muun muassa huolimattomuudesta aiheutunut virka-auton moottorin sylinterin vesivaipan halkeaminen, josta poliisi saisi aikaiseksi peräti 41 sivua laajan kuulustelupöytäkirjan.[377] Kun sylinteri tuottaa noinkin laajan tutkinnan, olisi saranoistakin varmasti saatu aikaiseksi ainakin parin sivun muistio.

Mitään kuulustelua ei kuitenkaan tehty Kalajoella. Oulun läänin rikospoliisikeskuksen asiakirjasarja on vuoden 1953 osalta täydellinen, joten maininnan puute ei selity myöskään asiakirjan katoamisella. Myöskään liikkuvan poliisin Helsinkiin sijoitetun pääosaston kirjediaarissa ei ole loka- tai marraskuulta 1953 kirjemerkintää kyseisestä autosta tai sen korjaamisesta. Sen sijaan Oulusta on lähtenyt 14.10.1954 kirje pääosastolle numero 2572/405/III/7 jonka aiheena oli auton korjausselostus. Diaarissa ei ole mainittu auton nimeä tai numeroa. Pääosastolta on puolestaan lähetetty Ouluun korjausilmoitus 14.10.1953 toisesta autosta (rekisterinumero UM-739). Kun otetaan huomioon, että laskut lähtivät Kalajoelta Ouluun aikaisintaan 31.10.1953, nuo viestit eivät voi liittyä Kalajoella tapahtuneeseen lommoon. Diaarissa ei ole syksyltä 1953 muita mainintoja autoista, jotka voisivat tulla kyseeseen.[378] Keskusrikospoliisista Oulun lääninrikospoliisikeskukselle lähetettyjen kirjeiden konsepteista ei myöskään löydy autoon liittyvää saatekirjettä tai muuta asiakirjaa. Oulun rikospoliisin saapuneiden kirjeiden arkisto vuodelta 1953 on puolestaan järjestämätön kansio, jossa on suhteellisen vähän kirjeitä. Myöskään tuosta kansiosta ei löytynyt aihetta koskevaa kirjettä.[379] Asiakirjojen puuttuessa ei siis ole näyttöä siitä, että sisäasiainministeriö olisi päätöksellään tai kannanotollaan saanut aikaan kahakan muuttumisen

377 Läänin rikospoliisikeskus 60/53. RTK39/53 ja 40/53. Caa: 91/1953. Krp Oulu, KA.

378 Kirjeenvaihtokirja VI/1953, no:t 2451–2940, ajalle 21.9.–10.11.1953, 2572/1953. Liikkuvan poliisin arkisto, KA.

379 Lähetetyt kirjeet 1949–1954. Da:3. Krp Oulu, KA. Tuossa kirjeluettelossa on muutamia muita Kalajoen kapinaan liittyviä pyyntöjä, esimerkiksi 659-L, 10.12.1954, jota on käsitelty aikaisemmin kadonneen lakin yhteydessä. Saapuneet kirjeet ovat luokassa Ea:3. Kirjeet ovat enimmäkseen ministeriön ohjeita ja nimismiespiirien välistä kirjeenvaihtoa, joten mahdollista on, että kyseinen asiakirja olisi muualla. Keskusrikospoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kapinaksi. Luonteva selitys *Kalajoen historiaan* kirjatulle maininnalle kapinasyytteisiin johtaneesta prosessista on, että ministeriön vaatimus asian selvittämisessä oli yleisessä tiedossa Kalajoella ja siten tosiasiana hyväksytty.

Toinen selitys sille, miksi asia siirtyi paikallispoliisilta lääninpoliisin tehtäväksi, on puolestaan sisällytetty Uuno Rahkon Kekkoselle lähettämään kirjeeseen. Hänen tulkintansa mukaan:

> Peräti hyväluonteinen silloinen nimismies antoi markkina jupakan selvittämisen läänin poliisin tehtäväksi. Mielestäni virhe. Läänin poliisin, joka on tottunut selvittämään rikollisten puuhia tarvittaessa lujallakin otteelle, ehkä tapauksessa yliarvioiden asian kapinaksi [epäselvä sana] ja erittäin ankarat rangaistukset kihlakunnan oikeudessa. Tähän osasyynä puolustusasianajajan heikkous ja lautamiesten arvottomuus.[380]

Rahkon kirjoitus sisältää kaksi johtolankaa. Ensinnäkään asia ei edennyt niinkään lääninpoliisin (rikospoliisikeskuksen) tai sisäasiainministeriön, vaan kunnan nimismiehen aloitteesta tai ehkä enemmänkin haluttomuudesta ottaa aloite ja hoitaa asia paikallisesti. Hänen menettelynsä perusteet jäävät epäselväksi, mutta voidaan ajatella hänen ajatelleen joko asemaansa pitäjässä ja pitäjäläisten keskuudessa tai osaamisensa rajoja. Ilmeistä kuitenkin on, että halutessaan hän olisi voinut hoitaa syyttämisen itse. Toiseksi Rahko viestii selvästi, että paikallisen asianajajan kyvyt eivät tässä jutussa olleet riittävät asiakkaiden etujen asianmukaiseen valvontaan ja edistämiseen. Satunnaisten päihteisiin ja väkivaltaan liittyvien sakkojuttujen ja vastaavien hoitamiseen erikoistuneilla asianajajilla ei ollut tarpeellista kokemusta kapinan kaltaisista asioista, joita käsiteltiin rikoslain myöhemmissä osissa ja joihin ei tapahtumien harvinaisuuden vuoksi perehdytty myöskään oikeustieteellisessä koulutuksessa erityisellä tarkkuudella. Sama koskee lautamiehiä, jotka olivat kalajokisia maanviljelijöitä. Myöhemmät tapahtumat antavat viitteitä, että arviossa on ainakin jonkin verran perää.

380 Uuno Rahkon kirje Kekkoselle 5.7.1956. UKK.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kahakasta kapinaksi

Riippumatta siitä, lähtivätkö tapahtumat liikkeelle sisäministeriön aloitteesta vai paikallisen nimismiehen ratkaisujen seurauksena, läänin rikospoliisikeskuksen näkemys tapahtumaketjusta muodostui marras-joulukuun 1953 aikana. Oulun läänin rikospoliisikeskuksen ylikonstaapeli Onni Toljamo sai 10.11.1953 ensimmäisen määräyksen mennä Kalajoen nimismiespiiriin "toimittamaan tutkimuksia asiassa, koskeva juopumusta ja haitantekoa poliisiviranomaiselle Kalajoen Nuorisoseuran talolla". Toljamo ei siis lähtenyt Kalajoelle tutkimaan kapinaa, vaan poliisiviranomaiselle tehtyä haitantekoa. Tässä vaiheessa Kalajoen tapahtumia ei tutkittu kapinana, eikä läänin rikospoliisikeskuksella ollut kapinaolettamaa.

Eräässä toisessa lääninrikospoliisin lääninhallitukselle lähettämässä kirjeessä mainitaan viite "Oulun lääninhallituksen kirjelmä N:o 3325-C/10.11.53", johon vastauksena lääninrikospoliisi lähetti 30.12.1953 poliisitutkintapöytäkirjansa no 165/53 Rtk 98/53. Tuo lääninhallituksen kirjelmä nro 3325-C lienee prosessin liikkeelle laittanut asiakirja. Kalajoelle saakka Toljamo lähti ensimmäisen kerran 17.11.1953 ja oli saman tien paikalla 21.11.1953 saakka. Tämän jälkeen hän kävi Kalajoella samalla komennuskirjalla peräti neljä kertaa asian tiimoilta, joista kolme kertaa marras- ja joulukuussa 1953. Lisäksi vt. ylikonstaapeli määrättiin paikalle neljä kertaa.[381]

Todistajien kuulustelut alkoivat keskiviikkona 18.11.1953, ja syytettyjen kuulustelut seuraavalla viikolla. Pääkuulustelijat olivat ylikonstaapelit Onni Toljamo Oulusta ja Kalle Helander Ylivieskasta. Kuulustelujen alkuvaiheessa syytetyt ja muut kuulusteltavat eivät ottaneet tapahtumaa vakavasti. Kalajokisten asenteesta on jäänyt selonteko eduskunnan oikeusasiamiehelle kesäkuussa 1958 annetussa lausunnossa. Asiakirjaa tulkittaessa on otettava huomioon, että lausunnon toimittamisen aikaan tapahtumasta oli jo viitisen vuotta ja lausunnon antanutta poliisia (He-

381 Numero 98/53. Rikostutkimuskomennuskuntakirjat 1948–1954. Ab:4. Krp Oulu, KA. Lähetettyjen kirjeiden luettelossa olevan työmatkaluettelon mukaan Toljamo ei kulkenut Kalajoelle julkisilla kulkuneuvoilla, joten kuulusteluja on pidetty virka-auton käytön arvoisena asiana. Tämä oli tuohon aikaan poikkeuksellista. Lähetetyt kirjeet 1949–1954. Da:3. Krp Oulu, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

lander) syytettiin kuulusteltavan pahoinpitelystä. Se siis kertoo poliisin näkökulmasta tapahtumaan. Toisaalta asiakirja kertoo, kuinka poliisit tulkitsivat tapahtumat, joten sillä lienee jonkinmoista todistusarvoa:

> – – paikkakuntalaiset suhtaantuvat asiaan kovin leväperäisesti ja pitävät ikään kuin kunniallisena saavutuksena sitä, että tanssien aikaan poliisit olivat saaneet selkäänsä. Meikäläisen liikkuessa kahviloissa ja muissa väenkokoontumispaikoissa saattoi kuulla kerskailua: ”sai ne poliisit kerrankin turpiinsa ja niin niitä pitää vastakin vedellä.” – – saattoi hyvin havaita heidän ylimielisen asenteen poliisin toimittamia kuulusteluja kohtaan.[382]

Pitkään eivät kuulustelut kestäneet, sillä poliisi teki pidätykset 24.–28.11.1953 (Aaro Rahkola, Pauli Alho, Veikko Myllylä, Antti Myllylä) ja vielä 7.12.1953 (Heikki Alho).

Merkittävä kuulustelu oli myös itsenäisyyspäivänä 6.12.1953, jolloin Kalle Helander kuulusteli uudestaan konstaapeli Nurmea erityisesti kahakan vakavuudesta ja toiminnan organisoituneisuudesta. Tuossa kuulustelussa Nurmi korostaa, että

> poliisia vastaan (oli) kohdistettu niin suuri ylivoima, että poliisi ei ollut senvuoksi pystynyt enää tilannetta hallitsemaan. Tämä ylivoima oli vielä vaikuttanut suurelta senvuoksi, kun poliisimiehet olivat joutuneet toimimaan tilanteessa erillään ja kukin suurta ylivoimaa vastaan.[383]

Nurmi korosti, että tilanteen kiristymiseen vaikutti auton ympärillä olleiden miesten yllytys ja innostus. Erikseen kysyttäessä hän kertoi myös harkinneensa aseen käyttöä, mutta oli kuitenkin arvioinut sen käytön ”aivan väkijoukon keskellä” pikemminkin rohkaisevan juopunutta väkijoukkoa kuin rauhoittavan sitä. Ase hänellä oli mukana. Samankaltaisen

382 Ylikonstaapeli Kalle Helanderin lausunto oikeusasiamiehelle 2.6. 1958. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

383 Nurmen kuulustelu 6.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

arvion tilanteesta antoi eräpoliisi Kurikka, joka kuulusteltiin 18.11.1953 ja uudestaan 7.12.1953.[384] Myös Kurikan kuulustelussa häneltä pyydettiin erillinen arviointi tilanteen vakavuudesta. Myös hän näki, että tilanne olisi voitu saada haltuun aseella, mutta hänellä ei ollut aseenkäyttöön henkistä valmiutta, saati mahdollisuutta: kuten edellä on todettu, hänen henkilökohtainen aseensa oli muualla olleen auton hansikaslokerossa.

Päätös kapinasyytteestä tehtiin 8.12.1953. Kuka tämän päätöksen tosiasiassa teki, on hiukan epäselvää. Yhdessä pöytäkirjassa todetaan, että päätöksen teki ”Kalajoen piirin nimismies”. Toisissa asiakirjoissa todetaan, että ”passitus” tehtiin virkaatekevän komisario Tuure Antikaisen[385] päätöksellä. Pidätetyt miehet vietiin Oulun lääninvankilaan odottamaan käräjiä. Syytteiden nostamiseen tarvittavat rikosrekisteriotteet oli tilattu 12.12.1953 ja 30.12.1953.[386] Syytteet valmistuivat niin, että asia voitiin viedä käsiteltäväksi 8.1.1954 pidettäville käräjille. Tapahtuman oikeudellisen tulkinnan kannalta keskeinen asia oli rikoksen vakavuusasteen määrittäminen. Mikäli asiat ovat menneet virkatietä pitkin, kapinaksi kahakka kehkeytyi nimismiehen päätöksen jälkeen todennäköisesti Oulun läänin rikospoliisikeskuksen vt. komisario Tuure Antikaisen arvioinnissa. Poliisin hierarkiassa[387] komisario oli johtajan asemassa. Antikainen oli merkittävä henkilö poliisissa ja ehti olla mukana monessa merkittävässä jutussa. Viime kädessä päätöksen kapinasyytteestä teki tietysti syyttäjä virkavastuulla.[388]

Todistajien kuulemiseksi kirkkoherranvirastosta tilattiin useita kertoja virkatodistuksia joulukuun aikana, ensin 9.12.1953 ja sitten lisää 23.12.1953. Koska suurin osa syytetyistä oli lautamiehille tuttuja, menettelyä voi pitää poikkeuksellisena, mistä kirkkoherrakin eri vaiheissa huomautti. Kunnassa oli jonkinlaista vastahankaisuutta Oulun rikos-

384 Kurikan kuulustelu 18.11.1953 ja 7.12.1953. KKO, KA. Aseenkäytöstä ja tilanteen vaarallisuudesta kysyttiin erityisesti jälkimmäisessä kuulustelussa.

385 Antikaisen tietoja ei löydy Lakimiesmatrikkeleista.

386 Rikosrekisteriotteiden luettelo 661-L – 671-L. 12.12.1953 ja 710-L-713-L. 30.12.1953. Lähetetyt kirjeet 1949–1954, Da:3. Krp Oulu, KA.

387 Liikkuvan poliisin hierarkian pohjimmainen oli nuorempi konstaapeli, josta virasta ylennettiin vanhemmaksi konstaapeliksi ja edelleen tarkastuskonstaapeliksi. Päällikkönä toimivat komisariot, jotka puolestaan jakautuivat 1. 2. ja 3. luokkaan. Antikainen oli siis vt. komisario ja vakituisen komisarion virassa oli Jaakko Kaakinen. Vakinaiseen komisarion virkaan Antikainen nimitettiin 1.5.1954.

388 Ks. myös kapinallisten kirjelmä Vaasan hovioikeudelle 8.2.1954, Vaasan hovioikeuden arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

poliisikeskuksen aloitteellisuutta kohtaan. Kaikkiaan läänin rikospoliisi haastoi käräjille kuusitoista miestä.[389]

Kapinakäräjät

Kapinakäräjät olivat poikkeuksellinen tapahtuma paitsi aiheensa myös syyttäjien ja tuomarien valinnan suhteen. Kalajoen kapinan ensimmäinen näytös nähtiin, kun varsinaista kapinajuttua käsiteltiin Kalajoen käräjäkunnan välikäräjillä Eino Niemelän talossa 7.–8. tammikuuta 1954. Kihlakunnanoikeuden syyttäjänä toimi läänin apulaispoliisitarkastaja Tapani Linna Oulusta ja tuomarina oli hovioikeuden auskultantti Matti Valanne Helsingistä. Erillisen pohdinnan aihe ja myös paljon kalajokisten huomiota kiinnittänyt kysymys on, miksi syyttäjinä ja tuomareina eivät toimineet paikalliset viranomaiset.

Syyttäjän kohdalla selitys on todennäköisimmin sekä Yrjö Närhisen periaatteellinen vastahakoisuus kapinasyytettä kohtaan että paikallisten poliisien arkaluontoinen asema, johon vaikutti myös pinnan alla jo tuolloin kuplinut, myöhemmin käsiteltävä väärinkäytösepäily.[390] Ainakaan mikään käytettävissä oleva aineisto ei ole ristiriidassa tämän tulkinnan kanssa. Syyttäjänä toimi siten Närhisen sijaan Tapani Linna Oulun lääninhallituksesta.

Väinö Tapani Linna (1923–1976) teki pitkän uran poliisissa. Hänellä on mielenkiintoinen elämänpolku. Nurmossa syntynyt mies ehti nuoresta iästään huolimatta suomalaisen SS-pataljoonan mukana itärintaman taisteluihin 1942–1943, joista hän sai myös kunniamerkin. Linnan osallistuminen korpraalin arvoisena SS-miehenä nostaa esiin kysymyksen hänen poliittisesta vakaumuksestaan ja ideologiastaan. Noin 40 % pataljoonan miehistä sijoittui äärimmäiseen oikeistoon, joten mahdotonta ei ole, että Linna itsekin kuului tuohon ryhmään. Mitään näyttöä tästä ei kuitenkaan ole, eikä myöskään ole syytä olettaa hänen taustansa vaikuttaneen tavalla tai toisella kapinasyytteen nostoon. Aivan tavallinen

389 714-L, Lähetetyt kirjeet 1949–1954, Da:3. Krp Oulu, KA.
390 Tätä näkemystä tukevat monen toisen käden tiedot. Näkemyksen jakavat muun muassa molemmat haastatellut Närhisen lapset.

https://doi.org/10.21435/ha.152

rivimies hän ei kuitenkaan ollut, sillä SS-palveluksen jälkeen hän kävi reserviupseerikoulun ja kuului myös SS-Aseveljien hallitukseen 1943–1944. Hän ehti olla myös vastavakoilun palveluksessa 1945.[391]

Entisten SS-miesten mahdollisuudet työskennellä julkisen vallan palveluksessa heti toisen maailmansodan jälkeen olivat joissain määrin rajoitetut. Käytännössä heillä ei esimerkiksi ollut asiaa puolustusvoimien ja oikeuslaitoksen palvelukseen. Tämä ei kuitenkaan koskenut Linnaa, sillä hän kirjoitti ylioppilaaksi 1945 ja valmistui oikeustieteen kandidaatiksi maaliskuussa 1951 vasta kun yhteiskunnalliset suhdanteet olivat merkittävästi muuttuneet. Oulun lääniin apulaispoliisitarkastajaksi hän tuli vuoden 1951 syksyllä, siis 27-vuotiaana. Kalajoen kapinan aikaan hän oli noin 30-vuotias. Pohjalaisten asiat olivat vuonna 1954 hänelle jo jossakin määrin tuttuja, mutta häntä ei voi pitää kokeneena syyttäjänä.

Tuomarin kohdalla selitys on moninaisempi. Kapinakäräjien tuomarina toiminut Matti Valanne (1917–2006) oli hovioikeuden auskultantti (auskultointi päättyi toukokuussa 1954, siis ennen kuin hovioikeus käsitteli kapinaan liittyvät jutut). Hän oli osallistunut talvisotaan ja toiminut jatkosodan aikana sotaylioikeudessa avustavissa tehtävissä. Lakimieheksi hän oli valmistunut 1948 ja perustanut perheen samoihin aikoihin. Tuomarina hän ei siis ollut kokeneimmasta päästä. Hänen tuomarinuransa jäi lyhyeksi, sillä sekä ennen auskultointia että sen jälkeen hän toimi yksityissektorilla johtotehtävissä.[392]

Kalajokisten muistitiedossa Valannetta on pidetty enimmäkseen syyttäjän kanssa samaa mieltä olevana tuomarina. Kapinatuomioista hovioikeudelle tehtyjen valitusten yhteydessä hänen tahtonsa on väitetty

391 Kiitos Markku Jokisipilälle taustatietojen selvittämisestä 17.1.2017. Dosentti André Swanström selitti 25.1.2017 Linnan poliittista orientaatiota seuraavasti. ”Linna ei ilmoittanut palvelussitoumuksessaan mitään poliittista kantaa. Kirjeenvaihdossaan Berliinin suomalaisen SS-yhdystoimiston kanssa hän käytti tervehdysfraasia Heil Hitler! Tämä saattaa indikoida jonkinlaista suuntautumista kansallissosialismin suuntaan. Saksalaisten virallisten tahojen kanssa kirjelmöitäessä tällaiset tervehdykset olivat kutakuinkin pakollisia, suomalaisten kesken ne olivat vapaaehtoisia ja kaikki eivät käyttäneet niitä. Toki tämän varaan ei voi tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta Linna kuitenkin siis kuului HH-tervehdyksen viljelijöihin. Muuta merkittävämpää tietoa en ole Linnasta löytänyt.” Eri matrikkeleissa ja tietolähteissä on hiukan eri tietoja Linnan sotilasurasta. SS-matrikkelin mukaan hän oli taistelulähetti ja autonkuljettaja. Suomen armeijassa hän oli JR 31:ssa ja ErP. 24, eli Ilomantsin suunnalla. Hän oli kevään 1945 pääesikunnan tutkintaosaston tehtävissä, toisin sanoen osallistui armeijan vastavakoiluun. Tämä tieto on lisätty 2. painokseen. Ks. Hakanpää 2013, 147.

392 Schrey 1958; Backström 1965.

https://doi.org/10.21435/ha.152

olleen ”lääninpoliisin taskussa”. Tällaisten väitteiden kohdalla on syytä pitää mielessä niiden esittäjän intressi. Valannetta ei ole perusteltua syytä epäillä puolueellisuudesta suuntaan tai toiseen. Toisaalta huomionarvoista on, että Valanteen käräjätuomarin roolissa hyväksymä syyttäjän kapinatulkinta kaatui ylemmissä oikeusasteissa. Tämä tietysti nostaa esiin ilmeisen kysymyksen hänen oikeudellisesta osaamisestaan kapinan kaltaisessa poikkeuksellisessa oikeusjutussa, jonka käsittelystä hänellä ei ollut aikaisempaa omakohtaista kokemusta tai tukena oikeudellisessa punninnassa käytettäviä ennakkotapauksia samoilta ajoilta.

Kaiken kaikkiaan sekä syyttäjä että tuomari olivat varsin kokemattomia ja tämän mittakaavan juttu oli heille poikkeuksellinen tapahtuma. Jo pelkästään tieto kapinakäräjistä oli merkittävä uutinen maakunnassa. Huhujen ja odotusten ohella tunnelmaa lämmitti *Keskipohjanmaassa* käräjien alla tiistaina 5.1.1954 julkaistu sävyltään erikoinen uutinen tulossa olevista kapinakäräjistä. Nimettömäksi jäävä, mutta kielen, asiantuntemuksen ja tyylin perusteella kalajokinen kirjoittaja kertaa tapahtumat suurin piirtein oikein ja viittaa peräti viiteentoista syytteessä olevaan, joista viisi on vankilassa. Samaten hän kertoi syytteen olevan kapina.[393]

Tulenaraksi uutisen teki siinä ollut arvio nuorisoseurasta. Kirjoittajan käsityksen mukaan nuorisoseurantalon pihalla ”viinamäen miehillä on tapana kokoontua kauppaansa harjoittamaan järjestysmiesten sitä estämättä”. Nimetön kirjoittaja sai vastineensa jo seuraavana päivänä nimimerkki ”Nuorisoseuraveteraanin” laajassa kirjoituksessa. Hänen arvionsa mukaan tulkinta nuorisoseurasta viinakaupan keskuksena oli ”tarkoituksellinen ja ilmeisestä pahasta tahdosta johtuva”. Kirjoittaja epäili alkuperäisen tekstin kirjoittajaksi Kalajoen kirkkoherra Kiviojaa hänen nimeään kuitenkin mainitsematta, ja antoikin vastineeksi ymmärtää, että myydään sitä viinaa muuallakin Kalajoella kuin nuorisoseurantalolla ”seurakunnan paimenen sitä estämättä”. Tämän jälkeen hän vielä sivalsi toteamalla, että Kalajoen nuorisoseura on yrittänyt tehdä hyvää työtä hyvien harrastusten ja raittiiden elämäntapojen opastamisen merkeissä ja pahoitteli, ettei kaikista nuorisoseuran jäsenistä ole tullut mallikelpoisia. Hän kuitenkin lohduttautui toteamalla, että ”Loh-

393 *Keskipohjanmaa* 5.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

dutuksena on, jos sellaiseksi kelpaa, että samat henkilöt ovat myöskin seurakunnan jäseninä, eikä senkään, varmaankin vilpittömästi hyviin tapoihin pyrkivät paimenet ole saaneet enempää aikaan ko. henkilöiden kohdalla".[394] Alkuperäinen kirjoittaja vastasi välittömästi nimimerkillä "Uutisen antaja". Hän kertoi, että alkuperäistä kirjoitusta oli lyhennetty ilman hänen lupaansa ja hänen tietämättään, pidätetyt "vakaat miehet" eivät voi olla kapinallisia ja "mielenpurkaus seurakuntaa kohtaan aiheeton ja väärällä osoitteella".[395]

Tämänkaltaista sanailua vasten tarkasteltuna ei ole yllättävää, että käräjät kiinnostivat pitäjäläisiä laajasti.[396] Oikeudenkäynti järjestettiin suljetuin ovin, mikä uutisoitiin laajasti: esimerkiksi *Kalajokilaakso, Keskipohjanmaa* ja *Liitto* totesivat kaikki asian sen enempää sitä lukijoilleen perustelematta. Esimerkiksi *Keskipohjanmaa* totesi, että "juttua käsiteltiin suljettujen ovien takana, mutta tästä huolimatta oli useita kymmeniä pitäjäisiä käräjätuvan ulkopuolella seuraamassa oikeudenkäyntiä ja kuulemassa mahdollista päätöstä".[397] Kalajokisten muistitiedossa suljettujen ovien on perinteisesti tulkittu tai ajateltu aiheutuneen asian arkaluontoisuudesta. Kalajokisten ei tämän tulkinnan mukaan haluttu näkevän oikeudenkäynnin kulkua. Syy on kuitenkin arkisempi: ovet suljettiin siksi, että kaksi syytetyistä (Heikki Alho ja Aki Saari) olivat alaikäisiä eli alle 21-vuotiaita.[398] Muuta perustetta sille ei tarvittu tai ollut.

Käräjätalon ulkopuolella oli ensimmäisenä päivänä (7.1.1954) useita kymmeniä tapahtumista kiinnostuneita seuraamassa oikeudenkäyntiä, mikä osaltaan kertoo tilanteen poikkeuksellisuudesta. Yleensä Kalajoen käräjillä käsiteltiin juopumusrikoksia ja pieniä väkivallantekoja, kuten aikaisemmin tarkastelluista rikosluetteloista käy ilmi. Kapinasyyte oli merkittävä, tunteita nostattanut poikkeus. Erikseen kuitenkin mainitaan yleisön käyttäytyneen rauhallisesti. Käräjien toisena päivänä paikalle oli tullut vielä enemmän väkeä ja jutun tuomiota kuulemaan kokoontui jo

394 *Keskipohjanmaa* 6.1.1954.

395 *Keskipohjanmaa* 7.1.1954. Muistitiedon mukaan molempien tiedonantojen kirjoittaja oli Vilho Kivioja. Samaan suuntaan viittaa myös se, että Kiviojan yhteistyö *Keskipohjanmaan* kanssa loppui näihin aikoihin.

396 *Kaleva* 8.1.1954; *Kansan tahto* 8.1.1954. Ks. myös seuraavan viitteen lähteet.

397 *Keskipohjanmaa* 8.1.1954; *Kalajokilaakso* 9.1.1954; *Liitto* 9.1.1954; *Kokkola* 15.1.1954; *Kaleva* 8.1.1954.

398 Asiakirjakoonnos, 14. KKO.

https://doi.org/10.21435/ha.152

”satamääräinen yleisöjoukko”, jonka kerrottiin jännittyneenä odottaneen tuomion julkistamista.

Käräjätalon seinien sisällä edennyt kihlakunnanoikeuden istunto ei ulkoiselta muodoltaan eronnut muista istunnoista, mutta asian poikkeuksellisen luonteen takia tilaisuuteen liittyi poikkeuksellista intensiteettiä. Syyttäjänä toiminut Linna kutsui todistajan toisensa jälkeen. Suurin osa heistä pitäytyi kuulusteluissa kerrotussa aikaisemmassa kertomuksessaan. Kahteen kertomustaan muuttaneeseen todistajaan palataan myöhemmin vääränvalanjutun yhteydessä. Kaikkiaan syyttäjä oli määrännyt paikalle kaksikymmentäyksi todistajaa. Näiden lisäksi paikalla oli alaikäisten syytettyjen vuoksi myös sosiaalilautakunnan edustaja Joonas Aukusti Siipola.[399] Syytettyjen nimeäminä todistajina oikeus kuuli kuutta valantehnyttä todistajaa. Valantehneiden todistajien ohella kaksi todistajaa todisti ilman valaa. Lisäksi syytettyjen avustaja luetutti lautamiehille kolme mainetodistusta, joiden mukaan kaikki syytetyt olivat kunniallisia ja hyvätapaisia miehiä.

Loppupuheenvuorossa sekä syyttäjä että puolustus pysyivät näkemyksissään. Syyttäjä alleviivasi nuorisoseuran järjestysmiesten vastuuttomuutta tehtäviensä hoidossa ja viranomaisille aiheutettua vakavaa vaaraa. Todistelussa hän ei havainnut mitään syytettä horjuttavaa, pikemminkin hän arvioi oikeudenkäynnin vahvistaneen kapinasyytettä. Yksittäiset toimijat ja heidän tekonsa olivat tulleet riittävällä tarkkuudella käsitellyiksi, joten teot ja niiden tekijät pystyttiin kytkemään toisiinsa luotettavasti. Siten kyse oli kiistatta kapinasta.

Syytettyjen avustaja puolestaan kiisti kapinasyytteen. Hänen näkemyksensä mukaan kahakassa yksittäisten miesten teot kohdistuivat yksittäisiin poliiseihin, eivätkä miehet toimineet kapinan edellyttämällä tavalla organisoituneena joukkona poliisiryhmää vastaan. Hänen mielestään tapahtumasarjaan sisältyi kaksi erillistä tapahtumaa, joita hän kutsui tapaus Myllyläksi ja tapaus Alhoksi ja jotka olisi pitänyt käsitellä kokonaan erillisinä. Samaten pidätettyjen miesten vapauttaminen oli erillinen tapaus, koska siihen osallistui myös muita henkilöitä kuin edellä mainitut Myllylät ja Alhot. Yhden kapinankaltaisen tapahtuman

399 Hän oli Janne Siipolan veli.

https://doi.org/10.21435/ha.152

sijasta tarkasteltavana oli siis ainakin kolme toisistaan riippumatonta tapausta, jolloin ajatus yksituumaisesta virkamiesten vastustamisesta oli määritelmällisesti mahdoton.

Väkivaltaista virkamiehen vastustamista syytettyjen avustaja ei voinut kieltää ja hän pahoitteli asiakkaidensa puolesta kiistatta tehtyjä tekoja. Avustaja kuitenkin alleviivasi kapinan edellyttämää ”yhteisen mielialan” puuttumista. Hänen mukaansa kapinasta ei kahakassa voinut olla kyse, koska yleisö oli sekä ennen kahakkaa (muissa asiakirjoissa myös ”meteliä” tai ”rähäkkää”) että välittömästi sen jälkeen rauhallista. Myöskään poliisilla ei ollut huomauttamista toimintaan kahakan jälkeen ennen kuin myöhemmin kuulustelut aloittaneella rikostutkintakeskuksella. Samaten syytteessä olevat miehet ja todistajat eivät olleet kuulleet hajaantumiskäskyä, jonka konstaapeli Nurmi kertoi huutaneensa muodossa ”hajaantukaa pois”. Erikseen kysyttäessä hän tosin tarkensi, ettei huutanut kaikin voimin, vaan normaalilla äänellään, koska hänellä oli omasta mielestään muutenkin kuuluva ääni.

Kihlakunnanoikeuden tuomiot noudattivat syyttäjän näkemystä kaikin olennaisin osin. Tuomion mukaan kapinasta oli kiistatta kysymys, minkä ohella syytetyt olivat syyllistyneet juopumisrikoksiin ja muihin samankaltaisiin tekoihin. Kuusi miestä sai vankeutta kapinasta ja kaksi miestä tuomittiin vankeuteen muista, lähinnä alkoholin salakauppaan liittyvistä syistä, jotka eivät välittömästi liittyneet kapinaan, mutta kuitenkin nuorisoseurantalon tapahtumiin. Puolustuksen näkemykset eivät yleensä saaneet tuomarilta ja lautamiehiltä hyväksyntää, mutta oikeus kuitenkin vapautti yhden miehen syyttömänä. Tuomiot on tiivistetty taulukkoon 12 jaksossa ”Kallis oikeus”.

Lehdistön reaktiot

Kaikki alueen sanomalehdet uutisoivat tuomioista ja tunnelmista laajalti ja melkoisella tarkkuudella.[400] Alueen lehdistön suhtautuminen tuomioihin oli kahtalainen. Välittömästi tuomioiden julkistamisen jäl-

400 *Keskipohjanmaa* 8.1.1954; *Keskipohjanmaa* 9.1.1954; *Kaleva* 9.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

keen lehdistö uutisoi tuomiot tapahtuneena tosiasiana, sen enempää tuomioistuimen harkintaa kyseenalaistamatta. Kuitenkin jo muutaman viikon jälkeen yleinen käsitys asiaa pohtineessa lehdistössä oli, että kihlakunnanoikeuden päätös ei perustunut täyteen harkintaan.

Alueellisesta lehdistöstä asiaan otti kantaa helmikuun alussa *Keskipohjanmaa*, joka oli eittämättä alueen merkittävin mielipidevaikuttaja. Se kirjoitti seuraavasti laajassa reportaasissaan, joka ilmestyi niin sanottujen jatkokäräjien (vääränvalankäräjien) ensimmäisen päivän jälkeen:

> Niinikään kansan oikeustaju on tämän tapauksen johdosta epäilemättä kärsinyt vaurioita joiden parantumiseen menee monia pitkiä vuosia. Kukaan ei kylläkään puolla tappelijoita ja virkavallan vastustajia, mutta se tapa miten toimeenpaneva virkavalta on käyttänyt ohjeita ja pykäliä, ei ole mentaliteetiltaan suomalainen, kansallinen, pohjalainen, vaikka tällaisia käsitteitä ei laissa tunnetakaan, ovat ne sittenkin ”jossakin” kirjoittamattomina ja tajuttavina.[401]

Samalle kannalle asettuivat myös kuntalaiset laajasti. Kuntalaisten tuntoja tiivisti viran puolesta kunnan johtava viranhaltija, kunnansihteeri Uuno Välimaa:

> Tuomiota vastaan ei voi mitään sanoa, sillä oikeuden päätös on loukkaamaton. Mielipide kapina-ajatusta vastaan on täällä aivan yleinen, mutta toisaalta taas en ole tavannut ketään, joka ei tuomitsisi rähinöintiä ja poliisin vastustamista. Tuntuisikin siltä, että tämän kaltaista ”kapinointia” esiintyy joka puolella.[402]

Samalla tavalla kohtuuttomaksi kihlakunnanoikeuden tuomion arvioivat kaikki asiasta julkisesti välittömästi tuomioiden jälkeen lausuneet. Kunnassa yleisen käsityksen mukaan satunnainen, paikallinen ja ei-poliittinen kahakka ei voi olla kapina. Kuntalaisten mielissä kapinan käsite oli

401 *Keskipohjanmaa* 2.2.1954.

402 *Kokkola* 15.1.1954. Uuno Välimaan urasta ks. KirjastoVirma-tietokanta. http://www.kirjastovirma.fi/henkilogalleria/V%C3%A4limaa_Uuno. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

varattu valtiollisesti merkittäville poliittisille tapahtumille. Se sopi siten Nivalan, Mäntsälän ja Kemin tapahtumiin. Samaan suuntaan vihjasi myös paikallinen ylikonstaapeli Eskola, joka kehotti kalajokisia odottelemaan rauhallisesti hovioikeuden tuomiota. Samalla Eskola muistutti, että vaikka kuntalaiset olivat laajalti sitä mieltä, että poliisin toiminnassa oli ollut moitittavaa, yhtäkään poliisia ei ollut oikeudessa tuomittu.[403] Valtakunnanlehdistössä käytyä keskustelua tarkastellaan seitsemännen luvun jaksossa ”Kunnia ja moite”.

Vääränvalanjuttu

Kapinaoikeudenkäynnin aikana kaksi todistajaa (Erkki Jutila ja Pentti Sauvola) muuttivat tuomarin arvion mukaan aikaisemmin kuulusteluissa kertomaansa tavalla, joka sai tuomarin pidättämään todistajat väärästä valasta heti käräjäpaikalla. Jutila peruutti aikaisemman näkemyksensä lyöntijärjestyksestä eikä ”ollutkaan nähnyt Pauli Alhon lyövän ensin poliisia”.[404] Sauvola ei puolestaan ollutkaan nähnyt Aaro Rahkolan avaavan poliisiauton ovea ja kertoi aikaisemman kertomuksensa johtuvan poliisin painostuksesta.[405] Näistä kahdesta tapauksesta edellinen oli kapinajutun kannalta merkityksellinen, jälkimmäinen puolestaan oli sivujuonne, johon liittyen tuli vapauttavat tuomiot sekä käräjä- että hovioikeudessa, eikä se vaadi tässä kohden systemaattisempaa analyysiä.

Vääränvalanjutun ytimessä oli todistajien näkemykset syytetty Pauli Alhon ja poliisi Vähäahon välisen iskujenvaihdon järjestyksestä. Aiheella oli merkitystä, koska lyöntien järjestys vaikutti syyllisyyteen ja syyttömyyteen. Asiasta oli hyvinkin erilaisia muistikuvia. Aihe myös muuttui aikaa myöten yhä keskeisemmäksi, koska pitäjäläiset kokivat tulleensa asiassa poliisien painostamiksi. Tähän liittyen haasteellisimpaan asemaan joutui kalajokinen sekatyömies ja autonkuljettaja Erkki Jutila. Hänen

403 *Kokkola* 15.1.1954.

404 Kihlakunnanoikeuden pöytäkirja 8.1.1954. KKO, KA. Mielensä muutti myös tuolloin 28-vuotias Aale Mantila (1925–2008), joka oli myöhemmin näyttelijänä muun muassa Rovaniemen kaupunginteatterissa. Hän toimi Kalajoella sekä Kalajoen nuorisoseurassa että urheiluseura Kalajoen Junkkareissa, joiden puheenjohtajana hän oli kahden kuukauden ajan (20.1.1952-2.3.1952) ennen muuttoaan pitäjästä.

405 Kihlakunnanoikeuden pöytäkirja 7.1.1954 pidetystä käsittelystä. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kertomuksensa lyöntien järjestyksestä erosivat merkittävästi toisistaan kuulustelujen ja oikeudenkäynnin eri vaiheissa. Näkemykset muuttuivat tilanteen mukaan, mutta yleisesti ottaen hänen kertomuksensa muuttuivat oikeudessa kapinallisille suotuisammaksi ja vuorostaan kuulusteluissa poliisien näkemyksen mukaiseksi (kuvio 11). Tutkittavaksi jäi, kumpi kertomuksista oli totta ja miksi hänen kertomuksensa muuttuivat.

Paikallispoliisin tekemässä ensimmäisessä kuulustelussa hän oli selkeästi sanonut, että Vähäaho löi ensin Pauli Alhoa. Myöhemmin hän kertoi ystävälleen, ettei ollut nähnyt miten tappelu alkoi, vaan nähneensä ”tilanteen vasta siinä vaiheessa kun Alho oli pitänyt poliisin päätä vasemmassa kainalossaan ja siihen häntä oikealla nyrkillään lyönyt”.[406] Hänen näkemyksensä muuttui jälleen, kun läänin rikospoliisikeskuksen ylikonstaapeli kuulusteli häntä uudestaan Petäjäskosken voimalaitoksen työmaalla joulukuussa 1953.[407] Tuolloin hän kertoi seuraavasti:

> Kuultavan ehdittyä vähän lähemmäksi tätä tapahtumapaikkaa oli hän nähnyt Pauli Alhon käyvän lyömään poliisimiestä niskan tienoille juuri kun poliisimies oli koettanut viedä Antti Myllylää autoon. Heti lyötyään oli Pauli Alho siirtynyt hiukan käymälän suuntaan ja jäänyt kädet taskuissa seuraamaan poliisien toimintaa. Kohta oli virkapukuinen poliisimies tullut Alhon luokse ja lyönyt tätä kerran nyrkillään leukaan. Alho oli heti sanonut, että mikäs mies se tulee häntä lyömään, sekä samalla ottanut poliisimiehen pään vasempaan kainaloonsa ja alkanut siihen lyödä poliisimiestä, poliisimiehen suojautuessa iskuja vastaan painamalla päänsä alas.[408]

Tämä viittaisi yksioikoisesti siihen, että Pauli Alho olisi lyönyt ensin ja pienen tauon jälkeen Vähäaho oli lyönyt takaisin sikäli aiheettomasti, että Alho ei häntä enää uhannut. Kysyttäessä miksi hänen näkemyksensä oli tuomioistuimessa muuttunut, Jutila kertoi, että

406 Matti Rahkolan kuulustelu 6.12.1953. KKO, KA.
407 Voimalaitos rakennettiin Kemijokeen vuosina 1953–1956 ja sen 2 500 hengen työmaa työllisti ihmisiä laajalti.
408 Erkki Jutilan kuulustelu 10.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Siipola (oli) vannottanut kuultavaa Kalajoen Nuorisoseuran talon keittiössä, ettei Pauli Alhon ensimmäistä lyöntiä saa kertoa. Siipola oli nimenomaan selittänyt, että iltamaluvan saanti riippuu siitä, kumpi, poliisimies vai Alho, oli ensiksi lyönyt, ja siksi hän oli kehottanut Alhon lyönnin salaamaan. Siipola oli kyllä tietoinen, että kuultava oli nähnyt Alhon lyövän ensin.[409]

Janne Siipolan kannalta jo edellä oleva Erkki Jutilan kertomus oli ongelmallinen, mutta vielä ongelmallisempi oli Jutilan kuulustelun jatko. Siinä Jutila nimittäin kertoi Janne Siipolan puhutelleen ja ohjeistaneen samalla tavalla muita kuulusteluun samanaikaisesti meneviä miehiä tietoisena siitä, että ohjeistus ei ole yhteensopiva tapahtumien kulun kanssa. Siten Siipola leimautui Jutilan kertomuksen perusteella valheellisen tulkinnan edistäjäksi, joka pyrki systemaattisesti sitouttamaan muita todistajia näkemykseensä lyöntijärjestyksestä turvatakseen nuorisoseuran iltamaluvan.

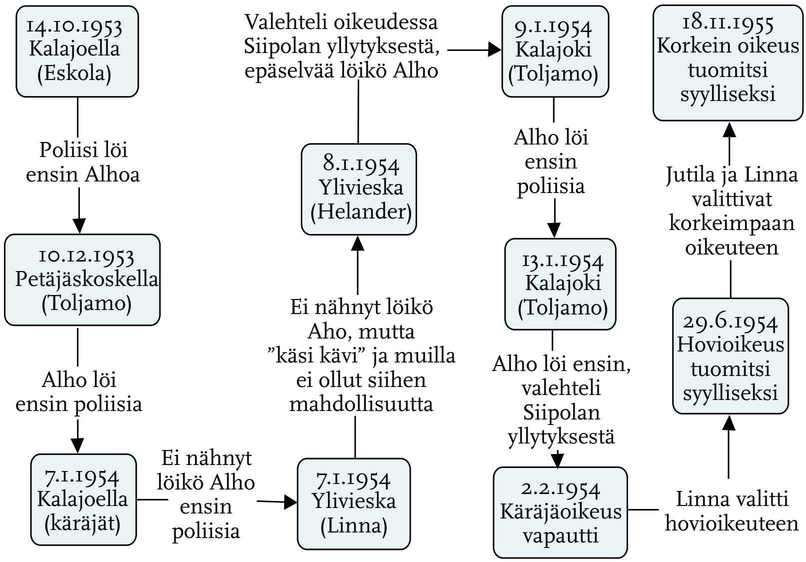
Kapinaan liittyvät kuulustelut eivät olleet Siipolalle uusi asia. Hänellä oli nuorisoseuran toiminnanjohtajana vastuu järjestyksenpidosta. Siinä roolissa hän oli jo joutunut kuulusteltavaksi kapinajutun tienoilta kolmeen kertaan marras-joulukuun aikana 1953, ensimmäisen kerran 19.11.1953, toisen kerran 8.12.1953 ja kolmannen kerran 17.12.1953. Kapinaan liittyen poliisi kuitenkin kuulusteli Siipolaa todistajana, jonka merkittävin henkilökohtainen virhe oli huviluvan salliman lippumäärän ylittäminen. Itse kahakan aikaan Siipola ei ollut tapahtumapaikalla pihalla, eikä häntä missään vaiheessa kytketty siihen muussa kuin kahakan rauhoittelijan roolissa. Sen sijaan vääränvalanjutussa hänestä tuli vaiheittain syytetty.

Käännekohta tapahtui kolmannella kuulustelukerralla (17.12.1953). Tuolloin Siipola joutui vastaamaan Jutilan Petäjäskoskella kertomaan versioon tapahtumasta seuraavasti:

> Erikoisesti kysyttynä siitä, miten autonkuljettaja Erkki Jutila oli kertonut kyseisen tapauksen kuultavalle kuultava selittää tämän

409 Erkki Jutilan kuulustelu 10.12.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuvio 11. Jutilan näkemys lyöntijärjestyksestä kuulustelujen ja oikeudenkäyntien eri vaiheissa

> kertoneen heti alkuun sillä tavalla, että joku konstaapeli oli aluksi lyönyt (P) Alhoa. Missään vaiheessa hän ei ollut paljastanut kuultavalle sellaista, että todellisuudessa (P) Alho olisi lyönnin aloittanut. Näin ollen ei kuultavan ollut tarvinnutkaan Erkki Jutilaa yllyttää mihinkään valheelliseen kertomukseen poliisikuulusteluissa, eikä kuultava ollut sitä tehnytkään.[410]

Jutilan uskottavuutta todistajana haittasi se, että hänellä oli taipumusta ”puhua liian paljon”.[411] Tämän näkemyksen kanssa voinee olla samaa mieltä, sillä Jutila saattoi lausunnoillaan epäilyttävään asemaan paitsi Janne Siipolan myös enonsa Joni Ojalan, jonka Jutila kertoi sanoneen kahakassa poliiseille, että ”ajakaa pois autonne, tehän häpäisette itsenne”.[412]

410 Siipolan kuulustelu 17.12.1953 Kalajoen poliisikonttorilla. KKO, KA.
411 Eino Ventelän kuulustelu 16.12.1953. KKO, KA.
412 Linnan yhteenveto 1.2.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Myöhemmin Jutila kertoi kantansa lyöntijärjestykseen alkaneen muuttua, koska häntä oli ”katseltu hyvin vihaisen näköisesti” joulunaaton aattona 1953 Kalajoella.[413] Tämän kollektiivisen paheksunnan hän tiesi aiheutuneen hänen Petäjäskoskella antamastaan lausunnosta, joka tavalla tai toisella oli tullut laajalti kyläläisten tietoon ja aiheuttanut ärtymystä heidän joukossaan. Painetta Jutilan kannan muuttamiseen tuli vielä lisää ennen kapinakäräjiä. Koska Kalajoen kyläyhteisöjen tiiviydestä aiheutuva sosiaalisen yhdenmukaisuuden paine konkretisoituu tässä tapahtumasarjassa hyvin, sitä on syytä tarkastella yksityiskohtaisemmin.

Tapahtumat alkoivat tiivistyä ketjuksi heti uudenvuoden jälkeen 2.1.1954, kun Jutila tapasi Joni Ojalan kotona Ojala-Siipolassa tuomari Granlundin, joka toimi syytettyjen oikeusavustajana. Kahdenkeskisessä keskustelussa Granlund pohdiskeli mahdollisuutta, että ”jospa [Jutila] olisikin nähnyt vain Antti Myllylän lyövän poliisia ja [Jutila] on erehtynyt luulemaan lyöjää Pauli Alhoksi”.[414] Näin Jutila olisi voinut väittää erilaiset lausuntonsa joko väärinkäsityksiksi tai eri tilanteisiin liittyviksi.

Tuon keskustelun jälkeen Granlund kutsui Jutilan seuraavana päivänä pidettävään kokoukseen, jossa paikalla olivat kaikki vapaalla jalalla olleet kapinasta syytetyt miehet.[415] Paikalla oli Granlundin ohella Siipola, Nauha, Ängeslevä, Saari, Konu, Veikko Myllylä, Ojala, Rahkola ja Sauvola, joiden kaikkien elämään Jutilan todistajanlausunnoilla olisi merkittävää vaikutusta. Pöytäkirjaan ei ole kirjattu sen enempää tilaisuuden tunnelmasta. Kovin uhkaava se ei kuitenkaan Jutilalle ole ollut, koska hän oli kokoukseen suostunut menemään ja myöhemminkin hän oli tekemissä kapinallisten kanssa. Tilan teki turvalliseksi se, että talon isäntä Joni Siipola oli Jutilan äidin veli.[416] Jutilan tunnelmaa näyttää kuitenkin latistaneen pelko väärän valan takia vankilaan joutumisesta sekä erityisesti se, että ”Siipolan Janne oli siitä ’kauhiana’”. Tunnelmaa laski myös porukan monisanaiset pohdinnat siitä, mitä valan tehneenä valeh-

413 Jutilan kuulustelu 9.1.1954. KKO, KA.

414 Jutilan kuulustelu 9.1.1954. KKO, KA.

415 Päiväys saattaa olla virheellinen, koska Siipolan kuulustelupöytäkirjan mukaan kokous sijoittui loppiaiseen 6. tammikuuta 1954. Kuitenkin koska käräjät alkoivat jo 7. päivä, myös aikaisempi päiväys on mahdollinen. Siipolan kuulustelu 11.1.1954. KKO, KA.

416 Linnan yhteenveto käräjäpaikalla 1.2.1953. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

televalle todistajalle tapahtuu oikeudessa ja miten kyläläiset tuollaisen virheen tehneeseen mieheen suhtautuvat jatkossa.[417]

Kapinaoikeudenkäyntiin mennessä Jutila oli siis muuttanut mieltään sosiaalisen paineen alla. Oikeudessa Jutila kertoi valehdelleensa Petäjäskoskella pidetyssä kuulustelussa. Valheitaan hän perusteli kuumeellaan ja suostuttelevilla kuulustelumenetelmillä. Kuulustelija oli myös antanut ymmärtää, että kapinasta syytetyt olivat jo tekonsa tunnustaneet, joten Jutila oli omasta mielestään lähinnä myötäillyt kuulustelijansa näkökantoja. Hän vetosi myös siihen, että hänet oli Petäjäskosken kuulusteluja edeltäneen viikon perjantaina kotiutettu sairaalasta. Kuulustelupäivänä hän oli ollut ennen kuulusteluja koko päivän ajossa, mikä oli heikentänyt hänen kuntoaan ja toimintakykyään, joten hän oli "heikossa tilassa".[418]

Kaikkineen Jutilan kannalta hankalaksi tilanteen teki se, että hän muutti kertomustaan ennen tammikuun käräjiä, käräjillä, niiden jälkeen pidätettynä ollessaan ja jälleen uudestaan helmikuun käräjillä. Väliin hän totesi poliisin kuulusteluissa valehdelleensa tammikuun käräjillä, koska "syytetyt olivat hänelle tuttuja lapsuudesta saakka, hän oli halunnut heitä pelastaa", väliin hän pitäytyi siinä, että oli puhunut käräjillä totta. Samaten 8.1.1954 Kalajoen poliisivankilassa Jutila kertoi puhuneensa käräjillä totta ja valehdelleensa kuulusteluissa Petäjäskoskella. Hän siis palasi aikaisempaan kantaansa. Jutilan kanta kuitenkin vaihtui jälleen 9.1.1954 pidetyssä uudessa kuulustelussa, jossa hän palasi aikaisempaan kertomukseensa ja ilmoitti puhuneensa totta Petäjäskosken kuulusteluissa ja tehneensä väärän valan tammikuun kapinakäräjillä.

Vielä hankalammaksi Jutilan tilanteen teki se, että Jutila kertoi Ylivieskan poliisin kanssa käydyssä puhelinkeskustelussa aamulla 8.1.1954 (siis käräjien ollessa yhä kesken), että Siipola oli ohjeistanut häntä kertomaan totuudenvastaisesti käräjillä. Puhelinkeskustelun perusteella poliisi saman tien pidätti Janne Siipolan epäiltynä väärään valaan yllyttämisestä. Närhinen kuulusteli Siipolan ja julisti hänet vangituksi 16.1.1954 epäiltynä "yllytyksestä perättömän lausuman antamiseen esitutkinnassa

417 Jutilan kuulustelu 9.1.1954. KKO, KA.
418 Jutilan vastinekirjoitus, joka on päivätty 1.2.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

sekä oikeudessa". Samaten Närhinen julisti Jutilan vangituksi, mutta hän oli epäiltynä "perättömän lausuman antamisesta esitutkinnassa" ja "valan nojalla antamasta perättömästä lausumasta oikeudessa". Molemmat hän passitti Ouluun lääninvankilaan odottamaan oikeudenkäyntiään. Kolmas syytetty, sivuosassa ollut Pentti Sauvola, vastasi syytteisiin vapaalta jalalta.

Vääränvalanoikeudenkäyntiin valmistauduttaessa Kalajoella oli kihlakunnanoikeuden kapinatuomiosta aiheutunutta yleistä hämmennystä ja tunnekuohuntaa. Tuomion kovuus ei ollut linjassa paikallisten oikeustajun kanssa. Kalajokisia hämmensi myös kapinakäräjistä seurannut vääränvalanjuttu. Niinpä Kalajoen kunnanhallitus päätti 18.1.1954 pidetyssä vuoden ensimmäisessä kokouksessaan sen ensimmäisenä asiana kutsua maaherran "neuvonpitoon asiassa, jotta käsitteet 'markkinakärhämän' johdosta selventyisivät puolin ja toisin".[419] Kutsu maaherralle oli lähtenyt jo aikaisemmin, sillä neuvonpitokokous järjestettiin Kalajoen kunnantoimistossa jo seuraavana päivänä 19.1.1954. Maaherra Kalle Määtän lisäksi kokoukseen oli kutsuttu lääninpoliisin johto, kunnanhallitus ja -valtuusto sekä kirkkoneuvosto. Paikalla olivat siten paikkakunnan yrittäjiä lukuun ottamatta kaikki paikalliset vallankantajat.

Keskusteluista ei ole säilynyt sen yksityiskohtaisempaa selontekoa, mutta Kivioja on kertonut asiasta oman näkemyksensä yhdessä kirjeessä vuodelta 1957 ja toisessa kirjeessä vuodelta 1963.[420] Keskeisenä kysymyksenä asialistalle nousi väärästä valasta syytettyjen Siipolan ja Jutilan vapauttaminen ennen oikeudenkäyntiä. Miehet olivat istuneet vankilassa tammikuun tuomioista alkaen. Vuonna 1957 kertomansa mukaan Kivioja esitti miesten vapauttamista vastaamaan syytteisiin vapaalta jalalta. Maaherra Määttä olisi ollut tähän suostuvainen, mutta lääninpoliisin edustajana paikalla ollut poliisitarkastaja Teuvo Saarinen vastusti. Hänen kantansa mukaisesti miehet pysyivät vangittuina.

419 Kalajoen kunnanhallituksen pöytäkirja 18.1.1954, 3. §. Kalajoen kunnan arkisto.

420 Kiviojan kirje osastopäällikkö Jarvalle 23.11.1957. Hiukan eri tavalla hän muistaa tapahtumien kulun oikeuskanslerille 14.3.1963 lähettämässään kirjeessä. Maaherra Kalle Määtälle 12.10.1957 lähettämässään kirjeessä hän moittii maaherraa voimakkain sanoin epäjohdonmukaisuudesta tässä asiassa. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Vääränvalankäräjät

Kalajoen kapinan toinen näytös tapahtui kihlakunnanoikeudessa 1.–2. helmikuuta 1954. Syyttäjänä toimi edelleen Linna, tuomarina Iivari Liukko ja syytettyinä olivat Janne Siipola väärään valaan yllyttämisestä sekä Erkki Jutila ja Erkki Sauvola väärästä valasta. Näillä käräjillä oli jo enemmän oikeusapuakin. Siipolaa avusti varatuomari Paavo Sariola ja Jutilaa ja Sauvolaa varatuomari Toimi Teelahti. Heistä Siipola ja Jutila tulivat oikeuteen Oulun lääninvankilasta ja vapaalta jalalta Sauvola, joka oli vapautettu 16.1.1954. Käräjiä istuttiin kaksi päivää.[421]

Linna on esitelty jo edellä. Sen sijaan tuomari oli vaihtunut, sillä käräjien tuomarina oli hovioikeuden asessori Iivari Liukko (1898–1963). Hän oli syntyisin Kuopiosta, mutta asunut pitkään Raahessa ja tunsi sikäli pohjalaisten elämää. Sotien välisen ajan hän toimi Karjalassa ja muun ohella toimi aktiivisesti Viipurin mieslaulajissa. Tuomarina hän oli toiminut vuodesta 1947, ja sitä ennen sotaylituomarina 1942–1947.[422] Kalajoella Liukko muistetaan ”Kiukku-Iivarina”, mikä kertoo jotakin hänen toimintamalleistaan. Myöhemmistä asiakirjoista käy ilmi, että kihlakunnantuomari Liukko on muuttanut Kalajoelle vuoden 1954 alusta vasta oikeusministeriön kehotuksesta, koska hänen asuinpaikkansa Raahessa oli liian etäällä hänen kihlakunnastaan. Liukko ei ollut päätökseen tyytyväinen, joten hän kävi oikeutta tuomarin asuinpaikasta seuraavina vuosina aina korkeimpaan hallinto-oikeuteen asti.[423]

Kalajokisten muistitiedossa esiintyy näkemys, jonka mukaan tuomariksi tarvittiin tavallista kovempi mies syyttäjän näkemyksiä edistä-

421 Jollei muuta mainita, seuraava perustuu pääosin varsinaispöytäkirjan otteeseen, joka on tehty Salon tuomiokuntaan kuuluvan Kalajoen ja Alavieskan pitäjäin käräjäkunnan kihlakunnanoikeuden ”varsinaisten talvikäräjäin” ensimmäisessä istunnossa vuonna 1.2.1954. Sen lisäksi on käytetty asiaan liittyviä valitusasiakirjoja ja kuulusteluasiakirjoja, jotka on jatkossa lähteistetty erikseen. Suojelupoliisin ilmoituskirjassa on ilmoituksia Lapin voimalaitostyömailta, joten siellä on ilmeisesti ollut paikalla suojelupoliisin informantti. Ilmoituskirja 4, esim. ilmoitus numero 2544. Lääninrikospoliisi lähetti 27.2.1954 Oulun lääninhallitukselle poliisitutkintapöytäkirjansa 26.2.1954 n:o 25/54 Rtk 6/54, kirjeellä 137-L. Da:3. Krp Oulu, KA.

422 Viimeiset matrikkelitiedot Liukosta ovat vuodelta 1958. Sitä myöhempiä tietoja ei lakimiesmatrikkeleissa ole. Ks. myös Kunnanhallituksen kokouksen pöytäkirja 28.4 1954, 92. Kalajoen kunnan arkisto.

423 Liukon kirje Kalajoen kunnanhallitukselle 23.1.1960, jossa hän kertoo oman mielipiteensä. Eb6.1. Kalajoen kunnan arkisto. Myös muut asiaan liittyvät asiakirjat ovat samassa kansiossa. Korkeimpaan hallinto-oikeuteen liittyvät asiakirjat CD5. Kalajoen kunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

mään.[424] Tapahtumien valossa tämä ei pidä paikkaansa. Pikemminkin Liukko osoittautui syytettyjä ymmärtäväksi tuomariksi sekä vääränvalanjutussa että myöhemmin ylikonstaapelin kavallusjutussa. Hänen tuomionsa sekä vääränvalanjutussa[425] että myöhemmin käsiteltävässä ylikonstaapelin jutussa kaatuivat ylemmissä oikeusasteissa lukuun ottamatta yhtä syytteistä vapautettua, mikä nostaa esiin kysymyksen hänen(kin) ammattitaidostaan.

Syyttäjän mukaan Siipolalla oli painavat syynsä ohjeistaa Jutilaa puhumaan oikeudessa Kalajoella pidetyissä kuulusteluissa kertomansa mukaan. Nämä syyt kytkeytyivät sekä kapinallisten asemaan että nuorisoseuran toimintaedellytyksiin. Siipolan keskeisin motivaatio oli, että kihlakunnanoikeuden tuomio voi ”vaikuttaa Nuorisoseuramme toimintaan sikäli, ettei iltamalupia enää tämän jälkeen meille myönnetä”.

Mainetodistajat kuvasivat Siipolan seuran sieluna, joka teki kaikkensa nuorisoseuran eteen. Asiakirja ja uutinen toisensa jälkeen kertovat työlleen elämänsä uhranneesta rauhallisesta miehestä, joka hoiti asiansa sopuisasti ja itseään korostamatta.[426] Komeimmin Siipolasta eli Seuran Jannesta kirjoitti *Uusi Kuvalehti*:

> Janne Siipola tunnetaan koko maankunnassa miehenä, joka vuosikymmenten ajan on tehnyt uhrautuvaa työtä nuorisokasvatuksen parissa. Aikaisemmin hän on toiminut Kalajoen Nuorisoseuran puheenjohtajana parikymmentä vuotta, on ohjannut ja ohjaa vieläkin näytelmiä, näyttelee itse, on raitis ja rehellinen, vaatimaton, joka paikassa pidetty ihminen, joka yksityiselämässäänkin on kyennyt osoittamaan nuorille esimerkkiä mallikelpoisena kansalaisena.[427]

Ainoan särön hänen julkiseen rooliinsa tuovat syyttäjän asiakirjat. Niissäkään syyttäjä ei missään vaiheessa väitä hänen toimineen ensisijaisesti oman etunsa vaan enemmänkin nuorisoseuran edun mukaan. Jopa

424 Puhelinkeskustelu 6.5.2014 kalajokisen naisen kanssa. Hänen pyynnöstään nimeä ei tässä mainita.
425 Poikkeuksen muodostaa Sauvolan vapauttava tuomio.
426 Esim. *Kokkola* 15.1.1954; Eskola 1997.
427 *Uusi Kuvalehti* 8/1954, 19.2.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

myöhemmin käsiteltävissä korkeimman oikeuden sisäisissä asiakirjoissa Siipolan tuomiota pidetään miehen toimintaan nähden kovana.

Siipolan puolustuspuhe helmikuun käräjillä on sen verran vaikuttava, että se on syytä lainata tässä yhteydessä[428].

> Omakohtaisesti olen tullut tämän asian yhteydessä huomaamaan, että tavallinen kansalainen, joka parhaansa mukaan on ensin auttanut poliisia järjestyksenpidossa ja tutkimusten yhteydessä kehoittanut kertomaan asiat niin kuin ne ovat tapahtuneet, saattaa mestarillisen kuulustelutekniikan ansiosta huomata yhtenä päivänä olevansa syytettynä rikoksesta, jota hän ei ole tehnyt. Mutta vaikka näin onkin tapahtunut, vaikka minut on pidätetty, vaikka minut on vangittu ja vaikka nimeni on mitä epämiellyttävimmällä tavalla saatettu julkisen huomion kohteeksi, niin kaikesta tästä huolimatta olisin yhä uudelleen valmis sanomaan, että asiat on puhuttava niin kuin ne ovat tapahtuneet, mitään salaamatta ja totuutta mitenkään muuttamatta. Tätä vakaumustani ei voi horjuttaa edes se, mitä tässä asiassa kohdallani on tapahtunut.[429]

Tämä oli nuorisoseurantalon lavalla useissa näytelmissä esiintymään tottuneen ja muutenkin vastuuta pitkään kantaneen miehen harkitun tunnepitoista puhetta monella tapaa vaikeassa paikassa. Jutila esitti osaltaan seuraavan näkemyksen Siipolan antamasta ohjauksesta:

> Siipola ei ole koskaan kehoittanut minua poikkeamaan totuudesta. Tämän vuoksi ja säästääkseni oikeuden aikaa ilmoitan kunnioittavimmin, että kaikki poliisikuulustelupöytäkirjan lausumat, joiden mukaan olisin syyllistynyt johonkin, ovat perättömiä.[430]

Hän siis valitsi tässä yhteydessä ja kuntalaisten edessä kannan, joka oli yhteensopiva Siipolan näkemyksen kanssa.

428 Sama teksti on lainattu Erkki Ahon nettikirjoituksessa.
429 Siipolan puolustuspuhe kihlakunnanoikeudessa 2.2.1954. KKO, KA.
430 Viimeinen kappale Jutilan vastinekirjoituksesta, joka on allekirjoitettu 1.2.1954. Merkintöjen valossa kirjoituksen on laatinut avustaja Teelahti. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tuomari Liukko hylkäsi syytteen jokaisen kohdalta toteennäyttämättömänä ja julisti kaikki syytetyt heti vapautettavaksi. Hän myös myönsi heille oikeuden hakea pidättämisajalta korvausta. Petäjäskosken työmaalla tapahtuneessa Jutilan kuulustelussa ei ollut paikalla todistajaa, joten kuulustelu oli lähtökohtaisesti laiton. Näyttöä tuomarin mukaan oli myös siitä, että tuossa tilaisuudessa kuulustelija ”on hänen kanssaan keskustellessa käyttänyt mielensä mukaisen kertomuksen aikaansaamiseksi hyljättävää painostusta”. Syyllisyyttä tuomari ei löytänyt myöskään Siipolan tai Sauvolan teoista.

Kaikkiaan kihlakunnanoikeus otti asiaan selkeän kannan.[431] Tuomiosta oli samaa mieltä myös yleisö. *Keskipohjanmaa* uutisoi etusivullaan, että tuomio annettiin runsaan yleisön edessä, vaikka oli ”arkipäivä ja päivän kiireisin hetki. Yleisö käyttäytyi erittäin hillitysti ja jutun päätöksen antamisen jälkeen he onnittelivat vilpittömästi syytettyjä, mutta nyt vapautettuja kyläläisiä”.[432] Tämä tilannekuva jälleen kerran viestii siitä, kenen puolella kalajokisten sympatiat olivat. Samalla on kuitenkin pidettävä mielessä, että Liukon tuomiot kaatuivat seuraavissa oikeusasteissa.

Syyttäjää jäi hiertämään tuomari Liukon kysymys, kuka vastasi Siipolan ja Jutilan pidätyksistä ja vangitsemisista. Nimismies Närhinen vastasi tehneensä pidätyksen syyttäjän (Linnan) kehotuksesta. Linna ei kuitenkaan asiaa itse hoitanut, vaan ”lääninrikospoliisien Toljamon ja Helanderin ilmoitettua Närhiselle, että apulaispoliisitarkastaja Linna oli jättänyt heille sellaisen sanan, että Siipola ja Jutila on vangittava heti”. Tähän asiaan palattiin vielä hovioikeudessakin, johon jättämässään valituskirjeessä Linna tarkensi aikaisempaa kertomustaan ja totesi päätöksen syntyneen vt. komisario Tuure Antikaisen ja hänen päätöksellään. Samalla tulehtuivat tuomarin ja syyttäjän välit.[433]

431 Käräjätuomioistuimen päätös 2.2.1954. KKO, KA.
432 *Keskipohjanmaa* 3.2.1954; ks. myös *Maakansa* 4.2.1954.
433 Tapio Linnan valitusasiakirja hovioikeudelle, päivätty Oulussa 2.2.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 12. Kapinan ja väärän valan tuomiot Kalajoen kihlakunnanoikeudessa vuonna 1954

	Kapinatuomiot	**Muut tuomiot**	**Yhteensä**
Alho, Heikki	1 v 2 kk kuritushuonetta		1 v 2 kk kuritushuonetta
Alho, Pauli	1 v 6 kk kuritushuonetta	2 kk vankeutta ja sakkoja	1 v 6 kk ja 10 pv kuritushuonetta ja 20 päivää vankeutta (mr)
Jutila, Erkki		Vapautettu	Syytön
Konu, Matti		Vapautettu	Syytön
Myllylä, Antti	1 v 6 kk kuritushuonetta	4 kk vankeutta ja sakkoja	1 v 7 kk kuritushuonetta ja 40 pv vankeutta (mr)
Myllylä, Veikko	1 v 4 kk kuritushuonetta	5 kk vankeutta ja sakkoja	1 v ja 5 kk kuritushuonetta ja 20 pv vankeutta (mr)
Nauha, Antti		4 kk vankeutta	4 kk vankeutta (ehdollista)
Ojala, Joni	6 kk vankeutta		6 kk vankeutta (ehdollista)
Rahkola, Aaro	4 kk vankeutta	sakkoja	4 kk vankeutta ja 20 päivää vankeutta (mr)
Saari, Aki	6 kk vankeutta		6 kk vankeutta (ehdollista)
Sauvola, Pentti		Vapautettu	Syytön
Siipola, Janne		Vapautettu	Syytön
Ängeslevä, Heino	Vapautettu	1 kk vankeutta ja sakkoja	1 kk ja 20 pv vankeutta (mr)

mr = muuntorangaistus

Kallis oikeus

Yhteenveto kihlakunnanoikeuden tuomioista on taulukossa 12. Ojalan, Saaren ja Nauhan tuomitut rangaistukset olivat ehdollisia: tuomioiden täytäntöönpanoa lykättiin neljällä vuodella, jonka jälkeen ne raukeaisivat, mikäli miehet eivät syyllistyisi rikokseen, juoppouteen tai ”epäsiveelliseen tai muuten pahatapaiseen elämään”.

Tuomitut kalajokiset saivat myös maksettavaa kapinaoikeudenkäynnissä. Korvaukset poliisiauton vahingoista olivat aikaisemmin mainitut 1112 markkaa. Vuoden 2022 rahassa tämä summa oli noin 35 euroa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Näkökulmasta riippuu, onko kyse isosta vai pienestä summasta. Kahakan aikaan Suomessa oli palkkasääntely, jossa valtioneuvosto päätti muun muassa metsä- ja uittotöiden palkoista. Keski-Pohjanmaalla vuonna 1951 sai "täysikäiselle, työkykyiselle ja kysymyksessä olevaan työhön tottuneelle" työntekijälle maksaa 625 markkaa päivässä, kun työtä tehtiin tuntityönä. Urakalla töitä tehtäessä palkkaa sai maksaa 800 markkaa. Tämä palkkanormi oli voimassa vielä vuonna 1953. Vuoden 1954 heinäkuussa palkkoja nostettiin niin, että tuntityön päiväpalkka kohosi 660 markkaan ja urakkatyön 850 markkaan. Palkat vaihtelivat jonkin verran palkkausalueiden mukaan Keski-Pohjanmaan ollessa suhteellisten edullisten elinkustannusten alue.[434] Keskimääräiselle pohjanmaalaiselle palkansaajalle korvaussumma olisi vastannut noin kahden päivän palkkaa.

Mitä kapinalliset todella ansaitsivat, jää osin epäselväksi. Joitakin mainintoja on kuulustelupöytäkirjoissa. Tulot on kysytty sakkojen maksamista varten, joten ne on mahdollisesti ilmoitettu alakanttiin. Maatyömies Matti Konu ansaitsi 500 markkaa päivässä eli 12 000–13 000 markkaa kuukaudessa.[435] Tämä oli varsin alhainen palkka, sillä talvella 1953–1954 hätäaputyömailla ansaitsi 15 000 markkaa kuukaudessa tuntityössä ja 25 000–30 000 markkaa kuukaudessa urakkaa tehtäessä.[436] Antti Myllylä mainitsee kuulusteluissa tuloikseen 800 markkaa päivässä eli 19 000–20 000 markkaa kuukaudessa.[437] Sekatyömies Veikko Myllylä puolestaan kertoi ansaitsevansa 1 600 markkaa päivässä, mikä vaikuttaa varsin isolta summalta suhteessa palkkasääntelyn asettamiin rajoihin.[438] Saman päiväpalkan mainitsivat muutamat muut todistajat. Nuorisoseuran toiminnanjohtaja Janne Siipola kertoi tuloikseen 20 000 (toisessa asiakirjassa 30 000) markkaa kuukaudessa ja luontaisedut.[439] Maanviljelijät elivät puolestaan luontaistaloudessa, joten heillä oli vaikeuksia

434 Valtioneuvoston päätös 122 metsä- ja uittotöiden palkkojen sääntelystä 1.1.1951. Valtioneuvoston päätös 332 metsä- ja uittotöiden palkkojen sääntelystä 29.7.1954.

435 Matti Konun kuulustelu 5.12.1953. KKO, KA.

436 Suojelupoliisin kiertokirje / "tiedoituslehti helmikuu 1954". Sekalainen aineisto. Suojelupoliisin arkisto, KA.

437 Antti Myllylän kuulustelu 28.11.1953. KKO, KA.

438 Veikko Myllylän kuulustelu 27.11.1953. KKO, KA.

439 Janne Siipolan kuulustelu 16.2.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

määritellä tulojaan. Useimmiten he totesivat omistavansa tilan, jonka tuotosta elivät ja elättivät perheensä.

Palkkojen arvioimiseksi ne on suhteutettava elinkustannuksiin. Antti Myllylä käytti 800 markkaa eli päiväansionsa verran puolen litran Vaakunaviina-pulloon tanssiaispäivänä.[440] Hän sai pullon halvalla, sillä toinen tansseihin osallistunut kuuluu ostaneen puolen litran pullon Jaloviinaa 1100 markalla.[441] Tosin humalan olisi saanut halvemmallakin, sillä käypä litrahinta kiljulle oli paria vuotta aikaisemmin 75–100 markkaa, vahvalle (45–75 %) pontikalle 800–1 000 markkaa ja 98 %:lle spriille 1200 markkaa.[442] Samana vuonna kunnanhallitus myi tukkeja 910 markkaa rungolta[443] ja asunnon kuukausivuokra vaihteli 1200–1 600 markan välillä.

Korjauskulut olivat siis suurin piirtein päivän tai kahden palkka. Ihan mitätön summa se ei siis työmiehelle ollut varsinkin, jos miehellä ei ollut säästöjä tai muita tuloja – kuten useimmilla vastaajilla näyttäisi tilanne olleen. Toisaalta kun asiaa katsotaan lääninhallituksen tai poliisilaitoksen näkökulmasta, summa oli laitoksen talouden kannalta mitätön. Kapinallisten kulut eivät kuitenkaan rajautuneet yksinomaan auton oveen syntyneisiin vaurioihin. Kihlakunnanoikeuden päätöksellä he nimittäin joutuivat yhteisvastuullisesti eräiden muiden tuomiolla olleiden kanssa maksamaan todistajanpalkkioita 34 250 markkaa, mikä oli vuoden 2018 rahassa noin 1 178 euroa. Tuokaan summa ei ollut mahdottoman suuri, sehän vastasi noin kuukauden palkkaa jakautuneena monelle vastaajalle. Erikseen vielä tuli valtiolle maksettavaksi väkijuomien myynnistä saatu hyöty, jonka kihlakunnanoikeus arvioi 3 000 markaksi.

Miesten rahat eivät sakkoihin riittäneet, joten vangitut maksoivat ne muuntorangaistuksina. Nämä vankeudeksi muutetut sakkorangaistukset tulivat muun muassa väkijuomien valmistamisesta, hallussapidosta, myynnistä ja juopumuksesta. Varaton mies saattoi tuohon aikaan suorittaa yhden päivän vankeutta 100 markkaa kohtaan. Tätä vaihtosuhdetta tuomioistuin pääosin noudatti kapinaoikeudenkäynnissä, joskin eräissä

440 Antti Myllylän kuulustelu 28.11.1953. KKO, KA.
441 Kuulustelu 2.12.1953. KKO, KA.
442 Liikkuvan poliisin toiminta 1.1.–30.6.1950. Hia:33. LP, KA. Sprii myytiin 3/4 litran pulloissa.
443 Kunnanvaltuuston pöytäkirja 4.2 1954, 53 §. Kalajoen kunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

rikoksissa ja tapauksissa näyttää olevan alempi muuntokerroin. Aikaisemmin kuvatusti summa vastaisi parin tunnin palkkaa. Koska miehillä ei ollut varaa maksaa kaikkia sakkojaan, ne muunnettiin vankeustuomioiksi.

Näiden lisäksi syytetyt joutuivat maksamaan asianajokulunsa kaikissa vaiheissa. Näitä ei ole asiakirjoissa kerrottu. Myös asianajokuluja jaettiin, sillä miehet käyttivät samaa asianajajaa, mutta yhtä kaikki kulujen on täytynyt olla miehille ja heidän perheilleen mittavat jo kihlakunnanoikeuden tasolla. Kaikkiaan kihlakunnanoikeudenkäynneistä aiheutunut taloudellinen rasitus nousi suureksi. Kun ajatellaan laajemmin kapinaprosessista aiheutuneita hallinnollisia kuluja ja inhimillisiä kustannuksia, poliisiauton oven saranan korjauskulu ja pellin oikaisu- ja maalauskulu olisi kannattanut sovitella poliisin ja nuorisoseuran välillä seuraavana päivänä ilman sen suurempia seremonioita, ja maksaa vaadittu summa vaikkapa nuorisoseuran varoista tai tansseihin osallistujien kolehdilla. Mikäli maksajiksi olisivat valikoituneet myöhemmin syytteeseen asetetut miehet, henkeä kohden maksettavaa olisi tullut vähän toistasataa markkaa, mikä on pahimmillaankin muutaman tunnin työtä vastaava maksu. Toki miesten nimeämisessä olisi ollut vaikeuksia, sillä ilman tutkintaa heitä ei olisi voitu nimetä, jolleivat sitten he olisi itse ilmoittautuneet tekijöiksi. Paikallinen sovittelu olisi joka tapauksessa ollut pienimmän riesan tie.[444]

Hovioikeus

Vuodenkierron mukaan suhteellisen tasaista elämää eläneelle kalajokiselle yhteisölle syksystä 1953 alkaneet ja helmikuuhun 1954 päättyneet tapahtumat olivat poikkeuksellista aikaa. Kalastuksenvalvonta, kuulustelut, pidätyksen pelko sekä kihlakunnanoikeuden tuomiot olivat keskeinen keskustelunaihe missä vain pitäjäläiset näkivät toisiaan. Yhteisö oli

444 Kalajokisessa muistitiedossa on totena kerrottu, että Kalajoella oleva Löytyn-Mariston hakkuuaukea olisi hakattu Aki Saaren oikeudenkäyntikulujen kattamiseksi, mutta se ei pidä paikkaansa. Veli Saaren tiedonanto kesällä 2016.

https://doi.org/10.21435/ha.152

jakautunut kapinallisten puolesta puhuneisiin kuntalaisiin ja virkamiehiin sekä tuomiovaltaa käyttäneisiin lääninviranomaisiin.

Poliisin ja kuntalaisten välistä jännitettä purettiin eri tavoilla. Ylikonstaapeli Eskola ja nimismies Närhinen antoivat rauhoittavat haastattelut sanomalehdille. Edellinen muistutti tuomioiden menevän hovioikeuteen, joten ihmisten olisi hyvä odottaa sen päätöksiä. Jälkimmäinen korosti tilanteen poikkeuksellisuutta. Ehkä merkittävin asia oli kuitenkin se, että nimismies ohjeisti rauhoittamaan nuorisoseurantalon. Närhinen määräsi konstaapeli Nurmelle epävirallisen ”porttikiellon” nuorisoseurantalolle, jotta ”yleisön mielialat pääsisivät rauhoittumaan ja vakautumaan entiselleen”.[445] Tämä päätös täydensi aikaisempaa päätöstä, jossa Närhinen oli ohjeistanut järjestysmiesten toimintaa. Näiden toimenpiteiden seurauksena nuorisoseuralle taattiin sillä aikaisemminkin ollut vapaus järjestää talon sisäiset asiat haluamallaan tavalla.

Kaikista tuomioista valitettiin Vaasan hovioikeuteen. Jälleen kapina- ja vääränvalasyytteet kulkivat rinnakkain, olivathan niiden tuomiot kytköksissä toisiinsa. Kapinajutussa syyttäjänä toiminut Linna vaati kapinasyytteiden kiristämistä entisestään. Hänen kantansa eivät sisältönsä puolesta eronneet kihlakunnanoikeudesta esitetystä. Kapinalliset puolestaan jättivät hovioikeudelle yhteisen vastineen, jossa he keskittyivät ensisijaisesti kapinasyytteen kumoamiseen ja toissijaisesti tekojen vakavuuden uudelleenarviointiin.

Kapinasta tuomittujen ohella vastineessa olivat mukana Joni Ojala ja Aki Saari, jotka eivät olleet ehdollisista tuomioistaan valittaneet, koska eivät halunneet ”enempiä rahallisia kustannuksia”. Kuitenkin koska he olivat vakuuttuneita, ettei kukaan tästä kahakasta ollut syyllistynyt kapinaan, he halusivat myös omalta osaltaan olla vastineessa mukana. Mikäli kihlakunnanoikeuden päätös kapinasta oikaistaisiin, myös heidät vapautettaisiin ehdollisista vapausrangaistuksista. Samoin vastineessa oli mukana Heino Ängeslevä, jonka mielestä hänen yhden kuukauden pituinen ehdollinen vankeustuomionsa osallisuudesta autonnostoon ja väkijuoman tuomisesta juhlapaikalle oli liian kova. Hänestä parikymmentä päiväsakkoa olisi ollut soveliaampi tuomio tuosta teosta.

445 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Myös kapinasyytettyjen mielestä kapinatuomiot olivat liian kovia. Heidän mielestään seurantalon pihalle oli tultu tansseihin, eikä ”yksin toimin” kapinan vuoksi kuten kapinan määritelmä edellyttäisi. Väkijoukko oli kokoontunut auton ympärille yleisestä uteliaisuudesta, ei kapinoimaan. Myöskään tilanteen vakavuus ei heidän mukaansa yltänyt syytteen väittämälle tasolle. Nyrkkejä kyllä oli käytetty, mutta haavoja ei syntynyt. Poliiseille ei tilanteesta ollut vaaraa tai syytä pelätä, ”ellei nyt poliiseja ole kokonaan luettava hameväkeen kuuluviksi”.[446]

Kapinallisten asiaa hovioikeudessa tuki professori[447] Niilo Salovaaran asiantuntijalausunto, jonka mukaan Kalajoen tapahtumat eivät täyttäneet kapinan tunnusmerkkejä. Kapinallisten asiaa ajanut varatuomari Tor Granlund oli tilannut lausunnon Salovaaralta hovioikeuden käsittelyä varten. Seitsemänsivuisessa asiakirjassa Salovaara kävi lävitse oikeushistorian ja -käytännön ja totesi niiden pohjalta, että kapinan tunnusmerkit eivät täyty Kalajoen nuorisoseurantalon kahakassa. Käskyä hajaantua, jonka noudattamatta jättäminen oli lain mukaan kapinan keskeinen tunnusmerkki, ei annettu. Salovaaran todistelun mukaan kapinaa ei voi tapahtua, jos ei voida osoittaa käskyn toteuttamatta jättämistä tai vastustamista. Keskeisempi asia oli kuitenkin kapinan edellyttämän väkijoukon puuttuminen: ”Ei – – missään vaiheessa ole muodostunut sellaista yhteisen aikomuksen yhdistävää väkijoukkoa, joka olisi yksin toimin syyllistynyt poliisin vastustamiseen.” Väkivaltaiset teot olivat hänen käsityksensä mukaan yksilöiden tekoja, eikä niistä voi kaikkia mukana olleita mennä syyttämään. Sama koskee pidätettyjen vapauttamista. Erikseen Salovaara myös korosti kapinaan osallistuneiden keskinäisiä sukulaissuhteita, jotka hänen käsityksensä mukaan selittivät ”epätavallisen voimakkaan” poliisin vastustamisen. Kaiken kaikkiaan Salovaara katsoi, ”ettei jutussa esitetty selvitys anna edes oikeutta otaksua väkijoukon yksin toimin tehneen RL 16:1 mukaista rikosta ja siten syyllistyneen kapinaan”. [448]

Muiden kuin kapinaan suoraan liittyvien syytteiden osalta syytetyt pyrkivät osoittamaan lieventäviä asianhaaroja. Näistä tärkein liittyi huol-

446 Kapinallisten vastine hovioikeudelle, saapunut 8.2.1954. KKO, KA.
447 Hän oli rikosoikeuden apulaisprofessori, mutta hän käytti tässä yhteydessä professorin arvoa.
448 15.2.1954 päivätty asiakirja on säilynyt ja löytyy KO:n mapista. VO 939/483/VD1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

lettaviin omaisiin. Siltä osin kuin syytetyillä ei ollut omia perheitä, he vetosivat vanhempien sairauksiin ja köyhyyteen. Väliin perustelut olivat asian vakavuuteen nähden humoristisia. He muun muassa myönsivät valmistaneensa kiljua, mitä he eivät muutenkaan pystyneet selvien todisteiden edessä kiistämään ja minkä he olivat myös itse ennen kapinapäätöstä pidetyissä kuulusteluissa myöntäneet. He eivät myöskään voineet väittää kiljunvalmistuksen tekniikan olevan heille tuntematonta, koska kuten myöhemmin tämän pääluvun jaksossa ”Kekkonen” kuvataan, eräät heistä oli siitä aikaisemminkin tuomittu. He kuitenkin väittivät tällä nimenomaisella kerralla epäonnistuneensa kiljunvalmistuksessa sikäli, että heidän arvionsa mukaan lopputuloksena oli alkoholitonta sahtia, joka ei mennyt päähän. Tämän kanssa on ristiriidassa se, että eräs kiljua juoneista syytetyistä ehti kerran sammuakin ennen nuorisoseurantalon tapahtumia. Samoin he myönsivät ajaneensa polkupyörillään humalassa, mutta kuitenkin väittivät sen tapahtuneen liikenneturvallisuutta vaarantamatta. Näihin ja eräisiin muihin vastaaviin yksityiskohtiin puuttuminen ei välttämättä palvellut heitä tapahtumaketjun kapinallisuutta arvioitaessa.

Linna antoi syytettyjen lausuntoon oman vastineensa, joka puuttui lähinnä syytettyjen toivomukseen palauttaa asian kihlakunnanoikeuteen. Kapinalliset olivat perustelleet tätä sillä, että ”vapaammat tuulet ovat nyt alkaneet puhaltaa Kalajoella, sillä kuulemamme mukaan tuomiokunnan tuomari Liukko ei anna lääninrikospoliisin ja lääninsyyttäjän häntä määrätä”. Tähän ajatukseen Linna tarttui. Hän antaa ensin ymmärtää, että hovioikeuden saattaisi olla paikallaan arvioida kihlakunnanoikeuden puheenjohtajan (eli Liukon) ennakkoasenteita. Tähän arviointiin oli epäilemättä syynsä. Entinen sotatuomari Liukko ei näyttänyt innostuvan syyttäjän näkemyksistä ja hänen toimintansa asian yhteydessä heijasteli hänen yleensäkin varsin kantaaottavaa otettaan. Linnan varsinainen asia oli kuitenkin kalajokisten tuntojen peilaaminen.

> Kun juttu on kuitenkin herättänyt määrätynlaista, osittain voimakastakin huomiota Kalajoella – – ja kun asian joutuisuudella ja käsittelyn kaikinpuoliselle tarkkuudelle ja objektiivisuudelle epäilemättä olisi eduksi, että nimettyjen todistajien kuuleminen suo-

https://doi.org/10.21435/ha.152

> ritettaisiin hovioikeudessa, asiaa enää kiusallisen huomion kohteeksi Kalajoelle palauttamatta, saan kunnioittaen pyytää arvoisan Hovioikeuden toimenpidettä todistajien Toljamon ja Helanderin, ja mikäli Hovioikeus sen tarpeelliseksi katsoisi, myös Siipolan kuulemiseksi Vaasan Hovioikeudessa.[449]

Hovioikeus toimi Linnan ehdotuksen mukaan.

Hovioikeudessa kapinallisten rivit hajosivat sikäli, että Konu ja Nauha eivät saapuneet oikeuteen, ja Ojala, Saari ja Ängeslevä eivät ”valvoneet vastauspuhevaltaa jutussa”. Konun ja Nauhan osalta kyse oli enemmänkin oikeudenkäyntitekniikasta, jolla ei ollut vaikutusta asian käsittelyyn. Ojalan, Saaren ja Ängeslevän kohdalla vastauspuhevallan laiminlyönnillä (eli sillä että he eivät valittaneet kihlakunnanoikeuden päätöksestä) oli suurempi merkitys, koska hovioikeus päätti jättää tutkimatta heidän esittämät argumenttinsa. Heidän kohdallaan käräjäoikeuden kapinatuomiot jäivät voimaan.

Hovioikeus käsitteli myös vääränvalanjutun samassa yhteydessä, kuten luontevaa onkin asioiden kytkeytyessä läheisesti toisiinsa sekä temaattisesti että ajallisesti. Sen osalta kihlakunnanoikeudessa syytteensä kokonaan hävinnyt Linna teki perusteellisen, kymmenen liuskan laajuisen valituskirjelmän. Syytettyjen kihlakunnanoikeudessa saama vapauttava tuomio ja tuomari Liukon pisteliäs suhtautuminen syyttäjään kävivät syyttäjän kunnian päälle. Syyttäjän lausunnon perusteeksi oli tehty myös lisäkuulusteluja.

Väärän valan tehneistä Erkki Jutila ja poliiseista hänet aikaisemmin kuulustellut läänin rikospoliisikeskuksen ylikonstaapeli Onni Toljamo oli kuulusteltu uudestaan hovioikeutta varten. (Samaten oli kuulusteltu kuulusteluissa paikalla eri vaiheissa olleet kuulustelutodistajat, mihin palataan myöhemmin.) Syytettynä kuulusteltu Jutila kertoi kuulustelujen edenneen ilman kuulustelutodistajaa ja ylikonstaapelin painostaneen häntä toteamalla hänen valehdelleen ja huomauttaneen totuusvelvollisuudesta sekä viittaamalla valehtelusta aiheutuviin seurauksiin. Tilanne oli hermostuttanut kuulusteltavaa ja kun kuulustelija hänen

449 Linnan vastine hovioikeudelle. Päivätty Oulussa 20.2.1954. KKO, KA.

kertomansa mukaan oli "huomauttanut Pauli Alhon jo tunnustaneen lyöneensä poliisi ensiksi ja, oli kertoja hermostunut vieläkin enemmän ja katsonut parhaaksi" selittää Alhon lyöneen poliisia ensin, vaikka "tiesikin valehtelevansa" näin sanoessaan. Samalla tavalla johdatelluksi Jutila katsoi tulleensa muissa asiaan liittyvissä näkemyksissään. Erikseen on pöytäkirjaan merkitty, että Jutila oli kuulustelussa erittäin hermostunut ja mainitsi jo "hirteen menostaan".[450]

Ylikonstaapeli Toljamo kertasi aikaisemmin kertomansa sitä muuttamatta, eikä nähnyt omassa toiminnassaan moitittavaa. Todistajaa ei ollut koko ajan paikalla Petäjäskoskella eräiden poliisien välisten väärinkäsitysten vuoksi. Tämä ei hänen mukaansa vaikuttanut kuulustelun luotettavuuteen, koska paikalle kutsutulle todistajalle oli jälkeenpäin kerrottu kuulustelun keskeisimmät kohdat ja käänteet. Kuulusteltava oli osaltaan pöytäkirjan hyväksynyt, kun kuulustelija oli sen hänelle lukenut. Tämän ohella paikalla oli kuulustelun loppuvaiheessa paikalle kutsuttu konstaapeli Vainio, jonka kanssa kuulustelun sisältöä käytiin vielä kerran lävitse. Kuulustelun tunnelmasta kuulustelija kertoi, että "kertojan ja kuulusteltavan välillä ei ollut varsinaista erimielisyyttä, eikä puolin ja toisin oltu käytetty minkäänlaista sopimatonta sanaa".[451] Samalle kannalle päätyivät kuulustelutodistajat Rajaniemi ja Vainio, joista edellinen oli ollut paikalla suurimman osan ajasta ja jälkimmäinen oli tullut paikalle kuulustelun jo päätyttyä, sekä kuulustelua seinän lävitse kuullut pariskunta.[452]

Vastakirjelmässään Linna kävi yksi kerrallaan lävitse kuulusteluissa ja käräjillä esiin tulleet argumentit ja pyrki osoittamaan ne pätemättömiksi. Tapahtumaan liittyi myös kihlakunnanoikeuden istunnossa pöytäkirjaan jäänyt virheellinen merkintä todistajan kokoaikaisesta läsnäolosta Petäjäskosken kuulusteluissa. Linna kertoo ottaneensa asian ylikonstaapelin aloitteesta esille kihlakunnanoikeuden pöytäkirjanpitäjän ja tuomari Valanteen kanssa, jotka lupasivat tehdä tarvittavat korjaukset. Asia jäi

450 Jutilan kuulustelu 10.2.1954. Kuulustelijana vt. komisario Tuure Antikainen. KKO, KA.

451 Toljamon kuulustelut 16.2.1954 ja 22.2.1954. KKO, KA.

452 Rajaniemen kuulustelu 11.2.1954; Vainion kuulustelu 9.2.1954; Elsa Ojalan kuulustelu 11.2.1954; Kujasalon kuulustelu 11.2.1954. KKO, KA. Lisäksi kuulusteltiin joukko Jutilan työtovereita, jotka kukin vuorollaan de facto todistivat Jutilan kertomusta vastaan.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kuitenkin syystä tai toisesta korjaamatta puhtaaksi kirjoitettuun pöytäkirjaan, minkä seurauksena tosiasioista poikkeava merkintä oli herättänyt sitten hämmennystä. Tällä ei kuitenkaan ole Linnan arvion mukaan merkitystä punnittaessa perätöntä lausuntoa.[453]

Syytteen menestymisen kannalta ongelmallisiksi osoittautuneista kuulustelumenetelmistä ja kuulusteltavan terveydentilasta Linna toteaa yksioikoisesti seuraavaa: ”– – tutkimuksesta käy nähdäkseni varsin selvästi ilmi, että Jutilan terveydentila on ollut kutakuinkin normaali ja että kuulustelut ovat tapahtuneet täysin korrektisti eikä minkäänlaisia hyljättäviä menettelytapoja, kuten kuulustelupetosta, viettelyä tai painostusta, ole käytetty, vaan ovat väitteet niistä täysin perättömiä ja syytettyjen omaksi puolustuksekseen keksimiä.”[454] Lisäargumenttina Linna vetosi myös kuulustelijan ammattitaitoon, ja erikseen mainitsi, että ”ylikonstaapeli Toljamo on nimenomaan tullut tunnetuksi erittäin hienovaraisena ja inhimillisenä tutkijana, mistä seikasta voidaan tarpeen tullen esittää arvovaltaisia todisteita”. Kaiken kaikkiaan Linna hyödynsi taitavasti uusien kuulustelujen tuloksia.

Jos ei periksi antanut lääninsyyttäjä Linna, niin myöskään kihlakunnanoikeudessa voittaneilla väärästä valasta syytetyillä ei ollut syytä muuttaa kantaansa. He toistivat vastineessaan kihlakunnanoikeudessa esittämänsä ja lisäsivät vielä joitakin huomautuksia kommenttina Linnan esittämään kirjelmään. Näistä painavimmat koskivat kihlakunnanoikeuden pöytäkirjaan tekemättä jääneitä muutoksia koskien kuulustelutodistajan paikallaoloa. Vastineen mukaan pöytäkirja on ”luotettava selvitys”. Kun syyttäjän mainitsemia muutoksia siihen ei ollut tehty, myöskään aikomuksella tehdä niitä ei ole merkitystä riippumatta siitä, miksi ne olivat jääneet tekemättä. Merkitystä ei ole myöskään tuomarin kanssa käydyillä keskusteluilla, mikäli ne eivät tapahdu täysilukuisen lautakunnan läsnä ollessa. Samaten vastineen mukaan vailla merkitystä oli se, kuinka lahjakas kuulustelija on, vaan olennaista oli prosessin lainmukaisuus. Kaikkineen vastine korosti siis muoto- ja prosessivirheiden merkitystä.[455]

453 Linnan kirjelmä, jätetty hovioikeudelle 3.3.1954. KKO, KA.
454 Valituskirje 2.3.1954. KKO, KA.
455 Pentti Sauvolan ja Erkki Jutilan vastine: laatinut varatuomari Toimi Teelahti, allekirjoitettu 16.3.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Hovioikeus punnitsi sen eteen tuodun aineiston ja antoi sen pohjalta tuomionsa. Kapinajutun tuomio tuli 21.6.1954. Siinä keskeisintä oli kapinasyytteen hylkääminen. Hovioikeuden näkemyksen mukaan nuorisoseurantalon pihalla väkijoukko ”ei yksin toimin” ryhtynyt vastustamaan poliiseja. Tuomiossa ryhmän tekemä kapinarikos muuttui yksittäisten miesten väkivaltaisiksi teoiksi, joten kutakin heistä arvioitiin erikseen oman tekonsa mukaan. Kapinasyytteestä siis päästiin kokonaan, mutta myös virkamiehen vastustamisesta tuli vankeutta. Muut syytteet menivät läpi enimmäkseen vähän lievennettyinä. Yksi kihlakunnanoikeudessa aikaisemmin syyttömäksi katsottu mies tuomittiin nyt sakkoihin.

Vääränvalanjutussa hovioikeus antoi tuomionsa reilua viikkoa myöhemmin 29.6.1954. Asiakirja on valitustuomioistuimen päätökseksi niukka. Se oli laajuudeltaan vain kolme liuskaa, eikä hovioikeus siinä juurikaan arvioi tapahtumien kulkua. Hovioikeus yhtyi syyttäjän kantaan Siipolan ja Jutilan kohdalla ja kumosi kihlakunnanoikeuden päätöksen heidän osaltaan kokonaan. Sauvolan osalta hovioikeus teki vapauttavan päätöksen. Hovioikeuden tuomiossa olennaisin oli tiivistetty yhteen kappaleeseen, mikä oli varsin niukka perustelu. Myös korkeimman oikeuden tuomari moitti myöhemmin Vaasan hovioikeutta liian suppeista perusteluista ja eräistä muotokysymyksistä.[456]

Tuomiot on tiivistetty taulukkoon 13. Kapinatuomiot korvautuivat tuomioilla virkamiehen vastustamisesta, joiden lisäksi hovioikeus määräsi pienemmistä rikoksista (kuten humalassa tapahtuneesta polkupyörän ajosta) maksettavaksi sakkoja. Antti Myllylä sai maksettavakseen 27 000 markkaa (muunnettuna 180 päivää vankeutta), Veikko Myllylä 20 000 markkaa (180 päivää vankeutta) ja Pauli Alho 13 000 markkaa (130 päivää vankeutta). Erot muuntorangaistuksissa aiheutuvat päiväsakkojen tasoissa olevista eroista. Lisäksi Antti Myllylälle, Antti Nauhalle ja Matti Konulle tuli yhteisvastuullisesti korvattavaksi valtiolle 3 000 markkaa valmistamistaan väkijuomista. Kaikkineen aikaisempien korvausten ja oikeudenkäyntikulujen kanssa nämä summat kuormittivat miehiä merkittävästi, kun ne suhteutetaan heidän aiemmin kuvattuihin tuloihinsa.

456 Ilmeisesti saneltu muistio, joka on liitetty KO asiakirjaan 978/503 VD 1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 13. Hovioikeuden tuomiot kapinasta ja väärästä valasta vuonna 1954

KAPINATUOMIOT			
	Kapina	**Muut tuomiot**	**Yhteensä**
Alho, Heikki	6 kk vankeutta (ehdollista)		6 kk vankeutta (ehdollista)
Alho, Pauli	1 v vankeutta	Sakkoa	1 v vankeutta ja muuntorangaistuksena 130 päivää vankeutta (mr)
Konu, Matti		Sakkoa	20 päivää vankeutta (mr)
Myllylä, Antti	1 v vankeutta	Sakkoa	1 v vankeutta ja muuntorangaistuksena 80 päivää vankeutta (mr)
Myllylä, Veikko	1 v vankeutta	Sakkoa	1 v vankeutta ja muuntorangaistuksena 120 päivää vankeutta (mr)
Nauha, Antti	6 kk vankeutta (ehdollista)		6 kk vankeutta (ehdollista)
Ojala, Joni	6 kk vankeutta (ehdollista)		6 kk vankeutta (ehdollista)
Rahkola, Aaro	8 kk vankeutta		8 kk vankeutta
Saari, Aki	6 kk vankeutta (ehdollista)		6 kk vankeutta (ehdollista)
Ängeslevä, Heino	Käräjäoikeuden tuomio		

VÄÄRÄNVALANTUOMIOT			
	Kapina	**Muut tuomiot**	**Yhteensä**
Siipola, Janne	8 kk kuritushuonetta (ehdollista)		8 kk kuritushuonetta (ehdollista) ja kansalaisluottamuksen menetys
Jutila, Erkki	8 kk kuritushuonetta (ehdollista)		8 kk kuritushuonetta (ehdollista) ja kansalaisluottamuksen menetys
Sauvola, Pentti		Vapautettu	Syytön

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kihlakunnanoikeuden tuomioihin verrattuna hovioikeuden tuomiot saivat paljon vähemmän huomiota. Kapinasyytteiden kaatuminen nosti kuitenkin jonkin verran tuomion uutisarvoa.[457] *Keskipohjanmaa,* joka oli aikaisemmin uutisoinut kapinajutusta kantaaottavasti, ei tällä kertaa ottanut kantaa tuomion oikeellisuuteen. Se totesi vain yhden palstan uutisessa, että ”Syyte Kalajoen kapinasta kuivui virkamiehen vastustamiseksi”[458]. Kaikkineen tämä tuomio vastasi paremmin *Keskipohjanmaan* näkemystä oikeudenmukaisesta tuomiosta. Myös Oulussa *Kaleva* julkaisi sisäsivuillaan uutisen, joka tyyliltään oli enemmänkin yhteenveto hovioikeuden tuomiosta kuin varsinainen toimitettu uutinen.[459] Vääränvalanjuttuun kiinnitettiin myös niukasti huomiota. Lehdistöseurantaan ei osunut *Keskipohjanmaan* uutista väärän valan tehneistä. Sen sijaan *Kalajokilaakso* uutisoi asiasta varsin laajasti, kuitenkin enemmän dokumentoiden kuin ottaen kantaa. Samalla tavalla toteavasti asiasta uutisoi *Kansan tahto*.[460]

Kaikkiaan suhteellisen niukka uutisointi kertoo hovioikeuden tuomioiden ja ihmisten oikeudentajun yhteensopivuudesta. Hovioikeus tuomitsi paikkakuntalaisten jakamien sosiaalisten normien mukaisesti – ja niin kuin alun perin pitäjässä oli ajateltu soveliaaksi tuomita. Toisaalta hovioikeuden kapina- ja vääränvalanjutuista antamien tuomioiden saama vähäinen julkisuus on aiheuttanut myöhemmin väärinkäsityksiä ja virheellistä kollektiivista muistia, koska ihmiset ja ryhmät eivät ole alun perinkään tienneet, saati myöhemmin muistaneet oikeusprosessin myöhempiä vaiheita (tai myöhemmin Kalajoella kerättyä armahdusadressia, josta myös uutisoitiin niukasti). Sama kollektiivisen muistin aukko koskee myös korkeinta oikeutta, johon hovioikeudessa kapinajutun hävinnyt syyttäjä ja vääränvalanjutun hävinneet syytetyt välittömästi valittivat.

457 *Kalajokilaakso* 29.7.1954.
458 *Keskipohjanmaa* 22.6.1954.
459 *Kaleva* 26.6.1954.
460 *Kalajokilaakso* 28.7.1954; *Kansan tahto* 28.7.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Korkein oikeus

Korkeimman oikeuden tuomio tuli reilun vuoden päästä 18.11.1955. Asiakirjojen punnintaan perustuva käsittelyaika on aikakaudelle tyypillinen: aikaviive hovi- ja korkeimman oikeuden välillä oli varsin lyhyt. Asia käsiteltiin jälleen kolmena toisiinsa nivoutuneena kokonaisuutena, joista ensimmäisen muodosti kapinan arviointi. Siinä apulaispoliisitarkastaja Linna vaati syyttäjänä tuomioihin osin korotuksia ja vastaavasti hovioikeudessa tuomitut tuomioiden kumoamisia.[461] Ojalan ja Saaren tapauksessa haettiin puolestaan purkua kapinaosallistumista koskevaan päätökseen.[462] Kolmannen kokonaisuuden muodostivat Jutilan ja Siipolan vääränvalanjuttua koskeva yhteinen valitus.[463]

Kapinajutussa uutta aineistoa ei tässä vaiheessa enää juurikaan tullut, mutta osapuolet esittivät asian uusilla tavoilla. Syyttäjä Linnan lausunto antaa vaikutelman viran puolesta tehdystä valituksesta. Kapinaan liittyen hän päätyi toistamaan aikaisemman kapinakantansa ja pyytämään korkeinta oikeutta palauttamaan kihlakunnanoikeuden alkuperäisen tuomion, joka oli hänen syytteensä mukainen. Argumenttinaan hän nosti vielä kerran esiin toiminnan suunnitelmallisuuden:

> – – teon aikanaan tapahtuessa väkijoukon toiminta toiminnan kohteeseen nähden ainakin ulkonaisilta ilmenemismuodoiltaan oli yksituumaisesti sävyttynyttä ja käy asiakirjoista ilmi, että ainakin päätekijöiden osalta toiminnan päämääristä oli sovittu – – ja että toisin sanoen kysymyksessä oli kapinaksi katsottava rikollisen toiminnan ilmenemismuoto.[464]

Tämän yksituumaista toimintaa koskevan tulkinnan oli hovioikeus jo kertaalleen hylännyt, mutta Linna siis nosti teeman vielä uudelleen

461 N:o 3561 N:o 939/483 V.D.1954. Korkeimman oikeuden päätöstaltiot marraskuu 1955.Tämä on painettu lähes sellaisenaan Korkeimman oikeuden tiedonantoihin, numero 142. Korkeimman oikeuden päätöstaltiot marraskuu 1955. 939/483/ VD (valitusdiaari) 1954. KKO, KA.

462 N:o 3563 No 669/223 A.D.1954. Korkeimman oikeuden päätöstaltiot marraskuu 1955. KKO, KA.

463 N:o 3568 N:o 978/563. V.D.1954. Korkeimman oikeuden päätöstaltiot marraskuu 1955. 978/503/ VD 1954. KKO, KA.

464 Tapio Linnan valitusasiakirja, päivätty Oulussa 5.8.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

esiin. Ilmaisut "ainakin" sekä ilmenemismuodon että päätekijöiden kohdalta nostavat esiin pyrkimyksen rajata oikeudenkäynti ydinkysymykseen ja -ryhmään. Kapinallisryhmäksi syytettyjen joukko oli kuitenkin jo kovin pieni, sillä heitä oli suurin piirtein saman verran kuin poliiseja.

Hovioikeuden tekemistä lievennyksistä innostuneilla kapinallisilla oli sen sijaan paljon sanottavaa. Kaikissa näissä oli kyse enemmänkin käsityksestä oikeudenmukaisuudesta kuin korkeimman oikeuden tuomiovallan piirissä olevista asioista. Keskeinen asiakohta oli jälleen kerran kysymys, kuka löi ketä ja missä järjestyksessä. Kahden kapinallisen mielestä poliisi löi ensin, kaksi heistä totesi, etteivät olleet nähneet tilannetta. Pauli Alho oli näkemyksessään kaikkein vahvin. Hänen mielestään oli käynyt selväksi, että Vähäaho löi ensiksi, minkä takia Alho hämmästeli sitä, että hänet oli sekä kihlakunnan- että hovioikeudessa tuomittu tästä teosta. Hän myös kielsi lyöneensä poliisia niskaan. Tämän kantansa tueksi hän esitti mielestään perustellun näkemyksen. Hän vetosi voimiinsa ja kasvatukseensa:

> Voimailua ja erityisesti nyrkkeilyä harrastaneena tiedän omat voimani ja voin sanoa, että asia olisi saanut toisen käänteen, jos olisin mennyt lyömään Vähäahoa takaapäin niskaan. Hän ei olisi jäänyt jaloilleen. Tässä yhteydessä haluan erikoisesti tähdentää asian psykoloogista puolta. Vahva mies ei lyö takaapäin pahaa-aavistamatonta lähimmäistään. Hänen ei tarvitse sitä tehdä.

Sinänsä tällä ei ole suurempaa periaatteellista merkitystä. Poliisin lyöminen on joka tapauksessa rikos riippumatta siitä, mitä hän oli muuten tehnyt tai jättänyt tekemättä. Joka tapauksessa lyönnin nähneet kaksi kapinallista väittivät, että poliisi oli lyönnin takia tehtäväänsä kelvoton:

> Eikö asia ole pikemminkin niin, että virkamies joka ryhtyy lyömään, syyllistyy virka-asemansa väärinkäyttöön ja virkansa häpäisemiseen siinä määrin, että häntä ei voida enää pitää virkamiehenä. Joka tapauksessa hänen virkatoimensa on laiton. Onko hätävarjelus sallittua laitonta virkatointa vastaan?

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tuo pohdinta liittyi enemmän arkijärkeen kuin rikosoikeuteen. Väärä vala liittyi nimenomaisesti tähän lyöntijärjestykseen, joten korkein oikeus joutui punnitsemaan myös tätä asiaa. Mikäli lyöntijärjestyksen kapinallisten käsittämässä järjestyksessä nähnyt todistaja olisikin puhunut totta, kysymys väärästä valasta olisi kääntynyt päälaelleen ja kapinallisten asia olisi tullut uudelleen arvioitavaksi.

Toinen kapinallisten mieltä painanut asia oli poliisin osallistuminen humalaisten poistamiseen ja nuorisoseuran oikeus pitää yllä järjestystä oman talonsa sisällä. Kapinalliset eivät kiistäneet humalaansa liittyvää rikosta. Se oli kiistatta todennettu. He kuitenkin toistuvasti korostivat, että poliisin puuttuminen asiaan oli ylimitoitettua ja tarpeetonta, koska järjestysmiehet olisivat kyenneet asian hoitamaan asianmukaisesti ilman poliisiakin:

> – – olemme tottuneet oleskelemaan nuorisoseuramme talolla ja pitämään sitä kuin omanamme. Myöskin on seuran puolesta pidetty kuri ja järjestys, eikä kenenkään päähän ole koskaan pälkähtänyt ryhtyä vastustamaan järjestysmiehiä, mutta heidän ansiokseen on mainittava, että heidän kohtelunsa ja käyttäytymisensä on sellaista, jollaista jokaisen ihmisen on oikeus saada osakseen virkamiesten taholta.

Kapinallisten mielestä poliisit siis toimivat väärin, kun puuttuivat asiaan, joka ei heille kuulunut. Kapinallisten järkeilyn mukaan oikea tapa toimia olisi ollut, että poliisi olisi ohjeistanut järjestysmiehet poistamaan juopuneet paikalta ja hankkimaan jonkun viemään heitä kotiinsa.

Kolmas epäoikeudenmukaiseksi koettu kysymys koski jälleen poliisin kuulustelumenetelmiä. Asiaa on jo sivuttu edellä ja siihen palataan moneen otteeseen myöhemminkin. Kapinalliset katsoivat, että poliisin tekemästä ja korkeimpaan oikeuteen toimittamasta lyhennysjäljennöksestä olisi poistettu heidän syyttömyyttään koskevaa aineistoa. Tämä väite pitikin paikkansa sikäli, että kolme kuulustelupöytäkirjaa oli jätetty jäljennyksestä pois. Tämän he katsoivat aiheutuneen poliisin halusta valikoida aineistoaan sen kantaa tukevasti.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Prosessin osalta viisi hovioikeudessa tuomittua miestä esittivät jutun palauttamista alioikeuteen. Soveliaimmaksi oikeudenkäyntipaikaksi he esittivät Kalajoen kihlakunnanoikeutta, mutta he olivat myös suostuvaisia Kokkolan raastuvanoikeudessa tapahtuvaan käsittelyyn. Perusteluksi he esittivät, että sitä kauempana Kalajoesta tapahtuvaan käsittelyyn eivät heidän varansa olisi riittäneet, kun tähänastisetkin kulut olivat jo merkittävät. Todistajiksi he listasivat kuusitoista henkilöä, jotka siis oletettavasti olisivat todistaneet lyöntijärjestysasiassa syytettyjen kannalta myönteisesti. Tuomioiden osalta he pitivät parhaana vaihtoehtona kokonaan syytteistä vapauttamista tai sitten tuomioiden lieventämistä ainakin niin, että vapausrangaistukset määrättäisiin ehdollisina.

Korkein oikeus ei näistä väitteistä suuremmin perustanut, sillä sen toimivallan piirissä oli rikosoikeuden eikä oikeudenmukaisuuden punninta. Siltä osin, kun kapinajutussa oli kyse virkamiesten väkivaltaisesta vastustamisesta, korkeimmalla oikeudella ei ollut liikkumavaraa. Niinpä se piti voimassa Vaasan hovioikeuden päätöksen pienin muutoksin. Joni Ojalan ja Aki Saaren anomukset siitä, että korkein oikeus purkaisi heidän osaltaan kihlakunnanoikeuden päätöksen kapinaan osallistumisesta, korkein oikeus enemmittä perusteluitta hylkäsi.[465]

Vääränvalanjutussa syytettyjen asianajajana toimi varatuomari Toimi Teelahti Kokkolasta.[466] Tässä vaiheessa ei juurikaan esitetty uusia argumentteja, vaan todistelu keskittyi yksittäisten kuulustelujen todistusarvoon. Erityisesti Janne Siipola kiinnitti tähän toistuvasti huomiota. Hän korosti, että hänen syytteensä on yhden kuulustelun varassa ja tuo kuulustelu ei ollut hänestä ongelmaton. Pikemminkin se oli ongelmallinen sekä kuulustelutavan vuoksi että sisällöllisesti. Edellistä on jo käsitelty edellä. Jälkimmäisen osalta Siipola tiivistää asianajajan suulla seuraavasti:

> – – kertomukselle [ei] voida antaa mitään arvoa. Joko hän [kuulusteltava] on ollut niin sairas, ettei hän ole kyennyt harkitsemaan kuulustelijan kysymyksiä, vaan ainoastaan myönnellyt, tai on

465 Korkeimman oikeuden päätöstaltiot, marraskuu 1955:X: N:o 3563; N:o 669/223; A.D.1954. KKO, KA.
466 Valitus korkeimmalle oikeudelle, päivätty 25.8.1954. KKO, KA.

> asiassa ollut jotakin muuta. Hän ei itsekään ole kyennyt selvittämään edes oikeudessa, miten hänen puheensa ovat niin ristiriitaisia. Normaalin miehen ei pitäisi antaa edes pettää itseään vielä vähemmän pakottaa.[467]

Samaten Jutila vetosi entiseen tapaan tutkintaprosessissa tapahtuneisiin virheisiin. Hän oli sitä mieltä, että hänet oli johdateltu vastaamaan poliisin edun mukaisesti kertomalla muiden jo tunnustaneen lyöntijärjestyksen.

Jutilan kohdalla tuomio oli selvä. Korkein oikeus katsoi Jutilan valehdelleen oikeudessa. Hänen esittämänsä prosessiin liittyvät perustelut eivät vaikuttaneet sen harkintaan sen paremmin raskauttavasti kuin lieventävästi. Korkein oikeus ei hänen kohdallaan muutenkaan sanoja tuhlannut, vaan piti hovioikeuden tuomion voimassa ilman sen suurempaa pohdintaa tai perusteluja.

Siipolan kohdalla korkein oikeus sen sijaan pohdiskeli tuomion perusteita systemaattisemmin. Korkeimman oikeuden väärästä valasta syytettyjen paperit sisältävään aktiin on jäänyt ilmeisesti sinne kuulumaton korkeimman oikeuden esittelijän muistio, joka on tarkoitettu tuomareiden luettavaksi. Siinä esittelijä pohdiskelee laajasti, missä määrin Siipola on syyllistynyt yhteen pitkitettyyn rikokseen näinkin monipolvisessa väärään valaan liittyvässä tapahtumaketjussa, jossa hän arvioi Siipolan puhuneen todenvastaisesti sekä esitutkintavaiheessa että oikeudessa. Hän ei siis katsonut enää olevan tarvetta arvioida Siipolan syyttömyyttä tai syyllisyyttä. Syyllisyys väärään valaan oli hänen mielestään jo riittävän yksiselitteisesti todettu hovioikeudessa. Sen sijaan hän keskittyi rikoksen muotoon ja rangaistuksen laatuun.

Pitkähkön pohdinnan jälkeen hän arvioi kyseessä olleen jatkettu rikos, joka sitten tulisi sellaisena käsitellä yhtenä asiana. Tuomittuihin rangaistuksiin nähden hän päätyi näkemykseen, että tuomiot vastasivat ”yleistä skaalaa”. Siipolan tuomiosta hän lausui seuraavasti:

467 Valitus korkeimmalle oikeudelle, päivätty 25.8.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Siipolalle antaisin kuitenkin mielelläni hieman pienemmän rangaistuksen, sillä hänen toimintansa ei ole lopultakaan ollut niin kovin aggressiivista ja lisäksi hän on tavallaan toiminut nuorisoseuran etuja eikä omaa hyötyään silmällä pitäen. Olisin valmis alentamaan rangaistuksen Siipolan kohdalla minimiin eli 6 kk. kurh:een [kuritushuoneeseen] ja vaikkapa menemään 4 kk:n vankeuteen jolloin rikos kuitenkin täytyy katsoa erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tapahtuneeksi. Kun rangaistus on kuitenkin jo määrätty ehdolliseksi, ei tähän kuitenkaan ole aihetta.[468]

Esittelijänä toimi sama M. M. kuin muistion tekijänä. Hänen pohdintansa ei kuitenkaan vaikuttanut korkeimman oikeuden kantaan, sillä se ei muuttanut Siipolan tuomiota.

Lopulliseksi tuomioksi jäi siis molemmille syytetyille kahdeksan kuukautta kuritushuonetta ja kansalaisluottamuksen menettäminen kolmeksi vuodeksi. Tuomiot määrättiin ehdollisina neljän vuoden koetusajalla.[469] Kaikki tuomiot pantiin toimeen korkeimman oikeuden päätöksen jälkeen alkuvuodesta 1956.

Kekkonen

Korkeimman oikeuden tuomion jälkeen ainoa jäljellä oleva valituspaikka oli tasavallan presidentin armahdusmenettely. Suomessa armahdusten suhteen oli 1950-luvulla kaksi peruspolkua. Yleisemmin käytetty polku oli presidentin armahdus yksittäistapauksissa. Hallitusmuodon (94/1919, 29. §) mukaan ”presidentti voi yksityisissä tapauksissa, saatuansa lausunnon korkeimmalta oikeudelta, armoa antamalla kumota rangaistuksen tai lieventää sitä”. Tavanomaisin armahdettava henkilö oli elinkautisvanki, mutta samankaltaista käytäntöä voitiin soveltaa myös muihin tapauksiin. Maaliskuussa 1944 eduskunta tilapäisesti laajensi

468 Saneltu muistio, päiväämätön, nimim. M. M. KKO.
469 Korkeimman oikeuden päätöstaltiot marraskuu 1955:X: Korkeimman oikeuden päätös 18.11.1955. No 2568/No 978/503 V.D.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

presidentin armahdusoikeutta asetuksella (158/1944), jotta presidentti voisi armahtaa vuosien 1918–1920 tapahtumiin osallistuneet mutta armahtamatta jääneet henkilöt.[470] Toinen, poikkeuksellisempi polku oli hallitusmuodon sallima yleinen armahtaminen erityislailla. Tämä menettely oli ollut Suomessa tavanomainen kapinatapauksissa, joissa eduskunta armahti lailla joko kaikki kapinalliset tai lievempiin rikoksiin syyllistyneet rivimiehet. Jälkimmäisessä tapauksessa presidentti yleensä armahti vakavampiin rikoksiin tuomitut yksitellen sen jälkeen, kun he olivat istuneet riittävän osan tuomiostaan suljetussa vankilassa: siten presidentti yhdisti esivallan anteeksiannon tarpeellisen painavaksi katsottuun opetukseen.

Aikaansa seuraavana henkilönä Kekkonen epäilemättä oli kuullut Kalajoen kapinasta heti syytteiden nostamisen jälkeen, olihan asiasta laajat uutiset valtakunnan päälehdissä ja tapaus oli kansallisesti merkittävä virkavallan ja kansalaisten välinen ristiriitatilanne. Tästä ei kuitenkaan ole jäänyt mainintoja Kekkosen päiväkirjoihin. Henkilökohtaisemmalla tasolla hän kohtasi kapinan ensimmäisen kerran maanantaina 25.1.1954, jolloin hän piti kampanjapuheen Kalajoen nuorisoseurantalossa. Kapinasta oli kihlakunnanoikeudessa annettu tuomiot muutamaa viikkoa aikaisemmin, joten voi olettaa, että asiasta on tullut puhetta Kekkosen sekä todennäköisimmin paikalla olleiden Rahkon ja Kiviojan kanssa. Dokumentteja ei Kekkosen ja kalajokisten keskusteluista ole kuitenkaan säilynyt. Suojelupoliisin raportti Kekkosen vierailusta käsittelee kannatuksen laajuutta ja muita vastaavia tekijöitä.[471]

Presidentti Kekkosen viralliseen käsittelyyn kalajokisten armahdusasia tuli alkukesällä 1956. Hänet oli valittu presidentiksi yhden äänen enemmistöllä 15.2.1956 pidetyssä valitsijamiesvaalissa, jonka jälkeen

470 Muun muassa HE 141/1942; HE 28/1943. Armahdusoikeuden laajentamista koskevan asetuksen kestoaikaa pidennettiin kahteen otteeseen, viimeksi vuonna 1947.

471 Suojelupoliisin ilmoitus 29.1.1954/Piiritoimiston numero 38/54/ 244/29.1./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA. Suomessa oli tuohon aikaan Sakari Tuomiojan johtama hallitus (17.11.1953–5.5.1954). Tammikuussa 1954 Kalajoella käynyt Kekkonen oli siis oppositiopoliitikko, joka kampanjoi maaliskuussa 1954 pidettäviä eduskuntavaaleja varten. Vaalien jälkeen Suomen politiikka ajautui umpikujaan, ja Suomen pääministeriksi tuli kompromissiehdokkaana RKP:tä edustanut Ralf Törngren (1899–1961) ja Kekkosesta tuli ulkoasiainministeri: pääministeriksi Kekkonen palasi vasta 20.10.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

hän astui virkaansa maaliskuussa 1956. Samaan aikaan alkoi myös yleislakko. Tuohon aikaan kansalaisilla oli tapana kääntyä suoraan presidentin puoleen erilaisia asioitaan hoitaessaan. Näin myös kalajokiset menettelivät kapinallisten ja vääränvalantekijöiden asiassa.

Kalajokisista Kekkosen tietä käytti tiheimmin kirkkoherra, entinen kansanedustaja Vilho Kivioja, joka tunsi Kekkosen hyvin eduskunta-ajoiltaan (1929–1945). Kivioja oli aktiivinen välikäsi Kekkosen suuntaan sekä kunnan että kirkon asioissa. Mikkelin Urho Kekkosen arkistosta löytyy hakutoiminnolla kaikkiaan neljätoista Kiviojan kirjettä Kekkosen presidenttivuosilta. Lisäksi Kalajoen kirkkoherranviraston arkistosta löytyy vielä yksi lisää. Myös Kalajoen kapinaan liittyvissä asioissa Kivioja oli Kekkosen suuntaan aktiivinen.

Kiviojan kertomuksen mukaan armahdusasia lähti liikkeelle huhtikuun loppupuolella 1956, kun tuomittujen isät Feeliks Myllylä ja Matti Jutila tulivat häntä armahdusasiassa tapaamaan ja pyysivät lausuntoa armahdettavien puolesta. Kivioja siis vastasi vanhempien toiveisiin ja alkoi organisoida armahdusta.[472] Ihan näin eivät kuitenkaan tapahtumat todellisuudessa menneet. Kivioja oli armahdusasiassa aktiivisesti yhteydessä Kekkoseen välittömästi presidentinvaalien jälkeen pyytäen ohjeita valituksen jättämiseen.

Kekkosen arkistossa on säilynyt Kiviojan Kekkoselle 25.2.1956 lähettämä kirje, joka on armahdusanomukseen päättyneen tapahtumasarjan alkupiste. Kirje on osa kahden hyvin toisensa tuntevan henkilön kirjeenvaihtoa. Sen tyyli on epämuodollinen ja suora, ja siinä on sekä poliittista että henkilökohtaista ainesta. Sen aluksi Kivioja moitiskelee Kekkosta alkoholinkäytöstä ja kehottaa pikaisesti raitistumaan ja muutenkin parantamaan elämäntapojaan, mutta antaa kuitenkin tukensa Kekkosen valinnalle presidentiksi. Kapinaan liittyen hän purkaa vielä sydäntään kertomalla seuraavaa:

> Tähän asti oikeudet ovat käsitelleet sitä väärästä näkökulmasta, mutta syrjässä olen pysynyt, paitsi maaherralle yritin antaa oikeat

472 Kiviojan kirje osastopäällikkö Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> tiedot, joita hän ei uskonut. Asia saisi palata alioikeuteen, niin ehkä tulisi kohdalleen, kun todistajat nyt uskaltaisivat puhua, Oulun poliiseita enää pelkäämättä.[473]

Samassa kirjeessä Kivioja ottaa vielä kantaa muun muassa yleislakkoon, veturimiesten määrään armeijassa, Kalajoen sillanrakennustyömaahan ja ehtiipä hän vielä kommentoida Kyllikki Saaren mahdollista murhaajaa. Se on selvästikin vanhalta kaverilta toiselle lähetetty kirje.

Kekkosen kirje ei ole säilynyt, mutta Kivioja mitä ilmeisemmin sai tukea ajatukselleen. Armahdusasia laitettiin liikkeelle Kalajoella saman tien, sillä Kalajoen kunnanhallituksen 27.3.1956 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta löytyy siitä maininta. Siinä kunnanhallitus toteaa kuulleensa kapinasta (tässä vaiheessa enää virkamiesten vastustamisesta) ja väärästä valasta tuomittujen miesten aikovan hakea armahdusta ja päättää yksimielisesti yhtyä heidän anomuksiinsa, koska ”kaikki tunnetaan Kalajoella kaikin puolin kunnollisina ja työteliäinä nuorinamiehinä ennen kyseistä tapausta ja taasen sen jälkeenkään ei heidän suhteensa ole ollut mitään huomautettavaa”. Korkeimman oikeuden tuomiotkin olivat kunnanhallituksen mielestä liian korkeat.[474] Kunnanhallituksen pöytäkirjaan on merkitty, että sen tästä kohdasta on otettu pöytäkirjan ote valitukseen liitettäväksi. Kunnanarkistosta ei löydy muuta tähän liittyvää kirjeenvaihtoa, mutta tämä kunnanhallituksen kanta oli kapinallisten tiedossa ja se myös toimitettiin eteenpäin oikeusministeriön tietoon. Kunnanvaltuustolle asiaa ei ole saatettu tiedoksi, eikä sitä siellä käsitelty keväällä 1956 ainakaan valtuuston kokouksen asiakohtana.

Armahdusasiasta Kekkonen ohjeisti Kiviojaa 10.4.1956 päivätyssä kirjeessään – siis edelleen ennen tuomittujen vanhempien ja Kiviojan tapaamista huhtikuun lopussa – seuraavasti:

473 Kiviojan kirje Urho Kekkoselle 25.2.1956. UKK. Kirje digitoitu arkistossa tämän tutkimuksen käyttöön. Kirjeessä mainittu Kyllikki Saareen (1935–1953) liittyvä epäily koskee kirkkoherra Kauko Kanervoa (1911–1977), joka oli tuossa vaiheessa eräs epäillyistä. Kivioja näyttää tienneen Kanervon epämääräiset taustat ja syyt hänen poistamiseensa lähetystyöstä. Aiheesta enemmän Saari 2020.

474 Kalajoen kunnanhallituksen kokouksen pöytäkirja 27.3.1956, 58. §. Kalajoen kunnan arkisto.

> Kirkkoherra Vilho H. Kivioja, Kalajoki
> Hyvä Veli, Kirjeesi johdosta kerron, että armahdusasia ei voine tulla myönteiseen päätökseen ennen kuin asianomaiset ovat suorittaneet jonkin ajan rangaistusta, niin kuin näyt itsekin heille sanoneen. Voit kyllä suosituksen antaa ja minä henkilökohtaisesti suhtaudun saamieni tietojen perusteella myönteisesti esittämääsi asiaan. Välttämätöntä kuitenkin myönteisen ratkaisun tekemiselle on se, että Korkeimmassa oikeudessa armahdusta puolletaan. Siis: jonkin aikaa suoritettava. Jos suosituksen annat, jokaiselle erikseen.
> Parhain terveisin Sinulle ja perheellesi
> Urho Kekkonen

Kirjeen sisältö viittaisi siihen, että Kivioja on tässä välissä lähettänyt toisen kirjeen. Sitä ei kuitenkaan ole säilynyt Urho Kekkosen arkistossa. Asiayhteys on kuitenkin selvä, samoin kuin ohjeet jatkotoimenpiteistä. Kivioja teki työtä neuvottua ja etukäteisesti myönteiseksi vihjaistun kannan rohkaisemana hankki seurakunnan kirkkoneuvoston tuen presidentille menneeseen armahdusasiakirjaan kokouksessa, joka pidettiin 1.5.1956.[475] Armahdusasiakirjan tavoitteena oli myös hakata kiveen seurakunnan kanta Kalajoen kapinaan, sikäli kun siitä oli vielä epäselvyyttä. Kirkkoherra sai neuvoston kannan yksimieliseksi sen jälkeen, kun kantaansa epäröinyt ”yksi nykyaikaa seuraamaton vanhus”[476] oli saatu vakuuttumaan lausunnosta ja siirtymään enemmistön mielipiteen taakse.[477]

475 Kirkkoneuvoston kokous 1.5.1956. Kokouksessa oli paikalla 12 valtuuston jäsentä. Neuvostoon kuului 13 henkeä, mutta yksi jäsen oli vastikään kuollut. Jäsenet olivat Mikko Torvinen (myös kunnanvaltuustossa), Antti Apuli, Väinö Hihnala, Matti Kivioja, Frans Nikula, Urho Lankila, Jouko Nuorala, Feeliks Rahkola (kapinallisen isä), Eino Ojala, Heikki Pyörre, Aaro (? epäselvä nimi) Rahja ja Maria Korhonen. Asiakirjaa ei ole sisällytetty kirkkovaltuuston pöytäkirjoihin, eikä asiakirjasta ole mainintaa sen pöytäkirjoissa. Neuvosto on siis toiminut tässä ilman valtuuston tukea. Kirkkoneuvosto piti siis kokouksensa vappupäivänä, mikä voisi olla vahva johtolanka siitä, että kirkkoneuvostossa ei ollut työväenliikkeen kantavia voimia. Kyse oli kuitenkin vanhasta ja vakiintuneesta perinteestä, sillä pappilassa oli joka vuosi vappuna avoimet ovet kaikille kävijöille, ja neuvoston kokous oli luontevaa järjestää samassa yhteydessä.

476 Kiviojan kirje osastopäällikkö Fjalar Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.

477 Kirkkovaltuuston pöytäkirjat 1952–1968. Cd4. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kirkkoneuvoston nelisivuinen asiakirja alkaa vaatimuksella tuomioiden kumoamisesta. Tuomiot olivat kirkkoneuvoston käsityksen mukaan suhteettomia tapahtumaan verrattuna, ja rangaistukseksi riittäisi jo tähänastiset tuhansien markkojen oikeudenkäyntikulut. Tämän ohella kirkkoneuvosto korosti, että ”melkein kaikki” olivat ensi kerran tuomittuja ja miesten elämäntavassa oli ylipäätään tapahtunut ”parannusta”. Väärää valaa koskevassa oikeudenkäynnissä kirkkoneuvosto näki virheen tapahtuneen virkavallan puolella, mikä oli sotkenut kuulusteltujen miesten ajatukset ja aiheuttanut tuomion väärästä valasta. Menettelytapavirheestä ei kuitenkaan ollut syytettä nostettu, mikä harmitti kalajokisia, joiden oikeudentajua oli tässä asiassa kirkkoneuvoston käsityksen mukaan laajalti loukattu.

Yleisen tarkastelun jälkeen kirkkoneuvosto päätyi arvioimaan kapinalliset yksi kerrallaan kunnon miehiksi ja yhteisön tukipilareiksi. Esimerkiksi Myllylöiden he kertoivat auttaneen poliiseja useasti, muun muassa pelastaneen poliisit rautiolaisten pahoinpitelyltä. Vastaavasti Aaro Rahkolalla he kertoivat olevan lukuisia luottamustehtäviä ja myös hän oli ollut suureksi avuksi poliisille kadonneiden etsimisessä. Samalla tavalla kirkkoneuvosto punnitsi muutkin osalliset. Ehdollisen tuomion saaneista erityisesti Joni Ojala, Erkki Jutila ja Janne (Johan) Siipola saivat kirkkoneuvostolta laajat todistukset kunnollisuudestaan. Ojalan kirkkoneuvosto todisti kaikin puolin kunnon mieheksi, raittiiksi ja ”aina poliisin ja oikean asian puolella olevaksi”. Se tulkitsi Ojalan pikemminkin auttaneen poliisia irti kärhämästä kuin edistäneen pidätettyjen vapauttamista ja siten tulleen kokonaan väärin tuomituksi. Väärästä valasta hovi- ja korkeimmassa oikeudessa tuomittujen Jutilan ja Siipolan kirkkoneuvosto katsoi tulleen väärin tuomituiksi epäselvässä tapauksessa ja laittomien kuulustelumenetelmien takia.

Syyttömistä miehistä kaikkein syyttömimmäksi ja pahiten kaltoin kohdelluksi kirkkoneuvosto arvioi nuorisoseuran toiminnanjohtajan eli isännän Janne Siipolan, jonka hovioikeus ja korkein oikeus olivat edellä kuvatusti tuominneet väärään valaan yllyttämisestä. Kirkkovaltuuston lausuntoon vaikutti paitsi Siipolan poikkeuksellisen arvostettu asema kansalaisyhteiskunnan toiminnassa ja epäoikeudenmukaisuuden kokemus, myös Siipolalle hänen epäoikeudenmukaiseksi katsomansa

https://doi.org/10.21435/ha.152

tuomion aiheuttaman henkisen kuormituksen. Muistitiedon mukaan Siipola kärsi häneen pysyvästi vaikuttaneen hermoromahduksen tai vastaavan stressikohtauksen Vaasan lääninvankilassa.[478] Kirkkoneuvosto toteaa seuraavaa:

> Varsinkin Siipola, kaikkea kunnioitusta ja arvonantoa nauttiva nuorisoseuran toiminnanjohtaja, tutkintavankiolostaan ja jutun tuloksesta on saanut ilman omaa syytänsä kovan kolauksen hermojensa terveydelle sekä suuret rahalliset kustannukset. Vähin, millä asiaa jonkin verran hyvitetään, on, että hänet pyytämättä armahdetaan, koko tuomio poistaen. Hän ei aio anoa armoa, kun vakaumuksen mukaan ei ole tehnyt mitään rikosta.

Aivan puhtaiksi pulmusiksi kirkkoneuvosto ei kaikkia mukana olleita voinut kirjata. Mistä ei ollut mieltä tuossa yhteydessä laajasti kertoa, siitä kirkkoneuvosto vihjasi sivulauseessa. Yleisarvio pitäjän miehistä oli kuitenkin tässä lausunnossa kiittävä ja paikoin jopa ylistävä.

Kirkkoneuvoston päätöstä täydentämään Kivioja kirjoitti vielä saatekirjeen. Siinä muun ohella hän vetosi Veikko Myllylän ja Pauli Alhon vastikään solmimiin avioliittoihin sekä vakuutti heidän oikeudenkäyntiensä jälkeen olleen täysin raittiita ja kaikin puolin nuhteettomia. Erikseen hän toivoi, ettei Antti Myllylän, Veikko Myllylän, Pauli Alhon ja Aaro Rahkolan lykättyjä vankeusrangaistuksia toimeenpantaisi presidentille jätetyn armahdusehdotuksen käsittelyn aikana.[479]

Valmistelua ei tehty julkisuudelta salassa. *Helsingin Sanomatkin* uutisoi siitä pienellä uutisella 5.5.1954. Kivioja oli välittänyt tiedon lehdelle joko suoraan tai asiamiehen välityksellä. Edellä mainittujen asiakirjojen lisäksi kapinallisten ja väärästä valasta tuomittujen tukijat keräsivät Kalajoelta 800 hengen adressin miesten armahdusanomuksen tukemiseksi.[480] Kerääjinä olivat muistitiedon mukaan tuomittujen vanhemmat, jotka kulkivat talosta taloon nimiä keräämässä. Tuo adressi ei ole

478 Eila Siipolan kertomaa. Hän kertoi myös tarinan, että Seuran Janne oli kohdannut vankilassa tutun romanin, joka oli Jannelle kertonut, että ”mie tapoin x:n, kenet sie oot tappanu?”.
479 Kiviojan kirje Urho Kekkoselle 7.5.1956. Kalajoen seurakunnan arkisto.
480 Uuno Rahkon kirje Kekkoselle 5.7.1956. UKK.

https://doi.org/10.21435/ha.152

säilynyt. Jos sellainen on lähetetty Kekkoselle luettavaksi sisäasiain- tai oikeusministeriön kautta, se on tuhottu muiden armahdusasiakirjojen hävittämisen yhteydessä.

Kekkonen kuitenkin hylkäsi kalajokisten kollektiivisen armahdusvalituksen. Vuonna 1956 voimassa olleen Suomen lain mukaan presidentti ei perustellut päätöksiään. Tässä tapauksessa on kuitenkin säilynyt perusteluja käsittelevä Kekkosen yksityiskirje, jonka hän lähetti kalajokiselle maanviljelijä Uuno Rahkolle 30.6.1956, siis kolmisen kuukautta hänen presidentinvirkaan tulonsa ja vajaat kolme kuukautta Kekkosen Kiviojalle lähettämän aikaisemman kirjeen jälkeen.

Selvittämättä jää, minkä takia hän tässä vaiheessa kääntyi Kiviojan sijasta Rahkon puoleen. Johdonmukaistahan olisi ollut asioida tässä asiassa jatkuvasti saman henkilön kanssa. Mikään aikalaisasiakirja tai haastateltu henkilö ei osannut antaa vastausta tähän kysymykseen. Vaihtoehtoisia selityksiä on kaksi. Yhtäältä Kekkosen kirje voi olla vastaus *sekä* Kiviojan *että* Rahkon kirjeisiin. Tämän mukaan Rahko sitten keskusteli Kiviojan kanssa yhteisestä kannasta. Vaihtoehtoisesti Kekkonen valitsi keskustelukumppanikseen Rahkon, kun keskustelu kääntyi erityisen luottamukselliseksi. Kiviojan asemaan keskustelukumppanina on saattanut vaikuttaa myös se, että Kivioja lähetti jo 17.5.1956 – siis kapinallisten asian armahduskäsittelyn aikana – oikeuskanslerille kantelun, jossa hän vaati oikeuskansleria tekemään asianmukaiset toimenpiteet vääränvalantekijät kuulustellutta ja Kiviojan mukaan väärään lausumaan syyllistynyttä rikospoliisikeskuksen ylikonstaapelia vastaan.[481] Tämä sivujuonne ei ollut omiaan luomaan armahdukselle otollista ilmapiiriä valtionhallinnossa. Joka tapauksessa Kivioja ja Rahko olivat jatkuvasti tekemisissä toistensa kanssa eri tehtävissä ja epäilemättä keskustelivat keskenään prosessin eri vaiheissa.

Alkuperäinen 30.6.1956 päivätty kirje on kokonaisuudessaan seuraava[482]:

481 Oikeuskanslerin viraston kirjelmä 16.11.1956 Oulun läänin poliisitarkastajalle. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto. Maininta kirjeestä on säilynyt Oulun lääninhallituksen päätöksessä 5042-C 23.12.1957.

482 Osan sen sisällöstä on aikaisemmin julkaissut kalajokinen Erkki Aho blogikirjoituksessaan vuonna 2013.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Minulle ovat tulleet Kalajoen miesten armonanomukset ja monet puoltavat lausunnot sekä korkeimman oikeuden hylkäävä lausunto. Luulin, että asia olisi selvempi ja mieleni teki armahtaa, mutta asiaan on tullut mutkia. Kaikissa lausunnoissa korostetaan, kuten Kalajoen paik. osastonkin, että tuomitut ovat olleet nuhteettomia ja esimerkillisiä nuorukaisia, joissa ei ole ollut ennen moitteen sijaan. Rikosrekisteri osoittaa kuitenkin, että A Rahkola on tuomittu 1949 juopumuksesta ja virkamiehen vastustamisesta 5 kk vank. (ehdollinen) ja molemmat Myllylät v. 1954 mm. viinankeitosta.
>
> Lisäksi on nyt huomioon otettava, että yleislakon vuoksi tuomitaan kai satoja miehiä poliisin vastustamisesta ja kaikki nämä pyytävät armoa. Jos Kalajoen asiassa armahdetaan vastaavanlaisesta tuomiosta, niin ovet ovat auki ja pahasti! Olen sitä mieltä, että tuomiot ovat kohtuuttomat ja armo paikallaan, mutta tilanne on mutkistunut. Haluan kuulla mielipiteesi. Tämä on luottamuksellinen kirje Sinulle. Ehkä Sinulla on aikaa panna pari riviä paperille.
> Hyvää kesää toivottaen Sinulle ja perheellesi.
> Ystäväsi Urho Kekkonen.[483]

Kirjeen ”paikallisosasto” voi viitata joko maalaisliiton tai nuorisoseuran paikallisosastoon. Rahkon kohdalla maalaisliiton paikallisosasto olisi luontevampi. Lausuntoa ei etsinnöistä huolimatta ole löytynyt.[484] Kekkosen kirjoituksessa on kuitenkin myös muita epäselvyyksiä. Jännite kalajokisten antamien lausuntojen ja rikosrekisterin kertoman välillä oli kalajokisten asialle epäedullinen. Se ei kuitenkaan ole ongelmattomasti kirjattu. Ensinnäkin Kekkonen väittää, että miehet olisivat olleet kalajokisten lausuntojen mukaan kaikin puolin nuhteettomia ja esimerkillisiä nuorukaisia ja vasta rikosrekisteriä tutkimalla totuus olisi paljastu-

483 Kirje Urho Kekkoselta Uuno Rahkolle 30.6.1954. Alkuperäinen kappale, joka on Rahkon perikunnan hallussa Kalajoella. Helena Rahkon mukaan tämä kappale kirjeestä ei ole aikaisemmin ollut tutkijoiden käytössä.

484 Kalajoen maalaisliiton paikallisyhdistyksen pöytäkirjat löytyivät vuosilta 1938–1955 ja niissä ei ole mainintoja kapinoista. Viimeinen maininta koskee Rahkon ehdokkuutta Kekkosen valitsijamieheksi. Vuosien 1956–1973 paperit ovat kadoksissa. Koska Kekkoselle tehty armahduskirje toimitettiin hänelle keväällä 1956, tuota kirjettä koskeva päätös lienee kadonneissa papereissa. Kiitän Raili Myllylää asian selvittämisestä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nut. Kuitenkin jo edellä käsitelty kirkkoneuvoston valituskirje tuo esiin, että mukana tuomituissa oli muitakin kuin ensikertalaisia. He kirjoittavat asian niin pehmeästi kuin voivat toteamalla ”melkein kaikkien” olevan ensi kertaa tuomittuja. Voidaan toki pohtia, olisiko suurempi avoimuus tässä palvellut kapinallisten asemaa, koska heidän on täytynyt tietää korkeimman oikeuden virkamiesten tarkistavan rikosrekisterit ja muut samankaltaiset asiat. Ilmeisesti Kekkonen ei tässä kohden halunnut nostaa esille kirkkoneuvoston mainitsemaa varaumaa, tai ei ollut lukenut (tai luetuttanut) asiakirjaa tarpeellisen huolellisesti. Toiseksi presidentti ajatteli tekevänsä päätöksen kaikista Kalajoen kapinaan ja vääränvalanjuttuun osallistuneista kerralla (joskin yksittäisinä päätöksinä). Yhden miehen ehdollinen vankeus vuodelta 1949 ja kahden miehen tuoreemmat pontikkatuomiot kuitenkin estivät kaikkien ryhmään kuuluneiden armahtamisen yksilöinä. Epäselväksi jää, miksi hän ei voinut armahtaa yksitellen muita kuin aikaisemmin tuomittuja miehiä, kun kerran tuomiot olivat hänen arvionsa mukaan kohtuuttomat.

Kolmanneksi hän otti punninnassaan huomioon vuoden 1953 tapahtumien jälkeisestä yleislakosta seuranneet oikeudenkäynnit. Maaliskuun alussa 1956[485] alkanut yleislakko kesti vain reilut pari viikkoa (19 vuorokautta), mutta siinäkin ajassa lakkolaiset ehtivät tehdä lukuisia kapinan määritelmän täyttäviä tekoja. Raastuvanoikeudet tuomitsivat ensimmäiset yleislakosta aiheutuneet tuomiot nopeaan tahtiin maalis-toukokuussa 1956. Nämä eivät kuitenkaan olleet kapinatuomioita, vaan erilaisia muita rikoksia alkaen ”meteliin syyllistymisestä”. Kapinasyytteitä raastuvanoikeudet alkoivat käsitellä vasta elokuun alussa 1956 ja useimmat tuomiot tulivat saman vuoden joulukuussa. Turussa raastuvanoikeus tuomitsi kapinasta kahdeksantoista miestä, joista kymmenen sai tuomionsa ehdollisena. Tuomioita annettiin muistakin kuin kapinoinnista. Pisimmät tuomiot olivat vuosi ja kuusi kuukautta kahdella syytetyllä, joista toinen oli syyllistynyt myös virkamiehen vastustamiseen, mutta tyypillisin tuomio oli seitsemän kuukautta. Raskaimmat tuomiot saivat vartiointijaoston johtajat, jotka olivat vastuussa poliisien kanssa käydyis-

485 Yleislakko ja Kekkosen virkaanastuminen olivat kuitenkin asiallisesti ja sisällöllisesti toisistaan riippumattomia. Mertanen 2004.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tä kahakoista. Helsingistä raastuvanoikeus löysi yhden kapinallisen. Muualla maassa – muun muassa Jyväskylässä – kapinapykälän käyttöä harkittiin, mutta siitä luovuttiin harkinnan jälkeen.

Yleislakosta aiheutuvat kapinasyytteet ja -tuomiot olivat Kekkosen mielessä, kun hän kirjoitti Rahkolle kesäkuussa 1956. Kuitenkaan Suomessa ei vielä tuolloin ollut yhtään tuomittua yleislakkolaista. Esitutkinnat olivat kesken. Tuomioistuimen käsittelyt olivat elokuussa. Niinpä Kekkosen vetoaminen siihen, että Kalajoen ”kapinallisten” (tässä vaiheessa siis enää useimpien tuomittujen osalta virkamiesten vastustajien) armahduksesta tulisi ennakkotapaus, oli tulevien tapahtumien ennakointia. Kekkonen ei voinut vielä kirjoittaessaan tietää, mistä yleislakkolaiset tultaisiin tuomitsemaan, vaikka hän juristina ja muutenkin tuomioistuinten toimintaa yleislakkoon liittyneiden kapinatapahtumien yhteydessä tarkkaan seuranneena saattoikin sitä ennakoida aikaisemman oikeuskäytännön valossa.

Mitä taas tulee kapinan käsittelyyn ylemmissä oikeusasteissa, kalajokiset ja turkulaiset olivat jälleen eri asemissa. Kalajokisten asiaa edustivat yhteisön eliitistä kirkkoherra ja kunnallisneuvos, siis kirkollinen ja maallinen valta, joilla molemmilla oli poliittinen yhteys maalaisliittoon. Edusmiesten hartiat olivat siis paikallisesti leveät mutta kansallisesti kapeat: ainoa valttikortti kansallisella tasolla oli yhteys Kekkoseen, mutta tämäkin yhteys aktivoitui toden teolla vasta kun Kekkonen tuli nimitetyksi presidentiksi. Kekkosen pääministeriaikana tapahtuneesta yhteistyöstä ei nimittäin ole dokumentteja. Sen paremmin Kivioja kuin Rahkokaan tai muu kalajokinen maalaisliittolainen poliitikko ei toiminut Kekkosen valitsijamiehenä vuoden 1956 presidentinvaaleissa, joten välitöntä päivänpoliittista yhteyttä ennen presidentiksi valintaa ei heidän välillään ollut.

Turun kapinallisten puolesta puhui organisoitu ammattiliike. Vuoden 1957 alkupuolella SAK toimi aktiivisesti kapinallisten armahtamisen edistämiseksi. Eduskunta-aloitteita saatiin aikaiseksi jo helmikuussa ja hallituksen esitys toukokuun alussa 1957. Muutaman mutkan jälkeen eduskunta hyväksyi armahduslain 12.6.1957 ja armahti kaikki alle vuoden tuomion saaneet. Käytännössä tämä tarkoitti Turun kapinallisille sitä, että seitsemän kahdeksastatoista jäi armahduslain ulkopuolelle tuo-

https://doi.org/10.21435/ha.152

mion pituuden takia, minkä ohella kaksi jäi armahtamatta muista syistä. Kekkoselta anottiin armoa lopuillekin Turun kapinallisille loppusyksystä 1957, mutta joulukuussa 1957 hän hylkäsi anomukset. Huhtikuussa 1958 Kekkonen arvioi tuomioita istutun riittävästi ja armahti kaikki seitsemän tuomittua keskimäärin parin kuukauden istumisen jälkeen. Näin hän menetteli ilmeisesti aikaisemman suunnitelmansa mukaisesti istutettuaan kapinallisia hetken aikaa muille varoitukseksi. Muilla kuin kapinaperusteilla yli vuoden tuomioihin tuomittuja Kekkonen armahti vaihtelevasti: mitä selkeämmin rikoksessa oli kyse yksinomaan lakosta, sitä varmemmin ja aikaisemmin hän armahti.[486]

Armonanomuksiin liittyvät asiakirjat vuodelta 1956 on sisäasiainministeriössä hävitetty, joten epäselväksi jää, mitä kalajokisten armahduksille tapahtui. Anomusasiakirjojen sijasta arkistossa on säilynyt vaaleanpunaisia irtokortteja, jotka on täytetty kustakin armahdusta hakeneesta. Kapinallisten kortit olivat numeroilla 293–296, mutta osan kortit ovat vuosien mittaan kadonneet. Säilyneet kapinallisten kortit ovat suurin piirtein samanlaisia, mutta Pauli Alhon kortissa on muita enemmän tietoja. Korkein oikeus on saanut presidentin lausuntopyynnön 15.5.1956 ja vastannut siihen 15.6.1956. Kesäkuun lopussa 29.6.1956 kortissa on maininta ”poistettu listalta” – siis jo ennen Kekkosen kirjettä Uuno Rahkolle. Antti Myllylän kohdalla on hiukan eri päivät, mutta sama maininta listalta poistosta.[487] Janne Siipolan asia on ilmeisesti käsitelty erillisenä, sillä sen diaarinumero poikkeaa muista. Hänen anomuksensa on saapunut vasta 16.11.1956, ja jo viikkoa myöhemmin 23.11.1956 se on käsitelty ja hylätty.[488]

Lopulta armahdusten käsittelyyn tulee vielä yksi käänteentekevä tapahtuma. Kekkonen nimittäin armahti ainakin yhden miehistä Rahkon suosituksesta. Saatuaan edellä käsitellyn kirjeen Kekkoselta Rahko vastasi siihen kolmisivuisella kirjeellä, joka löytyy Urho Kekkosen arkistosta. Rahkon vastaus Kekkosen 30.6.1956 päiväämään kirjeeseen on päivätty 5.7.1956, joten hän on siis ehtinyt päivän tai kaksi miettiä vastaustaan. Se

486 Mertanen 2004, 320 ja useita muita kohtia.

487 Pauli Alho Armo D 294; Antti Myllylä Armo D 295. Samalla tavalla myös Aaro Rahkola Armo D 293. Sisäasiainministeriön arkisto.

488 Siipola Armo D. 889. Asia on saatettu Siipolalle tiedoksi oikeusministeriön kirjeellä 3422.

https://doi.org/10.21435/ha.152

oli Kekkosen kirjoittamaan nähden myötäkarvainen, mutta pysyi samalla tiukasti armahdusta toivovassa kannassaan. Selityksenä rikoksia koskevien tietojen salaamiseen Rahko kertoi, että paikallisosaston johtokunta ei ollut lausuntoaan kirjoittaessa tietoinen rangaistuksista ja epäili yhden rangaistusmerkinnän oikeellisuutta. Käytännöllisenä ratkaisuna presidentin viestiin sisältyneisiin raskauttaviin tietoihin Rahko jakoi miehet kahteen ryhmään. Hän ehdotti armahdusta nuorille perheenisille Veikko Myllylälle ja Pauli Alholle ja muille lyhennettyä tuomiota. Siipolan ja Ojala-Siipolan hän mainitsi hyviksi ystävikseen ja tapauksesta paljon kärsineiksi, mutta ei uskonut enää voivansa heidän asemaansa vaikuttaa.[489]

Kekkonen näyttää toimineen osin Rahkon ohjeen mukaisesti, sillä hän armahti Pauli Alhon ehdonalaiseen tämän istuttua osan tuomiostaan.[490] Kekkosen armahduskirje on säilynyt Kalajoella.[491] Kekkosen päätöstä ei ole päivätty, mutta sen sisältö on selkeä. Siinä Alho määrätään päästettäväksi ehdonalaiseen vapauteen koetusajalla. Häntä ei siis kokonaan armahdeta, mutta vankilan ovet avautuivat ja mies tuli välittömästi kotiin. Asiasta on säilynyt kaksi lehtileikettä, jotka on päivätty 15.8.1956, mutta lehtien nimeä ei leikkeissä mainita. Leikkeissä on sama teksti, joka kertoo, että presidentti on armahtanut Pauli Alhon noin kolmen kuukauden tuomion istumisen jälkeen. Juttua varten on haastateltu Kalajoelle Närhisen jälkeen nimismieheksi tullutta Esko Heiskasta. Hän kertoi, että Alho on vapautettu armahdettuna, mutta muiden miesten armahduksista ei ole tietoa. Hän kuitenkin pohti, että on Alhon armahduksen jälkeen luultavaa, että toisetkin armahdetaan, kun tuomioita on istuttu kolme kuukautta. Tällöin armahduksen saisivat Rahkola ja molemmat Myllylät. Tästä lehti teki johtopäätöksen, että presidentti armahtaa kaikki kapinalliset ja että ratkaisevassa asemassa tässä oli armahdusanomus, johon "oli kirjoittanut suuri osa Kalajoen pitäjän täysi-ikäisestä ja kansalaisluottamusta nauttivasta väestöstä. Mainittakoon, että mm. kirkkoneuvosto kokonaisuudessaan allekirjoitti armahdus-

489 Uuno Rahkon kirje Kekkoselle 5.7.1956. UKK.

490 Tämän kappaleen tiedot ja asiakirjat toimittanut henkilö ei halua nimeään mainittavan tässä yhteydessä.

491 Olen pitänyt sitä kädessäni mutta minulla ei ollut mahdollisuutta ottaa siitä kuvaa. Armahduskirje on Alhon omaisen hallussa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

anomuksen". Yrityksistä huolimatta ei saatu selvyyttä kysymykseen, armahtiko Kekkonen lopulta kaikki. Ehkä luotettavimman muiston asiasta kertoi rovasti Vilho Kivioja radiohaastattelussa vuonna 1970. Kiviojan mukaan Kekkonen armahti vain tuomituista nuorimman, mutta haastattelussa on joitakin asiavirheitä, mikä heittää vähäisen varjon Kiviojan sinänsä poikkeuksellisen hyvän muistin uskottavuudelle.[492]

Kolme kertaa kiellon päälle

Armahdushakemusten epäonnistuminen tuntui armahdusta ajaneista kalajokisista epäoikeudenmukaiselta. Periksi he eivät kuitenkaan antaneet – tai ainakaan periksi ei antanut kirkkoherra Kivioja, joka ajoi asiaa laajalti tunnetulla jääräpäisyydellään myös sen jälkeen, kun Kekkonen oli tehnyt päätöksensä olla armahtamatta kalajokisia. Hän ei jättänyt kiveä kääntämättä eikä mahdollisuutta käyttämättä asian eteenpäin viemiseksi. Varsinaisiin tapahtumaketjut aiheuttaneisiin asioihin – kapinaan ja väärään valaan – ei enää ollut mahdollista valituksella puuttua niiden tultua loppuun käsitellyksi, joten Kivioja kiinnitti huomionsa syyttäjän ja poliisin toimintaan.

Poliisien toiminta kapinakuulustelujen yhteydessä aiheutti melkoisen jälkipyykin vielä varsinaisten syytteiden oikeuskäsittelyiden jälkeen. Kivioja kanteli poliisin toiminnasta vääränvalantekijöiden kuulusteluissa muun muassa lääninhallitukselle, oikeuskanslerille ja eduskunnan oikeusasiamiehelle, minkä ohella hän vielä kirjoitti maaherralle suorasukaisen kirjeen, jossa valotti näkemyksiään maaherran arviointikyvystä. Prosessi alkoi alkukesästä 1957 lääninhallitukseen tehdystä valituksesta ja päättyi kesällä 1958 eduskunnan oikeusasiamiehen päätökseen. Ytimeltään kysymys oli "hyljättävästä" kuulustelutavasta, todistajan väärästä valasta sekä kuulustelutodistajan puuttumisesta kuulustelutilanteessa.

492 Toimittaja Tapio Hanhinevan tekemä haastattelu 1970 nimeltään *Keisarin lautamies*. Iida Isokäännän tekemä nauhoitus. Kalajoen kotiseutuyhdistyksen kokoelma. Virheitä on useita. Niistä tärkein on se, että hän toteaa asiantuntija-asiakirjojen olleen vasta korkeimman oikeuden käytössä, kun ne olivat jo Vaasan hovioikeudessa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Prosessi alkoi, kun Kivioja jätti kesäkuun alkupuolella 1957 aiheesta kantelun lääninhallitukselle. Sen taakse hän hankki kirkkoneuvoston puoltavan kannan. Lääninhallituksen päätöksessä väitetään, että valitus oli jätetty 15.6.1957. Päiväys oli kuitenkin väärä, mistä Kivioja myöhemmin kanteli oikeuskanslerille.[493] Asiaansa vauhdittaakseen Kivioja nimittäin lähetti kantelukirjeen Kekkoselle, joka on päivätty jo 11.6.1957, joka Kiviojan mielestä oli myös valituksen oikea päivä. Kantelussaan hän vetosi perusteluinaan Jumalan sanaan, Hallitusmuodon 5. §:ään sekä omaantuntoonsa ja ilmoitti syytteeseenpanoa varten poliisin tekemistä virheistä.[494] Kekkonen laittoikin asian käsittelyyn vauhtia omia kanaviaan pitkin. Poliisi tutki asiaa lääninhallituksessa syksyllä 1957. Komisario Antikainen kuulusteli Kiviojan 10.10.1957.[495] Pari päivää myöhemmin Kivioja vielä vauhditti asiaa maaherra Määtälle lähettämällään yksityiskirjeellä.[496]

Oulun lääninhallitus antoi päätöksensä juuri ennen joulua 23.12.1957. Sen päätöksessä todettiin lyhyen todistelun jälkeen ”ettei kantelukirjelmässä esitetyissä väittämissä ole perää”.[497] Päätöksen allekirjoittanut Maaherra Kalle Määttä lausui poliisin toiminnasta seuraavasti:

> Lääninhallitus on tämän kantelun tutkinut, ja koska asiassa suoritetuissa hyvin perusteellisissa tutkimuksissa ei ole käynyt ilmi, että kantelukirjelmässä väitettyjä rikoksia ja laiminlyöntejä olisi tapahtunut tai että mitään sopimatonta tai hyljättävää kuulustelutapaa poliisikuulusteluissa olisi noudatettu, lääninhallitus katsoo, ettei Kalajoen kirkkoherra rovasti Vilho H. Kiviojan kantelu anna aihetta enempiin toimenpiteisiin lääninhallituksen taholta.[498]

493 Kiviojan kirje oikeuskanslerille 14.3.1963. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.
494 Kiviojan kirje Kekkoselle 11.6.1957. Hallitusmuodon 5. § toteaa kansalaisten olevan yhdenvertaisia lain edessä. UKK.
495 Kiviojan kirje oikeuskanslerille 14.3.1963. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.
496 Kiviojan kirje Kalle Määtälle 12.10.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.
497 Oulun lääninhallituksen päätös n:o 5042 – C, 19.294/32.0.57. Päätös tehty 23.12.1957. Toimitettu Kiviojalle 7.1.1958. Kalajoen seurakunnan arkisto.
498 Oulun lääninhallituksen päätös n:o 5042 – C, 19.294/32.0.57. Toimitettu Kiviojalle 7.1.1958. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kiviojan kantelusta ei seurannut haittaa myöskään siinä syytetyille virkamiehille, sillä heidän uransa jatkuivat entisellään tai nousujohteisina.

Kivioja suhtautui epäilevästi lääninhallituksen kykyyn tutkia lääninpoliisin toimintaa ja hän jatkoi kamppailua asiasta muilla foorumeilla. Kun lääninhallitus, jonka Kivioja arvioi kapinan käsittelyn kannalta jääviksi, ei löytänyt rikospoliisikeskuksen poliisin toiminnasta huomautettavaa, Kivioja kääntyi oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen puoleen. Tähän hänellä oli neljän kapinallisen (Aaro Rahkolan, Pauli Alhon, Pentti Sauvolan ja Veikko Myllylän) valtakirjat. Mukana ei enää ollut Heikki Alhoa, Erkki Jutilaa, Antti Myllylää tai Janne Siipolaa, mikä osaltaan kertoo siitä, että miehet halusivat jo jatkaa elämäänsä.

Prosessiin liittyvät asiakirjat ovat pääosin säilyneet eduskunnan oikeusasiamiehen arkistossa. Joitakin valitusasiakirjoja on palautettu oikeuskanslerin virastosta lähettäjille, eikä niitä ole käytettävissä tätä tutkimusta varten. Oikeuskanslerin virasto on lähettänyt sinne toimitetut asiakirjat (tai ainakin osan niistä) oikeusasiamiehen virastoon.[499] Varsinainen käsittely on tehty oikeusasiamiehen virastossa: oikeuskansleri ja oikeusasiamies lienevät tehneen päätöksen työnjaosta, koska asiakirjat toimitettiin molemmille. Eduskunnan oikeusasiamiehen ja lääninhallituksen päätökset prosessin eri vaiheista puolestaan löytyvät Kalajoen seurakunnan arkistosta Kiviojan keräämästä Kalajoen kapinaa koskevasta kokoelmasta.

Prosessi alkoi eduskunnan oikeusasiamiehelle 4.2.1958 saapuneella kantelulla, jossa kantelijat kyseenalaistivat poliisitarkastaja Saarisen jäävittömyyden käsitellä lääninhallituksessa ollutta Kiviojan valitusta ja vaativat rankaisemaan ylikonstaapeli Helanderia väkivaltaisesta käytöksestä kuulusteltavaa kohtaan. Kantelijat myös toistivat aikaisemman väitteensä Kalajoen kihlakunnanoikeuden pöytäkirjaan jälkikäteen tehdystä lisäyksestä. Jo seuraavana päivänä asian hoidettavakseen ottanut eduskunnan oikeusasiamies pyysi lääninhallituksesta asiakirjat, jotka saapuivat 13.2.1958. Vajaata viikkoa myöhemmin asiakirjanippuun lisättiin oikeus-

499 Minulla ei ollut pääsyä arkistoon, mutta eduskunnan apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin pyysi arkistovirkailijaa keräämään tarvittavat asiakirjat ja kopioimaan ne minulle. Sain kopiot hänen sihteeriltään kirjekuoressa. En tiedä, missä osastossa oikeusasiamiehen arkistoa alkuperäiset asiakirjat ovat.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kanslerivirastoon toimitetut asiakirjat. Lisäksi eduskunnan oikeusasiamies pyysi kirjalliset lausunnot tuomari Valanteelta, lääninhallituksen poliisitarkastaja Teuvo Saariselta ja ylikonstaapeli Kalle Helanderilla. Mainitut henkilöt toimittivat nämä lausunnot kesäkuun alussa 1958.[500]

Kukaan valituksen kohteena olleista ei havainnut toiminnassaan huomautettavaa. Valanne arvioi toimintansa lain mukaiseksi ja totesi muunlaisen toiminnan rikkovan lakia. Pöytäkirjaan tehdyt muutokset hän määritteli asianmukaisiksi tarkistuksiksi ja prosessin kannalta joka tapauksessa vähämerkityksellisiksi, sillä muutoksilla ei ollut ”asiaanvaikuttavaa merkitystä”.[501] Saarinen selvitti omassa kertomuksessaan ylikonstaapeli Helanderin toimintaa ja arvioi omaa esteettömyyttään. Hän totesi poliisin sisäisessä tutkinnassa havaitun, että Helander oli kuulustelussa menetellyt asiattomasti ja että ”Helanderia on asiasta vakavassa puhuttelussa ojentavassa mielessä esimiestensä toimesta nuhdeltu”. Enempiin toimenpiteisiin ei asiassa ole poliisin arvioinnissa ollut syytä. Omalta osaltaan Saarinen arvioi olleensa esteetön toimimaan lääninhallituksen esittelijänä asiassa.[502] Samalla tavalla arvioi Helander omaa toimintaansa. Hän myönsi ojentaneensa Pauli Alhoa sekä sanoin että teoin, koska Alhon käytös oli ollut asiatonta ja ylimielistä. Väitettyä herjaavaa puhetta hän ei kuitenkaan myöntänyt tapahtuneen.[503]

Eduskunnan oikeusasiamies tuli ratkaisuissaan samankaltaisiin lopputuloksiin kuin muut viranomaiset aikaisemmin.[504] Hän havaitsi pieniä prosessivirheitä ja poliisille sopimatonta käytöstä kuulustelutilanteessa, mutta arvioi nämä virheet niin vähäiseksi, ettei niillä ollut merkitystä kapinaan ja väärään valaan liittyvien oikeusprosessien tai virkasyytteiden nostamisen kannalta. Poliisin epäasiallista toimintaa

500 Kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle 31.1.1958, saapunut 4.2.1958; Oikeusasiamiehen toimiston kirje Oulun lääninhallitukselle 5.2.1958; Oulun lääninhallituksen saatekirje ja asiakirjat, päivätty 11.2.1958 Oulussa; Oikeuskanslerin viraston saatekirje 18.2.1958, jossa kerrotaan oikeusasiamiehen tilanneen asiakirjat puhelimitse. Kaikki eduskunnan oikeusasiamiehen arkistosta.

501 Tuomari Matti Valanteen lausunto eduskunnan oikeusasiamiehelle 25.3.1958. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

502 Poliisitarkastaja Teuvo Saarisen lausunto eduskunnan oikeusasiamiehelle 2.6.1958. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

503 Ylikonstaapeli Kalle Helanderin lausunto eduskunnan oikeusasiamiehelle 2.6.1958. Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

504 Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 10.6.1958. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

hän ei arvioinut niin merkittäväksi, että syyteraja olisi ylitetty, vaan se arvioi suullisen nuhtelun riittävän rangaistukseksi. Niinpä valituksessa mainituista asioista ei ollut syytä nostaa syytteitä. Saatuaan eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksen Kivioja valitti välittömästi sen eräästä sanamuodosta. Eduskunnan oikeusasiamies vastasi myös tähän Kiviojan kirjoitusvirheitä koskevaan kanteluun. Lyhyen päätöksensä lopuksi oikeusasiamies vielä erikseen toteaa asian olevan jo tutkittu antaen selkeästi ymmärtää, että kirjeenvaihtoa ei olisi syytä jatkaa.[505]

Kivioja ei lopettanut vielä tähänkään. Ikään kuin ennakoiden eduskunnan oikeusasiamiehen kielteistä päätöstä Kivioja oli yhteydessä puoluetoveriinsa, kansanedustaja Veikko Vennamoon ajatuksella, että Kalajoen kapinasta tehtäisiin eduskuntakysymys. Toisin kuin Kalajoella on muisteltu, kyse ei siis ollut vähintään kahdenkymmenen kansanedustajan tekemästä välikysymyksestä vaan yksittäisen kansanedustajan tekemästä kirjallisesta kansanedustajan kysymyksestä. Ilmeisesti ajatus oli, että Vennamo olisi kysymyksen tehnyt. Vennamo väisti itse asian ilmoittamalla 5.6.1958 – siis viisi päivää ennen oikeusasiamiehen päätöstä – kirjallisen kysymyksen olevan mahdoton, koska eduskunta oli jo hajotettu.[506]

Tammikuussa 1959 Kivioja otti uudestaan yhteyttä Veikko Vennamoon ja toivoi Kalajoen kapinan nostettavan esille eduskunnan budjettikeskustelun yhteydessä.[507] Tämäkään ehdotus ei tuottanut toivottua tulosta: muutenkin Vennamo oli tuossa vaiheessa jo maalaisliittolaisen politiikan marginaalissa. Asemansa maalaisliitossa menettäneenä hän oli parhaillaan perustamassa Suomen Pientalonpoikien Puoluetta (myöhemmin Suomen Maaseudun Puolue, SMP). Siten hänen mahdollisuutensa edistää kapinasyytteiden purkamista eduskunnan isossa salissa käytävällä keskustelulla olivat mitättömät. Viimeisen kerran Kivioja kirjoitti asiasta oikeuskanslerille niinkin myöhään kuin 1963, mutta tuossa kirjeessä kapina oli jo sivuosassa: sen pääteemana oli yhteiskunnallinen

505 Eduskunnan oikeusasiamiehen kirje nro 1206 Kiviojalle 4.7.1958. Kiviojan kirje oikeusasiamiehelle on päivätty 14.6.1958. Kalajoen seurakunnan arkisto.

506 Vennamon kirje Kiviojalle 5.6.1958. Kalajoen seurakunnan arkisto. Kiviojan kirjettä Vennamolle ei ole löytynyt.

507 Kiviojan kirje Veikko Vennamolle 12.1.1959. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

rappio, joka kiteytyi kansalaisten asiattomaan käyttäytymiseen ja virkamiesten heikkouteen.[508]

Kiviojan toiminta armahdusesityksen hylkäämisen jälkeen on esimerkki siitä, kuinka monta kanavaa Suomen oikeusjärjestelmässä ja poliittisessa järjestelmässä on käytettävissä asiansa osaavalla henkilöllä. Kivioja ei saavuttanut valituksillaan tavoitteitaan. Historiallisen mikrososiologian kannalta Kiviojan ponnistelut kuitenkin tuottivat monta merkittävää johtolankaa, jotka osaltaan auttavat kapinaan liittyvän tapahtumaketjun analysoinnissa.

Säröjä yhteisössä

Edellä kerrotusta syntyy vaikutelma yhtenäisestä pitäjästä, joka yksimielisesti seisoi kapinasta ja väärästä valasta syytettyjen tukena vuosina 1953–1956, aina nuorisoseurantalon pihan kahakasta presidentille tehtyyn valitukseen saakka. Vaikutelma onkin monella tapaa perusteltu tähän asti käytettyjen lähteiden valossa. Kalajokisten enemmistö ei nähnyt nuorisoseuralaisten toiminnassa sen enempää moitittavaa ja arvioi viranomaisten tuomiovallankäytön kohtuuttomaksi asian vakavuuteen nähden. Sakot ja ehdolliset vankeudet virkamiesten vastustamisesta kalajokiset olisivat hyväksyneet, mutta kapinasyytteet ja -tuomiot olivat heidän oikeudentajunsa vastaisia. Samalla tavalla kuntalaiset eivät voineet hyväksyä yhteisössä yleisesti kunnialliseksi katsottujen miesten tuomitsemista väärästä valasta – osin riippumatta siitä, olivatko miehet siihen syyllistyneet vai eivät.

Yhteistä näkemystä eivät horjuttaneet puolue- tai kyläpoliittiset tekijät tai kunnallis- ja kirkollispoliittiset näkökannat. Eliitin jäsenet olivat kapinallisten puolella valtalähteestään riippumatta. Kalajokea voi tässä asiassa pitää korkean luottamuksen yhdyskuntana, jossa vastuullisessa asemassa olevat henkilöt tunsivat toistensa näkemykset ja sovittivat ne yhteen tässä nimenomaisessa kysymyksessä. Kuntalaisten asenteista on vaikeampi saada kattavaa kuvaa. Jotakin kuitenkin kertoo edellä mainit-

508 Kiviojan kirje oikeuskanslerille 14.3.1963. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tu 800 hengen armahdusadressi. Samaan suuntaan vaikuttaa myös se, että eräiden kapinassa mukana olleiden poliittinen kanta (vasemmistolaisuus) tai mahdolliset muut elämäntapaan liittyvät asiat eivät vaikuttaneet yhteisymmärrykseen. Yhteisön sisäinen yhteisymmärrys tai sen vaatimus peitti alleen mahdolliset jännitteet.

Yhteisymmärryksessä oli kuitenkin muutama särö, joihin on tulkinnan tasapainoisuuden vuoksi syytä kohdentaa jonkin verran huomiota. Ensimmäinen on pieni johtolanka, joka mainitaan suojelupoliisin raportissa Urho Kekkosen Kalajoen nuorisoseurantalolla 25.1.1954 pitämästä puheesta liittyen eduskuntavaalikampanjaansa. Paikalla ollut suojelupoliisi nimittäin raportoi, että tilaisuuden jälkeen kymmenkunta miestä, jotka olivat suojelupoliisin etsivän arvion mukaan isäntiä, olivat alkaneet riidellä kovaäänisesti yksimielisyyden vaatimuksesta. Eniten äänessä ollut isäntä ”sätti toisia Kalajoen olevan kummallinen pitäjä siinä, että täällä vain yksi ajattelee ja toiset myötäilee”.[509] Tällä puhuja viittasi siihen, että pitäjässä kunnioitetaan esivaltaa myös tilanteessa, jossa vastaan panemiselle ja -sanomiselle olisi paikkansa. Suojelupoliisi ei kuitenkaan tehnyt pidemmälle meneviä johtopäätöksiä. Mahdollista kuitenkin on, että isäntien kannanotot liittyivät ajankohtaiseen kapinakäsittelyyn.

Toinen johtolanka koskee todistajien näkemyksiä. Nuorisoseuran talon pihan tapahtumilla oli monta todistajaa, ja talvella 1953–1954 moni kalajokinen joutuikin poliisin kuultavaksi todistajana. Kello oli kuitenkin kahakan aikaan jo 22.30, ilta oli pimeä ja valaistus vähäinen, ja tapahtumat moniselitteisiä. Tämän ohella monella todistajaksi haastetulla oli erilaisia lojaliteetteja, jotka vaikuttivat siihen, mitä oli tarpeen muistaa tai kuulusteluissa painottaa. Poliisin intressissä oli saada aikaiseksi kuulustelujen pohjalta pitävä syyte, mikä saattoi jossakin määrin vaikuttaa sen menettelytapoihin yksittäisissä kuulusteluissa. Ylitulkintaa olisi kuitenkin väittää, että poliisi olisi tietoisesti ja tavoitteellisesti ajanut kahakkaan liittyvän sinänsä kiistattoman virkamiehen vastustamisen muuttamista kapinasyytteeksi keräämällä kapinasyytettä tukevaa aineistoa ja sivuuttamalla sitä kumoavia tietoja. Valantehneellä todistajalla oli

509 Suojelupoliisin ilmoitus 29.1.1954/Piiritoimiston numero 38/54/ 244/29.1./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341, Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

puolestaan totuudessa pysymisen velvollisuus ja jos todistajien lausunnot olivat kovin ristiriitaisia, esiin nousisi kysymys todistajan luotettavuudesta. Sosiaalinen paine todistaa muiden kanssa samalla tavalla oli merkittävä sekä poliisien ryhmässä että tansseissa olleiden joukossa.[510]

Kaikkineen pitäjässä oli jännitteinen tila. *Uusi Kuvalehti* kuvasi Kalajoen tunnelmia helmikuulta 1954 seuraavasti:

> Rauha ei ole vielä palautunut. Viranomaisten taholta on annettu ymmärtää, että juttua kaikkine haarautumineen edelleenkin pengotaan. Ihmiset, jotka markkinailtana sattuivat olemaan Nuorisoseuralla, pelkäävät kuulustelijoita. Kukaan ei tahtoisi joutua oikeuspaikalle todistamaan, koska pelätään painostusta ja syytteitä väärästä valasta. Ja mitä pimeässä, metelöinnin rytäkässä on muutamina sekunteina tapahtunut, sitä on peräti vaikeata jälkeenpäin ihan tarkalleen kuvata.[511]

Erityisen hankalassa asemassa olivat ne todistajat, jotka syystä tai toisesta muistivat kapinan tapahtumat prosessin eri vaiheissa eri tavoin. Kirkkoneuvoston mukaan työnsä hyvin osanneet poliisit kannustivat todistajia kertomaan nuorisoseurantalon pihan tapahtumista muun muassa vetoamalla siihen, että muut kuulusteltavat olivat jo asiasta kertoneet ja vaikenemalla kuulusteltava poikkeaisi totuudesta. Tässä jännitteisessä tilanteessa kaikki paikalla olleet tai kuultavaksi kutsutut eivät halunneet todistaa, koska todistus olisi ollut ristiriidassa poliisin ajaman näkemyksen kanssa. Kirkkoneuvosto luettelee asiasta antamassaan lausunnossa nimeltä seitsemän todistajaa, jotka ”jättivät, pimeyden syyksi sanoen, näkemänsä kertomatta, välttääkseen joutumasta syytteeseen väärästä valasta”.[512] Lausuntoon perehtyessä on syytä pitää mielessä, että kirkkoneuvosto on pyrkinyt tällä asiakirjalla edistämään nimenomaan kapinallisten asiaa.

510 Tätä argumenttia myös syyttäjä käytti laajalti, ks. Linnan kirjelmä, jätetty hovioikeudelle 3.3.1954. KO.
511 *Uusi Kuvalehti* 6/1954, 37 (Esa Lumikero).
512 Kirkkoneuvoston kokouksen pöytäkirja 1.5.1956. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kolmas samanaikainen säröjä aiheuttanut asia oli kalajokisen ylikonstaapelin taloudellisiin epäselvyyksiin liittyvä tapahtumasarja. Tapahtuman ydin oli se, että kalajokinen ylikonstaapeli ei ollut hoitanut saamillaan lainhuudatusennakkomaksuilla hänelle kuuluvia tehtäviä ja maksuja tuomioistuimessa, vaan hänen näitä maksuja koskevaan rahankäyttöönsä liittyi epäselvyyttä. Hän ei ollut aktiivisesti osallinen nuorisoseurantalon tapahtumiin kapinailtana, mutta osallistui tutkintaan lukuisten kalajokisten kuulustelijana. Näin väärinkäytös ja kapina kytkeytyivät toisiinsa kalajokisten mielissä ja sanomalehtien palstoilla. Kuten myöhemmin huomataan, myös ylikonstaapeli kytki ne yhteen omissa näkemyksissään.

Tapahtumaketju voidaan selvittää yksityiskohtaisesti kuulustelupöytäkirjojen ja suojelupoliisin raportin perusteella. Kiistatonta on, että ylikonstaapelilta oli jäänyt vuosina 1949–1953 hoitamatta lainhuudatuksia noin 440 000 markan edestä, minkä ohella hän oli käyttänyt hänen haltuunsa edelleen jaettavaksi annettuja perikunnan varoja 57 000 markkaa. Näin ollen koko hänen haltuunsa uskottu summa muiden ihmisten varoja oli noin puoli miljoonaa markkaa, mikä on poliisin noin vuoden palkka. Kiistatonta on myös, että hän oli ottanut vastaan valtuutuksen ja rahat lainhuudatusten hoitamiseen, mutta ei ollut vienyt niitä eteenpäin oikeudessa käsiteltäväksi. Vanhimmat asiat olivat kolme vuotta myöhässä. Perintörahojen osalta kyse oli tavoittamatta jääneiden perikunnan jäsenten osuudesta. Niihin liittyen kiistatonta on, että ylikonstaapeli ei ollut tehnyt sovittuja ilmoituksia ja etsintöjä, mutta pitänyt varat ja käyttänyt ne omiin tarkoituksiinsa. Kaikkiaan tapahtumissa oli asianomistajana mukana 25 henkilöä, joten mitä tulee kuulusteluihin, tapahtuma oli samaa mittakaavaa kuin kapina.

Ylikonstaapeli olisi myös ilman kapinaa joutunut käsittelemään asiaa lähitulevaisuudessa oikeudessa tai muutoin. Asianomaiset olivat nimittäin kovistelleet häntä jo edellisinä vuosina. Asiaa yhä uudestaan häneltä kysyttäessä ylikonstaapeli oli todennut lainhuudatusten olevan hänen puoleltaan kunnossa. Viiveet olivat hänen mukaansa aiheutuneet yksinomaan tuomioistuimen toiminnasta. Kalajokiset olivat luottaneet pitäjässä arvostetun poliisin sanaan, tyytyneet saamaansa selitykseen ja jääneet odottamaan asioiden edistymistä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Asianomaisten epäluuloisuus ylikonstaapelia kohtaan kuitenkin lisääntyi alkusyksyn 1953 mittaan, koska hän oli aktiivisesti vältellyt asianomaisia erilaisissa kohtaamisissa. Mikäli välttely ei ollut mahdollista, hän oli heitä kohdatessaan kieltäytynyt keskustelemasta lainhuudatuksista tai perintörahoista. Lopulta loppusyksystä 1953 yksi lainhuudatuksensa viiveeseen kyllästyneistä asianomaisista selvitti oman asiansa käsittelyvaiheen suoraan tuomioistuimesta. Siten kävi kiistatta ilmi, että lainhuudatusasiat eivät olleet oikeudessa vireillä, vaikka ylikonstaapeli oli näin asianomaisille asian toistuvasti esittänyt ja syyttänyt viiveestä tuomioistuimen prosessien hitautta.

Tapahtumat alkoivat purkautua jo muutamaa päivää ennen kapinatuomioita. Eräät ylikonstaapelin puheet valheelliseksi todenneet asianomistajat olivat yhteydessä nimismieheen 2.1.1954, eli heti vuodenvaihteen jälkeen, mutta muutamaa päivää ennen kihlakunnanoikeuden kapinaistuntoa. Samaten asianomistajat olivat samoihin aikoihin yhteydessä ylikonstaapeliin ja kertoneet tietonsa ja käsityksensä. Tutkintapöytäkirjojen liitteenä on useita ylikonstaapelin tammikuussa 1954 eri asianomaisille lähettämien kirjeiden kopioita, joissa hän selittää asioiden hoidon viipyneen tuomarin muuton takia ja asioiden selkiintyvän kuukaudessa tai kahdessa.[513]

Suojelupoliisi selvitti tapahtumien kulkua Kalajoen kapinan jälkipuinnin yhteydessä. Sen raportin mukaan välittömästi kapinasta annetun kihlakunnanoikeuden tuomion jälkeen erään kapinasta tuomitun ”lähiomainen” oli eräiden muiden asianomistajien kanssa tehnyt nimismiehelle ilmoituksen ylikonstaapelin tekemästä kavalluksesta. Perusteena oli, että ylikonstaapeli ”oli ottanut heiltä lainhuudatusasioita hoidettavakseen, mutta viivyttänyt niitä useita vuosia aina jollakin tekosyyllä siirtäen ne aina seuraaviin ja taas seuraaviin käräjiin tullen asianomistajat lopulta vakuutetuiksi siitä, että ylikonstaapeli oli lainhuudatusasioihin heiltä vastaanottamiaan varoja käyttänyt muihin tarkoituksiin”.[514] Nimismies Närhinen oli tämän jälkeen yhteydessä ylikonstaapeliin, joka puolestaan

513 RTK 8/54/PTK24/54. Caa:96/1954. Krp Oulu, KA.

514 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

oli sen jälkeen välittömästi lähestynyt vahinkoa kärsineitä henkilöitä tavoitteenaan saada vielä hetken lykkäystä lainhuudatusten hoitoon.[515] Kaikki asianomaiset eivät kuitenkaan tähän suostuneet ja he tekivät rikosilmoituksen ylikonstaapelista 12.1.1954, eli pian kapinatuomioiden jälkeen. Ylikonstaapeli yritti vielä 14.1.1954 saada osapuolet vetäytymään syytteestä vetoamalla isoon perheeseensä. Samana päivänä hän sai ylivieskalaisesta pankista 250 000 markan vekselin, josta hän saman tien antoi 200 000 markkaa nimismiehelle "kavalluksensa peittämiseksi" eli ilmeisesti lainhuudatusmaksujen hoitamiseksi. Jakamattomista perinnöistä hänen haltuunsa jääneistä varoista ei tässä yhteydessä ollut puhetta.

Jälkeenpäin ajatellen ylikonstaapeli olisi selvinnyt tapahtumasta ilman oikeudellisia seurauksia, jos hän olisi hankkinut vekselin jo syksyllä 1953 ja hoitanut kiireisimmät lainhuudatukset. Nyt kavallusasia oli kuitenkin jo vireillä poliisin hallinnossa, eikä sitä voitu enää pysäyttää keskinäisillä sopimuksilla, eikä siihen näytä olleen muutenkaan valmiutta tässä vaiheessa tammikuuta. Oulun läänin rikospoliisikeskuksen ylikonstaapeli Toljamo sai 15.1.1954 suullisen määräyksen tutkia asian. Ylikonstaapeli oli pidätetty saman tien, mikä viittaa siihen, että hän oli tunnustanut asian tai tapaus oli muutenkin selvä. Toljamo oli 22.1.1954 saakka Kalajoella asiaa hoitamassa, jonka ohella hän oli Kalajoella tekemässä tapaukseen liittyviä kuulusteluja myös 9.–11.2. ja 23.2.–24.2.1954. Nimismies Närhisen allekirjoittama virastapidätysesitys lähti Oulun lääninhallitukseen 16.1.1954. Tuon esityksen mukaan ylikonstaapeli oli tunnustanut syyllistyneensä jatkuvaan kavallukseen.[516] Samana päivänä Toljamo ja Kalajoelle asian takia tullut vt. komisario Antikainen kuulustelivat vielä muita asianomaisia. Omaisuuden hukkaamiskieltoanomukset saapuivat lääninhallitukseen 18.1.1954 ja päätökset siellä oli tehty jo 22.1.1954. Hallinto siis toimi tässä nopeasti.

515 Muistitieto 24.8.2014. Henkilö ei halua nimeään mainittavan. Hänen sukulaisiaan oli vahinkoa kärsineiden joukossa.

516 Kalajoen nimismiehen kirje nro 85/16.1.1954 Oulun lääninhallitukselle, jossa se on diarisoitu numerolla 1171/35 C.54. Löytyy Vaasan hovioikeuden aktista jäljennöksenä, joka on päivätty 8.4.1954. Vaasan hovioikeuden arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Toinen kysymys on, olisiko tämä noin puolen miljoonan markan arvoinen asia voitu ”järjestellä” ilman oikeudenkäyntiä esimerkiksi niin, että ylikonstaapeli olisi hoitanut lainhuudot välittömästi ja maksanut asianomaisille mahdolliset viivästyskorot. Vastaus on ilmeisesti kyllä, sillä kalajokisilla riitti ymmärrystä ylikonstaapelin tiukalle elämäntilanteelle. Useimmille vahinkoa viiveistä kärsineille olisi riittänyt rangaistukseksi se, että ylikonstaapeli olisi korvannut syntyneet vahingot ja hoitanut lainhuudatukset kuntoon. Muut vaatimukset olivat lähinnä kulujen ja vahinkojen korvaamista. Pahantahtoista pyrkimystä saada ylikonstaapeli viralta ja siten syventää hänen perheensä taloudellista ahdinkoa ei kuulusteluissa nouse esiin.[517]

Kivioja toimi aktiivisesti sovun edistämiseksi siten, että asiasta aiheutuneet vahingot olisi voitu korjata ilman oikeudenkäyntiä ja viraltapanoa. Kivioja on kertonut oman muistikuvansa asioiden kulusta laajassa kirjeessä, joka on päivätty marraskuulle 1957 eli lähes neljän vuoden päähän. Sen mukaan Kivioja kuuli ylikonstaapelin pidätyksestä 17.1.1954, siis kaksi päivää tapahtuman jälkeen. Saman tien vaati ”kristillinen rakkaus ja sääli” kirkkoherraa menemään tapaamaan ylikonstaapelin puolisoa.[518] Kivioja puolestaan houkutteli ylikonstaapelin puolison vierailemaan velkojia edustaneen varatuomari Mauno Savelan luona. Savela oli siinä käsityksessä, että ylikonstaapelin asia voitaisiin hoitaa ilman viraltapanoa, ”jos kavalletut rahat täysin maksetaan, heille mitään vahinkoa aiheuttamatta”. Tämän lupauksen mukaisesti Kivioja alkoi rakentaa asian välittömästi tapahtuvaksi hoitamiseksi monivaiheista toimenpidepakettia. Ytimeltään sen ajatus oli, että ylikonstaapelin ystävät auttaisivat häntä raha-asioissa siihen saakka, kunnes ylikonstaapeli saisi omaisuutensa (käytännössä talonsa) myytyä tai pantatuksi, ja voisi näillä rahoilla hoitaa lainhuudatukset ja jakamattomat perinnöt.

Kirkkoherra Kiviojan käsityksen mukaan kavallussyyte oli ylikonstaapeliin kohdistunut kosto, joka aiheutui kapinatutkintaan osallistumisesta. Saman näkemyksen on jakanut hänen tyttärensä Leena Kivioja. Hä-

517 RTK 8/54/PTK24/54. Caa:96/1954. Krp Oulu, KA.

518 Nuo kaksi sanaa sopivat hyvin tähän tapaukseen, sillä ylikonstaapelin ja Kiviojan välit eivät olleet erityisen lämpimät. Taustalla oli Kalajoen kanttorin nimittämiseen liittyvä kiista, joka ei ole tämän teoksen kannalta merkittävä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nen mukaansa ”Kapinatuomiot ja Liikkuvan Poliisin menettely saivat – – aikaan sen, että Kalajoella nostettiin päivänvaloon yhden oman poliisin aikaisemmin läpi sormien katsottu rötöstely leimamaksujen keräämisestä omaan taskuunsa”.[519] Kirkkoherra Kivioja saattoi näkemyksensä kostomotiivista asianomistajille tiedoksi. Miten tämä tapahtui, jää tietämättömäksi, mutta näin on kuitenkin tapahtunut, sillä asianomistajan allekirjoittama vastauskirje löytyy seurakunnan arkistosta. Se on päivätty 19.1.1954, eli siis vain kolme päivää ylikonstaapelin virastapidätyksen jälkeen ja kaksi päivää siitä, kun Kivioja alkoi asiaa järjestää. Tapahtumat seurasivat toisiaan nopeasti ja tiheästi tammikuussa 1954.

Kirjoittaja vastusti tiukasti Kiviojan esittämää näkemystä, jonka mukaan hän ja muut asianomistajat olisivat ” kapinallisten yllytyksestä ruvenneet vaatimaan – – maanpapereita” ja siten pakottaneet ylikonstaapelin hoitamattomat asiat julkisuuteen. Hänen mukaansa nämä kaksi asiaa olivat toisistaan riippumattomia. Samasta kansalaiskirjeestä käy ilmi, että nimismies oli ollut jo parin vuoden ajan tietoinen asiasta ja että ylikonstaapelin syytteeseen nyt johtanut ilmianto on tehty nimismiehen kehotuksesta eikä kapinallisten aloitteesta. Epäselväksi jää, kytkeytyykö nimismiehen nuiva suhtautuminen kapinasyytteisiin hänen suurin piirtein samanaikaiseen kehotukseensa tehdä ilmianto alaisestaan. Joka tapauksessa Närhisen kannalta on merkityksellistä se, että hän ei ollut pariin vuoteen puuttunut alaiseensa liittyvään asiaan, jonka hän juristina ja nimismiehenä varmuudella tiesi oikeudellisesti ongelmalliseksi.

Toisaalta kirjeen kirjoittaja ja muut asianomistajat eivät toivoneet ylikonstaapelille pahaa. Hän oli muun ohella ollut valmis ylikonstaapelin kanssa sovitteluun, jos aiheutettu haitta korkoineen olisi hoidettu, mihin ylikonstaapeli ei ollut kyennyt tuossa vaiheessa varojen puutteen takia. Omalta osaltaan hän totesi, että asioiden hoitamattomuus oli aiheuttanut hänelle ja perheelleen niukkuutta siinä määrin, että lapset olivat jääneet laittamatta kouluun.[520] Vähän piikitellen hän ehdottikin,

519 KirjastoVirma-tietokanta. http://www.kirjastovirma.fi/kalajoki/lauri_jarvinen/1999-10-12. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

520 Koulun tasoa ei tarkemmin määritellä, mutta kyse lienee kansakoulun jälkeisestä koulusta.

https://doi.org/10.21435/ha.152

että kirkkoherra maksaisi ylikonstaapelin velan ”jos teillä rakkautta piisaa niin että saisivat pitää edes kotiansakaan”.[521]

Myöskään seurakuntalaiset eivät olleet yksimielisesti kirkkoherran toiminnan takana. Erimielisyys on jäänyt aikakirjoihin kirkkoherralle lähetetyssä päiväämättömässä kirjeessä, jonka voi sisällön perusteella ajoittaa tammikuun loppupuolen ja helmikuun alkupuolen väliseen aikaan vuonna 1954. Kirjeen on allekirjoittanut nimimerkki ”Joukko seurakuntalaisia” ja sen mukaan ylikonstaapeli oli syypää ”kapinajutun” kehittämiseen, ja hän olisi aiheuttanut kuntalaisille satojen tuhansien markkojen taloudellisen vahingon.

Tässä tilanteessa ”Joukko seurakuntalaisia” oli sitä mieltä, että Kivioja oli väärällä asialla puolustaessaan ylikonstaapelia ja kerätessään nimiä hänen tuekseen. Kirjoittajat olivat papilleen vihaisia. Ylikonstaapelin hoitamatta jättämät maksut kytkeytyivät kirjeessä Kalajoen kapinaan ja muihin rötöksiin ja rikoksiin, joita Kalajoella on toisen maailmansodan aikana tai sen jälkeen tapahtunut:

> Ei ollut nimenkerääjää kun syyttömät olivat vangittuina ja tuomittiin. Vain se voidaan vielä toimeenpanna ja siinä vaaditaan puolueetonta oikeuden jakamista, paljon, niin paljon, on vielä eteviä lapsia jotka eivät köyhyyden takia voi kouluja käydä; siis siinä on vielä työmaata. Vasta ensimmäistä mätäpesää vähän tonkastiin ja se sai rovastin myöten liikkeelle miten sitte käynee kun lakkautetun Vapaanhuollon ja Suomen huollon tilit on kansalle selvitettävänä ketkä niitä ovat saaneet ja ketkä ei niistä kiertelee vielä nytkin kansan keskuudessa varsin kummallisia puheita.

Vielä erikseen ”joukko” ohjeisti kirkkoherraa kaidalle polulle raamatunlausein ja sanonnalla ”suutari pysyköön lestissään”.[522]

521 Anttiroikon kirje Kiviojalle 19.1.1954. Joitakin kirjoitusvirheitä korjattu. Kalajoen seurakunnan arkisto.
522 Nimetön ja päiväämätön kirje tammi-helmikuulta 1954. Kalajoen seurakunnan arkisto. Tiedossani ei ole yhtä vähäistä tiedonsirpaletta lukuun ottamatta Suomen huoltoon tai Vapaaseen huoltoon liittyviä väärinkäytöksiä Kalajoelta, joten nämä väitteet eivät ole perusteltuja. Ainoa poikkeus koskee Vapaasta huollosta jakajien ”kuormasta” omaan käyttöönsä ottamia takkeja. Asiaa ei kuitenkaan ole systemaattisesti selvitetty.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Ylikonstaapelin neuvottelut velkojien kanssa jatkuivat tammikuun loppupuolella. Kivioja oli paikalla, kun ylikonstaapeli ja hänen velkojansa sopivat, että ”velkojat luopuvat kavallussyytteestä, jos heidän rahaeränsä hetimiten palautetaan, eikä heille tuoteta mitään vahinkoa”.[523] Suojelupoliisin saaman tiedon mukaan ylikonstaapeli olikin jo 25.1.1954 täyttänyt vajauksen ja lainhuudatuksetkin oli saatu pikavauhtia kuntoon.[524] Kiviojalle ylikonstaapeli ilmoitti puhelimitse helmikuun alussa 1954 vapautuneensa syytteestä. Kivioja kirjoittaa vuonna 1957, että ”sen pidemmälle en sitä asiaa seurannut enkä enempää toiminut”.[525] Ylikonstaapelin asia ei kuitenkaan päättynyt tähän sopimukseen. Hän ei vapautunut syytteestä. Lääninsyyttäjä nimittäin haastoi 6.3.1954 ylikonstaapelin ja 22 kavalluksista kärsinyttä kalajokista 15.3.1954 Kalajoella pidettäville talvikäräjille.[526]

Ensisilmäykseltä kavallusasia oli varsin selvä. Ylikonstaapeli on käyttänyt hänen hallussaan olleet varat omiin menoihinsa. Tarkemmassa tarkastelussa siihen kuitenkin liittyi monia epäselvyyksiä. Kihlakunnanoikeudessa ylikonstaapelia edustanut asianajaja esitti, että syynä asioiden viivästymiseen olivat lainhuutoa vaativien asioiden keskeneräisyys ja oikeudellinen monimutkaisuus. Lainhuudot eivät hänen mukaansa viipyneet niinkään hänen oman taloudellisen tilanteensa takia, vaan enemmänkin asianomaisten toimittamien asiakirjojen virheiden takia, joita hän listasi puolustuspuheessaan lukuisia. Puolustuksen mukaan ylikonstaapelille annetut rahat eivät myöskään olleet korvamerkittyjä niin, että hänen olisi tullut tehdä ero niiden ja omien varojensa välillä, vaan riitti, että hänellä oli tarvittaessa maksuihin riittävät varat. Lisäksi ylikonstaapeli toistuvasti alleviivasi hoitaneensa kaikki keskeneräiset asiat hankkimalla lainan sen jälkeen, kun asia tuli julkisuuteen.

523 Kiviojan kirje osastopäällikkö Fjalar Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen seurakunnan arkisto.

524 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiriitoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341, Suojelupoliisin arkisto.

525 Kiviojan kirje osastopäällikkö Fjalar Jarvalle 23.11.1957. Kalajoen kirkkoherranviraston arkisto.

526 Keskusrikospoliisin Oulun arkisto rikostutkimuskomennuskirjat Ab4, määräys 8/54. Siihen tehtyjen merkintöjen mukaan asia eteni syyteharkintaan jo 4.2.1954 ja päätös kavalluksesta ja epärehellisyydestä syyttämisestä tehtiin 8.2.1954. Asiasta on Oulun lääninhallituksen kirje 140/27.2.1954, jota ei ole löytynyt. 153-L. Lähetetyt kirjeet 1949–1954. Da:3. Krp Oulu, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Ylikonstaapelin arvion mukaan koko syyte aiheutui Kalajoen kapinasta:

> Käsitykseni mukaan ei mitään syytejuttua ei koskaan olisi tullutkaan, jollei paikkakunnalla olisi viime aikoina sattunut eräitä järjestyshäiriöitä. Syistä, jotka eivät ole tiedossani, lienee tietyissä piireissä levinnyt käsitys, että minä olisin eräänlainen syntipukki äskettäin esillä olleisiin suurta huomiota herättäneisiin juttuihin. Tältä pohjalta heräsi ajatus saada minut syytteeseen ja siinä onnistuttiinkin.[527]

Samalla tavalla nämä kaksi tapahtumaa kytki toisiinsa *Helsingin Sanomat,* joka uutisoi ylikonstaapelin asiasta 24.1.1954 kutsuen pidätystä kapinan aiheuttamaksi "jälkiseuraamukseksi". Luonteva selitys Helsingin Sanomien uutisoinnille on Kiviojan antamat tiedot.

Tuomari Liukon johtama kihlakunnanoikeus oli ylikonstaapelin puolustuksen kanssa samaa mieltä. Sen mukaan ylikonstaapelin toiminta aiheutui enemmänkin asioiden epäselvyydestä, kuin suunnitellusta kavalluksesta. Mitään rikosta ei ollut tapahtunut, koska ylikonstaapeli oli korvannut kaikille vahinkoa kärsineille vahingot täysimääräisesti, eikä heillä sen jälkeen ollut enää vaatimuksia häntä kohtaan. Kalajokiset joutuivat tosin tekemään osan lainhuudatuksista uudestaan, mutta tämä haitta oli kokonaisuuden kannalta vähäinen.

Syyttäjä valitti kihlakunnanoikeuden tuomiosta hovioikeuteen. Valituksessaan syyttäjä lähinnä toisti aikaisemmat perustelunsa. Samoin toimi syytetty ylikonstaapeli asianajajansa välityksellä. Vaasan hovioikeus teki päätöksensä jo 17.5.1954 ja asettautui syyttäjän kannalle.[528] Se kumosi kihlakunnanoikeuden tuomion kokonaisuudessaan ja tuomitsi ylikonstaapelin kavalluksesta neljän kuukauden ehdolliseen vankeuteen ja kolmen vuoden koetusajalle. Ylikonstaapeli tuomittiin myös menettämään virkansa.[529]

527 Kihlakunnanoikeuden pöytäkirja 15.3.1954. Hovioikeuden päätöksen liitteenä. KKO, KA.

528 Kalajoen tuomiokirja, luettelo rikollisista, nro 391/1954. Mainittu päivämäärä 22.6.1954 on väärä. Kalajoen seurakunnan arkisto.

529 Ylikonstaapelin elämä näyttää menneen muutenkin sekaisin. Joulukuussa 1955 sosiaalilautakunnan

https://doi.org/10.21435/ha.152

Poliisin ja kalajokisten välisistä suhteista on viranomaisten asiakirjoissa muutama merkintä myöhemmiltä vuosilta. Poliisin näkökulmasta asiaan erikseen palattiin liikkuvan poliisin Oulun läänin osaston toimintakertomuksessa huhti-kesäkuulta 1954. Siinä kerrotaan laveasti markkina- ja juhannusvalvonnasta eri puolilla lääniä. Kalajoen juhannuksesta on mainittu erikseen, että ”sopinee mainita sekin, kun Kalajoen hiekkasärkillä yleisö oli huomauttanut poliisin toimineen ’rauhallisesti ja puolueettomasti’”. Kunnanhallitus näyttää olleen päinvastaista mieltä juhannusjuhlien laadusta. Sen pöytäkirjoihin kesäkuulta 1954 on jäänyt merkintä, että juhannusjuhlien jälkeen oli hiekkasärkille jäänyt sen verran paha siivo, että sen arvioitiin tuovan juhlapaikalle roskaisen paikan maineen. Tämän mukaisesti se huomautti juhlien järjestäjiä pitämään paikat siistimpänä, jotta ”vieraskin kehtaa poiketa merestä ja hiekasta nauttimaan”.[530] Vuotta myöhemmin juhannuksena 1955 hiekkasärkillä tapahtui enemmän, sillä sakkoja määrättiin 364 000 markkaa, minkä liikkuva poliisi suhteutti ajettuihin kilometreihin: tuottoa tuli 605 markkaa kilometriä kohti.[531]

Vakiintunut valta

Kalajoen kapinan tapahtumien aikaan tulevaisuus oli monella tapaa avoin. Aikaisemmat samankaltaiset tapahtumaketjut toki antoivat viitteitä siitä, mihin suuntaan tapahtumat tulevat etenemään. Kuitenkin kapinasyytteen poikkeuksellisuus lisäsi epävarmuutta merkittävästi sekä kapinaan eri tavoilla osallistuneiden että viranomaisten näkökulmista. Jälkikäteen tapahtuva tarkastelu saattaa luoda liian silotellun vaikutelman aiheittain ja vaiheittain johdonmukaisesti ja ennalta määräytyneesti etenevästä tapahtumaketjusta. On hyvinkin mahdollista, että tapahtu-

pöytäkirjassa todetaan kyseisen ylikonstaapelin jättäneen kokonaan hoitamatta varalastenvalvojan tehtävät, minkä seurauksena hänet vapautettiin tästäkin tehtävästään. Sosiaalilautakunnan yleisen osaston pöytäkirja 12.12.1955, 203. §.

530 Kalajoen kunnanhallituksen pöytäkirja 5.7.1954, 148. §. Kalajoen kunnan arkisto.

531 Oulun läänin osaston toimintakertomus huhti-kesäkuulta 1954. Päivätty Oulussa 19.7.1954. Hia:37–38. LP, KA; Oulun läänin osaston toimintakertomus huhti-kesäkuulta 1955. Päivätty Oulussa 20.9.1955. Hia:40. LP, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

missa mukana olleet henkilöt ovat tapahtumien hetkellä nähneet tilanteet eri tavoilla ja tulkinneet niitä eri tavoin kuin mitä tässä teoksessa on kuvattu.

Tässä tehdyn tulkinnan valossa Kalajoen kapinaan liittyvän tapahtumaketjun selvittely kertoo organisoituneen yhteiskunnan tavasta käsitellä alun perin yksinkertaista asiaa, joka monimutkaistui kasautuvasta tapahtumaketjusta tehtyjen tulkintojen seurauksena. Tapahtumien kulku eteni enenevässä määrin aikaisempien tapahtumien ehdollistamana prosessina oikeusasteesta toiseen. Aikaisemmat tapahtumat sulkivat pois mahdollisia tulevia tapahtumia. Kantelijoiden sinnikkyys poikkeaa tavanomaisesta, mutta yhtä kaikki tapahtumaketju kertoo julkisen vallan kyvystä muokata moniulotteisesta ja -tasoisesta kymmenen minuutin kahakasta sisäisesti johdonmukainen tulkinta, joka mahdollisti tapahtuman oikeudellisen käsittelyn. Julkisen vallan vakiintunutta asemaa ei oikeusprosessi kyseenalaistanut, pikemminkin vahvisti: kuitenkin se kaikkineen osoitti myös ylempien valitusasteiden tarpeellisuuden, sen verran paljon tuomiot eri oikeusasteissa vaihtelivat.

https://doi.org/10.21435/ha.152

7 Yhteiset asiat

Historian professori Kari Teräs on tiivistänyt sosiologian ja historian suhteen käytännön tutkimuksessa seuraavasti:

> Sosiologit ovat usein nähneet aihetta kritisoida historiantutkijoita eklektisestä tai löysästä teorian ja käsitteiden käytöstä, teorian piilottamisesta, yhteiskunnallisten rakenteiden sivuuttamisesta ja rajoittumisesta pelkästään ilmiöiden kuvaamiseen. Historiantutkijat ovat puolestaan usein arvostelleet sosiologeja historiallisten alkuperäisaineistojen karttamisesta, tukeutumisesta pelkästään sekundaarilähteisiin tai perusteettomien yleistysten tekemisestä. [532]

Teräksen tilannekuva on pitkälti oikeansuuntainen ja sitä tukevat myös muut tutkimukset ja tutkijoiden kokemukset 2000-luvun alkupuolelta. Sittemmin asiaa ei ole, sikäli kun tiedän, systemaattisemmin selvitetty. Siitä huolimatta tai juuri sen takia on tarpeen hetki pohdiskella, onko ”toisen” puolen kritiikki tämän sosiologian ja historian rajapintaan sijoittuvan teoksen kohdalla perusteltua – vaikka tämä teos ei johdannossa kuvatusti ole sen paremmin tai yksioikoisesti sosiologiaa kuin historiaakaan, vaan niiden vuorovaikutuksesta rakentunutta ja niistä eriytynyttä historiallista mikrososiologiaa.

532 Teräs 2006, 138.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Ensiarviona voinee todeta, että (historialliset) sosiologit ei aivan mahdottomasti voi moittia tätä teosta teorioiden sivuuttamisesta. Niille on omistettu teoksen sivuista noin kolmannes, ja loputkin siitä ovat niin sekä teorioiden että teoreettisen ajattelun kyllästämiä, että teoriavapaata ilmiökuvausta kaivannut lukija on varmasti hivenen hämmentynyt. Aikaisemmissa luvuissa on määritelty keskeiset käsitteet, joita on systemaattisesti sovellettu tapahtumaketjujen analysointiin. Historiantutkijat eivät puolestaan voi kovin raskaalla kädellä arvostella tätä teosta alkuperäislähteiden karttamisesta. Niitä on käytetty runsaasti sekä mahdollisimman lähdekriittisesti arvioiden esimerkiksi kirjoittajan asemaa ja tekstin kontekstia. Jos kirjaa kuitenkin haluaa jostakin erikseen kritisoida, kritiikin aiheena voisi olla muun 1950-luvun Pohjanmaata analysoivan tutkimuksen suhteellisen vähäinen käsittely. Tämän argumentin kohdalla voi ennaltaehkäisevästi todeta, että jokaisella teoksella on työekonomiset rajat. Joka tapauksessa lienee perusteltua todeta, että teoksessa ei ole ilmiselvää substantiaalista valuvikaa kummankaan rajapintaan kytkeytyvän tieteenalan kannalta tarkasteltuna.

Kuitenkin on perusteltua vielä pohtia, mitä teoreettista annettavaa tällä teoksella on erityisesti historialliselle mikrososiologialle sekä yleisemmin historialle ja sosiologialle suomalaisina tieteenaloina. Siten näillä teoksen loppupuolen sivuilla onkin empiiristen tulosten toistamista mielenkiintoisempaa arvioida, tuottiko Kalajoen kapinaan kytkeytyvän tapahtumaketjun analysointi sellaisia teoreettisesti merkittäviä havaintoja, jotka olisivat jatkossa tiedeyhteisöä kiinnostavia ja tutkimusta edistäviä. Ne ovat tieteenalasta riippumatta historiaa tutkiville henkilöille *yhteisiä asioita*, joita he joutuvat systemaattisesti pohtimaan kasautuviin tapahtumaketjuihin pureutuvan tutkimuksen tekemisen eri vaiheissa.

Henkilökohtaisuus

Ensimmäinen käsiteltävä teema on tutkijan intressi tuottaa monitulkintaisesta tapahtumaketjusta tietynlainen tulkinta, koska se on hänen, läheistensä tai viiteryhmänsä kannalta vaihtoehtoisia tulkintoja soveliaampi. Lähtökohtaisesti itsensä etäännyttäminen vähentää tämänkaltaisen

https://doi.org/10.21435/ha.152

painottamisen tai puolueellisuuden mahdollisuutta, mutta eivät välttämättä poista sitä kokonaan. Mahdollista on myös kuvitella tilanteita, joissa itsensä kohteesta asianmukaisesti etäännyttänyt tutkija rakentaa kohteesta maailmankuvansa näköisen tulkinnan, joka on sekä painottunut että puolueellinen. Maailmakuvasta aiheutuvaa painottamista ja puolueellisuutta tapahtuu erityisesti monimutkaisten makrotason tutkimuskohteiden yhteydessä tutkijan yrittäessä ottaa selkoa esimerkiksi teollistumisesta tai kapitalismista. Näissä tapauksissa henkilökohtainen on sekä poliittista että historiallista. Ilmaisu on samankaltainen kuin ”ihmiset tekevät oman historiansa”. Kumpikin väite on intuitiivisesti mielekäs. Jokaisella on oma poliittinen historiansa ja ihmiset tekevät historiansa tietyssä rakenteellisessa asemassa ja kulttuurisessa tilassa. Tarkemmassa pohdinnassa väitteet osoittautuvat kuitenkin haasteellisiksi.

Henkilökohtainen voi olla historiallista. Kuitenkin käytännöllisesti katsoen kaikki ihmisten arjen toiminnasta on merkityksetöntä kohinaa hänen sekä historiansa (menneisyyden), nykyhetkensä että tulevaisuutensa kannalta.[533] Toiminta ei aiheudu mistään erityisestä, se ei kytkeydy muihin samanaikaisiin tapahtumiin, eikä sillä ole merkittäviä seurauksia tulevaisuudessa. Henkilökohtainen on siis historiallista vain niissä poikkeustapauksissa, joissa yksilön toiminta alkaa kytkeytyä tapahtumaketjun osaksi. Samaten suurin osa ihmisten (tai ryhmien) kollektiivisesta toiminnasta on merkityksetöntä vuorovaikutusta ilman merkittäviä yhtymäkohtia menneisiin tai tuleviin tapahtumiin. Se ei myöskään poikkeustapauksia lukuun ottamatta luo kollektiivista muistia, joka institutionalisoituisi erilaisiin arkistoihin tai säilyisi yhdessä muistelun avulla alueiden, sosioekonomisten tai uskonnollisten ryhmien tai sukujen muistoissa. Kaiken kaikkiaan henkilökohtainen ei siis poikkeustapauksia lukuun ottamatta ole historiallista tai kollektiivista muistia luovaa.

Edellistä rakentavampi tapa analysoida henkilökohtaisen historiallisuutta on selvittää, vaikuttaako henkilökohtainen historiasuhde tutkimuksen tuloksiin. Tämänkaltainen selkeästi rajatumpi kysymys on merkityksellinen tavalla tai toisella menneisyyden tapahtumaketjuja

533 Sewell 2005.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kirjoitushetkeen tuovalle tutkimukselle. Erityisen merkityksellinen se on historiallisessa mikrososiologiassa, jossa tarkastelun kohteena ovat tavanomaiset ihmiset poikkeuksellisissa tilanteissa tai erityiset ihmiset tavanomaisissa tilanteissa.

Näkyvin tämä tutkijan historiasuhteen aiheuttama haaste on aikaisemmin ollut ”marginalisoiduille” tai ”hiljennetyille”[534] oman äänen ja historian antavassa tutkimuksessa, joissa aikaisemmin alistettuja ryhmiä analysoivat samaan viiteryhmään kuuluvat tutkijat. Näissä tutkimuksissa tutkijan huomio on kohdentunut marginalisoidun tai hiljennetyn ryhmän selviytymisstrategioiden ja kärsimyksen kuvaukseen, joiden esiin nostaminen (näkyväksi tekeminen, kuulluksi tuleminen) on ollut osa tutkimuksen tavoitteita. Näissä tutkimuksissa ei välttämättä tule samassa mitassa näkyviin alistettujen ryhmien sisäinen vallankäyttö tai sen toisiaan kohtaan tekemät rikokset. Ne retusoituvat pois tutkimuksesta alistettujen ryhmien selviytymisstrategioiden tai kärsimyksen satunnaisena sivutuotteena tai viittaamalla samankaltaisiin vallankäytönrakenteisiin tai rikoksiin muissa väestöryhmissä. Näissä tapauksissa tutkijan historiasuhteen merkitys tuloksille on ilmeinen.

Käsillä olevassa tutkimuksessa huomio ei kuitenkaan ole yhteisön tai yhteiskunnan marginaalissa olevissa henkilöissä, vaan poikkeuksellisessa tapahtumassa. Tarkastelu on kohdentunut pitäjän suureen enemmistöön kuuluviin ihmisiin, joilla oli varsin tavanomaiset mahdollisuudet yhteisössä toimimiseen ja omien näkemystensä edistämiseen ilman sosiaalista painetta vaieta tai peitellä elämäänsä tai tekojaan. Ainoa marginaalisuus oli eräiden kuulusteltujen köyhyys. Kuitenkin myös enemmistöön kuuluvien henkilöiden kohdalla saattaa tutkijan asenne (”historiasuhde”) vaikuttaa hänen tekemiinsä tulkintoihin. Tämä yhteys on vähemmän ilmeinen kuin marginaalissa olevien hiljennettyjen ihmisten tutkimuksessa, mutta kuitenkin lyhyen tarkastelun arvoinen.

Toisessa luvussa on jo viitattu historiallisen etäisyyden merkitykseen historiallisessa mikrososiologiassa ja alustavasti asemoitu tutkijan

534 Oma kokonaisuutensa on ”hirviöitä” koskevat tutkimukset, joiden aiheena ovat edellä käsitellysti murhaajat tai kiduttajat. Niihin liittyvä historiasuhteen käsittely vaatisi oman tutkimuksensa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja kohteen väliset emotionaaliset, sosiaaliset, taloudelliset, tilalliset ja ajalliset ”elementit” (Georg Simmelin käsitettä käyttäen). Samaten on analysoitu tutkijan positionaalisuutta suhteessa tieteenalaan, teoriaan, arvoihin ja yhteiskunnalliseen asemaan. Teema kuitenkin vaatii vielä yksityiskohtaisempaa käsittelyä, joka ottaa huomioon Kalajoen kapinaan liittyvät yksilökohtaiset (geneettiset ja sosiaaliset) ja osin päällekkäiset sukulaisuus- ja ystävyyssuhteet, koska on syytä olettaa näillä tekijöillä olevan ainakin jonkinlaista vaikutusta tutkimuksessa tehtyihin tulkintoihin.

Eräs mahdollinen tekijä on, että tässä teoksessa minulla olisi ollut tavoitteena puolustaa edellisiin polviin kuuluvien sukulaisten ja heidän ystäviensä mainetta ja kunniaa, jolloin (myös toisessa luvussa käsitelty) itsen etäännyttäminen olisi tapahtunut lähtökohtaisesti puolueellisesti tai tietoisesti puutteellisesti. Näistä syistä esittelen seuraavaksi ensin sukulaistaustani ja sitten pohdin, onko sen perusteella syytä epäillä tapahtumien kuvaukseen tai teemojen valintaan sisältyvän jonkinlaista puolueellisuutta tai puutteellisuutta.

Olen itse syntyjäni kalajokinen siinä mielessä, että olen viettänyt kahdeksantoista ensimmäistä elinvuottani siellä. Minulla on myös yhteyksiä kapinassa mukana olleisiin sukuihin. Isäni äidin suku Siipolat ja isäni isän suku Saaret olivat molemmat mukana kapinassa. Sukulaisuus on herättänyt ja herättää Kalajoella mielenkiintoa, ja kun muutamat käsikirjoitusta kommentoineet ovat siitä selvitystä kaivanneet ja asialla on teoksen lukemisen ja omaksumisen kannalta merkitystä, sitä on ilmeisesti syytä muutamalla kappaleella käsitellä. Sillä on merkitystä lähinnä arvioitaessa väärästä valasta tuomitun, nuorisoseuran toiminnanjohtajana toimineen Johan (Janne) Siipolan ja allekirjoittaneen sukulaisuussuhdetta. Asialla on kuitenkin yleisempääkin merkitystä, kun pohditaan monitulkintaisia historiallisia tapahtumia analysoivien tutkijoiden suhdetta tutkimuskohteeseensa. Tietosuojasyistä tarkastelu rajautuu 1950-lukuun ja sitä aikaisempiin vuosikymmeniin lukuun ottamatta allekirjoittaneeseen liittyviä eräitä yksityiskohtia, kuten esimerkiksi omien vanhempieni nimiä. (Kuvio 12.)

Isäni äidin puoleinen suku (Siipola) on tullut Kalajoelle viimeistään 1800-luvun alussa. Vuodelta 1958 oleva kuolinpesän selvitystä varten

https://doi.org/10.21435/ha.152

tehty kattava papintodistus selvittää suvun taustaa ja rakennetta.[535] Samalla tullaan valottaneeksi yhden suvun kohtaloita noin sadan vuoden ajalta. Kuviosta löytyy isoäitini isä Kaarlo Anselm(i) Siipola (1890–1983), joka avioitui Iida Yllin (1889–1960) kanssa. Heillä oli kolme lasta, joista isänäitini Eila Siipola oli vanhin. Hänen pikkuveljensä Väinö Siipola oli puolestaan nuorisoseurantalon edessä tapahtuneessa kahakassa vaurioituneen auton korjannut mekaanikko. Kuviosta löytyy myös tämän teoksen päähenkilöistä Johan (Janne) Siipola. Hän on isoäitini isän serkkupuoli. Heidän isänsä olivat velipuolia, joilla on yhteinen isä, mutta eri äidit. Mikäli Jannella olisi ollut lapsia, he olisivat olleet isoäitini pikkuserkkupuolia. Tiedossani ei ole tuota sukulaisuussuhdetta määrittävää käsitettä. Isoäitini Eila os. Siipolan ja Janne Siipolan välillä ei siis ole sellaista läheistä sukulaissuhdetta, joka *a priori* aiheuttaisi epäilyn sukulaisuudesta aiheutuvasta puolueellisuudesta.[536]

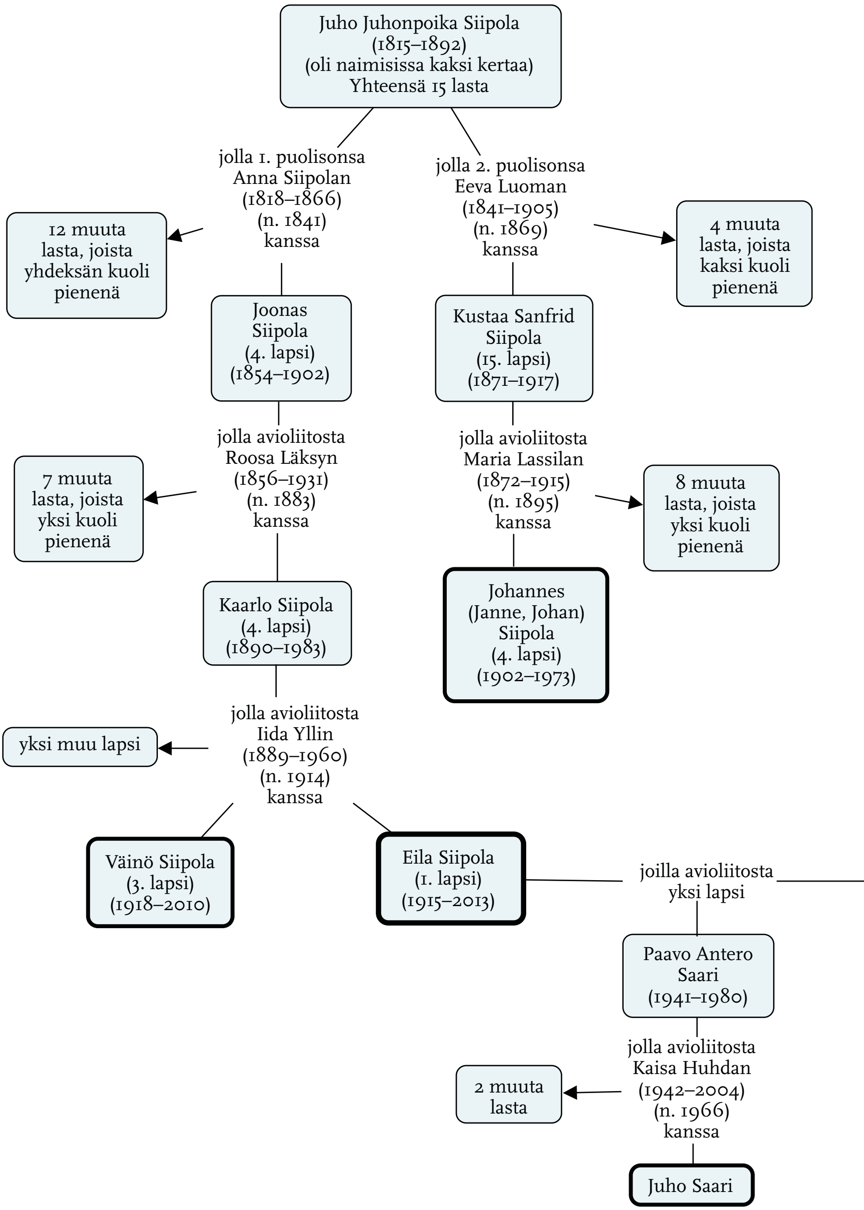
Myös isäni isän puoleinen Saaren suku kytkeytyy Kalajokeen.[537] Sukunimi kytkeytyy sekä talonpaikkaan että kolmeen eri sukuun 1600-luvun lopulta eteenpäin. Talo on määrittänyt sukujen nimet eikä päinvastoin.[538] Käsillä olevan asian kannalta luonteva kiinnekohta on Matti Erkinpoika Saari (1791–1852), jonka elämä sijoittuu samoihin aikoihin edellä käsitellyn Juho Siipolan kanssa. Hän ja hänen poikansa Simo (Simuna) (1837–1921) olivat kirkkoväärtejä/suntioita ja maanviljelijöitä. Samassa

535 Kaiken kaikkiaan vuoteen 1958 mennessä Juho Siipolan jälkeläisiä oli ainakin 146 henkilöä. Lukuun sisältyy perheen sisäisen adoption kautta sukuun otetut kaksi lasta.

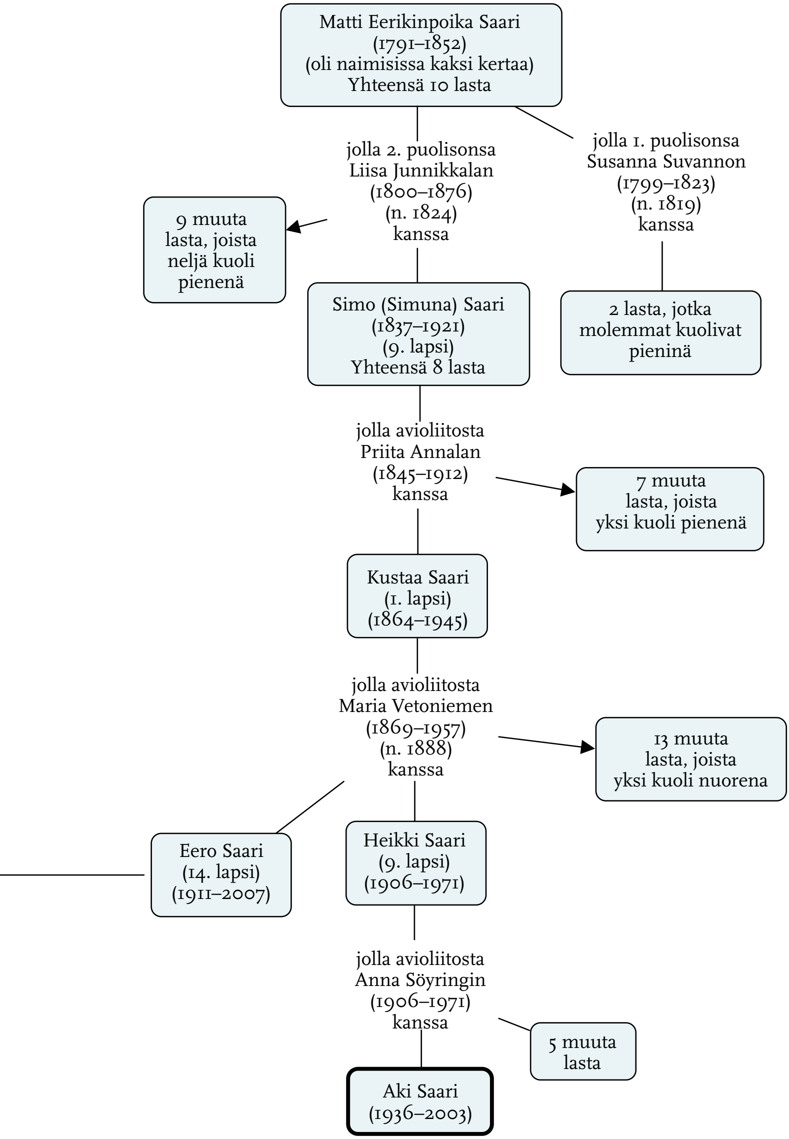
536 Sama koskee myös muita Siipolan sukuun kytkeytyviä henkilöitä, kuten auton korjannutta Väinö Siipolaa tai nuorisoseurantalon pihavalon asentanutta Asser Kippolaa (jonka puoliso oli Siipola). Kirjassa myöhemmin kapinallisten yhteydessä mainittavat Rahkolat eivät ole Juho Siipolan seitsemännen lapsen Selma Siipolan (1852–1884) ja Heikki Rahkolan (1853–1873) jälkeläisiä, vaan heidän esivanhempansa ovat Juho Siipolan kahdeksastoista lapsi Jemiina Siipola (1874–1948) ja Antti Rahkola (1871–1942).

537 Suvusta on tehty sukuselvitys. Kiitos Jaana Kärjälle sen toimittamisesta kirjoittajan käyttöön.

538 Nämä eivät ole aina olleet sama asia: talo/tilanpaikka on pysynyt, mutta suvut ovat vaihtuneet. Tila on ollut olemassa 1600-luvulta, se on eräs Kalajoen kantatiloista. Saaren suvun ensimmäinen asukas tilalla oli Juho Apuli, joka otti sittemmin talon mukaan sukunimekseen Saari. Hän tuli taloon 1697, mutta hän ja hänen perheensä kuolivat venäläisten käsissä 1714. (Apuli on edelleen tilan ja suvun nimenä olemassa.) Tila oli pitkään kylmänä, kunnes sen otti vuonna 1729 haltuunsa Martti Stenberg (1682–1763) eli paikallisella kielellä Temperi. Myös hän otti sukunimekseen Saari. Samalle tilalle muutti vuonna 1802 Erkki Gabrielinpoika Paasiala, joka osti tilasta osan ja otti niin ikään sukunimekseen talon nimen. Kun Temperin suku sammui, Erkki Saari sai haltuunsa sekä tilan että nimen. Hän kuoli kulkutautiin ja haudattiin ilman hautakiveä joukkohautaan Kalajoen seurakunnan Vuorenkallion hautausmaalle. Olen tuon Erkki Saaren jälkeläinen.

Kuvio 12. Kirjoittajan suhde Kalajoen kapinaan

Matti Eerikinpoika Saari
(1791–1852)
(oli naimisissa kaksi kertaa)
Yhteensä 10 lasta
jolla 2. puolisonsa
Liisa Junnikkalan
(1800–1876)
(n. 1824)
kanssa
jolla 1. puolisonsa
Susanna Suvannon
(1799–1823)
(n. 1819)
kanssa
9 muuta lasta, joista neljä kuoli pienenä
Simo (Simuna) Saari
(1837–1921)
(9. lapsi)
Yhteensä 8 lasta
2 lasta, jotka molemmat kuolivat pieninä
jolla avioliitosta
Priita Annalan
(1845–1912)
kanssa
7 muuta lasta, joista yksi kuoli pienenä
Kustaa Saari
(1. lapsi)
(1864–1945)
jolla avioliitosta
Maria Vetoniemen
(1869–1957)
(n. 1888)
kanssa
13 muuta lasta, joista yksi kuoli nuorena
Eero Saari
(14. lapsi)
(1911–2007)
Heikki Saari
(9. lapsi)
(1906–1971)
jolla avioliitosta
Anna Söyringin
(1906–1971)
kanssa
5 muuta lasta
Aki Saari
(1936–2003)

työssä jatkoi Simon poika Kustaa (1886–1945). Hänen pojistaan Heikki (1906–1971) oli kapinaan osallistuneen Akin (1936–2003) isä ja Eero (1911–2007) minun isoisäni. Kapinallisista Aki Saari on siis isäni serkku (ja kummisetäni veli). Minulle on kerrottu, että olen tavannut sittemmin edesmenneen Akin joskus hänen ollessaan kotimaan lomalla Ruotsista, mutta siitä ei minulle ole jäänyt mitään muistikuvia. En myöskään muista tavanneeni hänen isäänsä, joka kuoli 1970-luvun alussa.

Henkilöhistoriassani ei siis ole mitään sellaista sukulaisuutta, joka olisi tuloksia tavalla tai toisella suuntaan tai toiseen vääristävää. Toinen asia on, liittyykö tämänkaltaista potentiaalisesti tulkintaa vääristävää nuorisoseuran toimintaan. Tältä osin lienee mainitsemisen arvoista, että nuorisoseuran toiminnasta säilyneiden asiakirjojen mukaan isäni Paavo Saari (1941–1980) toimi nuorisoseuran varaesimiehenä vuosina 1963–1964, jolloin hän oli 22–23-vuotias. Hän kuitenkin toimi vastuutehtävissä myös monessa muussa yhdistyksessä (maatalousjärjestöt, kunnallispolitiikka, puoluepolitiikka, partio). Nuorisoseuran varaesimiehen tehtävä ei ollut hänelle erityinen luottamustehtävä. En tiennyt ennen tätä tutkimushanketta tästä luottamustehtävästä, joka sijoittuu siis aikaan muutamia vuosia ennen syntymääni.

Nuorisoseuran johtokunnassa on Saarista ja Siipoloista ollut isäni ohella 1950–1960-luvuilla Saima Siipola os. Kärjä (isoäitini veljen Väinön vaimo), Kaija Saari, Anna Saari (edellä mainitun Heikki Saaren vaimo ja kapinaan osallistuneen Aki Saaren äiti), Arvi Saari, Anni Saari, Veli Saari sekä Esa Kärjä ja Liisa Kärjä. Mukana oli henkilöitä Saaren suvun toisesta haarasta eli Kärjistä, jotka puolestaan ovat kytköksissä Siipoloiden sukuun kapinan yhteydessä kuulustellun Arvi Kärjän (s. 1917) kautta. Nuorisoseuran hallituksen jäsenissä on lukuisia perhe- ja kylätuttuja, kuten Prittisiä, Rahkoloita, Koivuja, Ojaloita ja Kamusia.[539] En kuitenkaan näe tai ainakaan tiedosta näiden yhteyksien vääristävän nuorisoseurantaloa koskevaa analyysiäni.

539 Puputti 1997, liitetaulukko 2: Kalajoen nuorisoseuran johtokunnat. Minulla on vain yksi muistikuva nuorisoseurantalolla käynnistä joskus 1970-luvun puolivälillä: osallistuin osuuspankin sponsoroimaan hiihtokilpailuun. Talosta en muista mitään muuta kuin ison salin, jossa oli tarjolla kuumaa mehua.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kapinan yhteydessä keskeiseen rooliin nouseva kirkkoherra Vilho Heikki Kivioja on puolestaan entisen puolisoni isoisä. Kivioja on pääsääntöisesti luotettava aikalaistodistaja, jolla oli hyvä muisti ja laajat verkostot, mutta hänen kirjeitään ja asiakirjojaan tulkitessa on syytä pitää mielessä niiden käyttötarkoitus. Kiviojan jälkimaine kertoo sanomisen tarpeesta, joka ulottui laajalti muihinkin kuin kirkollisiin kysymyksiin. Ehkäpä kirkkoherran tausta kansanedustajana näkyi hänen linjauksissaan. En muista koskaan tavanneeni Kiviojaa, ja avioliittoni hänen pojantyttärensä kanssa päättyi neljännesvuosisata sitten, joten en näe tässäkään mitään syytä painottaa tutkimuksia suuntaan tai toiseen.

Vielä mahdollinen yhteys liittyy isäni äidin Eila Saaren (1915–2013) toimintaan. Syystä tai toisesta isoäitini sitoutui hoitamaan nimismies Närhisen hautaa perheen muutettua pois Kalajoelta. Asiaan ei liity hänen mukaansa sen suurempaa dramatiikkaa. Närhisen leski oli asiaa isoäidiltäni pyytänyt miehensä kuoleman jälkeen. Isoäitini oli sen luvannut ilman sen kummempia ajatuksia. Isäni äidillä oli kesäisin niin sanottu kukkalava, josta hän sai haudalle tarvittavat kukat. Lupauksen mukainen haudanhoito jatkui keskeytyksettä aina 2010-luvun alkuun saakka. Minä kuulin asiasta vasta tuolloin. Mukana olleet muut suvut ovat myös eri tavoilla minulle tuttuja, joskaan emme ole olleet toistemme kanssa tekemissä muuten kuin satunnaisesti. Tunnen ainakin nimeltä osan kapinatapahtumissa mukana olleiden lapsista tai lastenlapsista. Tässäkään ei ole ilmeistä syytä epäillä tulosten tai tulkintojen vääristyneen.

Kalajokisuus aiheuttaa epäilemättä aineiston valikoitumista. Kirjassa korostuvat kalajokisten ja tuomioistuimen näkemykset. Vailla edusmiestä ja asemansa vuoksi osin vailla puheoikeutta olleiden poliisien näkemykset jäävät vähemmälle huomiolle. Tämä ei ole yksinomaan käsillä olevan kirjan ongelma, vaan se yhdistää useimpia paikallisten kansalaisten ja alueellisten virkamiesten ristiriitoja koskevia tutkimuksia. Kun vastakkain on satojen kansalaisten ja muutaman virkamiehen näkemykset, ei suomalaisessa 1950-luvun kulttuurissa ollut epäselvää se, kumpi osapuoli saa äänensä paremmin lehdistön sivuille ja muuhun julkisuuteen ja kumman näkemykset tarttuvat paremmin paikalliseen kollektiiviseen muistiin. Sitäkin arvokkaampaa oli saada mukana olleiden poliisien näkemyksiä näkyväksi poliisin asiakirjojen ja tapahtumissa

https://doi.org/10.21435/ha.152

avainasemassa olleen Oulun läänin rikospoliisikeskuksen ylikonstaapelin Onni Toljamon tuottaman tiedon avulla. Muutoin poliisin näkemykset jäivät yksittäisten haastattelujen ja lehtikirjoitusten varaan. Erääseen niistä palataan tämän luvun jaksossa *Kunnia ja moite*.

Paisuttelu

Toinen mielenkiintoinen kysymys on, miksi tämänkaltaisia mikrotason tapahtumia analysoivia kirjoja yleensä kirjoitetaan. Teoksen alussa käytiin keskustelua paikallisesta ja tavanomaisesta kahakasta laajan tutkimuksen arvoisena tapahtumaketjuna sen sijaan, että se olisi korkeintaan alaviite Kalajoen kunnan, nuorisoseuran tai poliisin historioissa. Keskustelua systematisoiden on perusteltua kysyä, onko kapinassa kyse enemmänkin tapahtumien historiaan liittyvän satunnaisen kohinan turhasta paisuttelusta, joka ei muihin mahdollisiin tutkimuskohteisiin nähden vähäisen yhteisöllisen tai yhteiskunnallisen merkityksensä takia ansaitse tulla systemaattisesti tutkituksi. Samalla voidaan pohdiskella historiallisen mikrososiologian mielekkyyttä yleisemmin, pureutuuhan se yhteisöllisesti tai yhteiskunnallisesti merkittävämpien tapahtumien katveessa oleviin varsin vähäpätöisiin tapahtumaketjuihin.

Paisuttelu ei ole sen paremmin sosiologisen kuin historiantutkimuksen käsitejärjestelmän vakiintunut osa. Jos jotakin, sitä voi pitää protokäsitteenä, jota ei ole asianmukaisesti jaettu osiksi ja ulottuvuuksiksi ja koottu sitten analyysin jälkeen jälleen yhdeksi analyyttiseksi kokonaisuudeksi. Sitä on kuitenkin käyttänyt muun muassa professori Heikki Ylikangas. Hän huomauttaa puukkojunkkareita käsittelevän kirjansa esipuheessa tapahtuman ja jälkimaineen keskinäisestä suhteesta seuraavasti: ”Jo omana aikanaan ja vielä enemmän jälkeenpäin punoutui kuuluisimpien puukkojunkkareitten ympärille niin hyvin romantisoitujen sankaritarinain kuin paisuteltujen kauhukertomusten kirjava kudelma, jonka alta on vaikea nähdä todellisuuden ääriviivoja.”[540]

540 Ylikangas 1974, 10.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Näin määriteltynä ja kauhukertomuksiin kytkettynä paisuttelu viittaa liioitteluun, jossa on kuitenkin sen osana todennettuihin tapahtumiin liittyviä havaintoja. Puukkojunkkari on esimerkiksi kiistatta tappanut miehen hääjuhlassa, minkä jälkeen ihmiset ja organisaatiot ovat kuulopuheen varassa paisutelleet tapahtumien kulkua joko sankaritarinan tai kauhukertomuksen suuntaan. Tämä paisuttelu on tapahtunut lisäämällä tapahtumaketjuun eriasteisen perättömiä yksityiskohtia tai kytkemällä yksittäisen tapahtuman osaksi lukuisten tapahtumien muodostamaa, tulkinnaltaan jo vakiintunutta kokonaisuutta. Kyse ei siis ole valheesta tai vääristelystä, vaan tapahtumaketjun tahattomasta tai tahallisesta kollektiivisesta ylitulkitsemisesta siten, että sen yhteiskunnallinen merkitys kasvaa todellista suuremmaksi. Paisuttelussa kiistatta todelliset tapahtumat muuntuvat tai valikoituvat toistetun kertomisen myötä tavalla tai toisella ihmisten kannalta mielenkiintoisempaan muotoon.

Paisuttelu ei ole ainoastaan oman yhteisön menneitä tapahtumia muistelevien ihmisten ongelma. Historiallisen mikrososiologian (ja soveltuvin osin mikrohistorian) tutkija voi tietoisesti tai tiedostamatta paisutella *yksittäisten* erityisten ihmisten (ryhmien) tai *poikkeuksellisten* tapahtumien (tapahtumaketjujen) merkitystä. Sen seurauksena tutkittavasta ryhmästä tai tapahtumaketjusta tulee *liian* merkittävä muihin samankaltaisiin erityisiin ihmisiin ja poikkeuksellisiin tapahtumaketjuihin verrattuna. Samankaltainen ilmiö on havaittavissa myös muistitiedossa, jota tutkittaessa ei ole poikkeuksellista havaita paisuteltuja tietoja esimerkiksi paikalla olleiden ihmisten tai menehtyneiden ihmisten määrässä tai tapahtumien väkivaltaisuudessa.

Paisuttelun mahdollisuus on historiallisessa mikrososiologiassa sekä ilmeinen että tieteellisesti merkittävä. Myös tämä teos on altis tapahtumien paisuttelulle. Jollekin sivustakatsojalle tai toiselle tutkijalle Kalajoen kapina voi olla olankohautuksen kokoinen tapahtuma, joka aiheutui syyttäjän virheellisestä laintulkinnasta ja paikallisen tuomioistuimen tekemästä huonosti perustellusta päätöksestä. Paikallisesta kärpäsestä tuli vähän tahattomasti valtakunnallinen härkänen aktiivisen kirkkoherran toimesta. Samaten kapinaan on tutkijan turhan vilkkaasti toimivassa mielikuvituksessa saattanut kytkeytyä ihmisiä, jotka eivät siihen merkittävästi tai tosiasiallisesti kuuluneet (esimerkiksi kapinallisten omaisia),

https://doi.org/10.21435/ha.152

kokonaisuuden kannalta mitättömiä asioita (koska niistä on runsaasti asiakirjoja) ja siihen kuulumattomia tapahtumia (kuten kalastusta tai valtakunnanpolitiikkaa). Samaten siihen on voinut tutkijan mielikuvituksessa liittyä muita samaan aikaan tapahtuneita tapahtumaketjuja (kuten esimerkiksi samanaikaiset lakot Oulun satamassa), joiden välille rakennetaan perustelemattomia yhteyksiä.

Paisuttelu ei kuitenkaan ole hallitsematon haaste historiallisen mikrososiologian tutkijalle. Useimmiten sen aiheuttaman haasteen hallitsemiseksi riittää, kun sekä tutkija että lukijat tiedostavat poikkeuksellisia tapahtumia koskevan paisuttelun ja hillitsevät sitä systemaattisen lähdekritiikin avulla. Erityisen tarpeellista lähdekritiikki on poikkeuksellisia tapahtumia koskevan muistitiedon käsittelyssä, koska yhdessä muistelussa ei ole mitään mekanismia, joka ohjaisi tulkintoja kohti tosiasioita hyvin muistiin tarttuvien poikkeuksellisten tekojen sijasta. Esimerkiksi kansalaissodan teloitettujen määrät ovat poikkeuksetta suuremmat muistitiedossa kuin arkistoihin kertyneessä aineistossa. Kalajoen kapinassa ja vääränvalanoikeudenkäynnissä on myös asioita, joita on yhdessä muisteltu tiiviisti, vaikka niiden todenperäisyyttä ei ole voitu kiistatta todentaa. Näitä ovat jaetut muistot poliisien uittamisesta joessa ja ulosteella täytetystä virkalakista. Kaikki nämä ovat tavalla tai toisella tarttuneet muisteltavaksi poikkeuksellisina tekoina. Näitä poikkeuksellisia tekoja kriittisesti arvioimalla "paisutellut" yksityiskohdat asettuvat asianmukaiseen kontekstiin ja muuttuvat arkipäiväisemmiksi ja samalla todennettujen tapahtumien ja niistä tehtyjen tulkintojen välinen kuilu supistuu.

Myös tässä teoksessa on menetelty useiden aikaisemmissa tulkinnoissa tai muistitiedossa paisuteltujen asioiden kanssa näin. Edellä mainittujen esimerkkien ohella voidaan mainita muutama esimerkki, joissa poikkeuksellisten tapahtumien paisuttelua on hillitty lähdekritiikin avulla. Esimerkiksi ensimmäisen kapinaan liittyvän oikeudenkäynnin aikaiset tuomioistuimen "suljetut ovet" on kalajokisten muistitiedossa aikaisemmin tulkittu pyrkimykseksi salata oikeudenkäynnin kulku. Tarkempi tarkastelu kuitenkin osoitti, että tuomioistuimen ovien sulkeminen eli yleisön poistaminen johtui alle 21-vuotiaiden eli alaikäisten syytettyjen oikeusturvasta. Samalla tavalla poikkeukselliseen tapahtumaan liittyy paljon huomiota aikoinaan saanut vääränvalanjutun kuulustelu,

joka tarkemmassa tarkastelussa muuntuu eräiden kalajokisten aktiivisesti paisuttelemasta poliisiin kohdistuneesta väärinkäytösepäilystä todistajan esittämäksi niin sanotuksi muunnelluksi totuudeksi. Todistajan motiivit kertoa tapahtumat tietyllä tavalla liittyvät enemmänkin lähiyhteisön – kapinaan osallistuneiden ystävien ja sukulaisten sekä nuorisoseurantalon toimijoiden – aiheuttamaan sosiaaliseen paineeseen kuin kuulustelutilanteessa tapahtuneeseen painostukseen, jota todennäköisesti ei lainkaan tapahtunut.

Lähdekriittisen työskentelyn myötä poikkeuksellisiin tapahtumiin liittyvät paisutellut tarinat irtoavat tapahtumaketjujen analyysistä. Sen jälkeen ne muodostuvat enemmänkin siitä eriytyneeksi, mutta sinänsä mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi, jossa pohditaan tapahtumia paisuttelevien motiiveja ja huhujen merkitystä yhteisössä. Siten paisuttelun analyysi muuttuu historiallisen mikrososiologian "totuudellisuuteen" liittyvästä haasteesta sen analyyttista arvoa lisääväksi mahdollisuudeksi.[541]

Yleistäminen

Kolmas tärkeä kysymys koskee Kalajoen kapinan tutkimustulosten yleistettävyyttä. Kasautuvan tapahtumaketjun systemaattinen analyysi kytkeytyy myös laajaan ja monipolviseen kysymykseen mikron ja makron suhteesta sosiaalitieteellisessä (ja soveltavin osin historiallisessa) tutkimuksessa.[542] Ihmisten sosiaalisen käyttäytymisen ja kollektiivisen toiminnan mikroperusteiden tutkimuksessa pohditaan, kuinka ja missä määrin ihmisten toistuva kohtaaminen ja yhteistoiminta muodostavat organisaatioita ja instituutioita (yhteiskunnan virallisia ja epävirallisia

541 Ks. myös Saari 2020.

542 Sosiologiassa erotetaan toisistaan mikro-, meso- ja makrotaso. Näistä mesotasolla ei kuitenkaan ole "omia ainutlaatuisia voimia" toisin kuin mikro- ja makrotasolla. Mesotasolle sijoittuvat organisaatiot (esimerkiksi yritykset ja yhteisöt) ja kategoriat (esimerkiksi luokat ja kulttuuriset ryhmät). Mikron ja makron ensisijaisuutta suhteessa mesotasoon korostaa mm. Turner 2010, 5–7. Päinvastaista mieltä mesotason autonomisuudesta on muun muassa sosiologi James Coleman (1926–1995), esim. Coleman 1990. Hänen mukaansa mesotasolle sijoittuva korporaatiotoimija on analyyttisesti itsenäinen toimijataso, koska sillä on erillinen oikeudellinen perusta.

pelisääntöjä) ja kuinka organisaatioiden ja instituutioiden vuorovaikutus muokkaa yhteiskunnan makrotason rakenteellisia positioita ja kulttuurisia jäsenyyksiä.[543] Samalla analysoidaan kuinka mikro ja makro kytkeytyvät yhteen[544] ja missä määrin lukuisista samankaltaisista tapahtumaketjuista voidaan niitä yhdistelemällä tehdä makrotason yleistyksiä.

Aihepiirin tutkimus on edennyt aalloittain. Mikrososiologian huomio oli pitkään lähes yksinomaan paikallisissa tapaustutkimuksissa tapahtuvan vuorovaikutuksen havainnoimisessa. Vuorovaikutuksen ympärillä olevat rakenteet siirtyivät tarkastelun ytimestä sen reunoille usein jopa siinä määrin, että jotkut tutkijat unohtivat niiden olemassaolon. Mikro-makro-mekanismien osalta todettiin, että vuorovaikutuksella saattaa olla makrotason vaikutuksia, mutta niiden analyyttinen tarkastelu jäi satunnaiseksi. Eräät mikrotasoon erikoistuneet tutkijat toki myös pohtivat ”mikrososiologian makroperustaa”. Tämän vakiintuneen asetelman päälaelleen kääntäneen tutkimuksen keskeinen viesti oli, että eräät makrotason tekijät, kuten fyysinen ja alueellinen tila, institutionaaliset rakenteet ja organisaatiot sekä sosiaaliset normit, rajaavat henkilöiden mikrotason valintoja.[545] Näiden rajoitteiden merkitystä tuskin kukaan on kiistänyt, mutta ne eivät ole olleet tarkastelun ytimessä.[546]

Uudemmassa tutkimuksessa *analyyttiseen sosiologiaan* sitoutuneet tutkijat ovat analysoineet mikrotason toiminnan (mukaan luettuna kasautuvien tapahtumaketjujen analyysi) makrotason seurauksia. Heidän mukaansa analyyttisesti kestävän yhteiskunnallisen selityksen tulee

543 Keskustelu on laaja ja sillä on erilaisia perinteitä eri tutkimusohjelmissa. Rationaalisen valinnan teoriasta käsin käsitettä on käyttänyt muun muassa Lindenberg 1990, 3–20.

544 Aihetta koskeva kirjallisuus on niin laaja, ettei sen käsittely ole tässä yhteydessä perusteltua. Johdantona ks. esim. Collins 1981; Ritzer 1985; Collins 1988; Martin 2009; Mouzelis 1995; Elder-Vass 2008.

545 Esim. Fine 1991.

546 Samaten tutkijat hyödynsivät peliteoriaa mikron ja makron välisten muutosten analysoinnissa. Avainasemassa olivat sosiologian ja taloustieteen rajapinnassa olleet tutkijat, jotka 1960-luvun puolivälin jälkeen hakivat analyyttista vastausta erilaisiin kollektiivisen toiminnan ongelmiin, joissa asemiltaan ja arvostuksiltaan hajanainen ryhmä tuotti vuorovaikutuksessa toistensa kanssa makrotasolla pysyviä rakenteita. Usein yksilön ja yhteisön tai yksilön ja poliitikkojen tavoitteiden välillä oli rakenteellinen jännite, jonka purkaminen oli tavanomaisesti tutkimuksen tavoite. Samalla tuli laajalti lähtökohdaksi olettaa henkilöiden olevan lähtökohtaisesti erilaisia sen sijaan, että samankaltaiset henkilöt ikään kuin aggregoitaisiin makrotason toiminnaksi.

https://doi.org/10.21435/ha.152

yleensä kulkea mikrotason kautta: säännön vahvistavat poikkeukset eivät ole tässä kohden merkittäviä.[547] Samalla he ovat vastustaneet sosiologiassa varsin tavanomaista näkemystä, jossa yhdellä makrotason käsitteellä selitetään toista makrotason ilmiötä.

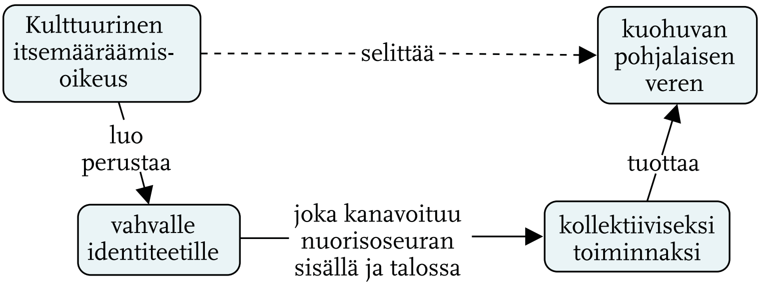
Myös Kalajoen kapinaa on syytä tarkastella mikrotason tapahtumana, jolla on potentiaalisesti makrotason seurauksia.[548] Yksittäiset tapahtumat vaikuttavat seuraaviin tapahtumiin, jolloin muodostuu tapahtumaketjuja. Näitä on tässä teoksessa jo käsitelty viidennen luvun jaksossa ”Tiheä historia”. Siinä on kuitenkin jätetty käsittelemättä tai ainakin kokoamatta yhteen ne mekanismit, joilla Kalajoen kapinaan liittyvät erilliset tapahtumat kytkeytyvät toisiinsa ja mitä yleistyksiä näistä tapahtumaketjuihin liittyvistä mekanismeista voidaan tehdä. Analyyttisesti ilmeisen perusteltu tapa puolustaa Kalajoen kapinan kirjanlaajuista käsittelyä on vedota mikrotason tapahtumien makrotason yleistettävyyteen.

Mikro-makromekanismien tutkimuksen teoreettisen kehyksen loi 1980-luvun lopulla yhdysvaltalainen sosiologi James Coleman (1926–1995), jonka visualisointia kutsutaan yleensä Colemanin veneeksi.[549] Alun perin Coleman sovelsi ”venettään” protestanttisen etiikan ja kapitalismin hengen välisen sosiaalisen mekanismin analysointiin. Sen mukaan protestanttinen etiikka ei selitä kapitalismin henkeä (ja siitä seuraavaa kapitalistisen tuotantotavan muodostumista). Selityksen tulee

547 Coleman 1990, tässä on noudatettu hänen teoksensa sivuilla 7–10 olevaa kuvausta. Protestanttisen etiikan ja kapitalismin välisen yhteyden ohella hän käyttää esimerkkinä parantuneiden yhteiskunnallisten olosuhteiden (makrotaso 1) ja vallankumouksen (makrotaso 2) välistä yhteyttä, joka hänen mukaansa pitää selittää parantuneiden olosuhteiden aiheuttaman turhautumisen (mikrotaso 1) tuottamalla aggressiolla (mikrotaso 1), joka puolestaan tuottaa vallankumouksen. Kumpikaan näistä kahdesta selityksestä ei ole empiirisesti ongelmaton. Protestanttisen etiikan ja kapitalismin hengen välinen yhteys on kyseenalaistettu ja yleisesti ottaen elinolosuhteiden parantumista ei ole tapahtunut ennen vallankumouksia.

548 Vrt. Elster 2007.

549 Coleman 1990. Coleman venemallin juuret ovat hänen teoksessaan vuodelta 1961. Päinvastaisista väitteistä huolimatta Coleman ei ole metodologinen individualisti, joka supistaisi kaiken rakenteellisen yksilön valintoihin ja atomisoi ihmisen irti sosiaalisista konteksteista. Hän on enemmänkin ”rakenteellinen individualisti”, koska hän korostaa toiminnan sijoittumista rakenteiden ja kulttuurin määrittämään kehykseen. Colemanin ajattelua on monella tapaa kritisoitu: perusteltu makrososiologian näkökulma aiheeseen on julkaisuissa Little 2012 ja Jepperson & Meyer 2011. Täydentävästi ks. Elder-Vass 2008, joka pohtii rakenteiden relationaalista ja hierarkkista luonnetta ja kytkee ne erikseen emergentteihin (mikrotason mekanismeista rakentuviin, mutta niistä laadullisesti eroaviin) rakenteisiin.

Kuvio 13. Colemanin vene ja Kalajoen kapinan mikro-makromekanismit

kulkea protestanttisesta etiikan (makrotaso 1) aiheuttamasta arvomuutoksesta (mikrotaso 1) edelleen taloudelliseen käyttäytymisen muutokseen (mikrotaso 2), joka vuorostaan selittää kapitalismin hengen leviämisen (makrotaso 2).

Sitä voidaan soveltaa myös Kalajoen kapinaan (kuvio 13). Yksinomaan makrotasolla tapahtuvana tarkasteluna Kalajoen kapina ei vaadi sen systemaattisempaa tarkastelua. Demokratisoituminen, voimasuhteiden tasapainottuminen ja yhteiskunnallisen sääntelyn systematisoituminen poistivat kansankapinat ja paikalliset kahakat suomalaisesta yhteiskunnasta. Tässä makrotason muutoksesta toiseen makrotason muutokseen sujuvasti kulkevassa selityksessä kahakan kaltainen mikrotason tapahtuma oli satunnaista kuohuntaa ajan virrassa ilman sen suurempaa tai pienempää analyyttista merkitystä.[550] Tässä kehyksessä Kalajoen kapina on isomman muutoksen sinänsä mielenkiintoinen, mutta ei välttämätön alaviite.

Vähän yksityiskohtaisemmin kapinan makrotason mekanismeja on käsitelty *Kalajoen historiassa,* jossa kapinaa on selitetty ”kulttuurisella itsemääräämisoikeudella” ja ”kuohahtavalla pohjalaisella verellä” selityksen kulkiessa edellisestä jälkimmäiseen. *Kalajoen historiassa* tiivistetään, että

550 Collins 2007.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> Koko jupakan pääkysymys näyttääkin olevan virkavaltaisuuden vastustaminen. Körttikäräjien pitäjässä ei sallittu poliisin puuttuvan niin vähäpätöisiin asioihin, kuin tässä oli kyse. Kalajokisia näyttää ärsyttäneen tutkijain mahtipontinen ja yksilöä loukkaava käytös.[551]

Kalajoen historian analyysitaso on alueellisesti ja ajallisesti sidotumpi kuin edellä kuvatussa demokratiamekanismissa. Se kuitenkin täyttää tilannesidonnaisen makro-makroselittämisen minimiehdot. Siinä esitetyn tulkinnan mukaan Pohjanmaalle (eri syistä) juurtuneen kulttuurisen itsemääräämisoikeuden loukkaus (makrotaso 1) aiheutti pohjalaisen veren kuohahtamisen (makrotaso 2). Selitys on mahdollinen. Pohjanmaan maatalousvaltaisuus ja yrittäjäkeskeisyys yhdistettynä uskonnollisiin herätysliikkeisiin ovat tuottaneet ihmisten välisessä toistuvassa vuorovaikutuksessa kulttuurista itsemääräämisoikeutta korostavia sosiaalisia käytäntöjä. Kun joku ”ulkopuolinen taho” kyseenalaisti niitä toimeenpanemalla lakeja, asetuksia ja järjestyssääntöjä, itsemääräämisoikeuden loukkauksesta syntyvä sosiaalinen paine kiehautti pohjalaista verta.[552] Kalajoen kapinalla voidaan puolestaan havainnollistaa tuota Pohjanmaan läpäisevää mekanismia.

Historiallisen mikrososiologian näkökulmasta tuo makro-makroselitys ei kuitenkaan selitä nuorisoseurantalon pihalla tapahtunutta kahakkaa tai sen jälkeisiä tapahtumia. Analyyttisen selityksen tulee kulkea makrosta mikroon, mikrosta mikroon ja edelleen makroon. Tässä mallissa keskipohjalainen itsemääräytymistä korostava kulttuuri organisoitui paikallisten toimijoiden aloitteesta osana kansallista jär-

551 Kyllönen 1980, 505.

552 Samankaltaisista syy-seuraussuhteista kertovat eteläpohjalaiset tulkinnat nuijasodasta, häjyistä, körteistä, Vapaussodasta, Lapuan liikkeestä ja toisen maailmansodan aikaisista taisteluista ennen kaikkea talvisodassa Taipaleenjoella ja Äyräpäässä. Kaikissa näissä tapauksissa pohjalaiset ottivat käsiinsä oman kohtalonsa nousemalla joko esivaltaa tai ulkopuolista tunkeutujaa vastaan. Näitä mekanismeja on toistuvasti käsitelty sekä tutkimuksissa, muistelmissa että kirjallisuudessa. Kalajoelta on Etelä-Pohjanmaan ytimeen Lapualle matkaa reilut 200 kilometriä, eli 1950-luvun teillä päivän automatka. Käytännössä tosin sinne olisi menty junalla Ylivieskasta Pohjanmaan rataa pitkin. Kuitenkin myös Kalajoella on (ollut) jaettu kulttuurinen ymmärrys itsemääräämisoikeudesta. Kalajoki oli muun Pohjanmaan tavoin myös varsin uskonnollinen pitäjä. Körttiläisyys oli osa kalajokista elämäntapaa. 1950-luvun Kalajoki ei kuitenkaan ollut niinkään körttiläinen kuin lestadiolainen. Kalajoelle perustettiin jokivarteen vuonna 1939 ”Uusheräyksen” Kristillinen Opisto, joka muokkasi kalajokista arvomaailmaa. Lähin herännäisten kansanopisto oli Ylivieskan Raudaskylässä, johon opisto oli perustettu 1920.

https://doi.org/10.21435/ha.152

jestötoimintaa sosiaaliseksi liikkeeksi ja edelleen nuorisoseuran talolla järjestettäväksi toiminnaksi (makrotaso 1 > mikrotaso 1). Se puolestaan tuotti ihmisten vuorovaikutuksen seurauksena vahvan identiteetin, jossa korostui aktiivinen toiminta ja kulttuurinen itsenäisyys (mikrotaso 1 > mikrotaso 2). Kun tämä kulttuurinen toimintamalli sitten joutui hankaukseen poliisin kanssa nuorisoseurantalolla, syntyi kahakka ja edelleen oikeudenkäyntejä ja valituksia, jotka muuttuivat makrotasolla tulkinnaksi kuohuvasta pohjalaisesta verestä (mikrotaso 2 > makrotaso 2).

Yksityiskohtaisemmassa tarkastelussa mikrotason tapahtumat välittyvät makrotasolle lukuisten samankaltaisiin tapahtumiin yleistettävissä olevien mekanismien välityksellä, joten niiden pohjalta voidaan yksittäisistä tapahtumista tehdä makrotason yleistyksiä. Kuviossa 14 on listattu aineistolähtöisesti kuusi tapahtumia toisiinsa kytkevää mekanismia.[553] Nämä ovat konflikti, tulkinnan muokkaus, kynnystason ylitys, valtatasapainon muutos, hierarkkinen päätös ja salatun tekeminen julkiseksi. Voidaan toki listata muitakin, mutta nämä ovat teoreettisen ymmärryksen kannalta merkittävimpien joukossa. Ne kaikki muuntavat mikrotason tapahtumat makrotason seurauksiksi. Samaten niiden pohjalta voidaan tehdä makrotason käsitteellistyksiä, jolloin samankaltaiset mikrotason tapahtumat "yhdistetään" yhden makrotason tapahtumaa kuvaavan käsitteen alle. Siten makrotasolla tapahtumaa kuvaavaa käsitettä (esim. kapina) voidaan pitää latenttina käsitteenä, jonka eri ulottuvuuksia (väkivaltaisuus, kollektiivisuus, tunteellisuus) tai muotoja (kahakka, meteli ja niin edelleen) mikrotason tapahtumia käsittelevät käsitteet kuvaavat.

Kutakin näistä mekanismeista on jo käsitelty aikaisemmin, mutta niitä on perusteltua tarkastella vielä yhtenä kokonaisuutena. Ensinnäkin kapinaan liittyvä tapahtumasarja aktivoi *konfliktin* vakiintuneen toimintatavan ja lainsäädännön välillä. Aikaisemmin tässä kirjassa mainittuja esimerkkejä ovat alkoholinkäyttö nuorisoseurantalolla ja kalastuksen sääntely Kalajoen suistossa. Kummassakin tapauksessa vakiintunut toimintatapa oli kiistatta ristiriidassa lainsäädännön kanssa. *Tulkinnan muokkaus* liittyy siihen, miten tapahtumaketju vaikuttaa ihmisten oi-

553 Idea on lainattu julkaisusta Ermakoff 2015; systemaattisempi kuvaus on Saari 2020.

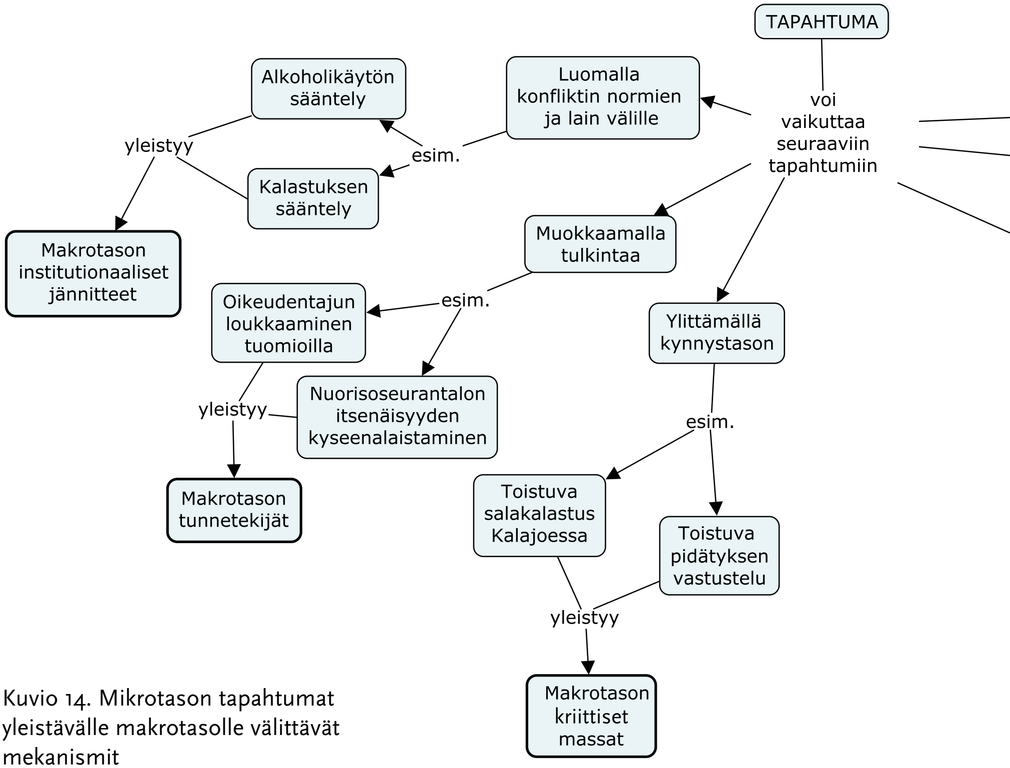
https://doi.org/10.21435/ha.152

keudentajuun ja nuorisoseurantalon toiminnan autonomian ymmärtämiseen.

Kynnystason ylitys puolestaan viittaa tapahtumaan, joka niin sanotusti katkaisee kamelin selän. Yksittäinen tapahtuma ei sinällään ole mitenkään erikoinen tai mainittava. Useat samankaltaiset tapahtumat lyhyessä ajassa kuitenkin aktivoivat uusia toimintamalleja. Esimerkkinä on toistuva nousevan siian salakalastus ja toistuva poliisin vastustelu nuorisoseurantalon pihalla. Kukaan ei olisi puuttunut yksittäiseen kalastukseen tai vastusteluun, mutta niiden toistuvuus aktivoi uusia tapahtumia (kalastuksen valvontaa ja kapinasyytteen).

Valtatasapainon muutos tarkoittaa tilannetta, jossa vakiintunut tilanne muuttuu, koska jokin (organisoitunut tai ainakin yhdessä toiminut) ryhmä muuttaa vakiintunutta valtatasapainoa. Nuorisoseurantalolla olleet neljä poliisia olisivat ongelmitta voineet pidättää muutaman miehen. Kaksi poliisia olisi pitänyt kiinni jo pidätettyjä ja kaksi muuta olisivat ottaneet kiinni vielä vapaana olleita. Mutta kun pidätystä vastusteli neljä tai viisi miestä, valtatasapaino muuttui heidän kannaltaan haastavaksi. Toisaalta jos miehiä olisi ollut kuusi, seitsemän tai kahdeksan, parin poliisin partio ei olisi lainkaan yrittänyt pidätystä ainakaan ilman valtasuhteet tasapainottavaa asetta. Menestymisen mahdollisuutta ei pidätyksellä ollut noilla voimasuhteilla. Toiselta puolen paikallisten miesten ja poliisin paikallinen voimatasapaino muuttui ratkaisevasti, kun paikalle tuli liikkuvan poliisin toinen yksikkö.

Hierarkkinen päätös puolestaan hyödyntää tapahtumaketjujen luojana hallinnontasojen välisiä käskysuhteita. Esimerkkejä hierarkkisesta päätöksestä ovat lääninpoliisin syyttäjän päätös syyttää kapinasta, joka johti monipolviseen tapahtumaketjuun, ja Kekkosen päätös jättää armahtamatta, mikä jätti varjon kapinaan ja vääränvalanjuttuun osallistuneiden elämään ja kuntalaisten kollektiiviseen muistiin. Viimeinen esimerkki tapahtumia aktivoivasta mekanismista on *salaisen tekeminen julkiseksi*. Siinä toimijat saavat aikaisemmin salattua tietoa, joka vaikuttaa heidän tuleviin valintoihinsa. Ylikonstaapelin kavallus on tässä teoksessa esimerkki tämänkaltaisesta salaisen julkiseksi tekevästä mekanismista. Samaten Jutilan puheiden julkituleminen aiheutti tapahtumien ketjun, jossa kalajokiset reagoivat voimakkaasti ja Jutila joutui miettimään sa-

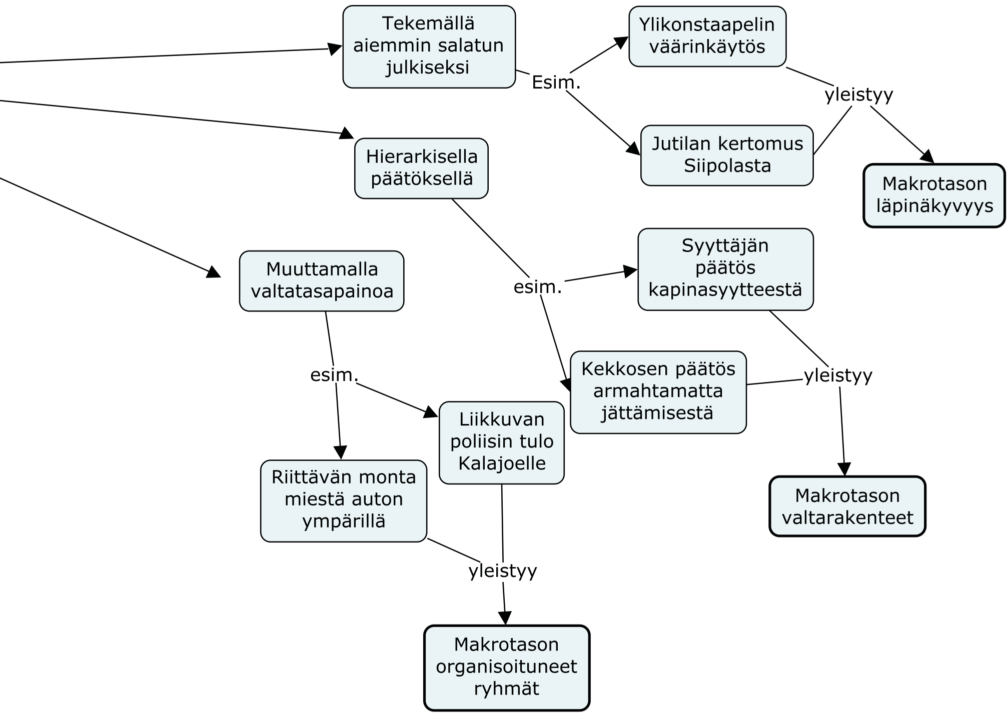

Kuvio 14. Mikrotason tapahtumat yleistävälle makrotasolle välittävät mekanismit

nomaansa uudestaan. Kummassakin tapauksessa tapahtumaketjuissa mukana olleet toimijat ottivat uuden tiedon toimintansa perustaksi.

Lukijaa voi pyrkiä vakuuttamaan teoksen tieteellisestä arvosta väittämällä näiden edellä mainittujen kuuden mekanismin löytyvän lukuisista samankaltaisista tapahtumaketjuista. Siten niillä on myös *yleistettävyyttä*.[554] Kuvion ulkokehälle on nimetty nämä mikrotason mekanismeista johdetut yleiset periaatteet. Yhteistä niille on sijoittuminen makrotasolle. Siten mekanismit rakentavat siltaa mikron ja makron välille. Alko-

554 Tämänkaltainen yleistäminen on tavanomaista tapahtumarakenneanalyyseissä. Ks. esimerkiksi Griffin 1993; Ermakoff 2015. Mekanismeja lueteltaessa on haettu tukea Ermakoffilta, joka nimeää neljä erilaista tapahtumia yhteen kytkevää tekijää.

holin ja kalastuksen sääntely yleistyvät makrotason institutionaalisiksi jännitteiksi. Oikeudentajun loukkaus ja nuorisoseurantalon toiminnan autonomia ovat puolestaan yleistettävissä makrotason tunnetekijöiksi. Toistuva salakalastus ja pidätysten vastustelu on makrotasolla kriittisten massojen luomista, jolloin toistuvat tapahtumat aktivoivat julkisen vallan vastustuksen. Poliisien ja miesten ryhmät auton ympärillä ja liikkuvan poliisin tulo paikkakunnalle yleistyvät makrotason organisoituneiksi ryhmiksi. Syyttäjien päätökset eri vaiheissa (mutta erityisesti kapinasyytteessä) ja Kekkosen päätökset armahduksista (ja armahtamatta jättämisestä) kertovat makrotasolla valtarakenteista. Lopuksi ylikonstaapelin väärinkäytökset ja Jutilan kertomukset Siipolasta johtivat makrotason läpinäkyvyyden lisääntymiseen.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Yleistysten avulla voidaan käytännössä analysoida useimpia historiallisen mikrososiologian kannalta mielenkiintoisia kasautuvia tapahtumaketjuja. Se kuitenkin edellyttää systemaattista aineiston läpikäymistä esimerkiksi tässä esiin nostettujen kuuden teeman suhteen. Välttämättä nämä kuusi teemaa eivät ole kaikissa tapaustutkimuksissa mielekkäitä ja mahdollisesti on olemassa muitakin teemoja.[555] Teemojen valinnat jäävät tapauskohtaisesti harkittaviksi. Samalla on ilmeistä, että yleistettävyyden mahdollisuus on yksi tutkittavan tapaustutkimuksen valinnan kriteereistä: mitä useampia samankaltaisia tapaustutkimuksia on käytettävissä, sitä systemaattisemmin ja luotettavammin niiden pohjalta voidaan tehdä makrotason yleistyksiä. Tämän ohella mikään edellä esitelty ja käsitelty ei vielä anna vastausta siihen, kuinka pitkäkestoisia mikrotason tapahtumaketjun makrotason vaikutusten voi perustellusti ajatella olevan, kuinka monta mikrotason samankaltaista tapahtumaketjua tarvitaan suhteellisen pysyvän makrotason muutoksen aikaansaamiseksi, ja minkä kriteerien mukaan tätä pitkäkestoisuutta olisi perusteltua analysoida. Näihin palataan vielä tämän luvun jaksossa ”Poikkeuksellinen syy”.

Muistaminen

Neljäs historiallisen mikrososiologian kannalta tärkeä asiakokonaisuus liittyy myös edellä jo sivuttuun kollektiiviseen muistiin. Sen tutkimuksen juuret ovat maailmansotien välisen ajan Ranskassa, jossa muutamat historian ja sosiologian tutkijat alkoivat pohtia kollektiivista muistamista edistäviä yhteiskunnallisia prosesseja.[556] He korostivat alueiden, luokkien, sukujen sekä uskonnollisten ryhmien ja sosiaalisten liikkeiden (kansalaisjärjestöt, puolueet, ammattiryhmät) olevan kollektiivista muistia ylläpitäviä sosiaalisia kehyksiä. Ne kantoivat aikaisemmat, joskus vuosi-

555 Ks. myös Saari 2020, jossa samalla tavalla analysoidaan Kyllikki Saaren murhan vaikutuksia.

556 Näissä sosiologisissa tutkimuksissa taustavaikuttajana oli Emilé Durkheim (1858–1917), jonka teoreettisessa kehyksessä kollektiivinen muisti on osa samaa kollektiivista kokemusta kuin muutkin yhteiskunnalliset ilmiöt itsemurhasta alkaen. (Gensburger 2016.)

https://doi.org/10.21435/ha.152

kymmenten tai -satojen takaiset, muuten unohtumiselle alttiit erityiset yksilöt ja poikkeukselliset tapahtumat mukanaan kirjoitushetkeen.[557]

2000-luvun tutkimuksessa on ollut tavanomaista kirjoittaa kollektiivisen muistin kahdesta tutkimushaarasta.[558] Näistä edellinen liittyy tapahtumaketjuun liittyvän muistin institutionalisoitumiseen ja jälkimmäinen yhdessä muistelemiseen. Muistia institutionalisoidaan muun muassa uutisoimalla, arkistoimalla, tallentamalla tai visualisoimalla sekä rakentamalla tapahtumasta tai tapahtumista muistuttavia muistomerkkejä. Yhdessä muistelemisen tutkimuksessa huomio on erityisesti tapahtumaketjua koskevan muistelun valikoitumisessa muistettaviin ja unohdettaviin asioihin. Yksilöaineistoista tiedetään esimerkiksi se, miten sanojen keskinäiset suhteet ja niihin liittyvät tunnelataukset vaikuttavat niiden muistamiseen.[559] Samaten on tiedostettu tapahtumaan liittyvien voimakkaiden kollektiivisten tunteiden merkitys koottua muistelua generoivana tekijänä. Sen sijaan yhdessä muistelun myötä rakentuneen näkemyksen ja muuten dokumentoitujen kasautuneiden tapahtumien väliset yhtäläisyydet ovat usein vähäisempiä kuin mitä muistelijat olettavat. Institutionalisoitunut muisti ja yhdessä muisteltu muodostavat yhteensovitettuna kollektiivisen muistin, joka on eri ryhmissä eriasteisesti jaettu yhteinen ymmärrys tai näkemys kasautuneesta tapahtumaketjusta. Se voi poiketa lähdekriittisten tutkimusten tai yksittäisten henkilöiden kasautuvaa tapahtumaketjua koskevasta näkemyksestä.

Myös Kalajoen kapinaan liittyy 2000-luvulle saakka ulottunutta kollektiivista muistia. Kalajoen kapina on institutionalisoitunut *Helsingin Sanomissa, Suomen Kuvalehdessä, Uudessa Kuvalehdessä, Viikkosanomissa, Kalajokilaaksossa, Kokkolassa, Keskipohjanmaassa* ja *Liitossa* olleiden uutisten myötä. Kaikki nämä uutiset voidaan edelleen löytää arkistojen mikrofilmeiltä ja epäilemättä jo lähitulevaisuudessa myös internetistä sen jälkeen, kun arkistojen digitointi etenee sopimusoikeudellisten on-

557 Korkiakoski 2006.

558 Tässä teoksessa kollektiivista muistia käsitellään vähän niukemmin, koska aihetta on laajalti käsitelty julkaisussa Saari 2020.

559 Kollektiivista muistia käsittelevä kirjallisuus on laaja, eikä sen systemaattinen yhteenveto ole tässä mahdollista. Teoreettisesti keskeisiä julkaisuja ovat Anastasio ym. 2012 (jonka kriittinen arvostelu on Michaelian 2014) ja Assman 2006; ajantasainen kokonaiskuvaus aiheesta on Boyer & Wertsch (toim.) 2009, jota tässä on enimmäkseen seurattu.

https://doi.org/10.21435/ha.152

gelmien ratkettua. Yhdessä muistelua on kannatellut tapahtumaketjun poikkeukselliset sanat ja piirteet. Sana *kapina* on arkipäivän kielenkäytössä sen verran harvinainen, että se edelleen aktivoi kalajokisten mielissä (yhdessä muistelussa) tapahtuman muistamisen. Siihen liittyy kalajokisille tärkeitä paikkoja (nuorisoseura), tunnettujen henkilöiden nimiä ja ryhmiä (Seuran Janne, kirkkoherra, kapinalliset, poliisit), tapahtumia (kalastus, markkinat, lyönnit, kahakka, kuulustelut), tunnepohjaista uhoa (ulostaminen poliisin lakkiin, poliisiauton nostaminen, huutelua) ja kollektiivisia tunteita (epäoikeudenmukaisuus ja voitonriemu). Ne loivat kollektiivisen tunnetilan ja pitivät asiaa yksilöiden ja ryhmien mielissä pitkälti riippumatta siitä, kuinka paljon tai vähän ihmiset asiasta keskustelivat.[560]

Institutionalisoituneen muistin ja yhdessä muistelun muodostama kollektiivinen muisti on puolestaan kantanut kapinaa ja vääränvalanjuttua koskevia muistoja 2020-luvulle saakka. Kollektiivinen muisti on kuitenkin monella tapaa hapertunut. Tapahtuma-aikaan Kalajoen kapina oli todennäköisesti jokaisen lehtiä lukeneen ja toisten kanssa keskustelleen kalajokisen mielessä. Kuten *Kokkola*-lehti luonnehti: ”Kalajoen markkinakärhämä, jolla nimellä sitä ehkä parhaiten tekisi mieli nimittää, on saanut niin laajat mittasuhteet ja paisunut sellaiseksi koko pitäjää käsittäväksi asiaksi, josta jokaisella on omat mielipiteensä.”[561] Kaikki kapinaan osallistuneet tai väärästä valasta syytetyt olivat syntyperäisiä kalajokisia lukuun ottamatta yhtä, joka oli syntynyt Ylivieskassa.

Suurin osa kalajokisista alkoi kuitenkin unohtaa tapahtumia jo seuraavana keväänä, ja tuskin kovin monet ajattelivat asiaa enää parin kolmen vuoden päästä. Uutisointia asiasta ei enää ollut. Siitä eteenpäin Kalajoen kapinan yhdessä muistelussa sukujen asema on ollut keskeinen (Eräät kapinalliset palasivat myös itse tapahtumiin yhä uudestaan myös työpaikoillaan.) Kullakin suvulla on oma sosiaaliseen rooliinsa ja

560 Kapinatanssit olivat ainoat 1950-luvun markkinatanssit, jotka jäivät yleisesti kalajokisten mieleen. Esimerkiksi vuoden 1953 päättäneistä uuden vuoden tansseista on kuulustelupöytäkirjoissa vain yksi maininta ja tuskin kukaan muistaa erityisesti siihen iltamaan liittyviä tapahtumia erityisinä tai merkittävinä.

561 *Kokkola* 15.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

yhteiskunnalliseen asemaansa kytkeytyvä ”muistiskeema”, josta käsin tapahtumaa muistellaan. Jossakin määrin näkemykset ovat myös alueisiin sidottuja: eri kylillä on erilaisia näkemyksiä sen mukaan, minkä suvun jäseniä siellä asui. Näitä alueittain vaihtelevia muistoja ei kuitenkaan ole sen systemaattisemmin pystytty jäljittämään. Samaten prosessin eri osapuolilla on omat näkemyksensä, joten todistajat, syytetyt ja syyttäjät sekä pappi (ja heidän perheensä) muistelevat tapahtumaa omasta skeemastaan käsin.[562]

Yhdessä muisteluun perustuvan muistitiedon arvo ei kuitenkaan ole sen luotettavuudessa. Ei ole mitään syytä olettaa toistuvan yhdessä muistelun karsivan pois virheellisiä muistikuvia ja korostavan historiallisia tosiasioita. Toki voidaan pohtia tilanteita, joissa eri ihmisten muistitiedot täydentävät toisiaan niin, että ”kokonaisuus on enemmän kuin osiensa summa” ja myös aikaisempaa todennäköisemmin tosiasioiden mukainen.[563] Tällöin muistelijat punnitsevat huolellisesti erilaisia tapahtumia koskevia muistikuvia, hylkäävät esimerkiksi vain yhden muistelijan muistamat tai epäuskottavat epäselvät tulkinnat, mutta hyväksyvät useiden muistelijoiden samanaikaisesti toisistaan riippumatta kertomat tulkinnat. Tämä ei kuitenkaan ole muistelulle tavanomaista. Pikemminkin kuin virheellisiä tietoja karsiviin kasautuviin tosiasioihin, toistuvasti muisteltu tieto kiinnittyy kollektiivisiin tunteisiin ja poikkeuksellisin sanoihin ja tekoihin. Tiivistäen yhdessä muisteleminen tarkoittaa toistuvaa palaamista tapahtumaan, jolloin muistelussa valikoituu toistuvan muistelun kohteeksi eräitä kollektiivisia tunteisiin tarttuvia teemoja ja mielenkiintoisia sanayhdistelmiä ja unohtuu joitakin toisia asiakokonaisuuksia riippumatta niiden todenperäisyydestä.[564]

Esimerkkinä tämänkaltaisesta muistitiedosta on seuraava muistelu. Sen on kertonut kalajokinen henkilö, joka ei ole ollut paikalla kapinahetkellä, mutta joka kertoo toistuvasti kuulleensa kapinan kulusta. Se on siis varsin tavanomainen koottuun muisteluun perustuva ”toisen käden” tieto. Lainauksen alusta poistetut ”edellä mainitut seikat” ovat siian

562 Muistiskeemoista enemmän ks. Beim 2007.
563 Anastasio ym. 2012, 57.
564 Kansteiner 2002.

https://doi.org/10.21435/ha.152

lippoamiskielto ja siinä yhteydessä tapahtuneet poliisien uittamiset ja päihtyneiden nuorten käyttäytyminen:

> Haluan muistella sen vuoksi, että muistelmat, vaikka hämärätkin valottavat sellaista tietoa, jota arkistojen kirjoituksiin ei ole kirjoitettu… [– –] Noista em. seikoista johtuen, voi kuvitella, että valvovalla virkamiehelläkin tässä kohtaa ”kuohahti” ainakin jonkin verran ja vielä enemmän jos autokin siinä hajosi. Antoiko se aiheen jonkinmoiseen kurinpito provokaatioon, kostoon, joka tapahtui tanssien aikaan seuran eteisessä. Eteisessä oli nuoria miehiä, myös työväentalon poikia. Eteisessä oli syntynyt suukopua Plassilaisten ja jonkin siviilit päällä olleen oudon miehen (eräpoliisi) välille. Kerrotaan riistapoliisin ensin lyöneen TUL-seuran nyrkkeilijää, joka oli oitis sivaltanut lyöjän kanveesiin. Tietenkin hätiin hälyytettiin koko poliisikunta. Kaikilta paikalla olleilta nimet ylös ja jatkossa poliisilaitokselle kuulusteluihin. Todistajia poliisi tarvitsi ja tietenkin niinpäin, että nyrkkeilijä löi ensin. Todistajat, joiden oli nähty olleen lähimpänä, alettiin kuskaamaan pitkin maakuntia, välillä kuulustellen ja heitä valvotettiin pitkät jaksot. Ja yritettiin tunnustamaan, että nyrkkeilijä löi ensin.[565]

Tämänkaltainen ulkopuolinen muistitieto on arvokasta. Se valottaa asioita, jotka eivät ole tarttuneet julkisen vallan tuottamiin asiakirjoihin tai muiden ryhmien yhdessä muistelemiin kertomuksiin. Sillä on myös paikkansa historiantutkimuksessa tunteiden ja näkemysten tulkinnassa. Lainauksessa on sekä arvokasta muistitietoa että aikojen kuluessa muuntuneita tietoja, jotka eivät ole yhteensopivia aikalaisaineistossa tallentuneen kanssa. ”Outo mies” ei esimerkiksi ollut eräpoliisi, vaan liikkuvan poliisin konstaapeli ja kaikilta paikalla olleilta ei otettu nimiä ylös, vaan kuulustelut alkoivat vasta myöhemmin. Samankaltaisia ristiriitoja on kirjoituksessa muitakin.

Tärkeä selitys kollektiivisen muistin hapertumiselle on, ettei Kalajoen kapinalle ole rakennettu muistamista tukevia rakenteita, toisin kuin

565 Kirjallinen muistitieto. Toimitettu sähköpostilla 21.8.2014. Kirjoittajan hallussa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

esimerkiksi itsenäisen Suomen varsinaisille kapinoille.[566] Kalajoen kahakalla ei ole muistomerkkiä tai -laattaa tapahtumapaikalla ja myös tapahtumasarjan kannalta keskeinen nuorisoseurantalo on purettu. Siitä ei myöskään ole tehty näytelmää, oopperaa tai elokuvaa kuten on tehty eräistä muista kapinoista. Siitä ei ole yritetty tehdä luotua traditiota, jossa paikalliset viranomaiset ja muut toimijat pyrkivät juurruttamaan tapahtumasarjan kuntalaisten mieliin vuosittaisten juhlien tai muistelutilaisuuksien avulla.[567] Kalajoen aikaisemmista tapahtumista luotua traditiota lähentyy eniten Kalajoen körttikäräjät, joita on muisteltu säännöllisesti seminaarein ja näytelmin ja joka on heränneille tärkeä yhteisön kiinteyttä ylläpitävä tapahtuma.[568] Körttikäräjiin palataan vielä tämän luvun jaksossa "Kuplinta". Ilman tämänkaltaisia muistia tukevia tukirakenteita ja luotuja traditioita Kalajoen kapinan muisto vähitellen katoaa muiden kuin tämän kirjan lukijoiden mielistä.

Unohtaminen

Viidenneksi historialliseen mikrososiologiaan liittyy kollektiivisen muistamisen ohella aktiivinen unohtaminen. Yhteisön jäsenet pyrkivät aktiivisesti unohtamaan sen kannalta epämieluisat tapahtumat, joihin saattaa liittyä ryhmäkohtaista häpeää, epäonnistumista tai epäsosiaalista käytöstä. Aktiivisen unohtamisen keskeinen väline on kollektiivinen vaikeneminen.[569] Suvut esimerkiksi päättävät yhdessä vaieta rikollisistaan

566 Nivalan konikapinaa on muisteltu 2004–2005 esitetyssä *Pula!* -oopperassa ja 2003 paljastetussa pronssisessa Hilippa-muistopatsaassa sekä puolidokumentaarisessa elokuvassa *Pulakapina* (1977), jonka ohjasi Mikko Niskanen (1929–1990). Myös Kemin ja Mäntsälän kapinoilla on muistin tukirakenteina toimiva muistomerkkinsä.

567 Perinteisiä esimerkkejä historian tarkoitushakuisesta tuottamisesta on Israelille tärkeä Masada-myytti (72 jaa.) ja Skotlannin Ylämaan kisat. Molemmat ovat historiallisia tapahtumia, mutta niille on vuosikymmenten mittaan annettu myönteinen, näissä tapauksissa nationalistinen tulkinta. Suomalaisessa keskustelussa keskeinen luotu (ja siten myös institutionalisoitu) traditio on ollut nuijasota (1597), josta luotua traditiota symboloi Jaakko Ilkan muistomerkki (1924, taiteilija Matti Visanti). Samalla tavalla myös heränneiden historiassa on luodun tradition makua, jossa kansakunnan yhteisyyttä enemmän tai vähemmän tietoisesti tuetaan luomalla sitä koossapitäviä perinteitä (Huhta 2001).

568 Kalajoen käräjiä on tätä kirjoitettaessa viimeksi muisteltu kesällä 2014 Matti Pajulan ohjaamassa näytelmässä.

569 Esimerkiksi kalajokisten ja venäläisten vuorovaikutuksesta 1800-luvun jälkipuoliskolla tai 1900-luvun

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja aviottomista lapsistaan. Organisoituneet ryhmät eivät aktiivisesti julkisuudessa puhu niiden periaatteista poikenneista yksilöistä, on sitten kyse lakkorikkureista, puolueloikkareista tai rintamakarkureista.

Myös Kalajoen kapinaan liittyy tämä aktiivisen kollektiivisen unohtamisen ulottuvuus. Kollektiivista vaikenemista havainnollistaa se, että minä en tiennyt Kalajoen kapinasta käytännöllisesti katsoen mitään muuta kuin mitä *Kalajoen historiaan* oli kirjattu ennen kuin aloin valmistella tätä kirjaa 2000-luvun alkupuolella. Minun olisi kuitenkin pitänyt tietää, koska olen ollut aktiivisesti kiinnostunut Kalajoen historiasta varhaisnuoruudestani alkaen ja kesäisin kerännyt harrastuspohjalta suullista kansanperinnettä.[570] Kalajoen kapinasta ei kuitenkaan ole puhuttu. Asiaa ei ole syytä ylikorostaa tai tehdä siitä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Kapinassa ei ehkä ole ollut mitään puhuttavaa, onhan historiasta kiinnostuneidenkin ihmisten elämässä muutakin tekemistä kuin muistella menneitä tapahtumia. Tapahtumaketju on hyvinkin saattanut unohtua sattumalta.

Aktiivisen unohtamisen puolesta kertoo muutama asia. Ensinnäkään Kalajoen kapinaa ei esimerkiksi ole sisällytetty osaksi opastettuja Kalajoki-kierroksia, mikä on ollut tietoinen päätös.[571] Syynä on tapahtumaan liittyvät eri näkökulmat ja tulkinnat, jotka ovat olleet eräille kotiseututyössä mukana oleville henkilöille eri tavoilla kuormittavia. Toiseksi Janne Siipolaa muistelevassa artikkelissa ei mainita Kalajoen kapinan tapahtumia lainkaan. Siinä vain todetaan Siipolan olleen johtokunnan jäsen vuoteen 1954 saakka, mutta ei kerrota kapinasta tai vääränvalanoikeudenkäynnin tapahtumista.[572] Kolmanneksi samankaltaista varauksellisuutta Kalajoen kapinaa kohtaan kohtasi myös Kalajoen nuorisoseuran historian kirjoittaja, jonka haastattelemat henkilöt halusivat pysyä

ensikymmenellä Kalajoella ei ole juurikaan kollektiivista muistia sen paremmin institutionalisoituneessa muistissa kuin yhteisessä muistelussa. Muistia ovat kuitenkin kannatelleet vanhat rannikkovartiopaikat (Rahjassa, Vihasniemessä ja Vasankarissa). Muistitietoon on jäänyt joitakin mainintoja sekä ystävällisistä venäläisistä että kalajokisten naisten ja sotilaiden seurustelusta.

570 Kalajoella toimi pitkään Vuorenkallion koululla opettajana kansanperinteestä kiinnostunut Iida Isokääntä, jolta sain haastateltavien henkilöiden listat.

571 Kaija Jaakolan (Kalajoen matkailuoppaat ry) suullinen tiedonanto. Jaakola on isäni serkku.

572 Eskola 1997.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kapinaa käsiteltäessä nimettöminä.[573] Näiden esimerkkien valossa kapinaan näyttäisi liittyvän pyrkimys aktiiviseen unohtamiseen.

Aktiivisen unohtamisen merkittävyys tuli konkreettisesti ilmi, kun *Kalajoki*-lehteen heinäkuussa 2011 kirjoittamani Kalajoen kirkon ehtoollisviinivaraston ryöstöä vuonna 1923 käsitelleen kolumnin yhteydessä mainitsin olevani kiinnostunut Kalajoen kapinasta.[574] Lyhyt maininta tuotti saman tien tusinan puhelinsoittoa, mikä viesti hanketta koskevasta kiinnostuksesta. Eräät mukana olleet suvut olivat sopineet keskenään, että he antavat minulle tapahtumaan liittyviä tietoja ja he olivat laittaneet edusmiehensä asialle. Tässä auttoi se, että he tunnistivat minut isäni poikana, ja pitivät siten luotettavana. Yksi soittaja halusi ennaltaehkäisevästi kertoa, miten asiat oikeasti menivät siltä varalta, että minulla olisi tapahtumiin liittyviä muita tietoja. Hänen kannaltaan oli keskeistä kertoa kalajokisten kohtaamista vääryyksistä. Muutamat aiheesta innostuneet soittajat pyysivät yhteystietoja ja toimittivat minulle vanhoja kapinaan liittyviä sanomalehtiä, joita he tai heidän vanhempansa olivat säästäneet melkein kuusikymmentä vuotta.

Useimmat soittajat halusivat kuitenkin kertoa minulle, että aika ei ole kapinan käsittelylle sovelias nyt tai myöhemmin. Yksi näistä soittajista kehotti painokkaasti kunnioittamaan vainajien muistoa ja heidän lastensa elämää, ja jättämään asian sikseen. Soittaja ei ollut vainajan sukulainen, mutta koki asiasta kertomisen tärkeäksi. Keskustelu päättyi hyvähenkisesti. Toinen varauksellisesti hankkeeseen suhtautunut soittaja halusi selvittää, mitä tiedän (tai luulen tietäväni) hänen omaiseensa liittyvistä tapahtumista. Kuultuaan että olen tietoinen hänen omaisensa toiminnasta asian yhteydessä, hän pyysi itselleen mahdollisuuden tutustua käsikirjoituksen kyseisiin osiin. Näin on menetelty ja toiveen mukaisesti eräitä kapinan kannalta toissijaisia asiatietoja on omaisen pyynnöstä poistettu.

Aktiivista unohtamista koskevat tulkinnat saattavat kuitenkin olla myös virheellisiä. Myös tästä esimerkki on omakohtainen ja Kalajoen

573 Puputti 1997, 100.
574 En ole säästänyt lehteä, mutta olen toimittanut tekstin toimitukseen 29.7.2011, joten teksti ”Kirkon ryöstö 1923” on todennäköisesti julkaistu elokuun alussa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kapinaan liittyvä. Lähestyin Kalajoen Kotiseutuyhdistystä vuonna 2012 sillä ajatuksella, että yhdistys tekisi Kalajoen kapinan tutkimusta koskevan hakemuksen Suomen Kulttuurirahaston Keski-Pohjanmaan rahastolle tai ainakin tukisi minun hakemustani, jos sellaisen päätän tehdä. Vastauksessaan Kotiseutuyhdistyksen hallitus (tai ainakin sen puheenjohtaja, en tiedä miten asia yhdistyksessä käsiteltiin) suhtautui hankkeen puitteissa tapahtuvaan yhteistyöhön kielteisesti ja totesi, että ”lähihistorian esille tuonnissa on aina omat varjopuolensa”.[575] Varauksellisuus ei kuitenkaan aiheutunut, kuten alun perin luulin, kapinan ja vääränvalanjutun pitkistä varjoista. Varauksellisuuden taustalla oli aikaisemmat kokemukset ”Plassin poikain lauluista” (ks. neljännen luvun jakso ”Riittävä ehto: Salakalastus”), jossa yhdistyksen johto joutui ikävään välikäteen. Myöhemmin Kotiseutuyhdistys kutsui minut puhumaan kesäjuhlaansa Kalajoen kapinasta ja myös aikaisempi väärinkäsitykseni tuli samalla oikaistua.

Kalajoen kapina on eittämättä Kalajoen vuoden 1953 tapahtumista nykyisin parhaiten muistettu. Suurin osa tuon vuoden tapahtumista on tosin jo kokonaan unohdettu, joten montaa asiaa ei ylipäätään ole muisteltavana. Samaan vuoteen sijoittuu kuitenkin myös toinen tapahtuma, jossa kalajokiset olivat mukana ja josta aikanaan uutisoitiin Kalajoen kapinaa huomattavasti laajemmin, mutta joka on täysin kadonnut ihmisten mielistä.[576] Tämä tapahtumasarja sijoittuu Soson pysäkille Muhoksella, jossa pitkänäperjantaina vuonna 1953 murhattiin neljä ihmistä: isä, äiti, tytär ja pojantytär. Sen saama massiivinen julkisuus on verrattavissa vain toiseen samana vuonna tapahtuneeseen väkivallantekoon, Kyllikki Saaren murhaan.

Soson murhan tapahtumien kulku on selvitetty Oulun rikospoliisin aineistosta.[577] Murhiin syyllistynyt mies lähti linja-autolla illansuussa

575 Aila Siirilän sähköpostiviesti 21.1.2013.

576 Kolmas samanaikainen tapaus oli Raahessa samana keväänä julki tullut neljän ihmisen kuoleman aiheuttanut murhapoltto vuodelta 1947, josta tuomittiin kolme miestä. Murhat tapahtuivat Raahen edustalla moottorilaiva Hansassa, jonka murhaaja tuhosi polttamalla. Tapaus herätti aikoinaan laajaa huomiota. Ks. Rikostutkimuskomennuskirja 33/52 ja siihen liitetyt asiakirjat. Krp Oulu, KA. Tämä oli sikäli poikkeuksellinen tapaus, että sen tutkintaan määrättiin komisario Korkealehto. Yleensä murhajuttuja ei hoidettu näin korkealla profiililla.

577 Tapaukseen liittyvä pelkkä kuulustelupöytäkirja on 200 liuskaa laaja, jonka ohella asiaan liittyy kansiol-

https://doi.org/10.21435/ha.152

Oulusta kohti Muhoksen lähellä sijainnutta Soson rautatiepysäkkiä. Hänen tarkoituksenaan oli ryöstää pysäkin kassakaapissa olleet valtion rautateiden lipputulot. Ryöstö ei kuitenkaan mennyt suunnitellusti. Sisääntulo asemarakennukseen herätti sen yläkerrassa asuneen asemanhoitajan huomion. Ryöstösuunnitelman mentyä näin pieleen mies pyysi asemanhoitajalta lupaa päästä nukkumaan odotushuoneen penkille, minkä asemanhoitaja kielsi. Siitä suivaantuneena mies löi timpurivasaralla asemanhoitajaa päähän lukuisia kertoja. Välittömästi sen jälkeen hän murhasi asemanhoitajan vaimon ja hetkeä myöhemmin asunnon yläkerrassa heidän tyttärensä ja pojantyttärensä. Neljän murhan jälkeen hän vielä ryösti asunnosta kaiken arvokkaaksi arvioimansa tavaran ennen kuin palasi taksilla Ouluun. Muutama päivä tapahtumien ja laajan julkisuuden jälkeen tutkijoiden työ alkoi tuottaa tulosta. Epäillyn kotoa löydettiin varastettua tavaraa. Aikansa valehdeltuaan hän lopulta tunnusti. Hänet tuomittiin elinkautiseen vankeuteen neljästä murhasta toukokuun lopulla 1953. Hän istui tuomiotaan kuolemaansa saakka vuonna 1973.

Lehdistö uutisoi tapahtumista laajalti heti murhan jälkeen, syyllistä etsittäessä, häntä tuomittaessa ja perhettä haudattaessa. Asiaa käsiteltiin myös sekä yleisökeskusteluissa, lehtien yleisönosaston kirjoituksissa ja eduskunnassa.[578] Joidenkin suomalaisten kollektiiviseen muistiin teko on juurtunut pysyvästi poikkeuksellisen raakuutensa ja laajan julkisuutensa vuoksi. Sen jättämää muistijälkeä institutionalisoi *Pohjolan Poliisi kertoo 1977*-teoksessa julkaistu laaja artikkeli. Sen kirjoitti Tuure Antikainen, joka osallistui myös Kalajoen kapinan tutkintaan. Hän kuvaa tapahtumasarjan kuulustelupöytäkirjojen kanssa yhtäpitävästi ja osin niitä lainaten. Antikaisen poliisin ammattitaidolla ja kokemuksella tekemän arvion mukaan murhaaja oli ”älykkyystasoltaan heikkolahjainen, eräissä suhteissa sairasmielinen ja vahvasti luonnevikainen henkilö, jonka

linen muita kuulusteluja. Samassa kansiossa on myös laaja lehdistöseuranta, joka on laajuudeltaan Kalajoen kapinaa suurempi ja samaa luokkaa Kyllikki Saaren kanssa. Caa: 90/1953. Krp Oulu, KA.

578 Suo-Yrjö 2009. Sen ympäriltä haettiin lukuisia uusia näkökulmia, näistä ehkä lennokkain *Uuden Kuvalehden* 23/1953 juttu, jossa toimittaja kysyi murhamiesten näkemyksiä kuolemanrangaistuksen palauttamisen tarpeellisuudesta: haastatelluista neljästä murhaajasta kaksi olisi ollut valmiita antamaan Soson murhaajalle kuolemanrangaistuksen.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tahtotoiminta oli erittäin heikko", minkä ohella hän oli "itsekeskeinen, arka, lyhytjännitteinen ja mielikuvituksensa varassa elävä ihminen".[579]

Edellä mainitut lähteet eivät kerro, että murhaaja Väinö Kilpiäinen (1929–1973) ja hänen silloinen puolisonsa olivat kalajokisia. Väinö oli kotoisin Kalajoen Plassilta ja hänen silloinen vaimonsa Kalajoen Etelänkylältä. Väinö ja hänen äitinsä ja isäpuolensa työskentelivät Santaholman sahalla. Myös heidän läheisensä ja omaisensa asuivat Kalajoella lukuun ottamatta Kilpiäisen biologista isää, josta miehen äiti oli eronnut 1944. Kalajoella pidettyjen häiden jälkeen Kilpiäinen vaimoineen oli muuttanut Ouluun. Murhan aikaan Kilpiäisen vaimo oli vierailulla sairaan omaisensa luona Kalajoella, jonne hän oli lähtenyt paria päivää aikaisemmin. Hän palasi lapsensa kanssa takaisin Ouluun vasta pääsiäisen jälkeen.

Tapahtuma siis kosketti Kalajoella Väinön äitiä ja isäpuolta sekä pariskunnan ystäviä ja sukulaisia, kaikkiaan määrällisesti merkittävää kalajokisten ryhmää. Se oli selvästi laajemmin uutisoitu Kalajokeen liittyvä tapahtuma kuin saman vuoden alkupuolella uutisoitu Kalajoen kapina.[580] Kalajokiset eivät kuitenkaan laajalti kollektiivisesti muista tai muistele tätä tapahtumaa. Itse asiassa kalajokiset eivät yhtä tai kahta henkilöä lukuun ottamatta muistaneet Soson murhaa ilman erillistä muistutusta.

Selitykset tälle kollektiiviselle unohtamiselle ovat ilmeisiä. Ensinnäkin Soson murhat olivat (ja ovat) luonteeltaan syyttömiin sivullisiin kohdistuneita häpeällisiä tekoja, joihin enemmän otettiin etäisyyttä kuin samastuttiin. Siihen ei liittynyt kollektiivista uhoa tai yhteenkuuluvuuden tunnetta. Se ei myöskään jakanut kyläläisten mielipiteitä, koska teko oli kaikkien mielestä julma ja järkyttävä varsinkin, kun murhattujen joukossa oli alaikäinen lapsi. Toiseksi murha oli julmuudestaan huolimatta asiana selvä eikä siinä ollut sikäli keskusteltavaa sen jälkeen, kun Kilpiäinen oli tekonsa tunnustanut. Kolmanneksi tekijät eivät enää asuneet

579 Antikainen 1977, 310.

580 *Helsingin Sanomat* 20.4.1953. Yksinomaan *Helsingin Sanomissa* oli aiheesta parikymmentä juttua vuonna 1953. Vielä laajemmin asiaa käsiteltiin *Kalevassa*. Hautajaisiin, jotka pidettiin Muhoksella 19.4.1953, osallistui tuhansia henkilöitä sekä kirkossa että pihalla. Ihmisten asenteet kolmen ison ja yhden pienen arkun äärellä olivat vihamielisiä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kalajoella ja kun murha tapahtui Muhoksella, tapahtuma ei kytkeytynyt kapinan tavoin välittömästi Kalajokeen. Häpeällisyys, kiistattomuus ja tapahtumapaikka erottivat tapahtumat kalajokisten kollektiivisesta muistista.

Tosiasioiden tulkinnallisuus

Kuudes yleisesti mielenkiintoinen asia on tapahtumaketjuun kytkeytyneiden tosiasioiden tulkinnallisuus. Tutkimuksen välttämätön hyve on tosiasioiden tiedostaminen. Tämä ”niin kuin asiat oikeasti olivat” -näkemys on tietysti yhteinen historialle ja sosiologialle, mitä tulee tapahtumiin, niiden järjestykseen, osallistuneisiin henkilöihin sekä paikkoihin ja laitteisiin. Tapahtumaketjujen tulkinta on kuitenkin toinen asia. Niiden osalta on enemmän erilaisia näkemyksiä.

Myös Kalajoen kapinan yhteydessä on pohdittu tosiasioiden ja tulkintojen keskinäistä suhdetta erityisesti suhteessa kuulustelumenetelmiin ja -pöytäkirjoihin. Hovioikeuteen jättämässään kirjelmässä kapinalliset väittivät, että lääninrikospoliisi olisi johdatellut kuulusteltavia vastaamaan kapinasyytettä tukevasti. He moittivat ankarasti kuulustelijoiden menettelyä:

> Olisi kertakaikkiaan päästävä siihen, että poliisikuulustelu sisältäisi vain ne faktat, jotka asianomainen asiasta tietää ja kaikenlaiset mielipiteet ja käsitykset asiasta jätettäisiin rauhaan ja jokainen saisi esittää ne oikeudessa ilman merkintöjä tutkintapöytäkirjoissa. Olemme varmoja, että jos kaikenlaiset tuollaiset epäolennaiset seikat, joilla nytkin lääninrikospoliisi on halunnut värittää kuulustelujaan, jäisivät pois, niin totuus tulisi luotettavammin esille.[581]

Väite johdattelusta on epäjohdonmukainen. Kuulustelijat tuskin ennakoivat kapinasyytettä tai syytteen laatua ylipäätään, ja ulkopuolinen syyttäjä nosti kapinasyytteen vasta poliisikuulustelujen jälkeen. Samalla

581 Kapinallisten valituskirjelmä, saapunut hovioikeuteen 8.2.1954. KKO, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kapinallisten kritiikki tutkintamenetelmiä kohtaan kuitenkin nostaa selkeästi esiin kiistatta todennettujen tosiasioiden ja niistä tehtävien tulkintojen välisen jännitteen.

Mikrohistorian tutkijan tekemää tulkintaa kyseenalaistavia uusia lähteitä ei useinkaan löydy jälkikäteen. Yleensä tapahtumaketjuun liittyviä aineistoja ja avainlähteitä on vain muutama (tutkintapöytäkirja tai päiväkirja) ja ne ovat kaikkien tutkijoiden saatavissa ja usein myös keskenään jakamia. Empiiriset tosiasiat ”puhuvat puolestaan”. Uutta aineistoa ei löydy. Lähinnä erot aiheutuvat erilaisista teoreettista tulkinnoista, tilanteen erilaisesta tulkinnoista (kontekstuaalisista tulkinnoista) ja erilaisista tavoista käsitellä aineistoja.

Joitakin poikkeuksia kuitenkin on. Esimerkiksi Islannissa on tehty mikrohistoriallinen tutkimus kahdesta rakastavaisesta heidän kirjeenvaihtonsa perusteella. Kirjeenvaihtoon perustuva tulkinta kertoo kahden nuoren emotionaalisesta sitoutumisesta toisiinsa ja pyrkimyksestä sosiaaliseen nousuun koulutuksen avulla. Tulkinta rakastuneesta pariskunnasta kuitenkin kyseenalaistui, kun mikrohistoriantutkija sai haltuunsa yhteisössä säilynyttä muistitietoa samasta pariskunnasta. Sen mukaan kyse oli riitaisesta ja mustasukkaisesta pariskunnasta, jossa uskottomuudesta kiinni jäänyt mies päätyi kastroimaan itsensä.[582]

Toinen esimerkki lukuisia kertoja tutkitusta ja eri tavoilla tulkituista tapahtumasta on Ranskan vallankumouksen kannalta ratkaiseva yö 4.8.1797. Tuolloin muutaman tunnin aikana aikaisemmin kaikkivoipainen aatelissääty päätyi luopumaan etuoikeuksistaan, mikä avasi ovet vaiheittaiselle siirtymälle kohti tasavaltaa. Se ei ole aivan tavanomaisinta mikrohistoriaa, mutta kuitenkin siihen verrattavissa tapahtuman keston ja paikallisuuden sekä kasautumisen perusteella.[583] Muutaman tunnin kestäneestä tapahtumaketjusta ei lähtökohtaisesti ole suurta epäselvyyttä. Tapahtumien keskinäisistä suhteista ja ketjuuntumisesta on kuitenkin tehty lukuisia tapahtumarakenteiden analyyseja, joissa on painotettu eri asioita, ja myös tapahtumaketjun vaikutuksista on tehty toisiaan täydentäviä ja poissulkevia tulkintoja.

582 Magnússon & Szijártó 2013, 120. Erillinen asia on, onko meillä oikeutta tietää tuo terveyteen liittyvä yksityiskohta.

583 Ermakoff 2015; Elster 2007.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kolmas monitulkintaisuus liittyy Kitty Genovesen (1935–1964) murhaan New Yorkissa. Siinä 1964 afroamerikkalainen mies ensin puukotti, sitten raiskasi ja lopulta murhasi 28-vuotiaan italialaistaustaisen nuoren (28-vuotiaan) naisen. Ensimmäisestä puukotuksesta murhaan kesti noin 30 minuuttia. Tapahtuman aikaisten kertomusten mukaan 38 ihmistä kuuli Genovesen hätähuudot, mutta kukaan ei auttanut häntä. Tapahtumaketju on kuvattu samankaltaisesti kaikissa aikalaisuutisoinneissa ja -tutkimuksissa. Siitä kirjoitettiin myös laajan julkisuuden saanut kirja.[584] Tapahtuman aiheuttama moraalipaniikki oli merkittävä. Tuona vuonna New Yorkissa tapahtuneista 548 murhasta vain Genovesen murha on tarttunut kollektiiviseen muistiin ihmisten välinpitämättömyyden osoituksena.

Uudemman tutkimuksen myötä Genovesen murhaan liittyvä tapahtumaketju on tulkittu uudestaan.[585] Puukotus, raiskaus ja murha ovat tapahtuneita tosiasioita, mutta tulkinnat tapahtumaketjun yhteiskunnallisesta kehyksestä olivat virheellisiä. Myöhemmin tapahtumaketjua tutkittaessa on nimittäin käynyt ilmi, että tapahtumalla ei ollut kolmeakymmentäkahdeksaa sivustakatsojaa, tilanteen nähneet henkilöt tulkitsivat sen monella eri tavalla, murhia tapahtui alueella suhteellisen vähän, sen sosiaaliset verkostot olivat kattavia ja murhaajan persoonallisuus oli ihmishirviökuvauksia moniulotteisempi. Tarinan tulkinnalle on myös merkitystä sillä, että Genovese seurusteli naisen kanssa.

Aikalaisuutisointiin tukeutuvan tulkitsevan tutkimuksen piirtämä kuva kylmästä sivustakatsojayhteiskunnasta oli monella tapaa virheellinen. Tuo tapahtuma on kuitenkin jäänyt kirjallisuuteen esimerkkinä sivustakatsojavaikutuksesta (by-stander effect), joka aiheutuu urbaanin elämän kasvottomuudesta ja vastuiden epäselvyydestä. Paradoksaalisesti sivustakatsojavaikutus on sinänsä yleinen sosiaalinen mekanismi, mutta Genovesen tapaus ei ole esimerkki siitä. Yksityiskohtiin liittyvät erilaiset tulkinnat ovat johtaneet hyvinkin erilaisiin tulkintoihin Yhdysvaltojen 1960-luvun suurkaupunkien sosiaalisesta tilasta.

584 Rosenthal 1964. Tästä noin 130 sivuisesta kirjasta on lukuisia painoksia.
585 Cook 2014.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tapahtumia selvittävää tutkijaa motivoi aikaisempien tapahtumaketjuista tehtyjen tulkintojen mahdollinen virheellisyys. Esimerkiksi Nivalan konikapinaa (1932) yksityiskohtaisesti arkistojen ja muistitiedon varassa selvitellyt kirjailija Lempi Linna (1908–1977) kertoo ryhtyneensä mittavaan työhönsä, koska ”Nivalan kapinan todellinen luonne jäi aikanaan monille epäselväksi”.[586] Hän halusi korjata tilanteen ”kertomalla totuuden” kasautuneesta tapahtumaketjusta. Tähän hän pyrki sijoittamalla konikapinan tapahtumaketjun historialliseen kontekstiinsa keräämällä mahdollisimman paljon pöytäkirjoja ja muistitietoa. Kirjailija Linnan tutkimuksen seurauksena ymmärrys Nivalan kapinasta epäilemättä lisääntyi, jotkin asiavirheet korjaantuivat ja jotkin aikaisemmat tapahtumaketjuja koskevat tulkinnat ainakin osin kumoutuivat. Yhteisönä tiedämme nyt tapahtumasarjasta enemmän ja totuudenmukaisemmin.

Samoin tapahtumaketjuun liittyviä virheellisiä tulkintoja voi korjata myös Kalajoen kapinan kohdalla. Esimerkiksi voi jälleen nostaa *Kalajoen historian,* jonka mukaan nuorisoseurantalon pihalla tapahtui seuraavaa:

> ”Kärhämä” sai alkunsa siitä, että nuorisoseuran järjestysmiehet sallivat erään juopuneen istua salissa. Paikalle tulleet konstaapelit lähtivät viemään häntä autoon. Autoon vietäessä mies löi toista konstaapelia – väkijoukon tällöin vaatiessa miestä päästettäväksi irti ja vietäväksi kotiin siviilien toimesta –, minkä seurauksena poliisi löi vastaan, mutta osui kuitenkin iskullaan lähellä olleeseen toiseen siviilimieheen, joka puolestaan löi takaisin. Poliisin pyrkiessä viemään autoon nyt molemmat siviilimiehet väkijoukko huusi miehiä päästettäväksi vapaaksi. Huudon innoittamina joukko nuoria miehiä piiritti poliisiauton toisten riistäessä pidätetyt haltuunsa ja toisten nostaessa auton perää niin ettei auto päässyt heti liikkeelle. Tällöin tuli eräs siviilimies paikalle saaden joukon väistymään sen verran, että auton ovi saatiin kiinni ja auto pääsi matkaan. Koko rähäkkä kesti kymmenisen minuuttia ja poliisit pääsivät poistumaan ilman, että keneltäkään olisi vuotanut verta.[587]

586 Linna 1965, 6.
587 Kyllönen 1980, 505. Kyllösen mukaan tapahtuma käsiteltiin oikeudessa kapinana. Ehdottomiin van-

https://doi.org/10.21435/ha.152

Edellä olevassa lainauksessa on kuvattu pitkälti tosiasioiden kanssa yhdensuuntaisesti kapinan ydintä. Kuvauksessa on kuitenkin joitakin epäselviä yksityiskohtia esimerkiksi konstaapelien taustasta ja tapahtumien järjestyksestä. Mainitsematta jäävät esimerkiksi poliisiauton ja poliisien vaatteiden kärsimät vauriot. *Kalajoen historian* kuvaus on kuitenkin ollut riittävän oikeansuuntainen tyydyttääkseen useimpien asiasta kiinnostuneiden odotukset. Tässä teoksessa tuota kuvausta on eri tavoilla täsmennetty sen ytimeen puuttumatta.

Saman aineiston uusi läpikäynti voi johtaa yksityiskohtia koskevien asiavirheiden korjaamiseen.[588] Kalajoen kapinaan liittyvien tapahtumaketjujen osalta on mahdollista saavuttaa varsin pitkälle ulottuva yhteisymmärrys tutustumalla tapahtumaketjusta säilyneeseen asiakirja-aineistoon ja tukeutumalla aihetta koskevaan kollektiiviseen muistiin.[589] Tässä hyödynnettyyn aineistoon toki jäi muutama merkittävä aukko, joihin liittyen asiakirjoja ei ole koskaan ollut tai ne on eri syistä tuhottu – tai sitten ne eivät yksinkertaisesti ole osuneet tutkijan silmiin. Näitä merkittäviä aukkoja jää muun muassa kapinatutkinnan aloittamiseen ja Kekkosen vastauksiin sekä mahdollisesti lehdistöseurantaan. Rosoisuus kuitenkin kuuluu tapahtumaketjujen tutkimuksen ominaispiirteisiin. Aineistot ja päättelyketjut ovat aukottomia kaunokirjallisissa teoksissa, eivät niinkään tutkimuksissa.

Tutustuminen tapahtumaketjun yksityiskohtiin ei kuitenkaan ole mikään erityinen hyve, vaan välttämättömyys. Tosiasiat (ja niistä säilyneet lähteet) rajoittavat tutkijan mielikuvitusta ja suuntaavat tulkintaa tosiasioiden asettamista rajoissa. Rajojen välissä tapahtuneiden tapahtumien keskeiset piirteet ovat kuitenkin koko lailla kiistattomia. Jos tuomioistuinten punnintaan on luottamista, epävarmuus tapahtumaketjun ydinkysymyksissä jää varsin vähäiseksi. Tämä on kuitenkin iso *Jos*. Kuntalaiset olivat asioista eri mieltä kuin viranomaiset. Riippumatta erimieli-

keusrangaistuksiin tuomittiin (noin vuodeksi) neljä ja ehdollisiin puolikymmentä miestä. Tuomiot on kirjattu väärin.

588 Klassisena esimerkkinä voidaan mainita historianprofessori Pentti Renvallin kumoama ns. Kahden Ilkan tulkinta nuijasotaa edeltäneeltä ajalta. Siinä uusi analysointi osoitti, että aikaisemmassa tutkimuksessa kahtena eri henkilönä pidetyt Ilkat olivatkin yksi ja sama henkilö. Renvall 1962.

589 Rationaalisen yhteisymmärryksen käsitteestä ja ehdoista ks. Ziman 1978.

https://doi.org/10.21435/ha.152

syyden aiheellisuudesta tai aiheettomuudesta, ylipäätään erimielisyyden olemassaolo on omiaan lisäämään tapahtumien tulkinnanvaraisuutta ja epävarmuutta julkisen vallan toimintaa kohtaan. Perustelematonta relativismia olisi hyväksyä poliisin, oikeuslaitoksen, kapinallisten ja eliittien näkemykset samanarvoisiksi. Kullakin heistä oli oma näkökulmansa ja intressinsä asiaan.

Samalla tavalla tutustuminen samoihin lähteisiin yhä uudestaan johtaa yleensä parempiin tapahtumaketjuja koskeviin tulkintoihin. Tapahtumaketjujen tulkinnassa ratkaisevassa asemassa eivät kuitenkaan ole niinkään yksityiskohdat, vaan enemmänkin teoreettiset latautuneet analyysit sosiaalisista mekanismeista ja eri tavoilla perustellut valikoivat kuvailut. Kahden täsmälleen samoihin primaarilähteisiin täsmälleen saman ajan käyttäneen ja yhtä pätevän, mutta erilaisia teoreettisia kehyksiä käyttäneen tutkijan tekemistä kahdesta tulkinnasta toista voi pitää perustellusti toista parempana, kun tuon arvion tekevät samaan aiheeseen perehtyneet ja riittävän informaatiovarannon omaavat muut tutkijat. Tapahtumien tulkinnassa on usein moniarvoisuutta, koska erilaisista teoreettisista kehyksistä käsin samat tapahtumat näyttävät varsin erilaisilta. Samalla korostuu tapahtumaketjujen sijoittaminen ”suurempiin historiallisiin kokonaisuuksiin”, joita koskevat tulkinnat voivat myös vaihdella – ja usein vaihtelevat – teoreettisten tulkintojen mukaan.[590]

Roolittaminen

Seitsemänneksi on syytä pohtia, onko kapinan (tai vastaavia muita) tapahtumaketjuja analyyttisesti mielekkäämpää käsitellä nimettyjen yksilöiden vai heille asetettujen roolien avulla. Joskus on perusteltua käsitellä historiallisessa tutkimuksessa tapahtumia nimettyjen ihmisten kautta. Lähes poikkeuksetta näin toimitaan mikrohistoriassa, jossa säilyneiden lähteiden avulla ja varassa tutkija luonnehtii yksilöiden persoonallisuutta, kuvailee ulkonäköä ja arvailee motiiveja. Historiallisessa

590 Renvall 1983, 80.

https://doi.org/10.21435/ha.152

mikrososiologiassa on kuitenkin usein mielekkäämpää käsitellä tapahtumia ihmisten kantamien roolien avulla.[591]

Termillä *rooli* on sosiologiassa pitkä ja monipolvinen historia ja sillä on tarkoitettu eri suuntauksissa eri asioita. Pahimmillaan tai parhaimmillaan ihmiset on nähty rakenteellisten asemien tai kulttuuristen ryhmien määrittäminä roolinkantajina, jolloin samassa asemassa tai ryhmässä olevilla henkilöillä on jaettu tai "annettu" sosiaalinen rooli. Tässä ylisosiaalistavassa näkökulmassa yksilön valinnat määrittyvät yksinomaan rakenteellisista ja kulttuurisista asemista käsin. Samalla on kuitenkin ilmeistä, että asemilla ja ryhmillä on ainakin jonkin verran yksilöiden rooleja muokkaavaa ja määrittävää vaikutusta. Roolit rakentuvat yksilön sosiaalista asemaa ja ryhmää koskevista odotuksista, joihin liittyvien normien rikkominen aiheuttaa yhteisössä sanktioita ja joihin rooleja kantavat ihmiset eri tavoilla sovittautuvat ja sopeutuvat. Joskus roolit myös perustuvat itseään toteuttaviin ennusteisiin. Esimerkiksi kohtelemalla papin tai sahan työntekijän poikaa rooliodotusten mukaisesti kalajokiset tuottivat papin ja sahan työntekijän poikia, koska lapset tai nuoret sopeutuivat heille aikuisten välisessä vuorovaikutuksessa toistuvasti määriteltyihin rooleihin.

Sisäisen identiteetin ja julkisen roolin välillä on yleensä sen verran päällekkäisyyttä, että ihmiset pystyvät arvioimaan eri rooleissa olevien henkilöiden käyttäytymistä jo ennen sen toteutumista. Näin tapahtuu erityisesti ammatillisten identiteettien ja roolien sulautuessa yhteen. Esimerkiksi 1950-luvun suomalaisen seurakunnan kirkkoherran roolissa olevan henkilön julkinen käyttäytyminen oli yleensä ennakoitavissa. Hänen roolissaan oleva henkilö uskoi Jumalaan (tai ei ainakaan julkisesti kerro epäilyksistään), korosti raitista ja siveellistä elämää sekä hoiti yhteisössä uskonnollisia sakramentteja ja seremonioita, kuten kastejuhlia, häitä, jumalanpalveluksia ja hautajaisia. Yhdellä kädellä hän nuhteli seurakuntalaisia juoppoudesta ja salavuoteudesta, mutta toisella kädellä hän hoiti samojen ihmisten asioita yhteisössä ja oikeudessa.

Kalajoen kapinassa oli puolen tusinaa sellaista roolia, jotka toistuvasti tallentuivat asiakirjoihin. Osa näistä rooleista on kuvattu eri tavalla eri

591 Ks. Saari 2020.

https://doi.org/10.21435/ha.152

asiakirjoissa, koska ne muodostuivat osana oikeudenkäyntiprosessia. Niissä kukin pyrkii esittämään asiansa myönteisessä valossa, mihin liittyen vastapuoli saattaa tulla kuvatuksi yksipuolisesti. Kollektiiviseen muistiin arkistoituneet uutiset ja mieliin varastoituneet muistikuvat puolestaan monipuolistavat tätä kuvaa.

Poliisit roolittuivat työnsä tekeviksi ja arvonsa tunteviksi henkilöiksi, joilla oli jännitteinen asema kuntalaisten ja lain välissä. Osa poliiseista oli ”ulkopuolisen” roolissa. He tulivat muualta (yleensä Oulusta) ja heidän toimintatapansa poikkesivat paikallisten poliisien toimintatavoista. Kuulusteluista vastanneiden Oulun läänin rikospoliisikeskuksen rikostutkijoiden rooliin kuului tutkinnan poikkeuksellinen ahkeruus ja perusteellisuus, johon ei Kalajoella ollut totuttu. Kymmenien kuulustelujen järjestäminen ja kirjaaminen sekä puhtaaksikirjoittaminen muutamassa kuukaudessa olisi melkoinen saavutus vielä nykyäänkin.

Ulkopuolisia poliiseja olivat myös liikkuvan poliisin miehet, joita kutsuttiin ”lentäviksi”. 1950-luvulla liikkuvan poliisin tehtäväalueet olivat järjestyksen ja turvallisuuden valvonta sekä henkilö- ja liikennevalvonta, väkijuomalain valvonta sekä metsästyksen ja kalastuksen valvonta. Liikkuvan poliisin toimintakertomukset kertovat vuodesta toiseen samankaltaisista tapahtumista. Liikkuva poliisi pidätti juopuneita, irtolaisia ja etsintäkuulutettuja yleensä noin suhteessa 10 (juopunutta): 1 (irtolainen): 0,5 (etsintäkuulutettua). Syytteet tulivat vastaavasti suurella enemmistöllä juopumuksesta ja väkijuomalakirikoksista, mutta enenevässä määrin myös liikenne- ja aserikkomuksista. Liikenne tiellä kuin myös humalassa ajaminen olikin jatkuvasti lisääntynyt. Esimerkiksi Oulun läänin rattijuoppojen määrä lisääntyi tasaisesti vuodesta 1951 eteenpäin. Kun vuonna 1951 poliisi pidätti 21 rattijuoppoa, vuonna 1954 pidätettiin jo 75. Takavarikkoon jäi vuodesta toiseen väkijuomia ja teräaseita, mutta myös ampuma-aseita ja rikoksissa käytettyjä ajoneuvoja.

Kuri oli liikkuvassa poliisissa tiukka ja erotetuksi tuli helposti. Erityisesti humaltumiseen poliisilla oli tiukka ote. Juopuneisuus palvelutehtävässä aiheutti välittömän irtisanomisen eli palvelumääräyksen peruuttamisen. Kuri ei rajautunut ainoastaan työaikaan. Juopuneena esiintyminen julkisella paikalla vapaa-aikana yhdistettynä häiriön aiheuttamiseen aiheutti erottamisia melkein joka vuosi. Samoin poliisi-

https://doi.org/10.21435/ha.152

johto irtisanoi välittömästi humalassa autoa ajaneet poliisit.[592] Pelkkä poliisimiehelle sopimaton käyttäytyminen julkisella paikalla vapaa-aikana tuotti varoituksen liikkuvassa poliisissa. Samaten liikkuvan poliisin sisäinen hierarkia oli selvä ja haastamaton. Esimiehen käskyn arvostelu muun miehistön läsnä ollessa oli riittävä peruste välittömälle erottamiselle.[593] Kaikissa näissä tapauksissa yleisnimikkeenä oli sopimattomuus poliisitoimeen. Tiukka kuri kertoi paitsi poliisin perinteestä myös ajanjakson haasteista. Liikkuva poliisi vähensi jatkuvasti henkilöstöään tutkittavan ajanjakson aikana, kun sen johto sovitti organisaation toimintaa sotien ja säännöstelytalouden jälkeiseen aikaan. ”Sopimattomien” poistaminen riveistä oli myös yksi valikoimisen väline. Samalla erottamiset vähensivät työn loppumisen uhkaa muiden poliisien joukossa.

Lääninrikospoliisin ja liikkuvan poliisin yhteistyö oli tiivistä, ja ne antoivat siitä kiitosta toisilleen eri raporteissa. Toistuvasti mainitaan ”myönteisenä seikkana se hyvä yhteishenki ja yhdessä työskentelyn ilo, mikä lääninrikospoliisin ja lääninosaston välillä ilmeni”. Erityisesti suurten rikosten tutkinnassa nämä kaksi organisaatiota puhalsivat yhteen hiileen niin, että ne olivat ”yksi ja sama poliisi”.[594]

Paikallispoliisin rooli oli epäselvempi. Yhtäältä he olivat kuntalaisia muiden joukossa. Heitä ei montaa ollut ja he olivat olleet pitäjässä jo pitkään (ylikonstaapeli yli kaksikymmentä vuotta[595]). He olivat kuntalaisille sekä tavoiltaan tuttuja ja teoiltaan tunnettuja. Poliisin paikka yhteisössä näyttää säilyneen muistitiedon ja satunnaisten arkistolähteiden valossa olleen vakaa. Kuntalaiset eivät olettaneet poliisin puuttuvan turhan pieniin tai perheiden sisäisiin asioihin, mutta toisaalta heillä oli myös selkeitä ja legitiimeiksi koettuja virkatehtäviä järjestyksenvalvonnassa ja erilaisten lupien myöntäjänä. Poliisilla oli virkatehtävien ohella myös muita vastuita ja sivutehtäviä. Lisäksi paikallispoliiseja oli mukana

592 Liikkuvan poliisin päiväkäskyt 1948–1954. Hc:5. LP, KA.

593 Liikkuvan poliisin päiväkäsky 1448/IV/5 5/49, 11 §; 1720/IV/5 6/49 12 §; 2064/IV/5 7/49, 8 §; 3049/IV/5 21/48 7 §. Rajanveto oli tarkkaa. Sopimaton käytös vapaa-aikana tuotti varoituksen, mutta sopimaton käytös virkapuvun housuihin pukeutuneena vapaa-aikana tuotti irtisanomisen. 729/IV/5/ 5/48 13 §. LP, KA.

594 Liikkuvan poliisin Oulun lääninosaston toimintakertomus tammi-maaliskuulta 1954. Hia:37–38. LP, KA.

595 *Kokkola* 15.1.1953.

https://doi.org/10.21435/ha.152

muun muassa kuorotoiminnassa, politiikassa ja luottamustehtävissä. Henkilöinä he olivat arvostettuja yhteisön jäseniä.

Kapinallisia kuvattiin asiakirjoissa ja uutisoinnissa useista eri näkökulmista joskus vastakkaisilla tavoilla ja vastakkaisin tavoittein. Ryhmää yhdistävä rooli liittyy eri tavoilla alkoholin käyttöön, mutta heidän viinankäyttönsä tuskin erosi laadullisesti muun iltamaväen viinankäytöstä. Suurin osa seuraväen miehistä oli todennäköisesti illan mittaan jotakin maistanut. Kapinallisen rooliin näyttää liittyneen myös uhmakkuus, josta kielii virkavallan vastustus. He olivat myös kouluja käymätöntä ja naimatonta väkeä. Oma merkityksensä heidän roolilleen oli fyysisellä voimalla. Miehistä ainakin neljä harrasti aktiivisesti urheilua ja kaksi voimalajeja (painonnostoa ja nyrkkeilyä). Viinan, uhman, vähäisen koulutuksen, naimattomuuden ja (voima)urheilun yhdistelmä tuotti nuorille miehille roolin, jossa korostui maskuliininen uhma ja oman aseman vahvistaminen yhteisössä.

Väärän valan tehneiden roolitus erosi kapinallisten roolituksesta. Kolmesta tuossa asemassa syytetystä Seuran Jannen julkinen rooli peittää muiden mukana olleiden roolit, olihan Siipola yhteisössä yleisesti arvostettu henkilö nuorisoseuran sieluna. Kapinaan liittyvissä myöhemmissä tapahtumissa kirkkoherra ja seurakuntaneuvosto sekä kunnanvaltuusto olivat yksissä tuumin Siipolan tukena. Muut väärän valan tehneet määrittyivät suhteessa Seuran Janneen joko liikaa puhuvana todistajana tai kovaan paikkaan joutuneena nuorena.

Iltamiin osallistuneiden nuorten kalajokisten roolit jakautuivat *sukupuolen* mukaan. Asiakirjoihin on kirjattu enimmäkseen miesten tekemiset. He näyttäytyvät aktiivisina toimijoina, jotka tanssivat, käyvät nurkan takana ryypyllä, huutavat poliiseille ja ehkä nostavat autonperää. Kapinallisiin verrattuna heidän roolinsa on toimia yllyttäjinä ja katselijoina. Naiset ovat mukana enimmäkseen tanssitettavina tai jonkun tyttöystävinä tai morsiamina ja niissäkin rooleissa vain muutamien yksittäisten mainintojen varassa. Tyttöystäviä ja muita naisia mainitaan nimeltä vain pariin otteeseen. Aktiivinen rooli oli vain Pauli Alhon silloisella tyttöystävällä, joka ei ole hänen myöhempi vaimonsa, ja oli yhteydessä Paulin veljeen Heikki Alhoon ennen kahakkaa ja pyysi häntä hakemaan humaltuneen Paulin pois. Lisäksi eräät kuulusteltavat kertoivat ”tyttö-

https://doi.org/10.21435/ha.152

jen" kertoneen auton ympärillä tapahtuneista tapahtumista ja huolehtineen juopuneista tai sammuneista miehistä, mutta heidänkin nimensä olivat ehtineet kertojilta unohtua.

Sukupuolten rooleja säätelivät selvät sosiaaliset normit: naisia ei sotkettu miesten asioihin ja naiset eivät sotkeutuneet miesten asioihin. Asiakirjoissa naisista ei kerrota juuri mitään itsenäistä, vaan kaikki heidän kirjatut toimensa ovat suhteessa miehiin. Naisten nimien muistamisessa miehet olivat huonomuistisia, esimerkiksi tanssikumppanien nimet olivat ehtineet kaikilta unohtua.[596] Myöskään todistajina kuullut naiset eivät muistaneet tai nähneet mitään kahakan tapahtumista. Samalla tavalla naiset käyttäytyivät oikeudessa toimiessaan syytettyjen nimeäminä kuultavina: he eivät tienneet mitään muuta kuin mitä oli jo aikaisemmin kerrottu toisten toimesta.[597]

Nuorten naisten välillä oli muutama jakolinja.[598] Ensimmäinen liittyi alkoholiin ja tupakkaan. He eivät yleensä miesten tavoin nauttineet alkoholia tai polttaneet tupakkaa julkisella paikalla, mutta muutamalla tytöllä oli toisenlaiset tavat.[599] Toinen jakolinja liittyi seurusteluun, jossa jakolinja kulki vakituisesti seurustelevien naisten ja muiden naisten välillä. Vakituisemmin seurustelevat tytöt, joiden miehet tai poikaystävät eivät tanssineet, saivat tanssia muiden miesten kanssa, kunhan olivat toisten tyttöjen – poikaystävien siskojen tai vastaavien – silmien alla. Tanssitaidottomat tai -haluttomat poikaystävät olivat nuorisoseuran kahvilan puolella muiden tanssitaidottomien miesten kanssa. Vapaat tytöt puolestaan olivat omalla puolellaan "tyrkyllä". Sulhaseksi sopivista miehistä oli kova kilpailu, koska kaikki eivät tanssineet, miehiä oli kaatunut sodassa ja kaikille eivät käyneet kaikkien sukujen jäsenet. Tapoi-

596 Esim. Nikupaavon kuulustelu 19.11.1953. Silloinkin kun nainen mainitaan nimeltä, sukunimeä ei käytetä. Esimerkiksi Sauvola kertoo 8.12.1953 pidetyssä kuulustelussa "Yppärissä asuvasta Taimi-nimisestä neidosta", mutta hän ei kerro naisen sukunimeä. KKO, KA.

597 Kihlakunnanoikeuden pöytäkirja 7.1.1953. KKO, KA. Naiset olivat Pauli Alhon nimeämiä kuultavia.

598 Seuraava perustuu neljän nuorisoseuran tansseissa käyneen naisen kanssa käytyyn keskusteluun. Heistä yksikään ei halua tulla nimellä mainituksi, koska samassa yhteydessä käsiteltiin myös muita asioita, jotka ovat heidän mielestään arkaluonteisia. Vuonna 2014 nuorin heistä oli 76 ja vanhin 89. Ylipäätään Kalajoella käytettiin kiertoilmaisuja seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa. Esimerkiksi "pyykkäämässä käyminen" tai "poikamiehellä siivoaminen" sisälsivät monenlaisia merkityksiä. Samoin myös "saatilla" voitiin käydä monella tavalla. Kiitän lämpimästi hauskoista keskusteluista.

599 Havainnollista on, että ikätoverit muistivat vielä 2014 tuohon aikaan alkoholia juoneet ja tupakkaa miesten kanssa polttaneet nuoret naiset nimeltä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

hin kuului, että kun kerran haettiin, tanssittiin ainakin kerran. Kolmas jakolinja kulki niiden välillä, jotka ottivat poikia ”saatille” ja niiden, jotka eivät siihen suostuneet. Juorujen välttely ja maineen säilyttäminen oli tärkeää. Esimerkiksi tieto tytön kotimökin pihalla tai aitan seinän vierellä aamutuimaan olleesta miesten polkupyörästä levisi kylällä nopeasti ja sen omistajaa arvailtiin laajasti.

Nuorisoseurantalolla olleet jakautuivat myös *ikäryhmittäin*. Perusroolissa oli nuori seuraväki. Todistajien analysoinnin yhteydessä on kuvattu hiukan yksityiskohtaisemmin paikalla olleiden ikäjakaumaa. Vanhempi paikalla ollut väki oli erilaisissa valvonta- ja myyntitehtävissä. Näistä rooleista tärkein oli järjestysmiehen rooli. He näyttävät olleen rooliltaan varsin lähellä nuoria, joista heidät erotti järjestysmiehen nauha. Järjestysmiehet näyttävät ottaneen tehtävänsä varsin rauhallisesti ja nuoria ymmärtäen. Silloin kun he eivät olleet järjestystehtävissä, heillä oli ilmainen sisäänpääsy iltamiin. Kahakkailtana vuorossa olivat Kalle Lankila, Yrjö Myllylä, Arvo Ojala ja Jaakko Pahikainen. Heidän ohellaan järjestysmiehiä olivat kapinallisista Pauli Alho ja Antti Myllylä, jotka olivat tuona iltana vapaalla. Roolit vaihtelivat ja väliin sekoittuvat: poliisi esimerkiksi näki yhden järjestysmiehen samalla pullolla valvottavien kanssa. Järjestysmiehillä oli avainrooli seurantalon sisäisen järjestyksen sääntelyssä. He kuuluivat pitäjäläisiin ja olivat osa yhteisöä.

Viimeinen rooli oli *herrasväellä*, johon kuuluivat kirkkoherra, maaherra, nimismies, tuomari ja muut vahvan aseman omaavat henkilöt. Paikallisista toimijoista asiakirjat ja muut dokumentit mainitsevat yhä uudestaan kirkkoherra Vilho Kiviojan ja kunnallisneuvos Uuno Rahkon.[600] Heitä yhdistää sitoutuminen kapinallisten aseman edistämiseen. Kivioja oli kaikissa kolmessa kapinaan liittyvässä oikeusjutussa (kapina, väärä vala ja ylikonstaapelin tapaus) ja niihin liittyvässä julkisuudessa syytettyjen puolella. Kivioja tulkitsi kirkkoherran roolinsa niin, että hänen tehtäviinsä kuului seurakuntaan kuuluvien henkilöiden asioiden ajaminen. Entisenä maalaisliiton kansanedustajana tämä oli hänelle luonteva

600 KirjastoVirma-tietokanta. http://www.kirjastovirma.fi/henkilogalleria/Kivioja_Vilho_H; http://www.kirjastovirma.fi/henkilogalleria/Rahko_Uuno. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

rooli tilanteissa, joissa seurakuntalaiset yleensäkin näkivät tapahtuneen vääryyttä tavalla tai toisella. Kunnallispolitiikan vastuiden ohella Rahko toimi myös kirkkovaltuustossa muun muassa sen puheenjohtajana.

Heitä yhdisti myös läheinen suhde pääministeri ja sittemmin presidentti Urho Kekkoseen. Kansanedustaja-aikanaan Kivioja istui eduskunnassa samalla rivillä Kekkosen kanssa ja oli hänen kanssaan kirjeenvaihdossa 1970-luvulle saakka. Kekkonen yöpyi Rahkojen luona 31.7.–1.8.1954. Vierailun varsinaisena syynä oli Kalajoen keskustasta reilut kymmenen kilometriä etelään sijoittuvan Rahjan sataman rakentaminen ja Kalajoen kaupan kehittäminen. Tietoa tuon vierailun kahdenkeskisistä keskusteluista ei ole, mutta he tuskin jättivät puhumatta kapinasta. Kivioja ja Rahko kumpikin lähettivät Kekkoselle ja saivat Kekkoselta asiaan liittyviä kirjeitä. He olivat paikkakunnan edusmiehiä ja määrittelivät rooliensa kautta kuntalaisten asennetta.

Tuomarit on esitelty tarkemmin oikeudenkäyntien yhteydessä, joten heidän roolejaan ei ole syytä enää käsitellä tässä. Kunnan ulkopuolelta mainitsemisen arvoisessa roolissa oli maaherra Kalle Määttä (1900–1985). Maalaisliittolainen Määttä oli aviottomasta suhteesta syntyneen siivoojan avioton lapsi. Hän osallistui kansalaissotaan ja sitä seuranneisiin sotaretkiin itärajan ylitse ja Viroon. Kansalaissodan jälkeen Määttä koulutti itsensä maa- ja metsätaloustieteiden kandidaatiksi ja työskenteli sitten vuosikymmenen ajan alan tehtävissä Oulun läänissä. Täytemiehenä maalaisliiton listalle valittuna ensikertalaisena hän tuli yllättäen valituksi kansanedustajaksi 1939. Yhden sotatehtävien pilkkoman kansanedustajakauden (1939–1945, Lapin sodassa hän muun muassa vastasi Pohjois-Suomen evakuoinnista) jälkeen hän siirtyi valtion viljavaraston johtajaksi. Tuosta tehtävästä hänet nimitettiin Oulun läänin maaherraksi vuonna 1949. Kalajoen kapinan aikaan hänellä oli siis jo jonkin verran kokemusta maaherran tehtävistä. Maaherrana hän toimi aina vuoteen 1967 saakka.

Määtästä kirjoitettu elämäkerta kertoo miehestä, jolla oli keskeinen rooli Oulun läänin teollistamisessa ja kehittämisessä.[601] Kevyellä kädellä kirjoitetussa teoksessa ei kuitenkaan ole aineistoa, joka auttaisi ymmär-

601 Miettinen 1975.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 14. Kapinaan liittyvien toimijoiden roolit ja yhteiskunnalliset kehykset.

	Liikkuva poliisi	**Paikallis-poliisi**	**Iltamien vieraat**	**Järjestys-miehet**	**Herrasväki**	**Kapi-nalliset**	**Väärästä valasta tuomitut**
Rooli	Kurinpitäjä ja lainlukija	Järjestyksen-valvoja	Iltamissa kävijä	Seura-aktiivi	Edusmies	Loukatut	Väärin-kohdellut
Kehys	Lain kirjaimen ja hengen valvoja	Sovittelija ja ymmärtäjä	Iloinen juhlakansa	Vapaa-ehtoinen vastuun kantaja	Luottomies ja asianhoitaja	Pohjalai-suuden malli	Nuoriso-seuran asialla
Vasta-kehys	Ulkopuolinen	Ponneton	Humalainen lauma	Välttä-mätön paha	Vääriin asioihin sekaantujat	Juoppo-porukka	Juonittelijat

tämään Määtän toimintaa (läänin)poliisin esimiehenä tai ylipäätään Kalajoen kapinan yhteydessä. Lähimmäksi tulee hänen toimintansa kolinajuoppojen asioiden hoitamisessa. Ylipäätään kirjassa on niukasti vallankäyttöä koskevaa aineistoa. Määtällä oli kuitenkin tärkeä asema sekä tammikuussa 1954 Kalajoella tekemänsä vierailun aikana käytyjen keskustelujen johtajana että myöhemmissä kanteluissa tutkinnasta vastaavana virkamiehenä.

Tärkeimmät roolit on tiivistetty taulukkoon 14. Taulukossa varsinaiseksi rooliksi on määritelty yhteisössä ryhmään liittyvä hallitseva rooli ja kerrottu sen yhteiskunnallinen kehys, joka kytkeytyy rooliin liittyvään tehtävään tai toimintamalliin. Esimerkiksi iltaman vieraat voitiin kehystää iloiseksi juhlakansaksi, joka yhdessä rentoutuu syystöiden jälkeen. Vastakehys on puolestaan saman roolin kielteinen versio. Esimerkiksi iloiset ja työteliäät iltamavieraat voitiin kehystää myös humalaiseksi laumaksi, joka viinan voimin ja vailla suurempaa yhteiskunnallisten asioiden ymmärrystä sotki omat ja muiden asiat. Jokaiseen rooliin liittyy myönteinen ja kielteinen kehys.

Edellä mainittujen ohella kapinan ympärillä oli joitakin rooleja, jotka epäilemättä olivat merkittäviä tapahtumien kululle, mutta jotka mainitaan asiakirjoissa vain satunnaisesti. Näitä olivat vanhemmat, viinakauppiaat ja kunnan lääkäri. Vanhemmat tulivat asiakirjoissa näkyviin lähinnä kapinallisten luonteen kuvaajina tai valaa tekemättöminä todistajina.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Heidän roolinsa oli omien poikien puolustaminen ja heidän tekojensa selittäminen parhain päin. Asiakirjoihin kuuluu kaksi vanhempien kirjoittamaa kirjettä, ja Erkki Jutilan isä Matti todisti poikansa puolesta vääränvalanjutussa.

Lääkäriä ei Kalajoen kapinassa tarvittu muuten kuin todistamaan yhden väärästä valasta syytetyn nuoren miehen terveydentilaa. Todistajana toimi Kalajoen lääkäri Untamo Sorasto (1909–2001), joka oli kunnassa keskeinen henkilö ja kiistatta osa kunnan eliittiä.[602] Kapinatapahtumien aikaan Sorasto oli vielä nuori mies, mutta hän oli jo ehtinyt asemansa vakiinnutttaa.[603] Myöhemmin hän toimi useissa eri tehtävissä kunnanvaltuustossa, muun muassa kunnanvaltuuston puheenjohtajana. Soraston asemaa Kalajoen poliittisessa ja sosiaalisessa elämässä havainnollistaa Kiviojan Kekkoselle lähettämä kirje, jossa hän laajalti kehui Soraston osaamista ja luonnetta ja tarjosi häntä Kekkoselle henkilääkäriksi tai lääkintöhallituksen pääjohtajaksi.[604]

Riittävä ehto

Kahdeksas historiallisen mikrososiologian kannalta merkittävä kysymys koskee teoreettisen kehyksen tapahtumaketjun tulkintaa ohjaavaa vaikutusta. Sosiaalitieteellinen tutkija on (lähes poikkeuksetta) sidoksissa valitsemaansa teoreettiseen näkökulmaan, joka valaisee eräitä asioita ja varjostaa toisia. Tutkimus on yleensä luonteeltaan abduktiivista, jolloin teoreettiset väittämät korvautuvat tai kumoutuvat, jos empiiriset havainnot sitä toistuvasti edellyttävät. Historiallinen mikrososiologia on puolestaan parhaimmillaan tutkittaessa kohtuullisen rikasta aineistoa, johon sisältyy tietoja ainakin tapahtumaketjuihin liittyvistä rakenteellisista ja kulttuurisista jaoista, valtarakenteista sekä välttämättömistä ja riittävistä ehdoista. Periaatteessa Kalajoen kapinaa koskevat teoreettiset

602 Muut kunnassa toimineet lääkärit ja eläinlääkäri olivat 1950-luvulla tilapäisempiä toimijoita. Eläinlääkäriä ei pitäjään tahdottu saada millään. Kunnalla ei ollut vetovoimaa ja eläinlääkäriliittokin suhtautui nuivasti kalajokisten tarjoamiin työehtoihin ja julisti pitäjän hakukieltoon 1954.

603 Kyllönen 1980, 504.

604 Kiviojan kirje Kekkoselle 25.2.1956. Kalajoen seurakunnan arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

näkökulmat ovat sovellettavissa myös muiden kapinoiden ja kahakoiden tutkimukseen, mikäli ne täyttävät edellä kuvatut aineistojen rikkautta koskevat kriteerit.[605]

Teoreettisen näkökulman rajaaminen on tutkimuksen toimeenpanon kannalta välttämätöntä teemoiltaan moniulotteisten ja analyyttisesti monitasoisten tapahtumaketjujen analyysissä. Ilman tutkimusta kohdentavaa rajausta se laajenee aineistolähtöisesti yhä uusiin teemoihin, jolloin teemojen moninaisuus peittää olennaisten ja epäolennaisten asioiden välille tehtävän erottelun. Samalla on kuitenkin mahdollista, että valittu teoreettinen kehys rajaa ulos toisia teoreettisia tekijöitä, jotka tosiasiassa voivat olla riittäviä ehtoja tapahtumaketjulle (ks. myös neljäs luku ”Erityiset ehdot”). Tällöin tutkija tulee sokeaksi teoriakehyksensä ulkopuoliselle mahdolliselle selitykselle. Myös Kalajoen kapinaan liittyy tämänkaltaisia mahdollisia riittäviä ehtoja. Niistä tärkeimmät ovat kapinan poliittisuus ja nuorisoseurantalon toiminnassa mukana olleiden eräiden miesten homoseksuaalisuus.

Teoksen teoreettisessa kehyksessä ei ole otettu huomioon poliittisen kapinan mahdollisuutta. Riittävinä ehtoina on pidetty syysmarkkinoita, salakalastusta ja markkinatansseja, jotka kiinnittivät liikkuvan poliisin huomion Kalajoelle lokakuussa 1953. Poliittisen kapinan huomioon ottavassa kehyksessä kysytään, liittyykö Kalajoen syksyyn 1953 sellaisia laajempia yhteiskunnallisia tai poliittisia jännitteitä, jotka voisivat neljäntenä *mahdollisena riittävänä ehtona* selittää sitä monipolvista kasautunutta tapahtumaketjua, jonka osana kahakka muuntui poikkeuksellisesti kapinaksi. Keskeistä tällä riittävälle ehdolle olisi se, että liikkuva poliisi olisi ottanut kantaa kahakkaan tapahtuneella tavalla voimakkaasti, koska se olisi ajanjaksolle tyypillisten poliittisten silmälasien lävitse tulkinnut sen yhteiskuntarauhaa horjuttavaksi tapahtumaksi. Tätä riittävää ehtoa on syytä tarkastella sen selvittämiseksi, onko teoreettisessa kehyksessä tarkistamisen varaa.

Kapinasyytteiden poliittista, yhteiskuntarauhan säilyttämiseen tähtäävää tulkintaa tukee se, että näkemys kapinaan liittyvän tapahtumaketjun

605 Collins 1998, 242.

https://doi.org/10.21435/ha.152

taustalla olevasta poliittisesta jännitteestä on kalajokisten muistitiedossa varsin yleinen. Siitä suullisesti kertoneet henkilöt ovat samaa mieltä asiasta, vaikka he ovat poliittisesti eri ryhmissä.[606] Seuraavassa on kirjalliseen lähteeseen perustuva lainaus henkilöltä, joka oli tapahtumien aikaan alle kouluikäinen mutta joka oli kuullut kapinan poliittisesta taustasta lukuisia kertoja kotonaan. Hän kertoo kuulemansa perusteella Kalajoen kapinan poliittisista taustoista seuraavasti:

> Kaikkinensa ”kapina” nimike on ehkä virkavallan yliampuva nimitys. Siis tässäkin itä ja länsi vastakkain. Mielestäni syy kapina nimikkeelle, saattaa johtua sotien jälkeisestä ajasta. Siis sotien loppumisesta vasta vajaat kymmenen vuotta. Jostain olen lukenut, että tuohon aikaan kommunismi nosti Suomessa voimakkaasti päätään ja sisäasiainministeriössä oltiin herkällä korvalla ja ohjeistettiin virkavaltaa toimimaan ajan hengen mukaisesti, kun oli sodista saatu luontainen viha sitä järjestelmää kohtaan. Lyhyesti sanottuna ylivaltaakin käytettiin, poliisia piti kaikkien pelätä. Muistaakseni yleislakko muutama vuosi eteenpäin oli jatkoa vallankumous aatteelle. Kodissani oli ehdottomasti aina opetettu toimimaan lakien ja oikeuden puolesta. Isäni oli kaikkien sotien veteraani, myös vapaussodan. Siis suomalaisen puolesta puhuja joka tilanteessa. Ei neuvostopropagandalla manipuloitu.[607]

Edellä olevassa kuvauksessa on riittävän ehdon kannalta keskeistä, että kapinasyytteitä ei nähdä yksinomaan vasemmistoon kohdistuneena

606 Vasemmistolainen näkemys kapinan poliittisuudesta on kerrottu puhelimessa 21.8.2014. Tiedon antanut henkilö ei halua nimeään mainittavan, mutta edustaa organisoitua poliittista vasemmistoa. Omalla nimellään saman tulkinnan kertoi Yrjö Orpana 3.9.2014, joka oman arvionsa mukaan oli poliittisen kentän toiselta laidalta. Kalajoelle hän tuli Karjalasta evakkona. Kolmas nimettömäksi jäävä informantti, joka oli keskustellut ensiksi mainitun nimettömän (vasemmistolaisen) informantin kanssa, kertoi puhelimessa 22.8.2014 Oulussa olleen samoihin aikoihin samankaltaisia tapahtumia, ja kytki Kalajoen tapahtumat tuohon Oulun tapahtuman aiheuttamaan herkistymiseen. En ole löytänyt asiakirjoja, jotka tukisivat tätä muistitietoa – mikä ei tietenkään tarkoita, etteikö tieto voisi olla todenmukainen.

607 Kirjallinen muistelu sähköpostilla 21.8.2014. Henkilö ei halua nimeään mainittavan, mutta kyseessä on eri henkilö ja yhteydenotto kuin edellisessä alaviitteessä. Tuohon aikaan yhteydenottoja tuli jonkin verran, koska aiheesta oli *Kalajokiseudussa* juttu.

https://doi.org/10.21435/ha.152

vallankäyttönä, vaan sodan jälkeen "löystymään" päässeen yhteiskunnallisen järjestyksen palauttamisen välineenä. Toki tässäkin on oma puoluepoliittinen ulottuvuutensa, koska kommunismin nousu oli osa löystynyttä yhteiskunnallista järjestystä. Se ei kuitenkaan supistu tähän poliittiseen ulottuvuuteen.

Kapinan puoluepoliittisuutta on syytä käsitellä laajemmin ja lähdekriittisesti. Periaatteessa olisi mahdollista ajatella, että Kalajokeen olisi kohdistunut erityistä poliisin huomiota salakalastuksen, markkinoiden ja tanssien ohella myös yhteiskuntarauhan säilyttämiseen liittyvän kommunistivalvonnan takia. Kalajoella oli aktiivinen äärivasemmisto, joka aikaisemmin kuvatusti sai Kalajoen paikallisvaalien äänistä noin neljänneksen ja yhdessä SDP:n kanssa noin kolmanneksen. Siten yhteiskuntarauhaa horjuttamaan kykenevää väkeä olisi ollut Kalajoella riittävästi, ja poliisilla olisi ollut erityinen intressi sitä valvoa.

Poliittiseen valvontaan liittyvä riittävä ehto ei kuitenkaan ole todennäköinen. Kalajoen vasemmisto ei ollut erityisen radikaalia tai vallankumouksellista 1950-luvulla. Siitä puuttui asioita kärjistävä ideologinen paatos. Vasemmistolaisuus oli varsin käytännönläheistä toimintaa puolueissa, ay-liikkeessä, urheilussa ja kulttuurin parissa.[608] Mahdollinen mekanismi voisi ehkä perustua vasemmiston kannatuksen nousuun syksyllä 1953, joka olisi kiinnittänyt poliisin huomion. Tätä selitystä vastaan puhuu kuitenkin se, että syksyn 1953 kunnallisvaalien tulos Kalajoella kertoo enemmän kunnallispolitiikan jatkuvuudesta kuin murroksesta. Vasemmiston yhteinen äänimäärä Kalajoen kunnallisvaaleissa oli vuonna 1953 kaikkiaan 1171, mikä oli viisi ääntä vähemmän kuin edellisissä vaaleissa. SDKL:n äänimäärä oli Kalajoella 823, mikä merkitsi 14 äänen vaalivoittoa edellisiin kunnallisvaaleihin nähden. Käytännössä poliittista valtaa ei siirtynyt vasemmistolle, vaan valta pysyi tiukasti maalaisliiton käsissä. Yhteiskuntarauha ei tältä osin horjunut.

Poliittista kapinatulkintaa vastaan viittaa myös se, että liikkuvan poliisin valvonta kohdistui Kalajoella nuorisoseurantaloon. Aikaisemmin kuvatusti se oli maatalousväestön kokoontumispaikka, johon toki myös työväenluokkaiset nuoret olivat tervetulleita. Mikäli Kalajoella olisi ta-

608 Kaikki määrälliset tiedot ja tulkinnat perustuvat julkaisuun Järvinen 1986.

https://doi.org/10.21435/ha.152

pahtunut poliittista valvontaa, sen olisi voinut olettaa kohdistuneen työväentaloon (teatteritaloon), jossa myös oli tuona iltana markkinatanssit. Sinne kokoontuivat työväenliikkeen aktiivisimmat toimijat. Epäilemättä myös sieltä olisi löytynyt päihtyneitä nuoria miehiä paikan päällä pidätettäväksi ja tarvittaessa putkaan vietäväksi, jos siihen olisi ollut poliittista motivoitunutta tarvetta. Poliisit (ja osa nuoristakin) toki kulkivat näiden kahden juhlapaikan välillä, mutta mikään lähde ei tue näkemystä, että työväentalo olisi ollut erityisen valvonnan kohteena.

Poliittisen tilanteen merkitystä eivät tue myöskään suojelupoliisin arkistoaineistot. Suojelupoliisin Oulun edustusto vastasi Kalajoesta. Sen arkistoista ei löytynyt sellaista vuoteen 1953 liittyvää aineistoa, joka viittaisi Keski-Pohjanmaalla olleen poliittinen tilanne, joka olisi herkistänyt suojelupoliisin seuraamaan Kalajoen kahakan kaltaisia tapahtumia. Suojelupoliisin kiertokirjeet vuosilta 1952–1954 keskittyvät kommunistien valvontaan. Syys-lokakuussa 1953 suojelupoliisi selvitteli kommunistien (ja lievejärjestöjen) vaalistrategioita tulevien vuoden 1954 eduskuntavaalien varalta. Pohjalaisten paikallinen mellakointi ei ollut suojelupoliisin kiinnostuksen kohteena hätäaputyömaita lukuun ottamatta.[609]

Kokonaan Kalajoen kapina ei kuitenkaan välttänyt suojelupoliisin huomiota. Suojelupoliisin ilmoituskirjassa on 2.2.1954 merkintä ”Kalajoen kapina”, jonka on tehnyt etsivä Eino Kaappola suojelupoliisin Oulun edustustosta.[610] Asiakirjan alkuperäinen kappale oli arkistosta poistettu[611], mutta sen toisinto on säilynyt tuplailmoitusluettelossa. Se antaa mahdollisuuden tarkastella asiaa myös suojelupoliisin silmin. Etsivä Kaappola vietti Kalajoella useita päiviä tammikuun lopulla 1954. Hän on ollut pitäjässä jo 25.1.1954, koska hän raportoi erillisessä raportissa silloin tapahtuneesta Kekkosen vierailusta. Kapinaa koskeva raportti on

609 Erityisesti kommunistien organisoituminen, soluttautuminen porvarillisiin järjestöihin, erityisesti aseiden käyttöä kouluttaviin metsästysseuroihin, reserviupseerikouluun ja lakkotoiminta olivat kiinnostuksen kohteena. Suojelupoliisin tiedotuslehtiset 1952–1954, joista kahtena ensiksi mainittuna vuotena 12 numeroa ja kolmantena 4. Erillinen mappi, ei numeroa. Suojelupoliisin arkisto, KA.

610 Suojelupoliisin ilmoituskirjat 4, 2.2.1954, numero 242, selityskohtaan on lisätty maininta *XXX A* tai *K.* 13.3.1954. Suojelupoliisin arkisto, KA.

611 Ilmoituskirjan mukaan se on tallennettu suojelupoliisin arkistossa luokkaan XXX, jossa on erilaisia huhuja ja mielialailmoituksia. Asiakirjaa ei kuitenkaan löytynyt tuosta arkistoluokasta. Koska asiakirjaluokassa on muutenkin vain muutamia kymmeniä asiakirjoja ja arkistossa on muutenkin paljon aukkoja, se on todennäköisesti poistettu. XXXa. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

lähetetty Oulusta 29.1.1954.[612] Vierailunsa aikana hän oli haastatellut enimmäkseen poliiseja sekä havainnoinut pitäjän ilmapiiriä ravintoloissa. Tuloksena oli kahdeksan sivua laaja asiakirja. Koska tässä kohden erityisen kiinnostuksen kohteena on kapinan poliittisuus, huomio kohdennetaan siihen liittyviin huomautuksiin.

Muun materiaalin ohessa hän arvioi tapahtumien poliittisuutta lyhyesti ja ytimekkäästi seuraavasti:

> – – kapinalle ei ole ilmennyt olleen minkäänlaista poliittista väriä. Se kehittyi vaan yksimielisten humalaisten järjestyshäiriöstä sellaiseksi. Kapinasta tuomitut eivät tiettävästi kuulu eivätkä lukeudu kommunisteihin. [– –] Jutulla ei näytä olevan muuta taustaa kuin kohtuuttoman pitkälle kehittynyt vallattomuus ja kurittomuus, johon ainakin osasyynä lienee paikallisen poliisin pitkäaikainen haluttomuus tai kykenemättömyys puuttua tehokkaasti selviin rikoksiin. Myöskin rovasti Kiviojan omituinen asennoituminen poliisia vastaan lienee vaikuttaneen harhauttavasti paikallisen maalaisväestön kuria ja järjestystä koskevaan ajattelutapaan.[613]

Lainauksessa on muutama mielenkiintoinen kohta. Etsivä ei kyseenalaista kapinasyytettä, vaan etsii enemmän selitystä kapinan synnylle. Sen hän sitten löytää yhteiskunnallisen järjestyksen löystymisestä, joka on aiheutunut poliisin kyvyttömyydestä tai haluttomuudesta kurin ja järjestyksen ylläpitämiseen. Aiemmin lainattu tulkinta virkavallan halusta palauttaa yhteiskuntajärjestystä sitä horjuttavasta syystä riippumatta saa siis tukea tästä lähteessä. Katalyyttina prosessissa ei tämän mukaan toiminut niinkään aikaisemmin mainittu auton oveen tullut kolhu. Sen sijaan katalyytti oli kirkkoherran "omituinen asennoituminen", mikä viittaa kirkkoherran näkemykseen kapinasyytteistä enemmänkin virkavallan kunnian loukkaamisesta seuranneena ylireagoimisena kuin

612 Suojelupoliisin ilmoitus 29.1.1954/Piiritoimiston numero 38/54/ 244/29.1./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA

613 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

varsinaisen tapahtuman oikeudellisesti perusteltuna tulkintana. Siten kapinasyytteen tavoitteena oli palauttaa järjestys pitäjään ja kirkkoherra ruotuun.

Etsivällä ei ole aivan kaikki yksityiskohdat kohdallaan, mitä tulee kapinallisten poliittiseen värikarttaan. Kahakkaan osallistui leimallisesti kokoomuslaisten ja maalaisliittolaisten sukujen jäseniä, mukana oli myös kansandemokraatteja. Sukujen poliittisen perinnön on täytynyt olla myös paikallisen ja liikkuvan poliisin tiedossa, mutta se ei ollut kantautunut suojelupoliisin korviin tai sitten sen etsivä ei halunnut asiaa raportissa mainita. Kalajokiset hän kuitenkin jotenkin tunsi, sillä hän teki henkilöstölausuntoja[614] vuosina 1953–1954. Kaikki arvioimansa kalajokiset hän havaitsi käytökseltään, elämäntavoiltaan ja kansalaiskunnon suhteen kunnollisiksi. Useimpien erityiseksi ansioksi hän laski maalaisliittoon kuulumisen joko suoraan tai suvun kautta.[615] Tärkeämpää on kuitenkin se, että hän ei tulkinnut kapinaa poliittiseksi. Siten tämäkään lähde ei tue ajatusta puoluepoliittisesti motivoituneesta valvonnasta tai kapinasta. Siinä on kiistatta mielenkiintoisia havaintoja yhteiskuntarauhan palauttamisesta, mutta systemaattista näyttöä siitä ei ole toistaiseksi kertynyt.

Suojelupoliisin ilmoituskirjassa 1949–1954 ei ole muuta Kalajokea koskevaa materiaalia kapinan kannalta keskeisiltä kuukausilta.[616] Esimerkiksi SKDL:n Kalajoen kunnallisvaaliehdokaslistoja ei ole syksyltä 1953, vaikka vastaavat luettelot on toimitettu suojelupoliisille lukuisista muista Pohjanmaan pitäjistä ja kaupungeista.[617] Myöskään kalajokisten yhdistysten tai tuotantokomiteoiden kommunistisista toimihenkilöistä ei ole tehty listaa, vaikka samankaltaisia listoja on muualta päin Suomea

614 Tämänkaltainen lausunto vaadittiin valtionvirkoihin.

615 Esim. Suojelupoliisin ilmoitus 13.9.1954/Piiritoimiston numero 374/54/ 1873/15.9./1954. Tuplailmoitukset numerot 1701-2000. Suojelupoliisin arkisto, KA.

616 Suojelupoliisin ilmoitus 31.1.1954/Piiritoimiston numero 45/54/ 275/5.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA. Valtuutettujen luettelo löytyy.

617 Ilmoitus ja kirjepäiväkirjat. Kaksi sidottua nidettä, ei numeroa. Suojelupoliisin arkisto, KA. Erillisen pohdinnan aihe on, miksi tiedot ehdokkaista on koottu tietyistä kunnista mutta toiset on jätetty huomiotta. Mahdollinen selitys on, että aineisto on kerätty merkittäviltä teollisuuspaikkakunnilta, koska listoja on muun muassa Jyväskylästä, Jämsästä, Mäntästä, Oulusta sekä Turusta ja Tampereelta. Kuntia on joka tapauksessa kymmenittäin eri puolilta maata. Kaikkiaan Oulun alueen kirjeitä on varsin vähän ja säilynytkin materiaali on laajuudeltaan niukkaa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja Oulun lääniä, Kalajoen läheltä muun muassa Haapavedeltä, Kärsämäeltä, Pyhäjärveltä ja Reisjärveltä.[618]

Vähäiset lähteet eivät välttämättä kerro valvonnan vähäisyydestä, sillä suojelupoliisin Oulun ja Kemin toimistojen toiminta ei ollut tavattoman aktiivista, mitä tulee kirjallisiin dokumentteihin. Se ei kuitenkaan kerro toiminnan määrästä. Toimistojen väki ei nimittäin ollut "kynämiehiä", vaan heidät oli valittu tehtäviinsä muiden ominaisuuksien perusteella.[619] Tämä saattaa vaikuttaa ilmoitusten määrään. Eino Kaappolan ilmoituksia on vuodelta 1954 kaikkiaan vain puolen tusinaa ja kaikki muut koskevat SKDL:n/SKP:n tai Suomi–Neuvostoliitto-Seuran (SNS) toimintaa. Ne ovat enimmäkseen vastauksia tiedusteluihin, jotka koskevat Sirola-opiston[620] käymistä ja kommunistien organisoitumista.[621]

Suojelupoliisin Oulun toimiston neljännesvuosittaiset koontiraportit vuodelta 1953 puuttuvat arkistosta. Sitä edeltäneen ja seuranneen vuoden raporttien perusteella ei kuitenkaan ole syytä olettaa suojelupoliisin katseen kohdentuneen Kalajoelle. Huomio kohdistui lähinnä lakkoihin ja tunnettujen kommunistien valvontaan. Kuntakohtaisista taustatekijöistä suojelupoliisi seurasi työttömyyttä, työllisyystöiden määrää, kommunistien organisoitumista erilaisissa työväenjärjestöissä sekä lakkoalttiuden kehitystä. Valvonnan kohteena olivat kommunistien organisoimat metsätyömaiden lakot ja levottomuudet. Keväällä 1954 työllisyystilanteen kohentuminen vei suojelupoliisin mukaan miehiltä lakkohaluja, koska heidän neuvotteluvoimansa kohentui ja palkat kohosivat

618 Ilmoituskirjat 4, 2785–2801 ja 2829–2831. Suojelupoliisin arkisto, KA. Oulusta on luettelot tehdas- ja yhdistyskohtaisesti. Yhdistysten ja tuotantokomiteoiden jäsenten ohella listat on kerätty Suomi–Neuvostoliitto-seuran jäsenistä.

619 Seuraava tekstinäyte Kemin suojelupoliisin ilmoituksesta 5.1.1954 havainnollistaa etsivien kirjoitustyyliä: "sellainen henkilö joka ei ole kommunistinen mainitulla työmaalla joutuu siellä vihan ja vainon kohteeksi hänelle koitetaan laittaa jos minkinlaista ilkeyttä ja muuta pahaa. Työmaan johto ei kyllä mainitunlaista hommaa salli mutta sitä tehdään salaa työmaan johdon sitä tietämättä." Ilmoitustoisinnot 5.1.1954/24/1954. Suojelupoliisin arkisto, KA. Kaappolan ohella Oulun toimistossa toimi tarkastaja V. Mäntyjärvi, joka hoiti läänin itäisen alueen ja itärajaan liittyvät vakoilu- ja rajanylitystapaukset.

620 Sirola-opisto oli vuosina 1946–1994 toiminut Yrjö Sirolan Säätiön ylläpitämä yhteiskunnallinen kansanopisto. Hämeenlinnan Vanajalinnassa toimineen säätiön taustalla olivat Suomen kommunistinen puolue (SKP) sekä Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) ja sen jäsenjärjestöt.

621 Lähimmäksi Kalajokea tulee Santaholman Raahen sahan tuotantokomitean jäsenten taustojen selvitys. 8.1.1954/94/18.1.1954. Tuplailmoitukset. Suojelupoliisin arkisto, KA. Suojelupoliisin henkilöakteissa ei ole kapinallisten tai väärästä valasta tuomittujen nimiä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

myös ilman lakkoja. Hallitus myös tylsytti poliittisen kritiikin kärkeä hintojen nousua hidastavalla lainsäädännöllä.[622]

Kaikkiaan Pohjois-Suomen suojelupoliisin huomio kohdentui Oulun ja Kemin kommunisteihin sekä itärajan ylitse menevään laittomaan liikkumiseen.[623] Se ei katsellut Pohjanlahtea alaspäin, sillä alueella ei ollut kansallisen turvallisuuden kannalta tärkeitä isoja teollisuuslaitoksia tai satamia. Myöskään yksikään maakunnan vasemmistolehti ei tehnyt politisoitunutta tulkintaa kapinan tapahtumista alkuvuodesta 1954, vaikka ne muuten sitä jonkin verran seurasivat ja siitä uutisoivat. Kapinan poliittinen ulottuvuus olisi epäilemättä noussut esiin näissä lehdissä, mikäli sellaista ulottuvuutta olisi siihen liittynyt. Näin ollen kahakan muuttuminen kapinaksi ei selity puoluepoliittisilla tekijöillä. Kalajoen kapina ei siis ollut poliittinen, sillä ei ollut poliittista taustaa radikalisoitumisessa tai vasemmiston vaalivoitossa eikä sillä ollut puolue- tai ay-poliittisia seurauksia. Siltä osin kuin kyse on yhteiskuntarauhan vahvistamisesta tai yhteiskuntajärjestyksen palauttamisesta, selitys on mahdollinen, mutta evidenssi sen tueksi ei ole riittävä. Siten poliittinen jännite tai ”löystyneen” yhteiskuntarauhan palauttaminen ei ole kapinan riittävä ehto, joskin yhteiskuntarauhan palauttamista ei voi kokonaan sulkea pois. Teeman käsittely on kuitenkin mielenkiintoinen esimerkki siitä, kuinka tutkijan on syytä selvittää myös teoreettisen kehyksen ulkopuolelle jäävät potentiaaliset riittävät ehdot.

Toinen mahdollinen riittävä ehto oli homoseksuaalisuuden sääntely. Suomessa homoseksuaalisuus oli Suomen evankelisluterilaisen kirkon mielestä synti, psykiatrian mielestä sairaus ja lain (voimassa 1894–1971) mukaan rikos Kalajoen kahakan aikoihin.[624] Nuorisoseuran toimintaan

622 Suojelupoliisin Oulun toimiston muistiot 1954. XXIID2a. Suojelupoliisin arkisto, KA. Samassa kansiossa on myös muiden piiritoimistojen muistiot. Henkilövalvonnan osalta suojelupoliisin Oulun yksikköä työllisti ns. Sallan juttu, jossa sallalaiset ylittivät toistuvasti Neuvostoliiton rajan ja näissä ”luvattomissa suhteissa” ilmeisesti vaihtoivat tietoja tavaroihin ja elintarvikkeisiin.

623 Asiamappi XF. Suojelupoliisin arkisto, KA. Lähimmäksi kapinaa vuonna 1951 sijoittuu kuopiolainen *Savo*-lehden ilmoitus 6.1.1951, jossa haettiin kapinaan kykeneviä ”verta pelkäämättömiä miehiä”. Ilmoitukseen tuli 18 kirjallista vastausta, jotka suojelupoliisi avasi ja analysoi. Viestien yhteenveto on säilynyt. Vaikka mukaan mahtui oman ilmoituksensa mukaan karskeja ja armottomia miehiä, kapina ei aiheuttanut jatkotoimenpiteitä. Kapinan suunnittelija jäi teille tietämättömille.

624 Suomen historian huippuvuosi oli 1951, jolloin tuomioita oli 87. Sen jälkeen määrä tasaisesti laski 1970-lukua lähestyttäessä. Vuonna 1953 tuomioita oli 53, vuonna 1954 vähän vähemmän 45 ja vuonna

https://doi.org/10.21435/ha.152

osallistui 1950-luvulla joitakin (enemmän kuin kaksi) nykykäsitteillä ilmaistuna homoseksuaalisia miehiä, joiden seksuaalinen suuntautuminen oli ainakin 2010-luvun käsityksen mukaan yleisesti tiedossa 1950-luvulla.[625] Näiden miesten yhteisöllinen asema Kalajoella roolittui "vannoutuneena" poikamiehenä elämiseksi tai työlle omistautumiseksi. Henkilöiden seksuaalisuus ei tällöin määrittänyt henkilön julkista roolia. Heidän yksityiselämänsä oli pitäjäläisten mielestä heidän oma asiansa, jota käsiteltiin lähinnä perheessä sikäli, kun sitä ylipäätään käsiteltiin. Miesten seksuaalisuutta on minulle 2010-luvulla kuvattu ilmaisuilla "pehmeäkätinen", "kallellaan oleva", "isäntäneiti" ja "eriseurainen".

Miehet eivät kuitenkaan kohdanneet Kalajoella julkista syrjintää sen paremmin poliittiselta kuin uskonnolliselta taholta, tavallisista pitäjäläisistä puhumattakaan. Asiasta 2010-luvulla keskusteltaessa ikääntyneet ihmiset totesivat, että "Mitäpä haittaa siitä meille olisi ollut" tai "Se oli sen oma asia". Myöskään Kalajoella poliisi tai kirkkoherra eivät asiaan puuttuneet, vaikka väistämättä he olivat tietoisia kuten he olivat myös muista kylän asioista, olihan juoruaminen tavanomainen osa kylän arkea. Kyse on siis ajankohdan lainsäädännön vastaisesta "piilorikollisuudesta", johon liittyvä lainsäädäntö erosi paikallisten vallanpitäjien arvoista ja kuntalaisten käsityksistä.

Eräiden kapinasta kertoneiden kalajokisten mukaan homoseksuaalisuudella olisi kuitenkin ollut keskeistä merkitystä kahakan muuttumisessa kapinaksi.[626] Siten tuomioissa olisi ollut kysymys kalajokisten homoseksuaalisuuden sääntelystä ja nuorisoseurantalolle juurtuneen paheellisuuden kitkennästä. Teemaan liittyvien seikkojen käsittelystä on

1955 hiukan enemmän eli 57. Vuonna 1964 tuomittiin "enää" 22 henkilöä. HE 52/1970 Hallituksen esitys eduskunnalle Siveellisyyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Historiallinen tutkimus aiheesta on Hakala 2011, josta edellä mainitut tiedot ovat. Suomessa jäävät piiloon tuomiot, joissa aikuinen on harrastanut seksiä samaa sukupuolta olevan alaikäisen kanssa, koska nämä tuomittiin eri lainsäädännön perusteella.

625 Näistä miehistä kahden homoseksuaalisuus oli ainakin perheen tiedossa ja heidän sukulaisensa ovat asiasta minulle kertoneet.

626 Kukaan asiasta maininnut ei halunnut nimeänsä mainittavan asian yhteydessä, mikä osaltaan kertoo Kalajoen kulttuurisesta käytännöstä. Ehkä mainitsemisen arvoista on, että asian julkituomisesta on erilaisia näkemyksiä. Asiaan liittyvien henkilöiden lähiomaiset olivat ehdottomasti sitä mieltä, että tämä asia olisi kaivettava kaapista ulos, kun taas toiset henkilöt olivat yhtä voimakkaasti vastaan, koska "kuolleista ei saa puhua pahaa".

https://doi.org/10.21435/ha.152

tässä teoksessa pidättäydytty, koska sillä ei säilyneiden lähteiden valossa ole minkäänlaista merkitystä kapinan kannalta, eikä satunnaisesti valikoituneeseen muistitietoon tukeutuminen ole tässä kohden riittävä tulkintojen perustaksi. Kahakan muuttuminen kapinaksi voidaan vaivatta selittää myös ilman tätä mekanismia. Tulkintaa voi toki myöhemmin tarkentaa, mikäli esitettyjen väitteiden tueksi löytyy uutta aineistoa tai uusi teoreettinen näkökulma tekee väitteet todennäköisemmiksi.

Poikkeuksellinen syy

Yhdeksäs historiallisen mikrohistorian tutkijoita yleisesti kiinnostava tekijä on kahakan kapinaksi muuttanut *poikkeuksellinen syy*.[627] Kalajoen kapinassa tapahtumat olisivat jääneet paikallisiksi ilman poliisiauton oveen tullutta lommoa. Ilman poikkeuksellisesta syystä muutaman mutkan jälkeen seurannutta kapinasyytettä ja kihlakunnanoikeuden antamaa kapinatuomiota Kalajoen tapahtumat olisivat jääneet huomiotta paikallisessa yhteisössä ja valtakunnallisessa lehdistössä ja siten tämäkin teos todennäköisesti kirjoittamatta. Vähäpätöisen asian seurauksena muodostui tapahtumaketju, joka muutti paikallishistorian kulkua ainakin hetkellisesti toiseen suuntaan. Samalla on kuitenkin syytä kysyä, onko poikkeuksellisessa syyssä kyse ainutkertaisesta tapauksesta vai systemaattisesta kasautuvia tapahtumaketjua luovasta sosiaalisesta mekanismista.

Ainutkertaisen tapahtuman näkökulmasta tämä teos voidaan siten periaatteessa kuitata toteamalla, että kihlakunnanoikeuden tuomari ja lautamiehet tekivät hyväksyessään kapinajutussa syyttäjän näkemyksen ainutkertaisen virheen, jonka myöhemmät oikeusasteet sitten korjasivat. Vastaavasti tuomari ja lautamiehet tekivät vääränvalanjutussa syyttäjän näkemyksen hylätessään ainutkertaisen virheen, jonka ylemmät oikeusasteet korjasivat. Siten tapauksessa ei ole mitään yleistettävää. Toisesta näkökulmasta kapinaan liittyvä tapahtumaketju oli osa säännönmukaista sosiaalista mekanismia, joka liittyy julkisen vallan pyrkimyk-

627 Poikkeuksellisen syyn käsite periytyy tietysti Blochilta, eikä vaadi tässä erityisempää keskustelua.

https://doi.org/10.21435/ha.152

seen ylläpitää kuria ja järjestystä omat asiansa hoitamaan tottuneella maaseudulla. Tuosta näkökulmasta ratkaisevaa ei ole niinkään kapinan ainutkertainen syy, vaan kymmenet samankaltaiset virkamiesten vastustamistapaukset, jotka johdannossa käsiteltyjen liikkuvan poliisin raporttien mukaan tapahtuivat vuosina 1951–1954 Suomessa. Näissä kaikissa samankaltaisissa tapahtumaketjuissa toistuivat suurin piirtein samat sosiaaliset mekanismit.

Vertailevasti tarkasteltuna *samankaltaiset* tapaukset eroavat toisistaan muun muassa sen suhteen, kuinka ne sijoittuvat *samaa aihetta* koskevien tapausten jakaumalle. Aikaisemmin todetusti Kalajoen kapina oli kansankapinoista jollei viimeinen, niin yksi viimeisistä, ja sellaisena se on *äärimmäinen tapaus* samankaltaisten kapinoiden joukossa. Se ei siis ole tyypillinen Suomen ensimmäisen tasavallan kapinatapaus, joka sijoittuu itsenäisen Suomen kansankapinoiden jakauman puoleen väliin esimerkiksi ajoitukseltaan, laajuudeltaan, poliittiselta taustaltaan väkivaltaisuudeltaan tai vaikuttavuudeltaan. Siten sen analysointia ei voi puolustaa sen tavanomaisuudella, jonka pohjalta voisi yleistää muihin samankaltaisiin tapahtumaketjuihin. Pikemminkin päinvastoin, se on tuossa tapahtumakategoriassa äärimmäinen tapaus, oman lajityyppinsä viimeinen (tai toiseksi viimeinen), jonkinlainen kapinakäsitteen sosiaalihistoriallinen *dodo*. Sellaisena se kertoo viimeisen pilkahduksen muualta jo historiallisen horisontin alle menneestä aikakaudesta, jossa esivallan ja kansalaisten suhteet korostavat esivallan aseman, kulutuksen säännöstelyn ja moraalin merkitystä.

Kalajoen kapinaan liittyvä sosiaalinen mekanismi tulee kuitenkin selkeämmin näkyväksi, jos Kalajoen kapinaa ei verrata muihin kapinoihin, vaan viiteryhmänä käytetään pienempiä kahakoita. Silloin se sijoittuu samankaltaisten kahakoiden jakauman puoleen väliin, kun samankaltaisuutta arvioidaan kahakan rakenteella (poliisi vastaan miesjoukko), osanottajien määrällä (muutama sata) ja tapahtumilla (vähäistä väkivaltaa). Tässä ryhmässä Kalajoen kapina on tavanomainen tapaustutkimus. Esimerkkinä Kalajoen tapahtumien kanssa samankaltaisista kahakoista voi pitää 1960-luvun puolivälissä tapahtuneita rukouspäivän mellakoita.

Rukouspäivät olivat tuohon aikaan neljä kertaa vuodessa. Ne olivat valtiovallan vuosittain asetuksella määräämiä, joskin Suomen evankelis-

https://doi.org/10.21435/ha.152

luterilaisen kirkon käytännössä päättämiä. Huvitilaisuuksista annetun lain mukaan julkiset huvit olivat kiellettyjä rukouspäivää (sunnuntai) edeltävän päivän lauantain illasta klo 18:sta alkaen 24 tunnin ajan.[628] Rukouspäivää edeltävä juhlakielto oli tarkoitettu rajoittamaan tansseja ja muita samanlaisia tilaisuuksia. Yksituumaisesti lain kannalla oli ainoastaan Suomen evankelisluterilainen kirkko, jonka piispat pitivät edellisenä iltana tapahtuvaa rukouspäivään hiljentymistä tarpeellisena.

Kirkon valtaan etäisyyttä ottanut nuoriso ei sen sijaan kieltoa enää noudattanut 1960-luvun puolivälissä, vaan piti sitä monella tapaa tarpeettomana menneen ajan jäänteenä. Se myös moitti asiasta aktiivisesti julkista valtaa silloin kun sai äänensä kuuluviin ajan politisoituneessa lehdistössä. Samaten varsin kriittisesti lakiin suhtautui poliisi, joka lähes poikkeuksetta myönsi poikkeusluvan rukouspäivää edeltäneenä lauantai-iltana järjestetyille tilaisuuksille, kunhan tilaisuuden sisältö vastasi tiettyjä vakiintuneita käytäntöjä. Esimerkiksi Uudellamaalla poliisi myönsi 699 poikkeuslupaa ja hylkäsi yhden vuosina 1965–1968. Luku kertoo osaltaan myös siitä, että lupia hakevat yhdistykset ja yhteisöt tiesivät lain asettamat reunaehdot eivätkä niitä aktiivisesti kyseenalaistaneet, tai ainakin ne osasivat kirjata hakemuksensa lainmukaiseen muotoon. Käytännön merkitystä lailla oli poikkeuslupiin liittyvien rajatapauksien punninnassa tai kun joku taho aktiivisesti halusi palauttaa tiukemman linjan tai löysentää lupakriteerejä sen hetkisestä. Muiden osalta se oli turhaa hallinnollista kuormaa.

Lakia valvonut poliisi oli kuitenkin velvollinen estämään lainvastaisen toiminnan erityisesti silloin kun poikkeusluvan saanut taho poikkesi poikkeusluvan vakiintuneista ehdoista. Lopputulos oli Kalajoen kapinasta jo tuttu sosiaalinen mekanismi, jossa sosiaaliset normit ja lait olivat jännitteisessä suhteessa toisiinsa, mikä aiheutti epäjärjestystä ja poliisin väliintuloja. Normien ja lakien välisestä jännitteestä seuranneita mellakoita tapahtui ainakin Kuopiossa (torilla 5.9.1965[629]), Helsingissä

628 Huvitilaisuuksia sääteli huvitilaisuuksien järjestysmiehistä annettu laki (169/30), järjestyksen ja turvallisuuden tehostamisesta annettu laki (93/33) ja julkisten huvitilaisuuksien toimeenpanosta pyhäpäivinä annettu asetus (155/38) siihen myöhemmin tehtyine muutoksineen. Nämä korvattiin vuonna 1968 uudella lailla julkista huvitilaisuuksista (492/1968), joka on sittemmin kumottu (530/1999).

629 Tapahtumaa on käsitelty *Savon Sanomien* erityislehdessä *Muistojen Kuopio*, joka tuli irtonumeromyyn-

https://doi.org/10.21435/ha.152

(Perunatorilla, useita kertoja 1965) ja Helsingin maalaiskunnan Korsossa 17.6.1965. Näistä mellakoista "Korson kapina" on maineikkain, joten seuraavassa kartoitetaan sen pääpiirteitä ja verrataan niitä Kalajoen kapinaan.

Korso on alun perin Tuusulasta ja osin Keravasta irrotettu, rautatieaseman ympärille rakentunut yhteisö. Vuonna 1954 se liitettiin Helsingin maalaiskuntaan, josta vuonna 1972 tuli Vantaa. 1960-luvun puolivälin Korso oli rauhallinen omakotialue, johon oli vastikään rakennettu muutama lähiö. Poliittisesti se oli vasemmalla, mutta ei mitenkään erikoinen muihin Helsingin maalaiskunnan alueisiin verrattuna. Korson kapina tapahtui 17. kesäkuuta 1965. Työväenyhdistyksen omistamassa tanssipaikassa tapahtuneessa "kapinassa" oli kyse rock-konsertin yhteydessä tapahtuneesta mellakasta. The Renegades -nimisen brittiorkesterin konsertti oli suunniteltu järjestettävän Korsossa olevalla työväenyhdistyksen tanssilavalla rukouslauantaina pidettävän "musiikkikilpailun" osana. Lupaa tanssia sisältävälle konsertille ei kuitenkaan ollut, vaan se oli myönnetty ainoastaan musiikkikilpailulle.[630]

Poliisi joutui Korsossa arvioimaan, täyttikö brittibändin rock-konsertti tanssivapaan huvitilaisuuden ehdot. Tapahtumalle luvan musiikkikilpailulle alun perin myöntäneen poliisin mukaan ilmeisesti näin oli, koska konsertissa ei "varsinaisesti" ollut tanssia – ainakaan poliisin perinteisen käsityksen mukaan, jossa tanssi oli valssia, jenkkaa ja polkkaa. Lisäksi lauantai-illan tanssiin liittyi puolentoista tunnin aikaraja, koska sitä pidempi konsertti olisi huviveron piirissä. Kuitenkin haetun huviluvan sisällön ja todellisen toiminnan välillä oli ilmeinen jännite. Haasteena oli myös se, että paikalla oli parituhatta nuorta, jotka ymmärsivät illan konsertin nimenomaisesti tanssitilaisuutena.

Poliisi muutti sääntöjä juuri ennen konserttia rajaamalla tanssin ulos konsertista. Tapahtumaa pro gradu -tutkielmassaan käsitellyt Aleksis

tiin huhtikuussa 2013 ja myytiin nopeasti loppuun. Minulla on käytössäni lehden sivut 50–51, jotka sain *Savon Sanomien* toimituksesta pdf-muodossa. Toimittajan nimi ei ole tiedossa.

630 Kiitän Tapio Bergholmia huomion kiinnittämisestä Korson kapinaan. Ks. Bergholm 2005. Sittemmin aiheesta on tehnyt hyvän tutkielman Honkanen 2020. Työn tarkastajana toimi Bergholm. Honkasen tutkimuksessa mainitaan puolen tusinaa aikaisempaa lähdettä, joissa Korson kapinaa on käsitelty. Seuraava tulkinta yhdistelee Bergholmin ja Honkasen näkemyksiä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Honkanen kuvaa tapahtumien alun seuraavasti:

> Nimismiehen kirje saapui Tanhurinteelle noin tunti ennen tilaisuuden alkua ja tässä vaiheessa neljän markan hintaisia pääsylippuja oli jo myyty noin 2000 kappaletta. Tapahtuma päätettiin järjestää normaalisti, lipunmyyntipisteelle vain sijoitettiin lappu, jossa luki: ”ei tanssia”, ja järjestysmiehiä ohjeistettiin valvomaan, ettei yleisö tanssi. Tanssikiellosta ei kuitenkaan ehditty tiedottaa niille katsojille, jotka olivat ehtineet ostaa lippunsa ennen kirjeen saapumista. Vaikuttaakin siltä, että suuri osa yleisöstä ei ollut edes tietoinen tanssikiellosta.[631]

Samaa tapausta tutkineen historiantutkija Tapio Bergholmin mukaan:

> Tilaisuuden järjestäjät olivat kuitenkin luvanneet Pohjolan pop-kilpailujen päätteeksi 1 ½ tuntia shakea. Vetonaulana oli Suomessa suuren maineen saanut brittiläinen The Renegades rautalankayhtye, jonka tahdissa olisi hyvä sheikata. Yleisöä olikin tullut ympäri Suomea, aina Turkua myöten. Poliisit ilmoittivat järjestäjille, ettei tanssi ollut rukouslauantaina sallittua, kun yleisö alkoi hytkyä paikallaan jo suomalaisten yhtyeiden esiintyessä. Tanssilavan yleisö ei uskonut korviaan, kun järjestäjät yrittivät kieltää sheikkaamisen. Kieltoa eivät kaikki totelleet, vaan osa nuorista sheikkasi eli hytkyi paikallaan. Silloin poliisit keskeyttivät tilaisuuden.

Juuri ennen oman osuutensa alkua noin iltakymmenen aikaan paikalle tullut The Renegades ei siis päässyt lavalle lainkaan vaan saatuaan tiedon kiellosta poistui saman tien paikalta. Brittimusiikkia esittänyt yhtye ei siis päässyt lainkaan kiihottamaan vaikutteille altista suomalaista nuorisoa tuona kesäisenä iltana, vaan siitä tuli suomalaisen kieltokulttuurin sijaiskärsijä.

Konsertin keskeytyksestä alkoi mellakointi. Eräs tanssikiellosta suivaantunut nuori mies otti tanssirakennuksen nurkkaan ripustetun palo-

631 Honkanen 2020, 32.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ämpärin seinältä ja heitti sen maahan. Tempauksesta ärsyyntynyt poliisi yritti pidättää miehen, mitä hänen kaverinsa tulivat estämään, minkä jälkeen tapahtumat eskaloituivat nopeasti. Poliisin toimintaa kohtuuttomana pitäneet nuoret kävivät poliisien kimppuun ja lähteestä riippuen joko kaatoivat tai ainakin yrittivät kaataa paikalla olleen poliisiauton sekä rikkoivat kalusteita ja ikkunoita. Poliisi hillitsi mellakkaa ampumalla kyynelkaasua. Paikalle kutsuttu palokunta puolestaan hillitsi mellakoitsijoita vesisuihkuilla, mikä lähinnä lämmitti jo muutenkin ärsyyntynyttä ja todennäköisesti päihtynyttä yleisöä. Yhteenotossa mellakoitsijat rikkoivat paloautojakin. Myös kaksi palomiestä loukkaantui. Lopulta mellakka levisi ympäri Korsoa ja useat nuoret joko saivat osuman poliisin pampusta tai päälleen poliisin levittämää kyynelkaasua.

Korson kapina herätti aikoinaan samankaltaista valtakunnallista huomiota kuin Kalajoen kapina oli herättänyt reilut kymmenen vuotta aikaisemmin.[632] Siinä oli monia muitakin samanlaisia piirteitä (ks. taulukko 15). Poliisi käyttäytyi lain kirjaimen ja hengen mukaan mutta juhlayleisön mielestä asiattomasti. Kummassakin tapauksessa paikallinen poliisi ymmärsi tapahtuman eri tavalla kuin alueellinen poliisiviranomainen. Kummassakin tapauksessa paikalla olleet vastustivat poliisien tekemää pidätystä mellakoimalla. Kalajoella nostettiin poliisiautoa, Korsossa ehkä kaadettiin poliisiauto. Molemmissa tapauksissa tapahtumilla oli pitkäkantoisia seurauksia. Kalajoella tapahtumat etenivät oikeusasteesta toiseen ja aiheuttivat paikallista liikehdintää. Korson kapinan seurauksena tai siihen liittyneenä syntyi rukouspäivää edeltäneen lauantai-illan huvikieltoa vastustava yhden asian liike, joka lopulta sai lauantain tanssikiellot lopetettua.

Erojakin toki on. Siinä missä Kalajoen kapinassa nuoret naiset rajattiin sekä tapahtuman että kuulustelujen ulkopuolelle, Korsossa nämä olivat tapahtumissa aktiivisesti mukana. Sukupuolijärjestelmät olivat selkeästi muuttuneet tai ne olivat erilaiset maaseudulla ja kaupungistuneilla alueilla. Kun useimmat Kalajoen naiset tulivat tansseihin lypsyltä, Korsoon tanssimaan tulleet naiset kävivät palkkatyössä tai opiskelivat.

632 Nitovuori 2013 käsittelee tarkemmin tapahtumien taustoja ja seurauksia.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kalajoella kapina ei aiheuttanut poliittista liikehdintää, joka olisi kyseenalaistanut paikalliset valtarakenteet tai tähdännyt lainsäädännön muutokseen. Korson kapina puolestaan aiheutti poliittista liikehdintää, joka muiden tekijöiden ohella johti rukouspäivälainsäädännön ja -ohjeistuksen muutokseen.

Poliittinen johto suhtautui tapahtumiin eri tavoin. Kalajoen tapauksessa Suomen tasavallan presidentti oli varsin ymmärtäväinen ja valmis armahtamaan, kunnes eräät tapahtumat estivät sen. Korson yhteydessä sisäasiainministeri otti tapahtumiin nuivan kannan ja kytki Korson tapahtumat yleisempään nuorison kurittomuuteen. Hän oli muun muassa huolissaan viisipäiväiseen työviikkoon siirtymisen aiheuttamista levottomuuksista. Hänen arviossaan Suomen vaikutteille altis nuoriso ei ollut henkisesti valmis liialliseen vapaa-aikaan.

Kutsumanimestään huolimatta syyttäjä ei määritellyt Korson kapinaa kapinaksi. Syytteet nostettiin virkamiesten vastustamisesta ja tuomiot olivat sakkoja. Korson (ja muista rukouspäivien) mellakoista ei ylipäätään olisi ollut rikokseksi asti, mikäli laki olisi ollut ajan tasalla ja linjassa sosiaalisten normien kanssa. Rukouspäivämellakoita olisi 1950-luvun puolivälin kriteereillä kuitenkin todennäköisesti pidetty organisoituneina kapinoina (mistä yksi kuopiolainen tuomari huomauttikin). Näin ei enää ollut 1960-luvun puolivälissä. Mellakoihin osallistui tuhansia henkilöitä, ne olivat osin etukäteen suunniteltuja ja johdettuja, poliisi kehotti mellakoitsijoita hajaantumaan, ja tapahtumilla oli merkittäviä vaikutuksia yhteiskunnan toimintaan. Kapinan kriteerit eivät kuitenkaan enää täyttyneet 1960-luvulla.

Mikäli sosiaaliset normit ja viralliset instituutiot (julkisen vallan määrittämät yhteiskunnan pelisäännöt) olisivat olleet Korson tanssilavalla sopusoinnussa, Korson mellakka tai ”kapina” ei myöskään olisi ollut mainitsemisen arvoinen tapahtuma. Poliittinen tarve lain muuttamiseen kansalaisten sosiaalisia normeja vastaavaksi oli ilmeinen. Lakia muutettiinkin vuonna 1968 lievemmäksi ja poikkeuslupien myöntäminen tuli tavanomaisemmaksi. Julkinen valta sopeutti lait muuttuneisiin elämäntapoihin ja sosiaalisiin normeihin. Sosiaalisten normien ja rukouspäivälain välisen jännitteen aiheuttama muistijälki oli kuitenkin sen verran

https://doi.org/10.21435/ha.152

Taulukko 15. Samankaltaiset tapahtumat vertailussa: Kalajoen kapina (1953) ja Korson ”kapina” (1965)

	Kalajoen kapina (1953)	**Korson ”kapina” (1965)**
Tilan omistaja	Kalajoen nuorisoseura.	Korson työväenyhdistys.
Esitetty musiikki	Valssit, polkat, humpat.	Rock ‘n’ roll.
Kapinan välitön tausta	Lainsäädännön vastainen käyttäytyminen.	Lainsäädännön vastainen käyttäytyminen.
Avaintapahtuma	Auton oven rikkominen ja sen perän nosto.	Ämpärin heittäminen maahan.
Osanottajamäärä	Alle 500 henkilöä.	Yli 1 000 henkilöä.
Rikottu lainsäädäntö	Huviluvan rikkomus, järjestyssäännön rikkominen ja virkamiehen vastustaminen.	Rukouspäiväsäännösten rikkominen ja virkamiehen vastustaminen.
Paikallispoliisin suhtautuminen	Ymmärtävä, neutraali, luotti nuorisoseuran toimintakykyyn ja omavalvontaan.	Ymmärtävä, antoi huviluvan ja luotti työväenyhdistyksen toimintakykyyn.
Ylemmän poliisiviranomaisen suhtautuminen	Pyrkimys lainsäädännön valvontaan ja moraalisen järjestyksen ylläpitämiseen.	Pyrkimys lainsäädännön valvontaan ja moraalisen järjestyksen ylläpitämiseen.
Alkupiste	Ulkopuolisen (liikkuvan) poliisin tekemä pidätys.	Ulkopuolisen poliisin tekemä konsertin keskeytys.
Yleisön toiminta	Poliisien nöyryyttäminen.	Ikkunoiden rikkominen ja aktiivinen mellakointi.
Huippukohta	Poliisin poistuminen (pakeneminen) paikalta.	Poliisiauton kaataminen ja mellakan kärjistyminen.
Tapahtuman välittömät seuraukset	Poliisit poistuvat paikalta, tanssit jatkuvat ja päättyvät normaalisti ilman erityistä huomiota.	Palokunta kastelee nuoret suihkuilla, poliisi ampuu kyynekaasua ja keskeyttää tilaisuuden.
Lehdistön kattavuus	Totuttuun nähden aivan poikkeuksellinen.	Laaja kattaen sekä sanoma- ja aikakauslehdet.
Oikeudelliset seuraukset	Kuritushuonetuomiot ja sakkoja.	Sakkoja (tuomioista ei ole tarkempaa tietoa).
Ylimpien viranomaisten kanta	Korkein oikeus ei ollut ymmärtäväinen, presidentti armahti ainakin yhden.	Sisäministeri oli huolissaan nuorison käyttäytymisestä ja kyvyttömyydestä sopeutua vapaisiin lauantaipäiviin.
Käytännön vaikutukset	Järjestysmiesten määrää lisättiin ja toiminta muuttui säännellymmäksi.	Palokuntaa kiellettiin osallistumasta mellakoiden valvontaan.
Tutkimus	Tämä teos.	Bergholm (2005); Honkanen (2020).

https://doi.org/10.21435/ha.152

suuri, että vielä 2012 Korson kapinasta tehtiin animaatio.[633] Sellaisena se on nyt kytketty seuraavien sukupolvien kollektiiviseen muistiin.[634]

Erikseen voidaan myös kysyä, tuleeko sosiologien käyttää aikaansa historiallisiin tapaustutkimuksiin vai tulisiko heidän keskittyä omiin perinteisiin vahvuusalueisiinsa.[635] Ajatusta voi havainnollistaa seuraavalla esimerkillä: vaikka sosiologien käytössä olisi suhteellisen kattavat aineistot viidestä samankaltaisesta tapahtumasarjasta vuosikymmenten takaa, niiden pohjalta on vaikea tehdä perusteltu tulkinta vain maininnan varaan jääneestä kuudennesta samankaltaisesta tapahtumasarjasta.[636] Vanha sanonta ketjusta, joka on yhtä vahva kuin sen heikoin lenkki, pätee tässä tapauksessa. Kaikissa viidessä tapahtumaketjussa voi olla heikkoja lenkkejä ja niiden siirtäminen kuudenteen tapahtumaketjuun on monella tapaa haasteellista. Virheet kertautuvat ja tulkintojen perustat ohentuvat.

Toisaalta historiallisessa mikrososiologiassa tämänkaltainen aukkojen paikkailu muiden tapahtumaketjujen avulla saattaa eräissä tapauksissa olla mahdollista. Esimerkkinä tämänkaltaisesta tuntemattomaksi jääneestä, mutta Kalajoen kapinan kanssa samankaltaisesta tapahtumaketjusta voidaan mainita Kalajoen kapinan jälkimainingeissa tapahtunut ”Jämijärven kapina”, kuten *Helsingin Sanomat* sen nimesi. Tästä maaliskuun lopussa 1954 tapahtuneesta kahakasta uutisoitiin *Helsingin Sanomissa* seuraavasti:

> Kalajoen kapinan toisinto on sattunut jokin aika sitten Jämijärvellä, missä iltamayleisö esiintyi varsin uhkaavasti yrittäen estää joukkomielenosoituksen turvin poliisimiestä hoitamasta tehtäviään. [– –] Miestä oli pariin otteeseen kehoitettu poistumaan. Kun iltamia valvova poliisiviranomainen näki myöhemmin – – käynnistävän pihamaalla olevaa autoaan, hän riensi estämään humalai-

633 *Rock'n Vantaa: Korson kapina 1965 / The Rebellion in Korso 1965*. Vantaan kaupunginmuseon aloitteesta syntynyt, Vernissan animaatioaseman ja Vantaan nuorisopalveluiden käsityöpajan toteuttama nukkeanimaatio. Katsottavissa https://www.youtube.com/watch?v=yWSJwXPwUCI#. Viitattu 3.6.2022.

634 Vielä 2016 jotkut paikalla olleet aktiivisesti muistelivat tapahtumien kulkua, kun Tapio Bergholm ja minä kiinnostuimme selvittelemään tapahtumia. Julkaisua emme saaneet aikaiseksi.

635 Goldthorpe 1991.

636 Keskustelusta: Saari (toim.) 2006.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> sen ajoon lähtöä. [– –] Tällöin saapui auton ympärille runsaasti iltamayleisöä sekä eräitä automiehiä, jotka yrittivät estää poliisia hoitamasta virkatehtävää.[637]

Pitäjäläiset olivat yksimielisesti paikallista poliisia vastaan. Muun ohella paikallinen vuokra-autoilija "kieltäytyi jyrkästi" ottamasta poliisia ja pidätettyä miestä kyytiinsä. Syy tapahtumasarjaan oli ilmeinen. Poliisi oli paikkakunnalla uusi ja paikkakunnalla ei ollut tapana puuttua humalassa ajamiseen. Kuntalaiset eivät poliisin lainmukaista toimintaa hyväksyneet, ja toimenpiteillään näyttivät poliisille "miten meillä eletään oman tavan mukaan, eikä niin kuin vieraat sanovat". Myöhemmät asiakirjat tai uutiset eivät kerro tapahtumasta muuta.

Kalajoen ja Jämijärven kahakoiden tapahtumaketjuissa oli paljon samankaltaisuutta (jos kohta Jämijärven osalta olen yksinomaan uutisoinnin varassa). Kummassakin tapauksessa paikalliset normit ja julkisen vallan valvoma ja toimeenpanema laki poikkesivat toisistaan. Kummassakin tapauksessa oli kyse pienen maaseutupaikkakunnan iltamista. Siten tietämättä Jämijärven tapahtumista edellä kuvattua enempää, voidaan Kalajoen kahakkaan perehtymällä melkoisella varmuudella päätellä myös Jämijärven tapahtumaketjua. Kumpaankin liittyi joukkovoimaa, alkoholia ja paikallisen poliisin aikaisemmasta toimintamallista poikkeavalla tavalla toimiva ulkopuolinen poliisi.

Arkistoihin perehtymättä on todennäköistä, että poliisi otti tilanteen myöhemmin haltuunsa ja sakotti paikalla olleita ja humalassa ajaneita miehiä. Kaikkineen sosiologit ainakin jossakin määrin kykenevät määrittämään ja siirtämään samankaltaiset sosiaaliset mekanismit yhdestä (kahdesta) tapauksesta toiseen (tai kolmanteen) ainakin, mikäli tapauksiin liittyvät tapahtumaketjut ovat riittävän samankaltaisia ja sijoittuvat kaukaisen menneisyyden sijasta yhden kättelyn päässä historiassa olevaan tapahtumaketjuun. Toisten tutkijoiden tehtäväksi jää sen selvittäminen, missä määrin tämä tulkinta kestää systemaattista empiiristä tarkastelua. Jämijärven kapina odottaa tutkijaansa.

637 *Helsingin Sanomat* 31.3.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kuplinta

Kymmenes yleisesti kiinnostava kysymys on kapinan keston suhde sitä edeltäneeseen ja seuranneeseen ”pinnanalaiseen” kuplintaan. Kapinasta keskusteltaessa nousee usein esille sen lyhyt kesto: miten kymmenen, korkeintaan kolmekymmentä minuuttia kestäneestä tapahtumasta tuli sekä oikeudellisesti että yhteisöllisesti niin merkittävä, että siitä on mielekästä kirjoittaa erillinen tutkimus. Tapahtuman lyhytkestoisuus voi myös vähentää sen makrotason merkitystä. Kalajoen kahakka ei kalajokisten mielestä voinut olla kapina, koska se kesti niin lyhyen aikaa. Siten siinä ei mitättömänä tapahtumana olisi mitään yhteiskuntaan yleistettävää tai kollektiivisesti muistettavaa. Toisaalta monet mikrohistoriaan jääneet poikkeukselliset tapahtumat ovat olleet lyhytkestoisia.[638] Esimerkiksi Kemin kapinan huippuhetki kesti alle tunnin ja Nivalankin kapinassa huippukohta oli ohitse tunneissa. Kummatkin olivat suomalaista yhteiskuntaa muuttaneita tapahtumia. Yleisemmällä tasolla keston pohdinta nostaa esiin kysymyksen, mikä on tapahtumaketjun keston ja tiheyden suhde sen taustalla oleviin yhteiskunnallisin ilmiöihin. Useissa tapahtumaketjuissa on kyse ilmiöistä, jotka ovat jo jonkin aikaa niin sanotusti kuplineet pinnan alla ja tapahtumassa sitten nousevat pintaan. Kemin kapinassa oli taustalla pidempiaikainen erimielisyys palkkauksesta ja urakkakorvauksista ja Nivalassa taustalla oli kultakantaan sidotusta lainasta devalvaation jälkeen aiheutunut tilallisten ylivelkaantuminen.

Edellisistä yleistäen rikkaan tapahtumasarjan ajallinen kesto ei sinänsä ole peruste sen sivuuttamiselle tai arvioimiselle ainakaan, mikäli kyse on pitkään pinnan alla kuplineesta ilmiöstä. Samalla on kuitenkin systemaattisesti analysoitava, missä määrin jokin tapahtumaketju on itse asiassa kuplinut pinnan alla jo pidemmän aikaa. Tässä tapauksessa tarkasteltava tapahtumaketju samanaikaisesti sekä pintautuu satunnaisena hetkenä satunnaisen tapahtuman seurauksena että on monien aikaisem-

638 Mikrohistoriallisen tutkimuksen klassikko kuvaa kolmekymmentä minuuttia kestäneen ratsuväkihyökkäyksen tapahtumat, jotka vaikuttavat olennaisesti Yhdysvaltojen sisällyssodan kulkuun. Stewart 1959. En ole perehtynyt tuohon tutkimukseen muuten kuin arvostelujen perusteella.

https://doi.org/10.21435/ha.152

pien pinnan alle jääneiden tapahtumien seurausta. Keskeistä tapahtuman aikaisemman kuplivuuden arvioinnille ja sosiaalisten mekanismien analysoinnille on sen sijoittaminen ajallisen ja alueellisen vuorovaikutuksen osaksi. Nämä analyysit kytkevät tapahtumaketjun sitä edeltäneisiin ja sitä seuranneisiin tapahtumiin, arvioivat sen suhteellista merkitystä yhteisössä suhteessa muihin samanaikaisiin tapahtumiin ja punnitsevat sen asemaa alueen (kunnan, maakunnan tai maan) kollektiivisessa toiminnassa.

Kalajoen kahakan kuvaukset puolestaan kertovat poikkeuksellisen tiheistä tapahtumaketjuista. Muutamaan minuuttiin liittyy kymmeniä toisiinsa kytkeytyviä tapahtumia, joissa ihmiset ja ryhmät ovat tiiviisti vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Samaten käräjien istunnot kestivät vain tunteja. Mielenkiintoinen kysymys on, oliko Kalajoen kahakan taustalla pidempiaikaista pinnan alla ollutta kuplintaa, joka nousi pintaan jossakin määrin odotetusti, mutta satunnaisen tapahtuman seurauksena. Tässä kohden on tilaa tulkinnoille.

Aikaisemmin käsitellyn nimismies Närhisen arvion mukaan kalajokiset olivat sopuisaa väkeä, mikä viittaisi pitempiaikaisen kuplinnan vähäisyyteen. Toisaalta tässä teoksessa kuvatut välttämättömät ehdot viittaavat toistuvaan kuplintaan, olivathan nousevan siian salakalastus, syysmarkkinat ja humaltuminen markkinatansseissa jokavuotisia yhteiskunnallisen epäjärjestyksen aiheuttajia. Näihin liittyy vuosittaista kuplintaa.

Näiden havaintojen ohella on eräs pidempiaikaisesta kuplinnasta kertova johtolanka. Kalajoen kapinaa koskevassa suojelupoliisin raportissa nimittäin kerrotaan samankaltaisesta aikaisemmasta tapahtumasta, jossa kalajokiset olivat omavaltaisesti vapauttaneet poliisin pidättämän miehen. Siinä kerrotun mukaan ”muutamaa vuotta aikaisemmin” Kalajoen poliisi oli ottanut kiinni humalaisen miehen ja vienyt häntä putkaan. Humalaisen miehen pidätys ei ollut sopinut kalajokisille, vaan jotkut miehet – suojelupoliisin raportissa viitataan veljeksiin – olivat sekä vapauttaneet pidätetyn miehen että ottaneet poliisilta pois hänen virka-aseensa, jonka olivat sitten palauttaneet seuraavana päivänä. Samassa raportissa mainitaan, että samankaltaisia tapahtumia oli tapahtunut ”joitakin” myös nyt virassa olleen poliisin edeltäjälle toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina. Rangaistukseksi näistä poliisin koskemattomuuden

ja auktoriteetin kyseenalaistaneista teoista oli annettu vain juopumussakkoja, mitä suojelupoliisi erityisesti hämmästeli.[639]

Nuorisoseurantalon kahakka huipentui poliisin pidättämien miesten vapauttamiseen (suojelupoliisin sanoituksen mukaan ”ryöstämiseen”) miesjoukon toimesta. Vapautus/ryöstötapahtuma oli siis samankaltainen kuin edellä mainitut tapahtumat. Jos aikaisempia tapahtumia olisi ollut vain yksi, sillä ei välttämättä olisi ollut merkitystä kahakan kannalta. Kolme mainintaa muuttaa kuitenkin kahakasta tehtävää tulkintaa varsinkin, kun ja jos ne kytketään muihin samankaltaisiin tapahtumiin jokisuistossa syksyltä 1953.

Niiden varassa voidaan pohtia kuplintaan liittyvää mikrotason mekanismia, jossa miesjoukot osoittavat toistuvasti omaa valtaansa määrittämällä paikallispoliisin liikkumavaran. Useimmat näistä kahakoinneista ovat päättyneet ilman merkittäviä oikeudellisia seurauksia kalajokisten voittoon ja poliisin tappioon. Mekanismia voi pitää tapahtumaketjun kannalta merkittävänä, jos ajatellaan että kalajokiset ovat aikaisemmin kokemuksensa perusteella yleisesti ajatelleet, että paikallispoliisin fyysisestä vastustamisesta ei seuraa merkittäviä oikeudellisia seurauksia. Kahakan osaltakin näin olisi voinut käydä, jollei paikalla olisi ollut liikkuvan poliisin konstaapeleja. Tämä mekanismi on siis mahdollinen.

Epäselväksi jää, onko pinnan alla mahdollisesti olleella kuplinnalla Kalajoen kapinaa *selittävää* vaikutusta. Vakiintuneiden metodisten periaatteiden mukaan potentiaalisen syyn (selittävän tekijän) ja siitä seuraavan tapahtuman välisen mekanismin selvittämiseksi syyn ja tapahtuman välisen ajallisen etäisyyden tulee olla mahdollisimman lyhyt. Näin voidaan eliminoida syyn ja tapahtuman (seurauksen) väliin tulevien tekijöiden vaikutus.[640] Tavanomaista on tehdä temporaalinen ero tapahtumaan nähden kaukaisten, keskipitkän aikavälin ja välittömien selittävien syiden/tapahtumien välillä, ja korostaa välittömien syiden/tapahtumien ensisijaisuutta tapahtumien selittämiselle.

639 Suojelupoliisin ilmoitus Kalajoen kapinasta 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.
640 Kiser & Hechter 1991; Gaddis 2002, 95–96.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tämä metodinen yleisohje on useimmiten perusteltu. Kalajoen kapinaa on järkevämpää selittää seurantalolla olleiden miesten humalatilalla ja vuorovaikutuksesta syntyneillä jaetuilla kollektiivisilla tunteilla kuin esimerkiksi edellisten vuosien kuplinnalla tai vielä kaukaisemmilla tapahtumilla 1920-luvun Kalajoella. Koska lyhemmän aikavälin selitykset tapahtumaketjulle toimivat paremmin, keskipitkän tai pitkän aikavälin selittäviä tekijöitä ei ole otettu analyysin osaksi. Temporaalisesti hyvinkin kaukaiset tapahtumat voivat kuitenkin olla tutkittavan tapahtuman kannalta potentiaalisesti merkittäviä, mikäli ne toimivat toimijoiden esikuvana.

Esimerkkinä voidaan pohdiskella Nivalan konikapinan (1932) vaikutusta Kalajoen kapinaan kaksikymmentä vuotta myöhemmin. Kalajoen yläjuoksulle noin seitsemänkymmenen kilometrin päässä sijoittuvan Nivalan konikapinan taustalla oli 1930-luvun pula-aika ja pulaliikkeet, jotka suuntautuivat esivaltaa vastaan ympäri Pohjanmaata ja Lappia.[641] Nivalassa oli poikkeuksellisen paljon ulosottoja ja pakkohuutokauppoja, mikä kiristi tunnelmaa varsinkin, kun nivalalaiset näkivät eräiden ostajien hyötyvän heidän ahdingostaan. Tämän ajattelumallin mukaan Nivalan kapina selittäisi Kalajoen kapinaa sikäli, että se toimisi esikuvana kansalaisten ja julkisen vallan intressien yhteensovittamattomuudelle.

Mekanismi ei kuitenkaan näytä osuvalta, sillä 1930-luvun alun lamavuosina joen yläjuoksulta liikkeelle lähteneet pulaliikkeet eivät ulottuneet Kalajoelle saakka. Toisin kuin Ylivieskassa tai Nivalassa, Kalajoella ei ollut liikehdintää, eikä myöskään samankaltaisia pakkohuutokauppoja kuin varsinaisella pula-alueella Kalajoen yläjuoksulla. Selitys tälle oli se, että kalajokiset osuus- ja säästöpankit eivät olleet mukana niin sanotussa frangilainassa. Suomen Pankin johdolla Suomeen hankittiin syksyllä 1930 suuri frangilaina, josta sitten myönnettiin lainoja tiloille ja kunnille. Näitä lainoja myönnettiin paljon Keski-Pohjanmaan pankeille Ylivieskaan ja Nivalaan.

Laina osoittautui tuhoisaksi, kun Suomi joutui syksyllä 1931 irtautumaan kultakannasta ja markka devalvoitui viidenneksen. Kun vielä samoille alueille sattui muutama peräkkäinen katovuosi, oli lainan takai-

641 Linna 1965; Lackman 1985, 257–265.

https://doi.org/10.21435/ha.152

sinmaksu näissä oloissa isännille mahdotonta. Rahapula johti 504 tilan pakkohuutokauppaan vuosina 1929–1936. Frangilainan tuhoja kuvaa se, että Nivalassa pakkohuutokauppoja oli 140, Ylivieskassa 91, Reisjärvellä 92, Sievissä 74 ja Haapajärvellä 72, mutta frangilainaa ottamattomalla Kalajoella "vain" 14 ja sen ympärillä Rautiossa 11 ja Alavieskassa 10.[642] Kalajoella kunta vakautti taloutensa niin sanotun "teurastuskomitean" avulla, joka minimoi kunnan menot. Kuvaavaa on toisaalta, että vuoden 1933 eduskuntavaaleissa niin sanottu pulapuolue (Kansanpuolue) sai 48,6 % ylivieskalaisten äänistä ja 43 % nivalalaisten äänistä, mutta Kalajoella ei ollut lainkaan poliittista pulapuolueliikehdintää. Kaiken kaikkiaan kaukaisempiin tekijöihin – tässä tapauksessa Nivalan kapinaan – perustuvat selitykset eivät ole kovin uskottavia Kalajoen kapinan selittämisen mekanismina.

Samaten voidaan unohtaa erilaiset *longue durée* -tyyppiset, kulttuuriin syvään uppoutuneet tekijät, jotka säilyvät vuosisatoja yhteisöjen sosiaalisissa käytännöissä. Esimerkkinä *longue durée* -syvärakenteesta voidaan käyttää kulttuurista itsenäisyyttä. Kalajoella on historian saatossa ollut jonkin verran jäykkäniskaisuutta ja kovapäisyyttä, mitä tulee julkisen vallan pyrkimykseen säädellä kalajokisten elämäntapaa. Sikäli kun pystyn asiaa arvioimaan tehtyjen tutkimusten valossa ja ilman omaa tutkimusta, jäykkäniskaisuus ja kovapäisyys eivät kuitenkaan ole olleet kalajokisten elämäntapaa dominoinut piirre siltä ajalta, kun historiaa on kirjoitettu. Ruotsinvallan aikaan kalajokiset eivät ole erityisellä aktiivisuudella osallistuneet suomalaisiin kapinoihin osin koska sellaiseen ei ole ollut erityistä syytä aatelin ja valtion ollessa etäällä. Nuijasodan (1597) vaikutus Kalajokeen ja kalajokisten elämään oli suhteellisen vähäinen, sillä Kalajoella ei ollut linnaleiritystä.[643] Kolmikymmenvuotisen sodan jälkeinen läänitysjärjestelmä aiheutti Kalajoella jännitteitä vuosina 1671–1673, mutta kuningas sai soviteltua asian niin, ettei niistä aiheutunut levottomuuksia tai kurinpitotoimenpiteitä.[644] Sen jälkeen Kalajoen tai sen lähiseudun levottomuuksista ei ole erityistä kerrottavaa reiluun vuosisataan.

642 Kuusterä 2002; Hannula 2016.

643 Kalajoen silloinen kirkkoherra Ljungo Tuomaanpoika (syntymäaika ei tiedossa, kuollut 1611) oli aktiivinen kaarlelainen ja osaltaan edusti nuijamiehiä sotaa seuranneissa oikeudenkäynneissä.

644 Silloisessa Ikalaporin ruhtinaskunnassa. Katajala 2002.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Uudempi kansalaistottelemattomuuteen viittaava tapaus on Kalajoen körttikäräjät 1839. Näillä käräjillä tuomittiin heränneitä kotiseurojen pidosta ja lähetystyöhön tarkoitettujen varojen keräämisestä. Tämä oli silloin voimassa olleen kotiseuratoimintaa säännelleen konventikkeliplakaatin (1726) vastainen teko.[645] Käräjät toi Kalajoelle se, että ilmiannon Oulun maaherralle teki Kalajoen nimismies Nils Sandman. Kyse ei kuitenkaan ollut Sandmanin omasta aloitteellisuudesta tai itsenäisestä valinnasta. Tapahtumaketju kytkeytyi yhteiskunnallisiin prosesseihin ja valtiollisiin hallintajärjestelmiin:

> Sandmanista on tehty ehkä aiheetta syntipukki käräjöintiin, hän oli kuitenkin vain viimeinen lenkki ketjussa, jonka pää ulottui aina keisari Nikolai I:een. Heikki Ylikangas on aihetta tutkiessaan todennut, että prosessia johdettiin Helsingistä ja Pietarista. Viimekädessä huoli oli Suomen autonomisesta asemasta ja virkamiesten omasta asemasta. Käytännössä asia hoidettiin siten, että ylimmät vastuulliset virkamiehet delegoivat vastuun alemmas. Viimeisenä virkamiesportaikossa olivat pitäjien nimismiehet, joilla ei juuri ollut muuta mahdollisuutta kuin antaa asiasta selonteko esimiehilleen. Nimismiehen asema kun oli melko turvaton, maaherralla oli oikeus erottaa nimismies ilman perusteluja, jos virantoimituksessa havaittiin virheitä.[646]

Kalajoki sai körttikäräjistä siis jonkin verran ansiotonta arvonnousua. Samankaltainen tapahtuma olisi voinut tapahtua missä tahansa muussa Etelä- tai Keski-Pohjanmaan körttipitäjässä. Kalajoen valikoituminen kohteeksi oli osin sattuma. Tässä tapauksessa keskittyminen yksin-

645 Keskeiset herännäisliikkeessä mukana olleet papit eivät työskennelleet nykyisen Kalajoen kunnan alueella, vaan Kalajoen yläjuoksulla olleissa Ylivieskassa (Jonas Lagus, 1789–1857) ja Nivalassa (Niilo (Nils) Malmberg, 1807–1856). Ne olivat toki Kalajoen seurakunnan osia, mutta käytännössä pitkälti itsenäisiä. Kalajoella oli aktiivista körttiherätystä sekä ennen körttikäräjiä että enenevässä määrin niiden jälkeen. Tuomittujen joukossa oli kalajokisia. Kaksi merkittävää herännäisvaikuttajaa asuivat Plassilla ja pitivät seuroja kotonaan. Kiitän Kalajoen historiaa pitkään tutkinutta Sari Alajokea Kalajoen körttiläisyyden selvittämisestä. Alkuperäinen tulkintani oli virheellinen.

646 Alajoki 12.4.2012.

https://doi.org/10.21435/ha.152

omaan käräjien tapahtumiin antaa vääristyneen kuvan tapahtumaketjun yhteiskunnallisesta taustasta ja asemasta ja Kalajoen syväkulttuurista.

Kalajoen historiassa kapinan yhtenä selityksenä pidetään kuitenkin körttikäräjäpitäjän syväkulttuuria. Selityksen mukaan 1830-luvun lopun tapahtumilla olisi merkitystä 1950-luvun alun kahakalle, koska Kalajoella olisi jonkinlainen esivallan vastustukseen perustuva kulttuurinen jatkuvuus. Kalajoen kapinaan Kalajoen käräjät rinnastuu sikäli, että myös sen yhteydessä pinnan alla kuplinut asia muuttui satunnaisen tekijän tai poikkeuksellisen syyn vuoksi yhteiskunnallisesti merkittäväksi ilmiöksi.

Syväkulttuuriin perustuva selitys on kuitenkin sananmukaisesti kaukaa haettu. Siinä on monia ilmeisiä heikkouksia. Muun ohella 1830-luvulla syytetyt kappalaiset ja keski-ikäiset talonpojat olivat sekä asemaltaan että tavoitteiltaan hyvinkin erilaisia kuin reilut 120 vuotta myöhemmin tuomitut nuoret miehet. Käräjät eroavat kapinasta myös sikäli, että kyseessä oli laajemman yhteiskunnallisen ja organisoituneen liikehdinnän yksi paikallinen yksityiskohta.[647] Kapinasta ei voida samalla tavalla sanoa sen liittyneen muuhun liikehdintään. Pohjanmaalla ei toimeenpantu muita kapinaoikeudenkäyntejä 1950-luvulla. Muutakaan vastaavaa sosiaalista liikehdintää ei ollut (tai ainakaan sitä ei ole arkistoitunut millekään nyt tarkastellulle taholle) ehkä poissulkien salakalastuksen yleistyminen vuoden 1953 lainmuutoksen jälkeen Perämeren kuuden siika- ja lohijoen suistoissa.

Kalajoen rauhallisuuden puolesta puhuu myös se, että kalajokiset eivät ole suurin joukoin osallistuneet 1900-luvun keskeisimpiin ristiriitoihin. Torppariongelmaa[648] ei juurikaan ollut, sillä pitäjässä oli parisenkymmentä torppaa, joista suurin osa suhteellisen pienten talojen yhteydessä ja pitkillä sopimuksilla. Jääkäriliikkeeseen kalajokisia osallistui viitisentoista, mukana kaksi veljessarjaa. Heistä yksi kaatui Saksassa ja muut osallistuivat kansalaissotaan valkoisten puolella. Muutama heistä jäi armeijan palvelukseen ja parhaiten menestyneestä tuli majuri. Suojeluskunnan ja punaisten välillä oli Kalajoella vähäistä kahakointia kansalaissodan alkuvaiheessa. Kansalaissodassa enemmistö kalajokisista oli

647 Ylikangas 1979.
648 Rasila 1970.

https://doi.org/10.21435/ha.152

valkoisten puolella.[649] Talonpoikaismarssille (1929) Kalajoelta osallistui osasto. Sen jälkimainingeissa Kalajoen valtuuston enemmistö erotti kommunistit valtuustosta. Tällä ei ollut kunnan toimintaan suurempaa vaikutusta, koska heidän ääniosuutensa oli muutenkin alhainen. Suurempi merkitys kalajokisten mielialalle oli työväentalon sulkemisella. Mäntsälän kapinaan menijöitä ei juurikaan ollut eikä oikeistoradikalismia merkittävässä määrin näkynyt.[650] Kaiken kaikkiaan Kalajoen kapinaa ei ole syytä selittää kovin kaukaisilla tai monikerroksisilla tapahtumilla. Paremmin selityksenä toimivat aikaan ja paikkaan sidotut tapahtumaketjut ja niiden taustalla (mahdollisesti) ollut kuplinta muutamana kapinaa edeltäneenä vuotena.

Kunnia ja moite

Yhdestoista yleisesti mielenkiintoinen asia koskee kunnian ja moitteen mekanismeja historiallisessa mikrososiologiassa. Tieteenalasta riippumatta menneiden tapahtumien tarkasteluun liittyy myös oikeudenmukaisuuden pohdintaa ja punnintaa – väliin tutkijat haluavat korjata aikaisemmissa tulkinnoissa tehtyjä virheitä, jolloin eräissä tapauksissa tulkinnat muuttuvat vastakkaisiksi. Esimerkiksi edellä jo mainittu Nivalan konikapinan tutkija Lempi Linna asetti tehtäväkseen pulamiesten maineen puhdistamisen. Syynä tähän oli se, että hän koki aikaisemman kapinaan liittyneen historiankirjoituksen asettaneen heidät virheelliseen asemaan suhteessa muun ohella muuhun samanaikaiseen yhteiskunnalliseen liikehdintään, jossa eri puolueet ja liikkeet taistelivat talonpoikien kannatuksesta. Yleisemmin menneisyyden vääryyksien tutkimus on noussut omaksi tutkimusalakseen, jossa tapahtumaketjujen selvittämiseen yhdistyvät eettiset kysymykset. Eri maissa on perustettu erilaisia totuuskomissioita ja selvitetty eri ryhmien kohtelua.

649 Venäläisiä oli Kalajoella syksyllä 1917 noin sata ja helmikuun 1918 lopulle saakka noin 50 miestä. Punakaartiin liittyi Kalajoella noin 60 miestä, joista punaisten puolelle meni ehkä parikymmentä miestä, muutama pakeni metsään ja kutsunnoista kieltäytyi 12 miestä. Sodassa kaatui muutama punaisten puolella ja sodan jälkeen kymmenkunta kalajokista tuomittiin valtiopetoksen valmistelusta. (Järvinen 1986, 44–49.) Rautiosta päätyi vankileiriin alle kymmenen punaista.

650 Isäni äidin Eila Saaren kertomaa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Myös Kalajoen kapinan ja vääränvalanjutun käsittelyssä eräs tärkeimmistä teemoista on ollut kapinallisten kohtelun epäreiluus, joka on kanavoitunut kollektiiviseksi epäreiluuden tunteeksi. Kalajoen kapinaan liittyvään tapahtumaketjuun ei liity suurta epäselvyyttä, mitä tulee tosiasioihin ja tapahtumien järjestykseen. Sama koskenee pitkälti myös tässä teoksessa tehtyä kasautuvan tapahtumaketjun tulkintaa. Samoihin aineistoihin perehtynyt tutkija päätyisi jonkinlaisella varmuudella minun kanssani samankaltaisiin tulkintoihin tapahtumaketjusta sekä eri tapahtumien keskinäisestä järjestyksestä ja niiden välisistä syy-seuraussuhteista. Eettisten tulkintojen kohdalla on sen sijaan enemmän liikkuma- ja tulkinnanvaraa erityisesti jaettaessa kunniaa ja moitetta eri tahoille.[651]

Jos kihlakunnanoikeudessa olisi tammi- ja helmikuussa 1954 tuomittu samoin kuin korkeammissa oikeusasteissa, tuomioista olisi tuskin valitettu hovioikeuteen ja korkeimpaan oikeuteen tai kirjoitettu *Helsingin Sanomissa, Suomen Kuvalehdessä, Uudessa Kuvalehdessä ja Viikkosanomissa*. Kunnassahan oli laaja yhteinen ymmärrys siitä, että jonkinlainen sakkotuomio tai vastaava oli joka tapauksessa paikallaan kurittomasta käyttäytymisestä nuorisoseurantalon pihalla. Kukaan ei kiistänyt, etteikö juopuneiden miesten käytös ollut asiatonta ja poliisin lyöminen tuomittava teko. Sakkotuomio näistä teoista olisi hyvinkin tyydyttänyt paikallisten oikeudentajua. Sama koskee myös syytettyjä, jotka olisivat hyväksyneet sakkorangaistuksen päihtymyksestä ja muista samankaltaisista tekijöistä.

Kalajokisten enemmistö tai ainakin enemmistö kantansa julkisuuteen tuoneista tulkitsi kalajokisten syyttämisen kapinasta tarpeettomana ja näki tuomiot tekoihin nähden liian kovina. Sama koski myös väärästä valasta syyttämistä välittömästi kapinan jälkeen. Samaten yhä uudestaan muistitiedossa ja kuntalaisten kommenteissa toistuu jo aikaisemmin kuvattu näkemys, jonka mukaan poliisi löi ensin Alhoa, joten tuomiossa olisi tehty tältä osin vääryyttä. Tämän näkemyksen leviämistä edisti se, että vääränvalanjutussa syytetty (ja tuomittu) oli näin toistuvasti kertonut.[652] Poliisi puolestaan epäili, että kalajokiset olisivat keskenään sopi-

651 Tilly 2008.

652 Aikaisemmin käsiteltyjen lähteiden lisäksi voidaan mainita KO:n tuomioon liitetty Erkki Jutilan isän

https://doi.org/10.21435/ha.152

neet vastaavansa kuulusteluissa poliisin lyöneen ensin Alhoa. Samaten se myöhemmin kyseli, onko Siipola tämänkaltaista ”salaamista” edistänyt.[653] Myös hovioikeudessa syyttäjä Linna epäili kalajokisten sopineen yhdenmukaisista kertomuksista. Hänestä kalajokiset muistivat tapahtumat liian samankaltaisesti, mikä ”tekee yleisen elämänkokemuksen mukaan nuo kertomukset vähintäänkin epäluulon alaiseksi”.[654] Epäluuloa ja luottamuspulaa oli siis molemmin puolin.

Epäoikeudenmukaisuustulkinnan vakiintumista edisti nimimerkki ”Tarkkailija” *Helsingin Sanomissa* tammikuun alkupuolella 1954, kirkkoherra Kivioja *Helsingin Sanomissa* tammikuun lopulla 1954, *Suomen Kuvalehden* pakinoitsija ”Unilukkari” helmikuussa 1954 julkaistussa kirjoituksessa ”Kalajoen Kapina” sekä *Uusi Kuvalehti* ja *Viikkosanomat* laajoissa artikkeleissaan. ”Tarkkailijan” kirjoittama laaja juttu oli kallellaan kalajokisten suuntaan, joiden kohtelua hän piti kohtuuttomana. Poliiseja kohtaan hän ei osoittanut suurta ymmärrystä. Neutraaliuteen kirjoitus pyrki siinä, että se kartoitti kalajokisten mielipiteitä. Kalajokiset kehystettiin kunniallisiksi miehiksi, joissa ei ole virheen sijaan ja jotka ”ei ole mitään kriminaalirikollisia”. Päinvastoin:

> He ovat lainkuuliaisia kansalaisia, maanviljelijöitä ja pikkutilallisia, kunnollisia ja työtelijäitä, joiden elämäntapaa vastaan ei ollut mitään huomauttamista. Eikä tarvitse olla kovinkaan syvällinen psykologi nähdäkseen, mistä syystä yleisön mielialat olivat alunpitäenkin ns. kapinallisten kannalla. [655]

Aikaisemmin todetusti kapinallisissa oli mukana aikaisemmin eri syistä tuomittuja miehiä, mutta kalajokisten omassa kuvassa kapinallisissa ei ollut vikaa: tai jos kapinallisissa olikin jotain vikaa, tapahtumista ei ollut kapinaksi asti, vaan kyse oli vähäpätöisistä asioista. Tämän kantansa he sanoittivat monella tavalla, mutta viesti oli sama: ”Hyvin usein kuulee

Matti Jutilan seitsemän sivua laaja käsin kirjoitettu selvitys, jossa hän analysoi eri näkemyksiä lyöntijärjestyksestä. Kirjoitus kertoo paitsi isän pyrkimyksestä puolustaa poikaansa myös yhteisön tunnelmista. KKO, KA.

653 Matti Hintsalan kuulustelu 16.11.1953. KKO, KA.

654 Linnan kirjelmä, jätetty hovioikeudelle 3.3.1954. KKO, KA.

655 *Helsingin Sanomat* 24.1.1954.

https://doi.org/10.21435/ha.152

närkästyneitä kysymyksiä, onko varsinainen rikollisuus maastamme jo loppunut, kun virkakunta tällaiseen joutaa."

Kivioja kyseenalaisti tuomioiden perusteet *Helsingin Sanomien* haastattelussa, joka tehtiin vääränvalanjutun oikeudenkäynnin jälkeen. Hänen arvionsa mukaan "ilkivallasta olisi pitänyt selvitä hyvällä sakolla" ja vääränvalanjutussa hänen mielestään "tuntuu että molemmat olivat oikeassa". Ylipäätään tuomioiden olisi tullut "vastata kansan oikeudentajuntaa", mikä ehto ei tässä tapauksessa täyttynyt.[656] Aikaisemmin kuvatusti Kivioja ei antanut asian hautautua myöhemminkään. Asia putkahtelee hänen kirjoituksissaan ja haastatteluissaan esille varsin monenlaisissa tilanteissa. Samassa hengessä hän palasi muissa yhteyksissä ihmisten välisen kohtelun epäoikeudenmukaisuuksiin.[657]

Samalle kannalle päätyi nimimerkki "Unilukkari" *Suomen Kuvalehdessä* julkaistussa pakinassaan. Nimimerkin taakse kätkeytyi useita kirjoittajia 1950-luvulla. Nimimerkin käyttäjiä ei kuitenkaan ole listattu, eikä tietoa nimimerkin takana olevasta henkilöstä ole saatavissa *Suomen Kuvalehdestä* tai sen arkistosta. Niinpä "Unilukkarin" oikea nimi jää selvittämättä, vaikka sitä eri tavoilla yritettiinkin tässä hankkeessa haarukoida.[658] "Unilukkarin" näkemyksellä oli painoa, olihan *Suomen Kuvalehti* tuohon aikaan Suomen suosituin aikakauslehti. Pakina oli kirjoitettu pian helmikuun 1954 oikeudenkäynnin jälkeen, jolloin tuomiot olivat jo tiedossa, ja julkaistu välittömästi. "Unilukkari" mainitsee asiois-

656 *Helsingin Sanomat* 4.2.1954.

657 Kertomus Kalajoen seurakunnan tilasta V:n 1957 synodaalikokousta ja V:n 1958 kirkolliskokousta varten. Kansiossa Kertomukset seurakunnan tilasta piispantarkastusta varten, 1944–1992, Dca: 1. Kalajoen seurakunnan arkisto, KA. Kirkkoherra myös moitti poliisia siitä, ettei se puuttunut alaikäisten kanssa makaamiseen. Tämä ei pidä paikkaansa kaikin osin, sillä kihlakunnanoikeus tuomitsi lapsen makaamisesta viideksi vuodeksi vankeuteen 4.9.1953. Tähän liittyvät kuulustelupöytäkirjat ovat Kansallisarkistossa, keskusrikospoliisin Oulun arkistossa Caa 92;1953, Rtk 53/53 ja 54/53. Tuomiot löytyvät tuomiokirjasta.

658 Keskustelut *Suomen Kuvalehden* entisen päätoimittajan Tapani Ruokasen kanssa 24.5.2015. Unilukkari-nimimerkkiä on Suomessa käyttänyt muun muassa kuopiolaissyntyinen Simo Puupponen (1915–1967) ja helsinkiläinen Matti Kuusi (1914–1998). Puupponen toimi vuosina 1936–1952 *Savon Sanomissa* ja siirtyi sitten Helsinkiin. Puupponen ei kuitenkaan toiminut vuonna 1954 *Suomen Kuvalehden* pakinoitsijana, joten hän ei tule kyseeseen. Varteenotettavampi ehdokas on professori Matti Kuusi (1914–1998), joka käytti Unilukkari-nimimerkkiä useissa eri yhteyksissä. Kuusi kirjoitti monien muiden lehtien ohella pakinoita *Suomen Kuvalehteen* tuolla nimimerkillä. Matti Kuusen elämäkerran kirjoittanut Tellervo Krogerus analysoi pyynnöstäni kapinapakinan, ja päätteli sen tyylin ja rakenteen perusteella, että kirjoittaja ei ollut Matti Kuusi. Hänellä ei ollut muuta ehdokasta. Ks. myös Krogerus 2014, 447–449; Manninen 1984.

https://doi.org/10.21435/ha.152

ta ”kerrottavan”, mikä viittaa siihen, että hänellä oli ensikäden yhteyksiä Kalajoelle.[659] Pakina oli liitetty myös korkeimman oikeuden asiakirjoihin kapinallisten toimesta osaltaan osoittamaan poliisin toiminnan asiattomuutta.

Suomen Kuvalahden yhden sivun ja kolmen palstan laajuisessa kirjoituksessa ”Unilukkari” kertasi nuorisoseurantalon tapahtumat, arvioi ne asiallisesti ottaen vähäpätöisiksi ja siirsi sitten huomion poliisiin. Sen ”Unilukkari” arvioi joutuneen seurantalon pihalla naurunalaiseksi ja sen takia panneen liikkeelle valtakoneiston, joka ei enää ollut pysäytettävissä ennen tuomioiden antamista. Kaikkiaan pakinoitsija totesi julkisen vallan epäonnistuneen sille uskotun vallan käytössä. Hän arvioi vallankäytön vaikeaksi lajiksi. Sen käyttö edellyttää ”harkintaa ja kypsyyttä, joka ei valitettavasti ole kaikille annettu”.[660] Hän myös korosti, että mitä vähemmin valtaa on tarve käyttää, sitä enemmän sitä on. Kalajoella oli valtaa rajoituksetta käytetty, mikä johti sen kulumiseen. Kunnia oli kiistatta kapinallisilla, moitteet kohdistuivat poliisiin.

Samoilla linjoilla *Helsingin Sanomien* ”Tarkkailijan” ja *Suomen Kuvalehden* ”Unilukkarin” kanssa oli myös *Uusi Kuvalehti*. Tuo vuonna 1952 perustettu lehti oli 1950-luvulla *Suomen Kuvalehden* tärkein kilpailija. Sen päätoimittajana toimi aikaisemmin *Suomen Kuvalehden* päätoimittajana toiminut Ilmari Turja (1901–1988), joka tuohon aikaan otti toistuvasti kantaa kansalaisten puolesta ja esivaltaa vastaan erilaisissa ristiriitatilanteissa. Suhtautuminen Kalajoen kapinaan oli linjassa lehden päätoimittajan arvomaailman kanssa.[661] Turja lähetti Kalajoelle toimittaja Esa Lumikeron kirjoittamaan vääränvalanoikeudenkäynnistä. Tuossa oikeudenkäynnissä, joka edellä kuvatusti päättyi syytettyjen selkävoittoon tuomarin hylätessä kaikki syytteet, kyseenalaistettiin poliisin toimintatavat. Myös Lumikero korosti jutussaan esivallan määräysten ja kalajokisten oikeudenmukaisuuden välistä jännitettä. Hän haastatteli muun muassa kirkkoherra Kiviojaa, joka näki nuorissa miehissä jonkin verran ”vikaa”, mutta toisaalta alleviivasi, että ”emme voi uskoa,

659 Kiviojan arkisto, KA; Rahkon arkisto. Hanna Rahkon hallussa.
660 *Suomen Kuvalehti* 7/1954: ks. myös: Salonen, Arvi: Kalajoen kapinasta vieläkin. Kirjeitä toimittajalle. *Suomen Kuvalehti* 9/27.2.1954, 34.
661 Kiviojan arkisto, KA; Rahkon arkisto. Hanna Rahkon hallussa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

että oikea paikka noille ajattelemattomaan menettelyyn syyllistyneille nuorukaisille voisi olla kuritushuone”.[662]

Kalajokiset pyrkivät ymmärtämään, miksi paikkakunnan nuoret miehet nousivat poliisia vastaan. Tämä tulee selvästi esille kalajokisen opettajan ja urheilumiehen sekä sotavuosina suojeluskuntajohtajana ja myöhemmin pankinjohtajana toimineen Risto Kalajon[663] (1916–1991) *Kokkola*-lehdelle antamassa haastattelussa. Hän alleviivaa ensin, että poliisin pidättämien miesten vapauttaminen miesjoukon toimesta on tuomittavaa ja poliisin toiminta oli tältä osin perusteltua. Virkatehtävissä olevaa virkavaltaa on tilanteesta riippumatta kunnioitettava ja sen toimintaa ei ole syytä häiritä vastustamalla. Samalla hän kuitenkin sanoo:

> toisaalta taas on muistettava, että niinkin nuoressa sivistysvaltiossa kuin Suomessa ja varsin täällä Pohjanmaalla on vielä hyvin tuoreessa muistissa vanha piiskan avulla järjestystä pitänyt virkavalta. Tältä vanhan vastenmielisyyden pohjalta metakka kehittyi spontaanisesti hetkellisenä, ilman harkintaa ja suunnittelua. [– –] varsinkin täällä Pohjanmaalla pitäisi kehitys saada johtamaan siihen, että yleisö olisi virkavallan puolesta eikä sitä vastaan.[664]

Kalajo tavoittaa olennaisen asian kansalaisten ja virkavallan suhteesta alleviivatessaan paikallisyhteisön kollektiivisen muistin ylläpitämää epäluottamusta.

Avoimeksi jää, viittaako Kalajo johonkin erityiseen epäluottamusta aiheuttaneeseen tapahtumaan. Viitteitä niistä on siellä täällä Kalajoen historiassa. Ehkä maineikkain piiskavallankäyttäjä oli pitäjän pitkäaikainen nimismies Nils Sandman (1791–1867), jonka maaherra nimitti virkaansa 22-vuotiaana ja joka hoiti virkaansa peräti viidellä vuosikymmenellä. Hän oli vahva auktoriteetti, joka piti kuria ja järjestystä jopa

662 *Uusi Kuvalehti* 19.2.1954.

663 Kalajon vaimon Aino Siipolan isä oli Antti Siipola, joten hän oli kytkeytynyt tapahtumiin Siipolan suvun kautta.

664 *Kokkola* 15.1.1954. Kalajo ei ollut kuka tahansa kylänmies, vaan kunnanhallituksen jäsen ja pankinjohtaja, joka osallistui aktiivisesti pitäjän kehittämiseen. Kirjastovirma-tietokanta. http://www.kirjastovirma.fi/henkilogalleria/Kalajo_Risto. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

siinä määrin, että hänen alueella tuomittujen henkilöiden määrään kytketyt tulonsa vähenivät.[665] Samankaltaista muistitietoa on 1930-luvun lamavuosilta. Tuolloinen Kalajoen nimismies Otto Gråsten (1879–1939) oli vankasti porvarivallan puolella, mikä näkyi omavaltaisena toimintana muun muassa työväentalon sulkemisen yhteydessä vuonna 1931.[666]

Liikkuvan poliisin omavaltaisuus oli toistuva moitteen aihe Kalajoella. *Helsingin Sanomien* nimimerkki ”Tarkkailija” oli käynyt paikkakunnalla kuulostelemassa paikallisten tuntoja ja päätyi muun muassa seuraavaan havaintoon:

> Iltamayleisön mielestä tilaisuudessa olleiden poliisien toiminta, ns. hengenhaistaminen, oli pikkutarkkaa ja korostetusti virkaintoista. [– –] Tässä yhteydessä on syytä korostaa, että paikallisen mentaliteetin mukaan kovin virkaintoisen järjestysvallan edustajan toimintaa ei katsota suopein silmin, tällaisen henkilön tempaukset joutuvat leikin aiheiksi ja hänestä tulee nopeasti epäpopulääri ja hänen toimintansa vaikeutuu.[667]

Suojelupoliisi arveli ”Tarkkailijaa” kirkkoherra Vilho Kiviojan nimimerkiksi.[668] Tämä arvelu saattaa olla virheellinen, sillä Kivioja itse kirjoitti *Helsingin Sanomiin* vääränvalanoikeudenkäynnin jälkeen oman vastineensa kyseiseen kirjoitukseen. Tietysti on mahdollista, joskaan ei todennäköistä, että hän toimi tässä yhteydessä kaksoisroolissa ja kirjoitti oman kirjoituksensa vastineen: *Helsingin Sanomien* toimitus olisi tiennyt totuuden. Joka tapauksessa hengenhaistaminen oli tuskin välttämätöntä kello kymmenen aikaan illalla Kalajoen yössä. Miehet olivat ottaneet pohjia iltapäivästä alkaen, joten humala oli silmin nähtävissä. Paikallisen mentaliteetin analyysin peruste jää avoimeksi. Lähinnä se

665 Alajoki 2012. Kiitän Sari Alajokea useista Sandmania koskevista lähteistä.

666 Piiskaa käytti myös sekä asemansa korostamiseen että järjestyksen ylläpitämiseen Nivalan nimismies 1930-luvulla. Hän oli kuitenkin varsin poikkeuksellinen henkilö, joka lopulta sai hermoromahduksen ja luopui tehtävästään.

667 *Helsingin Sanomat* 24.1.1954.

668 Suojelupoliisin ilmoitus 30.1.1954/Piiritoimiston numero 35/54/ 242/2.2./1954. Tuplailmoitukset numerot 1–341. Suojelupoliisin arkisto, KA.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kertoo, että kirjoittajalla on enemmänkin kokemusta pohjalaisten kanssa toimimisesta.

Samankaltaista tulkintaa poliisin omavaltaisuudesta edusti myös *Viikkosanomat,* jonka toimittaja Vilho Kyrölä teki vääränvalankäräjistä sivun laajuisen jutun. Juttu on tehty välittömästi käräjien jälkeen, joten kapinan myöhempiä vaiheita ei siinä ole käsitelty. Siinä todetaan vääränvalankäräjien kuntalaisille myönteisten tuomioiden rauhoittaneen tunnelmat pitäjässä. Ennen tuomiota tunnelma oli kuitenkin ollut jännittynyt, koska ”kohtalokkaan päivän tapaukset ja seuranneet oikeudelliset toimenpiteet ovat Kalajoen kansan mielestä repineet ammottavan kuilun kansan oikeustajun ja lain palvelijan, toimeenpanevan virkakunnan välillä”.[669] Toisin kuin *Suomen Kuvalehdessä* ja *Uudessa Kuvalehdessä* työskennelleet toimittajakollegansa, *Viikkosanomien* toimittaja ei muuten kyseenalaistanut kapinasta annettuja tuomioita.

Viranomaisen harkintakyvyn puutetta on päädytty myöhemmin korostamaan myös aikaisemmin kuvatusti *Kalajoen historiassa* sekä Erkki Ahon blogikirjoituksessa ja Lauri Järvisen lehtikirjoituksissa. Heistä kärkevimmin kapinaa tulkitsee siihen asiakirjojen avulla perehtynyt Aho. Hänen mukaansa ”Syyttömät joutuivat kärsimään, koska totuutta ei otettu huomioon”. [670] Ahon tulkinnassa poliisit olivat väärässä ja kalajokiset oikeassa ja juopa näiden välillä syvä.

Poliisin näkemykset tapahtumista poikkeavat edellä esitetyistä. Eri yhteyksissä he toistuvasti huomauttavat havainneensa Kalajoella poliisin vastaisia mielipiteitä. Poliisin käsityksen mukaan yleistä poliisivastaisuutta viljelivät sekä paikkakunnalla suusta suuhun kiertävät tarinat että paikallisten tiedottajien varassa toimiva lehdistö, joka antoi ”kovin yksipuolisen kuvan tapahtumain kulusta”.[671] Poliisi ei saanut lehtien pohdinnoissa ääntään kuuluville yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Tuo poikkeus olikin merkittävä.

Suomen Kuvalehti julkaisi numerossa 9/1954 poliisin reilun palstan laajuisen vastineen lehden osiossa Kirjeitä toimittajalle.[672] Vastineen oli

669 *Viikkosanomat* 12.2.1954.

670 Erkki Aho – päiväkirja. http://www.erkkiaho.com/blogarchive/51.htm. Viitattu 6.6.2022.

671 Helanderin kuulustelu 18.2.1954. KKO, KA.

672 ”Kalajoen kapinasta” vieläkin. *Suomen Kuvalehti* 9/1954, 34.

https://doi.org/10.21435/ha.152

kirjoittanut Arvi Salonen -niminen poliisiviranomainen. Kirjoituksen perusteella hän on istunut käräjiä Kalajokilaaksossa, joten hänellä oli paikallistuntemusta. Tarkempi tarkastelu osoitti kyseessä olleen merkittävän virkamiesuran tehnyt henkilö. Varatuomari Arvi Salonen (1906–1984) valmistui oikeustieteen kandidaatiksi 1931 ja varatuomariksi 1936. Oulun lääni oli hänelle tuttu, sillä hän toimi nimismiehenä Muhoksella (1933–1944) ja ylimääräisenä apulaispoliisitarkastajana Oulussa 1944. Kalajoen kapinan aikaan hän oli Korpilahden nimismies (1945–1955), mitä hän ei tule kirjoituksessa maininneeksi.[673]

Salosen, joka ilmeisesti oli saanut kollegoiltaan asiaan liittyviä tietoja, vastine keskittyi ”Unilukkarin” pakinassa esitettyyn näkemykseen tuomioiden oikeudenmukaisuudesta ja poliisin toiminnasta. Tuomion oikeudenmukaisuutta arvioidessa hän korosti lautamiesten toimintakykyä ja ”Unilukkarin” lähdekritiikittömyyttä. Lautamiehet Salonen arvioi kaikin puolin asiansa osaaviksi. He olivat ”arvossapidettyjä, vankan uskonnollisen vakaumuksen omaavia herrastuomareita ja lautamiehiä”. Hänen arvionsa mukaan tämä kokoonpano on ”tyynesti ja vakaasti miettinyt päätöstä”. Kun tuomio oli ankara, kyseessä on täytynyt olla ”törkeä rikos”. Syy miksi ”Unilukkari” oli lähtenyt lautamiehiä ja poliisia niin voimakkaasti moittimaan, oli kirjoittajan mukaan lähdekritiikin puute. ”Unilukkari” ei Salosen mukaan ollut perehtynyt alkuperäisiin pöytäkirjoihin, minkä takia tämä oli hairahtunut uskomaan kuulopuheita ja vääriä tietoja ja siten tehnyt vääriä johtopäätöksiä tapahtumien kulusta.

Salonen arvioi samasta näkökulmasta poliisin toimintaa. Hän toteaa ironisesti, että ”poliisiviranomaisetkin ovat erehtyväisiä”, mutta asettaa poliisin toiminnan asiayhteyteen ja korostaa tilanteen haasteellisuutta. Salonen myös esittää kysymyksen, miten ”Unilukkari” olisi itse toiminut vastaavassa tilanteessa, jossa ”väkijoukko kaataisi auton nurin ja esiintyisi muutenkin joukkovoimallaan, vaikkakin aseitta”. Väitteen poliisin ”epäpsykologisuudesta” hän peilaa pois toteamalla ”Unilukkarin” kirjoi-

673 Salonen siirtyi poliisitarkastajaksi Vaasan lääniin (1955–1957) ja Uudenmaan lääniin (1957–1960). Tuonkin jälkeen hänen uransa oli nousujohteinen, sillä hän toimi muun muassa Uudenmaan lääninhallituksen kansliapäällikkönä ja vt. maaherrana.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tuksen olevan esimerkki epäpsykologisuudesta, koska se yksipuolisena vaikeuttaa poliisin tulevaa toimintaa.

Erityisen ongelmallisena hän pitää ”Unilukkarin” tapaa yleistää yksittäisen tapauksen perusteella:

> Me poliisitoimenhaltijat valitamme kaikkia niitä virheitä, mitä meille tapahtuu. Me emme voi emmekä halua piiloutua lasikupuun. Emmekä me kaikkea pane pienen palkan syyksi. Mutta toivomme, ettei yksityistapauksia yleistettäisi eikä siten pyrittäisi ehdoin tahdoin horjuttamaan sitä hyvää suhdetta, joka nyt jo alkaa olla poliisin ja yleisön välillä.

Kirjoituksensa lopuksi Salonen kääntää argumentin päälaelleen ja toteaa ”Unilukkarilta” itseltään puuttuneen harkintaa ja kypsyyttä. Kaiken kaikkiaan kirjoittaja on loukkaantunut ”Unilukkarin” näkemysten puolueellisuudesta – tai ainakaan hän ei uskonut ”Unilukkarin” pakinan tarkoitusperien olleen puolueettomalle journalismille soveliaita.

Moitteen näkökulmasta kahakkaan liittyi sekä pieniä että isoja asioita. Pienten asioiden kohdalla nahinaa aiheutti kunnassa vakiintuneiden käytäntöjen ja lain (ja asetuksen) välinen jännite. Lain hengen ja kirjaimen valossa poliisit toimivat lähtökohtaisesti oikein puuttuessaan humalaisten henkilöiden toimintaan juhlapaikalla. Heillä oli siihen lain suoma valta ja myös velvollisuus sen toimeenpanoon. Heidän toimintansa kuitenkin poikkesi yhteisön epävirallisista normeista. Miksi poliisien ja juhlijoiden välit kiristyivät näin voimakkaasti, selittynee aikaisemmilla tapahtumilla joen suistossa. Isojen asioiden kohdalla kysymys oli enemmänkin siitä, kuka viime kädessä määrää Kalajoella arjen elämästä. Poliisin auktoriteetin kyseenalaistaminen kertoo vähittäisestä muutoksesta, jossa aikaisemman auktoriteetin toiminta kyseenalaistettiin. 1950-luvun alun Kalajoella poliisin auktoriteetti oli jo sen verran hiipunut, että sitä voitiin miesporukalla kyseenalaistaa syksyisen illan pimeydessä. Statusjärjestelmä oli muuttunut epäselväksi ja Kalajoen tapahtumien muutos kahakasta kapinaksi kytkeytyi tähän siirtymään.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Tirkistelyn oikeutus ja tutkimuksen tarkoitus

Kahdestoista yhteinen asia koskee mikrososiologisesti orientoituneen historiallisen tutkimuksen tarkoitusta. Tämän kysymyksen kanssa päätyy nopeasti syviin vesiin, sellaisten teemojen pariin, joiden käsittely tässä yhteydessä on mahdotonta tai tarpeetonta. Mahdottomaksi sen tekee teeman laajuus ja kirjoittajan riittämätön perehtyneisyys aihepiirin tutkimukseen. Tarpeettomuuden puolesta kertoo se, että jos asiaa ei ole ollut aikaisemmin tarpeen käsitellä teoksen edeltävillä sivuilla, se tuskin muuntuu tarpeellisemmaksi tässä alaluvussa. Kuitenkin kapeasti historiallisen mikrososiologian tieteellisen merkityksen kannalta tarkasteltuna on mahdollista ja tarpeellista nostaa esiin muutama toistaiseksi sivuutettu tutkimuksen tarkoitukseen liittyvä asia.

Ensimmäinen teema liittyy yksityisyyden suojan ja tutkimuksen tarkoituksen väliseen kytkentään. Tätä teemaa on luontevinta lähestyä negaation kautta. Historiallisia aiheita tutkivaan tiedeyhteisöön on viimeisten vuosikymmenten aikana muodostunut varsin laaja yhteisymmärrys siitä, että tutkimuksen tarkoituksena ei ole yksittäisten ihmisten elämän ”tirkistely”, eli yksittäisten aikoinaan salattujen tai sittemmin unohtuneiden tapahtumien ylikorostaminen ja alleviivaaminen lukijan uteliaisuuden tyydyttämiseksi. Tämä ei (enää) ole eettisesti kestävää ja tieteellisesti hyväksyttävää toimintaa. Kunnioittava kohtelu edellyttää kasautuvan tapahtumaketjun pohdintaa ja raportointia tavalla, joka yhdistää yksityisyyden suojan ja tieteellisen intressin.

Tirkistelyn eettisesti kestävä ja tieteellisesti riittävä perustelu historiallisessa mikrososiologiassa on pohjimmiltaan jonkun keskeisen tapahtuman sitominen jonkun tapahtumaketjun osaksi. Huomio on ensisijaisesti tapahtumaketjun rakenteessa, eikä niinkään siihen liittyvissä ihmisissä. Siten esimerkiksi tässä teoksessa on ”tirkistelty” poliisin lakkiin ulostavia henkilöitä, koska tuo monella tapaa epämääräinen teko kytkeytyy monipolviseen tapahtumaketjuun, joka osaltaan kertoo paikallisyhteisön sisäisestä järjestyksestä. Muuten asian olisi voinut jättää kertomatta muiden vastaavien kertomatta jääneiden asioiden tavoin. (Näitä vastaavia asioita on löytynyt useita). Keskustelun kohteeksi jää, onko tuollaisen teon tekijällä oikeus säilyä nimettömänä. Samalla tavalla on

tirkistelty eräitä kuulusteluja. Niistä saatujen tietojen merkitys kytkeytyy itse teon tai siihen osallistuneiden henkilöiden sijasta kuulustelun asemaan kasautuneen tapahtumaketjun osana. Jos tallaista merkitystä ei ollut, kuulustelun yksityiskohtia ei ole ollut syytä käsitellä.

Sama koskee ihmisten nimeämistä ja henkilöön liittyneiden asiatietojen käsittelyä. Siksi kirjoittaessani tämän teoksen rinnakkaisteosta Kyllikki Saaren murhasta tarkastelin siihen liittyviä henkilöitä yksinomaan rooliensa kantajina. Mielestäni olisi ollut tutkimuseettisesti kestämätöntä tirkistellä nimettyjen ihmisten asiakirjoihin tarttunutta yksityistä elämää pelkästä uteliaisuudesta, jos nimien esittely ei ole tapahtumaketjun kuvaamisen kannalta aivan välttämätöntä.[674] Samalla tavalla, mutta vähäisemmässä määrin on menetelty tässä teoksessa, sillä tässä käsitellyissä asioissa on kyse viranomaisten toiminnasta ja varsin tavanomaisista asioista, ja tarkastelun kohteena eivät olleet ilmeisen arkaluontoiset tai mielipahaa aiheuttavat asiat.

Rajatapauksia on kirjassa muutama. Mainitsen kapinatutkinnan yhteydessä esimerkiksi, että syyttäjänä toiminut henkilö oli toisen maailmansodan aikana toiminut SS-miehenä. Tämä yksityiskohta ei ole relevantti kapinan tutkimuksen kannalta, mikäli se ei kerro jotain olennaista hänen suhtautumisestaan yhteiskunnalliseen järjestykseen. Mikäli tieto ei ole relevantti, sen käsittely on eettisesti kestämätöntä tirkistelyä ja se tulisi poistaa. En kuitenkaan ole ollut varma tiedon tarpeettomuudesta. Yhtäältä on mahdollista, että SS-mieheksi hakeutuneella henkilöllä on selkeä näkemys esivallan haastamattomasta asemasta yhteiskunnassa, mikä sitten johti kahakan tulkitsemiseen kapinaksi yhteiskunnallisen järjestyksen palauttamiseksi. Toisaalta ei ole syytä olettaa, että kaikki suomalaiset SS-miehet jakoivat saman näkemyksen. Mikään varteenotettava tutkimus ei pidä SS-miehiä yhtenäisenä ryhmänä, vaan pikemminkin korostaa sen sisäisiä jakolinkoja. Kolmannelta kannalta on mahdollista pohtia, miksi hän jätti asian mainitsematta omissa matrikkelitiedoissaan, mikä osaltaan kertoo entisten SS-miesten asemasta Suomessa. Kompromissina mainitsen asian, mutta jätän motiiveja ja tapah-

674 Myöhemmin samaa aihetta käsitellyt tutkija on päätynyt toisiin ratkaisuihin ja kertonut nimet ja yksityiskohdat. Keskisarja 2021.

tumia koskevan tulkinnan tekemisen lukijan tehtäväksi. Samalla tavalla on kohta kohdalta ja tapaus tapaukselta haettu kestävää tasapainoa yksityisyydensuojan ja tutkimuksen tekemistä ohjaavien tavoitteiden välillä.

Toinen merkittävä kysymys koskee paikallisten pienten tapahtumien tutkimuksen yhteiskunnallista tavoitetta. Historiantutkimuksessa on tämän kysymyksen yhteydessä korostettu muun muassa tutkimuskohteen valinnan tärkeyttä, tutkimuksen merkitystä kulttuurisen itseymmärryksen muuttajana, tutkijan velvollisuutta haastaa "yhteiskunnassa" vallitsevia näkemyksiä sekä tutkijan ja hänen valitsemansa yleisön vuorovaikutusta. Työssään onnistunut (historian)tutkija siis osaa selittää tutkimuksensa aiheen tärkeyden, muuttaa yhteiskunnan kulttuurista itseymmärrystä, kumoaa valtarakenteiden vääristämiä tulkintoja ja saa aikaan muutoksen lukijansa ajattelussa. Sosiologiassa on puolestaan painotettu "julkista sosiologiaa", jonka mukaan eräs sosiologian ydintehtävistä[675] on yhteiskunnan muuttaminen ja toisenlaisen tulevaisuuden kuvitteleminen.

Historiantutkimuksen kannalta nämä teemat ovat merkittäviä, varsinkin silloin kun tutkijan kiinnostuksen kohteena ovat kansalaissodan kaltaiset tapahtumat. Niistä on jo olemassa lukuisia erilaisia tulkintoja, joita voi tarkastella lähes lukemattomista näkökulmista käsin. Niiden kohdalla kukaan tuskin kiistää aiheen tärkeyttä, tutkimuksen merkitystä tulkintojen muuttajana, vallanpitäjiä tukevien tulkintojen yleisyyttä ja asian tärkeyttä historiasta kiinnostuneille suomalaisille. Epäselvempää on, kuinka nämä teemat sopivat yhteen mikrohistorian kanssa, jossa kohteena on erityinen ihminen tai poikkeuksellinen tapahtuma. Samaten sosiologian yhteiskunnallinen missio kytkeytyy luontevammin "isoihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin" (kuten eriarvoistumiseen tai teollistumiseen) pureutuvaan systemaattiseen tutkimukseen kuin pieniin mikrososiologisiin tapaustutkimuksiin. Kummankaan tieteenalan näkemys tutkimuksen tarkoituksesta ei sellaisenaan päde historiallisen mikrososiologian alan tutkimukseen. Sitä ei (tässä tapauksessa) voi pitää kovin tärkeänä yhteiskunnallisesti, se ei juurikaan muuta "kulttuuria", siihen ei liity haastet-

675 Muut perinteiset tehtävät ovat akateeminen tutkimus, kriittinen yhteiskunta-analyysi ja politiikka-analyysi, joista kullakin on omat rakenteensa ja tietokäsitteensä. Ks. esim. Burawoy 2005.

https://doi.org/10.21435/ha.152

tavia yhteiskunnallisia näkemyksiä ja asia on useimmille ihmisille enimmäkseen yhdentekevä. Tutkimukseen ei myöskään liity erityistä ”viestiä”. Mikä siis on tämänkaltaisen tutkimuksen tarkoitus?

Kysymykseen on kaksi vastausta. Ensimmäinen liittyy tutkimusprosessin tutkijan ”kognitiivista karttaa” muokkaavaan vaikutukseen. Jokainen tutkimus muokkaa tutkijan analyyttisia taitoja. Tässä tapauksessa tutkimustapa eli erilaisten kasautuvien tapahtumaketjujen käsittely vahvistaa tutkijan analyyttisia taitoja, joita on mahdollista soveltaa muihin tutkimuskohteisiin. *Kalajoen kahakan* kirjoittamisen jälkeen ymmärrän aikaisempaa paremmin, kuinka tapahtumaketjujen kasautumista on mielekästä analysoida ja pystyn jakamaan kertyneen tiedon tämän kirjan kautta myös muille tutkijoille ja muille lukijoille. Samaten aiheeseen on sisältynyt lukuisia oivalluksia, jotka ovat siirrettävissä tapaustutkimuksesta toiseen. Mikäli historiallisen mikrososiologian tutkimustapa leviää laajalti tiedeyhteisöön, kirjalla voi olla ainakin hetkellisesti ja paikallisesti havaittavaa vaikutusta tutkimuskohteiden valintaan, teoreettisiin lähestymistapoihin, analyysitapoihin ja samankaltaisia tutkimuskohteita tutkivan yhteisön rakentumiseen.

Toinen vastaus koskee historiallisen tulkinnan rakentumista kansallisesti merkittävien tapahtumien sijasta paikallisten tapahtumaketjujen kasautumisen kautta. Kalajoen kapina on yksin vähämerkityksellinen asia. Kuitenkin jos samankaltaisia tapahtumia (kahakoita) löytyisi Suomesta vaikkapa puolen tusinaa, niitä tarkastelemalla voisi jo tehdä joitakin johtopäätöksiä suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta ja yhteiskuntarauhan ylläpitämisen mekanismeista 1950- ja 1960-lukujen Suomessa. Tässä luvussa on jo esitelty muutama asiaan liittyvä avaus. Aihetta olisi kuitenkin syytä tutkia systemaattisemmin. Tällöin kokonaisuus olisi selkeästi suurempi kuin osiensa summa.

Edellisiä täydentäen mikrotason tapahtumaketjuun keskittyvää kirjaa voi puolustaa vetoamalla pienten tapahtumien ensisijaisuuteen suomalaisten arjen rakenteissa ja kollektiivisessa muistissa. Harva 1950-luvun alun suomalainen eli päivästä toiseen hengittäen samaan tahtiin valtakunnanpolitiikan tai peräti maailmanpolitiikan tapahtumien kanssa. Samaten harva suku, uskonnollinen tai sosioekonominen ryhmä tai maantieteellinen alue kantaa maailmanpolitiikan tapahtumia kollektiivisessa

https://doi.org/10.21435/ha.152

muistissaan. Näin ei ollut ainakaan 1950-luvun alun Kalajoella. Kalajokiset toki lukivat valtakunnan ja maailman tapahtumista silloin tällöin uutisen alueen lehdistä tai kuuntelivat niitä Yleisradion valikoimana. Uutiset kuitenkin kertoivat lähinnä kansallisen politiikan valtasuhdanteista ja suurvaltojen välisten suhteiden muutoksesta. Niistä kalajokiset hakivat näkemystä kansakunnan tilasta, Neuvostoliiton aikomuksista, maa- ja metsätalouspolitiikan suunnasta, ennakoivasti he etsivät jopa maailmansodan merkkejä, mutta uutiset eivät muuten vaikuttaneet arjen rakenteistumiseen ja kollektiiviseen muistiin.

Suurin osa 1950-luvulla eläneistä kalajokisista eli jokapäiväistä, ennakoitavasti rakentunutta arkea, joka perustui vuodenaikojen ja tuotantomallien ohella markkinoiden ja tanssien kaltaisten tapahtumien rytmittämään vuodenkiertoon. Samaten arkea rakensivat erilaiset yhteisön jakamat rituaalit, kuten kastajaiset, häät ja hautajaiset sekä nuorisoseuran näytelmät ja urheiluseurojen järjestämät urheilutapahtumat. Nämäkin olivat kuitenkin enimmäkseen ennakoitavissa olevia tapahtumia. Suurempaa muutosta merkitsivät esimerkiksi uiton loppuminen tai säännöstelyn päättyminen, mutta nämäkään eivät olleet ennakoimattomia tapahtumia. Kalajoen kapina oli kalajokisille tavallista arkea rakenteistanut poikkeuksellinen tapahtuma, jota on syytä ja mahdollista arkistoida ja muistella. Samalla tavalla paikallista kokemusta ja yhteisöllistä merkitystä korostamalla voitaneen perustella myös muita historiallisen mikrososiologian tutkimuksia.

Mahdollisuudet eivät rajaudu tähän. Osa tutkijoista kytkee jo paikallisia tapahtumaketjuja globaalien prosessien osaksi sivuuttaen niiden väliin aikaisemmin sijoittuneen kansallisen historian. Siten paikallinen ja globaali löytävät toisensa ja ohittavat kansallisen historian. Vertailevaa tutkimusta on toki tehty iät ja ajat: esimerkiksi kenellekään ei ole epäselvää se, että esimerkiksi Suomen kansalaissota oli yksi paikallinen esimerkki samankaltaisista kansannousuista ympäri Eurooppaa, mutta erityisesti suurvaltojen saumakohdissa. Vastaavia kansannousuja ja kapinoita tapahtui samoihin aikoihin Jäämereltä Välimerelle saakka. Nyt kuitenkin tarkasteluyksikkö muuttuu pienemmäksi. Huomio irrottautuu kansallisvaltiosta ja kohdentuu paikalliselle tasolle. Kyse on lisäyksestä siellä täällä jo tehtävään vertailevaan tutkimukseen, jossa

https://doi.org/10.21435/ha.152

tarkastellaan eri maissa eri aikoina tehtyjä pieniä poikkeuksellisia tapahtumia.

Nämä tutkimukset kertovat kukin omalta osaltaan olennaisen kasautuvan tapahtumaketjun, mutta niitä kiinnostavampaa on, mistä paikalliset kasautuneet tapahtumaketjut yhdessä kertovat. Tämänkaltaisessa kehyksessä vaikkapa puoli tusinaa paikallista kahakkaa eri puolilta maailmaa voi kertoa jostakin vielä toistaiseksi nimeämättömästä tapahtumaketjusta. Minulla on toki aavistus, mikä tämä voisi olla, mutta toistaiseksi aika ja paikka ei ole sen kertomiselle oikea. Myös aihetta koskeva tutkimus jää toisten tehtäväksi, sillä en ole ainakaan toistaiseksi jatkamassa kahakkatutkimusta tämän hankkeen jälkeen.

Omat ja muiden asiat

Suomalainen historia ja sosiologia ovat tieteenaloina enimmäkseen pitäneet kunnioittavaa etäisyyttä toisiinsa toisen maailmansodan jälkeisen ajan. Työnjako ei ole liittynyt pysyvään yhteistoimintaan. Tieteenalojen lähentymisyrityksiä tai molempien tieteenalojen piirissä samanaikaisesti toimineita akateemisia tutkijoita on ollut vain vähän.[676] Samanaikaisesti alojen sisäinen kehitys on kuitenkin johtanut niiden rajoilla tapahtuvaan vuorovaikutukseen erityisesti 1990-luvulla ja sen jälkeen. Enenevässä määrin kummatkin tieteenalat ovat sisäisesti hajanaisia tai monilinjaisia, jolloin on yhä vaikeampi sanoa, mikä nimenomaisesti on historian tai sosiologian näkökulma johonkin yhteiseen kiinnostuksen kohteeseen. Eri alaryhmät voivat olla lähempänä toisiaan kuin ”emotieteitään”: esimerkiksi osa mikrososiologiasta on historiallista ja mikrohistoriasta osa sosiologista. Nämä yhteyspinnat ovat luovan marginaalisuuden teorian mukaisesti potentiaalisesti innovatiivisia. Yksi näistä fuusiotuotteista on historiallinen mikrososiologia.

Mitä systemaattisemmin Kalajoen kapinaan tapaustutkimuksena perehtyy, sitä tietoisemmaksi tulee historiallisen mikrososiologian mahdollisuuksista ja rajoista. Mahdollisuudet ovat mittavat. Suomalai-

676 Ahtiainen ym. 1994; eri luvut teoksessa Andersson ym. 2006.

https://doi.org/10.21435/ha.152

nen systemaattisesti toimiva arkistolaitos tarjoaa hyvät mahdollisuudet 1950-luvun historian tutkimukselle. Viranomaisten, yhdistysten ja lehdistön arkistot ovat hyvin järjestettyjä ja huolella hoidettuja tuosta vuosikymmenestä eteenpäin. Lähteiden runsaus yhdistyy muistitietoon hedelmällisesti. Yhdessä ne mahdollistavat tosiasioiden tarkistamisen ja kasautuvien tapahtumaketjujen valikoivan kuvaamisen. Samalla ne rajoittavat tutkijan mielikuvituksen liikkumavaraa. Jotkin asiat jäävät ”mahdollisiksi” aineistojen puuttumisen takia, mutta monet muut väitteet voidaan osoittaa virheellisiksi: esimerkkinä voidaan mainita Kalajoen kapina poliittisena kapinana.

Historiallisen mikrososiologian rajat puolestaan aiheutuvat tapahtumaketjujen teoreettisista tulkinnoista, jotka jättävät yleensä 2020-luvun tapahtumia analysoineen sosiologin joiltakin osin tyytymättömäksi. Kun sosiologi on tottunut kättelemään tapahtumaketjujen kannalta avainasemassa olevia henkilöitä, keräämään aineistot ja testaamaan tulkintoja yhdessä heidän kanssaan, kuolleiden kätteleminen ja annettuna otettuihin tietoihin tukeutuminen vaatii käsitteiden ja lähestymistapojen tarkistamista. Omalta osaltani olen pyrkinyt saamaan aikaiseksi uskottavan – toistettavan ja sellaisena tiedeyhteisön kollektiiviseen yhteiseen ymmärrykseen nojaavan – tulkinnan tapahtumaketjusta valitsemani lähestymistavan avulla. Toisilla lähestymistavoilla samasta ilmiöstä olisi ehkä saatu aikaiseksi parempi tai osuneempi tulkinta. Tämän asian punninta tämänkin tutkimuksen yhteydessä jää kuitenkin muiden asiaksi.

https://doi.org/10.21435/ha.152

8 Jälkisanat

Kapinan oikeudellinen, yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen käsittely kertoo niistä jännitteistä, jotka Kalajoella vallitsivat julkisen vallan kaikille suomalaisille asettamien kansallisten tavoitteiden ja paikallisten sosiaalisten normien ja tapojen välillä 1950-luvun alussa.[677] Yhteiskunnallisen järjestyksen valvonnan nimessä julkinen valta näytti kalajokisille kaapin paikan sekä toimeenpanemalla voimaantulleita lakeja ja asetuksia että ennen kaikkea valvomalla niiden noudattamista myös niillä sosiaalisen elämän alueilla, jotka aikaisemmin olivat olleet vain paikallisten tapojen ja sosiaalisten normien sääntelemiä. Vuosikymmenten ja -satojen aikana rakentuneet paikalliset normit ja arjen käytännöt korvautuivat vaiheittain yleissuomalaisilla rakenteilla ja kulttuurilla.

Samanaikaisesti Kalajoen pitäjä oli yhteiskunnallisessa murroksessa. Pitäjän rakennetta määrittäneet kalastuksen ja maa- ja metsätalouden vanhat rakenteet alkoivat murtua. Kalastus ammattimaistui ja rajoittui Pohjanlahdelle sen sijaan, että jokeen nousevaa siikaa ja nahkiaista olisi pyydetty lähes jokaisessa joen suistossa olevassa talossa. Joen merkitystä kalajokisten elämässä vähensi myös puutavaran uiton korvautuminen autokuljetuksilla. Puunjalostusta dominoinut tapulitalous (ks. kolmas luku) väistyi askel askeleelta puun käyttötapojen monimutkaistuessa ja

677 Perinne (*tradition*) viittaa yhdyskunnassa jaettuihin näkemyksiin, jotka koskivat eri ilmiöihin liittyvää hyväksyttävää ja hyljättävää käyttäytymistä. Esimerkkinä voidaan mainita tansseissa käynti tai lippoaminen. Arjen käytäntö tarkoittaa puolestaan paikallisia mikrotason toimintamalleja, eli tanssi- tai lippoamistapaa (*habit*).

jalostusasteen noustessa: Kalajoelle syntyi muun muassa huone- ja keittiökalusteteollisuutta. Maatalous alkoi elinkeinona väistyä teollisuuden ja palvelujen tieltä samalla kun maanviljelijät siirtyivät maataloustulon kasvaessa omavaraistaloudesta rahatalouteen. Myös kulttuurista muutosta alkoi näkyä, mikä heijastui muun ohella kansalaisten ja julkisen vallan muuttuviin suhteisiin, kirkon ja papiston rooliin sekä kansallisen median asemaan kalajokisten elämässä.

Makrotasolla rakenteelliset ja kulttuuriset siirtymät heijastuivat suurin piirtein samalla tavalla mikrotason tapahtumaketjuihin kaikkialla Pohjanmaalla. Niinpä samat rakenteelliset ja kulttuuriset siirtymät näkyivät myös muissa Pohjanmaan maalaiskunnissa. Kalajoen tapahtumien asemoiminen osaksi tätä suomalaisen yhteiskunnan rakenteellista ja kulttuurista kehitystä ei kuitenkaan itsessään ole erityisen merkittävä tulos.

Kalajoen kapina ei päättynyt siitä annettuihin tuomioihin, vaan sen vaikutukset kytkeytyivät eri mekanismien välityksellä kalajokisten elämään vuosikymmenten ajan. Näitä mekanismeja on kuvattu seitsemännessä luvussa. Samalla vaikutukset kuitenkin myös liudentuivat ja muut tapahtumat alkoivat määrittää kalajokisten arkea. Jokikalastuksen kannalta tärkeä toimintatapoja muokannut tapahtuma oli Valtatie 8:n uuden (Jokelan) sillan rakentaminen Pappilansuvannon yläpuolella olevien perinteisten lippoamisjuovien ylitse. Kalastuskunnat toivoivat, että ”juovilla olevat saaret jätettäisiin pois ruoppaamatta, ettei tuottavat ja tarvittavat pyyntipaikat tästäkohtaa joesta häviäisi”. Kalastuskuntien mukaan samalla tuhoutuisivat sekä juoviin liittyvät omistusoikeudet että kalojen ”asumiskohteet”.[678]

Rakentaja otti huomioon kuntalaisten toiveet: juovat säilyivät ja silta valmistui 1956. Sillan valmistuminen siirsi liikenteen pois Kalajoen perinteisestä keskustasta, jonka tiet ja silta olivat liian kapeita raskaalle liikenteelle. Samalla kaupan painopiste siirtyi lähemmäksi uutta siltaa. Syksyinen salakalastus ei sillanrakentamisen jälkeen enää ollut mahdollista perinteisessä paikassa Jokelan pappilan suvannossa. Aikaisemmin

678 Pöytäkirja Kalajoen Etelänkylän Kalastuskunnan ja Kalajoen Pohjan-Vasankarinkylän Kalastuskunnan yhteisestä ylimääräisestä kokouksesta, joka pidettiin 2.6.1955. Kalastuskunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

suojainen suvanto, lippoamisjuovat ja suvannon jälkeen nopeasti kaventuva jokilaakso olivat nyt sillalla kulkevien silmien alla. Sillankaiteeseen molemmin puolin tietä asennetut katuvalot heijastuivat joen pinnasta valaisten sen rantoja ja veivät siten lippoajilta osan pimeyden tuomasta turvasta. Samalla katosi salalippoajien paras kalapaikka.

Jokikalastuksen merkitys hiipui muutenkin 1960-luvulle tultaessa joen saastumisen, vedenpinnan laskun, samentumisen ja patoamisen myötä. Saastuminen aiheutui jokeen johdettujen avoviemäreiden jätekuormasta, jota joki ei enää pystynyt luontaisesti puhdistamaan. Kesäisin joen vesi haisi orgaanisille jätteille. 1960-luvulle tultaessa kalajokiset eivät yleensä enää joessa uineet. Veden laatu alkoi merkittävästi parantua vasta jätevedenpuhdistamon rakentamisen jälkeen 1970-luvulla. Veden samenemiseen 1960-luvulla vaikuttivat muun muassa soiden ojitus ja maatalouden tehostuminen. Soiden ojittaminen oli 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa tärkeä pellonraivauksen, metsänparannuksen ja hätäaputöiden muoto. Metsänkasvun vauhdittamisen ja peltojen raivaamisen sivutuotteena sulamisvedet valuivat jokeen aikaisempaa nopeammin, mikä osaltaan rehevöitti vesistöä. Samalla tavalla vaikutti jokivarren peltojen lisääntyvä lannoitus sekä joen tulvia vähentävä ruoppaus 1960-luvun alussa.

Joen vedenpinta aleni maannouseman ja veden säännöstelyn seurauksena. Maa nousee Kalajoella vajaan sentin vuodessa, mikä aikaisemmin jo kuvatusti vaikeutti Santaholman sahan toimintaa 1950-luvun alussa, kun laivoihin siirrettäviä puita kuljettaneet proomut eivät päässeet Santaholman rannasta Rahjankylässä olevaan satamaan. Liikenteen mahdollistavan ruoppauksen alkuun päästiin lokakuussa 1954, jolloin ruoppaustyöstä tehtiin suunnitelma ja kustannuslaskelma. Työn hinnaksi arvioitiin 34–37 miljoonaa markkaa, mikä oli vähävaraiselle kunnalle tuohon aikaan mahdoton. Vielä mahdottomampi oli alkuperäinen ehdotus syväväylästä, joka olisi maksanut 113 miljoonaa markkaa. Summan voi suhteuttaa kunnan talousarvioon vuodelta 1955, joka ilman lisätalousarvioita oli 147,5 miljoonaa markkaa, josta vajaat 40 miljoonaa voitiin kerätä kunnan veroilla. Tuohon aikaan koulu urakoitiin 4,4 miljoonalla markalla ja kunta otti lainaa asutusrahastosta suurimmillaan

https://doi.org/10.21435/ha.152

15 miljoonaa markkaa.[679] Pysyväksi ratkaisuksi tuli puiden kuljettaminen Rahjan satamaan autoilla. Santaholman sahan puunkuljetuksen ongelman ratkaisi lopullisesti Rahjan satama-altaan ja väylän ruoppaus vuonna 1962.

Joen vedenpintaa säädeltiin pohjapadoilla vuodesta 1955. Voimayhtiöt patosivat Kalajoen vaiheittain 1970-luvun puolivälistä eteenpäin. Tavoitteena oli sähköntuotannon ohella myös tulvien säännöstely. Säännöstelylle oli syytäkin, sillä Kalajoki tulvi voimakkaasti kaksi kertaa 1950-luvulla (1955 ja 1956) ja sittemmin vuosina 1977, 1982 ja 1987. Kaikkineen hitaasti Pohjanmaan tasangolla laskevaan jokeen mahtui Ylivieskan ja Haapajärven välille yhdeksän säännösteltyä järveä (patoallasta) ja nelja pienehköä voimalaitosta. Kun aikaisemmin jokea säänneltiin yksinomaan sähköntuotannon ja tulvasuojelun tarpeisiin, 1970-luvulla alettiin ottaa huomioon myös luontoarvot. Jokisuun ja Ylivieskan Hamarin välinen alue suojeltiin koskiensuojelulain perusteella.

Kalajokeen nousevan siian määrä oli jokavuotisen uutisoinnin aihe 1950- ja 1960-luvuilla. Kapinavuonna siikaa nousi runsaasti, mikä veti miehiä joenrantaan. Pyydystetyn kalan määrä kuitenkin romahti pian sen jälkeen. Vuonna 1955 saalista saatiin vain kolmasosa aikaisemmasta. Syynä tähän onnettomuuteen ei kuitenkaan ollut ylikalastus, vaan kutuajan myöhästyminen, myrskyisät säät ja pyynnin loppuvaiheen pakkaset.[680] Kalajoesta on tehty vielä erillinen juttu, jossa kerrotaan markkinoiden aikaan tapahtuneesta myrskystä, joka rikkoi paikallisten kalastajien merirysät.[681]

Liikkuvan poliisin raportissa vuodesta 1955 kerrotaan tilanteen muuttuneen seuraavasti:

> Suurimpana tekijänä tapahtuneeseen laskuun pitäisin sitä, ettei tavanomaista luvatonta siianpyyntiä esiintynyt läänin runsaslukui-

679 Asiasta on pitkä maatalousministerille lähetetty kirje, joka on päivätty 23.1.1956. Kansio CD5. Kalajoen kunnan arkisto.

680 *Keskipohjanmaa* 12.11.1955.

681 *Kansan tahto* 29.11.1955. Merirysä on isohko laitos, jossa on yleensä noin seitsemän metriä syvä nielu. Sellainen maksoi vuonna 1955 satoja tuhansia markkoja ja sen kokemiseen tarvittiin toistasataa tuhatta maksava vene.

https://doi.org/10.21435/ha.152

> sissa siikapitoisissa joissa. Tässä suhteessa tilanne on jatkuvasti ollut paranemaan päin sitten sodanjälkeisten vuosien, jolloin luvaton siianpyynti sai suuret mittasuhteet. Kuluneen syksyn [siis 1955] pyyntiä rajoitti aivan ratkaisevasti myöskin aikainen jääntulo, jolloin ei lippoaminen eikä myöskään verkkopyynti ole mahdollista, koska jääsuppo on haittana.[682]

Toisaalta kalajokisten elintason nousu vähensi kaikenlaisen kalastuksen merkitystä kalajokisten toimeentulolle. Aikaisemmin välttämätön leivänjatke muuttui vapaa-ajan kalastamiseksi. Juovat ovat edelleen olemassa ja niiden omistuksesta on käyty oikeuttakin vielä 2000-luvun alussa.

Kalastus elpyi pitkällä viiveellä. Jos 1950-luvulla normaali joesta nostettu siikasaalis oli 50–70 tonnia, 1970-luvun alussa joesta saatiin kalaa enää 10 tonnia. Kalan määrä väheni tuostakin, sillä 1970-luvun lopussa kalaa saatiin saaliiksi enää viisi tonnia kaudessa. Syksyllä 1977 *Helsingin Sanoma*t uutisoi, että Kalajoesta on tulossa ”kalaton joki”, koska vedenlaadun jatkuvasta heikentymisestä aiheutuva happikato vie nahkiaisilta ja kaloilta elin- ja lisääntymismahdollisuudet. Kalaa nousi jokeen niin vähän, että se hankaloitti tutkimusta. Syytä toukka- ja poikaskannan heikentymiselle haettiin tekoaltaista.[683] Sittemmin siikasaalit ovat lisääntyneet istutusten myötä. 2020-luvulla kalastus on taas varsin aktiivista ja se on integroitu osaksi paikallista matkailuyrittäjyyttä.[684]

Tunkkaiselta haisseen jokisuiston sijasta kalajokiset hakivat uimapaikat kauempaa Kalajoen hiekkasärkiltä. Sinne oli vuonna 1961 perustettu jakokunnan omistama leirintäalue ja vuonna 1964 ympärivuotisessa käytössä ollut matkailuhotelli.[685] Matkailu laajeni voimakkaasti 1960-luvun lopulla ja vakiintui 1970-luvulle tultaessa. Kalajoen juhannus vahvisti asemiaan merkittävänä kesäjuhlana. Alkoholin ja auringon sekoitus

682 Selostus eräpoliisin toiminnasta Oulun läänissä vuonna 1954. Hia:40. LP, KA.

683 *Helsingin Sanomat* 13.10.1977.

684 Huhmarniemi & Aronsuu 2011. Likaisemmissakin vesissä viihtyviä nahkiaisia on tullut koko ajan sen verran, että niitä kannattanut kalastaa myytäväksi. Muistan lapsuudestani nahkiaissavustamojen tuoksun.

685 Aikaisemmin on todettu juhannusjuhlia järjestetyn 1930-luvulta alkaen, mutta massaturismi alkoi vasta 1960-luvulla. Kioskeja oli ollut kesäisin 1920-luvulta lähtien. Ensimmäinen pieni majoituspaikka aloitti 1931, mutta sen toiminta hiipui 1960-luvun lopulla, ja lopulta pahasti jo ränsistynyt rakennus poltettiin 1987.

https://doi.org/10.21435/ha.152

aiheuttaa edelleenkin merkittävän osan Kalajoen rikoksista. Nykyisin Kalajoen hiekkasärkillä on leirintäalueen ohella useita hotelleja, kylpylä, huvipuisto sekä paljon muuta toimintaa.

Kapinapykälä menetti merkitystään suomalaisessa yhteiskunnassa; samoin muuttui levottomuuksien syiden tulkinta ja seurausten hallinta. Kahakat tulkittiin enemmänkin epäjärjestykseksi ja turhautumiseksi kuin yhteiskuntarauhan rikkomiseksi. Ilmiö määriteltiin uudestaan uusilla käsitteellisillä kategorioilla. Mikä aikaisemmin oli julkisen vallan vastustamista, oli nyt yhteiskunnallisen kehityksen tuottama ei-toivottu sivutuote. Kapinapykälää ei siten käytetty myöskään elokuussa 1990, kun toistatuhatta oululaista nuorta rikkoi omaisuutta, poltti kaupan ja nousi poliisia vastaan. Mikäli tuo tapahtuma olisi tapahtunut 1950-luvulla, kyse olisi eittämättä ollut kapinasta. Tilannetulkinta oli toinen 1990: sakkojen ja nuorisovankilatuomioiden sijasta Oulun kahakoiden jälkeen *Kaleva* uutisoi, kuinka ”Oulun kaupunki käynnisti mm. moniammatillisen yhteistyöprojektin, jonka tarkoituksena oli poimia koulupudokkaat takaisin opinahjoon ja ehkäistä syrjäytymistä”.[686] Poliisin ja koulukodin sijasta mellakoitsijat otti haltuunsa hyvinvointivaltio: heidät määriteltiin koulupudokkaiksi ja palautettiin kouluun.

Julkisen vallan takataskussa kapinaa koskeva lainsäädäntö säilyi kuitenkin 2000-luvun alkuun saakka, jolloin se uudistettiin osana rikoslain kokonaisuudistusta. Hallituksen esitys uudistuksesta annettiin 1997.[687] Sen perusteluissa todettiin nykytilan hankaluus:

> ”Yleinen järjestys” on arvostuksenvarainen ilmaisu, jolle voidaan antaa yhteydestä riippuen varsin erilaisia merkityssisältöjä. Yleistä järjestystä vastaan tehdyille rikoksille on yhteistä lähinnä se, että rikokset eivät yleensä välittömästi loukkaa tai vaaranna joidenkin ihmisten oikeuksia ja etuja sinänsä, vaan aiheuttavat pahennusta, ärtymystä ja mielipahaa. Ihmisten käsitykset siitä, millaiset teot aiheuttavat pahennusta tai ärtymystä, saattavat olla hyvin erilaisia.

686 *Kaleva* 1.8.2014. http://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/oulun-nuorisomellakka-1990-jarkytti-katso-kuvia-ja-videoita/671000/.

687 HE 6/1997. Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Hallituksen esityksen mukaisesti kapinalainsäädäntö poistettiin vuoden 1999 alusta. Lainsäädännössä on toki edelleen lakeja ja momentteja, joiden avulla yhteiskunnallista epäjärjestystä voidaan hillitä. Ne on kytketty mellakan käsitteeseen. Tärkein niistä on poliisilaki, jossa säädetään poliisin oikeudesta hajottaa yleistä järjestystä ja turvallisuutta vaarantava väkijoukko, sekä soveltuvin osin kokoontumislaki.[688]

Virkamiehet, tuomitut ja todistajat elivät Kalajoen kapinan ja sen aikaisten rooliensa kanssa seuraavat vuosikymmenet. Eliitin elämä jatkui koko lailla ennallaan. Sen asema auktoriteettina kyseenalaistui vaiheittain. Nimismies, maaherra, kirkkoherra, pankinjohtaja, tehtaanjohtaja ja tuomari olivat toki herroja vielä seuraavallakin vuosikymmenellä. Harva kuitenkaan enää heidän edessään niiasi tai otti lakin päästä niin kuin vielä sodan jälkeen oli tapana. Kivioja määräsi vuonna 1958 kirkkoherrana kunnantoimiston naiset käyttämään hametta ja rehtorina teki samoin lukion tytöille. Housukielto purkautui vasta vuonna 1963. Arvostettu kirkkoherra sai tällaisissa asioissa tahtonsa lävitse. Arvot muuttuivat kuitenkin nopeasti, ja perinteisiin ja uskoonsa sitoutuneella kirkkoherralla oli siihen sopeutumista. Vuonna 1963 otettaan yhteisöstä menettänyt Kivioja lähestyi oikeuskansleria valittaakseen maailmanmenosta. Rappiota ja ”tapain turmelusta” löytyi kaikkialta. Kiviojan arvion mukaan rappion pesistä pahin oli virkamieskunta: ”Jos jatkuvasti suhtaudutaan ’ei anna aihetta’-hengessä heidän hutiloimiseensa, virheisiinsä ja vallattomuuksiinsa, ei ole ihme, että lakot ja uhma, uppiniskaisuus ja puolueellisuus yhä yltyvät ja hävittävät maastamme laillisen järjestyksen.”[689]

Samalla tavalla oheni (tai muuttui) nimismiehen valta. Nimismiehen rooli muuttui paikallisesta yhteiskuntarauhan ylläpitäjästä ja auktoriteetista hallinnollisten luparutiinien ja paikallisten rikosten käsittelijäksi. Kun 1930-luvun alkupuolella Kalajoen nimismiehen tehtävistä tärkeimpiä oli paikallisen työväenliikkeen valvonta, niin 1950-luvun lopulla nimismies rakensi valtion virastotaloa ja pohti sen liikennejärjestelyjä ja kukkaistutuksia.

688 Poliisilaki 872/2011, 9 §. Yleisen kokouksen keskeyttämisestä ja päättämisestä säädetään kokoontumislain 21 §:ssä sekä yleisötilaisuuden estämisestä, keskeyttämisestä ja päättämisestä saman lain 22 §:ssä.

689 Kiviojan kirje oikeuskanslerille 14.3.1963. Kalajoen seurakunnan arkisto.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Kalajokisista tehtaanjohtajista Santaholman sahan patruuna Oskari Santaholma kuoli 1956. Muiden tehdasyhteisöjään johtaneiden tehtaanpatruunoiden tavoin hän oli asettanut omalle yhteisölleen säännöt ja tavoitteet. Häntä seuranneiden tehtaanjohtajien ei kannattanut samalla tavalla komentaa työväkeään, sillä kunnassa oli vaihtoehtoisia työpaikkoja, sosiaaliturvan saaminen ei ollut työnantajan harkinnasta kiinni, ammattiyhdistysliike on hyvin järjestäytynyt ja Ruotsinkin työmarkkinat vain parin päivän ajomatkan päässä. Santaholman saha teki konkurssin vuonna 1996. Vain pankinjohtajan ja lääkärin arvovalta säilyivät koskemattomina. Lainanantajaa kuntalaiset lähestyivät lakki kourassa ja jälkimmäisen kohdalla Kalajoella *Sorasto* ja *lääkäri* tarkoittivat pitkälti samaa asiaa. Sekä Santaholma että Sorasto on haudattu Kalajoen kirkonmäen hautausmaalle.

Kapinallisten elämä kulki kouluja käymättömien maalaispoikien polkua. Suurin osa jäi Kalajoelle ja asuivat siellä elämänsä loppuun saakka. Useimmat tuomituista selvisivät tuomioistaan ilman sen suurempia pysyviä arpia. Kolme miehistä puhui asiasta avoimesti ja toistuvasti. Ainakin kaksi heistä muutti Ruotsiin asti 1950-luvulla, yksi asui Helsingissä ja toinen Rovaniemellä. Useimmat avioituivat – kaksi jo tässä kirjassa kuvattujen tapahtumien aikaan – ja perustivat perheet. Selviytymisessä auttoi yhteisön myönteinen asenne. Töissä he kävivät rakennuksilla ja Kalajoelle pikkuhiljaa kasvaneissa tehtaissa, jolleivat sitten olleet maanviljelijöitä tai ajaneet kuorma-autoa tai taksia. Yksi miehistä toimi talvisin nuohoojana ja kesäisin muurarina koko työuransa ajan. Ainakin yksi kävi 1960-luvun alussa perustetulla Rautaruukilla töissä Raahessa.

Kirkkoherra Vilho Kivioja käytti aikaansa kapinallisten asioiden hoitamiseen myös tuomioiden julistamisen jälkeen. Hän ei antanut virkamiesten ja esimiesten unohtaa tapahtumia, vaan palasi asiaan yhä uudestaan yhä uusilla foorumeilla. Viimeinen maininta oli haastattelu vuodelta 1970. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että Kivioja olisi omistanut elämänsä kapina- ja vääränvalantuomioiden oikaisulle. Hän oli monessa muussakin asiassa mukana. Politiikan ja kirkkopolitiikan sekä ojankaivuun ohella hän harrasti esperantoa. Mitä tulee valitusten tekemiseen, oikeuteen vetoaminen oli hänelle muutenkin tuttua. Hän ehti valittamaan oikeuskanslerille muun muassa Yhdysvaltoihin lähteneiden

https://doi.org/10.21435/ha.152

ja sinne kadonneiden kalajokisten kuolleiksi julistuksista, liian monien virkatodistusten pyytämisestä sekä omakätisen allekirjoituksen puuttumisesta virkatodistuksen tilauksesta (virkamiehen varmentaessa nimensä yksinomaan leimasimella painetulla nimikirjoituksellaan).[690] Kivioja on haudattu Kalajoen uudelle hautausmaalle.[691]

Maaherrana toiminut Kalle Määttä (1900–1985) toimi tehtävässä vuoteen 1967 saakka. Hänen elämäänsä kapina ei jättänyt säröjä tai varjoja. Kihlakunnanoikeuden tuomarit tekivät tavanomaisen uran. Tammikuun 1954 oikeudenkäynnissä tuomarina olleesta Matti Valanteesta tuli yritysjohtaja ja golf-seuran hallituksen puheenjohtaja.[692] Helmikuussa 1954 tuomarina toiminut Liukko toimi Kalajoella uransa loppuun saakka. Hänen suksensa menivät ristiin paikallishallinnon kanssa useampaan kertaan. Mukana olleista poliiseista nimismies Yrjö Närhinen jatkoi oikeustieteen opintoja ja siirtyi sitten Vaasaan, jossa toimi jonkin aikaa hovioikeudessa. Perhe oli tämän aikaa Kalajoella, jossa hänen puolisonsa toimi hammaslääkärinä. Muistitiedon mukaan Närhinen erosi nimismiehen tehtävästä Kalajoen kapinatuomioiden takia,[693] mutta toki nuori mies on voinut hakeutua muihin tehtäviin myös urasyistä. Tämän puolesta kertoo se, että Närhinen nimitettiin Kuopioon hovioikeuteen 1956. Ura hovioikeudessa jäi lyhyeksi, sillä Närhinen kuoli sydäninfarktiin samana vuonna. Hänet on edellä kuvatusti haudattu Kalajoen kirkonmäen hautausmaalle. Syyttäjänä sekä kapina- että vääränvalanjutuissa toiminut Tapani Linna siirtyi apulaispoliisitarkastajan virasta Hyrynsalmen nimismieheksi 1957, ja jatkoi myöhemminkin Keski- ja Pohjois-Suomen poliisin esimiestehtävissä. Hän myös viihtyi Yhdysvalloissa, josta hän sai muun muassa kunniaporvarin ja -seriffin arvon 1960-luvun puolivälissä. Varatuomari Linna kuoli tammikuussa 1976

690 Kiviojan arkisto, JV2. Kalajoen seurakunnan arkisto.

691 Kiviojan muistokirjoitus on julkaistu *Helsingin Sanomissa* 4.11.1977.

692 Matti Valanteen muistokirjoitus. *Helsingin Sanomat* 5.5.2006. https://www.hs.fi/muistot/art-2000002627401.html. Viitattu 6.6.2022.

693 Tämä muun muassa Erkki Ahon blogiinsa sisällyttämä tieto on kirjattu myös Wikipediaan: ”Nimismies Närhinen erosi virastaan, koska hän ei halunnut osallistua jutun käsittelyyn, jossa hänen mielestään liikkuvan poliisin arvovallan palauttaminen oli sanellut syytetyille langetetut tuomiot.” Wikipedia: Kalajoen kapina. https://fi.wikipedia.org/wiki/Kalajoen_kapina. Viitattu 9.6.2022. Erkki Ahon blogi Kalajoen historia. http://kalajoenhistoria.blogspot.fi/2008/11/kalajoen-markkinakapina-esimerkki_19.html. Tietoa ei ole voitu todentaa asiakirjalähteistä.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Oulussa. Tutkintaan osallistuneista Oulun lääninrikospoliisikeskuksen ylikonstaapeleista Onni Toljamo teki merkittävän uran ensin suojelupoliisin palveluksessa ja sitten nimismiehenä. Hän toimi aktiivisesti Pulkkilan kunnallispolitiikassa, Oulun yliopiston perustamisessa ja rintamaveteraanien liiton toiminnassa. Syksyllä 2014 hän 91-vuotiaana kävi käsikirjoituksen tarkasti lävitse sekä kommentoi keväällä 2018 vielä uudestaan lähes valmiin käsikirjoituksen. Hovioikeuden ja korkeimman oikeuden tuomareiden elämänkohtaloilla ei tässä kohden ole merkitystä.

Paikkakunnan poliiseista ylikonstaapelin poliisiura päättyi hovioikeuden tuomioon vuonna 1954. Hän teki seuraavat vuodet sekalaisia töitä, minkä jälkeen hän siirtyi muutaman mutkan kautta kirkonpalvelijaksi, missä tehtävässä hän toimi vuosina 1961–1968. Muistitiedon mukaan kapinasta tuomitut tulivat porukalla katsomaan, kun entinen poliisi kaivoi hautausmaan rajaojaa.[694] Kivioja keräsi myöhemmin ylikonstaapelin perheelle rahaa ja ajoi hänen asioitaan toiseen asiaan liittyen korkeimmassa hallinto-oikeudessa.[695] Kapinapaikalla ollut konstaapeli Bruno Nurmi jatkoi uransa poliisissa ja toimi myös Kalajoen kunnallispolitiikassa. Hänelle tai hänen perheelleen kalastuksenvalvonnan tai nuorisoseurantalon tapahtumista ei seurannut mitään mainitsemisen arvoista.[696]

Väärästä valasta syytetyistä kolmesta miehestä kaksi eli tavanomaisen maalaismiehen elämän. Seuran Janne jatkoi hermoja ja oikeudentajua koetelleen tuomionsa jälkeen vielä muutaman vuoden nuorisoseurantalon kiistattomana johtajana.[697] Hän kuitenkin ”väsyi oikeudenkäyntiprosesseihin ja niiden aiheuttamaan maineen tahrautumiseen, ja vähitellen siirtyi sivummalle seuran toiminnasta”.[698] Jätettyään nuoriso-

694 Sisko Konun kertomaa, heinäkuun loppu 2014.

695 Rahankeräyksestä kertoi Väinö Hietala 2.6.2014. Hallinto-oikeudelle tehdyn valituksen aiheena olivat tuolloin jo varsin iäkkään kirkonpalvelijan sivutulot, joita tuomiokapituli oli tulkinnut eri tavalla kuin kirkkoherra. Asiasta on laaja selostus Kalajoen kirkkovaltuuston 2.4.1967 pidetyn kokouspöytäkirjan liitteenä. Siinä on myös kopioituna asiasta tehty valitus. Kalajoen seurakunnan arkisto.

696 Bruno Nurmen pojan Pentti Nurmen kertomaa 26.8.2014. Pentti Nurmi seurasi isänsä jalanjälkiä ja toimi Kalajoella poliisina vuodesta 1970 aina 1980-luvun loppupuolelle saakka.

697 Pentti Nurmen kertomaa 26.8.2014. Nuorisoseuran johtajana Siipolaa seurasi Aale Mantila (1925–2008), joka myöhemmin näytteli lukuisissa suomalaisissa teattereissa ja elokuvissa sekä saksalaisessa suurelokuvassa *Stalingrad* (1993) roolissa ”Alter Vater”.

698 Puputti 1997.

https://doi.org/10.21435/ha.152

seuran hän muutti Kalajoelta Helsinkiin, jossa hänen jo lapsena Helsinkiin isän veljen luokse asumaan muuttanut veljensä Martti oli Valion palveluksessa. Janne työskenteli Helsingissä leipurina. Hän jatkoi siellä harrastajanäyttelijänä[699] ja teki Helsingissä asuvien kalajokisten kanssa näytelmän Yleisradiolle.[700] Hänen 60-vuotisjuhlistaan on säilynyt Kalajoella valokuvia. Niissä pitäjäläisten arvostama Siipola seisoo paikallisen tavan mukaisesti saamiensa kukkien keskellä. Viimeisen eläkevuotensa hän vietti Kalajoella. Palkkioksi nuorisoseuran eteen tekemästä työstään nuorisoseura maksoi hänelle pientä eläkettä Siipolan saavutettua eläkeiän.[701] Siipola on haudattu vuonna 1973 Siipolan sukuhautaan Kalajoen kirkonmäen hautausmaalle.

Nuorisoseurantalossa tanssit jatkuivat pitkälti entisellään 1950-luvun loppuun. Sen sisäistä organisoitumista parannettiin kapinan tapahtumista viisastuneena. Lisäksi nuorisoseura asensi paremmat pihavalot, mikä osaltaan rauhoitti nuorisoseuran toimintaa, kun miesten viinanjuontipaikat tulivat valaistuksi.[702] Nuorisoseura remontoi talon vuosina 1957–1958, jolloin talo oli muutaman kuukauden ajan kiinni. 1960-luvulla nuorisoseurantalo ja sen ympärille rakentunut toiminta kärsi saman kohtalon kuin kymmenet muut nuorisoseurat ympäri Suomea. Maalaisyhteisöjen purkautuminen ja vapaa-ajan viettotapojen muuttuminen vähensivät nuorisoseuran- ja työväentalojen kysyntää. Yhteisöjen murros loi tilaa kaupallisille huviyrittäjille, jotka toimivat asutuskeskuksen ravintoloissa ja hiekkasärkillä rakennetuissa hotelleissa ja tanssilavalla 1960-luvulta eteenpäin.

Iltama- ja näytelmätoiminta vähentyi ratkaisevasti 1960-luvun lopulla. Lopulta vaille tuottavaa toimintaa jäänyt talo myytiin Osuuskassalle (Osuuspankille) kesäkuussa 1967. Talossa jatkui muu pienimuotoinen

699 Kalervo Siipola & Lauri Järvinen: Janne Siipola. http://www.kirjastovirma.net/henkilogalleria/Siipola_Janne. Kirjoituksessa mainitaan virheellisesti, että ”Lopulta kaikki markkinaselkkauksen välittömät ja välilliset aiheuttajat kuitenkin vapautettiin syytteistä.” Kiitän Simo Siipolaa tämän kohdan tarkentamisesta. KirjastoVirma-tietokanta on poistettu käytöstä 30.11.2021. Julkaisuun on viitattu ennen sitä.

700 Yrjö Orpanan kertomaa 3.9.2014.

701 Puputti 1997, 106. Eläke oli noin 80 000 markkaa vuodessa, mikä vastasi Siipolan kahden kuukauden palkkaa.

702 Pentti Nurmen kertomaa 26.8.2014. Nurmi toimi veljensä kanssa seuran narikassa vuoden 1954 keväästä eteenpäin, mikä osaltaan kertoo siitä, että nuorisoseuralaiset eivät kantaneet kaunaa poliisin perhettä kohtaan.

https://doi.org/10.21435/ha.152

toiminta. Ajatus uuden talon rakentamisesta hautautui, kun kunnalta ei saatu takausta lainoille. Viimeinen ”vanhan nuorisoseuran” aikakirjoihin jäänyt merkittävä tapahtuma oli kesällä 1972 järjestetyt monipäiväiset kruunuhäät. Niiden valmisteluun osallistui satoja ihmisiä ja yleisöäkin oli useita tuhansia.[703] Samoihin aikoihin yhdistystoiminta näyttää lopahtaneen. 1970-luvun lopulla nuorisoseuran toiminta virisi uudestaan, mutta se ei palannut aikaisempaan suuruuteensa.

Suurin osa seuran käyttöomaisuudesta, muun muassa puhallinorkesterin vaskisoittimet ja nuorisoseuran astiastot, siirtyi kalajokisten koteihin 1970-luvun jälkipuoliskolla. Tavaraa ottivat luvan kanssa seuran toimintaan aktiivisesti osallistuneet, mutta myös talolla luvatta käyneet ohikulkijat. Kalajokisten mökkien pihoilta ja talojen aitoista on sittemmin löytynyt muutama numeroitu tuoli ja ilmeisesti nuorisoseuran kahvilasta peräisin olevia pöytiä. Myös joitakin näytelmien käsikirjoituksia on säilynyt.[704]

Osuuspankki purki nuorisoseurantalon vuonna 1980. Talon purkupäivänä nuorisoseurantalon talkooporukka heitteli talon tavarat Heikki Kiviojan omistamalle kippilavalle. Tyhjennyspäivänä kukin talontyhjentäjä sai ottaa itselleen mitä halusi kaatopaikalle menossa olevista tavaroista. Lopputyhjennyksessä miehet ottivat talteen muun muassa kirjoituskoneen ja nuorisoseurantalon eteisessä olleita naulakoita. Arvottomat tavarat seura-aktiivit veivät (muistitiedon mukaan[705]) kippilavalla Kalajoen kunnan kaatopaikalle Metsäkylän tien varteen. Sinne päätyivät vuosikymmenten kuluessa nuorisoseuran nurkkiin kertyneen kuluneen käyttötavaran ja ravintolassa käytettyjen liinojen ja pyyhkeiden ohella muun muassa näytelmissä käytetyt lavasteet ja seuran arkisto. Samalla päättyi yksi ajanjakso Kalajoen historiassa.

703 Numminen 2011, 397.

704 Kaija Jaakolan kertomaa, kesä 2014; Reijo Savelan kertomaa 16.7.2015.

705 Osa nuorisoseuran tiloihin kertyneistä tavaroista oli aikaisemmin poltettu Pitkäsenkylän pääsiäiskokossa. Pohjanmaalla on ollut tapana polttaa kokkoja noitien karkottamiseksi ja katsojien iloksi pääsiäislauantaisin. Yleensä kylät polttivat omat kokkonsa. 1970-luvulla näihin kokkoihin päätyi kuusiaidoista kertyneiden oksien ja metsästä kerätyn jätepuun ohella myös kaikenlaista mustaa savua tuottavaa jätettä, kuten loppuun ajettuja autonrenkaita, öljykankaisia kuormapeitteitä, tyhjiä apulantasäkkejä sekä vanhoja tervattuja verkkoja ja puuveneitä. Niiden ohella kokkoihin tuotiin kaikki muu palava romu, joka haluttiin hävittää. Olen itse lapsena ollut näitä kokkoja rakentamassa.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Lähteet

ARKISTOT

Eduskunnan oikeusasiamiehen toimiston arkisto
Kansallisarkisto, Helsinki (KA)
  Keskusrikospoliisin Oulun arkisto (Krp Oulu)
  Korkeimman oikeuden arkisto (KKO)
  Liikkuvan poliisin arkisto (LP)
    Eräpoliisin arkisto
  Oikeuskanslerin viraston arkisto
  Oikeusministeriön arkisto
  Sisäasiainministeriön arkisto
  Suojelupoliisin arkisto
Kansallisarkisto, Oulu (KA)
  Oulun maakunta-arkisto
    Vilho Kiviojan arkisto
Kansallisarkisto, Vaasa (KA)
  Vaasan hovioikeuden arkisto
Kalajoen kunnan arkisto
Kalajoen Etelänkylän jakokunnan arkisto
Kalajoen kalastajain arkisto
Kalajoen seurakunnan arkisto
Urho Kekkosen arkisto (UKK)

AIKAKAUS- JA SANOMALEHDET

Helsingin Sanomat
Kalajokilaakso
Kaleva
Kansan tahto
Keskipohjanmaa
Kokkola
Liitto
Maakansa
Pelto ja koti
Suomen Kuvalehti
Uusi Kuvalehti
Uusi Suomi
Viikkolehti

KIRJALLISUUS

Aatsinki, Ulla 2009: *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväestön radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press, Tampere.

Abbott, Andrew 2001: *Time Matters. On Theory and Method*. University of Chicago Press, Chicago.

Abell, Peter 2004: Narrative Explanation. An Alternative to Variable-Centred Explanation. – *Annual Review of Sociology* 30 2004, 287–310.

Abrams, Philip 1982: *Historical Sociology*. Open Books, Somerset.

Ahtiainen, Pekka & Teuvo Räty & John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.) 1994: *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä*. Hanki ja jää, Helsinki.

Ahtiainen, Pekka & Jukka Tervonen 2010: Paikallishistorian kaavan pitkä kaari – ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Teoksessa *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Toimittaneet Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen & Kari Teräs. Vastapaino, Tampere, 27–90.

Alajoki, Sari 2012: "Kärjän äijä. Kuka oli Nils Sandman". *Kalajokiseutu* 12.4.2012.

Alapuro, Risto 1994: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja jää, Helsinki.

Alasuutari, Pertti 1989: *Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Hanki ja Jää, Helsinki.

Alasuutari, Pertti 1994: *Toinen tasavalta*. Vastapaino, Tampere.

Alasuutari, Pertti 2011: *Laadullinen tutkimus 2.0*. Vastapaino, Tampere.

Anastasio, Thomas J. & Kristen Ann Ehrenberger & Patrick Watson & Wenyi Zhang 2012: *Individual and Collective Memory Consolidation*. MIT Press, Cambridge.

Andersson, Marja & Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen (toim.) 2006: *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Turun historiallinen yhdistys, Turku.

Antikainen, Tuure 1977: Kammottava pitkäperjantai. Teoksessa *Pohjolan poliisi kertoo 1977*. Toimittanut O. Heiman. Pohjolan poliisin urheiluliitto, Helsinki 391–412.

Assman, Aleida 2006: Memory, Individual and Collective. Teoksessa *The Oxford Handbook of Contextual Analysis*. Toimittaneet Robert E. Goodin & Charles Tilly. Oxford University Press, Oxford, 210–226.

Backström, Åke (toim.) 1965: *Suomen lakimiehet 1965*. Suomen lakimiesliiton kustannus, Helsinki.

Barnes, J. A. 1994: *A Pack of Lies. Towards a Sociology of Lying*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bartlett, Robert 2006: *Hirtetty mies*. Gaudeamus, Helsinki.

Beim, Aaron 2007: The Cognitive Aspects of Collective Memory. – *Symbolic Interaction* 30(1) 2007, 7–26.

Bergholm, Tapio 2005: Moottorin pärinää ja pauketta. Teoksessa *Täältä tulee nuoriso! 1950–79*. Toimittanut Kai Häggman. WSOY, Helsinki, 146–159.

Bergholm, Tapio & Juho Saari 2010: Tapahtumaketju ja solmukohdat. Heikki Waris ja ammattiyhdistysliikkeen eheytyminen, 1964–1966. – *Yhteiskuntapolitiikka* 75(1), 2010, 3–18.

Bibble, B. J. 1986: Recent Development in Role Theory. – *Annual Review of Sociology* 12(1) 1986, 67–92.

Bloch, Marc 2003: *Historian puolustus*. Ossi Lehtiön suomennoksen pohjalta toimittaneet Elina Suolahti ja Martti Berger. Artemisia, Helsinki.
Bourdieu, Pierre 1987: What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence of Groups. *Berkeley Journal of Sociology* 32(1) 1987, 1–17.
Boyer, Pascall & James V. Wertsch (toim.) 2009: *Memory in Mind and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge.
Burawoy, Michael 2005: For Public Sociology. *American Sociological Review* 70(1) 2005, 4–24.
Burke, Peter J. & Jan E. Stets 2009: *Identity Theory*. Oxford University Press, Oxford.
Chen, Chuanfei 2011: Margins and Monsters. How Some Micro Cases Lead to Macro Claims. – *History and Theory* 50(1) 2011, 341–357.
Clemens, Elisabeth S. 2007: Toward a Historicized Sociology. Theorizing Events, Processes, and Emergence. – *Annual Review of Sociology* 33(1), 2007, 527–549.
Coleman, James 1990: *Foundations of Social Theory*. Belknap University Press, Cambridge.
Collier, David 2010: Understanding Process Tracing. – *PS – Political Science and Politics* 44: 4, 823–830.
Collins, Randall 1981: On the Microfoundations of Macrosociology – *American Journal of Sociology* 86(5) 1981, 984–1014.
Collins, Randall 1988: The Micro Contribution to Macro Sociology. – *Sociological Theory* 6(2) 1988, 242–253.
Collins, Randall 1994: *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press, Princeton.
Collins, Randall 2007: Turning Points, Bottlenecks and the Fallacies of Counterfactual History. – *Sociological Forum* 22(8) 2007, 247–268.
Collins, Randall 2008: *Violence. A Micro-sociological Theory*. Princeton University Press, Princeton.
Cook, Kevin 2014: *Kitty Genovese. The Murder, the Bystanders, the Crime that Changed America*. Norton, New York.
Cronvall, Marjatta 2007: *Seitsemäs mies*. Edita, Helsinki.
Crossley, Nick 2011: *Towards Relational Sociology*. Routledge, Abingdon.
Davis, Natalie Zenon 2001: *Martin Guerren paluu*. Gaudeamus, Helsinki.
Diehl, David & Daniel McFarland 2010: Toward a Historical Sociology of Social Situations. – *American Journal of Sociology* 115(6) 2010, 1713–1752.
Dogan, Mattei & Robert Pahre 1990: *Creative Marginality. Innovation at the Intersections of Social Sciences*. Westview Press, Boulder.
Durkheim, Émile 1912/1980: *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Suomentanut Seppo Randell. Ranskankielinen alkuteos *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*, PUF 1912. Tammi, Helsinki.
Elder-Vass, Dave 2008: Integrating Institutional, Relational and Embodied Structure. An Emergentist Perspective. – *The British Journal of Sociology* 59(2) 2008, 281–299.
Elster, Jon 2006: *Explaining Social Behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge.
Elster, Jon 2007: The Night of August 4, 1789. A Study of Social Interaction in Collective Decision-Making. – *Revue européenne des sciences sociales* 45(136) 2007, 71–94.
Ermakoff, Ivan 2014: Exceptional Cases. Epistemic Contributions and Normative Expectations. – *European Journal of Sociology* 55(2) 2014, 223–243.
Ermakoff, Ivan 2015: The Structure of Contingency. – *American Journal of Sociology* 121(1) 2015, 64–125.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Ervasti, Kaijus 1992: *Murhamiehen muotokuva. Matti Haapoja 1845–1895*. VAPK-kustannus, Helsinki.
Eskola, Pasi 1997: Monipuolinen ja toimelias nuorisoseuramies Johan Sanfrid Siipola eli Seuran Janne. Teoksessa *Keski-Pohjanmaan albumi I*. Toimittaneet Pasi Eskola & Sauli Koivukoski. Keski-Pohjanmaan nuorisoseura.
Fine, Gary 1991: On the Macrofoundations of Microsociology. Constraint and the Exterior Reality of Structure. – *The Sociological Quarterly* 32(2) 1991, 161–177.
Fulbrook, Mary 2002: *Historical Theory*. Routledge, Abingdon.
Gaddis, John Lewis 2002: *The Landspace of History. How Historians Map the Past*. Oxford University Press, Oxford.
Gensburger, Sarah 2016: Halbwachs' Studies in Collective Memory. A Founding Text for Contempory 'Memory Studies'. – *Journal of Classical Sociology* 16(4) 2016, 396–413.
Giddens, Anthony 1979: *Central Problems in Social Theory*. Macmillan, London.
Ginzburg, Carlo 1996: Johtolankoja. Merkkejä tulkitsevan tietokäsityksen historia. Teoksessa Carlo Ginzburg: *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Helsinki, 37–76.
Ginzburg, Carlo 2007: *Juusto ja madot. 1500 luvun myllärin maailmankuva*. Suomentanut Aulikki Vuola. Esipuhe Matti Peltonen. Gaudeamus, Helsinki.
Goldthorpe, John H. 1991: The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies. – *The British Journal of Sociology* 42(2) 1991, 211–230.
Goertz, Gary & James Mahoney 2012: *A Tale of Two Cultures. Qualitative and Quantitative Research in the Social Sciences*. Princeton University Press, Princeton.
Goodin, Robert E. & Charles Tilly (toim.) 2006: *The Oxford Handbook of Contextual Analysis*. Oxford University Press, Oxford.
Gould, Roger V. 2003: *Collision of Wills. How Ambiguity about Social Rank Breeds Conflict*. University of Chicago Press, Chicago.
Griffin, Larry J. 1993: Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology. – *American Journal of Sociology* 98(5) 1993, 1094–1133.
Griffin, Larry J. & Robert R. Korstad 1998: Historical Inference and Event-Structure Analysis. – *International Review of Social History* 43(2) 1988, 145–165.
Haavio-Mannila, Elina 1958: *Kylätappelut. Sosiologinen tutkimus Suomen kylätappeluinstituutiosta*. WSOY, Helsinki.
Hakala, Anu 2011: Rikollisen raskas leima. Homoseksuaalisuuden dekriminalisointi ja siitä käyty keskustelu 1960–1970 –lukujen taitteessa. Historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
Hakanpää, Mika 2013: *Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943*. Veljesapu, Tampere.
Hannula, Jouko 2016: Sata vuotta osuuspankkitoimintaa Ylivieskassa. Keski-Pohjanmaan Osuuspankki, Ylivieska/Kokkola.
Harakanvarpaat. Antologia. 2008: *Kalajoen kansalaisopiston kirjallisuus- ja kirjoittajaryhmän "Harakanvarpaitten" tekstejä vuosilta 2002–2008*. Omakustanne. Maija-Liisa Rahja, Kalajoki.
Heikkilä, Timo 1970: Kertomus Kalajoen suurmetsäpalon vaiheista. – *Palontorjunta* 9(3) 1970, 452–472.

Heikkinen, Susan 2020: *Pullopostia Seilin saarelta*. SKS, Helsinki.
Hirschman, Daniel 2020: Transitional Temporarity. – *Sociological Theory* 39(1) 2020, 48–58.
Honkanen, Aleksis 2020. ”Tämä outo on lauantai, tanssikiellot kun nuoriso sai”. Rukouslauantain huvikiellon soveltaminen, vastustus ja kumoaminen 1960-luvulla. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto.
Holmila, Marja 2001: *Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa. Yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus*. SKS, Helsinki.
Huhmarniemi, Alpo & Kimmo Aronsuu 2011: *Kalajoen vaellussiika. Lisääntymisongelmia ja istukkaiden liikapyyntiä*. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Helsinki.
Huhta, Ilkka 2001: *”Täällä on oikea Suomenkansa”. Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918*. SKHS, Helsinki.
Häikiö, Martti 2007: *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan unionin kilpailupolitiikkaan 1932–2006*. Otava, Helsinki.
Jepperson, Ronald & John W. Meyer 2011: Multiple Levels of Analysis and the Limitations of Methodological Individualisms. – *Sociological Theory* 29(1) 2011, 54–73.
Juurakko, Arto 2006: *Patruunatehtaan räjähdys. Historiaa ja muistikuvia*. Edita, Helsinki.
Järvinen, Lauri 1986: *Kalajoen työväenliikkeen historia*. Kalajoen työväen historiatoimikunta, Kalajoki.
Järvinen, Lauri 1988: Korjauksia ja täydennyksiä Kalajoen ja Raution historiaan 1865–1975. Teokseen liitetty moniste.
Järvinen, Lauri 1995: *Kalajoen suojeluskunta ja Lotta-Svärd*. Omakustanne, Ylivieska.
Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
Kangasniemi, Tapani 2014: *Tappajan muotokuva. Heikki Kaljunen ja muutama muu*. Charis ja Eleos, Pirkkala. https://traumankantajat.files.wordpress.com/2014/12/tappajan_muotokuva1.pdf. Viitattu 8.6.2022.
Kansteiner, Wulf 2002: Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies. – *History and Theory* 41(1) 2002, 179–197.
Katajala, Kimmo 2002: *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla n. 1150–1800*. SKS, Helsinki.
Katajisto, Kati 2000: *Vale-Jaakko. Suomalainen huijaritarina 1700-luvulta*. Edita, Helsinki.
Keskisarja, Teemu 2008: *Suomen ainoa sarjamurhaaja. Juhani Adaminpojan rikos ja rangaistus*. Atena, Jyväskylä.
Keskisarja, Teemu 2015: *Kirves. Toivo Harald Koljosen rikos ja rangaistus*. Siltala, Helsinki.
Keskisarja, Teemu 2021: *Kyllikki Saari. Mysteerin ihmisten historia*. WSOY, Helsinki.
Kiser, Edgar & Michael Hechter 1991: The Role of General Theory in Comparative-Historical Sociology. – *American Journal of Sociology* 97(1) 1991, 1–30.
Kivioja, Olli & Maarit Huovinen 1993: *Kirurgin muistelmia*. WSOY, Helsinki.
Korkiakoski, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Outi Heimo & Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki, 120–144.
Kortteinen, Matti 1982: Lähiö – Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Otava, Helsinki.
Krinsky, John & Ann Mische 2011: Formations and Formalisms. Charles Tilly and the Paradox of the Actor. – *Annual Review of Sociology* 19(1) 2011, 1–26.

Krogerus, Tellervo 2014: *Sanottu. Tehty. Matti Kuusen elämä 1914–1998*. Siltala, Helsinki.
Kujala, Erkki 2007: *Veljeyden tie. Sotainvalidien veljesliiton Keski-Pohjanmaan piiri ry:n historia 1944–2007*. Sotainvalidien Veljesliiton Keski-Pohjanmaan piiri, Kokkola.
Kuusterä, Antti 2002: *Lähellä ihmistä. Osuuspankkitoimintaa 100 vuotta*. Otava, Helsinki.
Kyllönen, Matti 1980: *Kalajoen ja Raution historia 1865–1975*. Kalajoen kunta, Kalajoki.
Lackman, Matti 1985: *Taistelu talonpojasta. Suomen kommunistisen puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939*. Pohjoinen, Oulu.
Lidman, Satu & Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) 2017: *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.
Lindenberg, Siegwart 1990: Method of Decreasing Abstraction. Teoksessa *Rational Choice Theory. Advocacy and Critique*. Toimittaneet J. S. Coleman & T. J. Fararo. Sage, Newbury Park, 3–20.
Linna, Lempi 1965: *Konikapina*. Tammi, Helsinki.
Little, Daniel 2012: Explanatory Autonomy and Coleman's Boat. – *Theoria* 74(1) 2012, 137–151.
Lång, Olli 2010: *Romanien häätö Pankakoskelta vuonna 1956. Konflikti Pielisjärven romanien ja Pankakosken tehdasyhteisön välillä*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.
Magnússon, Sigurður Gylfi & István M. Szijártó 2013: *What is Microhistory? Theory and Practice*. Routledge, Abingdon.
Mahoney, James 2000: Path Dependence in Historical Sociology. – *Theory and Society* 29(4) 2000, 507–548.
Mainio, Aleksi 2007: *"Jaalan pyöveli" ja bolshevismin vastainen sota. Sulo Nykäsen elämä 1918–1924*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
Mann, Michael 1986-2012: *The Sources of Social Power*. 4 osaa. Cambridge University Press, Cambridge.
Manninen, Kirsti 1984: *Matti Kuusi. Kansakunnan unilukkari*. WSOY, Helsinki.
Martin, John Levi 2009: *Social Structures*. Princeton University Press, Princeton.
Martin, Raymond 1998: Progress in Historical Studies. Teoksessa *History and Theory. Contemporary Readings*. Toimittaneet Brian Fay & Philip Pomper & Richard T. Vann. Blackwell, Maiden, 377–403.
McNeill, William & J.R. McNeill 2005: *Verkottunut ihmiskunta. Yleiskatsaus maailmanhistoriaan*. Vastapaino, Tampere.
Menehtyneiden tietokanta 1939–1945. Verkkoaineisto. Kansallisarkisto. https://kronos.narc.fi/menehtyneet.
Mertanen, Toni 2004: *Kahdentoista markan kapina? Vuoden 1956 yleislakko Suomessa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
Michaelian, Kourken 2014: Review essay [arvostelu teoksesta Anastasio ym. 2012] – *Memory Studies* 7(2), 2014, 254–264.
Miettinen, Seija 1975: *Maaherra Kalle Määttä*. Pohjoinen, Oulu.
Mouzelis, Nicos 1995: *Sociological Theory. What Went Wrong?* Routledge, Abingdon.
Määttä, Timo 2004: *"Sinne missä hätä on suurin". Lakisääteinen diakoniatyö Kalajoen rovastikunnassa 1944–1982*. SKHS, Helsinki.

Niiranen, Pekka 2000: *Kekkonen ja kirkko. Tasavallan presidentti Urho Kekkosen ja Suomen evankelisluterilaisen kirkon suhteet vuosina 1956–1981*. Kirjapaja, Helsinki.

Nissilä, Kirsi 1998: V. H. Kivioja (1896–1977) uskonnollisena ja poliittisena vaikuttajana. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Oulu.

Nitovuori, Bjarne 2013: *Barrikadimaisteri. Pentti Järvinen ja 1960-luvun marssijat*. Into, Helsinki.

North, Douglass C. 1990: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge.

Numminen, Jaakko 2011: *Yhteisön voima. Kansanliike elää. Nuorisoseuraliikkeen historia 5*. Edita, Helsinki.

Nygård, Toivo 2001: *Erään tapon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888*. Atena, Jyväskylä.

Pakkanen, Esko 1015: *Ankravee. Kirja uitosta*. Metsäkustannus, Helsinki.

Peltonen, Matti 2001: Clues, Margins and Monads. The Micro-Macro Link in Historical Research. – *History and Theory* 40(2) 2001, 347–359.

Peltonen, Matti 2006a: *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka. Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta*. Gaudeamus, Helsinki.

Peltonen, Matti 2006b: Mikrohistorian lajit. Teoksessa *Muistitietotutkimus*. Toimittaneet Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki, 145–174.

Peltonen, Matti 2010: Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Kylätutkimus, muistitieto ja uusi mikrohistoria. Teoksessa *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Toimittaneet Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen & Kari Teräs. Vastapaino, Tampere, 129–149.

Phillips, Mark Salber 2011: Rethinking Historical Distance. From Doctrine to Heuristic. – *History and Theory* 50(1) 2011, 11–23.

Pipping, Knut 1978: *Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Suomentanut Heikki Vilén. Ruotsinkielinen alkuteos *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*, Åbo Akademi 1947. Otava, Helsinki.

Pirttijärvi, J. & Ahvenniemi, A. 1983: Kalastusolot Kalajoen kunnassa ja ehdotus kehittämistoimenpiteiksi. Moniste. Pohjanmaan Kalastajaseurojen Liitto.

Puputti, Merja 1997: Valistusta, harrastusta ja liiketoimintaa. Kalajoen Nuorisoseura 1894–1994. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto, Oulu.

Rasila Vilho 1970: *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918*. Kirjayhtymä, Helsinki.

Rentola, Kimmo 1997: *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*. Otava, Helsinki.

Renvall, Pentti 1962: Jaakko Ilkka. Teoksessa Renvall, Pentti: *Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita. Suomen 1500-luku. Murrosvaiheen yhteiskuntaelämää Klemetti-kirjurista nuijasotaan*. Tammi, Helsinki, 176–192.

Renvall, Pentti 1983: *Nykyajan historiantutkimus*. 2. painos. WSOY, Helsinki.

Reuna, Risto 2021: *Puskalan putiikki. Puoluevakoilija Veikko Puskalan uskomaton elämä*. Docendo, Jyväskylä.

Ritzer, Geoge 1985: The Rise of Micro-sociological Theory. – *Sociological Theory* 3(1), 88–98.
Ritzer, George & Pamela Gindoff 1992: Methodological Relationism. Lessons for and from Social Psychology. – *Social Psychology Quarterly* 55(2) 1992, 128–140.
Rosenthal, A. M. 1964: *Thirty-Eight Witnesses: The Kitty Genovese Case.* University of California Press, Berkeley.
Rueschemeyer, Dietrich 2009: *Usable Theory. Analytic Tools for Social and Political Research*. Princeton University Press, Princeton.
Saari, Juho (toim.) 2006: *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki.
Saari, Juho 2020: *Kuuluisan kuoleman varjo. Miksi Kyllikki Saaren murha ei unohdu?* Gaudeamus, Helsinki.
Salminen, Juhani 1995: *Kemi elokuussa 1949. Suomen kohtalonratkaisu*. Gummerus, Helsinki.
Salmi, Samu 2013: Yhteisestä uitosta viimeiseen hännänajoon. Pyhäjoen ja Kalajoen uittoyhdistysten uitot vuosina 1924–1953. Historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Oulu.
Scheff, Thomas J. 1997: *Emotions, the Social Bond, and Human Reality. Part/Whole Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
Scheffer, Thomas 2007: Event and Process, An Exercise in Analytical Ethnography. – *Human Studies* 30(1) 2007, 167–197.
Schrey, Eero (toim.) 1958: *Suomen lakimiehet 1958*. Suomen lakimiesliitto, Helsinki.
Sen, Amartya 1980: Description as Choice. – *Oxford Economic Papers* 32(3) 1980, 353–369.
Sen, Amartya 1993/2002: Positional Objectivity. Teoksessa Amartya Sen: *Rationality and Freedom*. Belknap University Press, Cambridge, 463–483.
Sewell, William 2005: *Logics of History: Social Theory and Social Transformation*. University of Chicago Press, Chicago.
Shove, Elizabeth & Mika Pantzar & Matt Watson 2012: *The Dynamics of Social Practice*. Sage, London.
Simon, Zoltan Boldizár 2015: Microhistory. In General. – *Journal of Social History* 49(1) 2015, 237–248.
Siirilä, Aila (koonnut) 1991: *Sotavuodet Kalajoki. 1917–1918, 1939–1940, 1941–1945*. Kalajoen veteraanijärjestöt, Kalajoki.
Simmel, Georg 1908/2006: Muukalainen. Teoksessa Simmel, Georg: *Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Gaudeamus, Helsinki, 76–86.
Stewart, George R. 1959: *Pickett's Charge. A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863*. Houghton Mifflin, Boston.
Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Gaudeamus, Helsinki.
Suoninen, Marja 2001: Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan. – *Sosiologia* 38(1) 2001, 14–26.
Suo-Yrjö, Pia 2009: *Soson peto. Soson rautatiepysäkillä vuonna 1953 tapahtunut ryöstömurha ja sitä seurannut julkinen keskustelu kuolemanrangaistuksesta*. Historian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, Joensuu.

Swedberg, Richard 2014: *The Art of Social Theory*. Princeton University Press, Princeton.
Swedberg, Richard 2016: Can You Visualize Theory. On the Use of Visual Thinking in Theory Pictures, Diagrams, and Visual Sketches. – *Sociological Theory* 34(3) 2016, 250–275.
Teräs, Kari 2006: Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti? Teoksessa *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Toimittaneet Marja Andersson & Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen. Turun historiallinen yhdistys, Turku, 135–157.
Therborn, Göran 1991: Cultural Belonging, Structural Location and Human Action. Explanation in Sociology and in Social Science. – *Acta Sociologica* 34(3) 1991, 177–191.
Tilly, Charles 1984: *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. Russell Sage Foundation, New York.
Tilly, Charles 1992: *European Revolutions. 1492–1992*. Basil Blackwell, Oxford.
Tilly, Charles 1998: *Durable Inequality*. University of California Press, Oakland.
Tilly, Charles 2008: *Credit & Blame*. Princeton University Press, Princeton.
Tuikkala, A. & Pirttijärvi, J. 1976: Vaellus- eli isosiikasaaliiden kehityksestä Eteläisellä Perämerellä. – *Suomen Kalastuslehti* 83(7) 1976, 172–180.
Tuomi-Nikula, Outi 1982: *Keskipohjalaisen kalastajan vuosi. Keski-Pohjanmaan suomenkielisen rannikon ammattimaisen kalastuksen ja hylkeenpyynnin muuttuminen 1800- ja 1900-luvulla*. Kansatieteellinen arkisto, Helsinki.
Turner, Jonathan H. 2010: *Theoretical Principles of Sociology, Volume 2. Microdynamics*. Springer, New York.
Uusitalo, Hannu 1985: Luokkarakenne ja intressien organisoituminen. – *Sosiologia* 22(3), 165–176.
Vapaasalo, Sakari 1953: *A. Santaholma osakeyhtiö 1903–1952. Kauppias Antti Santaholma ja Kauppahuone A. Santaholma*. Kustantaja tuntematon, Oulu.
Vainio-Korhonen, Kirsi 2018: *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa: seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
Virtanen, Matti 2001: Laadulliset lähteet ja niiden edustavuus. – *Sosiologia* 38(2) 2001, 81–92.
Werner, Michael & Bénédicte Zimmermann 2006: Beyond Comparison. Histoire croisée and the Challenge of Reflexivity. – *History and Theory* 45(1) 2006: 30–50.
White, Harrison C. 2008. *Identity and Control. How Formations Emerge*. Princeton University Press, Princeton.
Wiirilinna, Annikki & Eeva-Inkeri Pöyhtäri 1975: *Kalajoki 1525–1975. 450-vuotisjuhlajulkaisu*. Kalajoen kunta, Kokkola.
Ylikangas, Heikki 1974: *Härmän häjyt ja Kauhavan herra. Kuvaus puukkojunkkareitten ja virkavallan välisestä yhteenotosta 1860-luvun lopulla*. Otava, Helsinki.
Ylikangas, Heikki 1979: *Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*. Otava, Helsinki.
Ylikangas, Heikki 2010: Kohdealueen erityispiirteet paikallishistorian ytimessä. Teoksessa *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Toimittaneet Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen & Kari Teräs. Vastapaino, Tampere, 117–129.
Ziman, John 1978: *Reliable Knowledge. An Exploration of the Grounds for Belief in Science*. Cambridge University Press, Cambridge.

https://doi.org/10.21435/ha.152

Abstract

Kalajoki Clash. The Last People's Rebellion in 1953

Nothing exceptional happened in front of the youth association building in Kalajoki on 9 September 1953. There was a minor confrontation between regional police forces and local youth, but hundreds of similar events happened in small municipalities across Finland. The event took about ten minutes, nobody was seriously hurt, and collective feelings quickly calmed down. However, after extensive investigations, the regional prosecutor thought otherwise and prosecuted half a dozen local men for rebellion against the state in January 1954. The district court agreed. The municipality was shocked, and the Finnish society was taken by surprise. The case ended up in Supreme Court. This book analyses why and how the last rebellion in the history of Finland occurred in a tiny municipality on the west coast of Finland. The analysis is based on historical microsociology that integrates the insights of microhistory and microsociology into event structure analysis and collective memory studies.